ERKİN, F. C.

TÜRK SOVYET İLİŞKİLERİ VE BOĞAZLAR MESELESİ

1968

ERKİN, F. C.

TÜRK SOVYET İLİŞKİLERİ VE BOĞAZLAR MESELESİ

1968

TÜRK - SOVYET İLİŞKİLERİ VE BOĞAZLAR MESELESİ

FERİDUN CEMAL ERKİN

Türkiye Millet Meclisi Üyesi
Fransa Enstitüsü Üyesi

Eşimin aziz hâtırasına

ANKARA
1968

Bu eser 1952 ve 1953 yıllarının yaz mevsiminde yazılmıştır.

1954 ve 1955 yıllarında eser esaslı surette gözden geçirilmiş ve tadillere uğramıştır.

Giriş 1956 yılı şubat ayında yazılmıştır.

Girişe ek ve son ilâve 1967 yılı nisan ayında kaleme alınmıştır.

Bütün tercüme, yeniden yayınlama ve iktibas hakları bütün memleketler için mahfuzdur.

Başnur Matbaası, Ankara - 1968

GİRİŞ

Bu kitap, Boğazlar meselesini, Montreux sözleşmesinin yürürlüğe girdiği 1936 tarihinden zamanımıza kadar, hukukî, siyasî, askerî ve iktisadî yönleriyle inceleme amacını güdüyor.

Boğazlarm sahibi Türkiye'nin, bu su yollarına asırlardan beri gözlerini dikmiş olan Rusya ile münasebetleri, topluca gözden geçirilmedikçe meselenin aydınlanması mümkün değildir. Gerçekten, Rusya'da dünya ölçüsünde etkileri görülen ve nazariyatta insanlığı hedef alan bir rejim değişikliği vuku bulmuş, fakat, Boğazlara hâkim olma emelinin, Çarlığa hâs yayılma politikasının sadık varisi olduğu meydana çıkan Sovyetler Birliği idaresince de güdülmesine devam edilmiştir. Bu sebepden, Boğazlar meselesi açısından Türk-Sovyet ilişkilerinin tahlilli olarak ele alınması kitabın ağırlık noktasını teşkil etmiştir.

Öte yandan, Büyük Britanya, kudret ve refahının dayanağı olan İmparatorluğun güvenliğini korumak için, geçen yüz yılın ortalarından bu yana büyük su yolları ile çok yakından ilgilenmiş ve, bu arada, İngiliz hükûmetlerinin politikalarında Boğazlar meselesinin ayrı ve önemli bir yer işgal ettiği görülmüştür.

Boğazların stratejik ehemmiyeti, Avrupa'da üstünlük ihtirası içlerine işlemiş olan diğer devletleri de bu mesele üzerinde hassasiyetle durmağa sevketmiş ve bu yüzden savaşlar çıkmıştır.

Çalışmalarım ilerledikçe o kanaate vardım ki, tarih boyunca bir Boğazlar meselesi mevcut olagelmiş ve ticaretini genişletmek, bölgede hükümranlık kurmak ve bu müstesna su yollarını ele geçirmek isteyen bütün uluslar Boğazların cazibesine tutulmuş, «fetih» iştihasına kapılmışlardır.

Bütün bu olaylar ve sebepleri açığa vurulmadığı takdirde, bu derecede önemli ve çok taraflı bir meselede araştırma yapmak ve konuyu tarihî «perspective»i içine yerleştirmek imkânsız denecek kadar güç bir iş olacaktı.

Bu zorunluluk dolayısiyle, konunun izahına, meselenin ilk çağdan itibaren izlediği seyrin özetli bir incelemesiyle başlamak lâzım gelmiş ve Osmanlılar devri ile, özellikle, birinci dünya harbinden evvelki olaylar üzerinde önemle durulmuştur. Yine tarihî seyri takiben, hikâyemiz, eşsiz lider Atatürk'ün rehberliği altında Türk Milletinin azmi ve iradesi sayesinde, Osmanlı İmparatorluğu harabelerinden insicamlı ve güçlü yeni bir devlet çıkmasını sağlayan olayları naklediyor, genç cumhuriyet, Avrupa ile gelecekteki ilişkilerini tayin etmek için Lozan konferansına davet olunuyor ve müzakereler sonunda, diğer anlaşmalar arasında, beynelmilelleştirme prensibine dayanan 24 Temmuz 1923 tarihli yeni Boğazlar Sözleşmesini imza ediyor. Takriben oniki yıl sonra, görülüyor ki, Milletler Cemiyetinin uyandırdığı barış ve güvenlik ümitlerine dayanan bu rejim, uluslararası teşkilâtın, güveni kurmak hususundaki aczinin anlaşılması ânından itibaren artık ayakta duramıyor. Uluslararası durumun gerginliği içinde, kendi güvenliğinin icaplarını yeni dünya şartlarıyla ayarlamak endişesi ile, Türkiye tarafından yapılan hitaba olumlu cevap veren Âkit Taraflar, Montreux'de bir ay süren müzakerelerden sonra, Boğazları hâlen de yönetmekte olan yeni sözlzeşmeyi akdedmeyi başarıyorlar. İşte bu sebepledir ki, eser, Montreux tartışmaları ve varılan hükümler üzerinde önemle durmayı uygun buluyor. Bu arada, konferansta ön plânda rol oynayan ve elde ettiği başarı bizzat heyet şefi Litvinov tarafından da hararetle övülen Sovyet Delegasyonunun görüşleri ve davranışı özel bir itina ile inceleniyor.

Bundan sonra konunun esasına giren kitap Avrupa'da uluslararası durumun gitgide artan gerginliğini ele alıyor ve barış cephesinin harbi önlemek maksadiyle 1939 da giriştiği hazırlıkları anlatıyor; bu amaçla, bir taraftan, Büyük Britanya ve Fransa, diğer taraftan da Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında ayrı ayrı girişilen müzakereleri takip ve Alman Sovyet anlaşmasının imzası yüzünden bu iki barış çabasının başarısızlığı sebeplerini izah ediyor. İngiliz, Fransız ve Türk Hükümetleri, aralarında üçlü ittifak anlaşmasının sonuca bağlanması için müzakerelere devam ha-

linde iken, 1 Eylül 1939 günü Alman birliklerinin Polonya'ya girişleri ikinci dünya harbinin ilk işaretini veriyor.

O andan itibaren kitap, savaşın yürüyüşüne uyarak harbin, evvelâ Batıya, arkasından Balkanlara yayılmasını hikâye ve toprak taksimine dayanan sun'i Alman-Rus sisteminin yıkılması sebeplerini izah ediyor; Türkiye'ye karşı Sovyet politikasının biri birini izleyen değişmelerini, önce Moskova-Berlin flört devresi esnasında, bunu takiben de Stalingrad zaferinden evvelki ve sonraki safhalarında, Almanya ile Sovyetler Birliği arasındaki savaş boyunca, belirtiyor; bu suretle Kazablanka Konferansı safhasına varan inceleme, konferans vesilesiyle, Cumhurbaşkanı İnönü ile Başbakan Churchill arasmda Adana'da yapılan toplantının sebeplerini ve hikâyesini ele alıyor. Adana toplantısı, Türkiye'nin harbe girmesi konusu ile meşgul olan her iki Kahire Konferansı esnasında da devam eden bir Türk-İngiliz anlaşmazlığının doğuşunu kaydediyor. Yazarın şahsi müşahedeleri esası üzerinden bu anlaşmazlığın bir Türk görüşü ile izahını ve Türkiye'nin harbe katılmasına mâni olan sebeplerin ayrıntılı tahlilini yaptıktan sonra, kitap, Ankara-Londra ilişkilerinin gitgide düzelmesine müvazi olarak, Türkiye'nin Mihver memleketleriyle münasebetlerinin kesilmesi ve, bunu takiben, harbe girmesi suretiyle, Birleşmiş Milletlere katılması safhasına varmış oluyor, Ancak, bu gelişmeler sayesinde elde edilen yararlar Kremlin'in karşılık davranışlarıyla etkililiğini kaybediyor. Kremlin, Türkiye ile arasında mevcut temel antlaşmayı feshettikten sonra bu memleketten, hatta San Francisco Konferansı müzakereleri esnasında, toprak ve askerî ils taleplerinde bulunuyor. Bu olaylar bizi Türk-Sovyet münasebetlerinin en buhranlı noktasma sevkediyor. İlişkiler, Yalta ve Potsdam Konferansları safhasından geçtikten sonra, en yüksek vahamet zirvesine, Moskova ve Ankara arasında notalar teatisi esnasında erişiyor. O anda, Türk-İngiliz ittifak antlaşması, her iki memlekete has menfaatlerin devamlılığını simgeliyen diplomatik vesika seviyesine yeniden ulaşmış bulunmaktadır. Yine o anda, mevcut eğilim ortaklığı, Amerika Birleşik Devletlerini Türkiye'nin kaderine ilgilenmeğe ve Akdeniz havzasına Kuvvetinin bütün sıkletiyle gelmeğe sevkediyor.

Neticeye tahsis edilen son bölümde, eser, bir taraftan, Montreux rejimine karşı Rus muhalefetinin gerçek nedenlerini keşfe ve, diğer taraftan da, âdil ve dengeli bir anlaşmanın mahsulü

olan bu rejimin hangi sebeplerle, dün olduğu gibi bugün de, dünya şartlarına uygun olduğunu ve küçük bir iki şekil tadili dışında, tamamiyle muhafazası gerektiğini isbata çalışıyor.

Kitapta hikâye edilen hadiseleri, 1939 dan itibaren, evvelâ, Dışişleri Bakanlığının yüksek bir görevlisi, sonra da, genel sekreteri sıfatıyla bizzat yaşadığım için, Boğazlar meselesinin son gelişmeleri hakkında bir kitap yazmağı her zaman arzu etmiş, fakat daima tereddüde düşmüştüm. Çünki eserin iddialı çerçeve ve mühtevası bana ezici görünmüştü. Ayrıca Washington'da Büyük Elçi görevim de bana yan çalışmalara girişecek hiçbir imkân ve fırsat bırakmıyordu.

Türkiye'nin Atlantik Paktına girmesi ile büyük bir tasa ve meşguliyetten kurtulmuş oldum. Bu durumda, Boğazlar meselesi gibi karmaşık bir konunun kaleme alınmasındaki bütün müşküllere rağmen, mütevazi imkânlarım nispetinde bu işe girişmenin benim için gerçek bir görev olduğunu düşündüm. Beni bu karara vardıran kesin unsurun eşimden gördüğüm devamlı teşvikler olduğunu burada iftiharla kaydediyorum. Kararımın ikinci sebebi Türk, ecnebi ve özellikle Amerikan dostlarım tarafından bu yolda yapılan devamlı talepler teşkil etti. Bu seçkin insanlar, ikinci dünya harbinin Türkiye ile ilgili olayları hakkında sordukları suallere benden aldıkları cevaplar karşısında, bu derece önemli olayların o hadiselerde rol almış devlet adamları tarafından henüz açıklanmamış olmasından doğan derin hayret ve inkisarlarım belirtiyorlar ve beni derhal işe koyulmağa ve, özellikle şahsî hatıralarımı hususi bir dikkat ve itina ile açıklamağa davet ediyorlardı. Nihayet, aynı yönde beni harekete geçmeğe sevk eden son saik de, ikinci dünya harbinin karanlık yıllarında, gerek müşahit, gerek başlıca vazife sahipleri sıfatiyle, rol oynayan bütün şahsiyetlerin, yaşadıkları olayları kâğıda dökmek mecburiyetleri hususunda günden güne daha ziyade kuvvet kazanan hissim oldu. İçimde büyüyen bu ihtiyacı kamçılayan harici bir sebep daha vardı. Bir taraftan, son cihan harbi hakkında yabancı memleketlerde yayınlanan bazı makale ve hatıralar, her türlü kötü niyet dışında, Türkiye'yi yanlış ve uygunsuz bir manzara içinde gösteriyor, diğer taraftan da, bu olaylara uzaktan veya yakından karışmış olan Türk devlet adamları tarafından Türkiye'nin harp esnasındaki durum ve rolünü belirten ve mevcut yanlış yayınları tarihi

gerçeklere göre düzelten tüm halinde hiç bir eser neşredilmemiş bulunuyordu.

Yukarıdaki izahlardan çıkan netice şudur: Bu eser asırlar boyunca dünya kamusunu epeyce işgal eden meselelerden birinin dünkü ve bugünkü durumunun tetkikine yarayacak mütevazi bir çaba olarak sadece yazarın şahsi mütalaâ ve görüşlerini izaha çalışmaktadır.

Montreux sözzleşmesi ömrünün sonuna vardığı için artık herhangi bir Âkit Taraf onu feshedebilecek durumdadır. Bu özellik dahi Boğazlar meselesine artan bir tazelik ilgisi vermektedir. Kitap tam ve yetkin olmaktan uzaktır. Bu derece önemli bir teşebbüsü başarmak ve bu kadar geniş ve karmaşık bir konunun takdimindeki noksanları ve kusurları kabullenmek hususunda, herkesten evvel, ben, kendi yetersizliğimi itiraf etmekteyim. Şayet eser, bu hikâyeyi dikkatimden kaçmış olayların açıklanması ile tamamlamak, hatta düzeltmek hususunda benden daha ziyade yeterli kişilere bir çağrı teşkil edebilirse, görevini yerine getirmiş olacaktır.

İkinci dünya harbinde Boğazlar meselesinin durumunu derinleştirmek söz konusu olunca, girişilen inceleme, meselenin sınırını aşıp, döğüşmelerin ve Türkiye'nin muharip devletlerle, esas konu bakımından, ilişiklerinin safhalarını izlemek zorunluluğunu duyar. Tetkikin bu zaruri genişlemesi, eserin, özet halinde bile olsa, harbin tarihini aksettirmeğe kalkıştığı mânasına gelmez. İkinci dünya harbine ait olaylar eserde, başlıca konu açısından ve ancak meselenin anlaşılmasını kolaylaştıracak ölçüde zikredilmiştir.

Tarihi hüviyet taşımak iddiasında bulunan bir eserde yazarın olayları kendi şahsına izafe etmesi yersizdir. Bütün maziye ve zamanımıza ait olup iş ortağı olarak katıldığım olayların hikâyesi tamamiyle gayri şahsi olarak kaleme alınmıştır. Kaderin bana şahsi rol oynattığı olayları da aynı tarzda nakletmek için yaptığım bütün gayretler, psikolojik havanın etkisini silikleştirmek ve insan unsurunun rolünü ortadan kaldırmaktan başka bir sonuç doğurmamış ve hikâyenin esasında duygulandırıcı olan ilgisine hiçbir ek katamamıştır. Bu itibarla meselenin diplomasi sahasında tedvirindeki şahsi rolümün birinci şahıs hüviyetiyle sunulması zorunluluğu hasıl olmuştur. Kaçınamadığım bu mecbu-

riyetten dolayı okuyucudan beni mazur görmesini rica ederim. Okuyucu, bu durumu, lütfen, yazarın kendisini öne sürmek arzusuna değil, ancak ikinci dünya harbi faciası esnasında Türk Milletinin karşılamak mecburiyetinde kaldığı cidden dramatik durumların tasviri amacıyla bir tanığın girişmiş olduğu gayrete yorsun.

Kitabı yazmağa başlarken tek endişem şu idi: İyi niyetimi, «objektifliğimi», dürüstlüğümü ve samimiliğimi münhasıran hakikatın hizmetine arzetmek. Eğer idealim olan amaca erişebilmiş isem bu sonuç kitabın tek değeri olacaktır. Böyle bir zihin ve ruh haleti içinde, yer yer sitayiş veya tenkitlere yer vermişimdir. Bu eserde isimleri geçen bütün şahsiyetlerin müsamahalarına sığınırım. Eminim ki, cümlesi, yükseldikleri mümtaz mevkilerden, milletlerine ait işlerin idaresine katılmış olmak itibariyle, tarihçinin kendi haklarındaki övüş ve sitayişlerine ilgisiz oldukları kadar tenkitlerini de hoşgörürlükle karşılayacaklardır.

Eserin hazırlanmasında kendi şahsi müşahadelerim, temaslarım, görüşmelerim, müzakerelerim ve notlarımdan mülhem oldum. Hikâye ettiğim olaylar esasen şimdiye kadar çeşitli memleketlerde şu veya bu şekilde birçok yayın ve yorumlara konu teşkil etmiş bulunmaktadır.

Bu girişi bitirirken son düşüncem sevgili eşime yöneliyor. Aile yuvamızda yaratmağı başardığı sıcaklık ve mutluluk, müşterek hayatımız esnasında beni, hiç bir sıkıntı ile aşınamayacak tarzda sevgi, bağlılık ve feragatla sardığı ruhi ve zihni huzur ve ferahlık, parlak zekâsı, hayat olaylarını gerçek değerleriyle kıymetlendirmesine imkân veren sağlam seziş, insiyak ve muhakemesi, büyük sanat kabiliyeti ve birlikte görev ifa ettiğimiz muhtelif başkentlerde yarattığı ve Türkiye Büyük Elçiliğini gerçek birer «Salon» seviyesine çıkaran kıymetli dostluklar, hayatımı daima taltif eden ve bana mesleğimin en çetin vazifelerini başarı ve şerefle işgal ve ifa etmek imkânını veren birer ilâhi nimet ve mazhariyet olmuştur. O, benim nazarımda, hudutsuz bir sevgi ile bağlı olduğu aziz milletimizin en yüksek haslet ve faziletlerinin bir timsâli idi. Feci âkıbetini peşin bildiği korkunç hastalığa yakalanınca, son nefesine kadar, seçkin doktoru Profesör de Gennes'in tâbiri veçhile, «mütebessim kahramanlık» hüviyetini ve Tanrı'nın emrine tam tevekkülünü muhafaza ederek, vatanının

mukaddes toprağını son bir defa kucaklayamamak acısiyle, ecnebi bir memlekette ruhunu Allahına teslim etti. Bu kitap onun eseridir. Ancak onun vermek kudretinde olduğu ve verdiği cesaret ve kudret olmasaydı eser doğamazdı. Ruhu uçtuğu zaman eserin yazılması bitmişti. Şayet bu kitap en ufak bir başarıya mazhar olursa, bütün değeri O'na raci olacaktır. Bu naçiz hediyeyi derin bir huşû ile O'nun aziz hatırasına bir minnet ve heyecan armağanı olarak sunuyorum.

Madrit 29 Şubat 1956

GİRİŞE EK

Bu eseri baskıya göndermeden evvel bir ek kesim ilâve edilmesi lüzumu hasıl oldu. Gaye, 1964 Kasım ayı başında, Dışişleri Bakanı sıfatiyle Moskova'ya yaptığım resmi ziyaret neticesinde, Türk-Sovyet ilişkilerinin, barış yolu ve birlikte varolma politikası çerçevesi içinde düzelmesi konusunda ek malûmat vermek idi.

Beşer tarihi milletler arasındaki münasebetlerde biribirilerine zıt değişme misalleriyle doludur. Ne dostluklar ebedidir, ne de düşmanlıklar. Asırlar boyunca Türk-Rus ilişkileri devamlı harplerle kendisini gösteren bir düşüş seyri kaydetmiştir. Arada nadiren görülen salâh daima kısa süreli olmuştur. Eserin büyük bir kısmı bu ilişkilerin özel bir gerginlik arzeden yakın mazi safhasını hikâye etmektedir. Bu kısımda, yazarın, kendisini ihtirasın aşırı şiddetine teslim etmekten kaçınmakla beraber, S. S. C. B.ne müsamaha ile hitap etmemiş olması kolaylıkla anlaşılır. Yazar bu konuda onbeş yıl evvel yazdığı satırlardan hiç birini geri çekmek niyetinde değildir. Dünkii intibalarını şimdi değiştirmek suretiyle göstereceği en ufak zaaf, kendi telâkkisine göre, eseri yazmağa başladığı günden beri değişmez prensibi olan afakilik, samimilik ve hulûs vecibelerine vefasızlık mânasına gelirdi.

Son zamanlarda kaleme alınan ek kesime gelince, bu parça, pek tabiidir ki, farklı bir ton ve eda iie yazılmıştır. Bu kesim Türkiye'ye karşı Sovyet politikasındaki değişmeyi tarif etmekte ve iki memleket arasında barış içinde birlikte varolma politikasından mülhem iyi komşuluk ilişkilerinin kurulmasını hedef tutan yeni bir devrenin açılışım anlatmaktadır. Yazarın yeni devreyi selâmlamasından ve son çeyrek asır zarfında Türkiye'ye karşı izlenen politikanın isabetsizliğini anlayarak, siyasetlerine, hem

iki komşu memleketin, hem de barışın menfaatlarına uygun yön vermekte tereddüt etmiyen yeni Sovyet liderlerinin devlet adamı vasıflarını övmesinden tabii bir şey tasavvur edilemez. Bu itibarla, sıra ile geçmişi ve hali tasvir eden tondaki kesin farklarda çelişen bir cihet yoktur, çünkü bu farklar biribirine zıt iki psikoloji ve iki politika ile beliren iki devrin tarifindeki objektifliğe ve tarihi gerçekliğe tamamiyle uygun bulunmaktadır.

Eserin ayrıntılı kısmında olayların gerçek inikâsı olarak ifade edilen hükümlerin sertliği, münhasıran her iki tarafca kapanmış saydığımız bir geçmişe yönelmekte ve iki komşu memleket arasında 1964 ten beri açılan yeni devrin şuurumda uyandırdığı samimi haz ve memnunluğu zerrece ihlâl etmemektedir. Aksine, asırlar boyunca Türk-Rus ilişkilerine ârız olan çatışma ve gerginliğin heyecanlı safhaları, karşılıklı münasebetlerdeki yeni istikametin verdiği mutluluk hissini daha da arttırmağa sebep olmaktadır.

Uzun bir gerginlik devresinin yerini alan sükûnun, gerek her iki memleket ve millete, gerek yaşadıkları bölgeye devamlı barış içinde dürüst ve samimi iyi komşuluğun bütün nimetlerini getirmesini yürekten diliyoruz.

Ankara, 25 Nisan 1967

BÖLÜM I

BOĞAZLAR MESELESİNİN TARİHİ GEÇMİŞLERİ

KESİM 1 — GİRİŞ BİLGİLERİ

Türk Boğazları Karadeniz ile Akdenizi biribirine bağlar ve Avrupa ile Asya kıt'alarınm buluştukları noktayı teşkil eder.

Boğazlar, tepeleri ve mihrakî mihveri açık olan takribi bir elips şeklindedir. Kuzey ağızı Karadenize, Çanakkale ağızı ise Akdenize yol verir, geniş kısmı da Marmara denizini teşkil eder. Marmara denizi 275 Km. uzunluğunda ve 85 Km. genişliğindedir. Çanakkale Boğazı 64 Km. uzunluğunda olup, giriş noktasında 1800 metreden ibaret bulunan genişliği iç kısımda 7.000 metreye varır. İstanbul Boğazının uzunluğu 27 Km., genişliği ise, yerine göre, 550-3000 metre arasında değişmektedir.

Coğrafî mevkileri bakımından Türk Boğazları dünyanın en önemli deniz yollarından biridir. Uluslararası münasebetlerde düpedüz «Boğazlar» tâbiri derhal Türk deniz geçidini hatıra getirir. Yalnız bu husus, Boğazların dünya ölçüsünde önemini belirtmeğe kâfidir. Sadece iktisadî ve ticarî menfaatler değil, Avrupa Devletlerinin siyasî ve stratejik ihtirasları da bu bölgede karşıkarşıya gelir. Bir siyasî şahsiyete göre «Boğazlar cihanın hayatî düğümlerinden biri ve medeniyetin de belli başlı bir geçididir.»

Ekonomi bakımından, Boğazlar, Karadeniz limanlarının ve Doğu ile Orta Avrupa mallarının sevkine imkân veren nehirlerin tabiî nakil yoludur. Öte yandan, -çok zaman unutulan bir nokta- Boğazlar, aynı zamanda, Türkiye'nin Ege ve Akdeniz limanlariyle Karadeniz limanlarını biribirilerine bağlar. Bu bakımdan, Boğazlar, hem iktisadî, hem de siyasî ve sosyal bakımlardan Türk milleti için mükemmel bir bağlantı ve milli birlik unsurudur. Diğer

bir deyimle, Türkiye için Boğazlar toprak bütünlüğünün ayrılmaz ve hayatî bir parçasıdır.

Tarih, Boğazları zorlama hususunda sadece iki teşebbüs kaydeder: 1807 de, İngiliz donanması Çanakkale Boğazını zorlayıp geçtikten sonra kendisine verilen görevi yerine getiremeden çekilip gitmiştir. İkinci taarruza İngiliz ve Fransız orduları tarafından 1915 te teşebbüs edilmiş ve bunlar da büyük kayıplar verdikten sonra çekilmek zorunda kalmışlardır.

Boğazların, Balkanlarla Anadolunun birleştiği çifte berzahı kesen eşsiz coğrafî mevkii, geçen yüzyıllar esnasında, bu su yollarına sahip olan Devletle aynı yolları ele geçirmek isteyen ülkeler arasındaki rekabeti açığa vurmağa kâfidir. Özellikle bu rekabet 18 inci asırdan beri, etrafında Türkiye-Rusya ilişkilerinin cereyan ettiği devamlı geçimsizliğin başlıca saiki olmuştur.

Bazı tarihçiler Şark meselesinin doğuşunu Türklerin Avrupa'ya yerleşmesine bağlarlar (1). Tarihî olaylar bu iddiayı teyit eder nitelikte değildir. Aksine, tarih bize göstermektedir ki, 15 inci yüzyıldan itibaren Avrupa müvazenesi, ancak Osmanlı askerî kudretinin kıt'a üzerinde icra ettiği etki sayesinde muhafaza edilebilmiştir. Nitekim bu hayırlı etki, Fransa Kralı 1 inci François tarafından açıkça görülmüştür. Gerçekten bu kral Pavie de Charles-Quint tarafından esir edilince, hıristiyan Avrupa'nın dinî ön yargılarından tereddütsüz kendisini sıyırarak, İslâm dünyasının şanlı mümessili Osmanlı İmparatoru Kanunî Süleymanı imdadına çağırmakta tereddüt etmemiştir. Charles-Quint tarafından hülya edilen evrensel hükümdarlık plânları bu suretle başarısızlığa uğratılmış ve akdedilen ittifak, o andan beri, kısa fâsılalar haricinde, Türkiye ile Fransa arasmda mutlu bir gelenek olarak devam edegelmiştir.

Duruma daha geniş bir açıdan bakılırsa, Türklerin Avrupa'ya yerleşmelerinin, kıtada slav istilâsını önlemek ve buna set çekmek neticesini doğurduğu anlaşılır. Balkan memleketlerinin Türk egemenliği altına alınması, tarihî gerçekler ışığında mütalâa edildiği takdirde, bu olayın, yalnız, köylü sınıfının anarşi aşırılıklarından ve mahallî derebeylerle prenslerin isdibdadından kurtuluş hareketini, ve merkezi bir devletin, ırk, din ve mezhep farkı gözetmek

(1) Brüksel de çıkan Synthèse mecmuasının 205-206 sayılı nüshasında Feridun Cemal Erkin'in makalesine müracaat

sizin, bütün İmparatorluk tabaası için hak, adalet, barış ve güvenlik getiren birleştirici ve koruyucu düzenini sağlamakla kalmamış, aynı zamanda, bu memleketleri, devamlı cermen ve slav istilâlarından koruyan olumlu bir gelişme olduğunu da isbat etmiştir. Türk hakimiyeti, idaresi altına aldığı milletlere mahalli muhtariyetlerini muhafaza etmek, kültürlerini serbestce geliştirmek, milli dillerini kullanmak ve hiçbir engele uğramadan dinî âyinlerini icra etmek imkânını vermek suretiyle, bu milletlerin hürriyet ve istiklâl hareketlerini zamanla düzenlemelerini kolaylaştırmıştır. İlâveye lüzum yoktur ki, Balkanlarda bir slav hakimiyetinin yerleşmesi, her türlü milli hüviyeti yıkmak sonucunu doğuracak olan topyekun sindirme eylemini derhal harekete getirecekti. Gerçek o dur ki, Şark meselesi, büyük Devlet heybetine erişen ve emperyalist emellerini gerçekleştirmek maksadiyle Osmanlı İmparatorluğunu tasfiyeye karar veren Rusya'nın, bu imparatorluğa devamlı ve yıkıcı harpler açmaya koyulduğu andan itibaren doğmuştur. Türk varlığının bu suretle parçalanması politikasında, Rusya, Avusturya ile karşıkarşıya gelmiş ve, bu Devletle, zaman zaman Türk topraklarını uzlaşmalı taksim anlaşmalarıyla sükûn bulan, bir rekabet savaşına girişmiştir. Bu dış sebeplere bir de imparatorluğun iç zaaf unsurlarının katılması neticesinde, Osmanlı İmparatorluğunun mevcudiyeti 1918 de sona ermiştir.

Hülâsa bizim görüşümüze nazaran, Şark meselesinin gerçek sebep ve menşei, 18 inci asırda, Rusların Karadeniz sahillerine yerleşmeleri, genişleme hırsları ve hâkimiyet arzularıdır. Bütün bu sebepler, devamlı harpler ve Osmanlı İmparatorluğuna zorla kabul ettirilen toprak ilhakları, tuzaklı tertip ve oyunlar ve büyük Devletler arasındaki rekabetler, meseleyi, yerleşik bir buhran halinde ayakta tutmuş ve her iki Balkan harbini tahrik ettikten sonra, âkbet, birinci cihan harbinin zuhurunda ön plânda müessir olmuştur.

En eski zamanlardan beri, Boğazlar çeşitli milletler üzerinde büyüleyici bir cazibe uyandırmıştır. Boğazların beşer tarihinde oynadığı rol, asırlar boyunca mâruz oldukları istihalelerin tetkikinden doğan derin ilgiyi izaha kâfidir. Boğazlar konusunun, müzmin mesele olarak Avrupa hükûmetlerinin önüne, ancak, 18 inci yüzyıldan itibaren gelmiş olmasına rağmen, tarihî gelişme seyrinin başlangıcı ilk çağa kadar dayanır.

Boğazlarda karşılaşan menfaatler, hiç şüphesiz, görüş zaviyesi ve gözetleme mahalline göre değişir. Karadenizde sahilleri olan devlet sıfatiyle Rusya için önemli mesele, ticarî nakliyatın Boğazlardan tam geçiş serbestisinden yararlanması ve donanması için de, yine mümkün mertebe tam geçiş serbestisini, Karadeniz dışı memleketlere mensup harp gemilerinin giriş yasağı ile bağdaştırabilmesidir. Karadenizde sahili olmayan Devletler ise, ticari gemileri için tam geçiş serbestisini; iktisadi ve siyasi menfaatlerinin korunması için de, harp gemilerini bu denize göndermek imkânını elde etmeğe büyük önem vermektedirler. Boğazların sahibi Türkiye'ye gelince, özellikle, yabancı harp gemilerinin geçişi konusunda istenen serbesti rejiminin, hem millî güvenliğini, hem de müstakil memleket olarak mevcudiyetini tehlikeye koyabilecek, kurnaz bir sistem kılığında tereddiye uğramasından kaçınmak için bütün dikkat ve itinasını sarfetmektedir.

Yukarıdaki izahlardan şu netice çıkmaktadır: Boğazların serbestisine ve sahipliğine verilen önem, bu geçitlerin tarihte oynadıkları iktisadî, siyasî ve askerî role dayanmaktadır. Konunun ciddi bir tetkiki, şayet, son safhası Türk-Sovyet ilişkilerinde yeni bir buhrana sebep olan olayların ilk çağdan beri izlediği tarihi silsilenin, hiç değilse, özet olarak gözden geçirilmesine dayanmaz ise, ne meselenin bütün veçhelerini kapsayabilir, ne bu nefis su yollarına sahip olmanın tahrik ettiği asırlık ihtirasları izaha yeterli olur, ne de, özellikle, Boğazları 1936 yılından beri tedvir eden Montreux sözleşmesinin karmaşık mekanizması ve tam şumulü hakkında bir fikir vererek bu rejimin tarihi tekâmül seyri içinde gerçek yerini tayin edebilir.

§

Eski Yunanlılar :

Karadenize varmak için Boğazları geçmeğe ilk teşebbüs edenlerin Argonotlar olduğu sanılıyor. Efsaneye göre eski Yunanistan kahramanları, Teselya'da, Argo adlı gemiye binerek Kolşid'de (1) Altın yapağı'yı (2) elde etmek emeliyle yola çıkmışlardı. Jason'un

(1) Şimdiki adı ile Sovyet Gürcistanı.

(2) Mitolojiye göre Phiriksüs'ün havadan Kolrid'e taşıdığı koçtan alarak Kolşid Kralı Aétes'e hediye ettiği altın yapağı kral tarafından meşe ağacına asılarak bir ejderin muhafazasına bırakılmış ve Argonot'ların şefi Jason tarafından gizlice aşırılmıştır.

kumandası altında elli kadar gönüllü Ege denizini ve Boğazları geçerek hedeflerine varmışlar ve Altın Yapağı'yı elde etmişlerdir. Bu sefere maledilen tarihî özelliğin sebebi şudur: Efsanenin, Jason başarısını süslediği mübalağalar bir yana bırakılırsa, sefer, Karadeniz'in Yunan sömürgeciliğine ve ticaretine açılmasına imkân sağlaması bakımından önem taşımaktadır. Küçük Asya ile eski Yunanistan halklarını birkaç defa biribirileriyle çatıştırdıktan sonra Helen'in kaçırılmasına ve Trua muharebesine yol açan eski kin, herhangi diğer bir sebepten ziyade, Hellespon (1) yakınında Trua'nın hâkim coğrafî mevkiine bağlı görünmektedir. Bu mevki, Trua'lılara, Karadeniz istikametinde yapılan deniz seferlerini kontrol etmek ve her türlü ticareti keyfi olarak durdurmak imkânını vermekte idi.

Sahillerle birlikte civar iskeleleri de ellerinde tutan Trua'lılar, yabancı gemilerin seyrine mani olmak, ticareti durdurmak ve geçit için ağır harç kesmek kudretine malik idiler. İşte bu imkân, hem onların kuvvetinin sırrı, hem de, görünüşe nazaran, Yunan'lıların, bir şeref ve namus meselesinin tamiri ve konutseverliğe aykırılığın intikamını alma bahanesi altında, Trua'yı yakıp yıkmak istemelerinin gerçek sebebi idi. (2) Hülâsa Trua muharebesi, bir şeref meselesi olmak yanında, bir de Boğazların hakimiyeti aşkma dünyada girişilmiş en eski savaş olarak göze çarpmaktadır.

668 yılında, (Milâttan evvel) Karadeniz'de yunan ticaretinin öncüleri olan Megariyen'ler Boğaz'da Kalseduan (1) da ve, sonradan başkenti Konstantinopolis, olmak üzere, Bizans adını alacak olan Bizantiom'da bir yunan sömürgesi kurdular.

*
* *

(1) Çanakkale

(2) Sartiaux'nun da «Truva muharebesi ve Şark meselesinin tarihten önceki menşe'leri» adlı eserinde çok haklı olarak ileri sürdüğü gibi, «bir güzelin güzelliği -ilk çağın çok hassa olduğu bu güzellik- ve Yunanlılar tarafından bütün dünyada temelleri atılan aile ve amme hukukunun esas prensibine karşı tecavüz, mümkündür ki, harbi tahrik eden sebep olmuştur. Ancak, gerek mahallinde yapılan kazıların, gerek İlyad'ın tetkiki, namus ve şeref saiklerinin gerisinde, zahirî, fakat gerçek diğer bazı sebeplerin de mevcut olduğunu açıkça göstermiştir. Bu sebepler Asya'ya doğru yayılmağa teşne bulunan Yunanistan'ın, Marmara'ya girişi tehdit ve Karadeniz ticaretini bozmağa cüret eden devleti yıkması zorunluğu idi.»

(1) Kadıköy

İranlılar :

514 yılında (M.Ö.), İran Kralı birinci Dara, 700.000 kişilik bir ordu ile Boğazı geçiyor, doğu Trakya'yı hükmü altına alıyor ve Tuna'yı aşarak Moldavya ve Transilvanya'yı zaptediyor. Ancak hastalık ve ikmal güçlükleri yüzünden mağlup olan İran Ordusu, âkıbet Karadeniz yolu ile geri dönmek zorunluluğunda kalıyor. İranlıların Karadenizi en şöhretli tarzda aşmaları 1 inci Serhas tarafından başarılmıştır. (480, M.Ö.) Bir milyonluk bir ordu ve büyük bir donanma vücuda getirdikten sonra Serhas, Çanakkale'de gemilerden inşa ettiği köprü üzerinden askerlerini karşı tarafa geçiriyor. İranlılar Trakyayı aşıp Makodonya'ya varıyorlar ve Boesiya ile Attik'i tahrip ediyorlar. Bu başarılardan sonra Serhas Salamin'de ağır bir yenilgiye uğruyor. Donanması Temistokles'in kumandası altındaki Yunanlılar tarafından hemen hemen tamamiyle imha ediliyor. Geri kalanı Ege yolu ile kaçarken duba köprüsü de fırtına yüzünden yıkılıp batıyor.

*
* *

478 yılında Yunanlılar yeniden Boğazların kontrolünü ele geçiriyorlar. Bu anahtar mevkii ellerinde tutmak lüzumu buğday ihtiyaçlarının Karadeniz'in feyizli bölgelerinden sağlamak imkânından doğuyordu. Boğazları fiilen kontrolları altında tutanların bu hayatî iaşe zaruretlerine karşı çıkardıkları maniler, Boğazla hedefini elde etmek amacıyla Atina ile Ispartayı biribirine düşüren savaşın gerçek sebebini teşkil etmiştir.

*
* *

Makedonyalılar :

Yunanlılardan sonra Boğazların kontrolü Makedonya'lı Filip'e geçiyor. Fetihleri sayesinde, bu kralın, oğlu İskender'e bıraktığı zengin üsler mirası, vârisine, Küçük Asya ve İran'a saldırmak imkânını veriyor.

İskender, 334 yılında, Boğazları, Aybdos ve Sestos arasından, 30.000 piyade ve 5.000 süvari ile geçiyor, Granik nehri (Gönen çayı) civarında birinci İran Ordusunu yeniyor. Zaferden zafere koştuktan sonra, ölümünde, Tuna'dan Endüs'e kadar uzanan büyük bir İmparatorluk bırakıyor. İskenderin halefleri mi-

rası paylaşıyorlar. Lisimaküs isimli generale Trakya isabet ediyor. Lisimaküs Propontid krallığını kuruyor ve Gelibolu yakınındaki başkenti, kurucunun adına izafeten, Lisimaki ismini alıyor. Hem Trakya, hem de Küçük Asyanın kuzey batısının kontrolüne sahip bulunması dolayısiyle, tarih, Lisimaküs'ü Boğazlara sahip ilk devletin Kralı olarak tesbit etmiştir. Bu yükseliş gerçekten tehlikeli bir şeref idi. Çünki, yeni devlet, İskenderin diğer haleflerinin kıskanç nazarlarına hedef olmakta gecikmeyecekti. Gerek rekabet, gerek Lisimaküs'ün ikinci eşi Arsinoe'nin hakbece entrikaları yüzünden, yeni devlet, kurucusunun muharebe meydanında ölümü neticesinde, (yıl 281) yerini birkaç küçük devlete terk etmek suretiyle tarihe karıştı.

*
* *

Romalılar :

Bu olaylar Roma İmparatorluğunun Akdeniz'de yayılmağa başladığı âna rastlıyordu. Romalılar Boğazlara varınca, bölgenin her iki tarafına serpilmiş bulunan zaif küçük devletler istilâcının savletine dayanamadılar. Buna mukabil, Pontus Kralı Mitridat çetin bir rakip olarak ortaya çıktı. Bu büyük Kral hâkimiyetini Anadolu'nun doğu sahillerinden Tuna'nın suladığı topraklara kadar bütün Karadenize yaymağa muvaffak oldu. Mitridat'ın güvenlik politikası, bir taraftan, Karadeniz'de kuvvetli bir donanmaya sahip olmak, öte yandan da, Boğazlar üzerindeki devletçiklerin bu su yollarının serbestisine karşı engeller çıkaran bir cephe kurmalarını önlemek üzere aralarına nifak sokmaktan ibaretti. Romalı'lar Boğazlar üzerinde yerleşmeğe teşebbüs edince, Mitridat, tarihte ilk defa olarak, Karadenizden Boğazlar yönünde gelişen bir taarruz stratejisi uyguladı. Tarihçi P. Graves'in dediği gibi, bu Pontus tekneleri Boğazlara karşı devamlı tehditte bulunan Karadeniz rus donanmasının selefleri olmuşlardır.

Mitridat'ın dayanma azmi Roma'lılara ağır kayıp ve hezimetlere mal oldu. Kudretli donanması sayesinde Pontus Kralı Ege sahillerine de yerleşmeğe muvaffak oldu. Roma'lılar başarı ve hezimetlerle dolu uzun yıllar ve savaşlardan sonra bu kralın parlak hayatına nihayet verip (yıl 63) Pontus Krallığını elde etmeyi başardılar. Roma hâkimiyeti Boğazların eski önemini derhal kaybettirdi. Bu düşüşün sebebi, Roma'nın, iaşe ihtiyaçlarını Karade-

niz topraklarından ziyade Akdeniz memleketlerinden sağlamayı tercih etmesi idi. Durum ancak Roma İmparatorluğunun ikiye ayrılması ve Bizantiom'un, sonradan Konstantinopolis adını alan, başkenti yeni Roma ile Şark İmparatorluğu seviyesine yükselmesi üzerine, tamamiyle değişti.

*
* *

Şark İmparatorluğu :

Bu ayrılık üzerine, Boğazlarla birlikte yeni başkentin parlaklığı birden artıverdi. Parlayış, yeni başkentin yalnız yeni imparatorluğun doğu ile batı arasındaki nefis mevkii dolayısiyle iktisadi ve ticari sebeplerden değil, aynı zamanda siyasî ve askerî bakımdan müstesna önemi haiz bir şehir olmasından da ileri geliyordu. Şark İmparatorluğunu tehdit eden çeşitli istilâ safhalarından sonra, Lisinius ve Konstantinin donanmaları arasmda cereyan eden savaşta Konstantin galip gelmiş ve imparatorluk mukadderatının tek hâkimi mevkiine yükselmiştir. Başkentin 330 yılında Bizans'a nakli Konstantin'in saltanatı esnasmda vuku bulmuştur. Yeni başkent imparatorluk ile Asya arasmda eşsiz bir mevkide bulunuyor, Karadenizle Akdenizi bağlayan deniz yolunu kontrol ediyor ve bu bakımdan büyük bir askeri önem taşıyordu. Stratejik önem Karadeniz Boğazı için daha da âşikâr idi. Bir taraftan, Boğazın kazdığı derinlik, başkenti, Küçük Asyadan gelebicek tecavüzlere karşı koruyan tabiî bir melce görevi görüyor, öte yandan, Haliç, donanmaya emin bir sığınak sağlıyordu. Konstantin'in nezareti altmda şehir büyük bir duvar kemeriyle çevrildi ve kısa bir zaman sonra İmparatorun şerefine Konstantinopolis adını aldı.

Uzun hayatı esnasmda Bizans İmparatorluğu bir çok tecavüzlere mâruz kalmış, fakat hepsi, başkentin tabii mevkii sayesinde başarısızlığa uğramıştır. Hunların 559 yılında geçici muhasarasından sonra Avari ve İranlılar Kuzeyden ve Güneyden birlikte saldırdılar. 717 yılında Araplar, Cebelüttarıktaki askerî başarılarını, Çanakkalenin her iki sahilinin zaptı ve Karadeniz Boğazının bu denizden muhasarası ile tamamlamak istediler. Fakat bütün bu teşebbüsler akametle sonuçlandı.

9 uncu ve 10 uncu asırlar esnasında zuhur eden iki yeni düşman, Rurik ve Oleg, Rus imparatorluğunu kurduktan sonra, Kostantinopolisi zaptetmeğe kalkıştılar, fakat donanmalarının fırtına yüzünden batması üzerine sonuca varamadılar. Başkente karşı en tehlikeli taarruz, 940 yılında, Rurik'in oğlu İgor tarafından yapıldı. İgor Karadeniz boğazının önünde ansızın 1500 gemi ile göründü. Evvelce Arap taarruzunun başarısızlığına sebep olan suda yanan ateş, rus teşebbüsünü de aynı âkıbete duçar etti.

*
* *

Bizans imparatorları, bir tiraret filosu kurarak, buğday, baharat, ipekli kumaş ve kıymetli kürk gibi ziynet eşyası bakımından çok zengin olan Karadeniz ticaretini kendilerine sağlamak hususunda imparatorluğun ideal mevkiinden faydalanmağı bilememişlerdir. Bu mahalli ihmalden ilk yararlananlar, Venedik, Pisa ve Cenova siteleri olmuştur. 1085 yılında Venedik, Konstantinopolis'de muhtariyet rejimini haiz özel bir mahalleye yerleşerek Karadeniz limanları ve Hindistanla serbestçe ticaret yapmağa koyulmuştur. Venedik'liler, Cenovalı'lar ve Pisa'lılar, Bizans İmparatorlarına yaptıkları hizmetler karşılığında her çeşit imtiyazlar sağlamışlardır. Bu çığır memleketi ecnebi tüccarın keyfine teslim etmek tehlikesini gösteren çok pahalı bir sistem idi. Nitekim, Haçlı Orduları, 1204 yılında Konstantinopolis'i Venediklilerin yardımı sayesinde alabilmişlerdir. Bu fethi takiben Bizans hânedanına mensup prensler kovularak yerlerine Beaudouin de Flandre getirilmiştir. Fakat İtalyan Cumhuriyetleri arasındaki rekabet, Venediğin imtiyazlı mevkiini kıskanan Cenova'yı, Karadeniz'de ticaret tekelinin kendisine verilmesi karşılığında, Bizanslı prens Mişel Paleolog'u yeniden tahtına oturtmak üzere, kendisiyle anlaşmaya sevketmiştir. Gerçekten, 1261 yılında Paleolog, İmparator sıfatiyle tahta oturmuş ve onun tensibiyle Venedik'lilerin imtiyazlı mevkileri Cenova'hlara geçmiştir. Ancak Cenova'lılarm aşırı isteklerinden bıkıp usanan Bizans, birkaç yıl sonra, Venedik'lileri yeniden eski haklarına kavuşturmuştur.

Hülâsa, 10 uncu asırdan 14 ncü asra kadar imparatorlar tarafından Boğazlarda kurulan ve uygulanan rejim, Şark imparatorluğunun ticarî ihtiyaçlarını tatmin etmek amacıyla vâki hizmetlerine mükâfat olarak, bazı yabancı cumhuriyetlere tekel şeklinde tanınan rüçhanlı sistem olmuştur.

İtalyan Cumhuriyetlerinin Akdeniz'de üstünlüğü sağlama mücadeleleri 14 ncü yüzyıla kadar sürmüştür. Daha evvel başkentlerini esasen Bursaya nakletmiş olan Türkler (1317) Çanakkale boğazını geçerek Avrupa sahillerinde Geliboluya yerleştiler. Birkaç yıl sonra Türk başkenti Edirneye nakledildi. Bu suretle Bizans her taraftan çevrilmiş bulunuyordu. 1453 yılında, Fatih Sultan Mehmet, Konstantinopolis'e hücum etti ve itina ile hazırlanıp maharetle uygulanan bir harp plânı sayesinde şehir 29 Mayıs 1453 günü zaptedildi. O tarihten itibaren, İstanbul ve Boğazlar temelli olarak Türklerin elinde bulunmaktadır. Eşsiz İstanbul'un fethi ortaçağa son vermiş ve dünya tarihinde çağdaş çağı açmıştır.

Fetihten beri, Boğazlar, geçiş rejimi bakımından, şu çeşitli statülere tabî tutulmuşlardır:

1 — Türkiye'nin kayıtsız egemenliği (1453-1841).— Bu sistem Boğazların sahibi devletin menfaatlerini, o su yollarını kullananların menfaatlerinin üstünde tutuyor ve Türkiye'ye, dostluklarının işleyiş ve icaplarına göre, geçişe müsaade veya bunu menetmek hususunda tam bir takdir hakkı veriyordu. Böyle bir hak, harp halinde, muharip devletlerden birine, diğerine nazaran farklı muamele yapmak sonucunu doğurabilirdi. İşte bu sebepledir ki büyük devletler Boğazlar meselesine dair bütün müzakerelere katılmak arzularını bildirdiler.

2 — Tarafsızlaştırma rejimi (1841-1914) — Boğazları bütün harp gemilerine kapamak amacını güdüyordu. Barış hedefiyle kurulan ve iradî yasaklama prensibine dayanan bu rejim Rusya'nın şikâyetlerine yol açtı.

3 — Beynelmilelleştirme (1918-1936).— Bu rejim, Boğazların sahillerine sahip olan Devletin haklarını uluslararası câmia lehine kısmak suretiyle, bütün memleektlerin deniz kuvvetleri lehine geçiş serbestisi koymuş ve statüyü genel menfaat adına yürütme ile görevli bir uluslararası teşekkülün kurulmasını gerektirmiştir.

4 — 1936 tarihli Montreux sözleşmesi.— Egemenliğin bazı kısıntılara tabi tutulması yolu ile Türkiye tarafından kullanılan kontrol sistemine avdeti kabul etmiştir.

Geçmişte şu veya bu hal şeklinin uygulanması, duruma göre, ya Osmanlı İmparatorluğunun şevket ve kudretine, ya Rusya'nın

Türkiye üzerindeki baskınına, ya da Türkiye'nin ihtiyari dışında Rusya ile diğer Âkit Devletler ve, özellikle, Büyük Britanya arasında mevcut ilişkilere tâbi olmuştur.

1 — Türkiyenin Kayıtsız Eğemenliği :

Bu rejim iki devreye ayrılır :

A — İstanbul'un fethinden Küçük Kaynarca Antlaşmasına (1774) kadar giden devre.

İstanbulun fethinden sonra Cenevizlerin bir müddet muhafaza ettikleri imtiyazlar, Türk topraklarının Sinop, Trabzon ve Krime yayılması neticesinde Karadeniz'in bir Türk denizi hüviyetini almasından itibaren tamamiyle kalkmıştı. Venedik'liler ise, imtiyazlarını, ancak Türklerin inşa ettikleri ticaret filosu sayesinde deniz ulaştırmalarını bizzat sağlamak ve bütün ticarî ihtiyaçlarını kendi vasıtalarıyle tatmin etmek imkânını buldukları güne kadar muhafaza edebildiler. Bu andan itibaren, gerek Çanakkale, gerek, özellikle, Boğazlar ve artık bir iç deniz hüviyetini almış olan Karadeniz üzerinde Türk kontrolü kurulmuş olması sebebiyle, İstanbul Boğazı bütün yabancı bayrak taşıyan gemilere kapatılmıştır.

Harp gemileri için geçiş yasağı kuralı, prensip itibariyle, Lozan sözleşmesinin akdine kadar devam etti. (1923)

Yani, 1540 yılından 1774'e kadar, Karadenizin yabancı bayraklara kapatılması prensipi Osmanlı İmparatorluğunun temel kaidesi vasfını almış oldu. Bununla beraber, aynı tarihte ilk defa ortaya çıkan kapitülâsyonlar müessesesi, yukarıda sözü geçen kaidenin sertliğini azaltmakta gecikmedi. İlk kapitülâsyon, Padişahın dostluk ve hatırsayarlığının bir nişanesi olarak, Kanuni Sultan Süleyman ile 1 nci François arasında 1535 de imzalandı. Bu vesika dinî, iktisadî, siyasî ve adlî sahalarda Sultan tarafından ecnebi devlete, tamamiyle hasbî olarak, lütfen ihsan edilen imtiyazları tesbit ediyordu. Çok yazık ki, imtiyazların, aynı taleplerde bulunan diğer memleketlere de teşmili ve bunu takiben ölçüsü İmparatorluğun günden güne zayıflaması nisbetinde arttırılan kötüye kullanmalar, ecnebi devletlerin elinde imparatorluğu yıpratıp ezen ve yıkılmasını çabuklaştırmada âmil olan bir silâh halinde terddiye uğramakta gecikmedi. Fransaya bağışlanan imti-

yaz, bu memleketin gemilerine Türk limanlarına kendi bayrağı ile girmek hakkını veriyordu. Aynı hakkın İngiltereye (1579), Hollandaya (1598) ve Cermen İmparatorluğuna da (1616) verilmesi neticesinde, Boğazların kapalılığı nazari kalmaktan öteye gidemez hale geldi. Karadenizde seyrüsefer konusuna gelince, bu hak, 17 nci asırda, yabancı gemilere ancak Osmanlı bayrağı çekmek şartıyle verilmekte idi.

Karloviç barışının imzasından sonra (1699) Türkiyenin askerî kudreti azalmağa yüz tutmuştu. Bununla beraber, başlıbaşına, sadece Boğazların sahipliği Osmanlı İmparatoruğuna müstesna ölçüde, hem kuvvet, hem de zaaf veriyordu. Boğazlar bir kuvvet unsuru idi, çünki Avrupa Devletlerini, kendilerine, Boğazlar rejiminin düzenlenmesinde Sultan'ın genel olarak uyguladığı rejimden daha müsait bir muamele sağlamak için BâbıAliye kur yapmağa sevkediyordu. Boğazlar aynı zamanda zaaf unsuru idi. Zira Boğazların sahipliği, hatta, sadece kontrolünün elde edilmesi, büyük devletlerin üstünlük sağlamak amacıyla Avrupa'da giriştikleri cidalin devamlı surette ihtiraslı hedefini teşkil ediyordu.

Boğazlara sahipliğin Osmanlı İmparatorluğu bakımından ortaya çıkardığı sakıncalar, Rusya'nın bu su yollarında tekelci bir mevki sağlamak amacıyla giriştiği devamlı siyasî ve askerî hamleler yüzünden günden güne daha ziyade vahimleşmekte idi.

İstanbul'un zaptından on yıl kadar sonra, babasının yerine geçen Çar 3 üncü İvan, Rusya'yı birleştirme davasını ele almıştı. Bu hükümdar, 1472 de son Bizans İmparatorunun yeğeni Sofya Paleolog ile evlendi ve o andan itibaren arması olarak iki başlı kartalı seçti. Bu remiz ile Çar, Rusyanın, Boğazları zaptetmek ve «Konstantinopolis»i memleketinin dinî başkenti haline getirmek olan, tarihi vazifesini cihana ilân etmek istiyordu. Ayrı suretle bir Paleolog ile evlenmekle de, Bizans ve Roma İmparatorlarının verasetini devam ettirmek azmini belirtiyordu.

Rusya, Azov Denizine, Osmanlı İmparatorluğu ile, bir harb sonucu olarak, ancak büyük Petro zamanında erişebildi. Çarın ilk işi o bölgede rus kolonisi kurmak ve memleketini bir donanmaya kavuşturacak tersaneler inşa etmek oldu. Çarpışmaların hemen sonunda Çar, Bilyük Elçisine, Boğazların kapalılığı prensipini hiçe sayarak İstanbul'a bir harp gemisi ile gitmesini emretti. Türklerin karşı koymalarına rağmen gemi yoluna devam etti ve Sul-

tan'ın sarayı önünde demirledi. Buna rağmen Bâbı-Âlî Rusların istediği seyrüsefer serbestisini vermeği reddetti. Rusya'ya karşı meydan okuma davranışında Bâbı-Âlî, Rus harp gemisinin gayrı kanuni seyahatinde yalnız Osmanlı İmparatorluğuna değil, aynı zamanda, bütün Avrupa'ya karşı da bir tehdit gören Batı Devletlerinden destek gördü ve bu şartlar altında Rusya, talebini daha uygun bir zamana tâlik ederek çekilmek zorunluluğunda kaldı.

Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasında harp 1709 yılında yeniden başladı. Çar ordularının yenilmesi sonucunda Ruslar Azov Denizinden çekilmeğe mecbur kaldılar.

Tahta çıkar çıkmaz yeni İmparatoriçe Katerinanın ilk işi, 1768 yılında Türkiye'ye harp ilân etmek oldu. 21 Temmuz 1774 tarihli Küçük Kaynarca Antlaşması harbe son verirken rus ihtiraslarında önemli bir merhale kaydetti ve Boğazlar meselesinin uluslararası gelişmesinde çok derin etkiler yaptı.

B — 1774 den Edirne Antlaşmasına kadar Geçen devre.

Küçük Kaynarca Antlaşması sayesinde Ruslar artık kesin olarak Karadeniz sahillerine yerleşmişlerdi. Antlaşmanın 11 inci maddesi ile, Osmanlı İmparatorluğu ve Rusya, karşılıklı ticaret gemileri için sahillerini yıkayan bütün denizlerde biribirine tam seyrüsefer serbestisi tanımışlardı. Bâbı-Âli, Rus gemilerine Karadenize ve aksi istikamette serbest geçiş ve bu iki denizi birleştiren bütün plâj, liman, geçit ve kanallara giriş hakkı veriyordu.

«Boğazlar meselesi» artık doğmuştu. Karadeniz bir Türk gölü olmaktan çıkmış, uluslararası bir deniz hüviyetini almıştı.

Fakat bu geniş yankılı zafer dahi İmparatoriçe Katerina'ya kâfi gelmiyordu. Onun hedefi sadece bir ticarî başarı değildi. Katerina'nın yakasını bırakmayan hülyaya göre, Osmanlı İmparatorluğu parçalanmalı; Türkler Avrupa'dan çıkarılmalı ve Rusya, artık herkesin Çarigrad ismini verdiği İstanbula yerleşmeli idi. Bu amaçla İmparatoriçe, güney Rusya'da çıktığı bir teftiş seyahati esnasında, Alman İmparatoru 2 nci Josef ile ittifaka girdi. Teftiş bölgesi «Bizans Yolu» işaretini taşıyan yaftalarla süslenmişti. Sivastopol kalesinin inşası ve yeni tersanelerin kurulması, İstanbul'un fethini hazırlamaya yöneltilmiş hummalı faaliyetin merhalelerini teşkil ediyordu. Zaferle sonuçlanan iki yeni harp, Rusya'-

ya, Yaş antlaşması sayesinde (1792), Karadeniz Devleti hüviyetini bir kat daha tarsin etmek fırsat ve imkânını verdi.

Bu olaylar üzerine, Osmanlı İmparatorluğu, Ruslara Karadeniz'de üstün bir mevki tesis etmek fırsatını vermektense, eşit bir politika uygulamayı daha uygun bularak, Karadeniz kapılarını sırasiyle Mukaddes Cermen İmparatorluğuna (1784), İngiltereye (1799) ve Fransaya (1802) da açtı.

O andan itibaren, Rusların Boğazlar politikası göze çarpan bir tereddüt geçirmeğe başladı. Rusya, Osmanlı İmparatorluğunu parçalayarak İstanbul'a yerleşmek, veya Sultan ile dostluk politikasına girerek Boğazlara nâiplik yolu ile kumanda etmek şıkları arasında karar verememektedir. Tereddüt, Doğu'da bir görünüp bir kaybolan fransız ve ingiliz etkisinden doğmaktadır.

Napoleon Bonaparte 1798 de Mısır seferine çıktığı zaman, Osmanlı İmparatorluğu kendisini tehdit altında hissetti, ve bu endişe Türk - Rus işbirliğine yol açtı. Çar'm donanması, Boğazların kapalı tutulması kaidesine rağmen bu geçitlerden girip çıkıyor, ve Türk donanmasına katılarak Şarktaki Fransız tesis ve gemilerine saldırıyordu. Bu çığır, Katerina'nın oğlu 1. Pol'ün, Osmanlı İmparatorluğunu muhafaza etmek için İngiltere ile anlaştığı zamana rastlamakta idi. 23 Eylûl 1805 tarihli yeni bir antlaşma ile Rusya Bâbı-Âliden yeni kolaylıklar koparmış ve kendi gemilerine Boğazlardan tekel halinde geçiş hakkını sağlarken bu hakkın diğer ecnebî gemilerden esirgenmesini de temin etmişti.

Türkiye bu vahim imtiyaza sırf savunma ihtiyaciyle rıza göstermişti. Fakat Rusya, kopardığı müsaadeden faydalanarak antlaşmanın imkânlarını aşan taleplerde bulunmakta gecikmedi. 1805 de, Napoleon Bonaparte'in Osterliç'te Avusturyalılarla Ruslara karşı kazandığı zafer üzerine, Türk - Fransız dostluğu yeniden doğmuş ve, Napoleon, bu dostluktan Osmanlı İmparatorluğunu Rus genişlemesine engel olarak kullanmak suretiyle faydalanmağı tasarlamıştı.

Bu cümleden olarak, Fransa Büyük Elçisi Sebastiani 3 üncü Sultan Selim ile dostluk kurmuş, İngilizlerin Çanakkaleyi zorlama teşebbüslerine karşı İstanbul'un savunmasına memleketini teşrik etmiş ve Türklerden Boğazların Ruslara kapatılmasını temine çalışmıştı. İşi sezen Ruslar, Osmanlı İmparatorluğuna karşı yeni bir

harp açmakta gecikmediler. Arada iki imparatorun Tilsit'te görüşmeleri fransız-rus barışmasına yol açmış ve Osmanlı İmparatorluğu bir defa daha kendi kaderiyle başbaşa kalmıştı. Fakat bu yakınlaşma da uzun sürmedi. Napoleon İstanbul'a sahip olacak devletin dünyaya da hâkim olacağına inanıyor ve bu şehri Rusya'ya bırakmağa razı olamıyordu. (1) 1809 da Bâbı-Âli ile Londra arasında barış imzalanmış, İngiltere Sultan"a Boğazlarm bütün harp gemilerine kapatılmasını sağlayacak bir anlaşma akdi için işbirliği ve yardım vaadinde bulunmuştu.

Anlaşmanın 2 nci maddesi, esası, kısa zamanda Avrupa Devletleri tarafından kabul edilen şu hükmü taşıyordu: «Harp gemilerine, Konstantinopolis kanalına, yani Çanakkale ve Karadeniz Boğazına girmek her zaman menedilmiş olduğuna ve Osmanlı İmparatorluğunun bu eski kaidesine bundan sonra da barış zamanında bütün büyük Devletler tarafından riayet edilmesi gerektiğine göre, İngiltere Sarayı bu prensipe riayet etmeği vaad eyler.»

Görüldüğü gibi bu madde, kapama prensibini harp gemileri bakımından muhafaza etmekle beraber, Sultan'ın hareket serbestisine önemli bir kısıntı koymuştur. Yani antlaşma, Osmanlı İmparatorluğunun geleneksel ve muhtar bir kuralını hukukî ve karşılıklı bir vecibe şeklinde değiştirmiştir.

Bu güçlükler ve talihsizlikler karşısında Rusya bütün dikkatini başlıca hedef üzerinde toplamakta idi. Rusya'nın siyasî tutumu 1 inci Nikola zamanında kaleme alman ve şu neticeyi ihtiva eden hükümlerle tayin edilmiş bulunmaktaydı:

«Osmanlı İmparatorluğunun Avrupa'da muhafazasının yararları, sakıncalarına üstündür. İmparatorluğun düşmesi Rusya'nın gerçek menfaatlerine aykırı olur... Ancak Avrupa'da Türk egemenliğinin son saati çalacak olursa, Rus hükûmeti de Karadeniz

(1) Kont de Las Cases'in «Le Mémorial de Sainte-Hélène» adlı eserinde, Imparatora, menfâsında refakat eden bu fransız tarihcisi, Napoleon'un İstanbul hakkındaki intibalarını şöyle naklediyor: -Türk İmparatorluğunu Rusya ile paylaşabildim. Mesele aramızda bir kaç defa konuşuldu. Konstantinopl onu her defasında kurtardı. Bu Başkent büyük gaile, meselenin gerçekten mihenk taşı idi. Bu şehir bir mücevherdir. Öyle bir mücevher ki bir imparatorluğa değer. Ona sahip olan dünyayı idare edebilir.»

kapısının her hangi bir büyük devletin eline düşmemesi için en etkili tedbirleri almak mecburiyetinde kalacaktır.»

Raporda tavsiye edilen politika fayda ve etkililiğini göstermekte gecikmedi.

Bu alanda ilk fırsat, Rusya'ya, Yunanistan'ın istiklâl savaşı vesilesiyle verildi (1821-1829). 1825 de İmparator olan 1 inci Nikola, Türkiye'yi Akerman antlaşmasını (Ekim 1826) kabul etmeğe zorlamıştı. Bu antlaşma Rusya'ya, ticarî gemileri için Osmanlı İmparatorluğunun istisnasız bütün deniz ve sularında tam serbesti sağlıyordu.

1821 den itibaren, Osmanlı İmparatorluğu, bütün dikkatini, Yunanistan'ın istiklâle varmak için açtığı isyan hareketi üzerine çevirmişti.

1827 de, rus donanması Boğazları geçerek ingiliz ve fransız deniz kuvvetleriyle birlikte türk donanmasını Navarin'de tahrip etti. Osmanlı İmparatorluğunu Yunan talebini kabule zorlamağa yönelen bu baskı yolu başarı vermeyince rus ordusu Balkanlarda türk topraklarını istilâ ve Türkiye'yi 1829 da Edirne antlaşmasını imzalamağa mecbur etti. Barış, Yunanistan'ın istiklâlini gerçekleştirirken, Osmanlı İmparatorluğunun sona ermesinde de yeni bir merhale kaydediyordu. Antlaşmanın 7 inci maddesi rus ticaret filosunun türk sularında haklarının teminatını en geniş ve en şiddetli tarzda teyid ediyor, gemilerin osmanlı makamlarınca, gerek açık denizde, gerek hatta, türk liman ve demir atma yerlerinde muayenesinin men'ini sağlıyor ve, Bâbı-Âlice bütün bu kaidelere karşı koyma teşebbüsünün düşmanca hareket sayılıp misilleme tedbirleri davet edeceğini de ayrıca belirtiyordu.

Bütün alâmetler galip devletin zaferini kıyasıya istismar etmek kararında olduğunu göstermekte idi. Rusya kısa bir zaman sonra ikinci bir fırsattan, bu defa da Mısır Paşasının Sultan'a karşı isyanından faydalanarak harp gemilerini ticaret gemileri kılığında Boğazlardan geçirmeğe kalkışacaktı.

Yunanlılara karşı Sultan lehinde müdahalesinin mükâfatı olarak, Mehmet Ali Paşa Suriye'yi ilhak etmek istemişti. Sultan Mahmut'un bu talebi reddetmesi üzerine Mehmet Alinin oğlu İbrahim Paşa ansızın Anadolu'yu istilâ etti. Fransa, Mısır tarafını tutuyor, İngiltere ise ihtilâfa ilgisiz kalıyordu. Çar Nikola fırsattan fayda-

lanarak Sultan'ın imdadına yetişti. Bir rus donanması İstanbul Boğazına gelerek 5.000 asker çıkardı. Bu olay üzerine, Fransa ve İngiltere, Suriye'yi Mısıra terketmesi için Türkiyeyi zorladılar. Ruslar Bâbı-Âli ile meşhur Hünkâr İskelesi antlaşmasını imzalamadan İstanbuldan ayrılmayı reddettiler. (26 Haziran - 18 Temmuz 1833) Asırlık rus hülyalarını her türlü intizarın ötesinde gerçekleştirmiş görünen bu antlaşmaya göre, Rusya, Türkiye'nin mevcudiyetini, gerekirse, kuvvetle garanti altına koyuyordu. Bu taahhüdün karşılığı ise, antlaşmanın ruhunu teşkil eden ayrı ve mahrem bir maddede yer almıştı. Tarafların karşılıklı taahhütlerini tesbit eden bu madde şöyle idi: «Majeste bütün Rusyaların İmparatoru, Bâbı-Âlinin özlü bir yardım sağlaması yüzünden maruz kalacağı külfet ve sakıncalardan onu korumak arzusunda bulunduğu cihetle, şartlar Bâbı-Âli'yi yardımı temin etmek mecburiyeti karşısında bıraktığı takdirde, bu yardımı istemeyecektir. Antlaşmalarda yer alan mütekabiliyet prensibi gereğince, icabında sağlamak zorunluluğunda bulunduğu bu yardım yerine, Bâbı-Âli, Rus İmparatoru lehine mukabelesini, Çanakkale Boğazım kapamağa, yani hiç bir yabancı geminin, her hangi bir vesile ile girmesine izin vermemeğe inhisar ettirecektir.»

Bu derece aşırı bir imtiyaz gönül rızası ile verilemezdi. O, ancak Osmanlı İmparatorluğunun ne kadar derin bir sıkıntı içinde bulunduğuna delâlet edebilirdi. Rus diplomasisinin zaferi âşikâr idi. Bu başarı ile, Rusya, 1809 tarihli türk-ingiliz antlaşmasının intikamını alıyordu. Bâbı-Âlinin dış gailelerinden faydalanarak Sultan'dan koparılan olağanüstü imtiyaz, Boğazlar üzerindeki Türk egemenliği yerine rus egemenliğini kurmak mânasına geliyordu. Bununla beraber böyle bir antlaşma, olsa olsa, nihayet türk-rus ilişkilerinin geçici bir kombinezonunu aksettirebilirdi, yoksa, Boğazlar meselesine dair her hangi uluslararası bir hal şeklinin az çok hukukî ve istikrarlı vasfını taşıması elbette ki imkânsızdı.

Gizli maddenin mevcudiyeti kısa bir zaman içinde Avrupa başkentlerinde öğrenildi. Büyük Britanya ve Fransa derhal protesto notası göndererek, gizli hükmün, her hangi bir devlete mensup harp gemilerinin Boğazlardan geçişini meneden 1809 tarihli antlaşma ile bağdaşamayacağını belirttiler. Lord Palmerston Fransa'ya Boğazları zorlayarak Rusya'nın İstanbul ve Boğazlara karşı devamlı tehdidine son vermek için Karadenizde rus filosunun birlikte tahribini teklif etti. Fakat Fransa ile Avusturya Boğazları

kuvvet darbelerinden uzak tutmak için uygun zamanın beklenmesi fikrini ileri sürdüler. Esasen Rusya gerçekleştirdiği ilerilemeyi terketmeğe kat'iyen razı değildi. Bu şartlar içinde Büyük Devletler Hünkâr İskelesi antlaşması ile ortaya çıkan durumun islâhı için daha münasip zamanı beklemeği ister istemez kabul ettiler. Bu arada, 1535 de Amerika Birleşik Devletlerinin, Bâbı-Âli nezdinde Rus nüfuzunun derecesini tartmağa teşebbüs ettiği görüldü. İstanbul'a gelen bir amerikan fregatı İstanbul Boğazını geçerek Karadenize gitmek müsaadesine tâlip oldu. Rusya Büyük Elçisi, tehlikeli bir misalden kaçınmak için geçişin reddini Bâbı-Âli'ye tavsiye etti. Bu teşebbüsü, Boğazlar meselesinin Avrupa kıtasını aşan dünya ölçüsündeki önemini göstermek bakımından, kayde şayan bir misal olarak zikrediyoruz.

2 — Tarafsızlaştırma

Hünkâr İskelesi antlaşmasının hükümleri ecnebi devletler bakımından çok aşırı ve Osmanlı İmparatorluğu bakımından da pek utandırıcı idi. Bu itibarla süreklilik şansından mahrum bulunması tabii idi. Sekiz yıl müddetle aktedilmiş olan antlaşmanın yenilenmesindeki güçlükleri idrâk eden Rusya, Boğazların bütün harp gemilerine kapanması prensibine yeniden dönmek için Büyük Devletlerin işbirliğine başvurdu. Büyük Devletlerin tez ve olumlu cevapları Petersburg'u hazırlıksız yakaladı. Bu suretle, Rusya, istemediği halde, kendisini Boğazlar meselesi ve Osmanlı İmparatorluğunun toprak bütünlüğü etrafında yeniden belirmiş olan Avrupa Konseri içinde buldu. Beş Büyük Devletin uyuşması hemen hemen sağlanmış iken, Türkiye ile Mısır arasında durmuş olan çarpışmalar bu sırada yeniden alevlendi. Metternich İstanbul'a Büyük Devletler adına gönderdiği notada Bâbı-Âli'den her türlü mevsimsiz hareketten sakınmasını talep etmiş ve Şark meselesi hakkında Büyük Devletlerin vardıkları anlaşma hakkında da İstanbul'a ayrıca haber vermişti. Fransa açıkça Mısır'a destek oluyor ve bu durumda tek başına kalmış bulunuyordu. Rusya, Londra'ya, İskenderiye'nin ingiliz donanması tarafından bombardıman edilmesini ve İstanbul'un da asî ordular tarafından istilâsına karşı korunmak üzere, rus kıtaları tarafından işgali teklifinde bulundu. Uzun ve çetin müzakerelerden sonra, Avrupa Büyük Devletleri, yani Fransa dışarıda kalmak üzere, Büyük Britanya, Prusya, Avusturya ve Rusya, 15 Temmuz 1840 tarihli Londra antlaş-

masını imzaladılar. Öte yandan, Mehmet Ali de, uzun ayak sürtmelerden sonra baskıya dayanamadı ve Osmanlı İmparatorluğunun toprakları üzerinde hak talebinden vazgeçmek taahhüdüne mukabil, kendisine, Mısır'ın idaresini verâsetle intikal hakkı ile bağışlayan 13 Şubat 1841 tarihli Fermanı Hümayun ile yetinmek mecburiyetinde kaldı.

Londra antlaşması o âna kadar Boğazları tedvir etmiş olan kurallarm hukukî vasfına esaslı bir değişiklik getirmekte idi. Osmanlı İmparatorluğunun Boğazların kapatılması hakkındaki âmme hukuku prensipine, bir de Büyük Devletlerin ortak garantisi eklenmişti. Garantinin Avrupa âmme hukuku prensipine tahvili artık sadece bir muameleden ibaretti. Bu muamele de bir yıl içinde tamamlandı. Fransa Başvekili olarak Thiers'in yerini alan Guizot'nun, memleketine Avrupa Konserine yeniden girmeği sağlaması üzerine ilk uluslararası Boğazlar Sözleşmesinin 13 Temmuz 1841 tarihinde Londrada imza edilmesi başarılabildi.

Londra Sözleşmesi üç maddeden ibarettir. Girişte, Sultan'ın hükümran haklarının ihlâl edilemeyeceği prensipi yeniden ortaya konuyor. Birinci maddede «Ecnebi Devletlere ait harp gemilerinin Bâbı-Âli barışta bulunduğu müddetçe, Çanakkale ve İstanbul Boğazlarma girişlerinin men'i hususundaki İmparatorluğunun eski kuralı ve değişmez prensibini, gelecekte de, idame edeceğine dair Sultan'm eski beyanı teyid olunuyor. Beş Büyük Devlet de, kendi yönlerinden, bu azimli karara hürmet etmeği ve yukarıda zikredilen prensipe, yalnız Sultan'a değil, biribirine karşı da riayet göstermeyi taahhüt ediyorlar.»

Diğer bir deyimle, Londra Sözleşmesi, altı Âkit Devlet arasında, mütesânit ve bölünmez bir vecibe kurmuştu. Bu hukukî vasıftan, Boğazlar rejimine, hiç değilse, bir müddet için az çok istikrar veren bazı sonuçlar doğmakta idi. Evvetâ, Sultan artık kendi keyfine göre Boğazları açmakta serbest değildi. Boğazlar hem onun iradesi, hem de beş Büyük Devletin garantisi altmda tarafsızlandırılmış bulunuyordu. Âkit Devletler, Londra'da üzerlerine aldıkları vecibeleri, artık, Bâbı-Âli ile karşılıklı anlaşma yolu ile değiştirmeğe mezun değildiler. Nihayet, rejimin her hangi bir Âkit Devlet tarafından bozulması, bu Devleti diğer Âkitlerin mütesânit koalisyonu ile karşı karşıya bırakıyordu. Bu hüviyetiyle yeni rejim, Âkit Devletlerin biribirine zıt menfaatlerinin tevazününden ortaya çıkan bir denge mahsulü olarak görünüyordu. Kar-

maşık bir mesele etrafında ilk uluslararası örgütleme teşebbüsü hüviyetiyle, rejim akdi esnasında, belki, Boğazlarda uzun bir süre için esaslı bir istikrar ümidi uyandırmıştır. Fakat girişilen tecrübe, gerçekte, zamanın yıpratmasma ve zıt menfaatlerin çarpışmasına dayanamamıştır.

Londra Sözleşmesinin temelinde bulunan prensip rus diplomasisi için bir yenilgi idi; harp halinde Sultan hareket serbestisini yeniden elde edip dost ve müttefik Devletler filolarına geçiş müsaadesi vermek hakkını elde etmesi bakımmndan bu yenilgi daha da ağırlaşıyordu.

Açıkca konuşmak gerekirse, Londra Sözleşmesi, Avrupa'nın rus ihtiraslarına karşı çıkardığı ilk engel olarak değerlendirilmek gerekir. Diplomasisinin bu gerilemesinden dolayı Rusya inkisarını gizlemiyor ve bir telâfi fırsatı kolluyordu. Bir taraftan, plânlarına en ziyade karşı çıkan Devletin Büyük Britanya olduğunu anlayan, öte yandan da, ikinci Katerina'nın başladığı işi sonuna vardırmak kararım besliyen Rusya, Osmanlı İmparatorluğu hakkında malûm «Hasta Adam» deyimini etrafa yayarken, İngiltere'ye de, kendisiyle uysal ortak rolünü oynamağa razı olduğu takdirde, İmparatorluğun taksiminde cömertce pay ayırmağı vaadediyordu. Fakat Osmanlı İmparatorluğunun muhafazasında kendisi için menfaat gören İngiltere teklif edilen rolü kabule yanaşmamakta idi. Bu durum karşısında, yalnız başına harekete geçmeğe karar veren Rusya, verâseti taksim çekişmesini Boğazlar rejimi üzerinde değil, ortodoks müminlerin hâmiliği iddiasiyle Mukaddes Makamlar hakkında ortaya atmağı uygun buldu. Bu talep Rusya'yı yalnız Sultan ile değil, Şark'ta katoliklerin hâmisi iddiasını güden Fransa ile de rekabet durumuna getiriyordu. Talebi Bâbı-Âlice kabul edilmeyince, Rusya, ordularına Prut nehrinin karşı yakasına geçme emrini verdi. Türkiye'ye karşı harp ilânını, 1841 tarihli sözleşme gereğince, Osmanlı İmparatorluğunun toprak bütünlüğünü savunmakla görevli Fransa ve Büyük Britanya'ya mensup donanmaların Çanakkale'yi geçmeleri takip etti. Rusya bu iki Devleti Türkiye ye yardım bahanesiyle 1841 sözleşmesini ihlâl etmekle suçladı. Rus Dışişleri Bakanının ifadesine göre, türk topraklarının rus orduları tarafından işgali düşmanca bir hareket değil, Bâbı-Âli'yi, Mukaddes Makamların Rusya tarafından himayesi için güzellikle kabul etmekten kaçındığı garantilere rıza göstermeğe zorlamak için kullanılmış basit bir askerî

tedbir idi. Gene Nazıra göre, Rusları Türk topraklarından kovmağa teşebbüs etmek suretiyle, hem tecavüzü, hem de harbi tahrik eden mütearrız Türklerin ta kendileri idi.

Türkiye artık barış halinde bulunmadığı için, ingiliz ve fransız donanmalarının Boğazlara girmiş olmalarına karşı rus suçlaması, şüphesiz esastan mahrum kalmıştı.

Sinop limanında bulunan türk filosunun, bu arada, rus doranması tarafından tahribi, ingiliz ve fransız hükûmetlerini Bâbı-Âli ile ittifak akdi suretiyle Rusya'ya harp ilânına sevketti. Piemont Kırallığı da bu koalisyona katılmakta gecikmedi.

Ölçüsüz ihtirası ve diğer devletlerin haklarını hiçe sayması yüzünden, Rusya, vukuunu imkânsız telâkki ettiği neticeyi kendi aleyhine bizzat gerçekleştirmeye muvaffak olmuştu. Waterloo galibi İngilizlerle, yeni Bonapart 3 üncü Napoleon birleşmişler, Londra Sözleşmesine karşı Rusya'nın işlediği ihlâl suçunu cezalandırmak için, aynı Sözleşmenin dayanışma esası üzerine kurulu vecibelerini yerine getiriyorlardı. Sivastopol Kalesinin 1855 de Müttefikler tarafından ele geçirilmesi barış müzakerelerinin açılmasına yol açtı.

Tartışmalar esnasında en nazik konu gene Boğazlar ve Karadeniz meselesi idi. İngiltere kabinesinde Palmerston'un yeniden üzerine aldığı önemli rolün etkisiyle, Büyük Britanya, Karadenizde rus hegemonyasına son vermeğe ve ona Boğazları kapamağa kararlı bulunuyordu.

Barış, Paris'te, 30 Mart 1856 da, imza edildi. Vesikalar bir ekiyle barış antlaşması, Boğazlara dair bir sözleşme ve sahil sahibi Devletlerin Karadenizde bulundurabilecekleri harp gemilerine dair ikinci sözleşmeden ibaretti.

Boğazlar Sözleşmesi Londra Sözleşmesini aynen tekrar ediyordu. Eski metne tek ilâve, Devletlerden her birine Tuna nehri ağızında polis vazifesini görmek üzere Karadenize iki küçük gemi geçirmeleri için verilen ruhsat idi.

Paris Kongresi tarafından, eski statüye nazaran meydana getirilen asıl mânalı değişiklik, Karadenizin tarafsızlaştırılması idi. Kapama prensipi bu denize de teşmil edilmişti. 11 inci maddenin getirdiği hüküm şu idi: «Karadeniz tarafsızlandırılmıştır; Deniz

bütün milletlerin ticarî filolarına açılacak, suları ve limanları, gerek sahil sahibi devletlerin, gerek her hangi bir devletin harp bayraklarına kesinlikle ve ebediyen kapalı kalacaktır.»

13 üncü madde, şu hükümle kapalılığın şiddetini büsbütün arttırıyordu: «11 inci madde gereğince Karadeniz tarafsızlaştırıldığına göre, sahillerinde askerî-bahrî tersanelerin muhafazası veya tesisi hem lüzumsuz, hem de sebepsiz bulunmaktadır; bu itibarla, Majeste bütün Rusyaların İmparatoru ve Majeste Sultan bu sahillerde hiç bir askerî-bahrî tersane kurmamağı ve bulundurmamağı taahhüt ederler.»

Paris Sözleşmesi, Büyük Petro'nun tasarladığı «Hasta Adam»ın ölümünü çabuklaştırma ve verasetini açtırma politikasını uygulamak hususundaki rus plânlarına karşı, Türk - İngiliz - Fransız Koalisyonunun zaferini teyid etmiştir. 1841 Sözleşmesi ile kurulan denge, Rusya aleyhine bozulmuştu. Karadenizin tarafsızlaştırılması uluslararası hukuka bir yenilik getiriyordu. Bu kararın vahim kusuru bir stratejik yarar niteliğini geçmemesi ve genellikle kabul edilen bir prensipin uygulanmasından ziyade, bir zaferin kısa ömürlü mahsulü olması idi. Paris antlaşmasını hazırlayanların ebedî olarak kurduklarını sandıkları düzen, ancak onbeş yıl yaşayabilecekti. Rusya'nın bu çok ağır rejimden kurtulmak için uluslararası durumun çıkaracağı ilk fırsattan faydalanmasını beklemek gerekirdi. Bu fırsat, 1870 fransız - alman harbi sonunda, Fransa'nın yenilmesi üzerine zuhur etti. Avrupa rus iradesi karşısında tepki gösteremeyecek derecede kendi gaileleriyle meşgul idi. Uluslararası sahneye hükmeden Bismarck, Çar hükûmetinin görüşlerini benimsemiş bulunuyordu. Rus Başvekili Gorçakov, meşhur 31 Ekim 1870 tarihli tamimini işte böyle bir iklim içinde ortaya atmıştı. Bu vesikada deniyordu ki: «On beş yıllık tecrübe, Karadenizi tarafsızlaştırma sayesinde bütün ilgili memleketlere barış sağlanacağı iddiasının boşluğunu isbat etmiştir. Rusya Karadenizde silâhlarını terkederken, Türkiye Boğazlarda ve Marmara Denizinde silâhlı durumda kalmakta idi. Fransa ve İngiltere, donanmalarını Akdenizde toplamak imkânını elde tutuyorlardı. Antlaşmanın bir tezadına göre, bir taraftan harp gemilerinin Karadenize girmeleri men olunuyor, öte yandan, bu memnuiyet yalnız barış haline inhisar ediyordu. Netice itibariyle Rusya tecavüze açık bulunuyor, fakat kendisini savunma vasıtalarından mahrum bırakılıyordu. Diğer taraftan, antlaşma bizzat Büyük Devletler ta-

rafından ihlâl edilmişti. Bu şartlar altında, İmparator, Karadenizde egemenlik haklarını kısıtlayan 30 Mart 1856 tarihli antlaşma vecibelerinden kendisini sıyırılmış sayıyor ve, gerek kendisinin, gerek Sultan'ın, Karadenizde bulundurmak hususunda mutabık kaldıkları bir kaç harp gemisi hakkındaki ek sözleşmeyi de, aynı suretle, feshetmek hak ve mecburiyetinde olduğuna hükmediyordu.» Rus tezini desteklediği kanaatinde olduğu delilleri bu suretle sıraladıktan sonra, Gorçakov, karşılıklı taahhütlerin bağlayıcı mahiyeti hakkındaki görüşlerini de tamime ilâve etmişti. Rus devlet adamına göre «uluslararası kanun ancak aklen fakir olanlara uygulanır; antlaşmalar onları yırtamayacak kadar zayıf olan devletleri bağlar, fakat bu vesikaları savunmak için yeter derecede kuvvetli olanları bilâkis korur.»

İlgili Devletler, yürürlükte bulunan bir antlaşmanın tek taraflı feshi telâkki ettikleri rus kararını şiddetle protesto ettiler. Özellikle Büyük Britanya Dışişleri Bakanı Lord Granville, Âkit Devletlerin yürürlükteki bir antlaşma vecibelerinden sıyırılmalarını kabulden imtina etti, zira bu hak ancak antlaşmaya taraf olan devletlerin hükûmetlerine aitti. Böyle bir usul antlaşmaları tâ özleriyle yıkmak, devletler hukuku bünyesini harap etmek ve kontratları kısa süreli çıkar yol seviyesine indirmek demek olurdu. Lord Granville'in daveti üzerine Büyük Devletler durumu tartışmak için Londra'da toplandılar ve rus davranışını şu kararla takbih ettiler: «Âkit Tarafların rızası ve dostane bir karar dışında hiç bir devletin antlaşmalardan doğan vecibelerden sıyırılmaması ve onların hükümlerini değiştirememesi devletler hukukunun temelli bir prensipidir.»

Bunun dışında, Büyük Devletler olup bitti önünde eğilmekten başka çare bulamadılar ve 13 Mart 1871 tarihli Londra antlaşmasiyle Karadeniz'de tarafsızlaştırma rejimine son verdiler.

Yeni Antlaşmanın 2 inci maddesi şöyledir: «Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının, 31 Mart 1856 sözleşmesiyle tesbit edilen kapalı tutulması prensipi yürürlüktedir ve Bâbı-Âlinin, 30 Mart 1856 tarihli Paris antlaşması hükümlerinin icrasını korumak için lüzum görmesi halinde, Majeste Sultan Hazretlerinin barış esnasında Boğazları dost ve müttefik devletlerin harp gemilerine açması yetkisi de mahfuzdur.»

İki aylık tartışmaların mahsulü olan bu uzlaşma metni Boğazların kapalı tutulması hakkında Âkit Devletler arasında ortak

taahhütlerin prensipini muhafaza ediyordu. Buna mukabil, yeni antlaşma, barış esnasında Boğazların istisnasız ve tam kapalı kalması rejiminden ayrılıyordu. Bu hüküm, Karadenizin tarafsızlığının terkinden doğan güvenlik kaybı dolayısiyle, muhtemeldir ki, Türkiye'ye bir taviz vermek düşüncesinden ileri gelmişti.

3 üncü maddeye göre, Karadeniz, eskisi gibi, bütün milletlerin ticaret gemilerine açık olacaktır.

1871 antlaşması, talihi değiştirmiş ve Karadeniz'in tarafsızlaştırılması prensipinden kurtulan rus diplomasisi için bir başarı kaydetmiştir. Ancak rus diplomasisinin stratejisinde, Boğazlar meselesinde her kazanılan başarının, yeni kazançlara bir sıçrama tahtası teşkil ettiği ölçüde değer taşıdığı malûmdur.

1867 de hazırladığı maruf muhtırada Gorçakof şu düşünceleri ileri sürmüştü: «Rus hükûmetinin görüşüne nazaran, Boğazlar meselesinin millî menfaatlerimize uygun bir hal tarzına varması için Osmanlı İmparatorluğunu zayıflatmak gereklidir. Bu hedefe varmanın en uygun yolu, tabi milliyetleri Türk Hükûmetine karşı kayırmak ve onları isyana teşvik etmektir.» Gerçekte de, 1875 yılında, Moskova'da doğan panslavist hareket, o andan itibaren, Danilovsky'nin «Rusya ve Avrupa» adlı eserine benzer yayınlarla beslenmekte idi.

Bu kitabında, yazar, kendi düşüncesine göre, slav konfederasyonunun başkenti olması gereken İstanbul'un Rusya'ca ele geçirilmesi zorunluluğunu coskunlaştırıyordu. 1871 de Dostoïevsky yüksek sesle şu sözü haykırmakta idi: «Er geç Konstantinopl bizim olmalıdır.»

Bu şartlar altında, milliyet duygularının uyanmasında rus teşvikleriyle cesaretlenen Balkan memleketlerinde azınlık isyanlarının doğmuş olmasında şaşılacak bir cihet yoktu.

Bosna-Hersek'te 1 Ağustos 1875 tarihinde başlayan isyan hareketi yayılmakta ve, ertesi yıl, bütün Balkanları alevlerle sarmakta gecikmedi. Rusya bu durumdan yararlanarak 1877 de Türkiye'ye harp ilan etti. Bu harbin gayesi İstanbul'un ele geçirilmesi idi. İngiltere harp karşısında durumunu bir defa daha aydınlatmak lüzumunu duyarak, Rusya'ya, İstanbul ve Boğazların başka ellere geçmesine ilgisiz kalamayacağını bildirdi.

Gorçakov İngiltere'yi teskin etmek lüzumunu duyuyordu: Güya, İmparatorun düşüncesi İstanbul'a sahip olmak değildi. Ona göre, Boğazlar meselesi, Büyük Devletler arasmda, âdil ve etkili bir tarzda teminat altına alınmış esaslara istinaden, mutabakat yolu ile halledilebilirdi. Türk - Rus savaşması geliştikce Londra ile Petersburg arasmda teati edilen notalar, bir tarafın evvelki uyarışlarının tekrarını, öte tarafın ise, İstanbul'un geçici olarak askerî işgalini bertaraf etmekten kaçınan müphem teminatını belirtiyordu. Bu mektuplaşmaya müvazi olarak, her iki başkent, Türk-Rus harbinin yan tarafında, Boğazlar civarında, bir takım gösteri ve karşı gösterilere girişmekte idiler.

Avrupa Büyük Devletleri arasında, yalnız Büyük Britanya İstanbul hakkmda gözle görülebilecek bir ilgi ve endişe göstermekte idi. Almanya ile Avusturya Rusya'ya karşı teveccühlü bir ilgisizlik durumuna bürünmüşler, Fransa ise tam bir alâkasızlık içinde kalmış idi.

İstanbul'daki rus Büyük Elçisi Nelidov, 22 Kasım 1877 tarihli bir raporda, Boğazlara dair rus politikasını şöyle tarif ediyordu: «Akdenizle serbest ulaştırma kurmak ve düşman donanmalarının Karadeniz sahillerimizi tehdit etmelerini önlemek. İşte Türkiye'deki deniz politikamızın başlıca amacı daima bu olmuş ve bu olmalıdır. Şu halde Boğazlarda, diğer bütün harp bayrakları dışmda, yalnız bize seyrüsefer serbestisi sağlayan kombinezonları aramaklığımız gerekmektedir.»

Bu politika Boğazlar meselesinin rus ve yalnız rus hal şeklini sağlamak manasına geliyordu. Rusya'nın uzlaşmazlığı harpteki başarıları oranında artmakta idi. Rusya İngiltere tarafından teklif olunan tavassutu reddediyor, su yollarının açılması veya kapatılması şıklarından hiç biri lehinde karar veremediği için, hatta İstanbul ve Boğazları düpedüz ele geçirmeği dahi göze alıyordu. Fakat İngiltere tehlikeyi sezerek, Sultan'ın geçiş hakkmdaki menfi cevabına kulak asmadan, filosunu Marmara'ya soktu. Ruslar da Gelibolu'ya doğru ilerlemek suretiyle mukabele ettiler. Nihayet, bir taraftan ingiliz donanması Mudanya istikametinde gerilemeğe razı olurken, öte taraftan da, Ruslar İstanbul civarında Ayastefanos «Yeşilköy» da durakladılar. Mütareke, 3 Mart 1878 de aynı mahalde imzalandı. Balkanların haritası rus isteğine göre çizildi. Türkiye'ye karşı slav tehdidinin remzi olarak bilyük bir Bulgaris-

tan Devleti yaratıldı. Romanya istiklâlini kazandı. Rusya Sultan'ın ödemek imkânını bulamadığı harp tazminatına karşı Kars, Ardahan ve Batum Türk şehirlerini ilhak etti.

Boğazlar hakkında mütareke antlaşması, 24 üncü maddesinde, şu hükmü koymuştu:

«İstanbul ve Çanakkale Boğazları, gerek barış, gerek harp halinde, rus limanlarından çıkan ve bu limanlara giden tarafsız devletlere ait ticaret gemilerine açık bulunacaktır. Bu itibarla, Bâbı-Âli, bundan böyle, Karadeniz ve Azov Denizi limanlarının önünde, Paris'te 4/16 Nisan 1856 tarihinde imzalanan deklarasyonun ruhundan uzaklaşır tarzda itibarî abloka teşebbüsünde bulunmamağı taahhüt eder.»

Ayastefanos antlaşması hiç bir zaman uygulanmadı. Slavism'in ölçüsüz genişlemesi karşısında Avrupa'nın siyasî iklimi değişikliğe uğramıştı. Avusturya - Macaristan endişe emareleri gösteriyor ve rus iştiha ve ihtirasını frenleme ortak çabası içinde Büyük Britanya'ya yaklaşıyordu. Kendi aleyhine gruplaşan Avrupa Koalisyonu karşısında, Rusya, Ayastefanos antlaşmasının aşırı hükümlerini gözden geçirmekle görevli bir kongre toplanması prensipini kabul etmek zorunluluğunda kaldı. Bismarck'ın teklifi veçhile Kongrenin Berlin'de toplanması kararlaştırıldı.

Arada, Büyük Devletler, Almanyanın da desteği ile, şu karara varmışlardı: «Rus genişlemesini frenlemenin en iyi yolu Balkanlardaki bazı illerin Avusturya işgaline terk edilmesidir.» Yani, rus genişlemesini önlemenin çok hayret edilecek tek çaresi, Osmanlı İmparatorluğunun, Rusya'ya rakip, diğer bir devlet lehine yeni bir parçalanmaya mâruz bırakılması idi.

Kongrenin politik havası, kulis gerisinde, Büyük Devletler arasında açılış toplantısından evvel karşılıklı mutabakatlarla kısmen hazırlanmış idi. Bu arada büyük Bulgaristan projesi de terkedilmiş bulunuyordu.

Kongre 13 Haziran 1878 de açıldı ve Berlin Antlaşması 13 Temmuz 1878 de imza edildi.

Antlaşma, ticaret gemilerinin Boğazlardan geçmesine dair Ayastefanos mütarekesinin 24 üncü maddesini benimseyerek daha evvelki antlaşmalarda kurulu bulunan statü koyu teyid etmekle yetindi.

Berlin Kongresi Boğazlar meselesine bir hal çaresi bulmağa yanaşmadı. Sebebi, Kongrenin, prensipi Londra Antlaşmasının 2 inci maddesinde kabul edilen Boğazların kapatılmasının mâna ve şümulü hakkında biri birine taban tabana zıt iki görüş arasında karara varamaması idi. Bununla beraber, Büyük Britanya ve Rusya heyetlerinden verilen gayet önemli birer beyan, ilgili hükûmetlerin söz konusu madde hakkındaki tefsirlerini açığa vurmuştur.

Evvela Lord Salisbury, ancak kendi hükûmetini bağladığı kaydiyle, şu deklarasyonun protokola konmasını istedi: «Berlin Antlaşmasının, 1856 tarihli Paris antlaşmasiyle onaylanan düzenlerin önemli bir kısmını değiştireceği, ve Paris Antlaşmasına bağlı Londra Antlaşmasının 2 inci maddesinin tefsiri itirazlara konu olabileceği mülâhazasiyle, İngiltere namına beyan ederim ki, Boğazların kapanması konusunda Krallık Hükûmetinin vecibeleri, Majeste Sultan Hazretlerinin, yürürlükteki antlaşmalara uygun egemen kararlarına riayet etmek hususunda Majestelerine karşı taahhüdüne inhisar etmektedir.»

Ertesi gün, Kont Şuvalov, 2 inci maddeyi şu tarzda tefsir etti: «Boğazların kapatılması bir Avrupa prensipidir ve bu hususta 1841, 1856 ve 1871 de akdedilip bu defa Berlin Antlaşmasiyle de teyid edilen hükümler, yürürlükteki Antlaşmaların lafız ve ruhuna göre, bütün büyük Devletler için, yalnız Sultan'a değil, bu Antlaşmalara imzasını koymuş olan bütün Devletlere karşı da bağlayacıdır.»

Bu biri birine zıt iki tefsirin pratik kavrayışı ne idi? Karadenizin tarafsızlaştırılması prensipi terkedilmiş olduğuna göre İngilizler donanmalarını bu denize sokmakta ilgili idiler; özellikle ki, Sultan dahi bunda menfaat görecekti. Bu itibarla, İngilizler Karadenize geçişin yalnız Sultan'ın iradesine tabi olduğu tezini savunuyorlardı.

Buna karşı, Ruslar, Karadeniz dışı hiç bir memleketin donanmasını bu denizde görmek istememekte idiler. Onlar, ortak taahhüde dayanarak bir yabancı filonun Karadenize geçmesi hususunda karar yetkisinin yalnız antlaşmayı imza eden Devletlere ait olduğunu iddia ediyorlardı. İmza eden Devletler arasmda bulunması hesabiyle, Rusya'nın bu hususta hiç bir zaman rıza göstermeyeceği de aşikâr idi.

Gerçekte, İngilterenin tezi Londra Sözleşmesi 2 inci maddesinin daha doğru tefsirini sağlamış olmak intibaını veriyordu. Devletler hukukunda belli başlı otoriteler, ve bu arada Louis Renault, aynı görüşe katılıyorlar. 1871 tarihli Londra Antlaşmasının 2 inci maddesiyle derpiş olunan istisna, 1841 Sözleşmesiyle kararlaşan kapama prensipinin Avrupaî ve bölümsüz mahiyetini, türk millî hüviyetini haiz bir prensipe tahvil etmiş, ve Avrupa Devletleri Konserinin garanti sistemi yerine, Osmanlı âmme hukukunun eski kanununu yeniden ileri sürmüştü. Esasen Karadenizin tarafsızlaştırılması da Paris Antlaşmasınca Osmanlı İmparatorluğu yararına kararlaştırılmıştı. Londra Antlaşmasının 2 inci maddesi bu garantiyi ortadan kaldırdığına göre kaybın telâfisini ancak İngiliz tefsiri sağlayabilirdi.

Berlin Kongresi, Londra Antlaşmasının 2 inci maddesinin tefsiri hususunda bir karara varamayınca, mesele, 20 inci asrın başlangıcına kadar askıda kalmıştır.

*
* *

1878 müzakererlerinden bir netice çıkarmak gerekirse Rusya'nın Ayastefanos mütarekesine nazaran gerilediği görülür. Rusya bir defa daha emellerinin tayin ettiği hedeflerin eşiğine kadar varmış ve bir defa daha gerilemek durumuna düşmüştü. Hudutsuz hırsı onu yine siyasî gerçeklerin müsaade ettiği sınırların ötesine sürüklemişti. Başkalarının haklarını tanımamazlığı, hatta başlangıçta kaybettiği ilerilemeleri görmemezlikten gelenler de dahil olmak üzere, Avrupa Büyük Devletleri Koalisyonunu kendi aleyhinde yeniden bir araya getirmişti. Bu itibarla, Rusya, yeni hamlelere müsait ilk fırsatın zuhuruna intizaren, bir defa daha kabuğuna çekilmek zorunda kalmıştı.

Buna mukabil, Berlin Kongresi, Ayastefanos'un ezici hükümlerini Rusya zararına yeni baştan gözden geçirmek ve Osmanlı İmparatorluğunu muhakkak bir parçalanma tehlikesinden kurtarmak suretiyle, Lord Beaconsfield'in politikası için bir başarı kaydetmişti.

*
* *

1878 yılı ile Birinci Cihan harbi arasındaki devre, 2 inci madde hakkında Saint-Petersburg'un talep ve ısrarları, ve Londra'nın

itirazları ile geçmiştir. Donanmasının ve Karadeniz üslerinin inşası ile meşgul olan Rusya, Avrupa'nın mütesânit garantisi altına koymak istediği 2 inci maddenin himayesinden yararlanmak ihtiyacını duymakta idi. Aksine, Londra, hareket serbestisini muhafaza etmek istiyor ve Türkiye'nin kapısını dost bir memleket donanmasına geçici olarak açması hakkını kuvvetle destekliyordu.

Osmanlı İmparatorluğu, Ermeni ayaklanması, Girit isyanı ve Makedonya buhranı gibi yakın bir yıkılış korkusu uyandıran iç krizlerden sancılanmağa başlayınca, tefsir meselesinin önemi arttı. Ermeni isyanında (1895) rus görüşü galip geldi ve Büyük Devletlere ait menfaatlerin korunması için ilâveten gönderdikleri karakol gemilerinin Boğazlardan içeri girmesi bu Devletlerin oy birliği ile verdikleri rızaya dayanan Sultan iradesi ile vuku buldu. Bu olay, İstanbul'da Rus Büyük Elçisi Nelidov'un (1), hükûmeti nezdinde, yukarı Boğazm işgali için vaki israrları ânına rastlamıştı.

Aynı ân, Büyük Britanya'nın türk mukadderatına tam bir ilgisizlik gösterdiği devre idi. Salisbury artık, Osmanlı İmparatorluğunun taksimini isteyecek kadar ileri gitmekte idi. Ancak İngiltere, bu projede, Berlin Kongresinden beri Şark meselesinde ilk defa ortaya çıkan yeni ve kudretli bir unsurun muhalefeti ile karşılaşıyordu. Büyük Britanya'nın İstanbul'da kaybetmeğe yüz tuttuğu açıkca görülen değer ve rağbeti kendisine mal etmek gayretine girişmiş olan Almanya, Sultan'a dostluğunu bol bol gösteriyor ve Bağdat demiryolu projesini ilerletmek için devamlı çabalar sarfediyordu.

---

(1) İstanbul'da yeni görevine hareket etmezden evvel, Nelidov, memleketinin Osmanlı İmparatorluğuna karşı durumu hakkında bir muhtıra hazırlamıştı. Bu vesikaya nazaran Boğazların Ruslar tarafından kontrolü Rusya için tarihî bir zaruret idi. Zira ancak bu hal şekli rus siyasî, askerî ve ticarî menfaatlerini koruyabilir ve Balkanlardaki Avusturya genişlemesini durdurabilirdi. Nelidov'a göre, rus politikasının nihaî hedefi olan Boğazların elde edilmesi üç tarzda gerçekleşebilirdi: harp, huzursuzluk anında müdahale ve Türkiye ile işbirliği, hatta ittifak.
Sovyet politikasının aynı rapordan mülhem görünmesi ilgi çekicidir. Özellikle, 1946 da, Boğazlarm ortak savunulması için Türkiye'den vaki istekler, Nelidov'un teklif ettiği üçüncü hal tarzının uygulanmasından başka bir şey değildir.

1902 de dört rus muhribi olayı, 2 inci maddenin tefsiri meselesinin yeni baştan masa üzerine gelmesine sebep oldu. Bu münasebetle, ihtilâftaki tarafların ilk tutumlarını tamamiyle değiştirdikleri görüldü. Bu defa, Boğazların kapanması prensipini Büyük Devletlerin garantisi altına koymak isteyen Londra idi ve Rusya ise bu politikaya karşı koyuyordu. Bir kaç yıl evvel de, Büyük Britanya hükûmeti, Büyük Devletlerin Girit'te giriştikleri ortak harekete katılacak olan harp gemilerini Boğazlardan geçirmek için Sultan'a doğrudan doğruya müracaat etmekle suçlandırdığı Rusya'ya bir protesto notası göndermişti.

1902 de, Çar, Baltık üssüne mensup olup Karadeniz donanmasına katılacak dört muhribin Boğazlardan geçmeleri için yeniden Padişahın müsaadesini rica etti. Padişah rus talebinin itiraza yol açmadığını müşahede ederek geçiş iradesini imzaladı. Fakat üç ay sonra ,Büyük Britanya Hükûmeti, garanti vermiş olan Büyük Devletlerin rızası olmadan verilen Boğazlardan geçiş ruhsatı dolayısiyle yeni bir protesto notası gönderdi. Ayrıca, Freign Office rus misalini not ettiğini ve, gerekirse, bu misali gelecekte ileri sürmek fırsatını kaçırmayacağım da ilâveten belirtmekten geri kalmadı. Büyük Devletlerin hiç biri ingiliz protestosuna katılmağa lüzum görmediği cihetle hadise süratle kapandı.

Bu meselenin ilgi ve merakı tahrik eden ciheti, yukarıda da belirtildiği gibi, 2 inci maddenin tefsiri hakkında evvelce kesinlikle durumlarını tayin etmiş olan iki büyük Devletin, şimdi tamamiyle aksi durumları almış olmaları idi.

Değişen karşılıklı tutumun sebeplerini kuvvetler dengesindeki çalkanmalarda aramak gerekir. Yetkiyi tekel halinde Padişaha bırakmak isteyen tez, pek tabiî, Bâbı-Âli üzerinde nüfuzlarını kullanan dost devletleri kayırmakta idi. Rusya, Karadeniz filosunu inşa ettiği cihetle, Uzak Şark'ta hazırladığı tertipler için bu donanmayı Boğazların dışına çıkarmak ihtiyacını duyuyor, aksine, Japonya'nın müttefiki olan İngiltere, Boğazların kapalı kalmasını istiyor ve rus donanmasının bu denizden çıkmasını önleyecek bir misal ihdası çabasında bulunuyordu.

Boğazlar meselesi rus - japon harbi esnasında bir defa daha alevlendi. Antlaşmalara dayanan Sultan, iki Rus gemisinin geçmesine ruhsat vermiş ve bu gemiler ticarî bayrak çekmek suretiyle Boğazları geçmişlerdi. Fakat Akdenize varır varmaz, gemiler

harp gemisi olarak gerçek hüviyetlerini yeniden almışlar ve, üstelik, ingiliz ticaret gemisi «Malaccas»'ı muayene ve haczetmek tedbirsizliğini de göstermişlerdi. Olay, pek tabiî, Büyük Britanya Hükûmetinin yeni bir protestosuna yol açmıştı.

*
* *

Japonya ile giriştiği habin yenilgi ile sonuçlanmasından sonra, Rusya, Büyük Britanya ile ilişkilerinin düzelmesine önem verdi. Almanya'nın günden güne artan nüfuzu, her iki devletin de ihtiyaç gördüğü yakınlaşmayı büyük ölçüde kolaylaştırıyordu. Ancak, bu müzakereler sırasında ve hatta İngiltere, Fransa ve Rusya arasında «Üçü İtilâf» antlaşmalarının intacını izleyen günlerde bile, rus harp gemilerine Boğazların açık tutulmasına dair rus görüşüne Londra'nın tamamiyle katılması, tasavvurun dışında görünmekte idi. Nitekim olaylar bu teşhisi doğrulamakta gecikmemiştir.

Yeni Rus Dışişleri Bakanı Iswolsky'nin açılışlarına cevaben, Foreign Office, bu meselenin ancak evvelki antlaşmaları imzalayan Büyük Devletlerin rızasiyle halledilebileceğini belirtmekle yetinmişti. Gayet ihtiyatla kaleme alınmış olan ingiliz cevabı, mesele ortaya atıldığı takdirde konuyu tartışmak vaadinden ileri gitmiyordu. Bu davranışı her halde rus taleplerine ingiliz mutabakatı mânasına tefsir etmiş olduğu anlaşılan Iswolsky, diğer Avrupa büyük başkentlerini de birer birer yoklamağa koyuldu: Bu arada Avusturya'ya Bosna ve Herseki bağışlamağı vaad etti. İtalya'ya Osmanlı İmparatorluğunun Afrika topraklarında hareket serbestisi tanıdı. Çeşitli müzakereler biri birini izlemekte iken, o esnada, Paris'te bulunan Islowsky'ye Avusturya'nın Bosna-Herkesi ilhak ve Bulgaristan'ın da istiklalini ilân ettikleri haberi geldi. Bu yeni ve ânî olaylar yüzünden Islowsky, birden bire, kendisini başlamış olduğu müzakerelere devam hususunda her türlü bahane ve kozdan yoksun bırakılmış hissetti.

Ancak, uğradığı inkisarlardan sonra Islowsky'ye bir taviz vermek lüzumunu duyan Büyük Britanya Hükûmeti, Londraya giden rus bakanına şu vaadde bulunmağı uygun gördü: Majeste Kral Hükûmeti, Boğazların açılması konusunda Rusya ve diğer Karadeniz sahillerindeki devletler bakımından tatmin edici olmakla beraber, ne Türkiye'yi, ne de Karadeniz dışındaki devletleri hak-

sız yere elverişsiz bir duruma düşürmeyecek şartlarla bir tesviye sureti aktini kabul edebilir.

1911 Yılında, Türk - İtalyan harbi sırasında, Ruslar, Çanakkale'ye karşı bir italyan saldırısı ihtimalinden endişe duyarak, Bâbı-Âliye, rus harp gemilerine geçiş serbestisi verilmesi karşılığında, Boğazlarm Türkiye'ye aidiyetini garanti eden bir proje teklif ettiler. Böyle bir konunun müzakeresinde diğer Büyük Devletlerin ilgilisini bilmemezliğe gelen bir teşebbüs başarılı olamazdı. Nitekim teklif tamamiyle suya düştü.

Boğazlar statüsünün Türkiye ve Karadeniz dışı Büyük Devletlerin menfaatlerine aykırı bir tadile tabi tutulması ümidi hemen hemen kaybolmuş görünüyordu. Mevcut şartlar altında, Rusya yeniden Nelidov muhtırasına dönerek Boğazlar meselesinin halli için muhtırada derpiş edilen diğer iki hal şeklini birer birer ele almağa karar verdi. Bu amaç ile düşünülen ilk çare, hatırlanacağı veçhile, düpedüz bir müdahale için ortalığın hazırlanması idi. Düşünülen tertibin uygulanması neticesinde, Rusya, Balkan memleketlerini Osmanlı İmparatorluğuna karşı mültecâviz bir koalisyon teşkiline teşvik etti. Kurulan grup İmparatorluğa karşı harp ilân etti ve mağlup olan İmparatorluk, Enos -Midye hattına kadar bütün Avrupa topraklarını kaybetti.

İkinci çare dünya harbinin hazırlanması idi.

1911 yılından itibaren rus diplomasisi bütün faaliyet ve gayretlerini, İstanbul ve Boğazların ele geçmesini sağlayacak vasıtaların harekete getirilmesi hedefine yöneltti.

1913 yılının sonuna doğru, Türk ordusunu yeniden örgütlemek maksadiyle, General Liman von Sanders başkanlığında bir askerî misyonun Türkiye'ye varmasiyle Şarkta durum nâzik bir hal aldı. General aynı zamanda İstanbul'da konaklayan birinci kolorduya kumanda etmeğe de memur edilmişti. Ruslar, Almanların Bâbı-Âli nezdinde elde ettikleri nüfuzdan endişelenerek, tayini protesto ettiler.

İtilaf hükûmetleri arasında derhal girişilen temaslar türk meseleleri, ve özellikle İmparatorluğun taksimi konularında müttefikler arasındaki görüş ayrılığını derhal açığa vurmaktan başka sonuç vermedi: Londra ve Paris böyle bir projeye şiddetle karşı geldiler. Öte taraftan, Petersburg, kuvvet kullanılmasını tercih

etmekle beraber, uzlaşmazlığı, Rusya'nın yalnızca başa çıkacak durumda olmadığı bir harbi göze alacak kadar da ileri götüremiyordu. Neticede, yeni Dışişleri Bakam Sazonov, Bâbı-Âlinin alman generalini kumanda görevinden uzaklaştırıp ordu genel müfettişliğine tayin etmesi formülü ile yetinmek zorunda kaldı.

*
* *

Cihan harbinin başlamasından bir kaç ay evvel, Sazonov tarafından Çar'a takdim edilen 23 Aralık 1913 tarihli raporu incelemekle görevli özel komisyon, Türkiye'nin İstanbul'dan çıkarılması halinde, Rusya'nın Boğazları alması zaruretine hükmetmişti. Bu komisyonun müşahedelerine göre, Boğazlara karşı rus hareketi ancak bir Avrupa harbi yolu ile göze alınabilirdi. Komisyon, Boğazları elinde tutan devletin, yalnız Karadeniz ve Akdenize götüren yolları değil, aynı zamanda, Küçük Asya'ya ve Balkanlara nüfuz yollarını da kontrol edebileceğini hesaplıyordu. Şu halde Rusya, ilk uygun anda, İstanbul'a el koymağa hazır olmalı idi. Ancak böyle bir fırsat, ya bir Avrupa harbi, ya da diğer vahim ihtilaflar dışında tasavvur edilemezdi. Bu şartlar altmda, Komisyonun kolaylıkla vardığı karara göre, Rusya, Boğazları, ancak bu su yolları uğuruna döğüşmek ve barış müzakereleri esnasında oralara yerleşmiş olmak şartiyle, Avrupa'nın elinden koparılabilirdi. Şu halde, muharebeler rus ordularını batı cephesinde Almanya ve Avusturya ile döğüşme halinde meşgul tutsa dahi, İstanbul'u behemehal askerî işgal altına almak gerekecekti.

Bu noktada mutabakat elde edildikten sonra, Komisyon İstanbul seferinin teknik tartışmasına geçti, ve bu konuda Boğazların başarı şanslariyle zaptına girişmek için askerî hazırlıkların tamamiyle yetersiz olduğunu müşahede etti. Bu makûs şartlar içinde Komisyon, kararlarını, sefere tahsis edilecek kuvvetlerin artırılmasına, seferberliği tamamlama müddetlerinin kısaltılmasına, ulaştırma araçlarının islahına ve yeni drednotlar inşasına inhisar ettirmek zorunda kaldı. Alınan tedbirlerin tümü 23 Mart 1914 tarihinde İmparator 2 inci Nikola tarafından onaylanmış bulunuyordu. Cihan harbinin zuhurundan altı ay ve Türkiye'nin harbe katılmasından sekiz ay evvel, Rusya'nın niyetleri işte bu merkezde idi. Genel çizgileriyle yukarıda belirtilen durum, Sovyet Hükûmeti tarafından yayınlanan Rus İmparatorluğu arşivleri vesikalarında açıkca görülmektedir.

Tetkiklerimize bir ân ara vererek, Liman von Sanders konusu hakkında, yukarıdaki kısa sözlerimize bazı izahlar eklemeği lüzumlu görmekteyiz. Hadisenin gerçek mahiyetini ve mânasını, türk politikasının genel eğilimleri bakımından ortaya koymak, değerlendirmek ve aydınlatmak kesin bir zarurettir. Bu izahlar, yalnız rus propaganda âvâzelerinin boşluğunu meydana çıkartmak için değil, aynı zamanda, bir kaç ay sonra, Türkiye'nin cihan harbine katılmasına yol açacak olan sebepleri tarihî çerçevelerine yerleştirmek bakımından da lüzumludur.

Balkan harplerinin tasfiyesinden sonra, Türkiye, içte kalkınma, dışta da durumunu düzeltme çabasına girişmişti. İçte, Hükûmet, İmparatorluğun azınlık unsurlariyle milletin çoğunluğu arasında daha büyük bir âhenk kurmağa çalışmakta idi. Hususiyle, İstanbul üzerindeki yabancı emellerini açıkça aksettirmek bakımından özel bir önemi olan Ermeni islahatı meselesi hakkında, hem memnuniyet verici, hem de pratik bir formül bulmak için, Bâbı-Âli ile Büyük Devletler temsilcilerini toplayan bir karma komisyan kurulmuştu. Bu komisyonda alman delegesi mutedil eğilimli, rus delegesi ise aşırı projeler teklif etmişler, karara varmak imkânsızlığı karşısında, diğer temsilciler, Bâbı-Âlinin zıt eğilimleri, etrafında birleştirmeğe muvaffak olacağı formülü peşin kabul ettiklerini söyleyerek çekilmişlerdi.

Bu misal, Osmanlı Hükûmetine, İmparatorluk dış güvenliğinin, ancak Rusya ile müttefik olan iki Batılı Büyük Devletin dostluğunu kazanmakla mümkün olduğunu isbat etmeğe yetmişti. İstenilen hedefe varmak için, Türk Hükûmeti, tam bir uzlaşma zihniyeti ile davranarak, çeşitli avanslarda bulunmuş, bu arada Cezire'de petrol aranması, Aydın demiryolunun uzatılması ve Trabzon ile Samsun limanlarının inşası için ingiliz şirketlerine imtiyazlar vermişti.

Bir ingiliz teftiş kolu İçişleri Bakanlığının yeni baştan örgütlenmesi, bir diğeri de gümrük servislerinin islahı için davet olunmuştu. Bir ingiliz deniz misyonu, büyük yetkilerle türk bahriyesini düzenlemekle görevlendirilmişti. Aynı suretle, türk tersanelerinin islahı da ingiliz şirketlerine bırakılmıştı. Nihayet, Bâbı-Âli, Ermeni unsurunun yaşadığı mahallerde idarenin ingiliz Dahiliye Nezareti memurlarına verilmesini dahi istemişti. İngiliz memurlarının dürüstlüğüne ve ehliyetine karşı gösterilen bu güvenin Os-

manlı hükûmetinin en cezrî tarzda islahata girişme hususunda ne derece samimi ve ne kadar taviz etmeğe hazır olduğunu herkese isbat etmeğe yetmesi gerekirdi. Halbuki ingiliz memurlarının temini için yapılan müracaattan bir kaç gün sonra İstanbul daki Büyük Britanya sefiri, hükûmetinin talebi kabul edememekten teessür duyduğunu, çünki rus hükûmetiyle vaki istişare neticesinde, Petersburg'un Türkiye tarafından vaki teklife kesin surette karşı geldiğini, mahcup bir eda ile Bâbı-Âliye bildirmişti. Bu mâna ile dolu cevap, Büyük Britanya hükûmetinin, Türkiye'de, rus arzularına uygun düşmeyen her hangi bir vaziyet alması imkânsız olduğunu açıkca gösteriyordu.

Osmanlı İmparatorluğuna karşı ingiliz tutumunu açığa vuran diğer bir misal de, Türkiye'de derin bir acı ile öğrenilmişti. Büyük Britanya hükûmeti, Osmanlı İmparatorluğu hesabına ingiliz tersanelerinde inşa edilmiş olan iki harp gemisini teslim hususunda uzun gecikmelerden sonra, bunlar üzerine ambargo koymağa karar vermişti. Gemiler Türkiye'nin güvenliği bakımından elzem ve çok kıymetli idi. Onların Türkiye'nin elinde bulunması, memlekete, Karadeniz rus filosuna nazaran deniz üstünlüğü sağlayacaktı. İngiliz hükûmetinin kararından doğan teessür sadece resmî çevrelere inhisar etmiyordu. Tutulan gemiler, en küçük köylere kadar, memleketin her tarafında, türk milletinin sağladığı ianelerle satın alınmış ve bedeli tediye edilmiş idi. Her ferdin kendi malı gibi sandığı ve sevdiği iki gemiden ânî surette mahrum edilmiş olmaktan, millet, kendisini bizzat hedef görmüş ve yaralanmış durumda idi.

Öte yandan Fransızlar da, Osmanlı hükûmetinden büyük itibara mazhar olmuştu. Jandarmanın yeniden örgütlenmesi bir fransız generaline havale edilmişti. Parisli bir şirket Türkiyede yolların inşasiyle görevlendirilmiş, Fransa'da bir çok mühendisler programın icrasında hizmet etmek için vazife almışlardı. Maliye teftiş servisinin yeni baştan örgütlenmesi, Maliye Genel Müfettişi pâyesiyle, bir fransız mütehassısı tevdi olunmuştu. İmparatorluğun en nüfuzlu devlet adamlarının iştirâkiyle bir türk - fransız dostluk cemiyeti kurulmuştu. Cemiyetin etkili faaliyeti, kamu efkârında, sosyetenin kendine tayin ettiği olumlu hedeflere uygun akisler uyandırmakta idi. Nihayet, hükûmet, türk ordusunun örgütlenmesi görevini de, bir fransız subaylar heyetine emanet etmeği kararlaştırmıştı. Ancak tatbik kabiliyeti olmadığı anlaşılan

bu projeden vazgeçilmek mecburiyeti hasıl oldu. Türk ordusu o zamana kadar alman metod ve disiplini ile yetiştirilmişti. Cezrî değişiklik ve yeni bir intibak bir çok karmaşmalara ve masraflara yol açacaktı. Bu şartlar altında türk hükûmeti aynı müracaatı, bu defa, Berlin'e yapmakta, von Sanders misyonunu davet etmekte ve bu heyeti orduyu islah vazifesiyle görevlendirmekte sakınca görmemişti. Çeşitli servislerin örgütlenmesi için türk hükûmetinin davetiyle sivil ve asker bir çok ingiliz ve fransız mütehassıslar başkentte mevcut iken, bir askerî alman misyonunun İstanbul'a gelmesinden neden telaşa düşülüyordu? Von Sanders misyonunun gelmesine karşı yapılan protesto, gerçekte, idarî islâhatın uygulanması için ingiliz memurlarının davetine karşı Rusya'da açığa vurulan aynı derecede mânalı sakıncaların tahrik ettiği ayni endişelerden mülhem bulunuyordu. İlk itiraz Osmanlı İmparatorluğundan her türlü alman nüfuzunu kaldırmak ve türk ordusu seviyesinin daha ziyade yükselmesine mâni olmak idi. İkinci itiraz ise, ingiliz şahitlerin, türk topraklarında kurulu nizama karşı rus ajanlarının yaptıkları yıkıcı faaliyete mâni olmalarını önlemek hedefini güdüyordu. Nitekim bu faaliyetin neticeleri cihan harbinde görülecekti. Hulâsa, Türkiye'ye karşı rus politikasının nihaî hedefi bu memleketi imkân nisbetinde yalnızlığa mahkûm etmek ve, en uygun zamanda, yukarıda izah edilen planlar gereğince, uzun zamandan beri beslenen hülyaların gerçekleştirilmesine geçmekti. Dahası da vardı. Saraybosna suikastını takip eden günlerde Türkiye'nin fransız hükûmetine vâkî ittifak teklifi rus vetosu yüzünden reddedilmişti. Bir kaç hafta evvel, rus hükûmeti, Padişahın, Rus İmparatorunu ve İmparatoriçesini selamlamak üzere, gelenek gereğince, Yalta'ya gönderdiği heyet tarafından yapılan ittifak telkifini, Sazonov hazırlıksız yakalanmış olarak, sükût ve hayretle karşılamıştı. Sonradan türk telkini İtilâf hükûmetleri arasında tartışılmış ve gerek şümulü, gerek prensipleri itibariyle kabule değer bulunmamıştı. Sazonov'un, mukabil tekliflerinin, Türkiyece telkin edilen anlaşmayı kabulüne imkân olmayan silik bir garantiye tahvil etmek suretiyle, türk telkininin seviyesini düşürmesi, öte yandan, bütün İmparatorlukta kamu efkârını hırpalamış olan gemilere ambargo konması olayı, ve Bulgaristanı İtilâf devletleri tarafına çekmek için Türkiye sırtından Sofya'ya vâki toprak bağışı vaadleriyle büsbütün vahim bir ma-

hiyet almıştı (1). İmparatorluğun kaderi ve geleceği hakkında Padişahın hükûmeti artık hiç bir hayale kapılamazdı. Cihan harbi arifesinde tamamiyle terkedilmiş ve kendi haline bırakılmış olan Osmanlı İmparatorluğu, asırlık rus planlarının tatmini bakımından ideal bir olgunluk durumuna erişmiş bulunmakta idi.

*
* *

Avusturya Veliahdının Saraybosna'da katlinden tam bir ay sonra, Avusturya, 18 temmuz 1914 günü Sırbistan'a harp ilân etti. 1 Ağustos'ta Almanya Rusya'ya karşı mühasamalara girmiş ve ertesi gün Fransa da Almanya'ya karşı harp haline gelmişti. Cihan harbi artık başlamıştı. Meşum karar siyasî sahnede etkilerini derhal gösterdi. Bir kaç haftadan beri Almanya ile Türkiye arasında yapılmakta olan müzakereler bir askerî ittifak antlaşmasının imzasiyle neticelendi. Antlaşmaya göre taraflar, Avusturya - Macaristan ile Sırbistan arasındaki harbe karşı kesin bir tarafsızlık muhafaza etmek hususunda mutabık kalmışlardı. Ancak, Rusya'nın harbe müdahalesi ve Almanya'nın Avusturya'ya karşı ittifak vecibelerinin yerine getirilmesini zarurî kılacak faal askerî tedbirleri alması halinde, Türkiye de, Almanya'ya karşı taahhütlerini ifaya mecbur olacaktı.

Antlaşmanın imzası, üç bakan dışında, Osmanlı hükûmeti üyelerinden hiç birinin haberi olmaksızın, görülmemis, işitilmemiş şartlar altında vuku bulmuştu.

Bir kaç hafta sonra İmparatorluğu kaçınılmaz tarzda harbe sürükleyecek olan bu vesikayı imzaladığından dolayı Osmanlı hükûmeti yeni nesiller tarafından sert bir hükme uğramıştır. Karar neticesinde türk milleti çok büyük kayıplara, elim felâketlere maruz kalmıştır. Neticede millet harpten, mağlup, yaralı, fakir ve bitkin bir halde çıkmıştır. Bu itibarla Türk milleti, kendisini hiç hazırlıksız ve bir olup bitti içinde harbe sürüklediğinden dolayı o zamanki idarecilerini şiddetle tenkit etmekte tamamiyle haklıdır. Buna rağmen millet tarafsızlık durumunu sonuna kadar muhafaza etmenin güç, hatta imkânsız olacağını ve günün birinde harbe

(1) Rusyanın İstanbul'daki Büyük Elçisi de Giers, 5 Ağustos 1914 tarihli gizli bir telgrafta, hükûmetine, Türkiye'nin de katılacağı bir Balkan bloku teşkilini tavsiye etmişti. Sefire nazaran Rusya'nın Boğazlara yerleşeceği zamana kadar böyle bir proje kendilerine çok faydalı olacaktı.

katılmasının belki de önlenemeyeceğini anlıyordu. Fakat, bu vaziyeti dahi görerek sorumlu türk hükûmeti, hiç bir millî mülâhazanın o ânda muhik göstermediği bir kararı acele ile ve gizlice alacak yerde, en iptidaî bir ihtiyat tedbiri olarak, tarafsızlığı ilân etmesi, ve ondan sonra, muhasamaların seyrini izlemesi, temaslarını çoğaltması, geleceği düşünerek, yeni müttefikler veya temelli tarafsızlar peşinde koşan iki düşman tarafın devamlı avanslarına ve artırmalarına kulak kabartması ve şartlar karar alınmasını kaçınılmaz duruma getirdiği ânda da, tercihini, ancak türk milletinin menfaatlerinden mülhem olarak yapması gerekirdi. 1914 de Osmanlı hükûmetinin, bilhassa Almanya'nın Marn daki yenilgisi akabinde, atakcasına harbe girme kararı, düpedüz bir millî intihardan başka bir şey değildi. Nitekim bu bedbaht davranış yüzünden türk milletinin ödediği fiyat bir yıkım olmuştur.

*
* *

11 Ağustos 1914 tarihinde, Goeben ve Breslau adında iki alman harp gemisi, Türkiye'ye sığınmak üzere Çanakkale Boğazından geçtiler. Geçme 1856 ve 1871 antlaşmalariyle de teyid edilen 1841 sözleşmesine aykırı idi; bu bakımdan Türkiye'nin tarafsızlığı nazik bir duruma girmişti. Osmanlı hükûmeti, her iki gemiyi satın almağa karar verdi. Gemiler alman subaylarının kumandası altında kalmakla beraber, Yavuz ve Midilli isimleri altında Türk bayrağı taşımağa başladılar. (1)

Ekim sonuna doğru Yavuz ve Midilli ile takviye edilmiş olan türk donanması Karadenizde manevralar yapmakta iken Boğaz yakınlarında rus donanmasiyle bir çarpışma vuku bulmuş ve bunu takiben türk gemileri Sıvastopol'u bombardımana tutmuştu. Osmanlı hükûmetinin hizmetinde bulunan alman amirali Souchon, verdiği raporda, tecavüzün rus donanması tarafından yapıldığını iddia etti. Sorumluluğun tayini ve olayın barış yolu ile tasfiyesi için türk hükûmetince ileri sürülen teklifin Rusya tarafından reddi üzerine, müttefik hükûmetler hep birden Türkiye'ye harp ilân ettiler. (2) Osmanlı İmparatorluğunun harbe katılması, Boğazlar

---

(1) Müttefiklerin protesto notasına verdiği cevapta Osmanlı Hükûmeti, satın alınan iki alman gemisinin ingiliz hükûmetince alıkonulan iki geminin yerine geçtiğini bildirmiştir.

(2) Avam Kamarasında cereyan eden tartışmalar sonunda Osmanlı hü-

meselesinin, derhal, gerçek niteliği ve bütün şümulü ile yeniden alevlenmesine yol açtı. Aynı gün, rus milletine hitaben yayınladığı bilgide, Çar 2 inci Nikola, Türkiye'yi «irsî düşman» ilân etmiş ve harbin, Rusya'ya Karadeniz sahillerine ait tarihî meseleleri kendi yararına halletmek imkânı vereceği hakkmdaki inancını belirtmişti.

«Çarlık Rusyası büyük harpte» başlıklı hatıralarında, Fransa Büyük Elçisi Maurice Paléologue, Rusya'nın her tarafında eski Bizans hülyasının yeniden canlanmasına şahit oluyor, herkesin ağızından şu sözler işitiliyordu: «Bu harp bize Konstantinopl ve Boğazları sağlayamazsa bütün manasını kaybeder.... Çarigrad (1) bizim, yalnız bizim olmalıdır.»

Almanya ve Avusturya'ya karşı harp, ancak savaşın Türkiye'ye sirâyeti sayesindedir ki bütün ve gerçek mânasını kazanmıştı. Tüm harp gayreti artık İstanbul ve Boğazlar üzerindeki rus emellerinin gerçekleşmesi ışığında mütalâa edilecekti.

Osmanlı İmparatorluğunun yıkılmasında yorulmaz bir rol sâhibi olan Iswolsky'nin, Türkiye'nin harbe girdiği gün şu sözü söylediği iddia edilir: «Çok şükür işte beklediğim harp». Bu sevinç gösterisinin gerçek olup olmadığını kesinlikle tesbit etmeğe imkân yoktur. Ancak, mâruf rus diplomatı, Büyük Elçisi ve Dışişleri Bakanının ağzından, bu sözün, yürekten gelen çok inandırıcı bir eda taşıdığı kuvvetle hissedilmektedir.

Üçlü İtilâf ile Üçlü İttifak arasında çıkacak bir harbin, İstanbul ve Boğazlar üzerinde rus emellerinin gerçekleşmesi yönündeki bütün sonuçları ile Osmanlı İmparatorluğunu da muhasamata katmak neticesini doğuracağını Iswolsky her halde kesinlik derecesinde biliyordu. Esasen rus diplomasisi, arzu edilen fethin bir Avrupa harbini gerektireceği kanaatine çoktan varmış bulunuyordu.

İşte bu harbi Iswolsky elde etmiş ve eserinden dolayı sevinç duymak hakkım kazanmıştı. (2)

---

kûmetini merkezî devletler ile ittifakla bağlamağa ingiliz politikasının mecbur ettiği tesbit olunmuştur (P.D. Commons 1922 Vol. 160).

(1) Ruslar tarafından o zamanlar İstanbula verilen isim.

(2) Türkiye'ye karşı pek muhabbet beslemediği herkesce malûm olan eski Büyük Britanya Başbakanı Lloyd George, Lozan Antlaşmasının tas-

Fakat İstanbul'u almak için evvela Büyük Britanya ve Fransa'nın kesin rızalarını elde etmek gerekiyordu.

Londra ve Paris'te yapılan ilk yoklamalar, Almanya mağlup edildikten sonra Boğazlar meselesine rus arzularına uygun bir hal şekli verilmesi hususunda az çok belirsiz vaadlerle sonuçlandı. Rusya İstanbul'u askerî işgal altına almak zaruretine inanmıştı; ancak Alman, Avusturya ve Türk cephelerinde savaşmakta olan kuvvetlerini bu yeni hedefe aktarma etmeği mümkün göremiyordu. İstanbul üzerine yürümek askerî imkânsızlığı içinde, Rusya, bu bakımdan, hiç değilse müttefiklerinden daha sarih ve vazıh teminat almak kaygısına düştü. Bu amaç ile, Sazonov, 4 Mart 1915 tarihinde, Büyük Britanya ve Fransa Büyük Elçilerine verdiği muhtırada Boğazlar meselesinin asırlık rus arzularına uygun tarzda kesin olarak hallini istedi. Rus muhtırası, İstanbul ile birlikte, Boğazın Avrupa sahili, Adalarla birlikte Marmara denizi, Çanakkale, İmroz, Bozcaada, Enos-Midye hattına kadar Trakya ve Asya kıyısında İzmit Yarımadası boyunca bir toprak parçasının ilhakını istiyordu.

Sazonov talebini istifa tehdidi ile teyid etti. Fransızlar, cevaplarında, Sazonov'u, Cumhuriyet hükûmetinin samimî dostluğuna güvenmeğe davet etmekle beraber, ortaya atılan meselenin hallini barış müzakereleri ânına talik etmekteki faydayı belirttiler. Bir az daha vazıh olan ingiliz cevabı ise, müttefiklerin zaferi sağlamaları halinde, ingiliz hükûmetinin rus talebini destekleyeceğini vaad etmişti.

Rus arzusuna ingiliz katlanışını ve özellikle fransız rızasını bildiren cevapların, Rusya bakımından tek hedefi ancak ve ancak İstanbul ve Boğazları elde etmek olan bir harp esnasında, Rusya'yı ittifak çerçevesi içinde tutabilmek amaciyle verildiği aşikâr idi. Foreign Office, Quai d'Oarsay ve arkadan İtalya tarafından

---

diki vesilesiyle, Avam Kamarasında şu sözleri söylemişti: (Commons 1924 Vol. 172 Col 4956):

«Rusya'nın Boğazları elde etmek arzusu panslavizm hareketini o derece kesif coşturma ve kışkırtmaya sevketti ki, hareketin Balkanlardaki ilerilemeleri âkibet Saraybosna cinayetine ve dolayısiyle cihan harbine sebep oldu». Diğer taraftan Headlam-Morley de şöyle diyor: Harbin patlamasından evvelki durumu anlamak için şu noktayı daima iyice hatırlamalıyız: Rusya bakımından Boğazlar esas mesele, Sırbistan'a ilgi ise, ikinci derecede bir konu idi.»

Sazonov'a gönderilen olumlu cevaplar, bu devletlerin Osmanlı İmparatorluğunun verâsetine katılma paylarını alabilmelerine rus rızasını sağlamakla karşılığını bulmuştu. Bu esas üzerinde, Müttefikler, bir zamanlar Osmanlı İmparatorluğu ismini taşıyan devletin taksimi planı hakkında bir takım gizli antlaşmaların müzakeresine koyuldular. Büyük Petro ve 2 inci Katerina'nın hülyaları gerçekleşme yoluna girmişe benziyordu.

Bu sırada, ingiliz ve fransız hükûmetleri Çanakkale'yi denizden zorlamağa karar vermişlerdi. Ancak teşebbüs başarısızlığa uğrayınca, Londra'nın telkini üzerine, Müttefikler Gelibolu'ya bir çıkarma yapmak, Çanakkaleyi işgal etmek ve Rusya ile ulaştırmaları yeniden kurmak hedeflerini güden yeni bir harp planının tatbikine koyuldular. Bu plan Petersburg'da büyük kuşku ile karşılandı. Planın gerçekleşmesine Rusya'nın işbirliğini sağlamak için vuku bulan ingiliz ve fransız davetleri neticesiz kaldı. İçinde çırpındıkları güçlükler malûm iken, Ruslar, millî emellerinin nihaî hedefi saydıkları sonucu, kendi zafer ve fetihlerinin mükâfatı olarak istemeye, hak değilse bile, değer ve çaba görüşünü sağlayacak ek gayreti yapacak durumda değildiler.

Gelibolu'ya 23 Nisan 1915 de başlayan çıkarma teşebbüsü 1916 ocak ayında Müttefiklerin başarısızlığı ile sonuçlandı. Bir kaç yıl sonra Osmanlı İmparatorluğunun harabeleri üzerinde yeni Türkiye'yi kuracak olan Millî Kahraman Albay Mustafa Kemal'in askerî dehasını gösterdiği çarpışmalarda, Türk Ordusunun yiğitçe savunması, yalnız türk milletinin şerefli tarihine yeni bir şan sayfası katmakla kalmamış, aynı zamanda, şövalyelik hamâsî faziletlerine sahip iki hasım taraf arasında, giriştikleri kıyasıya döğüşme esnasında karşılıklı hayranlık ve kardeşlik duygularının doğmasına da vesile olmuştu. Bir tarafta Türk kahramanlığı, karşı tarafta da, İngiliz, Fransız ve yiğit Anzak'larm şecaati, karşılıklı memleketlerde ölmez efsane hüviyetine yükselmişti. Tarihin hiç bir sayfasında düşman ordular birbirilerine karşı bu derece kahramanca döğüşmemiş ve biri birilerine bu kadar derin bir hayranlık ve hürmet beslememişlerdir. Bu karşılıklı duygu, hâlen türk-fransız ve ingiliz milletleri - bunlara Commonwealh'in saygı değer üyeleri, Avustralyalılarla Yeni Zelandalıları da ilâve edelim - arasında çok mutlu ve sağlam bir tarzda kurulmuş olan dostluk ve ittifakın en şanlı mesnet ve kaynaklarından birini teşkil etmiştir.

Çanakkaleyi zorlama planına karşı rus kaygısı, Müttefiklerin az çok belirsiz teminatlarını kesin taahhüt haline getirmek hususunda Sazonov'un yukarıda sözü geçen çabalarında esaslı bir rol oynamış gözükmektedir.

Buna rağmen, rus bezginliği günden güne artmakta idi. Buna şifa çaresi bulmak ve halkın şevkini yeniden uyandırmak için Sazonov harp sonunda Rusya'nın elde edeceği kazançları tesbit eden gizli belgelerin yayınlanmasını Müttefiklerden koparmağa muvaffak oldu (1).

Rus milletinin yılgınlığı ile beraber devletin içindeki anarşi o derece vahim bir safhaya varmıştı ki, İstanbula dair beyanat dahi matlup manevî kalkınma ve hamleyi sağlamağa yetmedi.

11 Mart 1917 günü Petersburg'da ihtilâl patlak vermiş ve bir kaç gün içinde Çarı tahttan ayrılmağa mecbur etmişti. Prens Lvow başkanlığındaki geçici hükûmet, memleketin bozulan durumunu ileri sürerek, yeni ve kesin bir harekete geçmeğe kudretli müstevli düşmanın tehditlerini hatırlatıyor, halkı millî toprakların savunulmasına davet ediyor, cihan harbine ve onun sona erdirilmesine bağlı bütün meselelerin hallini müttefiklerle sıkı birlik halinde millî iradeye bırakıyor ve hür Rusya tarafından güdülen amacın, ne öteki milletlere tahakküm etmek, ne de onların millî topraklarını koparmak olmayıp, milletlerin kendi mukadderatlarını bizzat tayin etmeleri esası üzerinden sağlam bir barış kurulmasından ibaret olduğunu açıklıyordu. Bütün bu vaitler Müttefiklere karşı alınmış olan bütün vecibelerin tam yerine getirilmesi çerçevesi içinde yapılmakta idi. Müttefiklere karşı vecibelerin ifası azmi ile diğer milletlerin millî topraklarını koparmamak vaidi, neye karar vereceğini tayin edemeyen bir memleketin şaşkınlık derecesini gösteriyordu. İhtilâlci sol unsurların iktidara gelmesiyle durum aydınlığa kavuştu. Yeni hükûmet ayrı barış fikrini reddetmekle beraber, milletlerin mukadderatlarını bizzat tayin etmeleri esası üzerinden barışın kurulmasını istiyordu.

---

(1) 2 Aralık 1916 tarihinde Dumada yaptığı bir beyanda Başbakan Trepow şöyle demişti: «Her rus yurttaşını ilgilendiren bir konudan bahsetmemekliğim caiz değildir. Bin yıldan fazla bir zamandan beri Rusya gözlerini, Güneye, açık denizlere çevirmiş bulunmaktadır. Karadeniz Boğazı ve Konstaninopl'ün anahtarları, Bizans kapılarında Oleg'ın kalkanı, mechul zamanlardan beri rus milletinin devamlı hülyası olmuştur. İşte bu hülya gerçekleşmek üzeredir.»

Gelişme bu noktada da kalmayacaktı. 7 Kasım 1917 de bolşevikler, iktidarı alır almaz, merkezî devletlerle mütareke imzaladılar ve İstanbul ile Boğazlar üzerindeki eski rus taleplerinden vazgeçtiklerini ilân ettiler. Bu suretle, Müttefiklerle Ruslar arasında imzalanmış bulunan gizli antlaşmalar hükümsüz kalıyordu. Boğazlar meselesi bir defa daha ortaya çıkmıştı. Bu meselenin yeni gelişmeleri ileride incelenecektir. Derhal şu noktayı belirtelim ki, yeni Rusya'nın Boğazlar üzerinde evvelce mevcut taleplerden vazgeçmesi olayı, başlı başına, komünist Rusya ile Türkiye arasmda yeni bir devrin açılmasına kâfi gelmişti.

Amerika Birleşik Devletleri 1917 de harbe girmişti. 8 Ocak 1918 de, Cumhurbaşkanı Wilson Kongreye gönderdiği tarihî mesajında, barış şartlarını 14 nokta halinde ifade etti. Merkezî Devletler ve Türkiye âdil bir barışın akdi için Wilson prensiplerini kabul ettiklerini ayrı ayrı bildirdiler. 30 Ekim 1918 günü, bir ingiliz zırhlısında Bahriye Nazırı Rauf Orbay başkanlığındaki türk delegeleri Mondros mütarekesi ismini taşıyan vesikayı imzaladılar.

Mondros mütarekesi, Wilson programma uygun olarak, Boğazların açılmasını derpiş ediyordu. Boğazlar daha ziyade ingiliz kuvvetleri tarafından işgal edildi. Yaralı ve silâhsız Türkiye'nin kaderi, aralarında İngilterenin başlıca rolü oynamak istediği Müttefiklerin elinde idi. Rusya uluslararası sahneden silinmişti. Büyük Britanya'nın, Müttefikler arasında ön plandaki mevki ve nüfuzundan yararlanarak, Boğazlarda kendi kontrolü altında yeni bir Yunan tesisi yolu ile ingiliz üstünlüğünü sağlamak için Yunanistanla nasıl anlaştığı, ileriki sayfalarda görülecektir. Bu projeyi yürürlüğe koymak amaciyle Londra'nın sarfettiği çabalar, bitkin ve silahtan mahrum Türkiye'yi yeni bir harbi göze almak zorunluluğu karşısında bırakmış, ve parlak bir zaferle sonuçlanan bu savaş, canlı, sağlam ve kuvvetli yeni Türkiye'nin doğmasına yol açmıştır.

3. Beynelmilelleştirme :

Lozan Konferansına doğru :

Mondros mütarekesinin imzasiyle Müttefiklerce alman askerî tedbirler sayesinde, Boğazlarda seyrüsefer serbestisi kurulmuştu. Bu durum, Boğazlarda Wilson programından mülhem beynelmilelleştirme rejimine götürecek olan ilk adım idi. Wilson prog-

ramının 12 inci maddesi şöyle diyordu. «Çanakkale Boğazı devamlı surette açık tutulacak ve uluslararası garantiler altında bütün milletlerin gemileri ve ticaretleri için serbest bir geçit teşkil edecektir.»

Mondros mütarekesinin Türkiye ile harbe son vermeği başaramadığını yukarıda görmüştük. Lloyd George'un teşebbüsü üzerine ve Büyük Britanya'nın sağladığı yardım sayesinde, Yunanistan İzmir'e askerî çıkarma yapmak izin ve görevini almıştı. Bu karar Mondros mütarekesinin lafız ve ruhunun derpiş ettiği imkânların çerçevesini aşmakta idi. Mütarekenin sarih ihlâli, Türk milletinin sabrını taşıran son damla oldu. Millî şerefe yapılan tecavüz karşısında şahlanan millet, gururunun kabardığını hissetti ve derhal mukavemeti düzenlemek için harekete geçti. Milletinin ruhunu yanılmaz bir sezişle duyan genç ve şanlı General Mustafa Kemal, Türkleri, bir çağırı ile, egemen varlığının bahis konusu olduğu büyük savaşa davet etti.

Memleketin istilâsına mukavemet hareketi, ifadesini, Millî Misak adını alan vesikada buldu. Bu vesika Türkiye'nin hür bir varlığa ve Türklerle meskûn bütün bölgelerine sahip olma hakkını ilân ediyordu.

Bu mukavemete karşılık olarak Müttefikler, 20 Mart 1920 de, İstanbulu askerî işgal altına aldılar. Aradan henüz bir ay geçmişti ki San Remoda toplanan Müttefiklerarası Konferans, aynı yılın 24 Nisan günü Sevr Antlaşmasının hazırlanmasını tamamladı. Türk millî hareketine karşı olan Padişah hükûmeti bu antlaşmayı, münakaşa imkânını dahi bulamadan, 19 Ağustos 1920 tarihinde imzalamak zorunda kaldı.

Burada Sevr'in, özellikle Boğazlara dair hükümlerinin kısa bir özetini veriyorsak, bunu sırf tarihî ve akademik bir amaçla yapıyoruz; zira Antlaşma hiç bir zaman yürürlüğe giremedi. Millî mukavemet kısa bir zaman içinde onu hiçe indirmişti.

Sözleşmenin 37 inci maddesine göre, Boğazlarda seyrüsefer, gerek barış, gerek savaş halinde, milliyet farkı gözetmeksizin, bütün ticaret ve harp gemilerine, askerî ve ticarî uçaklara açık olacaktı. Boğazlar ablokaya tabi tutulmayacak, Milletler Cemiyeti Konseyinin kararlarının icrası haricinde, Boğazlarda harp hali hakkı kullanılamayacak ve hiç bir düşmanca harekete baş vurulamayacaktı.

Çanakkale Boğazının Avrupa kıyısı Yunanistan'a bağışlanmıştı. Seyrüsefer serbestisi prensipi, mahallî otoritelerden tamamiyle müstakil olarak, geniş yetkiler kullanan, kendine hâs bir bayrağa, bütceye ve teşkilâta sahip bulunan bir uluslararası komisyonun garantisi altına konmuştu.

Seyrüsefer serbestisi prensipi, Boğazların askerlikten tecrid edileceği hakkmdaki özel madde ile sağlanmıştı.

Müttefikler, topların tehdidi altında cebren kabul ettirilen bir antlaşmanın imzası ile aynı antlaşmanın yürürlüğe girmesinin biri birinden çok ayrı iki mesele olduğunu kısa bir zaman içinde anlayacaklardı.

Sevr'i imzalamak zorunda kalan Sultan hükûmeti artık memlekete sahip değildi. Millî mukavemet hareketi kısa bir zaman zarfında, yalnız Padişahın otoritesine değil, aynı zamanda Müttefik Devletlerin silâhlı kuvvetlerine de meydan okumağa muktedir bir kudret ve sağlamlık kazanmıştı. Müttefikler, ancak Mustafa Kemal hareketini ortadan kaldırmak şartiyle Sevr Antlaşmasının yürürlüğe konmasını sağlayabilirlerdi. Fransa ile İtalya, Lloyd George'un tertiplediği Yunan macerasının tamamiyle aleyhinde idiler. Bu iki devletin ihtiyatlı tutumu kendilerine Ankara'daki millî hükûmetle ayrı anlaşmalar yapmak imkânını verdi. Öte yandan, bolşevist hükûmet de, İngiliz emperyalizmini bir numaralı düşman ilân ederek, Türk millî hükûmetiyle dayanışma haline geldi. Sevr Antlaşmasının kaderi, artık sadece Türkiye ile Yunanistan arasında devam halinde bulunan harbin sonucuna bağlı bulunuyordu.

Savaşı kökünden temizlemeğe karar veren Mustafa Kemal, 26 Ağustos 1922 de dahiyane bir plân uygulayarak, umumî taarruz emrini verdi. Yunan safları yarıldı, ordusu bozguna uğrayarak ricate mecbur edildi. Yunan Başkumandanı ordunun büyük bir kısmı ile birlikte esir alındı. Türk milleti, bu suretle, hem istilânın, hem de Sevr'in kaderini kesin olarak tayin etmişti.

Lloyd George bu netice ve Müttefikleri Fransa ile İtalya'nın tutumları karşısında, artık gecikmeyecek olan istifasına intizaren, mağlubiyeti kabule mecbur oldu. 22 Eylûl günü mütareke Mudanya'da İsmet Paşa ile müttefik generaller arasında imzalandı ve 9 Ekimde de Türk birlikleri halkın çılgınca alkışları arasında İstanbul'a girdi.

1 Kasımda Ankara'da Büyük Millet Meclisi oy birliği ile Sultan Vahidettin'in tahttan indirilmesini ve Padişah hükûmetinin 16 Mart 1920 tarihinden beri akdettiği bütün antlaşma ve sözleşmelerin yürürlükten kaldırılmasını karar altına aldı. Bu durum karşısında Sultan bir ingiliz harp gemisine binerek memleketi terketmek zorunda kaldı.

Bütün bu olaylar, kaderi esasen muharebe meydanında tayin edilmiş bulunan Sevr antlaşmasına son darbeyi indirmekle birlikte, Şarkta genel barışı kuracak olan yeni müzakerelere de yol açıyordu. Nitekim 28 Ekim 1922 tarihinde, Müttefik Devletler Türkiye'yi Lozan'da toplantıya çağırılan barış Konferansına bir heyet göndermeğe davet etmişlerdi.

Dışişleri Bakanlığına terfi eden İsmet Paşanın başkanlığındaki heyetle Türkler konferansa muzaffer bir eda ve hüviyetle katıldılar. Konferansın görevi, Türkiye ile Yunanistan arasında bir barış müzakeresi çerçevesini aşarak, kısa zamanda, Türkiye ile Avrupa ilişkilerinin yeni ve devrimsel düzenlenmesi şümulünü almıştı. Batının eski imtiyazlarından mümkün olan en büyük kısmı muhafazaya çalıştığı, Türkiye'nin ise uluslararası münasebetlerinde kararlı bir eda ve sesle yeni bir safha ve devir açma azmini belirttiği gergin hava içinde, münhasıran Boğazlar konusu üzerindeki müzakerelere katılmağa davet edilen Rusya, derhal yeni Türkiye ile işbirliği yapmağa başladı. Rus heyeti ingiliz tekliflerine karşı çıktı ve Boğazlarda türk egemenliğini uzaktan veya yakından gölgeleyen her hangi bir projeyi şiddetle reddetti.

İlk günlerden itibaren Konferansa Boğazların gelecek rejimi hakkında üç tez verilmişti:

1. — Müttefiklerin formülü: Geçiş serbestisi, askerlikten tecrit ve kontrol;

2. — Rus formülü: Kesin Türk egemenliği, hap gemilerine ve askerî uçaklara kapalılık,

3. — Türk formülü: Askerlikten tecrit ve kontroldan vazgeçilmek şartiyle İstanbul ve Marmara'nın güvenliği kaydına bağlı geçiş serbestisi.

*
* *

İlk karşılaşmadan itibaren, Konferans, İngilizlerin ve Rusların eski davranışlarını bir tarafa bırakarak, evvelce karşılıklı cep-

he aldıkları tezlerin bu defa savunulması için çarpışmalarına şahit olmuştu. Geçmişte Boğazların hap gemilerine açılmasına karşı gelen Büyük Britanya, şimdi, geçiş serbestisi prensipini savunuyordu. Öte tarafta, Sovyet Rusya, Çarlığın Akdenize çıkma politikasını terkederek, Boğazların kapalı tutulmasını sağlamağa çalışıyordu. Bu vaziyet değişikliğini anlamak kolaydı. Bir tarafta Büyük Britanya, Karadeniz'de Rusları göz altında bulundurmak lüzumunu duyuyor, öte yandan da, Ruslar, kendi sahaları olarak saklamak arzu ettikleri denize yabancı filoların girmesini önlemek amacını güdüyorlardı. Bu taktik, Boğazlara sahip olmak şansı mevcut olmadıkca, su yollarını Türklere bırakmağı tercih eden Çar politikasına tamamiyle uygundu.

Türk heyetinin ingiliz tezine katılması üzerine Konferansın seyrüsefer serbestisini benimsemesi kolaylaşmış oldu. Bir çok devlet adamları türk heyetinin, çok mâhir Sovyet Delegesi Çiçerin tarafından kuvvetle savunulan ve Boğazlarda Türkiye lehine her türlü kayıd ve kontroldan âri bir rejim tesisi amacını güden tezi sonuna kadar desteklemek cazibesine mukavemet etmesini hayretle karşılamışlardır. Bu davranışta keskin bir tarihî gerçek hissini sezmek güç değildir. Olayların aldığı gelişmeden ve karşılıklı çıkarların âhenginden doğan dostluk, Türkiye'yi kendisine has şahsiyeti muhafaza etmekten ve dostlukla menfaati biribirinden ayırmaktan menedemiyordu. Her halde bu tutumlariyle, Türkler, Hünkâr İskelesi tecrübesini hatırlayarak Rusya'nın, evvela dost, arkasından müttefik hüviyetinde göründükten sonra, âkıbet, kendisini hâmi olarak kabul ettirmeğe kalkışabileceği çok sıkı bir ortaklığı göze almaktan kaçınmak istemiş olacaklardır.

*
* *

Lozan rejimi Wilson programının geçme serbestisi prensipini ilân eden 12 sayılı hükmü esası üzerine bina edilmiştir.

Boğazların açılması ve serbestisi kuralının garantiye bağlanması şu üç prensipin kabulünü gerektirmiştir:

1. — Boğazların askerlikten tecridi,

2. — Boğazların beynelmilelleştirilmesi,

3. — Kurulan rejimin ihlâline karşı alınacak müeyyide ve garantiler.

Lozan Sözleşmesi «Boğazlar» terimi içinde toplanan Çanakkale, Marmara denizi ve İstanbul Boğazında, denizde ve havalarda, geçiş ve seyrüsefer serbestisi prensipini kabul etmiştir. Lozan müzakerecilerince bu prensipe verilen önem, aynı kuralın sözleşmeden başka, sözleşmenin ayrılmaz bir parçasını teşkil ettiği Lozan Antlaşmasının 23. üncü maddesinde de zikredilmiş olmasiyle açıkca belirmektedir.

23 üncü madde, «gerek barış, gerek harp zamanında, Çanakkale'de, Marmara denizinde ve İstanbul Boğazında, denizde ve hahalarda geçiş ve seyrüsefer serbestisi prensipini» tanıma ve beyan etme hususunda Âkit Trafların mutabakatım teyid ediyor. Serbesti prensipi, ayni zamanda, devletler hukukundaki gelişmelerde bir yenilik teşkil etmesi bakımından da önem kazanmakta idi. Zira devletler hukuku bu hususta Boğazlar ve su yolları için tek düzenli bir hukukî rejim kurulması için dünya kamu efkârının uluslararası alana intikal ettirdiği cereyan ve eğilimlerden mülhem bulunmaktadır.

Geçme Serbestisi: Ticarî gemilerle gayrı askerî taşıt uçaklarının geçmesi için tesbit edilen kurallar barış ve savaş zamanlarını ayırt etmişti.

Barış ve Türkiye'nin tarafsız bulunduğu harp zamanında, uluslararası sıhhî hükümler ve kılavuzluk, fener ve yedeğe alma gibi doğrudan doğruya sağlanan hizmetler hariç tutulmak üzere, carî rejim, bayrak ne olursa olsun, hiç bir muamelesiz, harç ve masrafsız tam serbestidir.

Harp halinde, Türkiye muharip olduğu zaman, tarafsız gemiler için seyrüsefer serbestisi düşmana yardım etmemek şartiyle sınırlıdır. Türkiye düşman gemilerine uluslararası hukukun kabul ettiği tedbirleri uygulama hakkına sahiptir.

Sözleşme, harp gemileri, yardımcı gemiler ve askerî uçaklar hakkında da barış ve savaş halleri için aynı ayırmayı yapmıştır.

Barış Halinde: Sözleşme deniz kuvvetlerinin tümü esası üzerinden düzenlendiği için serbesti geçiş bakımından sınırlanmıştır. Karadeniz dışı devletlerin Boğazlardan geçirebilecekleri en büyük kuvvet, geçiş esnasında Karadeniz devletlerine ait en kuvvetli millî filoyu aşamaz. Bununla beraber, Karadenizde sahil sahibi olan devletler lehine kabul edilen bu tahdit, sahili olmayan her devle-

te, her hangi bir zamanda, adetleri üçü aşmayan ve hiç birinin tonajı 10.000 tonu geçmeyen bir kuvveti Karadenize gönderme imkânını veren müteakip hüküm dolayısiyle pratik değerini kaybetmektedir. Bu demektir ki, Karadenize, sahil sahibi olmayan devletlerin, hatta, rus donanmasından bile üstün karma deniz kuvvetleri göndermeleri imkânı açık bulunmaktadır.

Harp halinde Türkiye tarafsız bulunduğu takdirde, kural, aynı tahditlerle gene tam serbesti rejimidir; bu tahditler, muharip devletlerin Karadenizde muharip sıfatiyle haiz bulundukları haklar zararına olarak bu devletlere karşı ileri sürülemez. Ancak muharip harp gemilerinin ve uçaklarının Boğazlarda ele geçirmelere teşebbüs etmeleri, muayene hakkını kullanmaları ve düşmanca hareketlere girişmeleri yasaktır.

Harp halinde, Türkiye muharip bulunduğu takdirde, tarafsız harp gemileri ve askerî uçaklar için aynı kısıntılarla tam geçiş serbestisi kural olmakta devam edecektir.

Boğazlardan geçiş konusunda Lozan düzeni özü ve vasıfları bakımından şu suretle özetlenebilir:

Lozan Sözleşmesi, barış ve harp hallerinde, bütün ticaret ve harp gemileri lehine tam geçme serbestisi kabul ediyor ve gerek türk kara sularında, gerek Boğazlar üzerindeki hava uzayında türk egemenliğini sınırlıyor.

Geçme serbestisi de ayrıca önemli sınırlamalara tabi tutuluyor:

a — Türkiye lehine sınırlamalar:

Gaye, bu memlekete topraklarını savunma imkânını sağlamak ve serbestinin düşman bir filo tarafından İstanbul'a karşı tecavüz vasıtası halinde soysuzlaştırılmasına mâni olmaktır.

b — Karadeniz devletleri yararına sınırlamalar:

Burada da hedef Karadeniz devletleriyle bu deniz dışı devletlerin deniz kuvvetleri arasında âdil bir denge sağlamaktır.

I. — Askerlikten Tecrit :

Geçiş serbestisi prensipinin uygulanması için düşünülen ilk tedbirdir. Sözleşmeye göre bu tedbir Çanakkale ile İstanbul Bo-

ğazlarının her iki kıyılarını, Marmara Adalarını ve Çanakkale giriş noktasındaki türk ve yunan adalarını kapsayacaktır.

Marmara sahilleri tecrid rejimine tabi tutulmamıştır. İstanbul'un güvenliği bakımından 12,000 kişilik bir garnizon ile bir deniz üssünün tesisi zaruri görülmüştür.

II. — Boğazlar Komisyonu :

Geçme serbestisi, Türkiyenin devamlı başkanlığı altında Âkit Devletlerin birer temsilcisinden kurulu uluslararası komisyon marifetiyle kontrol edilir.

Türk heyetinin israrları üzerine Komisyonun oldukça özlü tadillere uğrayan yetkileri, harp gemileriyle askerî uçakların geçmesine dair olan hükümlerin gereği gibi uygulandığını tesbit etmekten ibarettir. Komisyon Milletler cemiyetinin himayesi altında vazife görür ve Cemiyete her yıl vazifesi ve ticaretle seyrüsefer hakkında gerekli malûmatı sunar.

Hûlasa, bu görev her türlü düzenleme ve yargılama yetkisini hariç tutan sadece bir haber alma ve statistik toplama görevinden ibarettir.

III. — Müeyyideler ve Garantiler :

Sözleşme, Türkiye'nin güvenliği zararına, üzerine aldığı fedakârlıkları denkleştirecek olan garantileri 18. inci maddede tesbit etmiştir. Gerekçe maddenin şu yazılış tarzında görülmektedir:

«Âkit Taraflar, Boğazlarda askerlikten tecrit kararının Türkiye için tamamiyle haksız bir tehlike kaynağı olmasından ve harp hareketleri yüzünden Boğazlar serbestisini veya askerlikten tecrit edilen bölgelerin güvenliğini tehlikeye koymasından kaçınmak arzusu ile şu hükümleri kararlaştırmışlardır:

«Boğazlarda geçme serbestisinin ihlali ve, gerek seyrüsefer serbestisini, gerek askerlikten tecrit edilen bölgelerin güvenliğini tehlikeye koyan ânî tecavüz veya harp tehdidi gibi davranışlar vukuu halinde, Âkit Taraflar ve, her halde, Fransa, Büyük Britanya, İtalya ve Japonya, bu hareketlere, Milletler Cemiyeti Konseyinin kararlaştıracağı bütün vasıtalarla hep birlikte mâni olacaklardır.»

Müeyyidelere sebep olan hareketlerin sona ermesi halinde, evvelki durum yeniden avdet edecektir.»

Lozan Sözleşmesinin süresi için hiç bir tahdit konmamıştır.

*
* *

Lozan Sözleşmesi hakkında düşünceler :

Yeni sözleşmeyi Sevr ile karşılaştırdığımız takdirde, sanki defedilen bir kâbustan sonra gözlerimizi yeniden gün ve güneşe açtığımızı hissediyoruz. Sevr antlaşması tümü ile Osmanlı İmparatorluğunun parçalanmasını onaylamıştı. Lozan antlaşmasiyle bu teşebbüs tamamiyle yok edilmiştir.

Özellikle Boğazlara ait kısmında Sevr ile kurulan topal, antidemokratik ve emperyalist sistem, doğmadan çökmüştür. İstanbul artık Yunanistan'ın tehdidi altında değildir. İstanbul Türklerindir. Boğazlar müttefik devletlere üs görevi görmeyecektir. Bütün bu tehlikeler Türk milletinin gayreti, şecaati, fedakârlığı sayesinde geçmişe karışmıştır.

Yeni rejim serbest denizleri bağlayan su yollarının tabi oldukları âmme düzeni içine Boğazları da almıştır. Geçiş serbestisi prensibi, ne galibin mağlubu zorlaması, ne mahallî hâkimiyetin bir lutfu, ne de bir antlaşmanın hükümlerinden çıkan akdi bir haktır. Prensip Avrupa kamu hukukunun ayrılmaz bir cüz'ü olmuştur.

Yukarıda da görüldüğü gibi, Lozan eseri, askerlikten tecrit yolu ile müeyyidelere ve Âkit Devletler tarafından garantiye bağlanmış olan serbesti rejiminin mahsulüdür. Bu uç kavrama âhenkli bir tüm manzarası veren mantıkî bağ nedir? Boğazlar, sahilleri münhasıran türk olan su yolları geçidinin birer parçasıdır. Bu bakımdan Müttefikler, Türkiye'nin her hangi bir an geçidi kapamak suretiyle prensipin muntazam ve devamlı işleyişini önleyebileceğini düşünmüş olabilirler. Böyle bir sakıncadan kurtulmak için, Müttefik Devletler Türkiye'ye askerlikten tecride razı olmasını teklif etmişlerdir. Fakat bu hal şeklinin de vahim mahzurları âşikârdır; çünki savunmaya engel olur, tecavüzü davet eder ve, hatta, İstanbul ile Boğazların güvenliği ile beraber serbesti prensipinin ta kendisini de her hangi bir yabancı devletin keyfine teslim etmeğe kadar varabilir. Bütün bu kötüye kullanmalara karşı

koymak için Âkitler Milletler Cemiyetine dayanan özel bir garanti sistemi kurmağı kararlaştırmışlardır.

Askerlikten tecrit, geçiş serbestisinin, Türkiye'yi keyfî kararlar almaktan ve yeni statüyü işlemez hale getirmekten menedecek bir nevi yüküm ile teyid olunmadığı takdirde, boş bir sözden ibaret kalacağı hakkında müttefiklerde mevcut önyargıdan doğmuştu.

Askerlikten tecrit, bu tehlikeyi yoketmek suretiyle muhtemel ihtilaf sebeplerini de kaldıracaktı. Türk heyeti bu görüşün ve hal tarzının vahim sakıncalarını ortaya koymak için elinden geleni yaptı. İstanbul şehrinin mâruz kalabileceği tehlikeler, askersizleştirmenin Boğazlara el koymak hevesi ile her vasıtaya başvurmağa kararlı mütecaviz her hangi bir devlet üzerinde uyandıracağı iştiha, bütün bunlar ileri sürüldü. İstenilen sonucu elde edemeyince, Türk heyeti, tek güvenliği Müttefik Devletlerin ek garantisinde aramaktan başka çare bulamadı.

Prensipi kabul etmekle beraber, Türk heyeti, Müttefiklerden, telkin ettikleri garantilerden daha istikrarlı ve etkili teminat koparmak suretiyle askersizleştirmenin sakıncalarını mümkün mertebe daha da hafifletmeğe çalıştı. Garantileri harekete getirecek usulün ağırlığı ve Milletler Cemiyeti Konseyinde her tartışmayı çıkmaza sokan ve Müttefik Devletlerce Türkiye lehine alınan vecibelerin uygulanmasına mani olmak tehlikesini arz eden oybirliği kuralının mahzurları, toprağının bır kısmında meşru müdafaasını sağlamak hakkından mahrum bırakılan Türkiye için ciddî kaygı teşkil ediyordu. Türkiye'ye karşı yapılacak bir tecavüzün, ihtilâfı Boğazlar bölgesine yayması halinde, hatta geçiş serbestisi prensipinin kaderi de muhakkak bir tehlikeye maruz kalabilecekti. Serbesti prensipine her hal ve kârda riayet ve hürmeti sağlamak için ciddî surette etkili hiç bir ortak tedbir alınmamıştı. Lozan Sözleşmesinin en büyük noksanı işte bu noktada idi. Türkiyenin keyfî bir hareketine set çekmek isterken, yeni rejimin müzakerecileri hayalî bir tehlikeyi önlediler, fakat bu mevhum sakıncaya mukabil gerçek tehlikelere yol açtılar. Onlar, ağacı görelim derken koskoca oramanı gözden kaçırdılar.

Bu son düşünce bizi Lozan bölümünü kapamağa sevkediyor. Konferansta Türk Heyeti Başkanı İsmet Paşanın çok gerçekçi sözünü hatırlayarak biz de teyid ederiz ki, Boğazların şu veya bu şe-

kilde kullanılması ve savunulması konusunda yapılan şikâyetler hiç bir suretle bu su yollarının Türklerin elinde bulunmasına değil, ancak onlar hakkmda düzenlenen uluslararası statülerin kusurlarına izafe edilebilir. Gelecek olaylarda bu isabetli görüşün yeni delillerini göreceğiz.

Bu ihtiyatî kayt mahfuz kalmak şartiyle, tarihî seyrin incelenmesinden çıkan sonuç şudur: Boğazlarda serbestinin en sağlam ve istikrarlı garantisi, uluslararası düzenlemelerin az çok kurnaz, fakat nadiren etkili hukukî sakıntılarının ötesinde, bu deniz yollarının sahibi Türkye'nin dürüstlüğünde aranmalıdır. Uluslararası sahnenin iki seçkin siması, politik yazar Paul Pernot ile hukukçu Profesör Fernand de Visscher de aynı sonuca varmış görünüyorlar. Gerçekte Boğazlar için yeni bir statü hazırlamak üzere Lozan'da toplanmış olan devletler, gerçeklerle bağdaşamayacak olan eserlerinin ne kadar iğreti ve kararsız olduğunun farkına varamamışlardı. Bu menfi hüküm, Karadenizde sahil sahibi olan ve olmayan devletlerle, tarafsız ve muharip memleketlerin çelişen menfaatleri arasında mümkün mertebe âdil bir ölçü ile seyrüsefer haklarım tevzi etmek hususunda Lozan Sözleşmesinin öğülecek bir gayret ifade eden değerini hiç bir suretle küçümsemek manasına gelmez. Eleştirme, sadece, Lozan hükümlerinin harp sonrası uluslararası gelişmelerle bağdaşmazlığını ve yeni prensiplere riayeti sağlamak için Türkiye'nin iyi niyet ve dürüslüğünden ziyade, hazırladıkları hükümlere güvenen Müttefiklerin yaptıkları manevî haksızlığı hedef tutmaktadır.

BÖLÜM II

MONTREUX KONFERANSI

GİRİŞ

Boğazların bugünkü statüsü 20 Temmuz 1936 da imza olunan Montreux Sözleşmesiyle yönetilmektedir. Montreux Konferansının toplanması sebeplerini, Boğazlarda yeni bir rejimin kurulması için yapılan tartışmaları, Sözleşmenin mekanizmasını ve Karadenizde sahilleri olan ve olmayan devletlerin menfaatlerini ne suretle bağdaştırdığını ve, nihayet, olumlu taraflariyle kusurlarını aşağıdaki sahifelerde sırası ile inceleyeceğiz.

Montreux Sözleşmesi Lozan Sözleşmesinin yerini almıştır. Beşerî eserlerde sık sık görüldüğü gibi, bir taraftan prensipler, diğer taraftan hayatın peşin tahmini kabil olmayan gerçekleri, ayrı ayrı şeylerdir. Nitekim Lozan Sözleşmesinin kusurları da zamanla belirmekte gecikmemiştir. Serbesti prensipinin idamesi amaciyle kamu menfaati adına düşünülen düzenin, gerçekten, Boğazların sahibi Türkiye için tehlikeli ve çekilmez bir yükümden başka bir şey olmadığı anlaşılmıştı. Ayrıca bu mahzur askerlikten tecrit edilen İstanbul ve Boğazları her türlü savunma vasıtasından mahrum ve tecavüze açık bırakmıştı. Tehlike, bir taraftan kendi toprağını savunma eğemen hakkım kullanma imkânsızlığı içinde kalan Türkiye'nin, öte yandan bir de, kendisini, askerlikten tecrit prensipinin karşılığı olan uluslararası garantiden de zamanla fiilen mahrum olmuş görmesi yüzünden büsbütün ağırlaşmıştı. Boğazlar rejimini kendi himayesi altında kurduran Milletler Cemiyeti işlemez hale gelmişti. Versay antlaşması sistemine dayanan Avrupa siyasî örgütü yıkılma halinde idi. Hitler'in iktidara gelmesi, silahsızlanma konferansının başarısızlığı, Almanya'nın yeniden silahlanması, uluslararası durumun gitgide artan gerginliği

ve Lokarno antlaşmasının feshini takiben askersizlendirilmiş Ren Bölgesinin işgali neticesinde bütün Versay sistemi sona ermiş bulunuyordu.

Mussolini tarafından girişilen Habeşistan seferi, müeyyideler sisteminin fiyaskosu ve bunun sonucu olarak Akdeniz'de ortaya çıkan güvensizlik, Türk liderlerinin gözleri önünde büsbütün nazikleşen Boğazlar meselesinin durumunu yeniden canlandırmıştı. Lozan Sözleşmesi ile kurulan ve esasında inan telkin etmekten uzak olan ortak garantinin, özellikle, iki mihver devleti tarafından Milletler Cemiyetine hiç bir mukabelesiz meydan okunması ve Japonya'nın Cemiyetten çekilmesi neticesinde artık sadece kâğıt üzerinde mevcut bir hiçten ibaret kaldığını Cumhuriyet Hükûmeti anlamıştı. İtalya, üstelik, türk sahillerinin hemen civarında, on iki adada tahkimat inşasına koyulmuştu. Bütün bu olaylar, Cumhuriyet Hükûmetini Boğazlar Sözleşmesinin tadili için Milletler Cemiyeti nezdinde talepte bulunmağa sevkeden başlıca haklı sebeplerdi.

Türkiye Boğazlar statüsünün tadili konusunu Versay askerî hükümlerinin Almanya tarafından feshinin ferdasmda ortaya attı. Bu olup bittinin doğurduğu durumu incelemek ve Almanya'nın tek taraflı olarak giriştiği hareketi takbih etmek maksadiyle toplanan Konseyin müzakereleri sırasında, türk delegesi Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, memleketinin talebini şu iki gerekçe ile savundu: «Tadil isteği, her şeyden evvel, Devletin güvenliğini sağlamak endişesinden mülhemdir. Türkiye'nin kendi varlığım müdafa etmek için gösterdiği uyanıklık ve barışı perçinlemeğe matuf bütün çabalara samimî surette katılması, bu memleketi eşitsiz bir muameleye maruz bırakmak sonucunu doğurmamalıdır.» Tadil talebinin bu iki esaslı temelini belirttikten sonra, türk delegesi, derhal bir hal tarzına varılması hususunda israr etmemekle beraber, uluslararası durumda vuku bulacak her değişikliğin Boğazlar statüsünde de mukabil bir değişikliği gerektireceğini belirtmekte de kusur etmedi.

Aynı yılın Eylûl ayında Genel Kurula hitap eden Dışişleri Bakanı, daha da dolaşıksız konuştu. Aras, Boğazların askersizleştirilmesi hükümlerinin, Türkiye'nin hem sahillerinin savunulmasına, hem de topraklarının iki parçası arasındaki geçit ve transitin güvenliğine zarar verdiğine işareti etti ve bu durumun, bahis konusu hükümlerin kabulü esnasında mevcut şartlara ârız olan ve bun-

dan sonra da ârız olması muhtemel bulunan yeni ve derin değişikliklere rağmen aynen sürüp gitmekte olduğunu sözüne ekledi.

Türkiye, barışı muhafaza hususunda gösterdiği dikkat, itina ve dürüstlüğü, tadil talebinin intacı konusunda da teyid etti. Bu cümleden olarak, ne vaktiyle Lozan'da, ancak uysallık arzusu ile. kabul etmiş bulunduğu askersizleştirme hükmünün tek taraflı feshine kalkıştı, ne de Boğazları kendi başına yeniden silahlandırmak gibi aynı derecede gayrı makbul bir yola başvurdu. Bunun yerine, Türkiye, Lozan Sözleşmesini imza etmiş olan Devletlere 11 Nisan 1936 tarihli, aynı mealde, birer nota göndermeği daha uygun buldu. Bu vesikada, Hükûmet, tadili gerektiren delilleri sıralamakta ve «Türk toprağının dokunmazlığı için zarurî güvenlik şartları ve Akdenizle Karadeniz arasında ticarî seyrüseferi devamlı surette ve en liberal bir ruh içinde düzenleyecek yeni Boğazlar rejiminin akdi için görüşmelere hazır» olduğunu bildirmekte idi.

Bu nota aynı gün, malûmaten, Milletler Cemiyeti Genel Sekreterine ve onun delâletiyle Cemiyet ilyelerine gönderilmişti. Nota, Türk tezi lehinde evvelce ileri sürülmüş olan delilleri tekrarlıyor ve, özellikle, gitgide ağırlaşan güvensizlik durumunu ve Lozan Sözleşmesinin 18. inci maddesinin uygulanmasını sağlamak imkânsızlığını belirtiyordu. Sonunda, nota, mahdut veya genel harp tehdidi ihtimalini inceliyor ve, böyle bir durumda, Türkiye'ye meşru savunma hakkını bizzat kullanma imkânının verilmesini istiyordu.

Türk Hükûmeti tarafından açıklanan deliller ve sesini işittirmek ve davasının uluslararası yollarla hallini aramak hususunda başvurduğu dürüst usul, milletler topluluğu üzerinde derin bir tesir yaptı. Daha kudretli devletlerin, kendilerini sıkan uluslararası vecibeleri tek taraflı yollarla savmak itiyadım takındıkları, ve nizama karşı meydan okumanın kudret ve üstünlük işareti sayıldığı bir devirde, Türkiye'nin meselesini halletmek için seçtiği yol, istenilen sonunca vardıracak uygun havanın hazırlanmasında başlı başına yeterli olmuştu.

Versay antlaşmasından doğan bazı askerî taahhiltlerin Hitler tarafmdan tek taraflı olarak feshi ferdasına rastlaması itibariyle, Türk teşebbüsü, çok uygun bir zamanda vuku bulmuştu. Uluslararası basın, yürürlükteki antlaşmalarla askersizleştirilmiş olan

millî toprakların askerileştirilmesi gibi aynı gayeye ulaşmak için Ankara ve Berlin'de izlenen taban tabana zıt usulleri biribiriyle mukayese etmekten zevk duyuyordu. Avrupa hükûmetleri, yeni bir Boğazlar rejimi kurulmasını isteyen türk davetine olumlu mukabele ettikleri anda, meşgul olacakları konunun, sadece, deniz kuvvetleri arasmdaki denge veya denizde seyrüsefer serbestisi değil, aynı zamanda, ve özellikle, barışın kaderinin ta kendisi olduğunu anlamakta güçlük çekmediler.

Türk notası şu dört esas fikirden mülhem idi :

1. — Siyasi ve askerî bakımdan, Avrupa'nın 1923 deki durumu, 1936 dakinden çok farklı idi. 1923 de, Avrupa silahsızlanmağa doğru yürüyor ve kıt'anın siyasi örgütü, sâdece uluslararası taahhütlerle teyid edilen değişmez prensipler üzerine kuruluyordu. O zaman elde mevcut kuvvetler mahdut ve daha da azalmağa meyyal idi. Türkiye, 1923 Lozan Sözleşmesini bütün kısıtlayıcı hükümleriyle imza etmişti, çünkü 18 inci maddenin sağladığı teminata ve buna ek olarak dört Büyük Devletin Boğazları savunma konusunda verdikleri ek garantiye güvenmişti. O zamandan beri Akdenize ârız olan güvensizliğe ve yeni baştan silahlanma hususunda beliren eğilime işaretle, nota, «şartlar bu suretle altüst olurken, Boğazların güvensizliğine çare teşkil edecek tek garantinin de elden gittiğini» kaydetmişti. Şu halde «en yakından ilgili devletler tarafından sezilen ve ilân edilen genel harp tehdidi karşısında, Türkiye, zayıf ve nazik bölgesinde bu endişe verici güvensizliğin karşılığından mahrum olarak en kötü tehlikelere maruz bulunmakta idi.»

2. — Sözleşmenin kurduğu garantiler işlemez hale gelmişti. 1923 de Türkiye askersizleşmenin kısıtlayıcı hükümlerine ancak kendisine Lozan'da verilen asgarî garantileri uzun uzadıya tarttıktan sonra rıza göstermişti. Türkiye, verilen teminat dışında, güvenliği bütün arazisinin güvenliği için zarurî olan bir toprak parçası üzerinde egemenliğinin kısıtlanmasına, tabiî ki, asla razı olamazdı. Bu garantiler işlemez hale geldiğine göre, bütün sözleşmenin dengesi, yalnız Türkiyenin değil, Avrupa barışının da zararına bozulmuş bulunmakta idi. Nota, aynı zamanda, ortak garanti mekanizmasının çok yavaş harekete geçebildiğini ve bu yüzden çok geç alman bir kararın uluslararası teminatın yararım hiçe indirme neticesini doğurduğunu belirtiyordu. Türkiye'ye Sözleşme-

nin yüklediği külfete karşılık olarak verilen teminat arasında, yalnız dört Büyük Devletin garantisi, zamanında, türk toprak bütünlüğünü sağlamağa müsait görünmüştü. Halbuki, bu devletlerin Milletler Cemiyetine karşı durumları da zamanla hayli değişikliklere uğramıştı. (1)

Bu şartlar altında Boğazlar güvenliğinin gerçek bir garanti ile teminat altına alındığını iddia etmeğe artık imkân yoktu. Sözleşmenin genel düzeni altüst olmuş demekti. Bu sebeplerledir ki Cumhuriyet Hükûmeti, memleketi telâfisi imkânsız tecavüzlere açık tutan bir ihmalin vebalini üzerine alamazdı.

3. — 1923 rejimi sınırlı veya genel harp tehdidini hesaba katmamıştı. Bu husus Lozan rejiminde görülen noksanlardan biri idi. Sistem, sadece barış ve savaş hallerini ve savaşta da yalnız Türkiye'nin tarafsızlığını veya muharipliğini ön görmüştü. Sistemin noksanı, harp tehdidi halinde Türkiye'yi meşru müdafaası için gereğini yapmaktan menetmesi idi. İmdi, bir dış tehdidin en nazik ânı, harp halinin ansızın ve hiç bir muamelesiz zuhur etmesi safhasıdır. Notaya nazaran sadece bu noksan Sözleşmedeki garantilerin bütün etkililiğini hiçe indirmeğe yeterli idi.

Harp tehdidi durumu daha evvel hükûmetlerin ve hukukçuların dikkatini çekmemişti. Türk notası nazik bir noktayı ortaya koyarak bunu hükûmetlerin düşüncelerine arzediyordu.

4. — Türkiye, Lozan Sözleşmesinin tadili müzakerelerine katılmağa hazır olduğunu ifade etmekte idi. Doğuşundan beri Türkiye Cumhuriyeti, ağır fedakârlıklar bahasına bile olsa, daima barış ve anlaşma politikası izlemiş, uzlaşma eğiliminin, vecibelere sadakatinin ve barış davasına bağlılığının delillerini her fırsatta vermişti. Türkiye, başka memleketlere sağladığı güvenliği, kendisi için de talep etmek hakkını haiz olmalı idi.

Bu delillere dayanarak, Cumhuriyet Hükûmeti, Âkit Taraflara çağırıda bulunmuş ve onları, Türk topraklarının dokunulmaz-

(1) Japonya, Milletler Cemiyetini terketmek kararını bildirmişti. O'nun garantideki hissesi bu suretle hiçe iniyordu. Habeşistan seferi ve müeyyideler meselesi İtalya ile Büyük Britanya ve Fransa arasında işbirliğini imkânsız hale getirmişti. Öte yandan Mussolini'nin savaşçıl demeçleri ve on iki adada girişilen büyük askerî inşaat türk milletinde ve hükûmetinde haklı şüphe ve kaygılar uyandırmakta idi.

lığı için zarurî görülecek güven şartlarını ve Akdeniz ile Karadeniz arasmda ticarî seyrüseferin gelişmesine müsait liberal bir Boğazlar statüsünü düzenlemeğe davet etmiştir.

Yeni bir konferansa katılmağa davet edilen Lozan Âkitleri Devletlerin istisnasız verdikleri olumlu cevap, Türkiye Cumhuriyetinin medeni milletler câmıasmda almağa muvaffak olduğu seçkin mevkiin delilini teşkil ediyordu.

***

Maurice Pernot'nun da haklı olarak işaret ettiği gibi, prensipler bakımından statüko'ya en az bağlı olan faşist İtalya, Boğazlar rejiminin değişmesine en çok karşı gelen devlet idi. Buna karşılık, statükonun değişmesini istemeyen Fransa ve Balkan devletleri, Türk taleplerinin kabulünü hoş görmekte idiler. Bu tavır, aykırılığı aşikâr olan bir durumu islah etmek için Türk Hükûmetinin izlediği dürüst usule gösterilen tasvibin bir işareti idi.

Menfaatler alanında, o âna kadar askersizleştirme hükmünün tadiline karşı olan ingiliz tutumunun değişmesi, İtalya - Habeşistan silâhlı ihtilâfı yüzünden Akdenizde ingiliz imparatorluğu durumunun sarsılmasından ileri geliyordu. İmparatorluk güveninin temellerini korumak amaciyle destek peşinde koşan İngiltere Türkiye'ye yaklaşmış, ve iki devlet arasındaki menfaat ortaklığı her iki tarafta samimî bir işbirliğine yol açmıştı.

S. S. C. B. ise Lozan Konferansından beri haylı istihâlelere sahne olmakta idi. O, 1923 de, Batı Devletlerinin elinde bir tahakküm vasıtası saydığı Milletler Cemiyetinden kuşkulanıyordu. 1936 da, aksine, Sovyetler Birliğini, Milletler Cemiyetinin faal bir üyesi rolünde görüyoruz. Sovyetler Birliği artık Avrupa dengesi, ortak güvenlik ve Balkan işbirliği politikasını uygulamaktadır. Bu itibarla, S. S. C. B. Türk talebini desteklemekte, Karadenizde rus güvenliğinin korunmasını ve Sovyet donanmasının Boğazlarda hareket serbestisini muhafaza etmesini istemektedir.

***

Montreux Konferansı, Avustralya, Büyük Britanya, Bulgaristan, Fransa, Yunanistan, Japonya, Romanya, Sovyetler Birliği ve

Yugoslavya hükûmetlerinin katılmasiyle 22 Haziran 1936 günü açılmıştır. (1)

Avustralya konferansa iştirâki kabul eden tek Dominyon devleti idi.

Açılış oturumu İsviçre Federal Devleti Politik Departman Şefi M. Motta'nın başkanlığında yapıldı. Meselenin özüne girmeksizin, M. Motta, Türkiye'nin davranışım «diplomatik bir konunun en isabetli ve en arzu edilen tarzda halli bakımından yüksek dürüstlük misali ve doğru usul» olarak öğdü.

Heyetlerin nutukları dinlendikten sonra, Konferans divanını şu tarzda kurdu:

Başkan: Avustralya'nın Londra'da Yüce Komiseri Mr. Bruce,

Başkan Vekili: Yunanistan Dışişleri Bakam M. Nikola Politis,

Genel Sekreter: M. Aghnides

Ayrıca M. Motta Konferansın şeref Başkanlığına seçildi.

*
* *

KESİM I. — KONFERANSIN ÇALIŞMALARI

Konferansın mesaisi, derhal, Karadenizde sahili olan ve olmayan devletler arasında geleneksel menfaatlerin çatışmasiyle karşılaştı. Her zaman olduğu gibi, S. S. C. B. başta olmak üzere, sahil sahibi devletler kendi gemilerinin Boğazlardan geçmesi için tam serbesti verilmesini ve sahili olmayan devletlere âit gemilerin girmesinin de en dar ölçüde kısıtlanmasını istiyorlardı. Öte taraftan, başta Büyük Britanya olmak üzere, Karadeniz dışındaki devletler, bu denizde makul bir denge kurmağa, ve ayni denize mensup devletlerden biri ile ihtilâf halinde hareket serbestliğini mahfuz tutmağa çalışmakta idiler.

---

(1) İtalyan hükûmeti davet olunduğu halde Konferansta temsil edilmemişti. İtalya'nın görüşüne nazaran siyasi durum Konferansın gündemine giren çok önemli meselelerin incelenmesine müsait değildi. Bu bakımdan «Majeste Kral Hükûmeti, yüksek mevki ve nüfuz sahibi Akdeniz devleti ve 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Antlaşmasının Âkidi sıfatiyle, İtalyanın Montreux'de vukubulacak müzakerelerin ve orada görüşülecek konuların tümü hakkında en kesin sakıncalar belirtmek mecburiyetinde olduğunu» bildirmişti.

Bu taban tabana zıt iki görüş arasında kalan Türkiye'nin tezi, kendi güvenliği endişesi üzerine bina edilmişti. Türkiye, Karadenize mensup olan ve olmayan devletlerin Boğazlardan geçmeğe mezun deniz kuvvetlerinin, kendi öz sularında en yüksek ölçüde sınırlanmasını istemekte idi.

Çalışmaların yönetilmesi için Konferans gayet sade ve süratli bir usul kabul etti. Müzakerelere Türk Heyetince hazırlanan 13 maddelik bir projenin genel tartışması ile başlanacaktı. Maddeler incelendikce, yapılan iş, duruma göre, ya teknik komiteye, ya da tahrir kuruluna havale edilecekti. Her iki komitenin çalışmaları, ingiliz heyetine, türk projesinin tadile uğramış kısımlarını da içine alan, yeni bir proje hazırlamak imkânını vermiş, ve müzakereler sonunda kesin şeklini alan bu metin yeni sözleşme halinde 20 Temmuz 1936 tarihinde imza edilmiştir.

*
* *

A — TÜRK PROJESİ :

Türk projesi, Boğazların yeniden silahlanması hakkmda hiç bir sarahat taşımıyordu. Askersizleştirme hükümlerinin kaldırılması konferansın hedeflerinden biri olduğuna göre, bu sükût mantıkî idi.

Projede, Boğazlar Komisyonu hakkmda da hiç bir hüküm yoktu. Çünki Lozan Sözleşmesinin Komisyona ait 10 - 16. maddeleri artık kaldırılacaktı. Nihayet 18 inci maddenin konusu olan ortak garanti de projeden çıkarılmıştı.

Türk metninin birinci kesimi, ticaret, hastahane ve balıkcı gemilerine ait idi. Proje bu gemiler için, barışta ve harpte, Türkiye ister tarafsız, ister muharip olsun, en tam geçiş serbestisi kuralını kabul etmişti.

2 inci madde, geçiş esnasmda sıhhî muayene, kılavuzluk ve fener gibi ticarî seyrüsefere yapılan mecburî hizmetlere aitti.

4 üncü madde, harp halinde, Türkiye muharip olduğu takdirde, geçme serbestisini düşmana hiç bir suretle yardımda bulunmamak şartına bağlıyordu. Bu maddede Lozan'dan alman tek husus, ticarî seyrüseferin menfaati namına geçişin gündüzün yapılması mecburiyeti idi.

Türk metninin ikinci kesimi harp gemilerinin geçmesine ait idi. Burada türk projesi yürürlükteki rejimi önemli tarzda değiştirmişti. Türk heyetince «Güvenlik içinde serbesti» adı verilen bu kesim, Lozan Sözleşmesinin kabul ettiği şartlı geçme serbestisini, Boğazlar bölgesi ve Marmara denizinin güvenliğini sağlamak zorunluluğundan doğan yeni kısıntılara tabi tutuyordu. Harp gemilerinin geçişi Türkiye ve donanması için elbette ki bir tehdit teşkil etmemeli idi. Bu endişe Boğazlara girecek olan deniz kuvvetlerinin sınırı hakkında uygun bir düzen tanzimini gerektiriyordu.

İkinci bir düzen de Karadeniz devletlerinin güvenliğini sağlama lüzumundan doğmakta idi. Yabancı harp gemilerinin bu denize girmeleri serbestisi, sahil sahibi devletlerin kıyılarını ve donanmalarını tehlikeye maruz bırakmamalı idi. Bu iki temel mülâhazanın neticesi olarak türk projesinde geçme serbestisi şu iki kısıntıya tabi tutulmuştu:

a) Geçiş gündüzün yapılacaktır. Denizaltılar Boğazlardan geçmeğe mezun değildir. Geçme için Türkiye'nin iznine lüzum yoktur, yalnız belirli bir anda gemilerini Karadenize göndermeği arzu edecek olan devletler arasında geçişi âhenk ve düzene koymak amaciyle bir aylık peşin bildiri gönderilmesi lüzumu öne sürülmüştür. Peşin bildiriye, geçişin projedeki kısıtlayıcı hükümlere tamamiyle riayeti sağlayacak şekilde düzenlenmesi bakımından lüzum görülüyordu.

b) Karadeniz dışında bir devletin Boğazlardan geçirebileceği en yüksek tonaj, bir kruvazör ve iki torpidodan mürekkep azamî 14.000 tonluk bir deniz birliği olarak sınırlandırılmıştı. Bu rakam, o anda, 29.000 tondan ibaret türk filosuna kıyasen telkin edilmişti.

c) Karadenizde, bu denizdışı devletlerin bulundurabilecekleri harp gemilerinin tüm tonajı 28.000 tonu ve azamî kalma süreleri de 15 günü geçemez.

Boğazlardan geçen harp gemileri taşıdıkları uçakları kullanamazlar.

d) Transit olarak geçen harp gemileri, avarya ve deniz arızası halleri dışında Boğazlarda geçiş için gereken süreden fazla kalamazlar.

e) Karadeniz devletlerine mensup harp gemilerinin Akdenize geçişlerinde aynı hükümler caridir. Bununla beraber, Karadeniz devletlerinden birine mensup olup en yüksek haddin üstünde tonajda, fakat 25.000 tonu aşmayan bir harp gemisinin geçmesi Türkiye'nin peşin iznine tabidir. Geçiş yalnız olarak yapılacaktır.

f) Projede barış için teklif edilen kontrollü serbesti rejimi, Milletler Cemiyeti üyesi sıfatiyle Türkiye'ye düşen vecibeler mahfuz kalmak şartiyle, Türkiye'nin tarafsızlığı halinde harp esnasmda da uygulanır.

g) Harp zamanında ve Türkiye'nin muharip bulunması halinde, türk projesi, harp gemilerinin ve yardımcı gemilerin geçişlerine dair düzenlemeyi Türkiye bakımından harp halinden doğan zaruretlere bağlamaktadır. Bu hüküm, Karadenize girişe dair genel kısıntılar kaydı altında, tarafsız gemilere tam geçme serbestisi sağlayan Lozan Sözleşmesinden uzaklaşmaktadır.

h) Yukarıda görüldüğü gibi, türk projesinin getirdiği başlıca yenilik «harp tehlikesi» halidir. Türkiye kendisini harp tehlikesine maruz gördüğü takdirde, yeni hükme göre, Milletler Cemiyetine ve Âkit Devletlere malûmat vermek suretiyle, harp hali için derpiş olunan düzeni aynen uygulamak hakkını haiz olacaktır. Bu yenilik, hem türk topraklarının güvenliği, hem de genel olarak, barış davası endişesiyle izah edilmekte idi. Her şeyden evvel türk topraklarını her hangi bir yabancı devletin ânî tecavüzüne karşı korumak, bir de, barış menfaati namına, muhtemel mütecavizi tehdidini icra ve genel huzuru ihlâl edemeyecek hale getirmek gerekiyordu.

Türk projesinde harp gemilerinin geçmelerini düzenleyen genel mekanizma bir nevi otomatik kontrol kuruyor ve bu suretle özel bir komisyona lüzum kalmıyordu. İşte bu sebeple Türkiye Boğazlar Komisyonunun kaldırılmasını istemekte idi.

3 üncü kesim sivil ve askerî taşıt araçlarına dair idi. Türk projesi tahkim edilecek bölge üzerinden uçuş yasağını koymuştu. Karadeniz ile Akdeniz arasındaki hava geçişi, Türkiye tarafından hava seyrüseferi hakkında yürürlükteki tüzüğe göre türk toprakları üzerinde gösterilecek bir yoldan yapılacaktı.

Son kısmında, Türk projesi yeni sözleşmenin uygulanması hakkında üç yeni hüküm koymuştu. Birinci nokta sözleşmenin

yürürlüğünü imza anından itibaren başlatıyordu. İkinci nokta sözleşmeye geçici bir süre tayin ediyordu. Türkiye. kendi hakları üzerinde kısıntılar yapan geçiş sözleşmesiyle kurulan kesin düzenin, karşılığında hiç bir istikrar sağlamadan sadece egemenliğine zarar teşkil ettiği düşüncesinde idi. Türk heyetine göre, Sözleşmenin geçiciliği Türkiye lehine şart koşulacak idi.

Üçüncü nokta da, Türkiye tarafmdan kabulü kesin şartı altında, her beş senede bir sözleşmeyi tadil yol ve imkânı idi.

Yukarıdaki tarzda özetlenebilen türk projesini bütün heyetler müzakereye esas olarak almağı kabul ettiler. Bu münasebetle yapılan beyanat arasmda, özellikle, S. S. C. B. Dışişleri Komiseri Litvinov'un sözleri pek mânalı idi. Seçkin rus diplomatı «tarafsız ve liberal bir ruh ile hazırlanmış olan bu dikkat çekici vesika» dan dolayı türk hükûmetini tebrik emiş ve şöyle demişi: «Bu ruh, projeyi hazırlayanları, yalnız Türkiye'nin değil, aynı zamanda Karadeniz devletlerinin de güvenliklerini hesaba katmağa sevketmiştir.»

M. Litvinov'a göre, Türk projesindeki liberal ruhun en bariz işaretlerinden biri, bu vesikanın Osmanlı İmparatorluğunca uzun asırlar boyunca sıkı sıkıya bağlanılan bir prensipden, yani Boğazların hap gemilerine kapalı tutulması kuralından uzaklaşmış bulunması idi.

*
* *

Sovyet tezi :

Bu başlangıçtan sonra M. Litvinov konunun özüne giriyor. Rus komiseri Boğazların kapanmasını, Türkiye ve bütün Karadeniz devletlerinin güvenliği bakımından önemli saymakla beraber, kapama sert formülü üzerinde israrla durmuyor ve Boğazların «belirli bazı kısıntılar ve belirli bazı hedeflerle» bütün memleketlerin harp gemilerine açılmasını telkin eden türk formülünü desteklemeye hazır olduğunu bildiriyor. Bu konuda, Litvinov, uluslararası mücamele politikasının teamülü veçhile, nezaket ziyaretinde bulunmak üzere Karadenize harp gemileri gönderilmesine hiç bir suretle karşı olmadığını belirtiyor. Ancak, Karadenize gönderilecek gemilerin tonaj ve adedi ne kadar sınırlı olursa, bölge güvenliği-

nin o oranda artacağını da sözlerine ekliyor. Buna mukabil, Litvinov, Karadeniz memleketlerine ait harp gemilerinin Boğazlardan geçmelerine mâni olmak için hiç bir sebep görmüyor. Rus diplomatı bu isteğini Sovyetler Birliğinin, aralarında bağ bulunmayan denizlerle çevrilmiş olmak gibi özel durumu, ve deniz kuvvetlerinin Birliğe ait liman ve deniz üsleri ile temasta bulunması zarureti ile haklı göstermeğe çalışıyor. Diğer bir deyimle, Rus Baş Delegesi, geçme hakkı bakımından, Karadeniz devletleri için tam ve kesin serbesti, ve Karadeniz dışı devletlerin harp gemileri için de kısıntılı serbesti istiyor.

Litvinov Türkiye'nin Boğazları yeniden askerileştirme arzusunu meşru sayıyor ve bu konuya ait maddeleri projede kaleme alındıkları şekilde kayıtsız, şartsız kabul ediyor.

Litvinov bundan sonra, Konferansa Milletler Cemiyetinin menfaatlerini koruyacak kuralların kabulünü telkin ediyor. Özellikle, saldırıya mâruz kalan bir memlekete yardımda bulunmak amaciyle Cemiyetin kararı ile gönderilen harp gemileri için Karadenize girmek ve oradan çıkmak imkânının verilmesini istiyor.

Demecinin sonunda, Sovyet delegesi, Boğazların hem denizaltılara, hem de uçak taşıyan gemilere kapalı tutulmasını talep ediyor; ayrıca, Karadenizde sahil sahibi olan ve olmayan devletleri ayırdederek, Konferansa, münhasıran Karadeniz dışındaki devletleri hedef tutan şu tadil teklifinde bulunuyor: «Barış zamanında, Karadeniz dışı devletlerin harp ve yardımcı gemileri...» (1). Görüldüğü üzere, bu tadil teklifi, Sovyetler tarafından Karadeniz devletleri için istenen geçme serbestisi ile, Karadeniz dışı devletlere tahsis edilen müstesna ve kısıntılı serbesti tezleri arasında ki zıddiyeti açıkca belirtiyor.

Fransız tezi :

Fransa delegesi türk projesini genel hatları ve ruhu itibariyle kabule değer buluyor. 1923 sözleşmesi ile güdülen hedeflerin sürüp gitmekte olduğunu ve onlara günün şartlarına daha uygun

(1) Türk metni şöyle idi: «Barış zamanında, denizaltılar dışında, harp gemileri ve yardımcı gemiler gündüzün Boğazları serbestçe geçeceklerdir. Bu serbesti, yabancı gemilerin yapacakları nezaket ziyaretlerine münhasırdır...»

yollarla erişilmek gerektiğini ileri sürüyor. Bu hedefler, evvela, Türkiye'nin, sonra Karadeniz devletlerinin güvenliği ve, genel olarak, dünyanın geri kalan kısmı ile serbest ulaştırmalarının sağlanmasıdır. Bu son mülâhaza ile ilgili olarak, M. Paul-Boncour, Sovyet Delegesinin, Boğazların Milletler Cemiyeti Misaki ve Cemiyet çerçevesi içinde aktedilmiş özel paktlardan doğan sözleşmelerle ilişkileri meselesi hakkındaki beyanlarını destekliyor. Fransız Delegesi, barış ve harp nihaî noktaları arasında, yeni Boğazlar rejiminin, Milletler Cemiyeti Misakının ve onu destekleyen özel paktların uygulanmasına imkân vereceği ölçüyü tayin etmesini Konferanstan istiyor.

İngiliz tezi :

Evvelâ, genel terimlerle konuşmak suretiyle, Lord Stanhope, türk projesinin bazı özelliklerini eleştiriyor.

Lord Stanhope, önemine rağmen, türk projesinde yer almayan askerileştirme meselesine temas ediyor. Büyük Britanya heyeti Boğazların yeniden askerileştirilmesine rızasını verecektir, şu şartla ki, Konferans, bütün taraflar için memnunluk verici, âdil, hakkaniyetli bir sözleşme ortaya çıkarmağı başarabilsin ve bu sözleşme içinde askersizleştirme hükümlerinin kaldırılması 1923 Sözleşmesinin ilgası yolu ile sağlansın.

Lord Stanhope ikinci tenkid konusu olarak türk projesinin Boğazlar Komisyonundan bahsetmemesini hedef alıyor ve bu uluslararası organın muhafazasında israr ediyor.

Nihayet, Lord Stanhope, tartışmaların seyrini izleyerek, ticaret ve harp gemilerinin Boğazlardan geçmeleri, Karadenize ve Akdenize girmeleri meselesi hakkında bazı hususları, sırası geldikçe ele almak hakkını mahfuz tutuyor.

Bir taraftan, Akdeniz ve Süveyş Kanalından geçen İmparatorluk deniz yollarının güvenliğini sağlamak, öte yandan da, Musul-Hayfa petrol borusunu Karadenizdeki Sovyet üslerinden gelebilecek ânî tecavüzlere karşı korumak endişesi içinde, Büyük Britanya hükûmeti, Lozan Sözleşmesinde olduğu gibi, bütün gemiler için geçiş serbestisi prensipine dayanan bir sözleşme istemekte ve bu serbesti rejiminin Boğazlar Komisyonu tarafından kontrol edilmesi hususunda da ayrıca ısrar etmekte idi.

B. — TADİL EDİLEN TÜRK PROJESİ :

Genel toplantıların fâsılaları esnasında, İngiliz heyeti, teknik komitenin işini kolaylaştırmak amaciyle türk projesini, tartışmalar esnasında ileri sürülen çeşitli fikirlerle âhenkli hale getiren yeni bir metin hazırlamıştı. Bu suretle, Konferansa, yeni bir proje değil, türk projesinden mülhem tadilli bir metin verilmiş oluyordu. 28 maddeden teşekkül eden yeni proje de, ilk proje ile birlikte, Konferans tarafından tartışma esası olarak kabul edildi. Tadil edilmiş metin şu özellikleri gösteriyordu:

1. — Türk projesinde hiç sözü edilmeyen askerileştirme prensipi, sözleşmenin kabulü neticesinde kendiliğinden çıkan bir sonuç olacaktır.

2. — Transit ve seyrüsefer serbestisi prensibi yeniden ortaya konmuştur.

3. — Ticaret gemileri rejimi için Lozan'ın aynı konudaki maddeleri tekrarlanmış, türk projesinde, Türkiye harpte olduğu takdirde tarafsız gemilerin serbestiden ancak düşmana yardımda bulunmamak şartiyle yararlanabilecekleri hakkındaki şart benimsenmiştir. Bu gemiler Boğazlara gündüzün ve türk makamlarınca tayin edilecek yoldan gireceklerdir.

4. — Harp gemileri ve yardımcı gemiler, türk projesinden çok daha geniş olan şu rejime tabi tutulacaklardır:

Barış zamanında, denizaltılar dışında bütün devletlere ait harp gemileri ve yardımcı gemiler Boğazlara gündüzün girecekler ve şu şartlara riayet etmek suretiyle geçme serbestisinden faydalanacaklardır:

a — Türk hükûmetine onbeş günlük - bir ay yerine - bir peşin bildiri verilmelidir.

b — Belirli bir anda Boğazlarda transit halinde bulunan bütün deniz kuvvetlerinin toptan tonajı, o anda fiilî hizmetteki türk donanmasının toptan tonajının yarısını aşmamalı, fiilî hizmetteki türk donanmasının yarı tonajı bu rakama varmıyorsa, 15.000 tonu geçmemelidir.

Boğazlarda bir limana ziyarette bulunan yabancı gemiler bu tonaja dahil değildir.

c — Proje, transit halinde harp gemilerinin taşımakta oldukları uçakları kullanmaları ve Boğazlarda geçiş süresinden fazla kalmaları hakkında mevcut yasağı tekrar etmiştir. Avarya ve deniz arızası hali müstesnadır,

d — Karadeniz dışı devletlerin bu denizde bulundurabilecekleri toptan tonaj 30.000 i aşmamalıdır. (Türk projesinde 25.000 idi) Bu kurala, durumlara göre değişen seyyal bir cetvel bağlanmıştır.

e — Karadeniz dışı devletler, bu denize insanî amaçlarla 15.000 tonu aşmayan ek bir kuvvet gönderebilirler,

f — Karadeniz dışı bir devletin deniz kuvvetleri bu denizde bir aydan (türk projesinde 15 gün) fazla kalamazlar,

g — Harp zamanında ve Türkiye'nin tarafsızlığı halinde, proje, Lozan Sözleşmesinin hükümlerini benimsemiş ve yabancı harp gemileri için aynen barış zamanındaki gibi tam transit ve seyrüsefer serbestisini kabul etmiştir,

h — Türkiye harpte ise, harp gemilerinin geçmesi tamamiyle türk hükûmetinin takdirine bırakılır.

i — Türkiye, yakın bir harp tehdidi altında bulunduğu zaman, «h» fıkrasında yazılı hakkı kullanabilir. Bu takdirde, Türkiye'nin Âkit taraflara ve Milletler Cemiyeti Konseyine keyfiyetten bilgi vermesi şarttır. Şayet Konsey, üçte iki çoğunlukla, alınan tedbirlerin haklı olmadığı kararına varırsa, türk hükûmeti bunları yürürlükten kaldırmağı taahhüt eder. Bu son şart türk projesinde mevcut değildi.

Proje sözleşmeye elli yıllık bir süre tayin etmiştir. Ancak geçiş serbestisi zaman sınırına tabi değildir.

*
* *

C — Çeşitli Fikirler :

Japon heyeti, Sovyet heyetine nazaran taban taban zıt bir davranışla, Karadenizde sahili bulunan ve bulunmayan bütün devletlerin harp gemileri için aynı kısıntıların uygulanmasını istemiştir. Japon heyetine göre, Akdenizden gelen harp gemilerinin geçiş serbestisi sadece nezaket ziyaretleriyle sınırlanırsa, aynı hükmün Boğazlardan çıkan Karadeniz devletlerinin gemilerine de tatbiki gerekir.

Konferansa katılan dört Balkan memleketine, yani, Yunanistan, Bulgaristan, Romanya ve Yugoslavya'ya gelince: bu devletler türk projesine katılmışlar ve projenin, türk menfaatleriyle dayanışma halinde olan kendi menfaatlerini de tatmin ettiğini belirtmişlerdir. Her dört heyet başkanları tarafından Konferansta verilen demeçlerden bazı parçaları hatırlamak çok aydınlatıcı olacaktır:

M. Titulescu, Romanya Dışişleri Bakanı: —«Türkiye'nin güvenliğini ilgilendiren her şey Romanya'mn da güvenliğini ilgilendirir. En basit düşünce dahi bu iki milletin birleşmelerini âmirdir. Romanya ile Türkiye bu gerçeği anlamışlar, Balkan Paktı ile, her iki memleket kaderlerini Yunanistan ve Yugoslavya ile birlikte biribirilerine bağlamışlardır. Karşılıklı menfaatlerin anlayışından ve her üye memleketin hayatî menfaatlerine nazaran bölge güvenliğinin üstünlüğünden doğan Balkan Antlaşması memleketlerinin dayanışmalarını ilân etmek için hiç bir lahza gecikmemelidir.»

M. Politis, Paris'de Yunan Elçisi, eski Dışişleri Bakanı: —«Yunan hükûmeti Türkiye Cumhuriyetinin teşebbüsüne ilk andan itibaren hararetli sempatisini göstermiştir. Bunu, memleketim, sadece iki ülke arasında mevcut sıkı ve güvenli dostluğun bağlarına dayanarak yapmadı. Hükûmetinin duygusu, ortaya atılan dâvanın temelinden itibaren doğru ve genel menfaate uygun olması kanaati ile de kuvvetlenmiş bulundu. Yunan hükûmeti projenin ilhamını aldığı liberal ve pratik ruhu takdir etmektedir.»

Bu sözlerden sonra Yunan Delegesi Türkiye'nin, Yunanistanı da bizzat kendi güvenliği bakımından ilgilendiren güvenliği için tatmin edici bir anlaşmaya varılmasını dilemiştir.

M. Subotitch (Yugoslavya): «Konferans uluslararası bir görevi yerine getirmek vazifesiyle karşı karşıyadır. Bu vazife uluslararası büyük bir meselenin halline yardımcı olmak ve aynı zamanda davaları bize aziz olan, güvenlikleri de bizi en yüksek ölçüde ilgilendiren dost ve müttefikimizin çağrısına mükabelede bulunmaktadır.»

M. Nikolaev (Bulgaristan): —«Bulgar hükûmeti, 11 Nisan tarihli Türk notasının Karadeniz devletlerinin hayatî menfaatlerini hesaba kattığını büyük bir memnunlukla müşahede etmiştir. Bu dikkat ve itinada yeni rejimin her zaman ve durumda Boğaz-

lardan seyrüsefer serbestisini sağlayacağı hakkındaki garantilerin teminatı görülmektedir.»

Balkan devletlerini Türkiye'ye bağlayan dayanışma hissinin bâriz bir delili mahiyetindeki bu beyanları burada bir maksatla kaydettik. Bulgar ve rumen delegelerinin sözleri bugünkü şartlar içinde daha büyük bir mâna taşımaktadır. Bu sözler tam bir his ve menfaat ortaklığı içinde yunan ve yugoslav delegelerinin ifadeleriyle birleşerek, Balkan dayanışması çerçevesi içinde, Türkiye'ye bir güven ve dostluk mesajı getirmiştir.

*
* *

Yukarıdaki kısa izahtan şu netice çıkmaktadır: Türkiye'nin güvenlik şartlarının müsaade ettiği en geniş ölçüde genel menfaate faydalı olmak emeliyle, türk heyeti, bazı heyetlerin az çok kısıntılı buldukları prensiplerden mülhem bir proje hazırlamıştır.

İngiliz heyetinin getirdiği tadilli proje ise, özellikle geçme hakkına dair hükümlerinde, hem bir çok hükûmetlerin kabulden kaçındıkları, hem de Türkiye'ye ne metnin liberal ruhu, ne de bu memleketin egemenlik haklariyle bağdaşması imkânı olan, külfetler yükleyici bir genişlik arzetmekte idi.

Gerçekte bu çelişme eşyanın tabiatından doğuyordu. Boğazlar, çelişen menfaatlerin karşı karşıya geldiği bir su yolu idi. Konferans ise menfaatlerin çarpıştığı bölgenin egemenliğini haiz devleti incitmeden iki zıt görüşü bağdaştırmak mecburiyeti karşısında bulunuyordu. Yapılan çalışmalar neticesinde türk projesinden daha liberal ve ingiliz projesinden daha az geniş bir sözleşme ortaya çıktı. Montreux müzakerelerinden doğan vesika, iyi niyetle mütehalli ve kendi his ve ihtiyaçlariyle birlikte ferdî menfaatlerinin imkân verdiği sınırlar içinde genel menfaata da hizmet arzusunu taşıyan heyetlerin eseri olarak makul bir uzlaşma hüviyetini taşımaktadır.

KESİM 2 — KONFERANSIN TARTIŞMALARI

Müzakereler sırasında kolaylıkla çözülen önemsiz güçlükleri ve ihtilâfları bir tarafa bırakırsak, en çok tartışmalara yol açan ve halledilmeleri için en ziyade ortak çabalara lüzum gösteren meseleler şunlar olmuştur:

A. — Boğazlarda ticaret gemilerine yapılan hizmetler vesilesiyle resim tahsili,

B. — Harp gemileri ve yardımcı gemilerin Boğazlardan geçme rejimi,

C. — Boğazlar Komisyonunun kaldırılması,

D. — Bölge Paktları ve Milletler Cemiyeti,

E. — Sözleşmenin yürürlüğe girmesi ve süresi.

Şimdi çelişen görüşleri, her tezin savunulmasında ileri sürülen delilleri, ve sonunda da varılan hal şekillerini belirtmek suretiyle, bu beş konuyu ayrı ayrı inceleyeceğiz.

A — Hizmetler vesilesiyle resim tahsili:

Türk projesinin, ticaret gemileri, hastahane gemileri, yatlar ve balıkçı gemileri için hiç bir muamelesiz seyrüsefer ve geçiş serbestisi prensipini koyan 2 inci maddesinin, yapılan hizmetler karşılığı harç kesilmesini mecburî kılan bir istisnası vardı. (Sıhhat, kılavuzluk, fener, yedeğe alma ve saire.)

Bahis konusu olan mesele, yeni metne, esasen Lozan Sözleşmesinde mevcut bulunan bir hükmün daha uygun bir yazı ile yerleştirilmesi idi. Sıhhî servisler, hem ticaret gemilerini, hem de Boğazların sahillerini korumak hedefini güdüyordu. Hastalık mikrobu taşıyan bir geminin arkasından, gerek sahillerin, gerek Boğazlardan geçen diğer gemilerin bulaşmasını önlemek gerekmekte idi. Tahsil edilen resimler sadece yapılan hizmetlerin karşılığını teşkil edecek ve Türk hükûmetince alınan karar gereğince en aşağı seviyede tutulacaktı.

Ticaret gemilerinin geçmesine ayrılan kesimde, ilk projenin eleştirme konusu olan tek hükmü, Boğazları transit olarak geçen gemilerin ödeyecekleri harçlar teşkil etmiştir. Boğazlarda bir Türk limanına uğrayan gemilerin harç ödemeleri pek tabiî olarak hiç bir itiraza yol açmıyordu.

Tartışmalar sırasında Türk heyeti, kılavuz ve yedeğe alma servislerinin barış zamanında ihtiyarî olmasını kabul etti. Buna mukabil Türk heyeti, gelecekte harçların miktarını arttırmamağı vaad etmekle beraber, sıhhî resim hakkındaki görüşünü kuvvetli ısrarla sonuna kadar muhafaza etti. Sıhhî servisler mukabilinde

resim tahsiline karşı ileri sürülen itirazlar şu beş sebebe dayanıyordu:

1. — Sıhhî resim Lozan Sözleşmesinde bir hizmet karşılığı sayılmıyordu. Hastalık bulaşmış olmayan transit halinde bir gemi sıhhî hizmetlere muhtaç görülmemeli ve bu sebeple hiç bir resim ödememeli idi. Kaldı ki sırf Lozan Sözleşmesinin askerî şartlarını tadil etmek ve Boğazların yeniden tahkimine karar vermek amaciyle toplanmış olan bir konferansın, ticarî seyrüsefer şartlarını değiştirmeğe kalkışmasını izah etmeğe de imkân yoktu.

2. — Yapılan hizmet kavramı bu hizmeti yerine getirmek lüzumundan ayrılamazdı.

3. — 21 Haziran 1926 tarihli Uluslararası Paris Sıhhî Sözleşmesinin 52 inci maddesine göre, hükûmetler, limanlarında veya sahillerinde durmaksızın kara sularından geçen gemileri sıhhî muayeneye tabi tutmayacaklardır.

4. — Evvelki sözleşmelere göre, Boğazlardan geçme serbestisi tamdır. Gemiler, her ne sebeple olursa olsun durdurulamazlar.

5. — Harp gemileri sıhhî resim ödemeye tabi bulunmadıklarına göre, ticaret gemilerine de aynı rejim uygulanmalıdır.

Türk heyeti yapılan itirazları şu delillerle reddetti:

1. — Konferansın toplanması teşebbüsüne girişirken Türkiye'nin tek hedefi, hiç şüphe yok ki, Boğazlar rejiminin askerî hükümlerinin değiştirilmesi idi. Sıhhî resimler meselesini ortaya atmakla Türk heyeti sadece mevcut bir durumun onaylanmasını sağlamaktan başka bir şey yapmıyor. Resimler, Lozan Sözleşmesinden beri tahsil edilmiştir; bu resimlerin meşruluğu hususunda bazı şüpheler gösterildiği içindir ki Türk heyeti söz konusu resimlerin tahsili hakkını daha vazıh bir tarzda tesbit ettirmek arzusunu duymuştur.

2. — Boğazların uzunluğu 165 mildir. Transit gemisi uzun bir yolculuk yapmak durumundadır. Bulaşmış bir geminin, geçtiği sahilleri, hatta, daha içerileri dahi bulaştırabileceği şüphe götürmeyen bir gerçektir. Uluslararası teamül bir özel sıhhat örgütünün ihdasını, işte böyle bir tehlikeye karşı zorunlu koruma tedbirlerinin alınması için kabul etmiştir.

3. — Lozan Sözleşmesinin atıfta bulunduğu uluslararası sıhhî hükümler, Türk heyetinin kanaatina göre, ancak Türkiye tarafın-

dan da tasdik edilen ve transit geçen gemilerden sıhhî resimler tahsiline engel olmayan 1912 tarihli sıhhî sözleşme ile aynı suretle bu resimlerin tahsilini âmir bulunan 1882 tarihli Uluslararası Sıhhî Komisyon tüzüğüdür. Şu halde, şayet, Lozan Sözleşmesinin imzasından sonra, sıhhî resim tahsilini meneden yeni bir Uluslararası Sıhhî Sözleşme aktedilmiş ise, bu sözleşmeye Lozan Sözleşmesi hükümlerinin uygulanması bakımından itibar edilemez.

4. — Türkiye, sıhhî muayeneyi. gemilerin ve genellikle seyrüseferin hiç bir suretle zarar görmemelerini sağlayacak bir sür'atle yapmağı taahhüt eder (1)

5. — Harp gemilerinin sıhhî resim ödemekten istisna edilmeleri, bulaşık hastalık zuhuru haline karşı bu gemilerde acele tedavi lüzumunun gerektirdiği hekim ve dezenfeksiyon cihazlarının bulundurulmasına dayanıyor. Imdi, mevcut istatistikler, 1935 yılında, Boğazları her iki taraftan geçen 5.444 ticaret gemisinden yalnız sekizinde bir hekimin bulunduğunu ve 86 sının da hastalıkla bulaşık olduğunu göstermiştir.

Gerek genel oturum, gerek teknik komite toplantılarında cereyan eden uzun ve sıkı tartışmalar sonunda, Konferans, Türk heyetinin ileri sürdüğü delilleri değerlendirerek Boğazlardan transit olarak geçen gemilerden sıhhî resim tahsili mecburiyetini kabul etmiştir.

B. — Harp gemileri ve yardımcı gemiler:

Bu konu Türk projesinin en çok tartışma ve güçlüklere sebep olan kısımlarından biridir. Cereyan eden müzakereler, Boğazların harp gemilerine açılması veya kapalı tutulması hususundaki eski ingiliz - rus rekabetini yeniden gün aydınlığına çıkarmıştır. Hatırlanacağı üzere Türk projesi, bu konuda Karadeniz devletleri lehine geniş kolaylıklar öngören gayet sıkı hükümler ihtiva ediyordu. Sovyet heyeti, bir taraftan, denizaltılar için mevcut geçme yasağını uçak gemilerine de teşmil etmek suretiyle Türk projesinin Karadeniz dışı devletler aleyhine düzenlediği kısıntıları kendi yararına daha ziyade ağırlaştırmak, öte taraftan da, Karadeniz devletleri lehine tam geçiş serbestisi elde etmek istiyordu. Litvinov bu davranışını Karadenize mensup olan ve olmayan dev-

(1) Bu konuda aşağıdaki sayfalarda maskelenmiş alman ticaret gemilerinin geçişi hakkında ki ihtilafa müracaat.

letler arasında bir fark kurmak lüzumu ile haklı göstermeğe çalışmakta idi. Sovyet Delegesi, yalnız Karadenize geçiş sağlayan Boğazların bu açıdan özel niteliğini belirtiyor ve bu durumdan Karadenizin kapalı bir deniz olduğu sonuncunu çıkarıyordu (2) S. S. C. B. için ideal, Karadenizin yabancı devletlere kapatılması olacaktı. Buna rağmen Sovyet hükûmeti, Türk projesine uyarak bu denize belirli kısıntılarla ve belirli amaçlar için gönderilecek harp gemilerine Boğazların açılması hususunda güçlük çıkarmamağa rıza gösteriyordu.

Bu ısrarlı iddia karşısında Büyük Britanya heyeti Karadenize mensup olan veya olmayan devletler arasında hak eşitliği prensipini kuvvetle savunmağa başladı. Lord Stanhope dâvasını isbat sadedinde şu sebeplere dayıyordu:

Lozan Konferansı iki temel prensip kabul etmiştir :

a. — Boğazların, iki uluslararası deniz arasında uluslararası deniz yolu hüviyeti dolayısiyle, her hangi bir millet o yoldan deniz kuvvetlerini geçirmek hakkını haizdir;

b. — Ancak, Karadeniz devletlerinin güvenlikleri mülâhazasiyle, yabancı hiç bir devlet, o denize, sahil sahibi devletlerin en kuvvetli donanmasından daha önemli bir filo göndermek hakkını haiz olmayacaktır.

Geçmişi hatırlattıktan sonra, Lord Stanhope, tartışılmakta olan projede Lozan rejimince kabul edilen bu prensiplerin ortadan kalkmış olduğunu müşahede etmişti. Evvelâ seyyalliğin kurduğu elastikî orandan eser kalmamıştı. Bundan başka, Karadeniz istikametinde serbesti ve geçme prensipi ile Karadeniz devletleri için güvenlik ihtiyacı arasındaki eski karşılılık, şimdi, yerini, Karadenize giriş serbestisini bu denizden çıkış serbestisinden farklı bir hale getiren ayırdedici bir sisteme terk etmişti.

Konuya diğer bir bakış neticesinde, ingiliz delegasyonu, Karadenize geçiş hakkının nezaket ziyaretleriyle kısıtlanmasını kabul etmemekte idi. Bu heyete göre, eğer Karadeniz uluslararası bir deniz ise - ki öyledir - bu denize yabancı bir devlete mensup filonun orada manevralar yapmasına ve millî bayrağını göstermesine nasıl mani olunabilirdi? Bu konuda Karadenize mensup olan ve ol-

(2) Bu tezin tartışılması ve reddi için ileriki sayfalara müracaat.

mayan devletler arasında yapılan ayırdedici muameleyi izaha imkân yoktu.

İngiliz heyetinin üçüncü ve sonuncu itirazı Türk projesinin 7 inci maddesine yönelmişti. Hatırlanacağı üzere, bu maddeye göre, harp zamanında ve Türkiye'nin tarafsızlığı halinde, harp gemileri ve yardımcı gemiler, Boğazlarda Karadeniz devletlerine tanınan daha liberal muamele kaydı altında, serbest geçişten faydalanacaklardı. Konuyu pratik alanda ele alan Lord Stanhape şu güçlüğü öngörüyordu: Harp zamanında, Türkiye'nin tarafsızlığı halinde, Konferansa katılan devletler yeni sözleşmede kabul edecekleri vecibeleri şüphesiz yerine getireceklerdi. Fakat Montreux Konferansına katılmayan ve sözleşmeyi belki de hiç bir zaman imzalamayacak olan devletlerin davranışı acaba ne olacaktı? Bu devletlerden birine mensup harp gemilerinin Karadenize geçmek istemesi, ve Türkiye'nin sözleşme hükümlerine dayanarak düzene uygun tonajın üstünde geçişi reddetmesi halinde, ilgili devlet Karadenizden çıkmağa mezun olan tonaja musavi bir tonajı Boğazlardan geçirmek için ısrar edebilirdi. Böyle bir durum Türkiye'nin tarafsızlığı meselesini ortaya çıkarabilirdi, çünki Türkiye parmaklığın aynı tarafında bulunmayan iki devlete aynı kısıntıyı kabul ettirememek durumunda kalabilirdi.

Yunanistan delegesi M. Politis ingiliz heyetinin itirazına katıldı. Seçkin yunan hukukçusu ve diplomatına göre, teklif edilen düzen Sözleşmeyi imzalayan ve genel kurallara tabi olan devletleri tervic etmeğe müncer olabilirdi. Bu devletler sözleşmede muhariplerin haklarına konulan kısıntıları tanımağı reddedebilirler ve böyle bir durum da tarafsız Türkiye'yi, direnen devletle ihtilâfa düşürmek ve, arzusuna rağmen, harbe sürüklemek tehlikesini ortaya çıkarabilirdi.

Bu münasebetle Fransız heyeti, Milletler Cemiyeti Misakından doğan vecibelerin Boğazlardan geçiş kısmtılariyle ilişkilerine dair bir meseleyi ele aldı. M. Paul-Boncour'a göre, harp halinde muharip kuvvetlerin Karadenize girmesi hususunda hiç bir kısıntı koymayan Lozan Sözleşmesinin aksine, yeni proje, Türkiye'nin tarafsızlığı halinde, harp gemilerinin ve yardımcı gemilerin Karadenize girişlerini aynen barış zamanındaki kısıntılara tabi tutmakta idi. Fransız heyetinin düşüncesine göre, Türk projesinin 7 inci maddesine «hiç bir hükmün, Türkiye ve diğer Âkit Devletlerin Milletler Cemiyeti Misakından doğan hak ve vecibelerine halel ge-

tirmeyeceğini» belirten yeni bir fıkra eklenmeli idi. Misaktan doğan taahhütler, harp zamanında karşılıklı yardım ahdi gereğince harekete geçirilen kuvvetlerin, hatta Türkiye tarafsız dahi olsa, hiç bir sınırlamaya tabi olmayacağı mânasında anlaşılmalı idi, aksi takdirde, Milletler Cemiyeti Misakı işlemez hale gelirdi.

Fransız tadil teklifine M. Litvinov da katılmakta gecikmedi.

Bu tartışma sırasında, Sovyet heyetinin, her fırsattan yararlanarak, Karadenizde sahil sahibi olan ve olmayan devletler arasında bir ayırdetme lüzumunu belirttiği dikkati çekmekte idi. M. Litvinov Konferansa, Karadenizin güvenliği mülâhazalarından doğan çeşitli tadil teklifleri getiriyordu. Sovyet heyeti Başkanı, iddiasını isbat sadedinde, Karadeniz devletlerinin gemilerine hiç bir sınırlama yüklemeyen ve bu denizden çıkmak için tam serbesti tanıyan Lozan Sözleşmesi misalini belirtmekte idi. Her maddenin müzakeresi vesilesiyle aynı talebin tekrarı, nihayet, Mr. Litvinov'u, Konferanstan, sözleşmeye «Karadeniz devletlerine mahsus özel bir kısım eklenmesinin» yerinde olup olmadığını sormağa sevketti. Bu özel kısmın kabul edilmemesi halinde, M. Litvinov, hiç değilse, Karadeniz devletleri için her maddede tekrarlanacak bir notun ilâvesi hususuda ısrarda bulunmakta idi.

İleri sürdüğü çeşitli tadil tekliflerinin birinde, Sovyet heyeti, denizaltılar için konulan geçiş yasağının uçak gemilerine de teşmilini istedi. Karadenize alman cep kruvazörlerinin girmesine mani olmak için Sovyet heyeti, geçişin sadece hafif gemilere hasrını da ayrıca talep etti. Nihayet genel olarak Litvinov, Konferansa, 25 Mart 1936 tarihli Londra Deniz Konferansının, su içinde kalan oylumu 10.000 tonu geçmeyen ve 203 milimetre çapından yukarı toplarla mücehhez bulunmayan hafif su gemileri hakkındaki tarifini kabul ettirmek kaygısından mülhem tadil teklifleri sundu.

Küçük muhabere gemileri hakkında da Sovyet heyeti Londra Deniz Konferansında tesbit edilen tarifin Konferansca kabulünü sağlamağa çalışıyordu. Bu tarife göre küçük muhabere gemileri su içinde kalan oylumu 2.000 tonu aşmayan, 6,1 pus (155 mm.) çapından yukarı toplarla mücehhez olmayan, ne torpil atmak, ne de 20 milden fazla sürate irişmek için inşa edilmiş bulunmayan gemilerdi. Teknik nitelikteki bütün bu tadil teklifleri Konferansca kabul olunmuş ve yeni sözleşme metninde yer almıştır.

Sovyet heyeti Başkanı Türkiye'nin tarafsız olacağı harp halini kapsayan diğer tadil teklifleri de sunmuştur.

Birinci teklif, Karadeniz devletlerinden hiç birinin harpte olmaması halinde, muharip devletlere mensup harp gemilerinin bu denize geçmesinin men'i hedefini güdüyordu.

İkinci sovyet teklifine göre, Türkiye'den gayri bir Karadeniz devletinin muharip olması halinde, Boğazlardan bu denize doğru geçiş Karadeniz dışı devletlere mensup bütün harp gemilerine menedilecekti.

Müzakerelerde hazır bulunan bütün heyetler Konferansca güdülmekte olan «Türkiye'nin güvenliğini koruma» hedefini zedeliyen böyle bir talebin taşıdığı tehlikeleri keşfetmekte gecikmediler. Şayet, harp halinde, muharip Karadeniz devletlerinin harp gemileri, sovyet tadil tekliflerine göre, Boğazlardan serbestce ve tek taraflı olarak geçmek hakkını haiz olacaklar ise, bu gemilerin kendilerine tanınan haktan yararlanarak ve düşman tarafından takip edilmek telhikesine maruz kalmaksızın, Karadenize avdet edebilmek huzur ve emniyeti içinde, Akdenizde düşmana tecavüzde bulunmak hevesine kapılmaları tehlikesi mevcut idi. Bu durumda Karadeniz devletleri lehine istenen müsaadenin Türkiye için sebep olacağı tehlikeler besbelli idi. Akdenizde tecavüze uğrayan memleketin harp gemilerine, mütecavizi takiben Boğazlara ve Karadenize girmeği menetmek, Türkiye bakımından, irade ve ihtiyarı dışında saldırı suçlusu filonun yolsuz hareketinin suç ortağı olmakla müsavi idi. Öte taraftan, Akdeniz devleti filosunun mütecavizi Boğazları geçerek takip etme teşebbüsüne silah kuvvetiyle mani olmak ise, Türkiye'yi, hiç bir suretle ilgili olmadığı, tamamiyle yabancısı bulunduğu bir harbe sürüklemek neticesini doğurabilirdi.

Bir çok heyetlerin vuku bulan itirazları üzerine, M. Litvinov geri çektiği teklifi yerine şu tasarıyı sordu: «Muharip devletlere mensup harp gemilerinin Boğazlardan geçmeleri memnudur.»

Türk projesinde harp gemilerinin Boğazlardan geçmesine dair hükümlerin incelenmesi vesilesiyle rus ve ingiliz tezlerinin tetkiki bu suretle nihayet buluyor.

C. — Boğazlar Komisyonunun Kaldırılması :

Lozan Sözleşmesi bir Boğazlar Komisyonu kurmuştu. Bu Komisyon, Türkiye'nin başkanlığı altında ve Âkit Taraflarm temsilcilerinin katılmasiyle İstanbul'da çalışmakta idi.

Komisyon, harp gemileriyle askerî uçakların geçişlerine ait hükümlerin gereği gibi yerine getirildiğini gözlemekle görevli bulunuyordu. Milletler Cemiyetine bağlı olan Komisyon, her yıl, bu makama görevinin ifası ve ticaret ve seyrüsefer hakkında malûmat ihtiva eden bir rapor sunmakta idi. Tuna gibi nehirleri düzenleyen geniş yetkili uluslararası komisyonların statülerine kıyas edilirse, Boğazlar Komisyonuna verilen vazife pek mütevazi idi. Bu örgütün ortadan kalkması, Türkiye'nin sorumluluğu altında ve hassas itinası sayesinde yeni Boğazlar rejimini hiç bir suretle müteessir etmiyecek, muhafazası ise hiç yok yere Türk duygularını incitecekti. Bununla beraber, Komisyonun kalkması hakkında Türkiye tarafından yapılan talep, ilk andan itibaren, ingiliz ve fransız heyetlerinin itirazlarına uğradı.

Türk heyeti isteğinde israr etti ve yeni sözleşmenin titizlikle ve tamamiyle uygulanacağı hakkında teminat verdi. Komisyonun muhafazası Türkiye için manevî bir sıkıntı olacak ve sorumluluğunu kısıtlayacaktı.

Türk heyeti, gayretlerinde, rumen, yunan ve bulgar heyetlerinin hararetli desteğinden yararlandı. Cümlesi Komisyona havale edilen idarî görevlerin Türk makamları tarafından mükemmel bir tarzda yerine getirileceğini ileri sürmekte idiler.

Lord Stanhope ve M. Paul-Boncour bu fikre katılmıyorlardı. İfadelerine göre, onlar Komisyonu tutmakla, ne Türkiye'nin egemenliğine zarar vermek, ne de millî yetkilerini etkilemek istiyorlardı. Her iki devlet adamı, benzeri komisyonlara örnek vermekten endişe ediyorlardı. Bundan başka, bir de Konferansın hazırlamakta olduğu hükümlerin haylı karmaşık mekanizması dolayısiyle Komisyonun, hatta, geçmişe nazaran gelecekte, daha da faydalı ve lüzumlu olacağını düşünüyorlardı.

Türk heyeti, Komisyona verilen görevin tamamiyle idarî mahiyeti itibariyle, hükûmetin Boğazlar Komisyonu tarafından hazırlanmakta olan istatistikleri ve malûmatı çok daha mükemmel tarzda verebileceğini ileri sürerek görüşünde ısrara devam etti.

Japonlar ve Yugoslavlar dahil, diğer heyetlerin de Türk tezini destekleyen grupa katılmaları üzerine, Lord Stankope, Londra'dan aldığı talimata dayanan itirazlarında tek desteğin fransız heyetinden geldiğini müşahede ederek meseleyi tekrar hükûmetine bildirmeği vaadetti.

Bir hafta sonra, o ana kadar Uluslararası Boğazlar Komisyonu tarafından yapılan vazifelerin Türk hükûmetine devrini sağlayan bir metin üzerinde ingiliz heyeti ile mutabakata varıldı.

D. — Milletler Cemiyeti ve Bölge Paktları:

Bu nokta Konferansın halledeceği en nazik karmaşık konu olmuştur.

Tartışmanın bu safhasında ilgililer, müzakere çerçevesinin önemli ölçüde genişlemiş olduğunu görüyorlardı. Mesele, sadece, Türkiye'nin güvenliği hususundaki endişelerini teskin eden yeni bir Boğazlar rejimi kurmaktan ibaret kalmamakta idi. Tartışmanın şiddet ve seyri, şimdi, bütün Avrupa kıtasının güvenlik ihtiyacını sağlamağa bağlanmıştı. S. S. C. B., Büyük Britanya'yı, bölünmez barış kavramına arkasını tamamiyle dönerek kendisini, doğu yönünde, Nazi istilâsı tehlikesiyle başbaşa bırakmakla suçluyordu. Büyük Britanya, Habeşistan harbinden sonra, İtalya'nın şüpheli tasavvurlariyle ilgileniyordu. Fransa, hazırlanmakta olan yeni Boğazlar rejimini Milletler Cemiyeti Misakından ve Bölge Paktlarından doğan karşılıklı yardım taahhütleriyle bağdaştırmağa çalışıyordu.

Diğer bir deyimle, Fransa ve S. S. C. B. nin tutumları, Hitler tarafından izlenen dış politikanın uyandırdığı endişelerin etkisi altmda bulunmakta, Büyük Britanya ise, Bölge Paktlarının başarısı çabalarına katılmaktan ziyade Almanya'yı Avrupa işbirliğine çekmek emeline kapılmakta idi. Bu çelişen kaygıların sebep olduğu çıkmazdan kaçınmak, ancak fransız ve sovyet heyetlerinin teklif ettikleri bir uzlaşma formülü sayesinde kabil oldu.

Mesele, harp zamanında ve Türkiye'nin de harpte bulunması halinde, Boğazlara uygulanacak rejimin tayini vesilesiyle ortaya çıktı ve kısa zamanda Konferansın mukadderatını tehlikeye koyan bir engel heybetini aldı.

Bilindiği üzere, Milletler Cemiyeti, tecavüzü önlemeğe, tahkim mekanizmasını kurmağa, müeyyideleri uygulamağa ve tecavüze mâni olunamadığı takdirde, tecavüze mâruz olan memleketin fillen yardımına koşmağa mâtuf tedbir ve vasıtaların harekete geçirilmesi yolu ile barış ve güvenliği sağlamakla görevli bir kuruluş olarak düzenlenmişti.

Konferans, hazırlanmakta olan sözleşmeyi, Âkit Devletlerin Milletler Cemiyetine karşı vecibeleri, ve Paktın 21 inci maddesi (1) prensipleri çerçevesi içinde aktedilmiş karşılıklı yardım bölge anlaşmaları gereğince, mevcut taahhütleriyle bağdaştırmak mecburiyetinde bulunuyordu.

Bu suretle alınan taahhütler, ilgili devletleri, vecibelerini yerine getirme sadedinde tecavüze mâruz kalan müttefik bir memlekete yardımda bulunmak amaciyle, filolarını Boğazlardan geçirmeğe sevkedebilirdi. Böyle bir filonun, hatta Türkiye'nin kendisini yakın bir harp tehlikesi tehdidi altında sayarak Boğazları yabancı harp gemilerine kapatması halinde dahi, Boğazlardan geçmek hakkını haiz olup olmadığını tayin etmek gerekiyordu.

İhtilâf, ingiliz heyetinin, Konferansa, evvelki oturumlarda ifade edilmiş olan çeşitli görüş ve fikirleri hesaba katan yeni projeyi verdiği zaman meydana çıkmıştı. İtiraz konusu madde, Türkiye'nin tarafsız kaldığı bir harp zamanında, harp gemileri ve yardımcı gemiler hakkında Boğazlardan tam transit ve geçme serbestisi prensipini ortaya koyduktan sonra, diğer iki fıkrada şu ihtiyati kayıtları belirtiyordu :

a. — Şayet Türkiye, her hangi bir an, muharip bir filonun Boğazlardan geçmesi neticesinde, güvenliğinin tehdide uğrayabileceği düşüncesine varırsa, aynı muameleyi bütün muharip filolara teşmil etmek şartiyle, bu filoya mensup gemilere geçişi menetmek hakkını haiz olacaktır,

b. — Harp halinde, Karadeniz devletlerinden hiç biri harpte değil ise, muharip devlete mensup harp gemilerinin Boğazlardan geçmesi menedilecektir.

İngiliz projesi bu suretle muharip bütün devletler arasında kesin hak eşitliği kurmak emelinde idi. Bu durumda, Karadeniz devletlerinden hiç biri muharip değil ise, tarafsız Türkiye muharip devletlerin harp gemilerine genel kapama prensibini uygulayacaktı. Diğer hallerde, yani Karadeniz memleketlerinden birisi ihtilâfa karışmış ise, Türkiye, duruma göre, ya Boğazları bütün

(1) 21. meddenin metni şudur: «Barışın muhafazasını sağlayan tahkim andlaşmaları gibi uluslararası taahhütler ve Monroe doktrini gibi bölge anlaşlamları, bu Paktın hiç bir hükmü ile bağdaşmazlık halinde telâkki edilemezler.»

muhariplere kapamak, ya da cümlesine tam geçme serbestisi vermek hakkını haiz olacaktı. Bu telâkkiye göre, bir Karadeniz devletinin filosu tecavüzde bulunma amaciyle Akdenize doğru Boğazlardan serbestce geçebilecek, ancak düşman filosu tarafından aynı tarzda takip ve hatta Karadenizde tahrip edilmeği de göze alacaktı.

İngiliz teklifleri, aynı ingiliz projesinin 23 üncü maddesi ile çelişme halinde idi. Gerçekten, bu maddeye göre, sözleşmenin hiç bir hükmü Milletler Cemiyeti Paktı yolu ile Türkiye veya her hangi bir Âkit Devlete terettüp edecek hak ve vecibeleri ihlâl etmemeli idi. Bu yazış tarzı mütecaviz ile tecavüze mâruz devlet, ve Pakt hükümlerini ihlal eden memleketle, tecavüze uğrayan devletin yardımına koşan memleket arasında bâriz bir tefrik yapıyordu.

Çelişme sovyet ve fransız heyetlerinin dikkat ve itirazlarını çekmekten hâli kalamazdı. Nitekim, M. Litvinov şu tadil teklifini vermek teşebbüsünü ele aldı: «Bununla beraber, 23 üncü maddede sözü geçen haller dışında, muharip devletlerin harp ve yardımcı gemilerinin Boğazlardan geçmesi memnudur.»

Teşebbüsünü yorumlama sadedinde M. Litvinov meselenin tümünü daha geniş bir açıdan mutalâa ettiğini söylüyordu. M. Litvinov'un, haklı olarak, otuz veya elli yıl evvelki genel barış telâkkilerinden ziyade Konferans esnasında cari düşüncelere daha uygun gördüğü bu tadil sayesinde, Boğazlar ve Karadeniz, bu denize mensup olsun ve ya olmasın, bütün muharip devletlere kapalı tutulacaktı. Sovyet Başdelegesi, Milletler Cemiyeti ve harbi yasaklayan Briand - Kellog Paktlarıyla yöneltilen bir devirde, uluslararası bir antlaşmada harbi sanki bazı hallerde kanuna uygun olabilirmiş mânasına gelecek şekilde, yasalamanın yersiz olacağı kanısında idi. Litvinov şöyle diyordu: «Harp kanun dışıdır ve ancak Milletler Cemiyetinin Pakta tevfikan, vereceği bir kararla yasaya uygun olabilir.» M. Litvinov'a göre, Türkiye'ye, harbin belirli bir ânında, Boğazları kapama tekel hakkını vermek bu memlekete çok ağır bir sorumluluk yüklemek demekti. Boğazları kapamanın, bu konuda alınan kararın zamanı bakımından, muhariplerden birini diğeri zararına faydalandırması pek alâ kabildi. Bu gibi halleri karara bağlamak ve muhariplerden hangisinin mütecaviz, hangisinin taarruzun kurbanı olduğunu tayin etmek hakkının Milletler Cemiyetine bırakılması evlâ idi. Sovyet heyeti,

Türkiye ve diğer her hangi Âkit bir tarafın, Misaktan doğan hak ve vecibeleri kaydı altında, Boğazların kapatılmasını bu manâda anlıyordu. M. Litvinov izahlarını şöyle neticelendirmişti: «Kısacası, mütecavize hiç bir yarar bırakılmamalı, fakat kurbana yardım sağlanmalıdır.» Bu tadil teklifinin pratik sonucu, kolaylıkla anlaşılacağı gibi, Karadenizi muhariplere kapamak ve bu denize girme iznini sadece Milletler Cemiyeti adına iş gören gemilere vermekti.

M. Paul-Boncour sovyet tadil teklifini hararetle karşıladı ve ilâve etti: « Şayet S. S. C. B. temsilcisi daha evvel davranmasa idi bizzat benim sunacağım bu tadil teklifi üzerine Konferansın bütün dikkatini çekerim.»

Türk heyetine gelince, ingiliz heyetine, projesinin Türkiye için ifade ettiği güvenden ötürü teşekkürlerini bildirmekle beraber sovyet tadiline meyletmeği daha uygun bulmuştu, çünkü bu yeni metin Türkiyeyi tehlikeli bir sorumluluktan kurtarıyordu.

Büyük Britanya delegesi Mr. Rendel tenkitleri cevaplandırarak, mensup olduğu heyeti, söz konusu madde projesine malûmumuz olan şekil ve özü vermeğe sevkeden sebepleri açıkladı. Her şeyden evvel, ingiliz heyeti, hazırlanmakta olan sözleşmeye katılmayacak olan devletlerin hak ve görüşlerini hesaba katmak lüzumundan mülhem olmuştu. Bu mülâhaza, Konferansı, kararlarının diğer memleketler üzerinde hasıl edeceği etkileri göz önüne getirmeğe ve sonuç olarak cereyan eden müzakerelere katılmayan hükûmetlerin dahi kabul edebilecekleri formülleri aramağa sevketmeli idi. Bu alanda en iyi usul, Lozan Konferansında yapıldığı gibi, devletlerin büyük çoğunluğunun katıldığı uluslararası hukuk ve politika prensiplerini, yani denizlerin ve Boğazlardan geçiş serbestisini hesaba katmak idi. Lozan Sözleşmesinin, taraf olmayan devletlere yüklediği mahdut kısıntıların uygunluğu bu sözleşmenin herkes tarafından kolaylıkla kabulünü sağlamıştı. Halbuki bazı heyetler, hazırlanma halinde bulunan yeni sözleşmeye gayet ağır kısıntılar koymağı düşünmekte idiler. Bunların, sözleşmeye katılsın veya katılmasın, diğer memleketler tarafından kabulü, ancak kısıntı tedbirlerinin, Boğazların bekçisi sıfatiyle ve kendi güvenliği endişesiyle, Türkiye tarafından alınması halinde mümkün olabilir.

Bundan sonra M. Paul-Boncour'a cevap veren Mr. Rendel, 23 üncü maddeyi sözleşmenin hâkim bir hükmü haline getirmekte

bütün heyetlerin oy birliği halinde bulundukları hususunda teminat verdi. Bununla beraber, Misakta yazılı prensiplerin bütün âlemce riayet görmeğe devam edeceğini ve bütün hal ve şartlar altında etkili olacağını sanmakta da aşırı bir iyimserlik vardı. O halde, 23 üncü maddenin önemi üzerinde israr edilmekle beraber, gelecekte zuhuru mümkün durumları, genellikle kabul edilen, ve hem Milletler Cemiyeti üyesi, hem de Boğazlar Sözleşmesi Âkidi olsun ve ya olmasın, bütün devletlerin bir dereceye kadar katılmak itiyadında bulundukları uluslararası hukuk prensipleri açısından öngörmek gerekmekte idi.

Mr. Rendel tahlillerini şu sözlerle bitirdi: «Şayet ingiliz projesi Türkiye'ye çok geniş bir takdir hakkı veriyor ve ona çok ağır bir sorumluluk yüklüyorsa, bunun sebebi, Konferansın toplanmasını gerektiren şartlardır; yani, meselenin tümüne sıkı sıkıya bağlı Türkiye güvenliği ve Boğazlar meselesinin hayatî önemidir.»

Mr. Rendel tarafından açıklanan gayet derin ve gerçekçi ingiliz görüşü, Milletler Cemiyeti Misakına katılmadıkları için haklarının hiç birinden vaz geçmiyen ve sovyet tadil teklifini kolay kolay hoş görmeyecek olan devletlerin, denizlerin serbestisi ile ilgili olarak sahip bulundukları genel haklara dayanıyordu.

İngiliz tedirginliğinin zayıf noktasını açığa vurmak vazifesini M. Paul-Boncour üzerine aldı. Her hangi bir deniz ve boğaz için serbesti prensipinin üstün geleceğini kabul etmekle beraber, Fransız Delegesi, sovyet tadil teklifinin denizlerin serbestisi prensipinden doğan genel hakları zedelediğini sanmamakta idi. Özellikle, Milletler Cemiyeti Misakına katılmamaları sebebiyle haklarından vazgeçmemiş olan devletlerin haklarının sınırlanmasından da güçlükler çıkacağına inanmıyordu.

M. Paul-Boncour'a göre, ingiliz itirazı, sözleşmenin kabul etmekte olduğu - meselâ tonajların sınırlanması, peşin bildiri ve ikamet müddetlerinin kısıntıları gibi - bütün kararlara da pek âlâ şâmil olabilirdi. Esasen bütün sözleşme Türkiye ve Karadeniz devletlerinin güvenliklerinin zorunlu kıldığı bir takım genel ve özel sınırlamaların düzenlenmesi değilmi idi? Diğer bir deyimle, Konferans belirli bazı zaruretlere ve durumlara çare bulmak için toplanmıştı. Söze konu her hangi bir deniz olsaydı, hiç şüphesiz umumî kurallar uygulanacak ve ortada Konferansı toplamak için hiç bir sebep kalmayacaktı.

Seçkin fransız hukukçusu ve devlet adamı durumu şöyle mütalâa ediyordu: «Karadenizin hukukan açık bir deniz olmakla beraber, coğrafî bakımdan özel bir vaziyette bulunduğu da aşikârdır. Bu sebeple Karadenizin giriş noktasını elinde tutan devlet, Karadenizde kıyıları olan ülkeler ve nihayet en isabetli formülü arayıp bulmak için aralarında toplanan memleketler tarafından birlikte ortaya çıkarılacak rejim, hem hukukan, hem de fiilen başka memleketlere karşı kuvvetle ileri sürülebilir. Imdi ortada öyle bir durum var ki — bunu Milletler Cemiyetine dahil bulunmayan devletler müşahede etmekten hâli kalmayacaklardır. — yeni rejimin tayininde ilgili olan bütün devletlerin istisnasız hepsi Cenevre Kurulunun da üyesidirler. Bu devletler kaçınamayacakları taahhütlerle bağlıdırlar. O halde, özel vecibelerle bağlanmış olan Türkiye ve Karadeniz devletlerinin, sırf muharip devletlerden birisi Milletler Cemiyetinde üye bulunmuyor bahanesiyle bu ahitlerinden sıyrılmaları imkânsızdır. Sovyet tadil teklifi Boğazların sahibi Türkiye ile Karadeniz devletleri arasında mevcut taahhütleri ilgilendiriyor. Bu taahhütler muharip memleketlerden birinin Milletler Cemiyeti üyesi olup olmaması bahanesiyle düşürülemez.»

M. Politis, Karadenize mensup muharip bir devletle bunun karşısında, ne Milletler Cemiyeti Misakından doğan vecibelere, ne de sözleşme taahhütlerine katılmamış, üçüncü bir devletin bulunduğu çetin bir faraziyeyi ele alıyor. Bu üçüncü devlet, hukukî ve pratik bakımdan, gene kurallara, yani denizlerin serbestisi prensipine tabi olacak, diğer bir deyimle, düşmanı her nerede olursa olsun, takip etmek ve kuralların mümkün saydığı bütün vasıtalarla vurmak imkânına sahip bulunacaktır. Bu faraziyede, şayet Türkiye, sovyet tadiline uyarak Boğazları kaparsa, deniz kuvvetlerini Karadenize girmekten menettiği üçüncü devlet karşısmda bizzat muharip durumunda kalacaktır. Türkıye bakımından bu ağır sorumluluk, gerek M. Politis, gerek Mr. Rendel için meseleye hâkim olan unsurdur. Bu takdirde, Türkiye için savaşa sürüklenmek tehlikesi, ancak Milletler topluluğunun organı sıfatiyle bir ortak emniyet tedbirine güvenmek ve bir miktar desteğe mazhar olmak güvenliliği ile telâfi edilebilir. Fakat Milletler Cemiyetinin, oy birliği sağlanamaması yüzünden, Misakın 15 inci maddesinin 7 inci fıkrasını uygulamak mecburiyetinde kalması halinde, güçlük daha

da artar (1). Misakın en büyük boşluklarından biri olan bu faraziyede Türkiye'nin sorumluluğu çok ağır olur. Türkiye'ye, mesela Bölge anlaşmaları veya Misak ruhu içinde aktedilmiş olup onun boşluklarını doldurmak hedefini güden özel anlaşmalar imzası sayesinde, mekanizmanın yeniden tamamiyle ve muntazaman işler duruma geldiği vaziyete kavuşmak imkânını verecek yolları aramak gerekecektir. Bu maksatla, M. Politis ingiliz projesinin 23 üncü maddesinde Milletler Cemiyeti Misakının yanında, Misak ruhu ve çerçevesi içinde aktedilmiş veya edilebilecek uluslararası anlaşmalara genel bir atıfta bulunulması lüzumunu telkin etmekte idi.

Büyük Britanya heyeti, anlaşmazlık içinde Konseyin mütecavizi belirten bir karar alamadığı her hangi bir meseleyi pratik alanda ve misal olarak söz konusu ediyor. Bu durumda, Türkiye'nin en isabetli tarzda takdir edecek mevkide bulunduğu güvenlik konusu, durumun hâkim unsurunu teşkil etmelidir.

Romanya Delegesi, ingiliz metnini ele alarak, Türkiye'nin vecibelerini ifa hususunda göstereceği dürüstlüğe memleketinin kesin emniyetini ifade etmekle beraber, sovyet tadil teklifinin de hesaba katılmağa değer unsurları olduğunu gizlemiyor.

*
**

Çeşitli heyetlerin ileri sürdükleri fikirlerden ilham alan M. Litvinov, Başkanlığa yeniden kaleme alınmış bir 23 üncü madde metni veriyor. (2)

---

(1) 15. maddenin 7. fıkrası: «Konsey, raporunu, ihtilâfa taraf olan devletin temsilcileri dışında kalan diğer üyelerine kabul ettiremediği takdirde, Cemiyet üyeleri hak ve adaletin korunması için gerekli saydıkları tarzda hareket etmek hakkını mafhuz tutacaklardır.»

(2) Yeni metin: «İşbu sözleşme hükümleri, Milletler Cemiyeti üyesi Âkit Taraflar için Misaktan doğan hak ve vecibelere halel getirmeyeceğine, veya Cemiyeti, milletlerin güvenliğini koruma görevini kısıtlamayacağına göre, bu ve özellikle 5 inci ve 9 - 16 ıncı maddeler hükümleri, ne Misakca mütecaviz devlet aleyhine derpiş edilen tedbirlerin uygulanmasını sınırlama, ne de Misaka ek olarak akdedilmiş anlaşmalar gereğince bu sözleşmeye katılan devletler tarafından imzalanmış veya imzalanacak yardım taahhütlerini yerine getirmek alanında, harp gemilerinin, ve keza yardımdan yararlanacak olan devletin harp gemilerinin Boğazlardan geçmesini engelleme gibi bir etki yaratmayacaktır.

Bu metinle, Sovyet heyeti, hem Milletler Cemiyeti üyelerinin Misaktan doğan ve milletlerin güvenliğini koruma hedefini güden hak ve vecibelerini olduğu gibi muhafaza etmeği, hem de harbin kanun dışılığı prensipini korumağı umuyor ve bir tecavüz harbi ile mütecavize karşı savunma harbi, bir muharibe bağışlanan kolaylıklar ile Milletler Cemiyeti üyeleri tarafından Misak gereğince tecavüz kurbanına yapılan yardım arasında ayırma yapıyordu.

Ancak bu metin derhal ingiliz heyetinin itirazlarına yol açtı. Bölge yardım paktları, mahiyetleri itibariyle, Misakın boşluklarını kapamak için düşünülmüş vasıtalardı ve Milletler Cemiyeti veya Konseyi mütecavizi tayin etmek imkânını bulamadığı zaman harekete geçerlerdi. Böyle bir imkânsızlık halinde Konsey veya Asamble ikiye ayrılmış bulunmaktadır. Bu faraziyede, Türk hükûmetinin bir tarafa meyledebilirken aynı zamanda, Türkiye'nin dahil olmadığı bir bölge paktı gereğince, karşı taraftan bir devletin kuvvetlerine kolaylıklar sağlamak durumuna düşmesi kabildir.

Oldukça etkileyici, görünen ingiliz itirazı, M. Politis'e göre, sadece nazarîdir. Gerçekten, bir Karadeniz memleketinin tecavüze maruz kalması halinde mütecavizin tarifine dair Londra Paktını imzalamış olan Türkiye'nin aynı antlaşmayı imzalayan memleketlerle anlaşmazlığa düşmesi tasavvur edilemez.

Tartışmaların bu safhasında, Sir Alexander Cadogan tarafından temsil edilen ingiliz heyeti ile yeni rus metnine derhal katılmış olan Rumen Baş Delegesi arasmda oldukça şiddetli bir tartışma vuku buldu. M. Titulescu şöyle konuşuyordu: «Konferans, ingiliz heyetinin metnini benimseyecek olursa, bunun mânası bölge anlaşmalarından beklenen her türlü yardımı artık tamamiyle yok farzetmek ve tek yardımı Milletler Cemiyetince oy birliği ile verilecek karardan beklemek gerekecek demektir. Böyle bir yardım ise ancak nazarîdir. Zira İtalya - Habeşistan ihtilâfında zuhur eden oy birliğinin ikinci defa tekrarlanmasını beklemek abestir. Şayet, günün birinde, böyle bir durumda mütecavizin tayini hususunda Konseyin oy ihtilâfı ile karşılaşırsam, bölge taahhütlerine riayet etmesi için derhal Türkiye'ye başvuracağım. Balkan Paktının ingiliz heyeti tarafından rafa atılmasına razı olamam.»

İhtilâfın gerçek ve derin sebebi, gerek Milletler Cemiyetinin emri üzerine, gerek karşılıklı yardım paktları gereğince, kabul

olunan taahhütlerin yerine getirilmesi amaciyle gönderilen harp gemilerinin, Boğazları kapama prensipinin bir istisnası olarak geçmelerini sağlamak hususunda S. S. C. B., Fransa ve Rumanya tarafından gösterilen arzu idi. Buna karşı, Büyük Britanya, Boğazlar sözleşmesinin tecavüze maruz memleketlere yardım prensipi ile ilişkilerinde, sadece Milletler Cemiyetinin kararlarına tabi kılan bir rejimi daha uygun buluyordu. Başka bir deyimle, Büyük Britanya, yeni sözleşmenin Milletler Cemiyeti Misakından doğan hükümlerinde bölge yardım anlaşmalarına atıf yapılmasından kaçınmak istiyordu. İngiliz heyeti tarafından Boğazlar rejiminin işlemesi hakkında ileri sürülen prensip itirazları, gerçekte, 2 Mayısta 1935 tarihli Fransa - Sovyet paktına ingiliz hükûmetinin muhalefetini gizliyordu. Almanya'nın Fransız - Rus yardım paktına karşı açıkca takındığı aleyhtar tavrı daima hatırlayan Büyük Britanya, Boğazlar rejimine karşı alman itirazlarını tahrik edecek her hangi bir atıftan bütün çarelere başvurarak kaçınmak arzusunda idi. İki tezin çarpışması, Konferansı, içinden nasıl çıkılacağını kimsenin bilemediği bir çıkmaza sokmuş gibi idi. Bir dış olay, ansızın, Delegelere güçlüklerini halle yardım edecek imkânı getirdi. 11 Temmuz 1936 günü, Almanya ve Avusturya hükûmetleri ihtilâflarını sona erdiren bir bildirgeyi ansızın yayınlamışlar ve bu mütareke Mussolini'nin de takdisine mazhar olmuştu. Avrupa'nın geleceği bakımından inkârı imkânsız bir önem taşıyan olay, Anschluss'un (Avusturya'nın Almanya ile birleşmesi) ilk işaretini teşkil etmekte ve hazırlanmakta olan Berlin - Roma Mihverinin gelecek faaliyetine dair aydınlatıcı bir fikir vermekte idi. Olayın mânası o esnada Montreux'de temsil edilmekte olan Avrupa hükûmetlerinin dikkatinden kaçamazdı. Yeni anlaşmanın Avrupa semasını karartmağa başlayan bulutları, ingiliz kaygılarını derhal ortadan kaldırmağa yetti. İşte bu hava içinde, M. Paul-Boncour, bütün heyetlerin katıldıkları yeni bir formül teklif etti. Fransız tadil teklifinin metni şu idi:

«Bununla beraber, her hangi bir muharip devlete ait harp gemileriyle yardımcı gemilerinin Boğazlardan geçmesi yasak olacaktır. 23 üncü maddede gösterilen hallerle, Türkiye'yi bağlayan ve Milletler Cemiyeti Misakı çerçevesi içinde aktedilmiş ve Misakın 18 inci maddesine uygun olarak tescil ve ilân olunmuş bir yardım Paktı gereğince tecavüze mâruz bir devlete sağlanan yardım hali bu kuraldan müstesnadır.»

Fransız heyetinin teklif ettiği tadil, ihtilâflı maddenin yeni kaleme alınmasından beklenen bütün yararları sağlıyor ve bütün sakıncaları kaldırıyordu. Yeni formül Karadenize, ya Milletler Cemiyetinin bir kararı ile, veya, Milletler Cemiyeti yetkili organlarının uyuşamaması halinde de, Türkiye'nin dahil bulunduğu bir Bölge paktı gereğince gönderilecek olan harp gemilerine, Boğazların kapalı tutulması prensipine rağmen, geçmek imkânını bağışlıyordu. Ayrıca, M. Paul-Boncour'un da işaret ettiği gibi, yeni metin, 23 üncü maddeye yönetilen ve Türkiye'ye katılmadığı paktlar gereğince de vecibeler yükleyen bir tadil teklifine karşı ileri sürülmüş itirazları da gideriyordu.

Fransız teklifinin kabulü üzerine, M. Litvinov'un, 16 ıncı maddeyi tadil teklifi ve 23 üncü maddenin yeni kaleme alınmış metni üzerinde israr etmesi için sebep kalmamıştı. Bu suretle Konferansın kaderi üzerine çok ağır basan en vahim ihtilâflardan biri de tasfiye edilmiş oldu.

E. — Sözleşmenin Yürürlüğe Girmesi ve Süresi :

Yürürlüğe girme konusunda, Türk projesi, sözleşmenin uluslararası anlaşmalarda mevcut esasa uyarak bütün Âkitlerce tasdikini bekleyecek yerde, derhal yürürlüğe girmesini derpiş ediyordu. Türk heyeti bu süratli yolu daha uygun bulmuştu. Çünki uluşlararası durumun gerginlik havası içinde zuhuru mümkün tehlikeler yüzünden uzun vadeli bir yürürlüğe girmeyi göze almak istemiyordu. Buna karşı, ingiliz projesi, genel kurala bağlı kalıyor ve Sözleşmenin, Âkit Devletlere ait bütün tasdiknamelerin tevdii akabinde yürürlüğe girmesi gerekeceğini ileri sürüyordu.

Ortaya çıkan görüş farkma, bir de, Lozan Sözleşmesini feshetmek ve bu amaçla onu imzalamış olan bütün devletlerin rızasını almak gibi, diğer bir güçlük daha katılıyordu. Bu devletler arasmda, İtalya, üstelik, Montreux Konferansına da katılmamıştı. Böyle bir durum yeni sözleşmenin akdine engel olabilir mi idi? Yoksa, Montreux'de toplanmış olan bütün devletlerin gayretleri gerçek bir uluslararası düzen ortaya koymak hedefini güttüğü mütalâa edilerek, sözleşmeye, gelecek iltihaklara kapıyı açık tutan bir hüküm eklemek suretiyle, derhal imza merasimine geçmek daha isabetli olmaz mı idi? Âkıbet bu son mantıkî hal şekli kabul olundu.

Yürürlüğe koyma usulü üzerinde konuşan M. Politis, çok taraflı bir sözleşmenin yürürlüğe girmesi için tasdiknameleri bek-

lemek prensipini doğru bulmakla beraber, bu sistemin bütün şiddetiyle tatbikine kalkışılmasının az çok nazarî ve hatta tehlikeli olabileceğini ileri sürdü. Gerçekten, böyle bir bekleme, azınlığa çoğunluk üzerine hükmetmek gibi aykırı bir durum yaratmak mânasına gelebilirdi.

Çelişen görüşleri bağdaştırmak amaciyle Rumanya Delegesi şu ara yolu teklif etti: «Nisbeten kısa bir tasdik mehli tayini, bu süre bitince, tevdi edilmiş bulunan tasdiknameler için ilk zabıt varakasının tanzimi ve bu anda mevcut olabilecek beş tasdiknamenin, sözleşmenin bütün Âkitler bakımından yürürlüğe girmiş sayılması için yeterli sayılması.»

Türk heyeti bu hal şeklini kabul etmekle beraber, aynı zamanda, askersizleştirme hükümlerinin kaldırılması ve harp tehdidine dair hükümlerin derhal yürürlüğe girmesi konusunda ayrı bir protokol imzası hakkındaki ingiliz teklifini de destekledi.

Sözleşmenin bazı hükümlerinin peşin yürürlüğe girmesini sağlayacak bir uzlaşma söz konusu olduğunu müşahade eden Sovyet Delegesi Konferansa şu suali sordu: «Sözleşmenin diğer hükümleri tasdikten evvel yürürlüğe konmalarını engelleyecek bir mahiyet arzediyor mu?»

Bu müzakere sonucunda, Konferans, tasdiknamelerin, fransız hükûmeti Evrakında toplanmasına değin, sözlemeyi geçici olarak yürürlüğe koymağa karar verdi. Sözleşme ile birlikte aynı gün imzalanan 20 Temmuz tarihli Protokol, Boğazlar bölgesinin derhal yeniden askerileştirilmesini ve 15 Ağustostan itibaren de yeni rejimin geçici olarak yürürlüğe konmasını aynı suretle karara bağladı.

Sözleşmenin süresi hakkında Türk projesi on beş senelik, ingiliz projesi ise elli senelik bir devre öngörmüştü. Bu kadar uzun bir ömür bütün heyetlerce aşırı mütalâa edildi. Özellikle ki, Lozan Sözleşmesinin yürürlüğe girmesinden itibaren henüz on üç yıl bile geçmeden ilgili devletler bu Sözleşme ile varılan rejimi tadil etmek lüzumunu duymuşlardı.

Türk heyeti, on beş yıllık bir süre ileri sürerken, Boğazlar rejimini uluslararası hayatın değişken şartlarına uygun bir hale getirmek endişesi ile hareket ettiğini belirtiyordu.

Âkıbet, teknik komitesi tarafından teklif olunan ara hal şeklini benimseyen Konferans, on sekizinci seneden itibaren iki yıl evvel verilecek peşin bildiri ile, fesih imkânı da öngörülmek üzere, sözleşmeye yirmi yıllık bir süre kabul etti.

BÖLÜM III.

MONTREUX SÖZLEŞMESİNE GÖRE BOĞAZLARIN KANUNÎ STATÜSÜ

Yeni Boğazlar repimini düzenleyen Montreux Sözleşmesi, milletler arasında barış ve işbirliğini sağlamlaştıracak her uluslararası gösteriyi daima hoş karşılayan İsviçre'nin konuksever toprağı üzerinde, 20 Temmuz 1936 da imza edildi. Konferansta temsil edilen devletlerin imzaladıkları metinler bir Sözleşme ve bir Protokoldan müteşekkildi (1) İmza merasiminin ertesi günü türk askerî birlikleri mahallî ahalinin sıcak tezahürleri ve alkışları arasında silahsızlandırılmış bölgelere girdiler. Sözleşme, 15 Ağustos'ta geçici olarak, ve tasdiknamelerin Fransız Dışişleri Bakanlığı Evrakına tevdiinden sonra da, 9 Kasımda kesinlikle yürürlüğe girdi.

Montreux Sözleşmesi beş kesim ve dört eke ayrılmış 29 maddeden ibarettir.

Boğazlar meselesinin ortaya çıkardığı çeşitli meselelere verilen hal tarzlarını, Sözleşmenin kendi planını izlemek suretiyle, inceleyeceğiz. Tetkiklerimiz şu beş kesime ayrılacaktır :

I. — Ticaret gemileri,
II. — Harp gemileri,
III. — Uçaklar,
IV. — Genel hükümler,
V. — Nihaî hükümler.

Sözleşmenin metnine ilk bakıştan itibaren, giriş kısmı, antlaşmaları incelemeğe ve kullanmağa alışık her okuyucunun dikkatini çeker. Bu giriş, Avrupa âmme hukukunun temel prensipi hüviyetini alan devamlı bir hükmü şu tazda düzenlemiştir:

(1) İtalyan hükûmeti sonradan Sözleşmeye katılmıştır.

«Boğazlar umumî tâbiri altında ifade edilen Çanakkale Boğazı, Marmara denizi ve Karadeniz Boğazından geçişi ve seyrisefaini, Lozan'da 24 Temmuz 1923 tarihinde imza edilmiş olan Sulh Muahedenamesinin 23 üncü maddesiyle tesbit edilen prensipi, Türkiye'nin emniyeti ve Karadeniz sahildarı devletlerin Karadenizdeki emniyeti çerçevesi dahilinde koruyacak tarzda tanzim etmek arzusu ile mütehassis olarak...» (1)

Girişin atıfta bulunduğu Lozan Sözleşmesinin 23 üncü maddesi de şöyle demekte idi :

«Yüksek Âlî Taraflar Boğazlarda geçiş ve seyrisefain serbestisi prensipini tanımak ve beyan etmek hususunda mutabıktırlar.»

Bu atfın pratik etkisi nedir?

Birinci netice, Lozan Sözleşmesinin 23 üncü maddesinde ilân olunan ve yeni sistemin de temelini teşkil eden geçiş serbestisi prensipinin dokunulmazlığıdır.

Aynı serbesti prensipi Sözleşme metninde bir çok defa tekrar edilmiştir. Evvelâ 1 inci madde «deniz yolu ile Boğazlardan geçiş ve seyrüseferin serbestisi prensip» ini yeniden teyid etmiştir.

Öte yandan, 28 inci madde geçici ile sürekliyi ayırdeden temel farkı belirterek, Sözleşmeye yirmi yıllık bir süre tayin ederken, geçiş ve seyrisefain serbestisi prensipine sınırsız bir süre tanımıştır.

Gerçi bu bir sınırlı serbestidir; her şeyden evvel, bir taraftan, Türkiye'nin, öte yandan da, Karadeniz devletlerinin güvenliğini sağlamak meşru endişesiyle sınırlı; sonra da, askerî uçakların üstünden uçacakları toprakların Türk egemenliğine tabi olması dolayısiyle, sadece seyrisefain ile sınırlı. Eşyanın tabiatından doğan bu kısıntılar, yeni statünün temeli olan serbesti prensipinden ne dikkati ayırır, ne de onun ehemmiyetini azaltabilir.

KESİM 1. — TİCARET GEMİLERİ

Sözleşmenin terim düzeni, 7 inci maddeye göre ticaret gemileri tabirinden Sözleşmenin ikinci kesimi ile ilgilenmeyen bütün gemileri kastediyor. Diğer bir deyimle, Sözleşmede tarif edildiği tarzda bir

(1) Metinler ve tercümeleri resmî vesikalardan aynen alınmıştır.

harp gemisinin ayırdedici vasıflarından hiç birine malik olmayan her gemi ticaret gemisi sayılmalıdır. Harp gemileri ise, 25 Mart 1936 tarihli Londra Deniz Antlaşmasının hükümlerini aynen benimsemiş olan II numaralı lâhikada tarif edilmiştir.

Montreux Sözleşmesinin ticaret gemilerine dair hükümleri Lozan Sözleşmesindekilerin hemem hemen aynıdır. Evvelki rejimde olduğu gibi, yenisinde de, düzenleme sıra ile inceleyeceğimiz üç duruma ayrılmıştır.

A. — Barış zemanı:

Ticaret gemileri, sancak ve hamule ne olursa olsun, gündüz ve gece, her hangi bir muameleye tabi olmadan Boğazlardan tam geçiş ve seyir serbestisinden yararlanacaklardır. Boğazlara giren gemilerin, Türk nizamlarına göre ve uluslarası sıhhî hükümler çerçevesi içinde bir duraklama esnasında riayet mecburiyetinde oldukları sıhhî kontrol hakkı mahfuzdur.

Boğazlardan transit olarak geçen gemilerden, Sözleşmenin 1 inci lâhikasında sıhhî kontrol, fener, şamandıra, tahlisiye, ilâh..., gibi yapılan hizmetler karşılığı tahsil edilen resimler haricinde hiç bir resim alınmaz. Kılavuz ve yedeğe alma ihtiyarîdir.

B. — Harp zamanında Türkiye muharip değil İken:

Barış zamanı için öngörülen serbesti rejimi, sancak ve hamule ne olursa olsun, harp zamanında da aynen bakidir.

Tarafsız yerine «muharip değil» teriminin kullanılmış olması dikkat çekicidir. Montreux'nün ince ve bilgin Âkitleri «tarafsız» sıfatının çok geniş şümulü dolayısiyle bu kelimeden kaçınmağı haklı olarak uygun görmüşlerdir.

C. — Harp zemanmda Türkiye muharip iken:

Bu durumda geçiş ve seyir serbestisi, Türkiye ile harp halinde bulunmayan memleketlerin ticaret gemilerine inhisar eder. Serbesti düşmana hiç bir suretle yardımda bulunmamak şartına bağlıdır.

Serbestiden faydalanan gemiler Boğazlara gündüz girecekler ve geçiş her defasında Türk makamları tarafından gösterilecek yolu takiben yapılacaktır. Mevzu tahditler hem Türkiye'nin, hem

de Türkiye ile harp halinde bulunmayan memleketlere mensup gemilerin güvenliği endişesinden mülhem bulunmaktadır. Boğazların mayınlanması, Türkiye'ye, geçiş ve seyrin en mükemmel güven ve huzur şartları içinde sağlanması görevini de, tabiî olarak, yükler.

Türkiye'nin, düşmana yardımda bulunmamak şartına riayete bağlı geçiş serbestisini nasıl sağlayacağı suali hatıra gelebilir. Lozan Sözleşmesi bu hususta Türkiye'ye gemileri muayene etmek hakkım vermişti. Montreux Sözleşmesi ise konuyu sükûtla geçiştirmiştir. Profesör de Visscher, muayene hakkının «şarta riayet ettirecek tek çare» olarak kabulü fikrini savunuyor. Biz de bu görüşe katılmaktayız.

Eski rejime nazaran yeni Sözleşmenin getirdiği en önemli yenilik, yakın harp tehlikesi kavramıdır. Bu özelliğe Türk Hükûmeti Lozan Âkitlerine yolladığı 11 Nisan 1936 tarihli notada işaret etmiş bulunuyordu.

Montreux Konferansı Türk talebinin isebetini takdir etmiş ve Sözleşmeye bu konuda ticaret ve harp gemilerine şâmil özel bir düzen kabul etmiştir.

Türkiye kendisini pek yakın harp tehlikesi tehdidine mâruz gördüğü takdirde, ticaret gemileri gene geçiş ve seyir serbestisinden yararlanacaklardır. Ancak gemiler Boğazlara gündüzün girecekler ve her defasında Türk makamlarınca tayin edilecek yolu takip edeceklerdir.

Bu halde kılavuzluk ücrete tabi tutulmadan mecburî kılınabilecektir. Montreux Sözleşmesinin, yakın harp tehlikesi halinde koymak mecburiyetini duyduğu mecburî kılavuzluğu, Türkiye'nin bizzat muharip dnurumunda bulunduğu bir harp halinde meskût geçmiş olması hayret uyandırıcıdır.

Rejimin uygun gördüğü düzenleme, Türkiye'nin, bir taraftan, şüpheli davranışı artan uyanıklığa sebep olan devletin gemileri de dahil olmak üzere, bütün yabancı gemilerin geçiş serbestisine telâfisi güç engeller çıkarmadan, Sözleşme hükümlerini yerine getirme taahhüdü, diğer taraftan da, hal ve şartların emrettiği harp ve savunma tadbirlerini tezlikle almak mecburiyeti arasında makul bir sınır çizmiştir.

KESİM 2. — HARP GEMİLERİ

Sözleşmenin II sayılı kesimi her şeyden evvel harp gemisi terimi ile ne anlamak gerektiğini tarif ediyor. 8 inci maddeye göre, harp gemileri ve onların tonajlarının hesabı için muteber tarif, Sözleşmenin ikinci lâhikasında gösterilmiştir. Bu lâhika muhtevasının 25 Mart 1936 tarihli Londra Deniz Antlaşmasından alındığı yukarıda söylenmiş idi. II numaralı lâhika (1) metninin incelenmesi sırasında okuyucu harp gemilerinin altı büyük sınıfa ayrıldığını görecektir:

— Harp hattı gemileri,
— Uçak taşıyan gemiler,
— Hafif su üstü gemileri,
— Küçük savaş gemileri,
— Denizaltı gemileri,
— Yardımcı gemiler.

Altı sınıftan her biri kendine has nitelikler esası üzerinden tarif edilmiştir.

Bilindiği gibi, Osmanlı İmparatorluğu Boğazlarm harp gemilerine kapalı tutulması geleneksel politikasına bağlı kalmıştı. 13 Temmuz 1841 tarihli Londra Anlaşmasının 1 inci maddesi, 1856, 1871 ve 1878 tarihli antlaşmalarla idame edilmek suretiyle, bir taraftan Sultan'm İmparatorluğun eski kaidesine (2) sadık kalma kararını teyid, öte taraftan da, diğer büyük devletlerin bu karara riayetleri hususunda aldıkları taahhüdü tesbit etmiştir. Kapama prensipi birinci cihan harbine kadar sıkı sıkıya muhafaza olunmuştur. Lozan Sözleşmesi bu geleneği sona erdirmiş ve harp gemilerinin sınırlı bir tonaja kadar geçmelerine izin veren yeni bir rejim kurmuştur.

Montreux Sözleşmesi ise Lozan'a nazaran bir gerileme kaydetmiştir. Konferans çalışmalarına temel olarak alınan Türk projesi başta olmak üzere yeni rejim, serbesti prensipinin harp gemileri hususunda uygulanmasını imkân nisbetinde kısıtlamak düşüncesinden mülhem olmuştur.

---

(1) Lâhikalar eserin sonundadır.
(2) İmparatorluğun eski kaidesine göre Sultan yabancı harp gemilerine İstanbul ve Çanakkale Boğazlarına girmeği menetmiştir.

Gerçi Sözleşme, hem ticaret, hem de harp gemileri için geçme serbestisini ilân etmiştir; ancak prensipin uygulanması metinde özellikle belirtilen sınıflarla sınırlanmıştır. Serbestinin şartları ve ölçüsü, geçen gemilerin, bir taraftan cömert bir muameleden yararlanan Karadeniz devletlerine, öte yandan da gayet sıkı bir rejime tabi olan Karadeniz dışı devletlere mensup bulunmalarına göre değişmektedir.

Lozan Sözleşmesinden harp gemileri konusunda yeni rejime nakledilen diğer bir özellik 16 ncı maddede yer almıştır. Bu maddeye göre, Boğazlarda transit halinde bulunan harp gemileri, avarya veya deniz ârızası halleri müstesna olmak üzere, Boğazlarda, geçişleri için gereken müddetten fazla kalamazlar. Bu demektir ki, kendilerine tanınan serbesti ancak geçişle sınırlıdır ve ticaret gemilerinde olduğu gibi seyre şâmil değildir.

Genel nitelikteki bu hazırlayıcı izahlardan sonra, şimdi malûm üç hal arasındaki farka dayanarak harp gemileri rejimini inceleyeceğiz:

A. — Barış zamanında :

Harp gemilerinin geçiş düzeni usul, vasıf, tonaj ve gemi adedine ilişkin bir sıra kurallar öngörmüştür.

1. — Usul :

13 üncü madde, geçiş izni elde etmek için izlenecek usulü gösteriyor. Bu amaçla Türk hükûmetine diplomatik kanal ile peşin bildiri verilmelidir. Bildirinin müddeti sekiz gündür. Fakat Sözleşme, Karadenizde sahilleri olmayan devletler için bu müddetin onbeş güne çıkarılmasını arzuya değer görüyor.

Bildiride gemilerin gidecekleri yer, isimleri, tipleri ve adetleri ile giderken ve dönüşte geçiş tarihleri tasrih edilecektir.

2. — Esasa ait şartlar :

a) geçişe ait :

Karadenizde sahili olan ve olmayan devletlerin hafif su üstü gemilerine, küçük muhabere gemilerine ve yardımcı gemilerine hiçbir resim ve vergiye tabi tutulmaksızın geçiş serbestisi tanınmıştır. Bunlar Boğazlara gündüzün gireceklerdir.

Bu kurala, Karadeniz devletleri lehine aşağıda inceleyeceğimiz veçhile, öngörülen istisnalar mahfuz kalmak şartiyle, bundan evvelki fıkrada sayılan harp gemilerinden başkalarının geçişi memnudur. Aynı istisnalar kaydı altında, Boğazlarda aynı ânda transit halinde bulunabilecek yabancı deniz kuvvetlerinin tüm tonajı 15.000 tonu aşamayacaktır.

Evvelki fıkrada gösterilen tonajlar mahfuz kalmak şartiyle, geçen kuvvetler dokuz gemiden fazla olamaz.

Tonaja ait kısıntılar, Türk Hükûmetinin daveti üzerine Boğazlardaki bir limana sınırlı müddetle nezaket ziyaretinde bulunan her hangi bir tonaj ve teşekküldeki deniz kuvvetine uygulanmaz.

Keza, geçiş esnasında hasara uğrayan ve Türkiye tarafından kabul edilen güvenlik kurallarına göre tamire tabi tutulan harp gemileri de tonaj hesabının dışında kalacaklardır.

Bu kuralları vazeden 14 üncü maddenin yazılış tarzı kusurludur. 15.000 ton kaidesinin çeşitli istisnaları metodik bir tarzda sayılacak yerde peyderpey zikrediliyor ve bu yüzden okuyanın zihnini karıştırıyor.

Karadeniz devletleri lehine istisnalar :

Karadeniz devletleri lehine öngörülen ilk istisna 11 inci maddede gösterilmiştir. Bu madde Karadenizde sahili olan devletlere, 15.000 tondan yüksek tonajda harp hattı gemilerini Boğazlardan geçirmek iznini veriyor, şu şartla ki, gemiler Boğazları birer birer ve refakatlerinde en çok iki torpido olarak geçeceklerdir. Demek ki, 11 inci madde, hem gemi sınıfı, hem de sınırsız tonaj bakımından bir istisna getiriyor. Bazı yazarlar «Boğazları birer birer geçerler» tâbirini çok müphem bularak şu suali soruyorlar: «Yazış tarzı, Sözleşmedeki tarife Boğazlardan muayyen bir ânda bir tek geminin geçmesini mi kastediyor, yoksa kısıtlama, Marmara denizi hariç, sadece iki su yolu ile mi sınırlanıyor?» Ayni yazarlar, birinci şıkta, kısıtlamayı haksız buluyorlar. Bu yazarlar sınırlamayı birden fazla harp hattı gemisini her iki geçidin sahasını aynı zamanda birlikte geçmekteki güçlük ile izah ediyorlar ve sınırlamanın Marmara'ya şâmil olmadığı sonucuna varıyorlar. Kanaatimizce bu izah doğru değildir. Ağır gemilerin Boğazları bütün uzunlukları boyunca tek başlarına birer birer geçmeleri, her mülâhazadan evvel, İstanbul'un güvenliği ile ilgili bir sınırlamadır.

İkinci istisna, Karadenizde sahil sahibi olan devletlere, bu deniz dışında inşa ettirdikleri veya satın aldıkları denizaltı gemilerini, tezgâha konma veya mübayaa keyfiyetinden Türkiye'ye zamanında haber verilmiş olmak şartiyle, üslerine katılmak üzere Boğazlardan geçirmek hakkını sağlıyor.

Karadeniz devletlerine, Türkiye'ye malûmat verilmek şartiyle, bir de denizaltı gemilerini bu deniz dışında kâin tersanelerinde tamir ettirmek üzere Boğazlardan geçirmek müsaadesi verilmiştir. (Madde 12). Her iki halde, denizaltı gemileri gündüz ve su sütünde seyredecekler ve Boğazlardan teker teker geçeceklerdir.

Birinci istisna, önlerinde nihayet sıcak denizlere serbest geçişin açıldığını gören Karadeniz donanmaları yararına büyük önemde rüçhanlı bir muamele teşkil etmektedir, hususiyle ki, aynı deniz, sahili olmayan memleketlere kapılarını ancak pek istisnaî hallerde ve çok sınırlı bir tonaj için açmakla yetinecektir.

İkinci istisna ise, Karadeniz devletlerinin denizaltıları lehine kaydettiği geçiş müsaadesi yanında, haklı şüphelere yol açabileceği için, kaçınılması gereken gizli davranışlara karşı kesin ve haklı şartlar ihtiva etmektedir.

Yukarıdaki izahlardan çıkan sonuç şudur: 11. ve 12 inci maddeler gereğince transit halindeki gemilerin hem mahiyeti, hem de tonajı bakımından sağlanan büyük eşitsizlik istisna edilirse, yeni Sözleşmenin bütün yabancı harp gemilerinin transitine koyduğu kısıtlamaları düzenleyen hükümler bütün deniz kuvvetleri için aynıdır.

b) Karadenizde yabancı deniz kuvvetlerinin tonajı ve ikamet süresi bakımından şartlar :

Bu fıkrada incelenecek olan şartlar, pek tabiîdir ki, sadece Karadenizde sahilleri olmayan devletlere uygulanmaktadır. Yukarıda verilen izahlar bu devletlere, Lozan rejimine kıyasla, yeni rejimde kabul ettirilen gerilemenin derece ve ölçüsünü göstermeğe yeterlidir. Evvelki rejim serbestiyi, hem ticaret hem de harp gemileri için kabul ve her iki sınıfa mensup gemileri prensipin pratik düzeni içinde imkân nisbetinde ayni hükümlere tabi tutmağa gayret etmiş iken, Montreux Sözleşmesi, Karadeniz dışındaki devletlere yüklediği cezrî sınırlamalarla harp hattı ve uçak taşıyan gemilerine ve denizaltılarına bu denizi kapatmış oluyor.

Karadeniz dışı devletlere kabul ettirilen sınırlamalar bununla da kalmıyor. Bu devletlerin Boğazlardan geçmeğe izinli tonajı iki çeşit kısıtlamaya tabi tutulmuştur. (madde 18)

1. — Toptan kısıntı :

Karadeniz de sahili olmayan devletlerin barış zamanında bu denizde bulundurabilecekleri en yüksek tonaj 30.000 i aşmayacaktır. Şimdiye kadar işaret edilen bütün sınırlamalar Karadeniz devletlerinin ferdî güvenliğini sağlamak amacını güdüyordu. Sözleşmenin getirdiği garanti, etkili olmak için, bu devletlerden her birini, yalnız Karadeniz dışı bir tek devletin filosuna karşı değil, bir de Karadeniz dışı devletler grubunun hatta belirli gemi sınıflariyle sınırlanmış deniz kuvvetlerinin üstünlüğüne karşı da korumuştur.

2. — Ferdî kısıntı :

Karadeniz dışı devletlerden her hangi birinin bu denizde bulundurabileceği tonaj yukarıda gösterilen toptan tonajın üçte ikisini aşamaz.

Ancak bu rakamlar değişebilir. Şayet, her hangi bir an, Karadenizin en kuvvetli filosunun tonajı, Sözleşmenin imzası tarihinde bu denizde en kuvvetli olan filonun tonajım 10.000 ton aşarsa, 30.000 tonluk toptan tonaj da, 45.000 tonu aşmamak şartiyle, artırmadan o oranda yararlanır.

Bu takdirde, ferdî tonaj da aynı oranlarda bir tonaj artırılmasından faydalandırılacaktır.

Türk Hükûmetine Boğazlardan geçmeğe mezun toptan ve ferdî tonajın tam bir hesabını tutmak imkânını vermek amaciyle, Sözleşme burada önemli bir kural koyuyor. Her Karadeniz devleti, Türk Hükûmetine, her yıl 1 Ocak ve 1 Temmuz tarihlerinde, Karadeniz'deki filosunun tonaj yekûnunu bildirmekle görevlidir. Türk Hükûmeti de kendi yönünden bu malûmatı diğer Âkit Taraflara ve Milletler Cemiyeti Genel Sekreterine gönderecektir.

18 inci maddenin 4 üncü fıkrası, Karadenizde sahili olmayan bir veya bir kaç devletin bu denize insanî bir maksatla, tümü 8.000 tonu aşmaması gereken deniz kuvvetleri göndermelerini öngörüyor. Geçiş, peşin bildiriye lüzum göstermeyen ve sadece Türk Hükûmetinin müsaadesiyle yetinen tez bir usulle yapılabiliyor.

Son bir kısıntı da, Karadeniz dışı devletlerin harp gemilerinin, vazifeleri ne olursa olsun, bu denizdeki, ikamet sürelerine aittir. Bu gemiler Karadenizde 21 günden fazla kalamayacaklardır.

Karadenizin, bu denizdeki en kuvvetli devletin tekel yetkisine terki bakımından, Âkit Devletlerin S. S. C. B. nin barış isteği ve azmine karşı sınırsız güvenlerini aksettiren 18 inci madde, Montreux Konferansı tarafmdan Sovyet heyetinin ısrarlı baskısı altında kabul edilmiştir.

Madde hukukî kaidelerle bağdaştırılamaz, çünki denizlerin serbestisine aykırıdır; Konferansın toplanmasına sebep olan, Karadenizin güvenliği bakımından, yani politik açıdan belki haklı gösterilebilir. Aynı mülâhaza, her hangi bir an, hatta medeni dünya kamusu tarafmdan da hoş görülebilir, şu şartla ki, S. S. C. B. ne verilen hak ve imtiyazlar uluslararası topluluğun genel menfaatlerine ve barışın icaplarına gereği gibi mukabele etmek suretiyle hedeflerine varsınlar.

B. — Harp zamanında Türkiye harp dışında iken :

Bu konuda Montreux toplantıları malûmumuz olan çok önemli tartışmalara sahne olmuştur. İngiltere ile Rusya'yı karşı karşıya getiren geleneksel ihtilâf etrafında cereyan eden bu sert müzakere, bazı ânlarda, Konferansı artık kaçınılmaz sayılan bir inkıta eşiğinde günlerce tetikte bırakmıştır.

Görüşmelerde söz konusu olan faraziye Sözleşmenin 19 uncu maddesiyle düzenlenmiştir. Bu maddeye göre, harp zamanında ve Türkiye harbe dahil bulunmadığı takdirde, harp gemileri, barış zamanı için tesbit edilen aynı şartlar içinde, Boğazlardan tam geçiş serbestisinden yararlanacaklardır. Ancak bu barış ve harp halleri arasındaki benzeme zahirîdir. Barış zamanında, Karadenize mensup olan ve olmayan devletlerin deniz kuvvetleri arasmda gözetilen eşitsiz muamele sebebiyle, bu fıkranın olduğu gibi bırakılması, durumu, harpte devletlerin eşitliği gibi temel bir hakkaniyet kaidesinin ihlâline götürürdü. Bu sebeple, 2 inci fıkra imdada yetişmiş ve muharip devletlere mensup harp gemilerinin Boğazlardan geçmesine mani olmak suretiyle dengeyi yeniden kurmuştur. Böyle olmakla beraber yasağın iki istisnası vardır:

a) Milletler Cemiyeti Misakından doğan hak ve vecibelerin dokunulmazlığı hakkındaki 25 inci maddenin uygulanması söz konusu olduğu zaman,

b) Milletler Cemiyeti Misakına göre akdedilen ve Türkiye'yi bağlayan bir karşılıklı yardım antlaşması gereğince, tecavüze uğrayan bir devlete yardım yapıldığı zaman. Bu yardım Cemiyet Konseyinde oy birliği elde edilememesi halidir.

Burada bir hususu belirtmek gerekmektedir. Karşılıklı yardım antlaşmalarının öngördüğü istisna, münhasıran, Türkiye'nin bu antlaşmalarla kabullendiği taahhütlerden doğuyor ve bu bakımdan Montreux Sözleşmesinden ortaya çıkan bir vecibe teşkil etmiyor. Netice olarak ta, Türkiye'yi Montreux Sözleşmesi Âkitlerine karşı değil, sadece kendisiyle karşılıklı yardım antlaşmaları imza etmiş olan devletlere karşı bağlıyor.

Milletler Cemiyeti Konseyinin oy birliği ile karara varamaması halinde, tecavüzün vuku bulduğu şartlar içinde yardım antlaşmasından doğan taahhüdü yerine getirmek mecburiyetini yüklenip yüklenmemek ve Boğazları Müttefik deniz kuvvetlerine açıp açmamak hususundaki karar yalnız Türkiye'nin takdirine bırakılmıştır. Şayet Türkiye, tecavüzün vuku tarzı ve gerçekliği hususunda, hiç bir şüpheye yer bırakmadığı kanaatına varırsa, yardım taahhüdü, bu davranışın mütecaviz devlette tahrik edeceği bütün tepkiler göze alınarak yerine getirilecektir. Gerçekten, mütecaviz, Boğazlarm Türkiye tarafmdan açılmasını pek alâ tarafsızlıkla bağdaşamaz telâkki edebilir. Öte yandan, Türkiye, yardım taahhütlerini yerine getirmesini haklı gösterecek hiç bir sebep görmemesi halinde de, kendisini antlaşmalardan doğan vecibelerini ihlâl ettiği iddiasiyle eleştirecek olan müttefiklerinin tepkileriyle karşılaşabilir.

Yukardaki izahlardan şu netice çıkıyor: İstisna halinin uygulanmasında, kararı ne yönde olursa olsun, Türkiye nazik ve hatta bazan tehlikeli durumlara düşebilir.

Montreux müzakerecileri, 19 uncu maddede bazı meselelerin halli imkânını bulmuşlar, fakat bu hal tarzlarının sonuçlariyle meşgul olmamışlardır.

Hiç şüphesiz, sadece Boğazlara sahip olmak mazhariyeti, bu müstesna su yollarını elinde tutan devlete, karşılamak zorunluluğunda bulunduğu bazı sorumluluklara ve tehlikelere yol açacaktır.

Hulâsa, barış zamanı için öngörülen sınırlamalar, Sözleşmenin 25 inci maddesinde zikredilen iki müstesna halde uygulanmayacaktır.

19 uncu madde ile konulan geçiş yasağı, Karadeniz devleti olsunlar veya olmasınlar, muharip devletlere ait ve bağlı bulundukları limanlardan ayrılmış olan harp gemilerinin bu limanlara dönmelerine mani teşkil etmez.

Son madde muharip harp gemilerinin Boğazlarda her hangi bir zabt ve musadereye kalkışmalarını, muayene hakkını kullanmalarını veya diğer her hangi düşmanca davranışta bulunmalarını menetmiştir.

C. — Harp zamanında Türkiye muharip iken :

Bu durumda Sözleşmenin benimsediği rejim hiç şüpheye yer bırakmayan bir sadeliktedir. Türkiye'nin muharip olması halinde, 20 inci madde, barış zamanı için tesbit olunan düzenlemeyi kayıtsız olarak kaldıracak ve harp gemilerinin geçişini tamamiyle Türk Hükûmetinin takdirine bırakacaktır.

Uluslararası düzenlemenin bu suretle durdurulması genel mahiyettedir. Yani yalnız geçişe ait olan kuralları değil, Karadenize geçmeğe mezun tahditli tonaja ait olanları da kapsamaktadır. Türkiye'ye verilen tam yetkinin sonucu olarak, bu memleket için muharip olmak, harp gemilerinin geçişi konusundaki bütün vecibelerinin süreli olarak ortadan kalkması ve Boğazlar üzerinde egemenlik haklarının yeniden ve tam olarak tesisi mânasına gelmektedir.

D. — Yakın harp tehlikesi hali :

Yukarıda da görüldüğü gibi, bu durum, Türkiye'nin kendisini yakın bir harp tehlikesinin tehdidine maruz hissederek, 21 inci madde mucibince, henüz barışın mevcut olduğu bir ânda harp zamanı için öngörülen tedbirleri almağa mezun olması halidir. Bu takdirde Türkiye fiilî muhariplik hali için derpiş edilen 21 inci madde hükümlerini uygulamak hakkını haiz olacaktır.

Ancak, kural, harp tehlikesi halinde, Türkiye'nin fiilen muharip olduğu zamanki şiddetiyle işlemeyecektir.

Evvelâ, 21 inci maddenin Türkiye'ye verdiği yetkinin kullanılmasından evvel Boğazlardan geçmiş ve bu yüzden bağlı bulundukları limanlardan ayrılmış olan harp gemileri limanlarına dönebileceklerdir. Fakat Türkiye, davranışı ile yakın tehlike endişelerine

sebep olan devletin gemilerini bu istisnadan yararlandırmayabilmek hakkını haiz olacaktır.

Öyle gelir ki, takdire bağlı ve belki tamamiyle yerinde olmakla beraber, uluslararası bir otoritenin tasbivinden mahrum kalan bu tatil kararının, melhuz neticelerini önleyecek tarzda yumuşatılması, belki bizzat Türkiye'nin de menfaatlerine daha uygun düşerdi. Gerçekten, unutmamalıdır ki, yakın harp tehlikesi halinde, tehdide mâruz bulunan ülke, bir tek memleketin göstereceği tepkiden ziyade, yetkili uluslararası organca tasvip edilmiş bir takbih kararıyle daha esaslı surette korunabilirdi. Meselâ 21 inci maddenin 3 üncü fıkrasında yer alan kural için gösterilen kontrol usulünün Türk Hükûmetinin kararıyle 2 inci fıkranın son kısmında derpiş olunan memnuiyet haline teşmili gayet kolaylıkla uygulanabilirdi.

Bu usul, Türk Hükûmetinin 21 inci maddenin 1 inci cümlesiyle kendisine verilen hakkı kullandığını, Âkit Taraflarla Milletler Cemiyeti Genel Sekreterine tebliğ etmesinden ibarettir. Şayet Konsey, Türkiye tarafmdan alınan tedbirlerin haklı olmadığına üçte iki çoğunlukla karar verir ve bu görüş Âkit Tarafların çoğunluğunca da paylaşılırsa, Türk Hükûmeti söz konusu kısıcı tedbirleri kaldırmağı taahhüt eder.

Gerçi Milletler Cemiyeti zamanında böyle bir kontrol gayet ağır, sıkıcı ve karmaşık olurdu. Konseyin dillere düşen batîliği, zuhur eden meselelere tam ve süratli hal tarzı bulunmasına yardım etmek şöyle dursun, aksine, onları sürüncemede bırakmak suretiyle vahametlerinin artmasına sebep oluyordu. Özellikle, Türk Hükûmetinin aldığı tedbirler hakkında karar vermeğe yetkili organların ikiliği, yalnız Konseyin işleyiş ağırlığını artırmak ve tehlikeli bir durumu uzatmakla kalmaz, aynı zamanda, iki topluluğun her birinde gereken çoğunluk elde edilememesi, yahut aralarında mutabakata varılmaması yüzünden kontrol usulünün tabiî işleyişini bile engelliyebilirdi.

Türk Hükümetince yakın harp tehlikesi karşısında 21 inci madde çerçevesi içinde alınacak kararların sonradan kontrolü prensipi, süratli ve etkili olmak şartiyle, tercihe değer görünmektedir.

Birleşmiş Milletlerde sürat unsuru sağlanabilir. Sürate etkililiğin de katılması, Milletler Cemiyeti Konseyinin yerine geçen Güvenlik Konseyinin, veto müessesesi yüzünden verimsizliğe uğramadan karar alabilmesine bağlıdır.

KESİM 3. — HAVA TAŞITLARI

Lozan Sözleşmesi hem deniz, hem de hava seyrüseferi lehine serbesti prensipini koymuştu. Askerî hava taşıtları, sadece, ticarî taşıtlara verilen uçuş serbestisinden yararlanmakla kalmıyorlar, ayrıca harp gemilerinin Karadenize geçişlerine konulan sınırlanmalardan da muaf tutuluyorlardı.

Montreux Sözleşmesi serbesti prensipini yalnız deniz seyrüseferi için kabul etmiştir. Lozan'ın hal şekli askersizleştirme rejiminde haklı görülebilirdi, fakat Türkiye'nin taleplerini kabul ederek Boğazları yeniden askerîleştiren Montreux Sözleşmesi telâkkisiyle müdafaa edilemezdi.

Tahkim edilen bölgeler üzerinde uçuşun doğurduğu tehlike, yeni rejimde hava seyrüseferinin serbestiden istifade ettirilmemesinin sebeplerini izah eder. Bu yasak esasen genel kurallara da tamamiyle uygundur. 19 Ekim 1919 tarihli Uluslararası Havaî Seyrüsefer Sözleşmesi, her devletin toprakları üzerindeki havaî uzay üzerinde tekel halinde eğemenliğini tanımıştır. Gene aynı sözleşmenin 15 inci maddesi, Âkit devletlerden birine mensup bir hava taşıtının, diğer bir Âkit devletin havaî uzayı üzerinde uçma hakkını, alttaki devletin çizeceği yolu izlemesi mecburiyet ve şartına bağlamıştır.

Montreux Sözleşmesinin 23 üncü maddesi, toprağı üzerinden uçulan devletin havaî güvenliğini sivil havacılıkta uluslararası işbirliği ve dayanışmanın icaplarıyla bağdaştırmak endişesiyle kabul edilmiş bir uzlaşma mahsulüdür. Bu maddede şöyle deniliyor: «Akdeniz ile Karadeniz arasında sivil hava taşıtlarının geçişini sağlamak amaciyle, Türk Hükûmeti, Boğazların memnu bölgeleri dışında, bu geçişe mahsus hava yollarını bildirecektir. Tesadüfî uçuşlar üç günlük peşin bildiriye tabi bulunacak, muntazam uçuşlar ise geçiş tarihlerine ait genel bir bildiri ile yapılacaktır.

KESİM 4. — GENEL HÜKÜMLER

Boğazlar Komisyonunun kaldırılması :

24 üncü made, Boğazlar Komisyonunun kaldırıldığını ve yetkilerinin Türk Hükûmetine verildiğini kaydediyor. Türk Hükûmeti Karadenize mensup olan ve olmayan devletlerin Boğazları geçen

harp gemilerinin tonajı hakkında istatistikler toplamağı ve gereken diğer bilgileri vermeği üzerine alıyor.

Bundan başka, Türk Hükûmeti, harp gemilerinin Boğazlardan geçmesine dair Sözleşme hükümlerinin icrasına nezaret edecektir. Geçeceğini resmen haber aldığı yabancı deniz kuvvetleri hakkında Türk Hükûmeti, bu kuvvetlerin teşekkül tarzı, tonajı, Boğazlara giriş ve dönüş tarihlerini de içine almak şartiyle, Âkit Devletlerin Ankara'daki temsilciliklerine keyfiyetten malûmat verecektir.

Nihayet, Türk Hükûmeti Milletler Cemiyeti Genel Sekreterine ve Âkit Devletlere her sene bir rapor göndererek Boğazlarda yabancı harp gemilerinin gidiş gelişlerini gösterecek ve ticaret ve deniz seyrüseferine dair diğer lüzumlü bilgileri sunacaktır.

KESİM 5. — SON HÜKÜMLER

A. — Tasdik :

26 ıncı madde, Sözleşmenin tasdik ve tasdiknamelerin, Paris'de Fransız hükûmetinin Evrak Dairesine tevdi olunacağını kaydeder.

Türkiyeninki de dâhil, altı tasdikname tevdi edilir edilmez, bir tevdi zabıtnamesi tanzim olunacak ve bunun tarihi yeni Sözleşmenin yürürlüğe girdiği günü tayin edecektir. Montreux Sözleşmesinin ihdas ettiği rejim 9 Kasım 1936 da yürürlüğe girmiştir.

Yukarıda da görüldüğü vechile, Sözleşme, Lozan Barış Antlaşmasını imzalamış olan her devletin sonradan iltihakına açık bulunacaktır. (madde 27)

B. — Sözleşmenin süresi ve tadili :

28 inci madde, Sözleşmenin, yürürlüğe girdiği andan itibaren yirmi yıllık süresi olacağını tesbit eder.

Bununla beraber geçiş ve seyrüsefer serbestisi prensipinin süresi hudutsuzdur.

Yirmi yıllık süre şarta bağlı olup, ancak iki yıllık bir fesih peşin bildirisi gönderilmesi halinde kesinleşecektir. Böyle bir bildiri gönderilmemiş ise, yürürlük devam edecek ve daha sonra

her hangi bir tarihte verilen bildiri, ancak iki yıl geçtikten sonra tesirini gösterebilecektir. Sözleşmenin şartlara uygun olarak feshi halinde, Âkitler kendilerini yeni Sözleşmenin hükümlerini tesbit etmekle görevli bir konferansta temsil ettirmeği kararlaştırmışlardır.

Yürürlüğe girişinin 18 inci senesinden itibaren, fesih prosedürü yanında, Sözleşme, bir de belirli devrelerde tadil prosedürü öngörüyor. 29 uncu madde şöyle diyor:

«Sözleşmenin yürürlüğe girmesinden itibaren her beş senelik müddetin sonunda, Âkit Taraflardan her biri, Sözleşmenin bir veya bir kaç hükmünün tadilini teklife teşebbüs edebilecektir.»

Bu istek kabule değer olmak için, her beş yıllık devrenin inkızasından üç ay evvel Âkit Tarafların her birine tebliğ olunmalıdır. Tebliğ, teklif olunan tadillerin mahiyetini ve sebeplerini ihtiva etmelidir. Ayrıca tebliğin, şayet 14 veya 18 inci maddelerin tadili isteniyorsa, diğer bir Âkit, başka her hangi bir maddenin tadilini söz konusu ediyorsa, diğer iki Âkit tarafından desteklenmesi gerekecektir.

Tadil prosedürünün iki yolu vardır: birincisi ilgili hükûmetler arasında görüşmeleri gerektiren diplomatik prosedürdür; bundan bir sonuç alınmadığı takdirde, Âkitler tadil konferansına katılacaklardır. Konferans ancak oybirliğiyle karar verecektir. Bu hükümden 14. ve 18 inci maddelere dair tadil halleri müstesna olup, bunlar için dörtte üç çoğunluk yeterli görülmüştür. Çoğunluk, Türkiye de dâhil olmak üzere, Karadenizde sahili bulunan devletlerin dörtte üçünü kapsamak suretiyle hesap edilecektir.

Fesih yetkisi hakkındaki 28 inci maddenin tahlili, bizi, Jenks ile birlikte, Montreux Sözeşmesinin özel menfaatleri aşırı derecede kayırdığını düşünmeğe sevkediyor.

Bütün rejimi değiştirmeğe mâtuf fesih yetkisinin kullanılması hem müfrit, hem de haksızdır.

Profesör de Visscher ise bu tenkide katılmıyor. Profesöre nazaran, bizzat 28 inci madde dahi, Âkitleri, rejimi fesheden Devletin de iştirâk edeceği yeni bir konferansa doğru götürdüğü için Sözleşmenin bir nevi tadilinden başka bir şey değildir.

Biz bu fikre katılmıyoruz. Sözleşmenin «fesih» ve «tadil» terimlerine verdiği sarih mâna, bu kelimelerin ne anlamı, ne de şümulü üzerinde hiç bir «spéculation» ve tefsire müsait görünmüyor. Gerçekten 29 uncu maddenin incelenmesi, tadil prosedürünün, ne sistemin temel mahiyetini değiştirmek, ne de Sözleşmenin genel düzenine halel vermek iddiasını güden, sadece sınırlı ölçüde bir ayarlama imkânı mahiyetinde düşünüldüğünü açığa vuruyor.

Sınırlı hudutlarına rağmen, tadil talebinin bir veya iki Âkit Tarafca desteklenmesi ve istenen değişikliklerin niteliğini ve sebeplerini belirtmesi gerektiğini yukarıda görmüş idik. Esasen prosedürün, talebin mahiyetine göre, ancak oy birliğini ve ya çoğunluğu sağladığı takdirde başarıya ulaşabbileceği de malûmumuzdur.

Fesih prosedüründe ise bu şartlardan hiç biri yoktur. Montreux Konferansı yeni Boğazlar rejimine, sınırsız uzatılmağa elverişli omak üzere, yirmi yıllık bir süre tanımıştır. Buna karşı, bir tek Âkit tarafmdan fesih peşin bildirisinin gönderilmesi, Sözleşmenin hayatına iki yıl içinde son vermeğe ve yeni sözleşmenin şartlarını tesbit edecek yeni bir Boğazlar konferansının toplanmasını tahrik etmeğe yeterli görülmüştür.

Bunun neticeleri nedir? Evvelâ 28 inci maddede Sözleşmenin vâdesi denilen tarih gerçekte vâde değildir. O, sadece, Âkit Devletlerin, belirli bir ânda, birbirilerine Sözleşmeyi feshetme yetkisi vermeleri hususunda imza esnasında teati ettikleri rızanın inikâsından ibarettir.

İkinci netice: fesih etkisinin sade bir gözden geçirmeden ibaret kalmadığıdır. Fesih yeni bir ruh ve farklı bir düzene sahip yepyeni bir sistem yaratmak azmi ile mevcut rejimin hayatına kesin olarak son vermek demektir.

Nihayet, fesih hiç bir kabul edilme peşin şartına tabi tutulmamıştır.

Gariptir ki, Montreux Sözleşmesi, bir taraftan, tadil prosedürünün tahrikini, haklı olarak, ince eleyip sık dokuyan titiz ihtiyatî tedbirlerle çevrelemiş, öte yandan ise, bütün bir rejimin hayatına son vermek ve fesih prosedürü gibi önemli bir teşebbüsü harekete geçirmek için basit bir bildiriyi yeterli görmüştür.

Yeni Boğazlar rejiminin kurulması gibi, uzlaştırılması güç, taban tabana zıt çeşitli menfaatler arasında gayet nazik ve karmaşık bir düzeni ve denge çabasını gerektiren fesih talebinin kayıtsız şartsız yürütülmesindeki ihtiyatsızlık anlaşılır şey değildir.

İşin daha garip ciheti, Sözleşmenin onbeş senelik süre için yapılması konusundaki ısrarın Türk heyetinden gelmiş olmasıdır. İngilizler elli yıl istemişler, Ruslar ise 10 - 12 sene ile yetinmişlerdir.

Bilindiği gibi, Türk heyeti, talebini, Sözleşmeyi uluslararası hayatın değişen şartlarına uydurmak endişesiyle haklı göstermeğe çalışmıştır. Öte yandan Konferans tutanakları, bize, Sözleşmenin ayarlanması ve kısa süreli olması taleplerinin de keza Türk endişelerinden doğduğunu göstermektedir. Türk heyetinin düşüncesine göre, Boğazlardan geçiş sözleşmesinde Türkiye'nin haklarını kısıtlayan temelli bir düzenleme, egemenliğe, karşılığında istikrar tavizi dahi getirmeyen bir darbedir.

Esasında gayet meşru kaygıları aksettiren bu düşünüş tarzını iki gerçek ışığında incelemek gerekmektedir:

Uluslararası kamu oyundaki gelişmelerden mülhem olan ilk yönetici fikir, genel olarak, Boğazları açık denizin devamı sayar. Boğazdan geçiş tam bir haktır. Ancak bu sert kural, Boğazın kıyılarının sahibi devletin güvenliğini ve varlığını koruma hakları ile yumuşatılmış bulunmaktadır. Bu koruma için elde edilmesi gereken haklar teminat altına alınacak menfaatler oranında değişir. Montreux Sözleşmesi tarafından, Âkit Devletlerin iradesinin üstünde, Devletler hukukunun devamlı bir prensipi olarak kabul edilen geçiş ve seyrüsefer serbestisi prensipi, uluslararası topluluğun menfaatlerine yarayan ve kıyılarının sahibi devletin haklarını kısıtlayan Türk Boğazlarının da genel kurala bir istisna teşkil etmediğini gösteriyor. Türkiye, kendi hak ve menfaatleri kadar, esasen daima tam bir dürüstlükle yaptığı gibi, uluslararası menfaatleri de hesaba katmak mecburiyeti altındadır. Yapılan hizmetler ve genel menfaat adına katlanılan ahdî kısıtlamalar karşılığında, Türkiye, meşru savunmasını, güvenliğini ve korunmasını sağlayacak kanunî vasıtalara sahip bulunuyor. Türkiye'ye, eşsiz bir mevkie sahip Boğazları cümertce hediye eden coğrafya, ona, aynı zamanda, amansız bir yüküm de yüklemiştir. Amansız diyoruz, çünki, bir taraftan Boğazlar, genişlemeğe hevesli büyük devletlerde

iştiha uyandırmış, öte taraftan da, bu iştiha Akdenize doğru yayılma yolunu kapamakta ilgili Devletler nezdinde tepki tahrik etmiş ve bu karşılıklı rekabet ilişkileri, 18 inci asırdan itibaren, Türkiye'nin başına bitmez tükenmez gaileler ve güçlükler çıkarmıştır.

Tarihî bir değişmezliği belirten ikinci gerçeği bu noktada ele alıyoruz. 1774 yılından beri Boğazların kontrolünü elde etmek için Rusların sarfettikleri gayretler malûmdur. Rusya'nın yerine geçen S. S. C. B. de hep aynı hevestedir. «Sıcak deniz» sabit fikri Sovyet politikasının en önemli kaygılarından biri olarak devam halindedir. Lozan (1923) ile Montreux (1936) arasmda Sovyetlerin Boğazlarda gerçekleştirdikleri ilerleme gayet iyi bilinmektedir. İiddia edebiliriz ki, Çarlık Rusyasının üç asırlık çaba ve savaş esnasında elde etmeğe beyhude uğraştığı sonucu, Sovyetler Birliği, Montreux'de bir çırpıda koparmağa muvaffak olmuştur. Kremlin'in Montreux'de elde ettiği kazançları, çabalarının son sınırı saydığına hangi devlet adamı, 1936 da, inanacak derecede sâf olabilirdi? Aksine inanmak için ise Litvinov'un Montreux'deki açıklayıcı beyanlarını okumak, daha iyisi, yeni Sözleşmeyi 10 - 12 yıl süre ile sınırlama talebini hatırlamak kâfî gelir. Bu kısa zaman S. S. C. B.'ne Montreux'nün getirdiği geçici sıçrama tahtasını esaslı hedef istikametinde yeni bir hamle için kullanmağa yetecekti. Montreux'de barış adına, geleneksel politikasından çok önemli fedakârlıklar yapmış olan ingiliz diplomasisi, Montreux rejimine elli yıllık bir ömür teklif etmek suretiyle, haklı olarak, bu tehlikeden kaçınmak, hiç değilse, onu geciktirmek istemişti. Âkıbet, ufak bir değişiklik ile Türk talebi kabul edildi.

15 - 20 yıl içinde Türkiye'nin egemen hakları için daha az kısıtlayıcı, daha liberal yeni bir rejim elde etmek ümidiyle Türk heyetinin Montreux'de gösterdiği iyimserik, ne bütün boğazlar için eşit, liberal bir rejim araştırmağı kendisine iş edinen uluslararası cereyanların gelişmeleri, ne tarih, ne de gelecek gerçeklerin sezişi ile izah edilebilirdi.

Montreux'nün imzasından tam on yıl sonra, S. S. C. B. Türkiye'ye nota vererek Boğazların kendisiyle ortak savunulmasının düzenlenmesini istiyordu.

Antlaşmaların ebedî olmadığını ve olamayacağım biliyoruz. Değişmezlik eşyanın tabiatine aykırı ve beşerî hayatın bitmez tükenmez istihaleleriyle bağdaşmaz bir haldir. Bu bakımdan Konfe-

rans tarafından düşünülen, «beş yılda bir tadil prosedürü» gayet yerinde ve mâkuldür. Yerindedir, çünki mevcut hükümleri değişen şartlara göre ayarlamak zaruridir; mâkuldür, çünki Konferans, aynı zamanda, hem haksız tadillerden doğabilecek istikrarsızlık tehlikesinden, hem de, faydalı ve lüzumlu ayarlamaları engellemek hevesine kapılabilecek münferit keyfi muhalefet ihtimallerinden kaçınmak için, devirli ayarlamaları bütün gerekli ihtiyatî tedbirlerle kuşatmasını bilmiştir.

Buna karşı fesih prosedürü meçhullerle dolu, zorlu ve aşırı bir usuldür, hiç bir tercihe yer bırakmamaktadır. Sözleşmenin yürürlüğe girmesinden 18 yıl sonra, bir tek Âkit Devlete, sadece kendi işine, keyfine ve rahatına uygun düştüğü için, belki de mevcut rejimin devamını temenni etmekte olan dokuz ortağa, her hangi bir an, Sözleşmenin tasfiyesini ve yeni bir anlaşma ile değiştirilmesini kabul ettirmek imkânını vermektedir.

Montreux Sözleşmesinin, Boğazlar rejiminin istikrarını, kendi çıkarlarını uluslararası topluluğun menfaatleriyle bağdaştırmaktan ziyade özel ihtiraslarını tatmine bağlanmış devletlerin savletlerine karşı korumağa matuf en küçük ölçüde ihtiyat tedbirleri ve garantileriyle çevrelememiş olmasını kavramak güçtür.

C. — Netice

Montreux Konferansı çalışma ve sonuçlarının incelenmesi objektif müşahide şu neticeleri çıkarmak fırsatını verir:

Her şeyden evvel, Konferans, bir iyi niyet, uzlaşma ve işbirliği eseri gerçekleştirmiştir. Bu eser karşılıklı tavizlerin mahsulüdür. Sırf millî bir hal şekli elde etmeğe uğraşmaktansa uluslararası bir dayanışma eseri gerçekleştirmek peşinde olan Türkiye, en aziz haklarından tavizleri en pahalıya mal olan Devletler arasında bulunmakta idi.

Konferans, ne kadar karmaşık olursa olsun, uluslararası ilişkilerin dürüst ve düzenli yolu ile memnunluk verici bir sonuca erişmeyecek hiç bir mesele mevcut olmadığını, bu suretle, bütün cihana isbat etmiştir.

Montreux Sözleşmesinin tartışılmasına ve hazırlanmasına katılan bütün heyetler, beyanlarında, tutumlarını, bir barış ve dirlik politikası, başkalarının haklarına hürmet, milletler arasında da-

yanışma, mukavelelere riayet ve barışın genel menfaati üzerine bina ettiklerini belirtmişlerdir. Kısacası, Konferans Boğazlarda milletlerarası bir bağ kurmak istemiştir.

Bu dilek ve özenişin gerçekleşmesi, tabiatiyle, Boğazların kullanılmasında en ziyade ilgili olan Devletlerin Montreux Sözleşmesinden doğan vecibelerine gösterecekleri riayetle meşrut idi.

Türkiye egemenlik haklarına tekrar kavuşmuş, yeniden bir Akdeniz Devleti olmuş, geçen asırlar boyunca, münhasıran harp açısından mütalâa edilmiş olan Boğazlarda, barışsever ve medeni milletler arasında bir sulh ve ahenk bağı kurulmasına yardım etmiş, kendi payına düşen çabayı cömertce yapmış olmanın huzur ve mutluluğu içinde idi.

Büyük Britanya'nın, geleneksel Boğazlar politikasından devrimci tavizler verdiğini söylemekte mübalağa yoktur. Malûm ingiliz deneyciliğinin (empirisme) yumuşaklığı sayesinde, Büyük Britanya hükûmeti, uluslararası durumdan doğan yeni siyasî icaplara derhal intibak etmişti. Büyük Britanya, geçmiş asırlara ait hükümsüz prensiplerin canlı gerçeklerle karşılaşamayacağını çarçabuk anlamıştı. Cumhuriyet Türkiyesi, her taraftan itilip kakılan ve kendi ihtiyariyle teşebbüs almaktan âciz eski «Hasta Adam» değildi. Genç, kuvvetli, hareketli yeni Atatürk Türkiye'sini hesaba katmak gerekiyordu. Özellikle ki, Habeşistan harbinden, Akdeniz'deki gerginlikten ve merkezî Avrupa'da belirmeğe başlayan yeni siyasî gruplaşma taslağından gereken koruyucu dersleri çıkarmak suretiyle, Lozan statüsü yüzünden Boğazlar üzerinde hissedilen güvensizlik tehdidi karşısında ilk tehlike işaretini veren ve kendi emniyet ihtiyacını tatmine everişli yeni bir statünün hazırlanmasını isteyen ilk memleket, gene Türkiye olmuştu. İngiltere, aynı zamanda, yeni merkezî Avrupa siyasî taslağının sivri uçlarından birinin S. S. C. B. ne yönelmiş olduğunu da görüyordu. Bu müşahedelerin top yekûnu Büyük Britanya'yı, Türkiye ve Sovyetler Birliğinin tabiî müttefiki durumuna getirmişti.

Konferansta mevcut heyetlerin, istisnasız, verdikleri anlayış ve iyi niyet delilleri ve, özellikle, Tüklerle İngilizlerin rıza gösterdikleri tavizler sayesinde, Ruslar bütün belli başlı hedeflerini kabul ettirmeğe muvaffak olmuşlardı. Yeni Sözeşme, S. S. C. B. ne, harp gemilerinin Boğazlardan geçmesi için, Türkiye'nin güvenlik mülâhazalarından doğan bazı ayarlama şartları altında, özel imtiyazlar

tanımıştı. Diğer taraftan da, Karadenize mensup olmayan devletlerin harp gemilerine Boğazlara ve Karadenize aynı serbestlikle girme hakkı verilmediği için, S. S. C. B., Akdeniz bahrî kuvvetlerinin mefruz her türlü tecavüz ve takibine karşı tamamiyle korunmuş bulunuyordu.

Kısacası bu temel noktada Rusya'nın kaç asırlık rüyası gerçekleşmişti, şu esaslı farkla ki, rus arzuları Türkiye'nin egemenliğine, toprak bütünlüğüne ve güvenliğine zarar vermeden tatmin olunmuştu.

Türkiye, Sözleşmeyi, yeni Boğazlar rejiminin, kendisine esasen bir dostluk antlaşması ile bağlı S. S. C. B. ile Batı Devletleri ve Balkan memleketleri arasmda, barış yararına bir işbirliği devrinin açılmasında bağ ve temel teşkil edeceği ümidiyle imzalamıştı. Diğer bir deyimle, S. S. C. B.'ne sağlanan özlü tavizler, bu Devleti, temelli olarak barış cephesine bağlamak ve onu, tehdid ve tehlikeye mâruz bulunan Akdenize İngiliz-Fransız-Türk orta ğı olarak getirmek arzusundan ilhamını alıyordu.

Bu ümitlerin gerçekleşip gerçekleşmediğini eserin aşağıdaki sayfalarında göreceğiz.

BÖLÜM IV.

1936'DAN İTİBAREN ULUSLARARASI DURUMDAKİ GELİŞMELER

1936 yılı, yirminciyüzyılın diplomatik ve askeri tarihinde, duygusuz, gevşek ve her türlü sağlam ve kuvvetli tepkiden mahrum bir Avrupa karşısında, faşist devletler tarafından gerçekleştirilen olup bittilerin ilk işaretini kaydetmiştir. Başarısız ve güçsüz silâhsızlanma konferansının sonucu olarak ortaya çıkan Alman silahlanması, çeşitli cüretli eylemlerin ilk alâmetlerinden başka birşey değildi.

Bu eylemler yolu ile, Hitler Almanyası, bir taraftan Versailles diktasının öcünü almağı ve Avrupa'nın kaderine hâkim olmağı tasarlarken, diğer taraftan, müttefiki İtalya'ya da, uzun zamandan beri tarihe karışmış bir imparatorluğun zevalinden doğan inkisarı gidermek ve onu yeniden hayata kavuşturmak hülyasının, Mussolini'nin sabırsız ve huzursuz ruhunda uyandırdığı hırsı Berlin-Roma mihveri sayesinde tatmin etmek imkânını vermek istiyordu. Ren sahasının 7 Mart 1936 günü Alman birlikleri tarafından işgali, Lokarno anlaşmalarının feshi, Habeşistan'ın İtalyan idaresi altına alınması ve buna karşı düzenlenen Uluslararası müeyyidelerin başarısızlığa uğraması, her iki totaliter devletin genişleme ve hükmetme programlarını gerçekleştirme cüretlerini kışkırtıp kamçılayan birer safha teşkil ediyordu. Büyük Devletlerde görülen gevşekliğin meş'um sonuçları bu kadarla da kalmıyordu. Bu düzensizlik, nazi saldırılarının Avrupa'nın her tarafında uyandırdığı dehşetle birleşerek, küçük memleketleri, Batılı Devletlerle işbirliği politikasından yavaş yavaş ayrılmağa sevketmekte idi. Avrupa'nın küçük başkentlerinde, değişen şartlara katlanmak, ortak güvenlik prensipinden vazgeçmeğe alışmak, faşist devletlerin yıkıcı dinamizmini gerçek mânasıyle kavramak ve neticede bu yeni cereyana enaz tehlike ile uymağa çalışmak zorunluluğunun gün-

den güne daha ziyade açıklıkla belirdiği hissediliyordu. Bu arada olaylar biribirini hızla izlemekte idi. 18 Mart 1938 de Avusturya'nın Amanya'ya ilhakı, Çekoslavakya'ya yönetilen tehlike, bu konuda Chamberlain ile Hitler arasında Berchtesgaden ve Godesberg'de üst üste yapılan iki görüşme, meş'um Münih anlaşması ve bunu takiben birkaç ay sonra 14 Mart 1939 da Çekoslavakya'nın Almanya'ya bağlanması, Nisan 1939 da Arnavutluğun İtalyan Birlikleri tarafından işgali, nazi hükümetin, tarihinde dört defa zulme ve taksime kurban olmuş kahraman Polonya'ya karşı savurduğu tehditler, Avrupa'da gitgide artan gerginlikten Japon diplomasisinin uzak şarkta yararlanmak maksadiyle giriştiği çabalar, hülâsa, totaliter devletlerin doymak bilmez iştihalarını birer birer tatmin etmeğe mahkûm milletlerin kaderini, sanki alınyazıları icabı, hazırlanmış bir program gereğince, peşin tayin etmiş hissini veren bütün bu vahim olaylar, Avrupa'nın her tarafında sâri bir korku ve yılgı uyandırıyordu. Bu maddî ve manevî çöküntü sahnelerinin güçsüz ve etkisiz tanığı Avrupa, 1938 yılında, kendisini saran uyuşukluktan uzun yıllardan beri ilk defa olarak silkinip, Münih'te kuvvet karşısında eğilerek maruz kaldığı küçülmenin bütün acılığını kavrama işaretleri göstermeğe başladı. Çekoslavakya'nın sırtından gerçekleştirilen anlaşma, her tarafta, «peşin yargı ve karşılıklı kinlerden kurtulmuş, bütün milletlerin hayati haklarına hürmet hissiyle duygulanmış ve milletler arasında ahenkli bir işbirliğine yönelmiş yeni Avrupa'nın hareket noktası» olarak kutlanmıştı. Tam bir yıl sonra, Çekoslavakya, tüm olarak nazi Almanya tarafından ilhak ediliyordu.

Münih Anlaşması tarih tarafından elbette ki takbih edilecektir. Bu vesika, temelinde, beceriksizce gizlenmeğe çalışılan kaygılarla mâlûl idi. Harpten kaçınmak endişesi içinde çırpınan Büyük Britanya ve Fransa, Çekoslavakya ile mevcut ittifaklarının kendilerini mâruz bırakacağı gailelerden, büyük müttefiklerinin askeri yardımını samimilikle uman ve bekliyen küçük bir memleketin toprak bütünlüğünü feda etmek suretiyle, sıyrılmağı uygun bulmuşlardı. Yine Batılı iki büyük devlet, aynı suretle, ve hal ve zamana uygun hareket etmek kaygısı ile, Hitleri, Çekoslovakya'da tatmin etmeği ve onun savaşcıl niyetlerini Sovyetler Birliğine çevirmeyi daha isabetli saymışladı.

Bu arada Avrupa'lı büyük bir devlet adamı, Münih anlaşmasının hazin sonuçlarını sezerek, etrafı uyarmaktan geri kalmamıştı.

Basiretleri günlük politika endişeleriyle yoksullanmış bazı Avrupalı devlet adamlarının, bahtsız Münih anlaşması sayesinde «ebedi barış ve ahengi» sevinç içinde kutlamakla meşkul oldukları bir anda, Mr. Winston Churchill, 5 Ekim 1938 de söylediği tarihi nutukta, milletleri şu sözlerle uyanıklığa davet ediyordu: «Herşey kaybolmuştur. Büyük önemde bir yenilgi ile karşı karşıyayız. Orta ve Doğu Avrupa'daki bütün memleketlerin, kudretli nazi devletinden en iyi şartları elde etmeğe gayret edeceklerini muhakkak saymalıyız. Tuna ovasından Karadenize inen, Türkiye'ye giden yol artık istilâya açılmış bulunmaktadır.»

§

Avrupa'yı sarsan tehlike hali, yaklaşan silahlı çatışmanın ilk işaretlerini ortaya koyduğu sırada, Türk milleti hudutsuz bir matemin ağırlığı altında ezilmiş bulunuyordu. Atatürk 10 Kasım 1938 de uful etmişti. Tabiatın, milletine mucivezi bir canlanma ve kalkınma iradesinin hamlesini zerketmek için, şahsında müstesna kahramanlık ve kumanda hasletlerini, teşkilâtçılık ve devlet adamlığı dehası ile düzenlediği eşsiz lider, peşinde tesellisiz bir millet bırakarak ruhunu Tanrı'ya teslim etmişti. Şanlı Şef ve Devlet Başkanının cenazesi, milleti ile beraber O'nun eşsiz eserine son bir hayranlık ve ihtiram saygısı sunmağı vazife saymış olan birçok dost ecnebi memleketlerin gönderdikleri heyetler ve askerî birlikler tarafından tekip edilerek, ebedi istirahat mahalline bırakılmıştı.

§

Türkiye zaviyesinden siyasi durum, özellikle, Akdenizde vahim bir manzara arzetmekte idi. Bunun sebebi, faşist İtalya dış politikasının bu denizi hükmü altına almak ve bir İtalyan denizi haline getirmek hususunda gösterdiği gitgide kesinleşen eğilim idi. Bu arzu belirtileri sadece Habeşistana karşı açılan sefer ve Arnavutluk tacının Savua hanedanı tacı ile birleştirilmesinden ibaret kalmıyordu. Faşist rejiminin kuruluşundan beri Mussoini, çeşitli vesilelerle, İtalyan milletinin hayalini kamçılamağa matuf nutuklarında, sözlerine coğrafi vuzuh vermeksizin, Doğu Akdenizi yeni İtalyan İmparatorluğunun genişleme sahası olarak göstermeği âdet edinmişti. Aynı politika, Türk sahilleri civrında bazı adaların tahkimi suretiyle büsbütün bâriz bir mahiyet almıştı. Akdenizde İtalyan genişlemesi ve yayılmasının kaygıları sadece Türkiye'ye

inhisar etmiyor, aynı zamanda Büyük Britanya ile Fransa'nın bu denizdeki asırlık çıkarlarını da ilgilendiriyordu. Diğer bir bölgede, Polonya'ya yöneltilen Alman tehditleri, nazi politikasının «Doğuya doğru ilerleme» tasarılarını açığa vuruyor ve bu suretle ortak tehlikeye, hatta Sovyetler Birliği'nin de varlığını katıyordu. Kader birliği bu devletlerin menfaatlarmdaki müvaziliği ortaya koymuş ve politik durumun bir savaş felâketiyle sonuçlanması haline karşı görüşlerini bağdaştırmak amacıyla istişarelere girişmelerini zorunlu kılmıştı.

Türkiyenin böyle bir durumda alacağı tutum prensipler bakımından hiçbir güçlük göstermiyordu. Ne kendi menfaatleri, ne de Cumhuriyetin doğmasını ve istikrarını yöneten yüksek doğmalar, onun zor ve tahakkümü politika kıstası olarak seçen devletlerin yoluna katılmasına hiç bir suretle cevaz vermiyordu. Türkiye için asıl güçlük bu tutuma kesin bir ifade vermek gerektiği andan itibaren başlıyordu. Gelecekteki hareket tarzını kendi dış politikasının değişmez prensipleri ile uygunlaştırmak endişesi, pek tabiî olarak, Cumhuriyet Hükûmetini, o esnada Avrupa'da mevcut savunma ve karşılıklı yardım potansiyeli"nin yaklaşık bir teşhisini yapabilmek üzere, çeşitli başkentlerde yoklamalarda bulunmağa sevketmekte idi.

Mart 1939 ayında Türk durumu şu tarzda özetlenebilirdi:

1 — Büyük Britanya ile Fransa'nın tutumuna müvazi olarak barış ve genel menfaat amacı güden bir siyasi yön muhafaza etmek.

2 — Totaliter devletlerin Türkiye'ye taarruzda bulunmaları haline karşı Boğazların savunulması hazırlıklarında sağlanabilecek dış destek hakkında bir fikir edinmek.

3 — Sovyetler Birliğinin görüşlerine, imkânlar nisbetinde, nüfuz etmeğe çalışmak ve kabilse ortak gayret içinde bu devletin işbirliğini sağlamak. Keza aynı yoklamalara müvazi olarak savunma ve güvenlik hazırlıklarında Sovyetler Birliğinin işbirliğini sağlamaktaki önem üzerine Fransız ve İngiliz Hükümetlerinin dikkatini çekmek.

§

Arnavutluğun İtalya tarafından ilhakını izleyen günlerde, bu olayın ancak ilk işaretini teşkil ettiği gelecek düzensizliklerden en-

dişelenen ve Akdenizde statükoyu muhafazaya azmetmiş olan Büyük Britanya Hükûmeti, Yunanistan'a garantiler vermek kararına varmış ve bu garantilere katılması hususunda Ankara Hükûmeti nezdinde istişareye girişmişti. Bu temas üzerine açılan müzakereler, karşılıklı vecibeler kapsayan 12 Mayıs 1939 tarihli deklarasyon ile sonuçlandı.

Vesikada, iki nokta dikkati çekiyordu: Birinci nokta, her iki hükûmetin uzun süreli bir anlaşma aktedmek kararlarını açıklamaları idi. Bu hüküm, özellikle Türk dış politikasının kesin ve devamlı yönelimini açıkça ortaya koyması bakımından önem taşıyordu. İkinci nokta da, deklalarasyon'un hiçbir memlekete karşı olmadığını belirtmesi idi. İmzalanan vesika, Atatürk devrinden beri sistemle izlenen Türk barış politikasından ilhamını almıştı. Bu alanda tek yenilik, Türk-İngiliz ilişkilerinin yakınlaşmayı evvelâ dostluğa ve, sonuç olarak ta, ittifaka götüren kesin bir istikamet almış olmasından ibaret idi.

Türk-İngiliz deklarasyonu ve bunu izleyen 23 Haziran 1939 tarihli aynı mahiyetteki Türk-Fransız deklarasyonu, ileride görüleceği veçhile, her üçç devlet arasında, 19 ekim 1939 tarihinde Ankara'da imzalanacak olan üçlü ittifak antlaşmasının müzakeresine başlangıç teşkil etmiştir.

Türk-Fransız--İngiliz müzakereleri memnunluk verici surette ilerlerken, her üç devlet, aynı zamanda, Sovyet niyetlerine nüfuz etmek ve kendi üç taraflı antlaşmalarını Moskova ile ayrı ayrı karşılıklı yardım anlaşmaları imzası suretiyle tamamlamak çabasına girmişlerdi. Tecavüze karşı savaşta Sovyetler Birliği herkesçe önemli bir unsur olarak görülüyordu.

Barış ve savaş kaderinin Moskova'da karara bağlanacağı görüşünde herkes birleşmekte idi. Ancak Sovyetler Birliği niyetleri hususunda hiçbir sızıntı vermiyor ve dikkatini sadece Batı devletlerinin taarruz halinde alacakları tavrı keşfetmek noktası üzerinde topluyordu. Gerçekten, Münih uzlaşmasından ve bahtsız kaderiyle başbaşa bırakılan Çekoslovakya'nın ilhakından beri Avrupa siyasî sahnesinin kenarına çekilmiş olan Sovyetler Birliği, karşılıklı yardım antlaşmaları hakkında edindiği itimatsızlığı bütün açıklığı ile gösteriyordu. Hiç şüphesiz, 1939 da, Avrupa'nın içinde bocaladığı karmakarışık durumda, ve müttefiklerle kurulmuş olan ortak güven sisteminin her taraftan yıkılma alâmetleri gös-

terdiği bir ânda. hiç kimse Rusları sistemin etkisizliğini dile dolamalarından dolayı suçlayacak durumda değildi. Ancak sisteme itimatsızlık bir sorun, bu sistemin yıkılmasından sadece Batılı devletleri suçlu tutmak ise büsbütün ayrı bir sorun idi. Fransız Dışişleri Bakanı sıfatiyle Moskovanın durumunu teşhis için en iyi gözleme mevkiinde bulunan M. Georges Bonnet, Rusların, görünürdeki hayal kırıklıklarının arkasında, Sovyetler Birliği ile Almanya'nın hudut komşusu olmamaları ve Polonya ile Romanya'nın da Sovyet kıtalarının memleketlerinden geçmelerine izin vermemeleri bahanesile, gerçekte, Almanya ile çatışmayı önlemek ve doğuda günden güne beliren silâhlı ihtilâfı batıya çevirmek hususunda yararlanmak emelini beslediğini ileri sürmekte idi. İşte bu yüzdendir ki, Sovyetler Birliği, teşhisi imkânsız bir sertleşme durumu içine kapanıyor ve bu vaziyetten, Avrupa savunma cephesi teşkili amacıyla Kıta devletleri ile ortaklık etmektense, günün birinde kendisine hakem rolü oynamak fırsatını verebilecek bir maske ve bir haklı mazeret olarak faydalanmağa kararlı görünüyordu.

O andaki Rus ruhi haleti Stalin'in şu uyarışı ile açıkça belirmektedir: «İhtiyatlı olalım ve şunu bunu maşa gibi kulanmak itiyadında olan harp tahrikcilerinin oyunu yüzünden ihtilâflara sürüklenmekten kaçınalım.»

Savunma cephesi, 22 Mart 1938 tarihinde teati edilen notalarla yayınlanan Fransız-İngiliz ittifakı ile fiilen kurulmuştu.

Bu nüveden hareket edilerek, cephenin Doğu Avrupa memleketlerine uzanması için çalışmalara başlandı.

6 Nisanda, Büyük Britanya ve Polonya arasmda karşılıklı yardım paktı imza edildiği öğrenildi. 13 Nisanda, Büyük Britanya Başbakanı hükümetinin Romanya ve Yunanistan'a garanti verdiğini açıkladı. Aynı tarihte, Fransa, Polonya ile yürürlükte olan ittifakını teyid ve Romanya ile Yunanistan'a karşı da Büyük Britanyanınki tarzında taahhüdlere girdiğini ilân ediyordu.

Hemen hemen aynı tarihte Büyük Britanyanın Moskova Büyük Elçisi, Polonya ve Romanya'ya garanti verilmesi hususunda Sovyetler Birliğinin görüşlerini yoklamağa memur edilmiş ve Moskova'nın cevabı da Sovyet muvafakatını şu üç şartın bütün ilgililerce kabulüne bağlamıştı:

1 — Büyük Britanya, Fransa ve Sovyetler Birliği arasmda savunma amacı ile karşılıklı bir yardım antlaşması akti,

2 — Her üç büyük devlet tarafından, Sovyetler Birliği ile hudut komşusu bütün Avrupa memleketleri dahil olmak üzere, Baltık'tan Karadeniz'e kadar uzanan bütün Devletlere garanti verilmesi,

3 — Karşılıklı yardım paktının müessirliğini arttırmak ve tecavüz halinde hem bu paktın, hem de garantinin şeklini ve şumulünü tayin etmek maksadiyle üç büyük devlet arasında bir askerî sözleşme akti.

Temaslar neticesinde açılan müzakereler çok ağır ileriliyordu. Başlıca güçlük üçlü garantiden faydalanacak olan devletlerin kuşkulu davranışlarından doğmakta idi. Bu arada, askeri sözleşmeyi üçlü pakt metnine en isabetli tarzda katmak maksadiyle, Sovyetlerin isteği üzerine, Moskova'ya bir Fransız-İngiliz askeri heyeti gönderildi. Nihayet taraflar politik antlaşma metnini hazırlamağa muvaffak oldular. Litninov'un yerine Dışişleri Komiseri tayin edilen Molotov'un isteği üzerine, anlaşmanın imzası askeri sözleşmenin hazırlanması ânına talik edildi. İşte bu sırada, âni zuhur eden ve aşağıda izah edilecek olan çok önemli bir olayın etkisiyle, müzakereler kat'i ve nihai olarak kesildi. Tartışmalar esnasında rastlanılan güçlükleri Mareşal Voroşilov, o sıralarda, İzvestia gazetesi yazarına şu tarzda açıklamıştı: «Sovyet askerî misyonunun kanaatına göre, mütecâviz ile ortak hududu olmayan Sovyetler Birliği Hükûmeti, ancak ordusunu Polonya topraklarından geçirebilmek şartiyle, Fransa, İngiltere ve Polonya'ya, yardımda bulunabilir. Sovyet Birliklerinin müttecâviz devletin kıtaları ile temasa geçmesini sağlamak için bundan başka yol yoktur. Bu isteğin âşikâr isabet ve haklılığına rağmen Fransız ve İngiliz askeri misyonları Sovyet misyonunun ileri sürdüğü şartı kabul etmediler. Polonya Hükûmeti ise Sovyetler Birliğinin yardımına ihtiyacı olmadığını ve bu yardımı kabul etmeyeceğini açıkça bildirdi. Bu olumsuz tutum Sovyetler Birliğinin ilgili memleketlerle askerî işbirliğinde bulunmasına imkân bırakmamıştı. İhtilâfın ve inkıtaın sebebi budur.»

Sovyetler tarafından ileri sürülen delillerin etkileyici bir mantıki tarafı olduğu inkâr edilemez. Ruslar, bir savunma denemesine dahi başvurulmaksızın kabul edilen Münih uzlaşmasının menfi hâtırasını muhafaza etmekte idiler. Onlar, Polonya ile Romanya'nın da Almanya tarafından tecâvüze uğramaları halinde, aynı suretle teslim olmaları ihtimalinden kuşkulanıyorlardı. Dış yardım

tecâvüze uğrayan devletlerin düşmana bizzat karşı koymaları şartına bağlı bulunduğuna göre, Ruslar, taarruza uğrayan devletlerde vâki herhangi bir tepki noksamnın, Sovyetler Birliğini müdahale imkânsızlığında bırakarak tehdidin derhal kendi hudutlarına dayanmasına sebep olmasından endişe ediyorlardı.

İşte bu sebep yüzündendir ki Ruslar, müzakereler esnasında, konuyu doğrudan doğruya kendi güvenlikleri alanına getirerek taarruzun ilk anlarından itibaren garantiden faydalanacak komşu memleketlerin toprakları üzerinde askeri müdahalede bulunmak imkân ve ahdi hakkını elde etmek istemişlerdi.

Görüşlerinin mantığma güvenen Ruslar, komşu devletlerin Sovyet askeri yardımına verdikleri red cevabı karşısında Büyük Britanya ve Fransanın gösterdikleri tedirginliği anlayamıyorlardı. Ruslar küçük devletlerin red cevabına önem verilmemesi gerektiğini düşünüyorlardı, özellikle ki, Büyük Devletler bu memleketlerin öz menfaati yönünde harekete geçeceklerdi. Böyle bir ruhî halet içinde Batının tereddütleri Rusları büsbütün kuşkulandırmıştı.

Öte yandan, Sovyetler Birliğinden ürkmek için gerçek sebeplere ve endişelere dayanan Polonya ile Romanya'yı menfi cevaplarından dolayı kusurlu görmeğe imkân varmı idi? Sovyet askeri Birliklerinin, topraklarına ayak basmalarıyle başlayacak olan koruma eyleminin âkıbet bir salgın ve ilhak ile neticelenmeyeceğini kim kesin olarak iddia edebilirdi?

Sovyet Mareşalinin ifadelerine gelince, bahis konusu önemli olayın bir müzakere kesilmesinden çok daha ileri ve vahim bir durum olduğunu söylemek yerinde olur. 22 Ağustos günü, Berlin ve Moskova, son günlerde iki başkent arasında vuku bulan gizli müzakerelerin bir saldırmazlık paktı imzası sonucuna varmak üzere olduğunu âni olarak açıklamışlardı. Gerçekten Rayh Dışişleri Bakanı Yoachim von Ribbentrop, hemen ertesi gün Moskovaya gitmiş ve Molotov ile aralarında cereyan eden iki konferans neticesinde, bildiride haber verilen pakt aynı gün, Almanya ile Sovyetler Birliği arasmda Stalin'in huzurunda imzalanmıştı.

İngiliz-Fransız-Sovyet müzakerelerinin kesilmesi ve Berlin-Moskova yakınlaşması, Hitler'e Polonya üzerindeki kasıtlarını gerçekleştirmek hususunda tam bir serbestlik veriyordu. 1 Eyül 1939 günü alman ordusu Polonya topraklarına karşı taarruza geçiyor

ve iki gün sonra Bilyük Britanya ile Fransa Almanya'ya harp ilân ediyorlardı. Hitler ordularının Polonya'ya taarruzu, bu memleketin bir de kızıl ordu tarafından istilâsı yüzünden, büsbütün vahim bir mahiyet almıştı. 16 Eylülde Molotov, Polonya'nın Moskova Büyük elçisini nezdine davetle, Sovyet askeri birliklerinin aynı gün Polonya topraklarına girmek emrini aldıklarını şu bildiri ile tebliğ etmişti: «Alman-Leh harbi yüzünden ortaya çıkan olaylar Polonya Devletinin iç iflâsını ve belirli aczini isbat etmiştir. Şu anda bir Polonya devleti ve hükûmeti artık mevcut değildir. Bu durumda Sovyet Hükûmeti kendi topraklarının güvenliği hususunda ciddi endişeler duymakta ve tarafsızlığını muhafaze etmek imkânsızlığında bulunmaktadır..»

Polonya'nın taksimi bu suretle bir defa daha tamamlandıktan sonra, iki yeni müttefik arasında olup bittinin hukuki bakımdan tasfiyesi lüzumu hissedildi. Bu sebeple Von Ribbentrop 27 Eylülde tekrar Moskovaya gitti.

Doğuda biribirini süratle izleyen olaylar karşısında, Hitler, Pancermanizm menfaatlarını, Sovyetler Birliği ile toprak ve nüfuz sahası sınırlanması yolu ile biran evvel korumak ihtiyacını duymakta idi. Bu münasebetle girişilen konuşmalar, Polonya'nın taksimi ve Berlin ile Moskova arasında dostluk ilişkileri kurulması alanlarında hazırlanan anlaşmanın imzası ile sonuçlandı.

1939 yılında, insanlığın kendine reva gördüğü en büyük harp felâketini doğuran feci eylemi önlemek amacı ile yapılan gayretlerin, Türkiye ile mantıkî bağını kurmak, tecâvüze karşı genel bir savunma cephesi tesisindeki Türk çabasını ortaya koymak ve, nihayet, tarihi olayların karışıklığı içinde, Türk-Sovyet ilişkilerinde yeni bir buhran yaratan hadiseler zincirinin halkalarını belirtmek bakımından, zaruri idi.

Soyvet Hükûmetinin davranışını ve müzakerelerin kesilmesini haklı göstermek amacı ile Mareşal Voroşilov'un verdiği izahlar, Sovyetlerle Fransız ve İngiliz Hükûmetleri arasındaki bu müzakerelerin cereyanı esnasmda Almanya ile vuku bulan müvazi ve gizli konuşmalar açısından mütalâa olunduğu takdirde, gerçeğin ancak kısmî bir aydınlanmasını sağladığı derhal görülür. İngiltere ve Fransa ile askeri müzakereler, aslmda, tarafları karşı karşıya koyan çetin ihtilâflar dolayısiyle değil, Kremlinin, beslediği genişle-

me arzularının, İngiltere ve Fransa ile varılacak bir anlaşmadan ziyade, Almanya ile uyuşma yolundan daha kolaylıkla elde edebileceği kanaatına varmış bulunması yüzünden kesilmişti. Barışm tehlikede olduğunu anlayan Sovyetler Birliği, Komünizme aziz olan amaçların gerçekleştirilmesi için kendisine tam bir serbestlik sağlayacak ve zararları yalnız kapitalist memleketlere yönelecek bir harp temenni ediyordu. Bu alanda erişilmesi gereken ilk hedef, Alman işbirliği sayesinde hasıl olan hal ve şartlardan faydalanmak ve kuvvete baş vurmak suretiyle, ilgili milletlerin serbestçe ifade edilmiş iradelerinin ve demokratik memleketlere has müzakere sisteminin Batılı devletlerle temas yolundan elde edilmesine asla imkân veremiyeceği oranda kazançlara kavuşmaktı. İzlenen hedef Baltık memleketlerinin ve Doğu Polonya'nın ilhakı idi.

Tatbikinde Sovyetler Birliğinin en büyük sorumluluğu yüklenmek isteğinde bulunduğu garantiyli kabul hususunda Baltık memleketleri tarafından gösterilen isteksizlik ve, özellikle, Moskova tarafından ileri sürülen Sovyet askeri yardımı şartının Polonya'ca reddi, Moskova'da İngiliz ve Fransız müzakerecilerinin karşılaştıkları en dikenli iki meseleyi teşkil etmişti. Âkıbet Rus talebini Leh isteksizliği ile bağdaştırmak imkânsızlığıdır ki, Batılı devletlerin başarı şanslarım mukadder engel karşısında yok edip, Moskova nazarında Alman işbirliğinin değerini yükseltmiştir. Tehdide mâruz Avrupa memleketlerinin egemenlik ve hürriyetlerinin müdafaasiyle sınırlandırılmış olan İngiliz-Fransız tekliflerinin, Hitler ile işbirliği sayesinde, bu aynı memleketlerin egemenlikleri bahasına sağlayabileceği hudutsuz imkânlarla mukayesesi, Sovyetler Birliğinin tercihini tereddütsüz tayin ettirecek kadar etkili idi. Polonya'nın taksimi, kahraman Fin milletine karşı Rus harbi ve Baltık memleketlerinin ilhakı bu tercihin bilançosunu teşkil etmiştir.

Batı ile müzakerelerin kesilmesini haklı göstermek için Sovyetler tarafmdan ileri sürülen tez bu açıdan mütalâa edildiği takdirde savunulması güç bir manzara almaktadır. Sovyetler Birliği çevresindeki devletlerin Moskova garantisine karşı gösterdikleri isteksizliğin etkisi altında kalan ve bu yüzden daha ziyade Sovyetler Birliğini de kapsayacak bir savunma gruplaşmasının önleyici ve psikolojik tesirine güvenen İngiliz ve Fransızlar, Almanya'ya karşı açılacak ortak harpte Sovyet kuvvetlerinin Leh hudutlarım aşmak ve mütecâviz ile temas aramakta acele göstermemesini telkin

etmişlerdi. Objektif müşahidin görüşüne göre, Batılılar tarafından telkin edilen bu yol, Rus ordularının fiilen savaşa katılmaları fırsatının belirmesine intizaren, başlangıçta, karşısında yalnız Batılı müttefik ordularını bulacak olan mütecâviz karşısında, Sovyetler Birliğine, kuvvetlerini harp dışında masun tutmak fırsatını verecekti. Besbelli ki durum Moskova'da bu tarzda mütalaa olunmuyordu. Hâsılı Batılı muhatapları kendisinden kuvvetlerini muhasamaların başlangıcında kullanmamasını istedikleri içindir ki Sovyet Hükümeti Batı ile ittifak müzakerelerini kesmeği uygun bulmuştu. Sovyetlerin ortak savunma cephesine iltihaklarının kilit taşını ve kaçınılmaz şartını ordunun Leh topraklarına serbestçe girmesi teşkil ettiğine göre, savunma cephesinin parçalanması ve Rus-Alman cephesinin kurulması ile neticelenen şartlara Sovyetlerce hangi sebepler dolayısıyle birinci derecede önem verildiğini 28 Eylül 1939 tarihli Alman-Rus taksim anlaşması ışığında kolaylıkla anlamak kabil olmuştu. Yukarıdaki izahlar, muhasamaların açılmasından evvelki tehlikeli aylarda, Sovyetler Birliğinin dünya selâmeti adına oynayabileceği hayati rolü açıkça belirtmektedir. Yaklaşan silâhlı ihtilâfta, Sovyetler Birliğinin taraflar arasında yapacağı tercihi zamanında anlamak, her iki hasım taraf için büyük önem taşımakta idi. Bu durum Moskova'ca verilecek karara büyük bir sıklet kazandırıyor ve Sovyet işbirliğinin sağlanmasını her iki taraf politik stratejisinin münakaşa götürmez bir lâzımesi seviyesine yükseltiyordu. Churchill, Sovyetler Birliğinin yaklaşan tecavüze karşı savaşta en kudretli unsur olduğunu belirtmekte idi. Batılı demokrasilerin Moskova'daki ısrarlı çabaları, Batıda savunma cephesine Sovyetlerin iltihakına istisnasız verilen ehemmiyetin açık delili idi. Aynı sebepler, karşı istikamette hedefler izleyen hasım tarafından da aynı surette önemle değerlendiriliyor ve Hitler'i Sovyetler Birliğine karşı o zamana kadar izlediği eski politikasını tamamiyle altüst ederek hazırlanmakta olan hailede Moskova'nın işbirliğini sağlamaya sevk edecek kadar ağır basıyordu.

Tarihi olaylar ve harbin arifesinde Avrupa'nın bellibaşlı meselelerine vâkıf kimseler için, o anda, Alman diplomasisini meşgul eden en önemli görevin, İngiliz-Fransız-Rus cephesini her ne pahasına olursa olsun önlemek teşkil ettiğini göstermekte idi.

Almanya'nın aynı zamanda iki cephede savaşılan bir harbe katlanamayacağı kanaati askerî liderlerinin vardıkları değerlendir-

meğe dayanıyordu. Askeri imkân ve ihtimallerin bu suretle kıymetlendirilmesi karşısında Hitler'in vereceği kararın, Moskova müzakerelerinin sonucuna bağlı kalacağı âşikâr idi. Rusya'nın Batı ile görüşmeleri kesmesi ve Almanya ile vardığı anlaşmaya güvenerek silâhlı ihtilâf dışında kalması halinde, Hitler, Polonya'ya karşı taarruza geçmek kararını verecek; buna mukabil, Führer, kendisini bir İngiliz-Fransız-Rus ittifakı karşısında görmesi takdirinde de, görünüşe nazaran, generallerinin fikrine katılacak ve meçhullerle dolu bir harbi göze almaktan kaçınacaktı.

Şu halde, 1939 yılında Batılı devletlerle Sovyetler Birliği arasmda cereyan eden tartışma, kuvvetler dengesi kaba gerçeğine dayanmakta idi. Hitler'in yapmağa hazırlandığı tercih, Kremlin'i Batı ile müzakerelerini kesmeğe ikna etmek için Moskova'da giriştiği çabaların başarı veya fiyaskosuna bağlı bulunuyordu. Bu şartlar içinde, Avrupa'da barış şanslarını arttırmak amacı ile Sovyetler Birliği ile Batılı Devletler arasmda tasarlanan ittifakın, komşu memleketlerin topraklarına giriş hakkı ile kuvvetlendirilmesine ihtiyaç yoktu. Batı ile ittifaka dayanan bir bekleme davranışının Sovyetlerce kabulü ve muhafazası, gelecekteki bir silâhlı ihtilâfta Hitler'i Kremlinin niyetleri ve, özellikle, hududa yığılmış yüzyetmiş Kızıl Ordu tümeninin kullanılış tarzı konusunda kaygı ve şüphe içinde bırakacak ve kendisini karar ânında, çok muhtemeldir ki, daha ziyade ihtiyatlı bir davranışı tercihe sevkedecekti.

İkinci Dünya Harbi arifesinde barış meselesinin verileri Batılı Devletlerce şu tazda görünüyordu:

1 — Sovyetler Birliği, tercih tarzı barışın kaderini tayin edecek en üstün hakem mevkiinde bulunuyordu.

2 — Batıda Sovyetler Birliğine karşı duyulan güvensizlik, yaklaşan muazzam silâhlı ihtilâfın gerçek kaynağının sağlam değerlendirilmesi üzerine gölge düşürmemeli idi.

Sovyet şartlarının Batılılar ve Polonya'ca kabulü halinde mukadder infilâkın önlenmesi, hiç değilse, ertelenmesi kabil olacağına göre, Kızıl Ordunun hududu aşması tehlikesinden doğan korkuların da aynı nisbette azalmış olduğuna hükmetmek lâzım geliyordu. Öte yandan, böyle bir tehlike den -aslında gayet meşru- kaçınmak endişesi, Polonya'da iki düşman arasında sıkışmak ve çifte işgale maruz kalmak gibi gerçek ve daha büyük bir tehlikenin gözden uzak tutulmamasını gerektirmekte idi. Polonya tarihi,

kaderin makûs bir cilvesiyle, iki genleşici devlet arasında yaşayan kahraman bir memleketin mâruz kaldığı facianın hazin örneğini arzetmektedir. Bu şartlar altında iki büyük komşu devlete karşı meydan okuma politikası da, denge politikası kadar tehlikeli görünüyordu. Bu çeşit düşüncelere dayanan tarihçinin, çalışma odasının huzur ve sükûnu içinde, 1939 da Polonya'nın, iki komşuya birden meydan okuyup her ikisinin kendi zararına anlaşmalarına sebep olacak veya hiç değilse bunu kolaylaştıracak yerde, nisbeten uzak bir zarara katlanmasının daha elverişli olacağını iddia etmesi hiç şüphesiz mümkün ve kolaydır. Bu tarz düşünce objektif bir muhakemenin, olayların vukuundan sonra dile getirilmiş serin kanlı bir hesabından başka bir şey değildir. Ancak mesele sırf insani ve hissi açıdan mütalâa edildiği takdirde, 1939 da Sovyet şartlarının kabulü, Polonya için, şanlı gelenek sahibi gururlu milletlerin, ölümü boyun eğmeğe tercih ederek kabulden imtina ettikleri çileden çıkarıcı bir durum olarak mutalâa edildiği muhakkaktı. Derhal şu hususu belirtelim ki, Polonya'ya egemenliği bahasına üst üste reva görülen suikastları asla kabul etmemek hususundaki geleneğine sadık kalan Türkiye, bu yeni taksimi de tanımayan ve Londra'da kurulan muhacır Leh hükûmeti nezdinde Büyük Elçiliğini muhafaza eden ilk memlekelerden biri olmuştur.

Batılı devletler, Sovyetlerle işbirliğini sağlamak amacıyla imkânlarının sınırları içinde her türlü çabayı denemeye kendilerini mecbur hissetmişlerdi. Bu alanda hesaba katılması gereken bir unsur da, Batılı Devletlerin Sovyet işbirliğini sağlayarak bir savunma cephesi kurulması maksadiyle Moskova'da görüşmelerde bulundukları aynı anda, Berlin ile de tecrübe ettikleri yakınlaşma gayretleri yüzünden insiyaki kuşku ve şüpheleri tahrik edilmiş bulunan Rusların ruhi haleti idi. Bir yandan Batının Almanya'yı kendi sırtından tatmin etmesi ihtimalinden haklı olarak endişelenen, öte yandan da, Moskova anlaşmasıyla kamçılanan savaş iştihası tamamiyle Batıya yönelmiş Hitler tarafından mev'ut toprak kazançlarını elde etmeğe heveslenen Sovyetler Birliği, bu şartlar altında Almanya'nın yanında yer almak için daha fazla beklemeğe lüzum görmedi. Bir tarafta tereddüt ve kararsızlık, öte taraftaki bencillik ve aşırı iştiha ile birleşerek, milyonlarca mâsum insanın hayatına mal olan ve dünyayı halâ mâkûs neticelerine mâruz bulunduğu genel parçalanmaya duçar eden büyük yangını ortaya çıkarmıştır.

BÖLÜM V

TÜRK - SOVYET MÜNASEBETLERİ
TÜRK - SOVYET KARŞILIKLI YARDIM MÜZAKERELERİ

KESİM 1. — MÜZAKERELERİN GELİŞMESİ VE KESİLMESİ

Avrupa'da git gide artan harp tehlikesinin Türk, İngiliz ve Fransız hükûmetlerini, aralarında bir ittifak antlaşması akdi amacıyla müzakerelere sevkettiği, ve aynı sebeplerle tecavüze karşı ortak savunma cephesi kurulması imkânlarını yoklamak üzere, bir taraftan Moskova, diğer taraftan da, Londra ve Paris arasında görüşmelere başlandığı 1939 ilkbaharının aşağı yukarı aynı günlerinde, Sovyetler Birliğinin Dışişleri Komiseri yardımcısı Potemkin, Balkanlarda haber alma gezisine çıkmıştı. Ankara da ikameti esnasında, Rus diplomatı, Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'ya yaptığı ziyaretten faydalanarak, memleketi ile Türkiye arasında, genel hatları o esnada Paris ve Londra ile müzakere edilmekte olan askeri yardım anlaşmasına benzeyen bir vesika akdi imkânlarını araştırmıştı. Her iki devlet adamı böyle bir antlaşmanın imzasındaki faideleri müşahede etmişler ve sorumluluk ve şumulü sınırlı olması hususunda mutabık kaldıkları bu antlaşma hakkında hazırlayıcı fikir teatisinde bulunmuşlardı. Çarlık rejiminde yetişmiş, nazik, güler yüzlü ve zarif bir diplomat olan Potemkin, daha evvel ziyaret ettiği diğer Balkan başkentlerinde olduğu gibi, Ankarada da müsait bir intiba uyandırmıştı. Potemkin, Türkiyenin Fransa ve Büyük Britanya ile yapmakta olduğu müzakerelerin hikâyesini dinlemiş ve Saraçoğlu tarafından ifade edilen temenniye katılarak, Batı ile inşasına başlanan barış ve işbirliği eserinin Türkiye ile Moskova arasında da tamamlanması fikrini sevinçle karşılamıştı.

Bu ziyaretten sonra, Moskova, görüşüne nazaran, Batılı devletlerle müzakerelerinin vardığı safhaları değerlendirmek ve bunların fiili neticelerini elde etmek amacıyla, Ankara ile temaslarına

ara vermişti. Türk Hükûmeti, bu müzakerelerin memnunluk verici bir neticeye varmasını ümit ediyor ve bu ümide ayrıca sıcak bir temenni de katılıyordu. Çünki Türkiye, karşılıklı ilişkileri bir takım güçlükler ve çatışmalardan âri olmayan Büyük Britanya ve Sovyetler Birliği ile ayrı ayrı mevcut dostluğunu uzlaştırmağa önem vermekte idi.

Türk-İngiliz ve Türk-Fransız deklarasyonlarının yayınlanması, Berlin ve Roma'da hiddetle karşılanmıştı. Her iki başkent basını ve radyoları, Türkiye'ye karşı şiddetli tehditler savurmakta idiler. Dünyanın günden güne daha ziyade kuşku veren durumu, saldırıya mukavemete kararlı devletlerin en kısa zamanda biraraya gelmelerini gerektirmekte idi. Halbuki Moskova, Londra ve Paris arasındaki görüşmeler bir sis perdesi arkasında sonuç vermeden sürüp gitmekte idi. İşte böyle bir hava içinde dünya, ansızın, Alman-Rus paktımn imzası haberini aldı. Bu suretle, ikinci dünya harbini olup bitti haline getiren çarpışmaların başladığı 1 Eylül 1939 tarihinde, Türk kamusunun duyduğu endişe, İngiliz-Rus ilişkilerinin dostluk ve işbirliğine taban tabana zıt bir gelişim almış bulunması yüzünden büsbütün artmış bulunmakta idi.

Bu olayın vukuundan bir az evvel, Türk-Sovyet ilişkilerinde önemli bir gelişme kaydedilmişti. Sovyetler Birliği Büyük Elçisi Terentiev, Moskova'da Batılı devletlerle yapılmakta olan müzakerelerin son durumu hakkında Saraçoğlu'ya malûmat vermiş ve, Molotov un talimatına uyarak, memleketi ile Türkiye arasında tasarlanan paktın genel hatları üzerinde Türk devlet adamının düşüncelerini öğrenmek istemişti. Bu başlangıçtan sonra, Sefir, Türk Hükûmetince paktın karşılıklı yardım antlaşması mahiyetinde olması istenmesi halinde, Sovyet Hükûmetinin böyle bir antlaşmayı akdetmeğe hazır bulunduğunu ve nisan ayında Ankara'da Potemkin ile ele alınan görüşmelere devam olunmak üzere Saraçoğlu'yu Moskova'ya davet etmekten mutluluk duyacağını ilâve etti. Sözüne son verirken, Sefir, Fransız ve İngiliz hükûmetleriyle ilerilemekte olan müzakerelerin memnunluk verici durumu hakkında Bakana teminat vermeği ve bu görüşmelerin pek yakında temenni edilen sonuca varacağım söylemeyi de ihmal etmemişti.

Geriye bakılarak değerlendirildiği takdirde, bu teminatın İngiliz-Fransız-Rus müzakerelerinin Ağustos başlangıcındaki gerçek durumuna uyan tarafı yoktu. Davet, görüşüne nazaran, Rusların Berlin ile gizli konuşmalara başladıkları ve hatta Sovyet dış poli-

tikasının yeni yönelimi hakkında bir prensip kararı aldıkları günlerde vuku bulmuştu. Bu şartlar altında Türkiye ile pakt akdi amacıyla Ağustos ayında tekrar edilen Rus telkininin, evvelce derpiş edildiği gibi, «Moskova-Londra-Paris-Ankara» çemberini başarı ile tamamlamak amacını gütmesine imkân yoktu. Telkin, hiç şüphesiz, Türkiye'yi, Batı ile en canlı ifadesini, hazırlanma halindeki üçlü ittifakta bulacak olan fiili işbirliği politikasından çıkarmak, ve Berlin-Roma mihverinin devamı hüviyetini taşıyan Alman-Sovyet paktının imzası suretiyle, Türk Hükûmetini Avrupa'da kurulan yeni topluluğa girmeğe ikna etmek hedefini takip ediyordu. Türkiye'nin dostluğunu Moskova üzerinde toplamak çabası Komünist rejiminin doğmasından beri Rusya'nın güney komşusuna karşı izlediği politika icabı idi. Avrupa'da gelişmekte olan vahim olaylar arifesinde ise Sovyet politikasının bu değişmez özelliği kaçınılmaz bir zaruret halini almıştı. Fransa Büyük Elçisi Coulondre'un Paris'e yazdığı telgraflara göre, Türkiye'nin silâhlı ihtilâfta almağa karar vereceği tutuma Berlin'de de aynı suretle büyük önem verilmekte idi. Alman başkentinde hâkim olan kanaate göre, Türkiye, ancak Rusya harekete geçtiği takdirde Batılı devletler lehine harbe katılmağa karar verecekti. Şu halde, hazırlanan tertibi maskelemek için bütün tedbirler alınmak suretiyle, Türkiye'yi Moskova-Berlin dönencesine cezbetmek görevinin Sovyet diplomasisine yönelmesi gerekiyordu. Nazi Almanya ile Sovyetler Birliği arasında akdedilen ittifak ve harbin yakında patlayacağı inancı, Karadeniz'in önemini ansızın büyük ölçüde artırmıştı. Bu önem esasen Hitler Reich'inin daha evvelki teşebbüsleri ile de açığa vurulmuş idi. Berlin, Boğazlara, icabında, Karadeniz yolu ile varılabileceğini hesap ediyordu. Avusturya'nın ve Çekoslavakya'nın ilhaki sayesinde yukarı Tuna'yı esasen eline geçirmiş olan Almanya, zaman ve mesafe kazanmak çabası içinde, Romanya ile 23 Mart 1939 tarihinde bir ticaret anlaşması imzalamış ve bu sayede aşağı Tuna'da Alman gemilerine mahsus depolar kurmak üzere bir serbest bölge elde etmişti. Yani Almanya fiilen Karadeniz'e inmiş, ve gerek Tuna yolu ile tanzim edilecek iaşe, gerek müttefiki Rusya'nın Boğazlar ve Karadeniz yolu ile kendisine göstereceği işbirliği sayesinde, Batılı devletlerin muhtemel abluka teşebbüslerini akamete uğratmak imkânlarını sağlamış bulunuyordu.

Saraçoğlu, hükûmetinin kendisini Moskova'ya gitmeğe izin veren kararını Terentiev'e bildirmekte gecikmedi. Bakan, aynı vesi-

le ile, Sovyet Büyük Elçisine, Molotov tarafından sorulan suallerin cevaplarını da verdi. Bu izahlara nazaran Türk Hükûmetinin düşüncesine göre :

1 — Pakt tedafüi mahiyette ve sınırlı bir sorumlulukta olmalı idi.

2 — Pakt ister müzakere halindeki İngiliz-Fransız-Rus antlaşması üzerine oturtulabilir, ister müstakil bir hüviyeti haiz olabilirdi.

3 — Pakta hem denizlere, hem de karaya şâmil bir tatbik sahası tayin edilebilirdi.

4 — Pakt'ın uygulanma sahası sınırlı bir alanda alınan taahhütlere istinaden ilân edilen harpler olmalı idi.

§

Moskova'nın Batı ile görüşmelerini kesmesi ve Almanya ile anlaşmaya varması olayı Türk-Sovyet görüşmelerinin tam bu safhasında vuku bulmuştu. Alman-Sovyet antlaşması, uluslararası semada patlayan bir bomba tesiri yaptı. O ana kadar Ankara ile Moskova arasında yürütülen temaslar artık olayların gerisinde kalmıştı. Sovyet suallerine Ankara'ca verilen cevaplar yeni durumda Moskova'nın hoşlanacağı mahiyette değildi. İki başkentte müzakerelerin hareket noktası bir gün içinde tam bir çelişme halini almıştı.

Kremlin'in görüşüne nazaran, Sovyet Hükûmeti evvelâ Türk Hükûmeti ile Batılı devletler arasında açılan müzakereleri olumlu olarak izlemişti. Bunun sebebi, Sovyet Hükûmetinin, bu müzakerelerin yönetici prensiplerini, hem bizzat kendisinin aynı devletlerle olan ilişkilerine, hem de, İngiliz-Fransız-Sovyet tartışmalarının mülhem olduğu esaslara tam mânasıyla uygun bulması idi. Fakat Moskova ile Batılı başkentler arasındaki müzakereler İngiliz ve Fransızların kusuru yüzünden kesilince durum tamamiyle değişmişti. Ayrıca bu kesilme neticesi olarak bir Alman-Rus paktı da imzalanmıştı. Durum ve şartların bu suretle kökten altüst olması dolayısıyla, Nisan ayında Potemkin tarafından Ankara'da tasarlanan esaslardan uzaklaşmk ve üzerinde Türk-Sovyet işbirliğinin yararlı bir tarzda işleyebileceği müşterek bir saha bulmak gerekiyordu. Neticede, Sovyetler Birlği, iki devlet arasında işbir-

liği alanı olarak sadece Balkanlara ve Boğazlara yönelecek tecavüze münhasır bir karşılıklı yardım paktı akdini telkin etti.

Türkiye'inin kaçınmak istediği durum, yani biribirine zıt iki dostluk arasmda sıkışıp kalma vaziyeti, kaderin makûs bir cilvesi olarak, bu suretle yeniden ortaya çıkmıştı. Sovyet teklifinin incelenmesinde, Türk Hükûmeti, her şeyden evvel, Sovyetler Birliğince tasarlanan yeni pakttan imkân nisbetinde faydalanmak fikrine bağlandı. Bu tutum sadece Türk-Sovyet dostluğunu mümkün mertebe masun tutmak endişesinin değil, aynı zamanda, telkin edilen uzlaşmayı Moskova ile Batılı başkentler arasında kırılan bağları yeniden biraraya getirecek bir nevi halka mahiyetinde kullanmak gibi gizli bir temenninin de mahsulü idi. Yapacağı seyahat sayesinde Türkiye Dışişleri Bakanı, Moskova'da Alman-Rus paktının sadece Polonya'nın taksimi ile mi yetineceğini, yoksa yeni ilhakların başlangıcına mı işaret teşkil ettiğini tayin imkânını bulacaktı. Türkiye, Sovyetler Birliğine sadık kalmak istiyordu ve bu tutum kolaylıkla anlaşılabilirdi. Türkiye, Büyük Britanya ve Fransa ile hazırladığı ittifak antlaşması projesine «Rus ihtiyatî kaydı»(6) m koymak suretiyle son zamanlarda kuzey komşusuna karşı iyi niyetlerinin bir delilini daha vermişti. Kremlin'in Türk duygularını paylaşması halinde, çeşitli faideleri olan bu fırsattan yararlanmamak ve Rusların Türklere karşı hiçbir sebebin haklı yöstermediği şüphelerini gidermeğe teşebbüs etmemek akıl kârı olmayacaktı.

Sovyet telkininin incelenmesi esnasmda Ankara, Londra ve Paris arasında vuku bulan temaslarda İngiliz ve özellikle, Fransız hükûmetleri, Moskova davetinin kabulü lehine Türk Hükûmeti tarafından ileri sürülen delillerin isabetini kabul etmekle beraber, yeni Türk-Rus görüşmelerini Balkanlar'da türk politikasının yön değişikliğine bir işaret mahiyetinde tefsir etmekten geri kalmayacak olan uluslararası kamu efkârının muhtemel tepkileri hakkındaki endişelerini de açığa vurmaktan kendilerini menedemiyorlardı.

---

(1) Rus ihtiyatî kaydı Anlaşmaya bağlanan bir protokolda şu ifadeyi almıştır: «Antlaşma gereğince Türkiye tarafından alınan ahitler, bu memleketi, Sosyalist Sovyetik Cumhuriyetler Birliği ile silâhlı bir ihtilâfa sürüklemek etki veya sonucunu doğuracak bir askerî herekete zorlayamayacaktır.»

Sovyet Hükûmetinin değişik teklifine verilen türk cevabına, Boğazlar ve Karadeniz'i kapsayan karşılıklı yardım, ve Balkanlar hakkında istişare prensipi üzerinden hazırlanan antlaşma taslağı da eklenmişti. Türk projesine, ayrıca, üçlü ittifakın iki numaralı protokolundaki ihtiyatî kayda müvazi bir hüküm de ilâve olunmuştu. Bu hükme göre, Sovyetler Birliği ile imzalanacak olan pakt taahhütleri, Türkiye'yi, Büyük Britanya ve Fransa ile silahlı bir ihtilâfa sürüklemek etki veya sonucunu doğuracak bir hareketi ihtiyara zorlayamayacaktı.

Eylül ortalarında, Sovyet Hükûmeti, karşılıklı kabul edilen prensipler üzerinde kaleme alman Türk projesinin esaslı tetkikinden sonra Saraçoğlu'ya davetini yeniledi. Bu şartlar altında Türk Hükûmetine göre seyahatin amacı, taraflar arasmda sağlanmış olan mutabakatı müşahede ve paktın derhal imzasından ibaret bulunmalı idi.

Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu başkanlığında Genel Sekreter yardımcısı Cevat Açıkalın, Siyasi birinci daire genel müdürü Feridun Cemal Erkin, ve özel kalem müdürü Zeki Polar'dan mürekkep heyet, 25 Eylülde Moskova'ya vardı. Ertesi günden itibaren Molotov'la başlayan müzakereler samimi olmakla beraber, Rusların, bütün hükümlerine ve şumulüne nüfuz etmek ister göründükleri üçlü ittifak anlaşma projesi üzerinde etraflı araştırma çalışmalarına inhisar etti. Çok gariptir ki, Sovyetlerce tasarlanan Pakt meselesi görüşmelerin tamamiyle dışında kalmakta idi. Molotov Türk meslektaşı ile geçen konuşmalarından hükûmetine malûmat vereceğini ifade ederken, bir münasebetle von Ribbentiop'un Moskova'ya geldiğini de lakırdı arasmda bildirmiş oldu.

Ayrılma âmnda Molotov, türk meslektaşına, mühimsemez görünerek, bir kağıt uzattı ve konuşmaların kâğıtta izah olunan bir ara meseleyi de kapsayacağını belirterek Saraçoğlu'dan bu meseleyi inceleyip ileride kendisi ile tartışmasını rica etti. Türk Dışişleri Bakanı meselenin mahiyetini sorunca, Molotov, Montreux sözlemesinin hükümleri üzerine yapılması gereken değişiklikler bahis konusu olduğunu açıkladı. Kendisine has sezişle buhranın yaklaştığını hisseden Saraçoğlu, böyle bir meseleyi incelemek bir tarafa, onu söz konusu eden kağıdı almaktan dahi imtina ettiğini kuvvetli bir sesle belirtti. Molotov talebinde israr ederek müzazkereler münasebetiyle ortaya çıkacak meseleleri dışarıya itmenin hiçbir şeye yaramıyacağını söyledi. İlk gün işler bu safhada kaldı.

Ertesi gün görüşmelere Stalin'in de huzuru ile devam edildi. Komünist âleminin en yüksek lideri Türkleri kollamak ve onların, birinci oturumda Molotov tarafından Boğazlar hakkında yapılan talep yüzünden, sarsılan güvenini yeniden kazanmak amacıyla bütün sevimliliğini, nezaketini ve uysallığını ortaya koydu. Fransız ve İngiliz hükûmetleri ile ittifak anlaşmasının müzakeresinde gösterdiği kayda değer başarıdan dolayı Türk Dışişleri Bakanını övdükten sonra, Stalin, bu anlaşmayı Moskova'da hazırlanmakta olan Pakt ile ahenkli bir hale getirmek için iki tadil teklifinde bulundu.

İlk tadil üçlü İttifak antlaşma projesinin 3'üncü maddesi ile ilgili idi. Bu madde, Fransa ve Büyük Britanya tarafından Yunanistan ve Romanya'ya verilen garanti vesilesiyle, Türkiye'yi her iki Batılı devletle fiilî işbirliğine ve, bu garanti yüzünden savaşa katılmaları halinde de, kendilerine bütün imkânlarıyla yardım ve muzaherette bulunmağa mecbur ediyordu. Stalin, Türkiye'nin aldığı yardım taahhüdünün Batılı devletlerle sadece istişareye çevrilmesi teklifinde bulundu.

İkinci değişiklik üçlü İttifak anlaşma tasarısındaki Rus ihtiyatî kaydına ait iki numaralı protokola Sovyet Hükûmeti tarafından hazırlanmış olan bir hükmün ilâvesine dair idi. Protokolun esas şekli şöyle idi: «Bahis konusu andlaşma gereğince Türkiye tarafından alınan taahhütler, bu memleketi Sovyetler Birliği ile silâhlı bir ihtilâfa sürüklemek etki veya sonucunu doğuracak bir harekete zorlayamayacaktır.» Stalin tarafından telkin edilen ilâve de şu idi: «Bu taahhütler, Büyük Britanya ve Fransa'nın Sovyetler Birliğine karşı harbe girmeleri halinde, Türkiye'yi bu devletlere yardımda bulunmağa evleviyetle zorlayamıyacaktır. Bu takdirde İngiliz- Fransız-Türk antlaşması harbin devamı müddetince etkisiz kalacaktır.»

Stalin, tadillere ek olarak, ayrıca metne, tasarıyı Alman-Rus ilişkilerinin yeni yönleri ile ahenk haline getirecek özel bir hükmün konmasını istiyordu. Bu ek Rus ihtiyati kaydına benzeyen bir şekil alacak ve, Türkiye'nin Almanya tarafından tecavüze uğraması halinde, Türkiye lehine Rus müdahalesi mecburiyetinin tamamiyle ortadan kalkmasını sağlayacaktı.

Sovyet tekliflerinin listesini tamamlamak için şu hususu da ilâve etmek gerekiyor: Toplantıyı kapamazdan evvel Stalin, ilk cel-

sede Boğazların uluslararası rejiminin değiştirilmesi için Molotov tarafından ileri sürülen talebi tekrar masa üzerine getirmişti. Türk heyeti, Sovyetler Birliği tarafından istenen değişikliklerin, Karadenizde sahilleri olmayan devletlere mensup harp gemilerinin Boğazlardan geçmesine dair Montreux hükümleriyle ilgili olduğunu öğreniyordu. Bu noktada Montreux antlaşmasının konu ile ilgili hükümlerini hatırlatmak gerekmektedir. Montreux rejimi, Boğazlardan serbest geçiş prensipine, Karadenizde ziyaret müddeti ve tonaj miktarı ile ilgili tahditler koymuştur. Bunun dışında bir de, Karadenizde sahili olmayan devletlerin bu denize insani bir gaye ile göndermek isteyecekleri 8.000 ton ile tahditli Deniz Kuvvetlerinin geçişi için istisnai ve süratli bir prosedür derpiş edilmiştir. Son olarak Montreux Sözleşmesi, harp halinde ve Türkiye harp dışında bulunduğu takdirde, harbe katılan bütün devletlere ait harp gemilerinin Boğazlardan geçmesini menetmiştir. Bunun tek istisnası harp gemilerinin, Milletler Cemiyeti Konseyinin bir kararı veya Türkiyenin de iştirakiyle Milletler Cemiyeti Pakt'ı çerçevesi içinde akdedilmiş bir karşılıklı yardım antlaşması gereğince Boğazlardan geçebilmeleri halidir.

Sovyetler, Montreux'nün bu çeşitli durumlarla ilgili maddelerinin şu tarzda değiştirilmesini istiyorlardı :

1 — Barış ve harp zamanlarında, Türkiye harbe katılmış olsun veya olmasın, Türk ve Sovyet Hükûmetleri Karadeniz'de sahili olmayan devletlere mensup gemilerin her geçiş talepleri hakkında birlikte karara varacaklardır.

2 — Türkiye Montreux sözleşmesinin 18 inci maddesinde derpiş edilen 30.000 tonluk haddin beşte birini aşan bir tonajın geçişine bundan böyle izin vermemeği taahhüt edecektir.

3 — Türkiye Karadeniz dışı devletlerin bu denize insani gaye ile harp gemilerini göndermelerine bundan böyle müsaade etmiyecektir.

4 — Muharip devletlere mensup olup Milletler Cemiyeti Konseyinin kararı ile gönderilen harp gemilerinin geçişi ancak Sovyetler Birliğinin bu karara katılması halinde mümkün olacaktır.

5 — Türkiye ve Sovyetler Birliği, aralarında peşin mutabakat sağlanmadan, Boğazlar rejiminin tadili ile ilgili hiçbir müzakereye katılmayacaklardır.

Türkiye Dışişleri Bakanının Sovyetler tarafından ileri sürüien taleplere birer birer verdiği cevapları, hareketli bir tartışma izledi. Saraçoğlu üçlü İttifak antlaşması parafe edilmiş olduğu için üzerinde yeni tadillerin Türk Hükûmetinin imkânlarım aştığını sarih ve açık bir tarzda izah etti. İstenen değişiklikleri hükûmetine bildirmeği vaadetmekle beraber, Fransız ve İngiliz hükûmetlerinin haklı muhalefetiyle karşılaşması muhakkak olan bir tadilin ortaya çıkaracağı güçlükleri de saklamadı. Müzakere edilmekte olan Pakta Alman ihtiyatî kaydının ilâvesi meselesine gelince, Saraçoğlu Pakt'ı her türlü özden ve varlık sebebinden mahrum bırakacak olan böyle bir istisnaya şiddetle karşı geldi.

Boğazlar rejiminin tadili hususunda Saraçoğlu evvelki oturumda Molotov'a karşı gösterdiği sarsılmaz direnmeyi Stalin'e karşı da tekrar etti. İki memleket arasında tasarlanan sözleşme çerçevesine tabii olarak giren bir talebe Saraçoğlu tarafından itibar edilmemesinin sebeplerini bildirmesi istenince, Türkiye Dışişleri Bakanı, başka devletlerin de imzasını taşıyan bir antlaşmanın sadece Sovyetler Birliği ile tadiline Türk Hükûmetinin asla razı olmayacağını şu sözlerle ve ve tok bir sesle belirtti: Montreux antlaşmasının tadili ancak bizzat antlaşma bünyesinde yer almış bulunan imkânlar çerçevesi içinde mütâa edilebilir». Boğazlar rejiminin uluslararası mahiyetinden ayrı olarak sırf Sovyet talebi karşısında Türk tepkisine gelince, Saraçoğlu, Türkiye'nin Hünkâr İskelesi misalini hiçbir zaman tekrarlamayacağını belirterek son sözü fırlattı ve Sovyet ısrarına son vermek için şunu de eklemeği unutmadı: «Şayet Stalin yoldaş Boğazlar rejiminin tadili talebinde ısrar kararmda ise, kendisinden memleketime derhal avdetimi kolaylaştırmasını rica ederim.»

Daha fazla ısrarın müzakereleri kesmek mânasına geleceğini sezen Stalin uysallığı ele alarak Sovyet tadil tasarısını bizzat görmek istedi ve kısa bir göz atışından sonra malûm tebessümü ile hükmünü verdi: «Saraçoğlu yoldaş tamamıyla haklıdır. Bu taslak çok kabaca kaleme alınmıştır.» Bu sözler Boğazlar rejiminin münakaşasına o an için son verdi.

Meselenin ne şartlar altında yeniden ortaya atılacağını aşağıda göreceğiz. Şimdilik yukarıda naklettiğimiz olayda, rus tutumunu tersine çevirmek suretiyle, Sovyet hükûmetinin yersiz talebi muvacehesinde Türk Dışişleri Bakanı tarafından gösterilen azim-

li davranışın hemen hemen kaçınılmaz hale getirdiği inkita'ı önleyebilmiş olan Stalin'in mizacına has bir tezahürü kaydetmekle yetiniyoruz.

Moskova görüşmelerinin hikâyesine devam etmezden evvel Sovyet teklifleri üzerinde kısaca duralım ve özlerini tahlile çalışalım. Ta ki Polonya işgalinin başlangıcını teşkil ettiği facialı devre içinde bu tekliflerin objektif değerlendirilmesine varmak kabil olsun.

Sovyet taleplerinin ortak vasfı, Türkiye'nin Batılı devletlerle bağlarını imkân nisbetinde gevşetmek ve onu Kremlin'in Alman-Rus pakt'ı ile meydana çıkan yeni politikasıyla faal bir işbirliğine alıştırmak çabası idi.

Sovyetler bakımından ideal durumun, üçlü İttifak antlaşmasını doğmadan tasfiye etmek olacağı ilk oturumdan itibaren açıkça görülmekte idi. Ancak onlar böyle bir sonucun elde edilmesindeki imkânsızlığı anladıkları içindir ki, vukufla hazırlanmış tadil teklifleri ileri sürerek, Boğazların ecnebi harp gemilerine kapatılmasını sağlamak suretiyle Türkiyeyi tarafsızlaştırmaya çalışmakta idiler.

Yunanistan ve Romanya'ya İngiliz ve Fransız garanti vaadinin yerine getirilmesinde Türk yardım vecibesinin basit bir istişare sözüne tahvili, hiç şüphesiz, çoktan beri Rus emperyalizminin nüfuzu altında sayılan Balkanları Batı nüfuzuna kapamak, garantici devletlerin harp gemilerine Boğazlardan geçişi men etmek ve bu suretle Büyük Britanya ve Fransa ile Türk işbirliğini ittifakın en esaslı sahalarından birinde işlemez hale getirmek amacını takip ediyordu.

Yunanistan ve Romanya'ya sunulan İngiliz-Fransız garantisi, her şeyden önce, bu iki memleketin egemenliğini korumak hedefini gütmekte idi. Garanti hükmünün istişare hükmüne tahvili, ancak Sovyetler Birliğinin her iki Batılı devlet ile Almanya arasında çıkacak bir ihtilâfta tarafsız kalmağı kabul etmesi ve garantiye konu olan iki memlekete karşı aynı taahhütleri alması halinde izah edilebilirdi. Halbuki Moskova'nın bu kabil vecibelere katlanmıyacağı aşikâr idi.

«Rus ihtiyati kaydı» ile ilgili protokola Stalin tarafından telkin edilen hükmün ilâvesi de yine Türkiye'nin Batılı müttefikle-

riyle bağlarını kesmesi arzusundan mülhem idi. Pakt taslağına Alman ihtiyatî kaydının ilâvesi ise, müzakereler esnasında tasarlanan yardım mekanizmasının bünyesini tümü ile sıfıra indirmek bakımından diğer taleplerin hepsinden daha garip bir mahiyet taşıyordu. Savunma cephesinin totaliter devletler tarafından Avrupa'daki memleketlere karşı yöneltilen yeni yeni tecavüz tehdit ve tehlikelerine karşı düzenlediği malûm idi. Türkiye de bu memleketlerden biri. idi. Ancak Mussolini tarafmdan Doğu Akdeniz istikametinde birçok defalar açıklanmış bulunan yayılma emelleri yüzünden Türkiye bakımından tehdit karadan ziyade Akdeniz'de kendisini gösteriyordu. Oysa, Stalin'in isteği, Almanya'nın Türkiye'ye tecavüzü halini yardımlaşma mekanizmasından açıkça çıkarmaktı. Bundan başka 1 Mayıs 1939 tarihli askeri paktın imzasından sonra İtalya, Almanya'nın ittifakına girdiği cihetle, Türkiye'ye karşı hatta bir İtalyan tecavüzü dahi Sovyetler Birliğini Türkiye'nin kaderine karşı ilgisiz bırakacaktı.

Bu şartlar altmda Sovyetlerle tasarlanan Pakt, Türkiye'ye muhtemel taarruzlara karşı hiçbir koruma sağlamaksızın ona sadece yeni vecibeler yüklemekle yetiniyordu. Nihayet Sovyetlerin Montreux rejiminde yapmak istekdikleri tadillerde, Kremlin'in, Boğazları Karadeniz'de sahili olmayan devletlerin harp gemilerine, hatta, tecavüze mâruz bir memlekete Milletler Cemiyeti Konseyi kararı uyarınca yardımı dahi reddedecek derecede kapamak hususunda yeni bir gayret görmemek imkânsızdı. Hülâsa Sovyetler Birliği Karadenizi bir Rus gölü haline getirmek, bu denizde en kuvvetli devlet sıfatiyle düzeni tekelden zorla teyit etmek, kendi çıkarına karşı koyma teşebbüslerini tedhiş yolu ile yıldırmak ve herhangi bir tecavüzü bastırmak amacıyla Karadeniz'e girmek için Boğazların kapısını çalan Milletler Cemiyeti savaş seferine karşı da, Saraçoğlu ile müzakereler esnasında Türkiye Dışişleri Bakanına kabul ettirmeğe uğraştıkları geçiş yasağı ile yolu kapamak azminde idi.

Karadeniz'in kapanması talebi ışığında mütalâa edildiği takdirde, Büyük Britanya ve Fransa tarafından Romanya'ya vaad edilen garantinin tatbikatta yerine getirilmesi, hatta basit bir istişare taahhüdü seviyesine indirildiği takdirde dahi, ancak nazari bir önem taşıyabilirdi.

Rus talebi gayet nazik bir mesele ortaya çıkarmıştı. Parafe edilmiş bulunan üçlü ittifak antlaşma projesinde istenen tadil,

müttefiklerin Balkan politikasına ağır bir darbe teşkil edecekti. Bu bakımdan Batılı müttefiklerin ve özellikle paraf taşıyan metne İngilizlerden daha sıkı bağlı görünen Fransızların, Ankara'da üzerinde mutabık kalman hükümlerde herhangi bir değişikliği reddetmeleri halinde, kendilerini tenkit etmek hak ve insafa aykırı olurdu. Gerçekte ise durum bir tadili kabul veya reddetmekten daha vahim bir mahiyet arzediyordu. Kabaca ortaya konduğu takdirde, mesele, ya Moskova ile fena da olsa bir uzlaşmaya varmak, ya da Türkiye ile Sovyetler Birliği arasmda, Balkanlar'da bütün vahim sonuçlarıyla ihtilâfa düşmek arasmda bir tercih yapmak şeklinde görünüyordu.

Çok muhtemeldir ki âkıbet çekişmenin bu görünüşü galip gelmiş ve her iki Batılı devlet Sovyetlerce istenilen tadillere rızalarını bildirmişlerdir.

Müzakerelere 14 Ekimde yeniden başlandı. Türk Dışişleri Bakanı, garantiye Türkiye tarafından iştirakin istişare vaadine çevrilmesi hususunda Batılı devletlerin rızasını Molotov'a bildirdi. Bu ilk başarıdan dolayı memnunluğunu belirten Molotov derhal istekler listesinin ikinci maddesine, yani Alman ihtiyatî kaydına geçti. Saraçoğlu'nun sıkı ve devamlı itirazlarına rağmen Molotov talep üzerinde ısrarla durmakta ve bu tutumunu bahis konusu istisnayı Türk-Sovyet paktına koymak hususunda von Ribbentrop'a yaptığı vaadle haklı göstermeğe çalışmakta idi. Saraçoğlu'nun kesin reddi karşısmda Molotov konuyu o an için kaparken, talebin Sovyet Hükûmeti tarafmdan alınan bir karar gereği olduğunu ve muhatabı tarafmdan kuvvetle ileri sürülen itirazlar karşısında meseleyi, neticeden ümit beslememekle beraber, tekrar hükûmetine arzetmekten başka yapılacak şey görmediğini belirtti.

«Alman ihtiyati kaydı» meselesi bu suretle gelecek toplantıya bırakıldıktan sonra, Molotov yeniden Boğazlar statüsünün tadilini ele aldı ve bu münasebetle Türkiye Dışişleri Bakanının bir gün evvel Mareşal Voroşilov ile yaptığı görüşmeyi hatırlattı. Saraçoğlu Sovyet Askerî Liderine yaptığı ziyaret esnasında, gûya, Sovyetler Birliğinin güven ihtiyacını tatmin etmek maksadıyla, Sovyet Hükûmeti ile birlikte Boğazlar statüsünün tadiline taraftar olduğunu söylemiş. Bu iddia karşısında Saracoğlu tabii olarak büyük bir hayret ve üzüntü duydu. Bununla beraber derhal kendisini toparlayarak, belki çok esefe değer bir tercüme hatası yü-

zünden arada anlaşmazlık zuhur etmiş olabileceğini temin etti. Mareşala, kısa ziyareti esnasında, ne politik meselelere, ne de cari müzakerelere hiçbir atıf yaptığım hatırlamadığını, gayesinin, Türkiye'de Cumhuriyetin ilâmnın 10 unu yıldönümü münasebetiyle Türk hükûmetine Sovyetler Birliği Hükûmetinin resmi tebriklerini sunmak amacıyla Ankara'yı ziyaret ettiği zaman şahsen tanımak fırsatına nail olduğu Sovyet Askerî Liderine bir nezaket ziyareti yapmağa inhisar ettiğini, esasen çok kısa süren görüşmenin politik mâna taşımayan basit bir vesile hasbihaline inhisar ettiğini belirtti.

Saracoğlu'nun sarih red ve inkârına rağmen, Molotov ısrara devam etti ve kesin bir hal tarzı yerine, hiç değilse, Türk Hükûmetinin, Montreux antlaşmasıyla kendisine tanınan hakları Sovyetler Birliğinin çıkarları ve güvenliği bakımından en iyi şekilde kullanacağım bir beyanname ile tasrih etmesini istedi. Saraçoğlu uluslararası bir antlaşmanın kanun ve ahit dışı tadilini hedef olarak alan herhangi talebin mutalâasım kat'i surette reddettiğini bildirmesi üzerine müzakereler başka bir oturuma bırakıldı.

16 Ekimde vuku bulan son oturumda Molotov, hükûmetinin, hem projeye Alman «rezerv» inin konması, hem de Boğazlar statüsünün tadili hususunda ısrar ettiğini açıkladı. Bundan sonra Türk heyetine sunulmak üzere, «daha ziyade kabule değer» bir taslak hazırlanması için Stalin tarafından verilen talimata uyarak, şekil bakımından birinciden farklı, fakat öz itibarıyla ona benzeyen bir vesika gösterdi. Yeni formiil, Montreux antlaşmasının Karadeniz dışı devletlere ait harp gemilerinin barış ve harp esnasında geçişine ait bütün hükümlerini kapsayacak yerde, tadilleri, antlaşmanın sadece 20 ve 21 inci maddelerine inhisar ettiriyordu. Bilindiği üzere 20 inci maddeye göre, harp esnasında ve Türkiye muharip durumda bulunduğu takdirde, Montreux antlaşmasının harp gemilerinin Boğazlardan geçişine dair 10-18 inci maddeleri uygulanmaz ve geçiş tamamiyle Türk Hükûmetinin takdirine bırakılır. 21 inci madde ise, yakın bir harp tehlikesiyle karşılaşması halinde, Türkiye'ye 20 inci maddeyi uygulamak hakkını verir. Sovyet taslağının yeni şekli:

«Türkiye ve Sovyetler Birliğinin, Boğazlar ve Karadeniz bölgesinde ortak menfaatlerinin en tesirli şekilde korunması için, Montreux sözleşmesinin 20 ve 21 inci maddelerinde derpiş edilen

şartlar dahilinde, Karadeniz'de sahili olmayan devletlerin harp, yardımcı ve askerî nakliye gemilerinin Boğazlara kabul edilmemesi amacıyla sözleşmenin ve, özellikle, 20 ve 21 inci maddelerin uygulanması alanında danışıklı davranmaları lüzumu üzerinde iki hükûmetin mutabakatı» şartını ileri sürüyordu.

Saraçoğlu'nun yürürlükte olan Montreux sözleşmesi hükümlerinin tek taraflı olarak tadili hedefini güden herhangi bir talebi mutalâadan kesin olarak imtina ettiğini tekrar belirten menfi mukabelesi karşısında Molotov, gûya Türk Dışişleri Bakanı tarafından Mareşal Voroşilov'a yapılan vaat konusunu yeniden açtı. Bu münasebetle Molotov,Mareşale yapılan ziyaretin politik mahiyetten tamamen mahrum bir hasbihale hasredildiği iddiasını makbul saymayacağını kuvvetle söyledi. Mareşal Voroşilov Sovyetleri Birliği'nin ön plânda bir askerî ve siyasî şahsiyeti idi. Kabul ettiği ziyaretler de daima siyasî bir mâna taşıyordu.

Saraçoğlu'ya izafe edilen sözler Türk-Sovyet müzakerelerinin esrarlı ve misli işitilmemiş safhalarından biri olarak kalacaktır. Türk Dışişleri Bakanının kuvvetle belirttiği gibi, Molotov'un ve, özellikle, Stalin'in karşısında kesinlikle reddettiği bir hususu Mareşal Voroşilov'un huzurunda kabul etmesini akıl kabul edemezdi. Olay, talep edilen tavizin, üzerinde Türkiyenin uzlaşmağa yanaşması imkânsız olan bir prensip meselesine taalluk ettiği nisbette büsbütün garip bir mahiyet alıyordu.

§

İlgili taraflara memnunluk verici bir sözleşme çerçevesi içinde mümkün olanı elde etmekten ziyade, karşı tarafa boyun eğdirmek peşin kararı ile idare edilen bir müzakere ancak bu tarafın teslim olmağa katlanması halinde bir sonuç sağlayabilirdi. Hiç şüphesiz Türk Heyeti böyle bir durumdan çok uzak bulunuyordu. Şu halde, her iki Tarafa, görüşmelerin sona erdiğini müşahede etmekten başka yapacak birşey kalmamıştı.

Bu suretle müzakerelerin başarısızlığını tescil ettikten sonra, hikâye ettiğimiz olay ve konuşmalara geriye doğru bir göz atalım. Batılı büyük devletlerle birlikte harbin yayılmasını önlemeğe mâtuf üstün bir gayret içinde Türkiye tarafından Sovyetler Birliği ile ele alman çok önemli bir müzakereden çıkan dersleri derlemeğe çalışalım.

Hikâyemizin bu safhasında, Stalin devri esnasında Sovyetlerin yabancı memleketlerle giriştikleri müzakerelerin sahne ve çerçevesini tasvir etmekte fayda vardır. Gerçekten, bu müzakerelerin havası ile usullerinin soğuk harp devrinde vukubulan vahim olayların sebep ve unsurları arasında ihmâli caiz olmayan önemli bir rol oynadığını sanmaktayız.

Şu hususu da ilâve edelim ki, aşağıda tarif edilen sistem ve usuller Stalin'in vefatından ve birlikte varolma politikasının uygulanmağa başlanmasından beri tamamiyle terkedilmiş görünmektedir. Bu bakımdan, biz söz konusu sistem ve usulleri burada tarihin seyri içinde artık kapanmış olan bir devrin önemli bir safhası olarak tescil etmekle yetiniyoruz.

Türkiyenin 1939 da tecrübesini yaptığı nazik ve güç müzakere faraziyesini ele alıyoruz. Aksi takdirde, size diplomat olarak Sovyetlerle başarılı bir anlaşmaya varmak mukadder ise, bu olumlu sonucu fikrî ikna hasletlerinize ve müzakereci vasıflarınıza değil, olayların Sovyetler Birliğini sizinle bir anlaşma aramağa sevkeden elverişli durumuna borçlu olacaksınız.

Müzakereye davet edilen memleket ve halli istenen mesele bir tarafa, ecnebi heyet veya müzakereci, peşin bilmeli ve kabul etmelidir ki, komünist devlet adamı veya yüksek memuru tartışmaları, durumun soğuk ve realist değerlendirilmesi yolundan ve gerek Soyvet politikasına, gerek slav mizacına has kuşku ile ele almak itiyadındadır. Müzakerelere genel olarak memleketinizin mazide Moskovayı hoşnut bırakmayan davranışları hakkında birtakım sitem ve tenkitlerden doğan başlangıçla girişilir. Bu giriş tarzı sizi Rusların, konuşmaları sarmak istedikleri hoşnutsuzluk havasına alıştırmağa ve görevinizin devamı müddetince uygun bir endişe ve kaygı psikolojisi içinde tutmağa yarayan bir nevi peşrevdir. Şâyet müzakerelerinizin başarıya varmasını istiyorsanız -ki durum genel olarak böyledir - giriş azarı sizi imkânın en son sınırları içinde uysal bir davranışa sevke yardımcı olacaktır. Bu, diplomatik müzakereler alanına nakledilmiş bir nevi ipnotizma metodunun ilk safhasıdır.

Şayet Sovyetler Birliği, kendi arzu ve plânlarına uygun olarak görüşmelerin başarısına az çok önem veriyorsa, Rus müzakereciler, hayal kırıklığı ve sitem ifadelerine, sizi arasıra müvazeneye

lade eden bir miktar zarafet ve sevimlilik katmak için gayret sarfetmeği de ihmal etmiyeceklerdir.

Tartışmalar başlar. İşiniz herhangi bir memleketin müzakere tekniğine aşina heyeti ile cereyan etseydi görüşmelerin, zıt görüşler arasında, yarı yolda, her iki taraf için aşağı yukarı tatmin edici bir neticeye varacak şekilde belirli bir usul ve ilerleme yolu takip edeceğini bilirdiniz. Keza, müzakereyi uzlaşma yolu telâkki eden ve bu itibarla, tıpkı sizin gibi, savunulan tezler ve ileri sürülen delîller kümesi içinde kendileri için esaslı olan ve korunması gereken hedeflerle tâli önem taşıyan ve, bu bakımdan, prensiplerini ve politikalarını zedelemeden icabında feda edilmesi mümkün bulunan talepler arasında bir tefrik ve tercih yapmak için gayret gösteren muhataplarla işe giriştiğinizden emin olurdunuz. Her iki tarafça ölçülü bir tarzda idare olunan bu hazırlayıcı çalışmaların tümü, son neticesi ortakça yapılan çabaları haklı gösterecek teşhis, mukayese, uygunluk, ara bulma usulleri ile birlikte yürütülürdü. Öte yandan resmi müzakerelerin yanmda, bu müzakerelerde kaydedilen terakkilere yenilerini ilâveye hizmet eden yardımcı tartışma ve uyuşma metodları da tasarrufunuza açık bulunurdu. Bu yol, iki taraf delegelerinin resmiyetten âri tarzda fikir teatisinde bulunup, birgün evvel müzakere içtima salonunun resmi vakar ve gösterişi içinde varamadıkları neticeye samimi bir toplantının arkadaşlık havası sayesinde erişmelerine imkân veren sıcak aile ocağı yemekleri veya şehirde umumî bir mahalde tertiplenen ziyafet usulüdür. Sovyet geleneklerinde bunların hiç biri yoktur. Davranış ve politikanız hakkında uzun bir soruya tabi tutulduktan ve muhataplarınızın kendi niyetleri hakkında ısrarlı sükûtlarına son verdirmeğe muvaffak olmamanıza rağmen, tutumunuzun öz ve etkileri hakkında izahlarda bulunmağa davet edildikten sonra onların tüm halinde ortaya çıkarılan talepleriyle karşılaşırsınız. Bu talepler, göreceksiniz ki, müzakerelerin devamı esnasında bölünmez bir bütün olarak muhafaza edilecektir. Muhataplarınız hükûmetlerinin tekliflerini size, çelişmeli taleplerin çarpışmasında serbest tartışma ve şerefli uzlaşma konusu mahiyetinde değil, aradığınız anlaşmanın kabulünün vazgeçilmez şartı olarak sunmak için karşınızda bulunmaktadırlar. Onlar taleplerine, muhafazasına memur oldukları mukaddes bir hazine gibi asılıp kalacaklar ve ilk durumlarından en küçük bir fedakarlıkta bulunmaktan ve sizin mesele ve kaygılarınıza da edna ilgi göstermekten

kaçınacaklardır. Hükûmetinizin şahsınıza karşı beslediği güveni, önemli bir müzakereyi hayırlı sonuca vardırmak için Delege sıfatıyla tayininize sebep olan zekâ, incelik, maharet ve uysallıkla karışık sarsılmazlık vaasıflarınızı bildiğiniz için, böyle bir durumda seçkin haslatlarınızı değerlendirecek âmn geldiğini hissedersiniz. Bilgilerinizin, ehliyet ve tecrübelerinizin bütün kaynaklarına baş vurarak muhataplarınızı, tekliflerinin vahim prensip itirazları davet ettiğine, politikanıza aykırı geldiğine, memleketinizin başka memleketlerle mevcut anlaşmalarıyla bağdaşmadığına inandırmak için çabalanırsınız. O zaman anlarsınız ki size izafe edilen büyük haslatlar hiçbir şeye yaramamaktadır. Belâgatınız boşuna çırpınmaktadır. Diplomat olarak meharetiniz sanki sıfıra düşmüştür. Bütün mütalâaalarınız tek örnek ve tek düzenli aynı cevaba mâruz kalmaktadır: İlk talebin sistemli tekrarı. Diplomatik müzakerelerin cari tekniğine alışkanlığınızla, bir uysallık davranışı olarak, karşınızdakilerin bazı taleplerine karşı evvelce ileri sürdüğünüz itirazları geri çekmek hevesine kapılır ve kendilerinin de övülmeğe değer gayretinizi olumlu değerlendirerek müzakerenin selâmeti namına belki geri kalan tekliflerinden vazgeçeceklerini, veya hiç değilse, uzlaşma arzu ve gayretleriyle sizin için daha ziyade kabule değer hale getireceklerini ümit edebilirsiniz. Bu tehlikeli bir kuruntudur. O zaman kendi zararınıza olarak anlarsanız ki uzlaşma gayretiniz sizi muhataplarınız nazarında düşürmüştür. Tartışmada iyi niyet Sovyet müzakerecisi için meçhuldür. Onun bütün yetişme tarzı ve eğitimi tavizi bir zaaf telâkki etmeğe sevkeder.

Onun nazarında uzlaşma, prensiplerden mahrum bir insanın zelil davranışıdır. Kendisi, hükûmetinin, mihaniki bir belginlikle fâsılasız tekrarladığı ve teyid ettiği isteklerinin tüm olarak kabulünü sağlamak vazifesiyle görevli olduğu için karşısındakinin uzlaşmaya dayanan bir pazarlık teklif etmesini anlayamaz. Uysalca davranışınızı işitir işitmez, elde ettiği tavizlerle daha ziyade kuvvet kazanmış olan Sovyet Heyetinin, zaferini sağlamak görevini aldığı taleplerin kesin kabulünü her vasıta ile zorlamak için hırsla çalıştığını görürsünüz, Zira, ecnebilerle bir müzakere esnasında çelişmeli iki tezin denge ve çarpışmasında, Sovyet müzakerecisi, muhatabın kullanabileceği hertürlü kanuni delil ve belâgat tezahürlerini bir tarafa bırakarak, sadece karşı karşıya bulunan kuvvetler müvazenesini hesaba katacak tarzda yetiştirilmiş, talim ve

terbiye görmüş bulunmaktadır. Bu durumda iyi niyetli davranışınızın tamamiyle yararsız olduğunu ve hedefine erişmediğini anlarsanız. Artık müzakerenizi, klasik serbest tartışma şeklinde şerefli bir uzlaşmaya varmak şansı ile ileriletmek imkânından tamamiyle mahrum olduğunuzu hissedersiniz. O esnada sizi tesir altında bırakmak ve temenni edilen neticeye doğru sevketmek gayesiyle psikolojik vasıtaların harekete geçtiğini keşfedersiniz. Yeniden temas kurmak istersiniz. Günlerce sükûtla çevrili kalırsınız. Müzakereyi her hangi bir tarzda bitirmek için beklediğiniz rendevu yerine size Leningrad'a bir seyahat teklif olunur. Söylemiş olduğunuz sözler o ana kadar devamlı surette karşı koyduğunuz tez lehinde sizi bağlayan, tamamiyle farklı şekilde, hatırlatılır.

Anlarsınız ki Sovyet müzakerecisi, iyi niyeti, dürüstlüğü, mesleki doğruluğu, insaf ve uysallık hissiyle klasik müzakereciyi ayırdeden ölçülerle kendisini bağlı hissetmemektedir. Sabrınızı kaybetmeğe başlarsınız, asabileşirsiniz. Haksızsınız. Bunlar Sovyet müzakerecisinin mizacına yabancı zaaflardır. Lenin, bir gün dememişmiydi: «Müzakere esnasında sinirlenmek veya sabırsızlanmak yasaktır.» Sabırsızlık Batı dünyasına has modern diplomasinin büyük kusurudur. Hür memleketlerin sorumlu devlet adamları uçakla onbirlerce kilometrelik seyahat yaparlar, bir başkentten diğerine giderler, gözlerini saatlerinden ayırmayarak, peşin diplomatik hazırlıkları yapılmamış müzakerelere girişirler ve acele varılan, zâhiren parlak, fakat çok zaman realizm ve sağlam temelden mahrum sözde başarılarla memleketlerine dönerler. Rus müzakerecisinin böyle âdetleri yoktur. O hiçbir zaman aceleci değildir. Eğitimi, mizacı ve ortamı ona zamanın kendi lehinde çalıştığı kanaatini vermektedir.

Ansızın kendinizi, muhataplarınızın karşısında kaçınılmaz tarzda ıstıraplı bir dilemma'nın çarkına sıkışmış hissedersiniz: Ya kabulü imkânsız taleplere boyun eğmek veya görüşmeleri kesmek sorumluluğunu yüklenmek. Şayet üzerinizde uygulanan çeşitli tazyik vasıtalarıyla ciddi surette hırpalanmış olan asabi sisteminiz sizi derhal cesur ve realist bir karar alabilecek manevi durumda tutacak derecede dayanıklı ise, ev sahiplerine nezaketle veda ederek memleketinize dönersiniz. Saraçoğlu'nun vardığı karar işte böyle bir karardı. Seçkin gazeteci ve New York Times gazetesinin Avrupa muhabiri M. C. L. Sulzberger, komünizmin üstün yazarlarından Bertold Brecht'in «Cezai Tedbir» adlı piyesinden şu cüm-

leleri naklediyor: «Komünizm için savaşan, savaşmağa ve savaşı terk etmeğe, gerçeği söylemeğe ve söylememeğe, faideli olmağa ve olmamağa, vaadini tutmağa ve bozmağa, tehlikeye atılmağa ve ondan sakınmağa, tanınmış olmağa ve meçhul kalmağa kabiliyetli olmalıdır.»

§

1939 yılında Sovyetler Birliği, uluslararası sahnede haiz olduğu amansız kuvvet hakkında hiç şüphesiz gayet vâzıh bir fikir sahibi idi. O elinde tuttuğu hakem yetkisini mihver lehinde kullanmıştı. Bu davranış Rusları, o ana kadar kendi aleyhlerine işlemiş olan Alman tazyikinden kurtarmış ve baskıyı geçici olarak Batı cephesine çevirmişti. Batıda savaşan ordular arasındaki çarpışmaların neticesine intizaren, Sovyet hükûmeti, olayların gelişmesini izlemek, hazırlıklarını tamamlamak ve harp yüzünden yorgun düşecek olan Avrupa'da hakemliğini Sovyetler Birliğinin ve uluslararası komünizmin menfaatlarına en uygun şekilde kullanmak ve hatta zorlamak için lüzumlu bir soluk alma imkânı elde etmiş bulunuyordu. Böyle bir durumda, Türkiye, Sovyetler Birliği için lâzım idi. Ancak Kremlin, devamlı Rus dostluğunun türk politikasının değişmez prensiplerinden biri olduğunu da biliyordu. Moskova'nın muhtemel tahminine göre olayların âni değişmesi yüzünden, bir taraftan, Batılı devletlerle yakında imzalanacak olan ittifakı ve öte yandan Sovyetler Birliği ile mevcut dostluğu arasında güç duruma düşmüş olmakla beraber, Türkiye, Sovyetlerle çok değer verdiği bir yardımlaşma pakt'ı imzasına davet edilmesi ve nazik davranışlarla münasip ölçüde baskılardan kurulu karma bir muameleye tabi tutulması halinde, Batılı Devletlerle ittifakım, görünüşte hoş görmekle beraber, gerçekte onu sıfıra indirecek olan böyle bir pakt'a girmeği kabul edecekti. Moskova'nın bu konudaki inancı, Türkiyenin büyük kuzey komşusuna karşı dostça davranışından başka, bir de, 1939 da Batının, henüz - günün tabiriyle - bir kuvvet pozisyonundan konuşacak durumda olmaması gerçeğine dayanıyordu. Sovyet Devlet Adamları Türk Hükûmetinin komşu memlekete karşı öz duygularına inanmakta haklı idiler. Yukarıda görüldüğü gibi, bu hükûmet, Sovyetler Birliği ile Batılı Devletler arasında da bağ teşkil edebilecek bir Türk-Sovyet sözleşmesi akdi için elinden geleni yapmakta kusur etmemişti. Hatırlanacağı üzere Saraçoğlu, Moskova'ya Sovyet Hükûmetinin daveti üzerine,

prensipleri ve çeşitli hükümleri evvelce diplomatik yollarla kararlaştırılmış bulunan bir pakt'ın sadece imzası maksadiyle kısa bir süre için gitmişti. Halbuki Bakan, bir imza merasimine katılmak yerine, bir taraftan Türkiye ile Batılı Devletler arasmda hazır vaziyetteki ittifak antlaşmasının kesinlikle tespit edilmiş hükümlerini tartışma konusu yapan, öte yandan da, pakt'ın pratik kavramını sıfıra indirdiği için aşırı, ve uluslararası taahhütlerine sadık bir devletin şerefi ile bağdaşmadığı için kabulü imkânsız bulunan bir müzakere ile karşılaşmıştı. Türk Hükûmeti, üçlü ittifak antlaşmasının temel hükümlerinden birinin tadiline müttefiklerinin rızasını sağlamakla Sovyet Hükûmetini tatmin için elinden geleni yapmış durumda idi. Fakat onun uzlaşma eğilimi, Sovyetlerin hiç bir surette kabulüne imkân olmayan istekleri yüzünden lâyık olduğu mukabeleyi bulamamıştı. Bu şartlar altında müzakereler ancak bir fiyasko ile sonuçlanabilirdi. Bu neticeden ilk yakınan Saraçoğlu'nun kendisi idi. Türk Devlet adamı çok çetin bir göreve hayranlık uyandıran müzakereci haslatlarını vakfetmişti. Nezaketi, sevimliliği, sağduyusu, sezişi, nasfeti, itibarı ve nihayet sabrı ve azmi ile, Sovyet Delegelerini ikna etmek için her şeyi yapmış ve sırası geldiği anda da sonuncu «hayır» kelimesini söylemek cesaretini göstermişti. Müzakerenin bütün safhaları onun şahsı, heyetinin üyeleri, memleketi ve hükûmeti için vakur, şerefli ve her bakımdan takdire değer bir tecrübe olmuştu.

§

Saraçoğlu'nun Moskova'daki, eşi belki görülmemiş diplomatik macerası üzerinde uzun uzun ve tecessüsle düşünüldüğü takdirde, Rusların Türkiye Dışişleri Bakanını Sovyetler Birliği başkentine davet ederlerken ve ona kabulü imkânsız talepleri ısrarla yöneltirken, bu isteklerin Türkler tarafından müspet karşılanacağını düşündüklerini iddia etmeğe imkân var mıdır? Her zaman soğukkanlı ve usta hesapçı olduklarını ispat etmiş olan Sovyet liderlerinin bile bile bukadar büyük bir hata işlemiş olduklarına inanamıyoruz. Biz onların, daha ziyade, ustaca bir manevraya girişmiş olmalarını muhtemel sayıyoruz. Saraçoğlu ve Ribbentrop'un aynı zamanda Moskova'da bulunmalarını âdi bir tesadüfe bağlamak saflık olur. Sovyet liderlerinin düşüncesinde, her iki Dışişleri bakanının haberleri olmadan biri birine karşı, tâbir caizse, «korkuluk» rolü oynamış olmaları gerçeklere daha uygun görünmek-

tedir. Türkiye Dışişleri Bakanı Batı ile işbirliğini temsil ediyordu. Sovyetler Birliği ile toprak paylaşımı hazırlıklarında Almanya güçlük çıkarttığı takdirde, Saraçoğlu tarafından harekete geçirilecek aracılığın, Berlin-Moskova uzlaşması yüzünden Batı ile kesilen bağları yeniden tesis edecek derecede tesirli olacağını unutmaması gerekecekti. Öte yandan Ribbentrop'un Moskova'da bulunuşu da, Türklere karşı Alman-Rus ilişkilerindeki samimiliğinin delili olacaktı. Türkiye'nin, politikasını, yeni Berlin-Moskova mihveri ile ahenkli bir duruma getirmemesi ve, özellikle, artık Kremlin'in hiç haz etmediği Boğazlar Antlaşması hükümlerini Sovyet tadil tekliflerine uyarak değiştirmemesi halinde, Almanya ve Rusya arasında mevcut bu derin bağların birgün Türkiye üzerinde can sıkıcı akisler doğurması pek alâ mümkün idi.

Müzarelerin başarısızlığına rağmen, Türk heyetinin Moskova'dan ayrılışı dostane oldu. 18 Ekim günü yayınlanan bildiri de şu sözlerle aynı havayı taşıyordu: «Görüş taatileri Sovyetler Birliği ile Türkiye arasındaki değişmez dostluk ilişkilerini ve her iki hükûmetin barışı muhafaza hususundaki ortak gayretlerini bir defa daha belirtmiştir.» Bildiri, her iki hükûmetin, memleketlerinin ortak menfaatlerini tartışmak maksadıyla teması muhafaza etmeği arzuya değer gördüklerine de ayrıca işarette bulunuyordu. 19 Ekim günü, Cumhuriyet Halk Partisi Meclis grubu toplantısında olayı yorumladığı esnada, Başbakan Dr. Refik Saydam şu sözleri söylemişti: «Sayın Saraçoğlu Moskova'ya hareket ettiği zaman her iki hükûmet akdedilecek antlaşmanın esaslı noktaları üzerinde fikir teatilerini sona erdirmişlerdi. Sovyet Hükûmetinin Saraçoğlu'ya yepyeni teklifler sunması yüzünden müzakereler olumlu neticeye varamamıştır. Bu teklifleri, bir taraftan, Türkiye, öte taraftan, Büyük Britanya ve Fransa arasında vuku bulan İttifak görüşmeleri esnasında tesbit edilen genel hatlar ile uzlaştırmak kabil olamamıştır. Başka bir alanda Sovyet Hükûmetinin Türkiye'ye sunduğu garantiler, yükleneceğimiz vecibeleri dengeli bir ölçüde karşılayamamış, üstelik Sovyet istekleri Türkiye'nin Boğazlar politikası ile bağdaşamaz görülmüştür.»

Bu izahları verdikten sonra Dr. Saydam iki memleket ilişkilerinin halelden masun kaldığını da ilâve etmiştir.

§

Müzakerelerin yürüyüş ve nihaî kaderinin doğurduğu gitgide büyüyen endişe bir yana, Türk heyeti mensuplarının Moskova'da ikametleri esnasında Rus konukseverliğiyle oranlı bir kabul gördüklerini belirtmek yerinde olur. Spiridonowska'nın muhteşem dairelerine yerleştirilen heyet üyeleri Protokol servisi ve resmi törenlere tahsis edilen bu bina memurları nezdinde, her arzuları derhal is'af edilen devamlı bir nezaket görmüşlerdir. Bolshoï tiyatrosu bale heyetinin eşsiz temsilleri ziyaretin unutulmaz hatıraları arasında yer alacaktır. Türk Heyeti, Sovyet Hükûmeti tarafından emrine tahsis edilen iki muhrip ile Türkiye'ye avdet etti. 20 Ekim günü Boğaza girerken Sovyet Büyük Elçiliği deniz ataşesi, Bakanı selâmlamak için gemiye çıkınca, Türkiye ile Büyük Britanya ve Fransa arasında İttifak Antlaşmasının bir gün evvel imzalandığı haberini verdi.

Üçlü ittifak antlaşmasının müzakeresi ve, özellikle, Moskova'da Türk-Sovyet tartışmaları esnasmda, Fransa'nın Ankara büyük Elçisi M. René Massigli, bize, aydın kaynaklarının zenginliğini, muhayyile kudretini ve seçkin diplomat kabiliyetini sık sık takdir etmek fırsatını vermiştir. Esas saydığını masun tutmak ve ittifak adına elde edileni korumak için nezaketle ısrar gösterirken, politik sezişi ve nasfet hissi sayesinde Türk menfaatlerini dosdoğru ve özenli bir titizlikle hesaba katmasını ve hükûmetine olayların gerektirdiği tavizlerin kabulünü cesaretle telkin etmesini de bilmişti. Türk Heyetinin Moskova'da bulunduğu sırada Büyük Elçinin Paris nezdindeki müdahalesi, İttifak antlaşmasının garantiler ile ilgili hükümlerinin tadiline nihaî Fransız rizasının elde edilmesinde kesin bir rol oynamıştı.

KESİM 2 — ÜÇLÜ İTTİFAKIN İMZASINDAN SONRA TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİ

Sovyetler Birliği ile müzakerelerin kesildiğini bildiren telegraf'ın Ankara'ya varması akabinde, Türk hükûmeti, üçlü İttifak antlaşmasının imzası için Büyük Britanya ve Fransa Büyük Elçilikleriyle temasa geçmişti. Taraflar, Kremlin'in isteği üzerine, Yunanistan ve Romanya'ya verilen garantinin icra tarzı hakkındaki maddede yapılmış olan değişiklikten vaz geçmek hususunda derhal mutabık kaldılar. Bu suretle antlaşma ilk şekline irca ve 19 Ekim günü, Türkiye adına Başbakan ve Dışişleri Bakan vekili Dr.

Refik Saydam, İngiltere adına Sir Hughe Montgomery Knatchbull-Hugessen ve, Fransa adına da, M, René Massigli tarafından imza edildi. İttifak antlaşmasının imzası, bir taraftan, Türkiye'nin Büyük Britanya ve Fransa ile kurduğu yeni bağları Sovyetler Birliği ile mevcut dostluk münasebeyleriyle bağdaştırmak için Ankara'da yapılan gayretlerin başarısızlığını açığa vuruyor, öte yandan da, Sovyetler Birliğinde, Türkiye'nin kendi yönüne uymayan bambaşka bir yola girmesi neticesinde duyulan kaygıları gerçekleştiriyordu. Inkitaın önemini azaltmak maksadıyla Ankara ve Moskova'da sarfedilen gayretler, her iki tarafta, biribirine zıt sebeplerle duyulan hayal kırıklığını güçlükle saklamakta idi. Bu cümleden olarak Ekim sonuna doğru Sovyetler Birliği Büyük Elçisi Terentiev, Saraçoğlu'ya, hükûmetinin Türkiye ile geçici olarak kesilen görüşmeleri yeniden ele almak ümidini belirtmişti. Saraçoğlu da, cevabında, görüşmelerin kesilmesine sebep olan iki güçlüğün, Stalin'in şahsî müdahalesiyle elenmesi dileğini ifade etmişti. Bununla beraber Büyük Elçinin, gerçekleşmesi Sovyet politikasında birkaç haftalık fâsıla ile apaçık yepyeni bir yüzgeri dönüş mânasına gelecek olan böyle bir müdahale hakkında beslediği ümit pek zaif idi. Nitekim kesilme olup bittisini ve saklanması güç bir gerçeği kabul etmek zorunda kalan Sovyet şahsiyetleri ve yayın organları Batıyı Moskova'ya tercih eden Türkiye'ye karşı hücuma geçmekte gecikmediler. Rus küskünlüğü, Moskova'da Saraçoğlu'ya açıklanan görüş ve itirazlara rağmen, garanti hükmünün İttifak antlaşması metninde ilk şeklinde muhafaza edilmesi yüzünden büsbütün artmış görünüyordu. Halbuki bu hiddet tamamiyle yersizdi. Londra ve, özellikle Paris'ten büyük güçlüklerle elde edilen rıza neticesinde müzakerelerin başarısı için mümkün olanı yapmağa kararlı bulunan Saraçoğlu, garanti maddesine Stalin tarafından telkin edilen değişikliği, üçlü ittifak antlaşmasında Karadenizden bu suretle kaldırılan müttefik garantisi yerine aynı mahiyette ve aynı hedefi güden bir Türk-Sovyet antlaşması bina olunacağı düzüncesiyle kabul etmişti. Tavizler ve karşı tavizlerle müzakerenin bölünmez bir bütün teşkil etmesi tabiî idi. Uzlaşmaz davranışı ile müzakerelerin kesilmesine sebep olan Tarafın, karşı Tarafca ancak nihaî başarıya varmak ümidiyle kabul edilmiş olan bir tavizin ipkasını beklemesi çok aşırı bir istek olurdu.

29 Ekim 1939 tarihli bir başmakalede İzvestia, İngiliz'lerle Fransız'ların Türk-Sovyet dostluğundan faydalanarak Sovyetler

Birliğini Alman'lar ve İtalyan'larla çatıştırmağa teşebbüs ettiklerini, fakat barış politikasına bağlı olan Sovyet Hükûmetinin bu desiseleri önlediğini, üçlü ittifakın Türkiye'yi savaş yoluna sürüklediğini, bu memleketin yakın bir gelecekte politikasında menfi akisler yapmaktan hâli kalmıyacak olan bir sorumluluğu üzerine aldığını, halbuki Sovyetler Birliğinin harp blokuna katılmağı reddetmesinin barış davasına çok faideli olacağını ileri sürüyordu.

Makalenin açıkca demek istediğine göre Türkiye, Sovyetler Birliği nazarında, İngiltere ve Fransa tarafından yönetilen mütecaviz bir koalisyona katılmıştı. Aynı cümleden olarak, 1940'da Moskova'da yayınlanan siyasî lûgat te, olayı, Türkiye'nin Büyük Britanya ve Fransa ile ittifakı vesilesiyle şu tarzda yorumluyordu: «Türkiye tarafından güdülen politika gayet tehlikeli ve Ankara Hükûmeti üzerine ağır bir sorumluluk yüklemektedir.» Sovyet Hükûmetinin resmî görüşü de aynı derecede yerici sözlerle bizzat Molotov tarafından açıklanmıştı. Sovyetler Birliği Yüksek Şûrası huzurunda 21 Ekim 1939'da yaptığı dış politika izahında Dışişleri Komiseri şu şekilde konuşmuştu:

«Son müzakerelerde bahis konusu olan mesele Karadeniz'e ve Boğazlara münhasır bir karşılıklı yardımlaşma paktı akdi idi. Birinci hedefimiz böyle bir paktın Sovyetler Birliğini Almanya ile silâhlı bir ihtilâfa sürükliyecek eylemlere sevketmemesini sağlamaktı. İkinci hedef olarak da Sovyetler Birliği, harp tehlikeleri düşüncesiyle, Türkiye'nin Karadeniz dışı devletlerin harp gemilerine bu denizi kapalı tutacağına dair garanti vermesini istiyordu. Türkiye bu iki talebi reddetmek suretiyle paktın sonuca bağlanmasına imkân bırakmadı. Türkiye ihtiyatlı tarafsızlık politikasını bir tarafa iterek Avrupa harbi çevresine girdi. Sovyetler Birliği elini serbest tutmağı ve tarafsızlık politikasına devam etmeği tercihe değer bulmaktadır. O, yalnız harbin yayılmasını önlemeğe değil, ayni zamanda, barışın iadesi için mevcut bütün çabaların kuvvetlendirilmesine de yardım etmek istiyor. İngiltere ve Fransa en yüksek sayıda tarafsız memleketi harbe sürüklemeğe çalıştıkları için başarılarından her halde memnundurlar. Türkiye'nin bir gün pişman olup olmayacağını ise ileride göreceğiz.»

Bütün bu makale ve nutuklar Sovyet Hükûmetinin Türkiye üzerinde devamlı bir tehdit bulundurmak ve bunu ilk fırsatta yerine getirmek kararını açığa vuruyordu. Yine bu yazı ve demeçler

bir kaç ay sonra Berlin'de Hitler'den, Boğazlardan tam serbesti elde etmek için yapılacak gayretlerin ve, daha sonra, Tahran Konferansı ferdasında Sovyetler Birliği tarafından Türkiye'nin dış istikrarını altüst etmek amaciyle girişilecek teşebbüslerin ilk işaretlerini veriyor; ayni zamanda Türk milletinin maddî, manevî mukavemetini yok etmek ve onu en uygun anda Komünizmin kolay şikârı haline getirmek için soğuk harbin bütün vasıtalariyle bu memlekete karşı açılan sinir harbinin sebeplerini açığa vuruyordu.

Türk Hükûmetine gelince, Rusya'nın Türkiye'ye karşı geleneksel politikasını yeniden ele aldığını belirten biltün bu çeşitli gösterileri kaydederken, üçlü İttifak antlaşmasını Büyük Millet Meclisinin tasvibine sunmak çalışmalarına hız vermiş ve antlaşma 8 Haziran 1939 tarihinde oy birliği ile tasdik edilmişti.

Türk-Sovyet ilişkilerini makûs yönde etkilemesi çok muhtemel olan yeni sıkıntıları Türk milleti vicdan huzuru ile bekliyebilirdi. Türkiye, Sovyetler Birliği ile münasebetlerini masûn tutmak için çok büyük gayretler sarfetmiş; sırf Kuzey komşusunu tatmin etmek emeliyle hatırsayarlığı, ittifak antlaşmasının bazı hükümlerini değiştirmelerini müttefiklerinden istiyecek hadde kadar ileri götürmilştü. Bilindiği gibi bu ilk isteklerin güç şartlar altında neticelendirilmesini, bir taraftan, Türk izzetinefsini zedeleyecek, öte taraftan da, müzakere edilmekte olan yardımlaşma paktını her türlü kıymetten yoksun bırakacak olan daha da vahim talepler takip etmişti. Müzakerelerin kesilmesi dolayısıyla şayet Sovyetler Birliği Türkiye'ye karşı kuvvete başvurma kararına varsa idi, hiç şüphe yok ki, Türk milleti şerefi ve egemenliği söz konusu olan millî bir dava uğruna döğüştüğünden emin bulunacaktı. Bununla beraber Moskova müzakerelerinin başarısızlığı Türkiye'nin Sovyetler Birliğine artık tepeden bakacağı mânasını da hiç bir suretle taşıyamazdı. Dışişleri Bakanlığımızdan verilen parola Sovyetler Birliğini kollama lüzumunu belirtiyordu. Türk devlet adamlarının beyanları, iki memleket arasındaki ilişkilerin dostane mahiyeti üzerinde ısrarla duruyor ve hatta müzakerelerin yeniden ele alınması imkânına bile îmada bulunuluyordu. O günlerde bu telkinler, Sovyetler tarafında da görülen müvazi gayretlere yankı teşkil ettikleri nisbette tabii ve uygun sayılmakta idi.

Zamanın tabiri ile «Acaip Harp» batı cephesinde bellisiz seyrini izleyip dururken Türk basını Londra gazetelerinin yayınladıkları

hayalî rivayetlere yer vererek Kafkas hududumuzda sözde askerî yığınaklar yapıldığı hakkında haberler neşretti.

Dışişleri Bakanlığının tekzibine rağmen Londra basını aynı telkinlere devam ve, hatta, Sovyetler Birliği ile Türkiye arasmda savaşın başlamak üzere olduğunu iddia edecek kadar ileri gitti. Bu durum karşısında Türk Hükûmeti uyanıklılığı ihtiyatla birleştirerek ve iki memleket arasındaki ilişkileri kötüleştirecek her türlü olayı önlemek amacıyla tekzipten de daha resmî ve kesin bir beyan yapmağa karar verdi.

Bu amaçla Başbakan Refik Saydam radyoda yaptığı konuşmada Türk-Sovyet ilişkilerinin mahiyeti hakkında şu tavzihte bulundu: «Şu son günlerde dolaşan gizli amaçlı rivayetlere rağmen Sovyetler Birliği ile ilişkilerimizde hiç bir değişiklik yoktur. Herkesin ancak şahsı adına teminat verebileceği bir anda yaşamaktayız. Bizim kendi hesabımıza Sovyetler Birliğine harb ilân etmek niyetimiz katiyen yoktur. Sovyetler Birliğinin de Türkiye'ye karşı bir tecavüze geçeceği hakkında hiç bir delil mevcut değildir.» Bu beyan rivayetlere son verdi.

BÖLÜM VI

TÜRKİYENİN HARP DIŞI DURUMU

KESİM 1 — HİTLER - MOLOTOV GÖRÜŞMELERİ

1940 yılı ilkbaharı Müttefikler için askerî bakımdan çok sıkıntılı gelişmelerin başlangıcını kaydetti. Ta Nisan başında, Norveç, Alman birlikleri tarafından istilâ edilmiş ve bunu takiben İngiliz Kumandanlığı tarafından Norveç sularına mayın döküldüğü bahanesiyle Danimarka da işgale uğramıştı. Bu vahim olaylar Müttefik devletlerin müşküllerine yeni sıkıntılar katmıştı. İşgal hadisesi Ankara'da büyük bir üzüntü doğurdu. Harp, Batı istikametinde yayılmağa başlamıştı. Türkiye, defalarca vaad edildiği halde henüz teslim olunmayan askerî donatım noksanı yüzünden, yalnız müttefik sıfatiyle ahdi vecibelerini yerine getirmek için değil hatta, günün birinde, mütecavizlerin belki elbirliği ile girişecekleri tecavüze karşı kendisini müdafaa etmek için dahi hazır durumda olmadığını kaygı ile görüyordu.

Müttefiklerin makûs talihi uğursuz seyrine devam etmekte idi. Norveç ve Danimarka'nın işgalinden beri bir ay bile geçmemişti ki Alman birlikleri Belçika ve Hollanda'ya giriyor ve Fransız topraklarına nüfuz ediyorlardı. Namur, Sedan ve Saint-Quentin sırasıyla işgal kuvvetlerinin eline düştü. Fransa'nın felâketini Dunkerque faciası takip etti. Fransız mukavemetinin Alman orduları karşısında kırıldığı anda, İtalya, 10 Haziran 1940'da, Fransa'ya harp ilânına karar vermişti. Batıdaki Alman taarruzu, Batı savunmasının yok edilmesi ve özellikle İtalya'nın harbe girmesi üzerine, Müttefik hükûmetler, Türkiye'nin, ittifak antlaşmasının 2 inci maddesi gereğince askerî vecibelerini yerine getirmesini istemekte kendilerini haklı gördüler. Dışişleri Bakanı Saraçoğlu nezdinde İngiltere ve Fransa adına yapılan teşebbüs hükûmetçe

uzun uzadıya tartışıldı. 12 Haziran günü Türk cevabı Bakan delâletiyle her iki Büyük Elçiye tebliğ olundu. Türk Hükûmetinin kanaatince, o âmn acıklı şartları içinde Antlaşmanın 2 inci maddesinin uygulanması Türkiye'yi Sovyetler Birliği ile silâhlı bir ihtilâfa sürükliyebilirdi. Nitekim, müttefiklerin talebi hakkmda Türk Hükûmeti tarafından fikrine müracat olunan Molotov'un gösterdiği şiddetli tepki, Türkiye'ye ihtilâf dışında kalma hak ve görevini veren 2 numaralı Protokola başvurmaktan başka hiç bir tercihe imkân bırakmıyordu.

Müttefiklerin bu karardan memnun kalmadıkları muhakkak idi. İnsan olarak onların gösterdiği menfi tepki tabii idi. Ancak Türk kararını da aynı derecede anlaşılabilir saymak gerekirdi. Yukarıda da söylendiği gibi, Müttefikler Türkiye'yi silâh ve cephane ile techiz etmek taahhütlerini yerine getirmeğe imkân bulamamışlardı. Askerî sözleşme ise, bu vaadin ifasını Türkiye'nin harbe girmesinin temel şartı olarak tesbit etmekte idi. Gerçi Türk Hükûmeti askerî sözleşmenin bu hükmünden daha evvel kendi rızası ile vazgeçmişti. Fakat sırf Türk Hükûmeti tarafından Müttefiklere gösterilen bu itimat nişanesine dayanılarak, ondan, memleketin hazırlıksız durumunun katiyen cevap vermediği harp ilânı kararını istemek insafla bağdaşamazdı.

Bir kaç ay evvel müttefiklerarası Hayfa konferansında Müttefik Heyetlerin başkanları Türk Genelkurmay Başkan yardımcına, bizzat kendilerinin silâh yoksunluğu yüzünden Türkiye'ye yardım programım, ancak İtalya'nın tarafsız kalması faraziyesinde mütalâa edebileceklerini bildirmişlerdi. Bu durumda, sırf ittifak antlaşmasının lafzına uyulmak endişesiyle zorlanan bir karar, Türkiye'yi Alman ordularının yıldırım taarruzuna ve Boğazları da bir Rus hareketine açık tutmaktan başka hiç bir sonuç vermiyecekti. Vaziyet bu suretle değerlendirildikte, Türkiye, Müttefiklere hiç bir faide sağlamaksızm ümitsiz ve bahtsız bir harbe sürüklenmiş olacaktı. O halde 2 numaralı Protokola dayanmak, harp dışı duruma girmek, olayların gelişmesini beklemek ve geleceği korumak her bakımdan daha isabetli değilmi idi?

İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Halifax, Lordlar Kamarasının 11 Temmuz 1940 tarihli oturumunda Türk davranışının gerçeğe uygunluğunu şu sözlerle tasdik etmişti:

«Majeste Kral Hükûmeti Türkiye'yi bu karara sevkeden hal ve şartları tamamiyle takdir etmektedir... Türkiye ile antlaşma-

mız ve onun temeli olan karşılıklı dostluk ve sempati yaşamağa devam halindedir. Geçmişte olduğu gibi, harp esnasında ve onu takip edecek olan barış yıllarında da, bu antlaşma, aramızda yapıcı işbirliği için bize yararlı bir temel olacaktır.»

Fransa topraklarında vuku bulan muharebeler hakkmda alınan ürkütücü haberler Müttefik orduların durumlarını düzeltebilmeleri hususunda pek az ümit bırakmıştı. Yenilgi haberi bütün dünyada ve özellikle Türkiye'de derin bir şaşkınlık uyandırdı. Herkes harbin ne kadar çılgınca bir hareket olduğunu teslim ediyordu. Haberin uyandırdığı bunaltı içinde Dışişleri Bakanlığımdaki büromda, çok sevdiğim bir değeri kaybetmiş olmanın acısı ile derin düşüncelere dalıyor, hayatımın çok mutlu yıllarını geçirdiğim Fransadaki hâtıralarını anıyor, güzelliği, kültürü, medeniyetti, hülâsa insanlığın en asîl değerlerini temsil eden ve şimdi işgal altmda bulunan bu büyük memleketin ve onun halkının ıztıraplarına katılıyordum.

«Dunkerque ricatı» faciası, arkasından hudutsuz kayıplar ve ıztıraplar bırakarak nihayete ermiş, Büyük Britanya harbi başlamıştı. İnsanların hayatında olduğu gibi milletlerin varlığında da, seciye kuvveti, özellikle, her şeyin ters gittiği bahtsız günlerde kendini belli eder. Fransa'daki hezimet, Dunkerque faciası ve bunu takibeden Büyük Britanya harbi, Britanyalılara, dünyaya ve gelecek nesillere, yüceliklerinin, medenî ve yurtsever cesaretlerinin ölçüsünü göstermek fırsatmı vermiştir. Bu büyük millet, hava saldırısının tekrarlanan tahriplerine sabır ve metanetle karşı koyarak, uzlaşmaya dayanan barış fikrini istihfafla reddederek ve millî enerjilerini nihaî gaye için bir araya getirerek, bütün dünyanın hayranlığını uyandıran bir azim ve irade ile sonuna kadar dayanmayı başarmış, bu suretle Büyük Britanya, uzun tarihinde ele geçmez Ada şöhretini bir defa daha başarı ile savunmuştur.

§

Fransa harpten çekilmiş, askerî işgale uğramış, Fransa ile Büyük Britanya arasındaki ilişkiler kesilmişti. Bu durumda üçlü antlaşma Türkiye'ye tarafsız kalma hakkını veriyordu.

O esnada Avrupa'da bir tek ses işitilmekte idi. Bu ses, Britanyalıların kahramanlığını öven ve yalnız ittifak antlaşmasına değil,

aynı zamanda, Türk milletinin idealine ve manevî özlemlerine de dayanarak İngilizlere Türk tesanüdünü ilân eden Türkiye'nin sesi idi.

Romanya, toprağının bir parçasını kaybetmiş ve kalanı kurtarmak için de kapılarını Alman ordusuna açmıştı. Fransız mandası altındaki Suriye ve Lübnan'da durum kararsız idi. Irak'ta İngiltere aleyhine bir hareket belirmişti. Suriye ile Lübnan'a el koyma teşebbüslerinde İngilizlere karşı kullanılmak üzere, Almanların Suriye'ye göndermek istedikleri harp malzemesinin Türkiye topraklarından geçirilmesi için hükûmet nezdinde ısrarlı teşebbüsler yapılıyordu. Harbin sirayet etmiş bulunduğu Afrika kıt'asında Dakar ve Mers El Kebir savaşları bütün şiddeti ile devam halindeydi. Bu suretle siyasî ve askeri hareketler sahasının genişlemesi neticesinde ihtilâf sahnelerinin tam ortasında ateşle çevrilen Türkiye, muharip devletlerin bakışlarını ve dikkatini üzerine çekmekte idi. İstanbul ve Ankara bütün Avrupa kıt'asının en çok ilgi çeken haber alma ve casusuluk merkezleri haline gelmişti. Her iki şehirde her çeşit rivâyetler devamlı surette yayılmakta idi. Akşam geç vakit bürolarından en son haberleri ve hükûmetin gizli kararlarını öğrenmiş olarak ayrılan Dışişleri Bakanlığı yüksek görevlileri, yalnız hususî şahıslar tarafından değil, hatta seçkin ecnebî sefirler tarafından da kendilerine sorulan en hayali ve uydurma haberleri ve sualleri işiterek hayret içinde kalıyorlardı.

Kuzey Afrika'ya sıçrayan ateş her an Akdeniz havzasına sirayet edebilirdi. Alman propaganda makinesi Moskova müzakerelerinin kesilmesinden beri Türkiye ile Sovyetler Birliğini ayıran uçurumu daha ziyade genişletmek için bu anı uygun buldu. Temmuz 1940'da yayınlanan bir beyaz kitapta, Berlin Hükûmeti, güya Paris'te ele geçen bazı vesikaları yayınladı. Bu kitap, Rusya'ya karşı müttefik devletler tarafmdan, Türkiyenin de tasvibiyle hazırlanan hayali bir takım taarruz projelerini ifşa ediyordu. Hesap aşikâr idi. Sovyetler Birliği ile Türkiye arasmda esasen gergin olan ilişkilerde vahim bir buhran kışkırtmak, tek başma kalan Türk Hükûmetini Romanya misalini takibe ve muhtemel bir Rus tecavüzüne karşı Alman himayesine sığınmağa zorlamak amacı güdüldüğü besbelli idi. Bu uydurma yayınlar, tahmin edileceği üzere, Türkiye'nin Büyük Britanya'ya karşı vefalı dostluğuna tesir etmemekle beraber, Türk-Sovyet ilişkilerinde yeni bir ihtilâf ortaya çıkardı. 1 Kasım 1940 günü Büyük Millet Meclisin-

de verdiği senelik demeçte, Cumhurbaşkanı, Büyük Britanya'ya karşı Türk dürüstlüğünü şu sözlerle belirtmişti: «İngilterenin, varlığı için güç şartlar altında sert bir savaşa girişmiş bulunduğu şu esnada, kendisiyle ittifak bağlarımızın sarsılmaz olduğunu ilân etmek benim için bir vazifedir.»

Müttefiklerin bu elverişsiz şartlar içinde çarpıştıkları bir anda, 28 Ekim 1940 tarihinde, İtalya Yunanistan'a karşı taarruza geçti. 9 Şubat 1933 tarihli Türk-Yunan antlaşması ancak taarruzun bir Balkan Devleti tarafından yapılması halinde Türkiye'yi müdahaleye mecbur ediyordu. Arnavutluk daha evvel İtalyan idaresi altına alınmış olduğu için Balkanlı tek mütecaviz ancak Bulgaristan olabilirdi. Türkiye bu memleketin saldırıya kalkışması halinde müdahele hususunda Atina'ya verdiği teminat sayesinde, Yunanistan Bulgar cephesinden kaldırdığı birkaç tümeni İtalyan cephesine geçirmeğe imkân buldu.

§

1940 yılının Kasım ayında Avrupa'da büyük önemde bir olay vuku buldu. Sovyetler Birliği Halk Komiserleri Konseyi Başkanı ve Dışişleri komiseri Molotov Berlin'e giderek iki gün müddetle Führer ve von Ribbentrop ile geniş görüşmeler yaptı. Bu buluşmalardan sonra Moskova'da yayılan dedikodulara göre, iki tarafça Balkanlar ve Boğazlar konularına özel bir dikkat gösterilmişti. Yine aynı rivayetlere göre, Almanya, Sovyetler Birliği'ne Boğazlar üzerinde kontrol hakkı ve Sovyetler Birliği sınırları civarındaki topraklarda da tam bir genişleme serbestisi tanımıştı. Bu konuda Türkiye'nin Moskova Büyük Elçisi Haydar Aktay'ın sualine muhatap olan Dışişleri Komiser Yardımcısı Dekanozov, Berlin görüşmelerinde sadece Alman-Sovyet meselelerinin konuşulduğunu söylemekle yetinmişti.

Birkaç gün sonra Saraçoğlu, Terentiev'e, Dekanozov'un izahını, Berlin'de yayınlanan bildirinin tekrarından ibaret olmak bakımından tatmin edici bulmadığını belirtti. Türkiye'nin şüphelendiği ve başka yollarla öğrendiği veçhile, gerçek Dekanozov'un ifadesinden tamamiyle farklı idi. Almanya'nın teslim olmasından sonra Amerikan Ordusunun Berlin'de Dışişleri Bakanlığında ele geçirdiği vesikalar ve bu Bakanlığın resmî tercümanı Paul Schmidt tarafından yayınlanan hâtıralar, Hitler'in Sovyetler Birliğine taar-

ruz etmek kararının menşei olan bu temasları tamamiyle açığa çıkarmıştır.

Ribbentrop ile görüşmeler Hitler ile vukubulan tartışmalardan evvel yapılmış ve onu takiben tekrarlanmıştır. Buluşma iki ortağın kendilerine ayrı ayrı has menfaat sahaları tayin etmek arzularından doğmuştur. Alman'lar Ruslar'a verilmesi gereken tavizleri değerlendirmek ve ortaklarını 1939 antlaşması çerçevesi içinde tutmak için ödenmesi lâzım gelen fiatı aşağı yukarı tahmin ihtiyacını duymakta idiler. Hitler, Rus işbirliğini sağlamak zaruretine kanî idi. Çünkü ancak böyle dev bir koalisyonun zafere ulaşabileceğini anlıyordu. Onu düşündüren esas konu ödeyebileceği fiatın Sovyet isteklerine yeter gelip gelmiyeceği meselesi idi.

Reich Dışişleri Bakanı konuşmayı Britanya İmparatorluğunun yıkılması emniyeti esası üzerinden açtı. Bu olayı gözönünde tutan Ribbentrop üç Mihver devleti, Almanya, İtalya ve Japonya'nın menfaat ve nüfuz sahaları meselesini ortaya atarak Sovyetler Birliğini de bu üç devlete katılmağa davet etti. Almanya hayat sahasını Güneyde, Orta Afrika'da arıyacaktı. Japonya da, aynı surette, Güney Asya'ya yönelmişti; toprak kazançlarını sağlamlaştırmak için uzun senelere ihtiyacı vardı. İtalyan genişlemesi Akdenizin Afrika sahillerine yöneliyordu. Acaba Rusya da gözlerini aynı tarzda Güneye çevirerek can attığı denize çıkışı elde etmeyi istemez mi idi? Molotov bu denizin tam yerinin tayinini isteyince Ribbentrop Britanya İmparatorluğunun parçalanması sonucunda sahipsiz kalacak olan sahanın bir kısmını, yani Basra Körfezi ve Hint denizini kast ettiğini açıklamak zorunluluğunda kaldı. Bu başlangıcı Boğazlar meselesi takip etti. Ribbentrop ve Hitler, Montreux antlaşmasının Türkiye, Almanya, İtalya ve Sovyetler Birliği arasında akdedilecek yeni bir sözleşme ile değiştirilmesi lüzumunu kabul ettiler. Yeni rejim Sovyetler Birliğine, hem barış, hem de harp zamanında harb gemilerini Boğazlardan geçirmek hakkını tanımalı idi. Sadece Karadeniz devletlerine verilecek olan bu hak, Almanya ve İtalya da dahil olmak üzere, Karadeniz'de sahili olmayan devletlere teşmil olunmayacaktı. Türkiye'nin Büyük Britanya ile mevcut bağları kaldırılacak, ve bu memleket Mihver devletleri ve Sovyetler Birliği ile işbirliğine davet olunacaktı. Molotov uzak bölgelerde macera aramağa istekli görün-

medi. O, Avrupa'da yakın ve sınır komşusu memleketlerle meşgul olmayı tercih ediyordu. Nezaket dairesinde geçmekle beraber her iki tarafın suçlama ve imalariyle hareketlenen tartışma, Rus'un dolaşıksız sualleri ve Almanların az çok kaçamaklı cevaplariyle dikkati çekmişti. Boğazlar konusunda Molotov sadece Montreux antlaşmasının tadili ile yetinmiyordu. Onun istediği kâğıt üzerinde teminat değil, Sovyetler Birliğini Boğazlardan Karadenize gelebilecek her hangi bir tecavüze karşı koruyacak gerçek ve fiili bir garanti idi. Bu su yollarının yan teminatı da, Ege denizinde bir mahreç alması gereken Bulgaristana verilecek garanti ile sağlanacaktı.

Temaslar sonunda Almanlar Rus taleplerinin azameti karşısında derin bir şaşkınlık duymuşlar. Bu intiba Hitler'i Sovyetler Birliği ile anlaşma imkânsızlığına inandıran belli başlı sebeplerden biri olmuştur.

Görünüşe nazaran Molotov, Berlin'de, Karadenize Boğazlardan gelecek bir taarruza karşı «gerçek ve fiili garanti» ile ne istediğini tasrih etmeği münasip bulmamıştı. Molotov bu garantinin pratik şartları hakkındaki görünüşü bir kaç gün sonra Moskovadaki Almanya Büyük Elçisi Kon Von Schulenburg ile yaptığı konuşmada açıkladı. Görüşmenin hedefi, Sovyetlerin üçlü pakta katılması maksadiyle Wilhelmstrasse tarafından hazırlanan vesikalar üzerinde Moskova'daki incelemelerin neticesi hakkında alman diplomatına bilgi vermekti. Alman projelerinde şöyle bir cümle vardı: «Almanya, İtalya ve Japonya, bir taraftan, Sovyetler Birliğinin, sınırlarının güneyinde genişlemek kararını not ederler ve, diğer taraftan da, Türkiye Hükûmeti ile, Sovyet menfaatlerini koruyacak yeni bir Boğazlar anlaşması akdi ıususundaki ortak azimlerini belirtirler.» Bu konuşmadan sonra Von Schulenburg, Sovyet Hükûmetinin üçlü pakta katılmağı, bu maksatla hazırlanan Alman projelerinde bazı değişiklikler yapılması şartiyle, kabul ettiğini Ribbentrop'a bildirdi. Sovyetlerin koştukları birinci şarta göre, Basra Körfezine doğru Batum ve Bakü güneyine uzanan bölge Sovyet isteklerinin merkezi olarak kabul edilmeli idi.

İkinci şarta göre de, Sovyetler Birliğinin Boğazlarda emniyetini sağlamak için, evvelâ, Sovyet Karadeniz sınırlarının güven sahasına dahil olan Bulgaristan ile bir yardımlaşma paktı aktolunmalı, sonra da, İstanbul ve Çanakkale Boğazları bölgesinde uzun

vadeli kira ile rus kara ve deniz üsleri kurulmalı idi. Türkiye dört devlet paktına katılmayı kabul ederse, Moskova bu memleketin egemenliğinin ve toprak bütünlüğünün Almanya, İtalya ve Sovyetler Birliği tarafından garanti edilmesini istiyor, buna mukabil, Türkiye'nin pakta girmeyi reddetmesi halinde de, üç devletin bu memlekete karşı açılacak askerî harekâtı gösteren bir protokol akdetmeleri lüzumunu ileri sürüyordu. Aşağıda görüleceği üzere, birkaç yıl sonra, Rusya, Almanyanın değil, fakat Batılı devletlerin müttefiki sıfatıyla, bütün bu talepleri daha da ağırlaşmış şekilde yeniden ele alacak ve isteklerini İkinci Cihan harbi esnasında, Montreux sözleşmesinin uygulanmasında gûya Türkiye'nin işlediği kusurlarla haklı göstermeğe çalışacaktır. Yukarıki izahlar üç asırlık rus taleplerinin, genel çizgileri itibariyle, halen de aynen devam ettiği mânasını taşır. Tek farklı nokta, bu talepleri, değişen şartların mahiyetine ve eğilimine uyulmak suretiyle muhik göstermek için sarfedilen vâhi çabalardır.

KESİM 2 — RUS - BULGAR GÖRÜŞMELERİ

Molotov'un Berlin seyahatinden Moskova'ya dönmesi akabinde, Alman liderleriyle görüşmüş olduğu meselelerden biri yeniden ortaya çıktı. Uluslararası Tuna Komisyonunda Sovyet Delegesi Sobolev, hükûmetince özel bir görevle Sofya'ya gönderilmiş ve 25 Kasım 1940 günü Kral Boris tarafından kabul edilmişti. Türkiye Büyük Elçisi Haydar Aktay'ın bu konuda sorduğu suale, Molotov, bulgar hududunda türk askerî yığınakları Türkiye'nin Bulgaristan'a karşı taarruza geçmesi ihtimalini doğurduğu için Sobolev'in Kral Boris'e Rus yardım paktı teklif etmek göreviyle Sofya'ya gönderildiğini cevaben söyledi. Kral durumun düzeldiğini ileri sürerek teklifi reddetmişti. Bulgaristan'a yapılan Sovyet teklifi Türkiye ile S. S. C. B. arasmda 17 Aralık 1929 tarihinde imzalanmış olan protokol hükümleri ile bağdaşmıyordu. Bu protokolun 2 inci maddesi, Âkit Taraflardan her hangi birinin diğer Tarafın kara veya deniz komşusu bir devletle, ancak bu Tarafın rızasiyle politik nitelikte bir anlaşma akt ve imza edebilecegini şart koşuyordu. Büyük Elçi Aktay tarafından söz konusu protokolun yürürlükte olup olmadığı hakkındaki suale Molotov yürürlükte olduğunu, ancak Sobolev misyonunun sadece bir araştırmaya inhisar ettiğini belirtmekle yetindi.

Dış politikasının seyri hakkında Sovyet Hükûmetince verilen izahlar, bu defa yine gerçeği aksettirmekten uzakk idi. Ankara'da alman haberlere göre, yardım paktı karşılığında, Moskova, Bulgar Hükûmetine, Türkiye ile hududunu Midya-Enez hattına kadar genişletmeği teklif etmişti.Sobolev tarafından Boris'e verilen muhtırada S. S. C. B. nin Trakya'daki bulgar millî menfaatlerinin gerçekleşmesine yardımda bulunmağa hazır olduğu belirtilmişti. İki memleket arasındaki menfaat ortaklığı ileri sürülerek Sovyetler Birliği yardım paktı teklifini yeniliyor ve Bulgaristan'a, bu vaade güvenerek millî emellerini sağlaması için harekete geçme imkânını veriyordu. Muhtırada, böyle bir paktın imzalanması halinde Bulgaristan'ın Alman-İtalyan-Japon üçlü paktına katılması hususunda Moskova'nın evvelki itirazlarından vaz geçeceği vaad ve esasen Sovyetler Birliğinin de aynı pakta iltihak edeceği ilâve olunmuştu.

KESİM 3 — TÜRK - SOVYET DEKLARASYON TEATİSİ

Molotov ile Alman liderleri arasındaki görüşmelerin fiyasko ile neticelenmesi üzerine her iki hükûmet bu sonuçtan gereken dersleri çıkarmak ve menfi sonucun karşılıklı ilişkilerindeki akislerini değerlendirmek lüzumunu duymuşlardı.

İkinci cihan harbi arifesinde Soyvet politikası ilhamını şu iki temel prensipten almakta idi:

1 — Genelleşmiş bir harbe karışmak veya müdahale mecburiyetinde kalmak ihtimali;

2 — Böyle bir ihtimali göze alarak en isabetli stratejik durumu sağlamak zarureti.

Esasta güven endişelerinden mülhem olan bu prensipler, 1939 ilk baharından itibaren S. S. C. B. tarafından izlenen genişleme politikasının temelini teşkil etmiştir. Avrupa durumunun arzettiği gitgide artan gerginlik karşısında Sovyet Hükûmeti, kendisini, ittifaklar sistemi ile bağımsız genişleme politikası arasında bir tercih yapma mecburiyeti karşısında hissetmişti. Ortak güvenlik sisteminin terki, Münih tecrübesi, Çekoslovakya'nın istilâsı, hülâsa Avrupa'nın irade zaafından doğan bütün makûs olaylar, yaradılıştan kuşkulu olan rus mizacını büsbütün bulandırarak Sovyet Hükûmetinin, memleketi harbe sürüklemek istidadı gösteren bir askerî ittifaka güvenmektense kendi kuvvetine ve kendi geniş-

leme kudretine bel bağlaması kararına varmasında başlıca âmil olmuştu. İmdi, o anda, Moskova'nın her şeyin üstünde varmak istediği hedef, elin harbine bulaşmaktan kaçınmak, şartların kendisine, sırf komünist genişleme çıkarı adına harbe yüksek etkililikle müdahalede bulundak imkânını vereceği günler için kuvvetini arttırmak ve yedekte tutmak, hiç değilse, millî topraklara karşı tecavüz vukuu halinde memleketi başarı ile savunmağa hazır olmak idi.

Bu izahlardan kolaylıkla anlaşılmaktadır ki, şimdi söz konusu ettiğimiz iki prensipin uygulanması, harbin arifesinde, Batılı büyük devletlerle müzakerelerin kesilmesinde de başlıca rol oynamıştır.

Yine aynı prensipler Alman-Sovyet Paktının gerçekleşmesini de kolaylaştırmıştır. Büyük Britanya ile Fransa'nın aksine, Almanya küçük hudut devletlerini, hiç değilse bir süre için, Rus nüfuzuna terk etmek konusunda güçlük çıkarmıyor ve, hatta S. S. C. B. için harbe müdahale mecburiyetini bile öne sürmeden kendisiyle Polonya'yı taksime razı oluyordu.

Aynı müsamahalı tavır Alman-Sovyet Paktının imzasından sonra da devam etmiştir. İşte bu durumdan faydalanmak suretiyledir ki S. S. C. B., paylaşma politikası gereğince Sovyetlere bırakılan nufuz sahasının sınırlarını aşarak Bukovina'yı da (Rumanya) işgale karar vermiştir. Moskova'da hakim olan telâkkinin, ilk bakışta, realizm ve yararcılığın ancak geçici kazançlarını sağladığı intibaını vermesi mümkündür. Gerçekten, S.S.C.B. ile askerî müzakereler esnasında Kızıl Ordunun yardımını reddetmekle Polonya'nın bir hata işlediği kabul edilse bile, Moskova'nın bu memlekete karşı aldığı menfi tavır neticesinde, Alman Ordularının Sovyet topraklarına tecavüze geçtikleri gün kıymetli bir müttefikten mahrum kalmış olacağı muhakkaktı. Bukovina ve Besarabya'nın ilhakı Rumanya'nın derhal kendisini Almanya'nın kucağına atmasına sebep olmuştu. Kahraman Fin Milletine karşı girişilen eşitsiz savaş önemsiz sonuçlarla nihayete ermişti. Almanya'ya, doğu cephesiyle endişelenmeden batı savaşını açması için cömertçe verilen imkân, Fransız ordusunun tasfiyesinden sonra, kuvvetler dengesinin Ruslar zararına bozulması neticesini doğuracaktı. Son olarak rus toprak ihtirasının büyüklüğü de, niyetlerini gizlemek için pek az zahmete katlanan bir ortak ile dostane ilişkiler muhafaza etmek im-

kânsızlığı konusunda Alman liderlerinin vardıkları kanaatın başlıca unsurunu teşkil edecekti. Moskova tarafından izlenen politika, «netice vasıtaları haklı çıkarır» taktiğiyle güdülen nihaî amaçlar ışığında incelendiği takdirde, kısa vâdeli kazançlar bakımından yararlı olmakla beraber uzun vâdeli sonuçları itibariyle zararlı görünüyordu. Almanya ile cereyan eden pazarlık esnasmda ileri sürülen bütün talepleri, S.S.C.B. dış politikasının Mihver zaferi yararına yönelmiş olmaktan uzak bulunduğunu açıkca göstermişti. Gerçekte, Sovyet liderlerinin düşüncesine göre, Mihverin zaferi, mağlubiyetinden çok beter olacaktı. Onların değerlendirmelerine göre, kudretli Alman harp makinası Batılı Devletlere karşı açılan harbi başarı ile sona erdirecek ve bundan sonra tecavüze mâruz kalmak sırası S. S. C. B. ne gelecekti. Sovyet liderlerine nazaran Alman-Sovyet paktı, bir taraftan peşin kazançlar sağlarken, diğer taraftan da, sözde dostluk maskesi altında herhangi bir gün çıkması mümkün olan korkunç harbin askerî hazırlıklarını tamamlamak amacı ile, gereken mehilleri elde etmek için kullanılacak başlıca vasıta olmalı idi.

Almanya Rus dış politikasının canlılığını için için hiddet doğuran zahiri bir tevekkülle izliyordu. S. S. C. B. nin hudut memleketlerinde gerçekleştirdiği darbeleri, Alman Hükûmeti az çok gizli mukabil teşebbüslerle karşılamakta idi. Bu mukabelelerin tümü, Rus genişlemesi karşısında Sovyet aleyhtarı bir blokun ihdası hedefini gütmekte idi. Polonya ve Baltık memleketlerinin mukadderatını yoluna koymuş, Finlandiya harbini bitirmiş, Bukovina ve Besarabya'yı ilhak etmiş olan Sovyetler, şimdi, Rumanya topraklarını, Macaristan ve Bulgaristan lehine elinden almak suretiyle, bu memlekete yeni bir yumruk indirmeğe hazırlanıyor ve biribirini izleyen bu felâketler yüzünden Rumanya'yı kaplayacak olan manevî çöküntüden faydalanarak Bulgaristan ile doğrudan doğruya bağlar kurmağa uğraşıyorlardı. Rus ilerilemesine son vermeği nihayet karar altına alan Almanya ile İtalya, Ağustos 1940 sonunda Rumen topraklarının bütünlüğünü ve dokunulmazlığını garanti etmek hususundaki kararlarını Rumanya'ya bildirdiler.

Garantiyi uygulamak alanında Almanya, Rumanya'ya, bu memleketi İngiliz tahrikine karşı korumak bahanesiyle oldukça önemli bir askerî kuvvet göndermekte gecikmedi.

Molotov'un Berlin'i ziyaretinden sonra S. S. C. B.'nin mihvere katılmayı reddetmesi, Alman politikasına Sovyet aleyhtarı blokun

biran evvel kurulmasını sağlama alanında yeni bir fırsat vermişti. Kasım 1940 da Macaristan bloka üye olmuş ve, bunu takiben, S. S. C. B. ni kuşatma çabasında stratejik mevkii çok önemli olan Türkiye'yi de ittifaka ithal etmek için Alman diplomasisi Ankara üzerinde de devamlı gayretlere girişmişti. Hitler, Türkiye ile anlaşarak Alman Birliklerini Türk toprakları yolundan Kafkasyaya geçirmeğe muvaffak olsa, Reich orduları S. S. C. B. nin savaş kudretine tehlikeli bir darbe indirmeğe elverişli bir stratejik başarı elde etmiş sayılırdı. Genel olarak, askerî bakımdan, Türkiye'nin gerek Kafkasya, gerek Orta Doğu istikametinde herhangi bir askerî hareketin anahtarı teşkil ettiğine şüphe yoktu. Türk topraklarından faydalanmadıkça veya, gerekirse, Türkiye'yi tecavüz yolu ile işgal etmedikçe, Mihver Devletlerinin orduları bu hedeflere erişmek imkânından mahrum idiler. Fakat Türkiye'ye varmak için evvel emirde Bulgarlarla işbirliği kurulması gerekiyordu. Bu sebeple, bir taraftan Mihver'in, diğer taraftan da, ona rakip olan S. S. C. B. nin, biribirine zıt diplomatik hamlelerle Bulgar lûtuflarını kazanma yarışma giriştikleri görüldü. Bulgaristanı, Türkiye zararına hudut tashibi vaadi ile S. S. C. B. ile bir yardım anlaşması imzasına razı etmek için Kral Boris nezdinde Sobolev teşebbüsünün hangi şartlar altında yapıldığını yukarıda görmüştük. Aşağı yukarı aynı günlerde, Bulgaristan'ın üçlü Pakta katılmasını sağlamak amacıyla Sofya'da girişilen Alman talepleri, Rus tekliflerinden daha kuvvetli bir ısrarlı tarzda yürütülüyordu. Alman teşebbüslerine birkaç defa kaçamaklı cevaplar verdikten sonra Bulgar Hükûmeti, memleketin askerî işgal altına alınmasından endişelenerek çelik pakta iltihaka karar verdi. 1 Mart 1941 tarihinde Viyana'da yapılan imza töreni esnasında, Bulgarlar, S. S. C. B. ile de dostluk ilişkilerini geliştirme azimlerini belirtmekten geri kalmadılar. Törenden iki saat sonra Alman kıtaları, yine bir İngiliz askerî darbesini önlemek vesilesiyle Bulgar hududunu geçmeğe başladılar. Bulgaristan tarafından üçlü paktın imzasından iki hafta evvel bir Türk-Bulgar saldırmazlık paktı akdedilmişti. Türk Hükûmetinin düşüncesine göre bu pakt, Bulgaristan'da Türkiye'nin toprak bütünlüğüne karşı girişilen Rus manevralarını durdurmak hedefini güdüyordu. Buna karşı, muhtemelen Alman Hariciye Nezaretinin telkini altında, Bulgar Devlet adamlarının hesaplarında ise, pakt, Bulgaristanın Alman askeri işgaline karşı bu memleketi muhtemel bir Türk müdahalesinden korumağa yarıyacaktı. Bulgaristan'ın üçlü pakta katılması hiç şüphesiz Sovyet diplomasisi

için açık bir başarısızlık ve derin bir hayal kırıklığı konusu idi. Bu inkisarı Moskova'nın şu bildirisinde açıkça görmek kabildi: «Bulgar Hükûmetinin aldığı tavır barışın sağlamlaştırılmasına değil, aksine, hatta kendisinin de sürüklenmek tehlikesine mâruz bulunduğu harbin yayılmasına sebep olacaktır. Bu durum karşısında barış politikasına sadık olan Sovyet Hükûmeti, bugünkü politikasının yürüyüşünde Bulgaristana hiç bir suretle destek olamaz.»

§

Mihver tarafından Balkanlarda sarfedilen faaliyet ve Türkiye'yi üçlü pakta girmeğe kandırmak, hiç değilse, Mihver'e karşı fiili bir anlayış ve işbirliği tutumuna razı etmek için bu memlekete pek yakında cazip teklifler yapılabilmesi ihtimalinin Moskova'da uyandırdığı endişeler, Sovyet Hükûmetinin Türkiye'ye karşı daha dostça bir tavır almasına yol açtı. Bu amaçla iki taraf arasında girişilen temaslar Büyük Britanya Dışişleri Bakanı Mr. Eden'in Ankara'da kısa bir ikameti esnasında sağlandı. Neticede Türk telkinleri üzerine yapılan bazı tadillerle şu şekli alan Rus deklarasyon projesi 25 Mart 1941 tarihinde yayınlandı :

«Sovyetler Birliğinin, Türkiye harbe girmek mecburiyetinde kaldığı takdirde karşılaşacağı güçlüklerden faydalanarak komşusuna karşı tecavüze geçeceği yolunda yabancı basında yayınlanan haberlerle ilgili olarak ve bu konuda vâki bir sual üzerine Sovyet Hükûmeti aşağıdaki hususları Türk Hükûmetine bildirmiştir:

I — Bu çeşit haberler Sovyet Hükûmetinin durumuna hiçbir suretle uygun değildir.

II — Türkiye'nin fiilen tecavüze uğraması ve toprağını savunmak için harbe girmek zorunluğunda kalması halinde, bu memleket kendisi ile S. S. C. B. arasında mevcud saldırmazlık paktı gereğince S. S. C. B.'nin tam anlayışına ve tarafsızlığına güvenebilir.

«Türk Hükûmeti bu deklarasyondan dolayı Sovyet Hükûmetine en samimi teşekkürlerini beyan etmiş ve S. S. C. B. de aynı vaziyette bulunduğu takdirde, Türkiye'nin tam anlayış ve tarafsızlığına güvenebileceğini cevaben belirtmiştir.

1941 yılının bütün ilkbahar mevsimi Balkanların Reich tarafından askerî işgal hareketleriyle geçti. Yugoslavya'nın üçlü pakta katılması ancak Mihver Devletlerinin devamlı ve zorlu teşebbüs ve talepleri neticesinde sağlanabilmişti. Katılma mukabilinde, bu memlekete, Ege denizi üzerinde bütün Selânik ilini kapsayan bir liman verilmesi vaad edildi. Fakat imza olayının arkasından, Yugoslavya'nın üçlü pakta katılmasını reddeden ve S. S. C. B. ile bir saldırmazlık paktı imza edilmesini isteyen kısmen komünist temayülü gösteriler arasında, bir askerî hükûmet darbesi vuku buldu. Nümayişcilerin talep ettikleri anlaşma, Almanya aleyhine bir meydan okuma havası içinde, Moskova'da, 5 Nisan günü Stalin'in huzuru ile imzalandı. Hitler kendisine meydan okuyanların hitabına derhal mukabeleyi kararlaştırarak Alman ordularına Yugoslavya'ya karşı taarruza geçme emrini verdi. 6 Nisandan itibaren memleket işgal altına alındı. Rusya, Büyük Britanya ve Amerika'dan en cüz'i yardımı sağlamak imkânsızlığı karşısında Yugoslav ordusu onbeş gün içinde teslim oldu. Bu olaydan birkaç hafta sonra, Berlin'in teveccühünü yeniden kazanmak endişesiyle Sovyet Hükûmeti durumunu tersine çevirmeği uygun buldu ve kendisiyle henüz saldırmazlık paktını imza eden hükûmeti tanımaktan kaçındığı gibi Moskovadaki Yugoslav diplomatik temsilcisi ile beraber bütün sefaret personelini de hudut dışına çıkardı. Yugoslavya'yı teslim olmağa mecbur ettikten sonra Alman Orduları, Ekim 1940 ayından beri İtalyanlara karşı başarı ile döğüşmekte olan Yunanistanı da işgal etti. Yunanistanın teslim olması ve Ege denizi adalarının işgal edilmesi neticesinde Balkan seferi sona ermiş bulunuyordu. Bu vaziyette Almanya ve İtalya Türkiye'yi karadan ve denizden kuşatmağa muvaffak olmuşlardı. Türk Hükûmeti kuvvetlerinin büyük kısmını İzmir ve Trakya bölgelerine yığdı. Hükûmet Meriç nehri üzerindeki köprüyü uçurtmuş, askerî birliklere müdafaa hatlarına çekilmelerini emretmiş, herhangi bir taarruza karşı askerî mukavemete hazır vaziyette, olayların gelişmesini beklemekte idi. İngilizler büyük miktarda askerî malzeme bırakarak Yunanistanı acele ile boşaltmışlardı. S. S. C. B. Balkanlarda Alman ilerilemesine karşı gelmeğe niyetli görünmüyor, daha ziyade Türkiye'nin doğu illerinde ve Boğazlarda hareket serbestisi elde etmeğe çalışıyordu. Rumanya'nın işgalinden sonra hayli gerginleşen Alman-Sovyet ilişkileri yeniden dost bir hava içine girmişti.

Bulgaristan'daki Alman orduları Türkiye hudutları civarında bu memleketi istilâya hazır vaziyette konaklamış bulunuyorlardı. İstanbul'da resmi makamlar şehri sivil halktan boşaltmak hazırlığına girmişlerdi. Yeni bir kanun ordu hizmetinde yaş haddini subaylar için 65'e, erler için 60'a çıkarmıştı. Hükûmetin resmi sözcü organı Ulus gazetesi Türkiye'nin durumunu tarif eden bir yazısında şöyle diyordu: «Bizim politikamız, Türklere, millî topraklardan bir santimetre ve bağımsızlığımızdan da en ufak bir parça feda etmeksizin döğüşmeyi emreden millî menfaatlerimizle tayin olunmuştur.» Ankara radyosu da şu sözleri yayınlıyordu: «Halen Türkiye tarafından izlenen harp dışı durumu ittifak antlaşması gereğince aldığı taahhütlere uygun ve sadece başlangıç olarak verilmiş bır karardan ibarettir. Zira şu anda Türk güvenlik bölgesinin sınırları içinde devam eden savaşın gelecek gelişmelerini kimse tahmin edemez.»

Türkiye'de tehlike işaretinin verilmesi üzerine Alman hükûmeti alman fevkalâde tedbirlerin sebep ve hedeflerini araştırmak ve öğrenmek istedi. Berlin'e verdiği cevapta, Türk Hükûmeti, Balkanlar'daki savaş ve Bulgaristan'ın komşuluğu yüzünden millî güvenlik bölgemizizn zaafa uğraması alınan tedbirleri zorunlu kıldığını bildirdi. Hükûmet, aynı zamanda, Ankara'daki Almanya Büyük Elçisine evvelce birçok defalar söylenmiş olan şu gerçeği yeniden hatırlatmağı vazife bildi: Türkiye'ye karşı bir Alman veya Alman-Rus saldırısı vukuu halinde, memleket, mütecavizin ezici üstünlüğünden zerrece fütur etmeden bütün varını seferber edecek ve saldırıya karşı koyacaktır...

Türkiye'ye tehditlerle boyun eğdirmenin boşluğunu anlayan Almanlar, seslerindeki yüksek perdeyi bırakarak bu memlekete dostluk paktı teklif etmeği uygun buldular. Türk Hükûmeti, İngilizlerle istişareden sonra, geniş deyimlerle tasarlanmış olan ve Büyük Britanya ile mevcut ittifak hükümlerini mahfuz tutan bir anlaşma akdi imkânının mevcut olduğunu Almanlara cevaben bildirdi. Bu şartların kabulü üzerine Almanya ile dostluk anlaşması 19 Haziran 1941 tarihinde Ankara'da imza edildi.

Batı cephesinde harbin tasfiyesi ve Balkanların askerî işgal altına alınması ile Alman harp makinesi kudretinin zirvesine erişmiş bulunmakta idi. Buna rağmen Türkiye ile anlaşmanın imzalandığı gün Büyük Elçi von Papen, duygularını bu eserin yazarına

şu hüzün dolu sözlerle açıklamıştı: «Anlaşmamızın imzası üzerine, Türkiye, her iki hasım tarafla kurmağa muvaffak olduğu mükemmel ilişkiler sayesinde muharipler karşısında eşsiz bir mevkide bulunuyor. Yıkıcı olduğu kadar lüzumsuz da olan harbi tasfiye etmek için neden iki taraf nezdinde tavassutta bulunmuyorsunuz?» Yazar, Büyük Elçiye, harbe Almanya'nın başladığını ve Büyük Britanya'nın da silâhı ancak zaferle bırakmağa kararlı olduğunu hatırlattıktan sonra Alman ordularının en yüksek kudret seviyesine vardığı bir anda kendisini bu tarzda bir dilek ifadesine sevk eden sebepleri öğrenmek temennisinde bulundu. Harp kararını tasvip etmediği hissini veren Büyük Elçi, cevaben son zaferlerin geçici başarılardan ibaret olduğunu ve gerçek nihaî zaferin âkibet bolşevizme yöneleceğini belirtti.

Herr von Papen, uluslararası çevrelerde daima tartışma konusu bir sima olmuştur. Tarihi gerçeklere bağlılık endişesi, bu satırların yazarını, fırsattan faydalanarak şu samimî hissini açıklamağa sevkediyor: Türkiye'de 1939 dan 1944'e kadar süren ikameti esnasında Herr von Papen, şahsen memleketinin menfaati icabı saydığı hususlarda vazifesini kendi bakımından en iyi şekilde yerine getirmek için hiç şüphesiz elinden geleni yapmıştır. Bu ihtiyatî kayd altında şurası da muhakkaktır ki, Herr von Papen, Türkiye ile Batılı Devletler arasında ittifak antlaşmalarının imzasından itibaren Türk-Alman ilişkilerini zehirlemiş olan gerginliği hafifletmek ve yatıştırmak için durmak bilmeyen çabalar göstermiştir. Batıda ve Balkanlarda askerî zaferlerinin en yüksek zirvesine erişmiş ve Edirne kapılarına varmış olan Reich orduları ileriye doğru yürüyüşlerinde durdurulmuş ise, bu neticede onun da payı vardır. Von Papen Türkiye'nin samimi bir dostu olmuş ve öyle kalmıştır. Dikkate değer özellik, von Papen, memleketinin başlangıçta elde ettiği yankılı zaferlere rağmen âkıbet Almanyaya yıkım ve sefalet ve Avrupa'ya da bolşevik hakimiyetinden başka hiçbir şey getirmeyecek olan harbin sonucu hakkında iç karartısını ve endişesini bütün davranış ve sözleriyle açıklamaktan hiçbir zaman geri kalmamıştır. Tasvip etmiyor hissini verdiği harbin başından itibaren görevinin sonuna kadar, gelecek hakkında kara bir kötümserlikle dolu tahminler belirtmekten ve harbin her dönüm noktasında Türk şahsiyetlerine barışı sağlamak amacıyla Batılı muharip devletlerle temasa geçilmesine dair telkinlerini tekrarlamaktan çekinmemiştir. Bu konudaki samimiliği o zamanlar kuşku

uyandırmış bile olsa, lehine beraat kararı vermiş olan Nürenberg Müttefiklerarası mahkemedeki müdafaasının yayınlanmasından ve, özellikle, hem bütün siyasî hayatı, hem de harp esnasında barış lehine bazı Avrupalı tarafsız hükümdarlar ve hatta Başkan Roosevelt nezdinde sarfettiği gayretler hakkında çok ilgi çekici bilgiler veren birinci sınıf belge değerini haiz hâtıralarının neşrinden sonra artık şüphe konusu olamaz.

Herr von Papen Türkiye'de kendisini tanımış olanların hafızasında büyük bir aristokrat ve yüksek vasıflı bir diplomat olarak yaşıyacaktır.

Almanlar Ankara'da paktın imzasından faydalanarak Ege denizinde askerî işgalleri altında bulunan bazı adaları Türkiye'ye vermeyi teklif ve Irak'a göndermek istedikleri harp malzemesini Türk topraklarından geçirmek müsaadesini istediler. Türk Hükûmeti Irak'a harp malzemesi geçirilmesi, Büyük Britanya ile mevcut ittifak antlaşmasının ihlâli demek olacağı için söz konusu edilemeyeceğini kesinlikle belirtti. Ege denizi adalarının Türkiyeye devrine gelince, Türk Hükûmeti bu cömert tekliften dolayı Alman Hükûmetine teşekkürlerini söylemekle yetindi ve toprak meselelerinin halli harbin tasfiyesiyle görevlenecek barış konferansının yetkisine girdiği cihetle sunuyu kabulde mâzur olduğunu bildirdi.

Türkiye, Almanlarla bir sözleşme imzaladığından dolayı haksız yere tenkit edilmiştir. Türkiye, hudutlarına varmış olan Mihver kuvvetlerine, yalnız başına karşı koymak mecburiyetiyle karşı karşıya idi. Almanyanın talepleri ve tehditleri müvacehesinde kendi haline terk edilmiş Türkiye'nin tek başma ne yapacağını kimse düşünmemiş veya düşünecek fırsat bulamamıştı. Türkiye'yi tecavüze karşı savunabilecek duruma getirmek için müttefiklerce vaad edilen harp malzemesinin henüz gönderilmesine bile başlanmamıştı. Amerika harp dışında bulunuyordu. Büyük Britanya, adalarının istilâsına karşı yetersiz vasıtalarla kendisini kahramanca savunmakta idi. Sovyetlere gelince, Berlin'de bir pakt imzalamışlar ve bu pakta, rus desteğine itimad ederek Almanya'ya meydan okuması yüzünden işgal felâketine mâruz kalan Yugoslavya'nın temsilcisini koğacak derecede güvenmiş bulunuyorlardı. 1941 yılının baharında işitilen rivâyetler yeni bir Alman-Sovyet yakınlaşması ihtimali üzerinde birleşmekte idi. Herhalde Ruslar Berlin ile anlaşmayı muhafaza etmek arzularını gizlemeğe lüzum görmemekte

idiler. Türk liderlerinin değerlendirmelerine göre, o ânın siyasî ve askerî olayları arasında herhangi bir Alman-Rus anlaşması, ancak Türkiye aleyhinde gerçekleşebilirdi. Berlin'in açılışlarına Ankara'nın olumlu ve uzlaştırıcı mukabelesi, Türkiye'ye karşı Türk ve İngiliz menfaatlerine aynı derecede zararlı bir tecavüzü önliyebilirdi. Birkaç hafta evvel Mr. Eden Ankarayı ziyareti esnasında Hükûmetinin Türkiye'nin harbe girmesini talep etmek niyetinde olmadığını söylemişti. Türk-Alman anlaşması, ancak Türk Hükûmetince Büyük Britanya'ya karşı alınan taahhütlerin muhafazasının Reich tarafından peşin kabulü şartiyle gerçekleşebilirdi. Harbin Türkiye'yi sıkıştırdığı coğrafi ve askerî yalnızlık içinde, Almanya ile tasarlanan anlaşmanın akdi, gerek Türklerin, gerek müttefiklerin ortak menfaatleri bakımından alınacak en isabetli karar idi. Türkiye'nin bu derece makûs, tehlikeli bir vaziyette, Almanyanın kendisine tecavüz etmemek ve Türkiye - Büyük Britanya ittifak antlaşması ile bağdaşmıyan hiç bir istekte bulunmamak vaadini taşıyan bir paktı istilâya tercih etmekten kaçınması için ne sebep ileri sürülebilirdi?

Türkiye ile Almanya arasında bir dostluk paktı imza edilmesinin İngiliz diplomasisi için vahim bir yenilgi olduğu ve Balkan Birliğine de son darbeyi indirdiği iddia olundu. Gerçekten, yukarıda da söylendiği gibi, Pakt, Büyük Britanya Hükûmetinin muvafakati ile müzakere ve imza edilmiş ve bu Hükûmete müzakerelerin bütün safhaları hakkında malûmat verilmişti.

Musamahalardan doğan, içinden çıkılması ve peşin tahmin edilmesi imkânsız meselelerin kargaşalığı içinde, esası ayrıntıdan ayırt etmek gerekmekte idi. Temel hedef, Büyük Britanya bakımından zafer, Türkiye bakımından da kendisini imkân nisbetinde zedelenmemiş olarak tutabilmek idi. Bu iki gayeyi birbirinden ayırmak mümkün değildi. Harbin kaderi, daha iyi ve elverişli günlere intizaren, Türk-İngiliz ittifakını, Büyük Britanya'yı en nazik uzuvlarında kayıran ve koruyan bir bağ haline getirmişti.

Gerçekte Almanya ile imzalanan pakt Türkiyeye, bir taraftan, harp felâketine mâruz kalmadan vakit kazanmak, diğer taraftan da, Kafkasya ve Süveyş kanalı istikametinde istilâ yollarını kapamak imkânını vermişti. Türkiye'nin Müttefiklerle münasebetlerinde takındığı tavrm yararları, yalnız İngiliz ve Amerikan Hükûmetleri tarafından değil, hatta, Almanya ile paktın imzasından

sonra dahi Sovyet Hükûmetince defalarca övülmüştür. Bu çeşitli övüşler, Almanya ile yapılan paktın, müttefiklerin menfaatleri bakımından da, ortak dava uğrunda lüzumlu bir akit olduğunu açıkça ispat etmiştir. Türkiye aleyhine hiç kimse paktm imzası akabinde herhangi bir tenkitte bulunmuş değildir. Bu üzerinde durulmağa değer bir husustur. Tenkitler, ancak, güç ve karanlık günler atlatıldıktan sonra, sırf Türkiye'yi bunaltmak amacıyla yapmacık olarak tahrik edilmiştir. Bu tenkitler arasında özellikle birisi tartışılmak zahmetine değer.

Israrlı bir iddiaya göre, Alman ordularının, Volga istikametinde muzaffer yürüyüşü esnasında güya Türkiye, Kafkasya hududunda askerî kuvvet yığmağı yapmak suretiyle S. S. C. B. ne karşı yeni bir güçlük ve tehdit unsuru ortaya çıkarmış. İsnat, olaylarm tam bir tahrifinden başka bir şey değildi. Alman orduları Volga'ya erişince, Türk Hükûmeti, bu yeni durumun lüzumlu gösterdiği bazı askerî tedbirleri almağa mecbur olmuştu. Evvelâ memleketin batı bölgesine münhasır Türk savunma cephesini Karadenizde en son Türk limanı olan Hopa'ya kadar uzatmak gerekmişti. Hükûmete gelen haberlerden, Almanların Türk Karadeniz sahillerinde bilinmeyen bir noktaya âni bir çıkarma hareketine girişecekleri öğrenilmişti. Bu rivayetler, pek tabii olarak, Cumhuriyet Hükûmetini, Türk Kuvvetlerini bu denizin sahilleri boyunca dağıtmağa ve, hatta, başkentin müdafaası için, Ankara'da kuvvetli bir garnizon yerleştirmeğe sevk etmişti. Nihayet, herhangi bir anlaşmamazlıktan kaçınmak endişesiyle, Türk Hükûmeti, Sovyet Hükûmetine, askerî kuvvetlerin Rus hududu istikametinde dağılmasının gerçek mahiyeti ve sebepleri hakkında resmen aydınlatıcı malûmat vermişti. Moskova, bu suretle, Ankara Hükûmetince alınan tedbirlerin Karadeniz sahillerine, Rus Kafkas cephesini arkadan çevirmeğe matuf bir Alman çıkarma teşebbüsünü engellemeği amaçladığını öğrenmişti. Türk tedbirleri, akıbet, Sovyet yanlarını korumağa matuf bulunuyordu. S. S. C. B.'nin Ankara Büyük Elçisi, birkaç gün sonra, Türkiye Dışişleri Bakanını ziyaretle memleketine karşı bu suretle gösterilen dostluktan dolayı Sovyet Hükûmetinin hararetli memnunluğunu bildirmişti.

Türkiye ile Almanya arasında imzalanan paktın Balkan Birliğine son darbeyi indirdiği hakkındaki diğer iddiaya gelince, bu birliğin ancak Türk Hükûmetinin sarfettiği gayretler sayesinde bir müddet için idame edilebildiğini hatırlamak kâfidir. Pakt hakkın-

daki bütün kuşkuları dağıtmağa ve, bir taraftan Bulgaristan, diğer taraftan, bu memleketin ihtilâf halinde bulunduğu Balkan Birliği memleketleri arasında bir uzlaşma sağlamağa mâtuf gayretler Türk Hükûmeti tarafmdan gösterilmiştir. Birlik Devletlerini Balkan dışı sınırlarının ortak müdafaası lüzumuna ikna etmek çabaları da, Yunanistanın yardımı ile, yine Türkiye'den gelmiştir. Bir taraftan, müttefiklerin kudreti ve zafer şansları hakkındaki şüphelerin, diğer taraftan da, faşist devletler nazarında kötü görünmek korkusunun etkisi altında hareket eden Balkan Devletlerinin her biri, işin içinden en az zararla çıkmaktan başka bir şey düşünmez durumda idi. Hülâsa, Balkan grubu, sağlam ve sıkı bir blok hüviyetine erişmek hususunda Türk telkinine uyacak yerde bencil inzivayı tercih etmiş ve yıkılmağa yüz tutmuştu. Eğer bazı üye memleketlerdeki iç baskının tesiri ve diğer ilyelerde de haricin cazibesi yüzünden 1939 yılında Balkan Birliği özden mahrum bir isimden ibaret kalmış ise, bu hal Türkiye'nin hata veya günahı neticesi değildi. Stoyadinoviç Yugoslavya'sının Mihver ile gizlenilmesine pek lüzum görülmeyen flörtü, bu memleketi daha 1938 yılında, Birliğin her türlü faaliyetine ilgisiz hale getirmişti. Türkiye'nin Büyük Britanya ve Fransa ile bir ittifak antlaşması imzalaması Türk politikasına karşı Stoyadinoviç'in şiddetli bir tenkidini celbetmişti. Şu halde üyelerinin ilgisizliği ve kayıtsızlığı yüzünden esasen yıkılmış olan br siyasî blokun tasfiyesi sorumluluğunu Türkiye'ye yüklemek, yalnız hakkaniyete değil, tarihi gerçeklere de tamamiyle aykırıdır.

Türk-Sovyet ilişkilerine gelince, Türkiye'nin 1942 yılında aldığı tedbirler, o günlerde birçok müşahitlerce artık hezimet arifesinde görülen dost bir memlekete karşı apaçık gösterdiği sadakate delâlet etmekte idi. Türk kaygısı her türlü bencil menfaat hedeflerinden uzak olduğu nispette, ayrıca da başlı başına değer taşımakta idi. Kızıl Ordunun kahramanlığı, müşahitlerin karanlık tahminlerinin aksine, savunmayı yakında parlak bir başarıya sevkedecekti. Gönül isterdi ki, S. S. C. B.'e tarihinin en karanlık günlerinde gösterilen ve o zaman sıcak Sovyet övüşleriyle karşılanan türk dostluk ve sadakati, güçlüklerin atlatıldığı ândan itibaren, Türkiye'ye tevcih edilecek toprak taleplerini haklı göstermeğe yarıyacak tahriflere vesile ve mesnet olarak kullanılmasın.

Türk-Alman akdini gerektiren saiklerle hiç ilgisi olmayan ruh ve hedeflerle müzakere ve intaç edilmiş olan Alman-Sovyet paktı,

Ruslara hazırlanmak ve Alman taarruzuna âzamî başarı ile karşı koymak için vakit kazandırdığı gerekçesiyle her zaman Sovyet diplomasisinin bir şaheseri olarak övülmüştür. Aynı hedeflerle yapılan aynı işin, S. S. C. B. bahis konusu olduğu zaman övülmesinin, Türkiye söz konusu olduğu zaman ise yerilmesinin sebeplerini izaha imkân yoktur.

Almanya ile yapılan pakt bahsine son verirken, Stalin'in, 1939 da, Hitler ile akdettiği kendi Paktı hakkında söylediği sözleri hatırlayalım. Aşağıda naklettiğimiz cümleler 3 Temmuz 1941 tarihli bir nutuktan alınmıştır: «Sovyet Hükûmetinin Hitler ve Ribbentrop kadar kötü niyetli insanlarla nasıl olup da bir saldırmazlık paktı imzaladığını belki bazı kimseler kendi kendilerine sormuşlardır. Acaba bu devranışta Sovyet Hükûmetinin bir hatası yokmudur? Kat'iyen yoktur. Saldırmazlık anlaşması iki devlet arasında bir barış paktıdır. Almanya bize işte böyle bir anlaşma teklif etti idi. Sovyet Hükûmeti bu çeşit teklifi reddedebilir mi idi? Ben, barışa bağlı hiçbir devletin komşu bir devletle bir barış anlaşmasını reddedebileceğini sanmıyorum.

KESİM 5 — ALMAN - SOVYET SAVAŞI

12 Haziran 1942 günü Alman orduları S. S. C. B. ne karşı taarruza geçmek emrini aldılar. Bu suretle belirsiz ve suni bir ittifak sona ermiş oluyordu. Komintern Kuvvetlerini yöneten memleket, Komintern aleyhtarı kuvvetlere öncülük eden Devletle iki yıl süre ile işbirliği yapmıştı: Bu iki sene esnasında Alman-Rus ilişkilerini niteleyen zahiri dostluk her iki tarafca her birinin diğerine karşı savaş hazırlıklarını maskelemek için kullanılmıştı.

Sun'ilik, Sovyetler tarafında daha fazla seziliyor, en hararetli dostluk belirtileri orada görülüyordu. Yugoslavya, Almanya'ya meydan okumağa cüret ettiği için, S.S.C.B. ile henüz bir dostluk paktı imzalamış olmasına rağmen, temsilcisi memleketten çıkarılıyor, Sir Stafford Cripps, Büyük Britanya'yı temsil ettiği için görüşme talebi Molotov tarafından reddediliyordu. Alman harp ilânı bildirisinde «Almanya lehine bütün dostluk teminatı Alman sınırlarında Sovyet yığınaklarını gizlemeğe yarayan kasdî birer yalandı.» denilmekte idi.

Alman taarruzundan evvelki aylarda Rusya'nın bütün davranışları, her iki muharip tarafın gücü tükenmeden harbe sürüklen-

mekten kaçınmak azmini sezdirmekte idi. Sovyet Hükûmeti başkaları için harp, kendisi için barış istemişti. Fakat Alman ordusunun sonsuz kudrete sahip bulunduğu müddetçe, Almanya'ya samimi ve sadık bir müttefik olduğunu da bütün vasıtalarla isbata çalışmakta idi.

Harp sonundan beri yayınlanan hâtıra ve belgeler, Hitler'i S. S. C. B.'ne karşı taarruza geçmek kararını verdiren siyasî ve askerî sebepleri açıklamış bulunmaktadır. Bu vesikalara göre, Molotov'un Kasım 1940 ta Berlin'i ziyareti, Hitler'in nazarında, S. S. C.B. ile anlaşmanın pek güç olduğunu isbat etmiştir. Başta von Ribbentrop olmak üzere, çevresindekiler, gayet kuvvetli sebeplerin Hitleri Rusya'ya karşı harbe doğru ittiğini tahmin etmekte idiler. Baltık memleketlerine, Rumanya ve Bulgaristana karşı Sovyet davranışı, Nazi liderini derin bir hiddete sevketmişti. 1940 da Londra ile Moskova arasında müzakereler açılacağını bildiren haberler ise Hitleri büsbütün telâşa düşürmüştü. Anglo-Sakson yakınlaşması Almanya'ya ancak uğursuzluk ve felâket getirirdi. Hitler, Amerika'lıların da katılmakta gecikmeyecekleri düzenlenmiş bir ortak Rus-İngiliz taarruzundan çekiniyor, Sovyet kuvvetleriyle muazzam Amerikan potansiyelinin birleşmesinde Almanya için korkulu bir tehdit görüyordu. Hitler aynı zamanda iki cephede birden savaşmaktan mühakkak surette kaçınmak kararında idi. İşte bu sebeplerdir ki Hitlerin İngilizlerle Amerikalılara Ruslarla birlikte ortak taarruzu hazırlamak zamanını bırakmadan doğuda büyük darbeyi indirmek zaruretine kanaat getirdiği tahmin ediliyor. Ribbentrop'a nazaran Hitlerin meş'um hatası, rus potansiyelini ve Birleşik Amerika Devletlerinin Sovyetler Birliğine sağladığı hudutsuz yardımı gereği gibi değerlendirememiş olmasıdır.

Hitler'i S. S. C. B. ne taarruza geçmek kararında pekleştirmiş olduğu sanılan diğer bir düşünce de İngiltere üzerine hergün yapılan hava akınlarının başarısızlığı olmuştur. Nazi liderinin bütün harp plânlarını altüst eden ve Büyük Britanya'ya karşı itina ile yeni hava akınları hazırlamasını zorunlu kılan bu makûs olay, onun, Reich ordularının taarruzunu bir müddet için Doğuya çevirmek ve yeni plânların hazırlanması için gereken mühletten, Avrupa kıtasında sonuncu kudretli düşmana karşı da şaşırtıcı bir savaş açmak suretiyle faydalanmak kararını kuvvetlendiren diğer bir sebep teşkil etmiştir.

İkinci dünya harbi tarihinde yeni bir devrenin başlangıcını kaydeden Alman-Rus harbi derin derin düşünülmeğe değer bir nitelik arzetmektedir. Avrupa'nın mukadderatını tetkik ettiğimiz zaman kıtanın hayatını etkileyen bütün büyük infilâklarda Slav dünyasının cermenlik lehinde veya aleyhinde oynadığı rolün önemini daha iyi anlarız. 1939 yılında kurulan geçici Alman-Sovyet dostluğunun saik ve temeli bir paylaşma ameliyesine dayanıyordu. Bu suretle kurulmuş olan bağ münhasıran kazanç açısından mütelâa edildiği takdirde muhakkak ki Âkitlerin tasarladıkları ümitleri haklı çıkarmıştı. Kazanç gerçekten yıldırım hızı ile elde edilmiş ve Polonya bir defa daha parçalanma felâketine mâruz kalmıştı. Ancak anlaşmanın temel direği olması gereken dostluk ikikısa yılın bile tecrübesine dayanamamıştı. Belli ki beşerî mukadderata hâkim olan Tanrı irâdesi, milletlerin hürriyetine vurulan darbeleri takbih ediyor. Polonya'nın iztiraplı tarihi dört paylaşma ameliyesi kaydetmiş, fakat yaralı memleket paylaşma anlaşmalarından hiçbirinin yürürlükte kalamadığını görmek tesellisine ermiştir. Beşer tarihinin acıklı devrelerinde bu çeşit anlaşmalar, slav ve cermen devleri arasında daha çetin ve daha şiddetli yeni savaşların haberci alâmeti ve ilk belirtisi mahiyetinde geçici bir ateşkes fasılası olmaktan ileri gidememiştir. Her ne zaman Alman ve Rus politikaları bir üçüncü devlet sırtından anlaşmışlarsa, iki ortak, sahte bir işbirliğinin görünüşlerini teşhir etmekle beraber, biribirinin genişleme yollarını karşılıklı olarak kapamaktan geri kalmamışlardır.

Polonya'nın dördüncü defa paylaşılmasına yol açan 1939 tarihli Alman-Sovyet paktı, Almanya ile S. S. C. B. ni, birinci dünya harbinden evvelki vaziyete geri götürmüştü. Aradaki tek fark, Habsburg İmparatorluğu daha evvel yıkıldığı için, paylaşmanın daha ziyade Rus menfaatlerine yaramış olması idi. Gerçekten, Sovyetler, bir taraftan, Galiçya'ya saldırmışlar, Almanyanın canattığı petrole el koymuşlar, Kuzey Rumanya'yı istilâ etmişler ve Balkan'larla Adriyatik'in kapılarına varmışlar, diğer taraftan da, Baltık memleketleri üzerinde hâkimiyetlerini kurmuşlardı. Bu derece baş döndürücü bir yayılmanın mânası, germanizme Ukrayna, Karadeniz ve Baltık kapılarını kapamak ve, aynı zamanda, Orta Avrupa, Balkanlar ve Adriyatik'te Moskova yararına yeni köprü başları kurmak idi. Diğer bir deyimle, yeni Rus genişlemesi bir dost tarafından haklı olarak elde edilen kârdan ziyade bir rakip tarafından hile ile sağlanmış kazanç manzarası arzediyordu.

Dinî, lisanî, ırkî ve harsî farklardan doğan, prestij, fetih ve hakimiyet hırsiyle kışkırtılan ve, nihayet, mütekabil yayılma yollarında karşılıklı çıkarılan mânilerle kabaran Alman-Slav anlaşmazlığı, nadiren yatıştırılmış ve her zaman tahrikçi hüviyetiyle Avrupa tarihinin değişmez bir özelliğini teşkil etmiştir. Muhakkak olan nokta, S. S. C. B.'nin Berlin ile 1939 paktlarının açtığı politikaya devam edebilmek için her şeyi yapmış olduğudur. Sovyetler Birliği Almanya'ya sadakatini isbat etmek ve harpten kaçınmak için, hatta belki yeni tavizlere de hazırdı. Ancak Reich ordularının taarruzudur ki onu harbe sürüklemek suretiyle, istemeyerek, Batılı Devletlerin beklenmeyen müttefiki rolüne sevketmiştir.

Alman-Sovyet savaşının açılmasını takip eden gün Türk Hükûmeti her iki memleket arasında tarafsızlığı ilân etti.

Alman taarruzu üzerine Moskova'nın Ankara'ya dostluk gösterisini yeniden canlandırması beklenilebilirdi. Bu değişiklik Alman haber ajanslarının Boğazlar üzerinde Rus isteklerine ve Türkiye'nin sırtından gerçekleşmiş sözde İngiliz-Sovyet anlaşmalarına dair haberler yaydıkları âna rastlamıştı. Berlin'den ortaya atılan rivâyetlerin Türkiye'de uyandırdığı endişeleri teskin etmek maksadiyle, Büyük Britanya Hükûmeti, Moskova nezdinde, her iki devletin Türkiye'ye karşı dostça eğilimlerini belirtecek mahiyette teminat vermeleri için teşebbüse geçti. Vâki temaslar neticesinde Büyük Britanya ve S. S. C. B. Büyük Elçileri Ankara'da Dışişleri Bakanlığına esaslı kısımları aşağıda belirtilen notayı tevdi ettiler:

«Sosyalist Sovyet Cumhuriyetleri Birliği Hükûmeti Montreux sözleşmesine bağlılığını teyid ve Boğazlar hakkında ne tecavüzkâr niyetleri, ne de hak talepleri olmadığı hususunu Türk Hükûmetine temin eder. S. S. C. B. Hükûmeti ve Birleşik Krallıkta Majeste Kral Hükûmeti Türkiye Cumhuriyetinin toprak bütünlüğüne titizlikle riayet etmeğe hazırdırlar. Türk Hükûmetinin harbe sürüklenmemek arzusunun değerini bilmekle beraber, S. S. C. B. Hükûmeti ve Birleşik Krallıkta Majeste Kral Hükûmeti, Türkiye bir Avrupa Devleti tarafından tecavüze uğradığı takdirde kendisine her türlü yardımı yapmağa hazır olacaklardır.»

Aynı zamanda Moskova, 1940 Kasım ayında Boğazlar hakkındaki Molotov-Hitler konuşmalarının Berlin tarafından izah şeklini her fırsatta reddeden tekzipler yayınlamağa da itina göstermekte idi.

Aynı yılın aralık ayında, Mr. Eden Moskova'da bulunduğu sırada, Büyük Britanyanın Ankara Büyük Elçisi Sir Hughe Knatchbull-Hugessen'i kendisini görmeğe davet etti. Bu çağırış İngiliz-Sovyet konuşmalarında Türkiye'nin işgal edeceği önemin apaçık işareti idi. Toplantı sonunda Berlin, fırsattan faydalanarak, Türkiye zararına akdedilmiş bir İngiliz-Rus anlaşması haberini ortaya attı. Büyük Britanya Büyük Elçisi, Berlin'de yayınlanan haberleri çocukça ve uydurma olarak derhal tekzip etmek hususunda özen gösterdi ve Türkiye'ye karşı İngiliz ve Rus politikasının temel prensipinin Türk toprak bütünlüğüne ve tarafsızlığına riayet olduğu hususunda Hükûmete teminat verdi. Mr. Eden de Avam Kamarasında yaptığı konuşmada, Türkiye'de müttefiklerin zaferinden hiçbir korku duyulmaması gerektiğini ifade ve Türk toprak bütünlüğünün bu taraftan hiçbir tehdide mâruz bulunmadığını temin etti.

Sovyetlere gelince, Türkiye'ye karşı duydukları değer ve hürmet hislerinin açıklanmasında, hatta, İngilizlerden de ileri gittiler. Sovyet Büyük Elçisi Vinogradov Saraçoğlu'ya yaptığı bir ziyaret esnasmda, Ankara'nın dürüst tutumundan çok memnun olan Sovyet Hükûmetinin, harpten sonra Türkiye'ye oniki adayı ve Rusçuk'a kadar Bulgar topraklarını vermek suretiyle bu memleketi tarafsızlık politikasından dolayı mükâfatlandırmak gerektiği hakkında Eden'e telkinlerde bulunduğunu açıkladı. Bu konuda Türkiye Dışişleri Bakanı tarafmdan suale muhatap olan İngiltere Büyük Elçisi de Vinogradov tarafmdan söylenen sözlerin Stalin'in ifadelerini aynen aksettirdiğini teyid eyledi.

Türkiye, harp esnasında, mahârip iki tarafın, yani Almanya ve S. S. C. B.'nin toprak tekliflerine muhatap olmuştur. İlgili devletlerce Ankara'nın niyetlerini yoklamağa mâtuf ve neticesiz kalmağa mahkûm olarak psikolojik ânın sadece bir belirtisi mahiyetinde yapılan bu çeşit tekliflere muvafakat etmek kaygan bir iniş üzerinde zararlı bir taahhüde giriş ve Türk Hükûmetinin kendisine çizdiği yoldan tehlikeli bir ayrılış olurdu. Bu çeşit takdir ifadelerine cevaben Türk Hükûmeti, teklif sahiplerine, toprak meselelerini halletmek yetkisinin barış konferansına ait olacağı tarzında mukabele ediyordu. Stalin'in sözleri münasebetiyle de Dışişleri Bakanı Sovyet Büyük Elçisine aynı cevabı vermiş ve Türkiye'ye karşı dostluk hislerinden dolayı teşekkürlerinin Sovyet Liderine bildirilmesine aracılığım rica etmiştir.

1941 ve 1942 yıllarında, Mihver Devletleri Türkiye'ye karşı politikalarının tâyininde kararsızlık içinde idiler. Bazan hatta baskı derecesine kadar yükselen Alman teşebbüslerine rağmen Türk Hükûmeti tarafsız vaziyetinden kımıldamaktan kesin olarak kaçınmakta idi. 1 Kasım 1942 günü, Büyük Millet Meclisinin açılması vesilesiyle, Başkan İnönü: «Balkanların bağımsızlığı Türk politikasının temeli olarak kalmaktadır.» demişti. Bu sözler, Bulgar ordusu Trakya'da yedekte tutulmak suretiyle, Balkanların kudretli Alman ordusu tarafından istilâ edilmiş, Girit, Libya, oniki adanın ve S. S. C. B. güneyinin Mihver kuvvetleri tarafından işgal olunmuş bulunduğu bir anda söyleniyordu.

6 Ağustos 1942 de, yeni Başbakan Şükrü Saraçoğlu Türk tarafsızlığının mânasını belirtirken Büyük Britanya ile ittifakın, Türk Politikasının temeli olduğunu beyan etmişti.

Bu derece açık ve belirli bir vaziyet muhafaza eden Türkiye, krom teslimâtını da içine alan, yeni bir ticarî anlaşma imzası için yapılan Alman baskısına, Reich'in de bu teslimatı, karşılık olarak Türkiye'ye büyük miktarda mamul maddeler ve lokomotifler göndermesi şartına bağlamak suretitle mukabele etti.

1941 yılı sonuna doğru, Türk Hükûmeti, halk vicdanında yankılar uyandıran mânalı bir dostluk gösterisine muhatap olmaktan memnunluk duydu. Almanya'nın Türkiye'de tuttuğu fiili ticaret tekelini denkleştirmek maksadiyle, Başkan Roosevelt, Aralık 1941 de, bu memlekete ödünç ve kira kanununun yararını sağlamıştı.

Bu şartlar altında, Mihver Devletlerinde genel hava Türkiye'ye elverişli olmaktan uzak idi. İtalya çektiği bütün felâketlerin Mihver tarafından Türkiyenin, Arap memleketleri ve Süveyşin işgaline yol açacak tarzda, istilâ edilmemiş olması hatasından ileri geldiğini iddia ediyordu. Japonya, Hint Denizine inmek imkânını elde etmek için Türkiye'ye karşı derhal taarruza geçilmesini dilemekte idi. El Alemeyn muharebesi esnasında Mihver Devletleri tarafından Türkiye'ye bir ultimatom verilmesi ciddi surette bahis konusu olmuş, fakat gözden geçirilen bütün projeler, büyük askerî kuvvetlerin Türkiyeden geçirilmesinden doğacak güçlüklerle karşılaşacağı için, terk edilmişti.

1942 yılı başında, iki Rus tarafından Reich Büyük Elçisi von Papen'e karşı yapılan suikast Türk liderlerinde Türkiye'ye karşı yakın bir Sovyet müdahalesi endişesini uyandırdı.

Almanya Büyük Elçisi eşi ile birlikte Atatürk Bulvarında hergünkü gezisini yapmakta idi. Ansızın şiddetli bir infilâk her ikisini yere çarptı. Ufak birkaç yara dışında ikisi de sağ salim idiler. İnfilâk mahallinin bir kaç metre gerisinde, yerde, insan eti parçaları ve polisce mütecâvizin hüviyetini tespite imkân veren bir ayakkabı bulundu. Araştırma, soruşturucuları iki rus suç ortağının iltica etmiş oldukları Sovyet Temsilciliğine sevketti. Büyük Elçiliğin protestolarına rağmen polis binayı kuşattı ve, âkıbet, kışkırtıcılar Türk makamlarına teslim olundu. Başbakan Şükrü Saraçoğlu, neticesi ne olursa olsun, tahkikatın devamını emretti ve hiçbir kimsenin Türkiye'yi siyasî katil sahnesi haline getirmesine müsade etmeyeceğini söyledi. Araştırmalar Makedonyalı bir öğrenci olan katil ile iki ortağımn iki ay müddetle tabanca ile nişan alma talimine tâbi tutulduklarının tesbitine imkân verdi. Almanya Büyük Elçisinin bütün geliş gidişleri ve davranışları suçlularca dikkatle izlenmiş, not ve kontrol edilmişti. Bomba güya katilin cürmünü işler işlemez kaçmasını kolaylaştıracak olan duman perdesini meydana getirmek için kullanılmıştı. Halbuki tertipçilerin gizli kasıtlarına göre, bomba, şüphe uyandırıcı hertürlü izleri ortadan kaldırmak amacıyla katilin düpedüz imhasını sağlamak için atılmıştı. Mücrimin bir beceriksizliği, tabancasını çekmeğe ve caniyane görevini yerine getirmeğe imkân vermeden kendi hayatına mal olmuştu. Olay, Almanya ile Türkiye arasında bir gerginlik yaratmak kastını açıkca ortaya çıkarıyordu. Her iki Rus maznun mahkeme huzuruna çıkarılıp muhakeme edildiler ve yirmişer sene hapis cezasına mahkûm oldular. Hüküm, Sovyet Hükûmetinin şiddetli protestosuna yol açtı.

Türkiye, harbin dördüncü yılına girerken her taraftan kuşatılmış, yapyalnız kalmış, harbin, memleketin gerek çevresinde, gerek içinde ortaya çıkardığı her çeşit ihtimal ve olaylara karşı kendini savunmaya ve baskıya karşı koymaya kararlı bulunmakta ve, müttefiklere, Büyük Britanya, Amerika ve, hatta, bazan Sovyetler Birliğinin de şükranlarıyla karşılanan yardımlarına devam etmekte idi.

KESİM 6. — CHURCHILL'IN İNÖNÜ'YÜ ZİYARETİ

1943 yılı başında Müttefikler olayların akışım kendi lehlerine çevirmeğe başlamışlardı. Almanlar El Alemeyn'den çekilmişler, Stalingrad muhasarası, her iki tarafın kahramanca, hemen he-

men insan gücü üstü savaşmasından sonra akamete uğramış ve peşlerine Rus ordusu takılan Almanları ricate mecbur etmişti. Askerî durumun düzelmeğe yüztutması, 1943 Ocak ayı sonunda Kazablanka konferansının toplanmasına yol açtı.

İki Anglo-sakson Devlet ikinci dünya savaşının en ziyade tartışma konusu olan kararlarından birini işte bu konferansta kabul ettiler: Düşmanın kayıtsız şartsız teslim olması.

İlk defa Kazablanka'da ortaya atılmakla beraber kayıtsız şartsız teslim olma mefhumunun kesin menşei oldkuça bellisizdir. Winston Churchill, hâtıralarında, Başkan Roosevelt'in ağzından, Kazablankada 24 Ocakta tertiplediği basın konferansında, «bundan böyle düşmanın kayıtsız, şartsız teslim olması» politikasının kabulü gerektiğini işittiği anda duyduğu şaşkınlığı açıklıyor ve Müttefikler arasında harp gayretine zarar verebilecek her hangi bir ihtilâf görünüşünden kaçınmak endişesinin kendisini Başkan'ın fikrine katılmağa sevk ettiğini ilâve ediyor. Bununla beraber, Başbakan, yeni politikanın harbin uzamasına ve harpten sonra ekonomik hamlenin gecikmesine sebep olduğunu da zannetmiyor.

Kendi yönünden Roosevelt' de, bu davranışın Kasablanka'da İngiliz müttefikiyle peşin tartışma konusu olmadığını teyid ve basın konferansı esnasında, Amerika iç harbinde Başkan Grant'a verilen lâkabı ansızın hatırlayarak ve hiç düşünmeye fırsat bulmadan, bu politikayı insiyaki olarak ortaya attığını itiraf ediyor. Başkanın sonradan formülün şiddetini hafifletmekten sistemli olarak kaçınması ve ölümü anına kadar fikrin uygulanması hususunda gösterdiği sebat, bu politikanın, ilk dile getirildiği ândan itibaren derhal Müttefik Devletlerin değişmez bir kararı mahiyetini aldığını gösteriyor.

Formülün şümul ve mânası hususunda tam mutabakat halinde olan her iki Şef yeni yoldan şu hedeflere varmak istiyorlardı:

a) Mihver Devletlerinin karşı koyma azmini kırmak ve onları Müttefiklerin adalet ve merhametine bir an evvel sığınmağa mecbur etmek.

b) Dünyayı mütecavizlerin hesaplı kötülüklerinden korumak ve gelecek kuşakları mâkul barış garantileriyle güvenliğe kavuşturmak için gerekli bütün basiretli tedbirleri almak.

İki Müttefik Şefi düşman devletlere karşı bu derecede cezri bir politika izlenmesine sevkeden sebepler ne olursa olsun, bu politi-

ka, o zaman olduğu kadar bugün dahi, hem amaçları, hem de etkileri bakımından itiraz ve münakaşa konusu olmağa devam etmiş ve etmektedir. İngiliz Dışişleri Bakanı Ernest Bevin, 21 Temmuz 1949 günü Avam Kamarasında verdği demeçte, «zamanında ne kendisinin, ne de harp kabinesinin fikri alınmadan uygulanan kayıtsız şartsız teslim politikası yüzünden mağlup Almanya'yı kalkındırmak hususunda karşılaştığı güçlüklerden» bahsetmiştir.

Türkiye harbe girmediği için, tabiidir ki yeni politika hakkında fikri sorulmamıştı. Bununla beraber, Türkiye, genel menfaat alanında, formülün çok sıkı uygulanmasından Avrupa ve dünya mukadderatı bakımından doğabilecek sakıncaları belirtmek için hiçbir fırsatı kaçırmamıştır. Hiç şüphesiz, Türkiye, barışın bir an evvel gerçekleşmesini kuvvetle diliyordu. Ancak Avrupa'da henüz muhafazası kabil olanı idame edecek ve kıtayı, çözülmeden, anarşiden ve korkunç boşluktan koruyacak bir barış istiyordu. Türk Hükûmeti, herhangi barış şartları, ne kadar sert ve zalim olursa olsun, açıklıkla belirtildiği takdirde, İtalyan ve Alman Milletleri tarafından meçhul bir kadere dehşet içinde sürüklenmeğe nisbetle, daha kolaylıkla kabul edilebilecekti. İtalya bakımından teslim olma şartlarının peşin bilinmesi, harbe son vermek hususunda memlekette mevcut cereyanı, ne Alman intikamına, ne de yakında Sicilya'ya çıkarma yapacak olan müttefik kıtalarıyla çarpışmaya mâruz kalmaksızın kuvvetlendirmek sonucunu doğuracaktı. Bu neticenin alınması, özellikle, Mussolini'nin bizzat yakınları tarafından hazırlanan hükûmet darbesi yolu ile ansızın düşürülmesi ve müttefiklerle ayrı bir mütarekeye varılması amaciyle Badoglio Hükûmetinin kurulmuş olması bakımından büsbütün kolaylaşmış olacaktı.

Almanya'ya gelince, şayet bu memleketin silâhsızlandırılması isteniyorsa, mütareke anlaşması bu konuyu en mükemmel ve noksansız bir tarzda halledebilirdi. Şayet yarının Almanyasını ordusundan mahrum etmek matlup ise, barış antlaşması böyle bir statüyü pek alâ düzenleyebilirdi. Eğer harp suçlularının mahkûm edilmesi gerekiyorsa, bu şahısların tevkif ve muhakemelerinin, müphem bir formüle kıyasen apaçık bir davranış yolu ile daha güç olacağından endişelenmek için hiç bir sebep yoktu. Nihayet, Almanya'nın parçalanması ve Reich'in yerine bağımsız ve barışçı birkaç küçük devlet kurulması arzu olunuyorsa, Müttefiklerin bu iradelerinin mağlup Almanya'ya kabul ettirilmesi de mümkün idi. Bu

şartlar altında, Alman milleti içinde, sebep olduğu sefaletler, ıztıraplar ve tahriplerle uzayıp giden harbin sonucundan ümitsizliğe düşmeğe başlayanları dahi ümitsizlik ve karamsarlık içinde şeflerinin arkasmda birleşmeye sevk ve mecbur edecek olan kayıtsız şartsız teslim'in sebeplerni kavramak güçtü. Aynı korku ve endişe müttefik memleketlerde, işgal altında inleyen ülkelerde ve Alman hava kuvvetlerinin (Luftwaffe) devamlı akınına mâruz bulunan Büyük Britanya'da da mevcut idi. Şartsız teslim politikası, ayrıca Avrupa'nın mukadderatı üzerindeki etkileri bakımından da ağır şüphe ve endişeler uyandırıyordu. Gerçekten bu politika, harbin o andaki menfaatlerini, kıtanın gelecekteki devamlı menfaatlerinin üzerinde tutmakta idi; çünki harbi kıyasıya ve aşırı savaşa doğru itmekle, olayları yeni kararın gerekçesine tamamiyle aykırı bir hedef ve yöne götürmekte idi. Barışı sağlamak şöyle dursun, her iki tarafta da Avrupa'nın yıkımını uzatıyor, tâbir caizse tahrip arzusunu mutaasıplaştırıyordu. Almanya'nın kaderini en kısa vadede düzenlemek istenirken, hakikatte, bütün kıtanın kaderi ile oynanıyordu. Alman halkı, millî zillete intiharı tercihe sevkedilirken yeni politika, bir hezimet barışı olmakla beraber herşeye rağmen katlanılması mümkün olan bir barışı ortadan kaldırıyor, hiç değilse geciktiriyordu.

Türkiye, Almanya'nın barış ve müvazene unsuru olarak Avrupa için vazgeçilmesi imkânsız bir unsur olduğuna kesin surette kanidir. Gerçi tarih ve coğrafyanın verdiği bu rolü oynamaktan Almanya bizzat kendisi kaçınmıştı. Bu memleket bozgunluğun çetin müeyyidesinden yakasını kurtaramazdı. Ancak verilecek cezanın da, yalnız cezalandırılması gereken hereketin vahametiyle değil, aynı zamanda, Avrupa geleceğinin menfaatiyle mütenasip ölçüde tayin edilmiş belirli sınırları olması gerekirdi. Mağlûbiyete uğrayan Almanya'nın Avrupa için her zaman bir gaile kaynağı olduğunu tarih bize isbat etmiyor mu idi? Misal olarak Otuz Sene Harbi'ni hatırlamak kâfi değilmi idi? Almanya o harpten, yıkılmış, harap olmuş bir halde çıkmıştı. Vestfalya antlaşmaları, Almanya'yı, imparatorluk şeref ve haysiyetinin boş ve nazari bir paye derecesine düşürüldüğü bir takım bağımsız prensliklere ayırmak ve parçalamak suretiyle, hakikatte, bu memleketi 17 inci ve 18 inci asırlarda Avrupa'nın savaş meydanı haline getirmişti.

Şimdi, gözler 1943 yılı başına çevrildiği zaman, bir çok müşahitler, müttefiklerce izlenen kayıtsız teslim ve Alman sanayiinin

tahribi politikalarının, harp esnasında işlenen en büyük iki hata olduğu noktasında birleşmektedirler. Bu politika sadece Alman milletinin barış azmini bezginliğe çevirmek ve harbi uzatmakla kalmamış, aynı zamanda, Orta Avrupa'ya doğru yönelen Rus ilerilemesini durdurmak imkânı henüz mevcut olduğu bir ânda harbin sona erdirilmesine de mâni olmuştur.

1943 yılının ilk haftalarında, bir taraftan, Orta Don üzerine Sovyet taarruzu ve Kursk'a doğru ilerleme kaydedilirken, öte yandan, 6 ncı Alman ordusunun teslim olması suretiyle Stalingrad zaferi sağlanmıştı. Bu önemli olaydan itibaren Rusya harbi, artık, ricat halindeki Alman ordusunun peşinde Kızıl ordunun muzaffer yürüyüşü şeklinde tecelli edecekti. Ufukta henüz ikinci cephenin açılacağını gösteren bir işaret yoktu. Bu cephe günün birinde açılacak ve o zaman Almanya, aynı noktaya yönelen iki kuvvet arasmda sıkışarak teslim olmak zorunda kalacaktı. Almanya açtığı harp için korkunç bir fiat ödeyecekti. Ancak verilecek ceza, suçlu devletin tedibine inhisar ettiği nispette haklı olabilirdi. Mağlûbiyetin acı neticeleri, düşmana tahmil edilen müeyyidenin sınırlarını aşarak, ıztırapları içinde makul bir barış uğruna insan gücünü aşan çabalar sarfetmiş olan milletleri de kapsayacak olursa, esas niteliğini kaybeder ve bizzat Müttefikler için de zararlı sonuç mahiyeini alırdı. Hülâsa Müttefiklerin yapacağı iş uygun yollarla düşmanın teslim olmasını sağlamak ve ona münhasıran barışın icapları ve menfaatları şartına bağlı bir ceza tayin etmekti.

Bu hususların sağlanması esnasında, Avrupa'nın göbeğinde yapıcı kuvvetler yerine yıkıcı kuvvetler tarafından işgal edilecek bir boşluğun yaratılmamasına da dikkat etmek gerekiyordu. Türk İdarecilerine hâkim olan ve her fırsatta Müttefik memleketler sefirlerine tekrar edilen görüşe nazaran, istilâya maruz kalacak olan Almanya'da Sovyet kuvvetleriyle Müttefik ordularının birleşecekleri nokta, hür Avrupa ile sovyetleşmeye mahkûm Avrupa'nın sınırını çizecekti. Buluşma noktasının imkân nisbetinde uzakta bulunması hür dünya için hayatî önem arzediyordu. Bu temenni gerçekleşememiştir. 1943-1944 kışının başlangıcında Büyük Elçi von Papen, Ankara'da umutsuzluk içinde müttefiklerle barış akdi imkânlarını arıyor ve mezuniyetle Ankara'da bulunan Türkiyenin Londra Büyük Elçisi Rauf Orbay ile yaptığı heyecanlı bir görüşme esnasında, kendi ifadelerine göre, Avrupa'yı komünizm tehlikesinden korumak için derhal nazi rejimini ve harbi nihayete

erdirmek gibi hayati sonuçlar doğuracak olan böyle bir barış teşebbüsünün kabulü şanslarını araştırmağa çalışıyordu. Büyük Elçi Rauf Obay bu hususta von Papen'e hiç bir ümit verememişti.

Bu eserin yazarı Almanya Büyük Elçisinin böyle bir yoklamaya girişmek için kimin tarafından ve ne ölçüde görevli ve yetkili olduğunu bilmiyordu. Büyük Elçinin faaliyeti ve şahsiyeti, yaptığı teşebbüsün gerçeğe uygunluğunu kâfildi. Von Papen «kayıtsız şartsız teslim» formülünün şümul ve şiddetini her vasıta ile hafifletmeye çalışmakta idi. Onun düşüncesi, Batı'da Müttefiklerle şerefli bir barışın esaslarını tesbit etmek ve bu suretle serbest kalacak Alman ordularını, imkân nispetinde, memleketini komünist ordularının istilâsından korumak görevinde kullanmak idi. Fakat bu teşebbüsler Londra'da ciddiye alınmamıştı. İngiliz Hükûmetini itimatsızlığından dolayı tenkit etmek güçtü. M. von Papen tarafından harbi sona erdirmek amacıyla girişilen gayretler hakkında daha ziyade malûmat almak için Alman devlet adamının hâtıralarına müracaatta fayda vardır.

Hulâsa kayıtsız şartsız teslim formülü Avrupa için müstakbel tehlike ve sıkıntıların tohumlarını taşımakta idi. Bu politika Almanya'nın mağlûbuyetini geciktirecekti, harpten sonra ekonomik kalkınmayı güçleştirecek ve, daha vahimi, Berlin, Almanya ve Avrupa'nın bölünmesine sebep olmak suretiyle hür dünyaya ne zaman kendini toparlıyabileceği malûm olmayan tehlikeli gaileler ihdas edecekti.

Kazablanka Konferansı tetkiklerimizi iki bakımdan ilgilendiriyor. Birincisi, şimdi gördüğümüz gibi, iki büyük Müttefik Şef tarafından harbin idaresi hakkında politik ve askerî alanlarda büyük önemi haiz genel kararlar arasında kabul edilen «kayıtsız şartsız teslim» hükmü idi.

İlgimizin ikinci sebebi ise, toplantı esnasında Türkiye durumunun da tartışılan belli başlı meseleler arasında yer almış bulunmasıdır. Churchill'in Başkan İnönü'yü ziyareti bu tartışmaların somut neticesi olmuştur. 1943 yılı Ocak sonlarına doğru, hem Büyük Britanya Başbakanı, hem de Başkan Roosevelt'in temsilcisi sıfatıyla hareket eden Churchill, Başkan İnönü'den, Türkiye'yi modern silâhlarla kuvvetlendirme yollarını aramak ve, genel olarak, bu memleketin savunma gücüne ait meseleleri birlikte tartışmak üzere, kararlaştırılacak bir mahalde Türk Devlet Başkanı

veya Başbakan Şükrü Saraçoğlu ile gizli bir toplantı düzenlemek imkânlarını araştırıyordu. Ayrı bir telegrafla, Başkan Roosevelt'te Başkan İnönü'ye toplantının yapılabilmesi ümidini belirtmişti. Başkan İnönü, cevabında, böyle bir buluşmadan memnun olacağını bildirmiş ve toplantı 30 ve 31 Ocak günlerinde, Adana civarında Cumhurbaşkanlığı treninde vuku bulmuştu. Gayet samimi bir hava içinde geçen tartışmalar esnasında, Büyük Britanya Başbakanı, Türk Devlet adamlarına, Orta Doğu petrol rezervleri yönünde bir Alman taarruzu ihtimalinden bahsetti ve böyle bir olaya karşı Türkiyenin silâh bakımından tamamiyle mücehhez durumda bulunması gerektiği düşüncesini açıkladı. Başbakan, ayrıca, durum hakkında mahallinde bizzat malûmat almak, Müttefik Türkiye'ye en isabetli tarzda yardım etmek ve onu «esef verecek derecede mahrum kaldığı modern silâhlarla biran evvel teçhiz etmek» konularında Amerika Cumhur Başkanına tavsiyelerde bulunmak amacıyla kurmay heyeti ile birlikte Adana'ya geldiğini sözlerine ekledi. Bundan sonra Amerika Cumhurbaşkanı adına konuşan Churchill, Roosevelt'in, Türkiye'nin güvenlik içinde kuvvetli olmasını ve büyük Batı Demokrasileriyle, yalnız harbin nihaî saflarında değil, aynı zamanda, harbi takip edecek olan dünya kalkınması genel çabasında da ortaklık etmesini istediğine işaret etti. Churchill, Türkiye'nin takdire değer bir piyade ve topçuya malik olmasına mukabil, Müttefikleri tarafından harbin ilk üç buçuk senesinde, savaş meydanında rolünün ne kadar kesin olduğu bilinen modern donatımdan mahrum bırakılmasından duyduğu teessürü belirtti. Halbuki, Almanların Bulgaristana bu teçhizatı bol miktarda sağlamış oldukları bilinmekte idi. Türk ordusunun bu zaafını bizzat müşahede eden Churchill, Türkiye'nin harp boyunca aldığı ihtiyatlı tutumun gerçek sebeplerine daha kolaylıkla nüfuz ediyordu. Başbakan, Müttefiklerin Türkiye'yi harbe doğru itmek niyetinde olmadıkları, sadece günün birinde tecavüze mâruz kalması veya kendi istek ve takdiri ile vereceği kararla müdahalede menfaat görmesi halinde, onu harbe etkililikle katılmasını sağlayacak tarzda teçhiz etmek istedikleri hususunda Türk Liderlerine teminat verdi. Churchill, Türk Devlet Adamlarından harbe girme hususunda bir vaad almaktan itina ile kaçınmakta, aksine, henüz hazır durumda olmayan Türkiye'yi harbe sokarak onu millî bir felâkete mâruz bırakacak hiç bir talepte bulunmadığını tasrih etmekte idi. Bununla beraber, Başbakan, hazırlık devresinin ni-

hayete ermesinden sonra, Müttefiklerin, Türkiye'nin ittifak antlaşmasından doğan vecibelerini yerine getirmesini isteyecekleri zamanın gelebileceğini de sözlerine eklemekten geri kalmıyordu. Bu izahları takip eden askerî görüşmeler bahsimizi ilgilendirecek mahiyette değildir. Politik tartışmalar ise sık sık Türk-Sovyet ilişkilerine temas etmekte idi. Büyük Britanya Başbakanının kanaatına göre, Sovyetler Birliğinin düşman işgali altındaki bölgelerde mâruz kaldığı yıkımların genişliği zaferden sonra Kremlin'i, bütün gücünü memleketin yeniden inşası gayretine hasretmek zorunluluğunda bırakacak ve bu görevin yerine getirilmesinde Sovyet Hükûmeti Batılı Müttefiklerinin iktisadi ve teknik yardımına başvurmak lüzumunu duyacaktır. Bu mulâhazaların tümü, gelecekte S. S. C. B.'nin düşmanlık ve meydan okumadan ziyade barış ve işbirliği politikası izleyeceğini tahmin ettirecek mahiyette idi. Saraçoğlu ise, Sovyetler Birliğinin harpten sonra Türkiye'yi daima tedbirli bir durum ittihazına mecbur edecek emperyalist bir politika takip edeceği hususundaki endişelerini belirtmekte idi. Churchill, Milletler Cemiyetinden daha etkili olması beklenen Birleşmiş Milletler Teşkilâtının herkes için barış ve güvenliği sağlıyacak durumda olacağını ifade ve şahsen komünizmden korkmadığını ilâve etti. Saraçoğlu durumun gerçekler alanında mütâasının lüzumuna kani idi. Sovyetler Birliğinin Türkiye ile şimdiki ve, özellikle, gelecekteki ilişkileri Ankara'da büyük kaygılar uyandırıyordu. Almanya'nın mağlûbiyeti Avrupa'nın göbeğinde mağlûb memleketleri Komünizmin kolay şikârı haline getirecek bir boşluk bırakacaktı. Türkiye Başbakanının endişeleri tamamiyle yerinde ve aynı zamanda haklı bir kehanet niteliği taşımakta idi. 1939 Ekim ayında Moskovadaki şahsi tecrübesi, ona, Türk toprakları ve Boğazlar üzerinde Çarlık Rusyasına has asırlık emellerin Sovyet Hükûmetince ne kadar büyük bir hırs ve tamah ile benimsediğini göstermişti. O zamandan beri cereyan eden olaylar da Sovyet görüş ve politikasında her hangi bir değişiklik kaydetmemişti.

Adana Konferansını takip eden ilk aylar esnasında Türk-İngiliz ilişkileri hakiki bir bal ayı manzarası gösterdi. Türkiyede, gerek liderler, gerek umumi efkâr, millî meseleleri mahallinde incelemek, Türk devlet adamlarına Büyük Britanya'nın devamlı ve sadık dostluğunun teminatını vermek ve Türkiye'nin silâh ihtiyaçlarını öğrenip bunların süratle tatminini vaad etmek maksadiyle, harbin idaresindeki insan gücünü aşan görevine rağmen bir kaç

saatini Türk dostlarına bağışlayan, onlara kendi muhabbetinin ve Başkan Roosevelt'in samimi ilgisinin delinini getiren Başbakanın bu jestini gerçek değeri ile kıymetlendirdiler.

Londra basmı da, yayınladığı sıcak yazılarda, Adana görüşmelerinin Türkiye ile Büyük Britanya arasındaki karşılıklı dostluk ve anlayış bağlarını teyide yaradığını, M. Churchill'e, Türk devlet adamlarına, Türk politikasının Majeste Kral Hükûmetince tam bir sempati ve anlayışla izlendiğini temin etmek fırsatını verdiğini ve siyasî durumla ilgili bütün tartışılan konularda görüş birliği hasıl olduğunu yayınlamıştı.

İlk çalışma günü güven havası içinde geçen konuşmaların verdiği vücut ve ruh huzurundan faydalanan Mr. Churchill, trende kendisine tahsis olunan kabinde, fransızca başlıkla «Pensées matinales» (sabah düşünceleri) adını verdiği bir vesika kaleme almıştı. Churchill'e has üslupla yazılmış olan bu vesika, harp esnasında Müttefiklerarası politikanın ve, özellikle, harp sonrası devresinde âdil ve devamlı bir barışın kurulması için Sovyetler Birliği ile güvenlik ve sıkı işbirliği halinde sarfedilecek gayretlerin izahı idi. Bu amaçla kurulacak olan yeni uluslararası teşkilât, bünye, ruh ve çalışma usulleri bakımından eski Milletler Cemiyetinden tamamiyle farklı olacak ve yeni devrin etkili barış organı rolünü oynayacaktı.

Aynı vesikada Mr. Churchill, güvenlik, dostluk ve Balkanlarda uzun süreli ve sıkı bir işbirliği ile nitelenecek müstakbel Türk-İngiliz ilişkileri hakkında da fikirlerini izah etmişti. Başbakan, Türkiye'nin hatta harbe girmeden dahi, Büyük Britanya'ya Boğazlarda gayet değerli bazı kolaylıklar sağlıyabileceği kanısında idi.

Adana Konferansında alınan karar gereğince Türkiye'nin savunması için zarurî görülen silâhların listesi derhal hazırlanarak Büyük Britanya makamlarına gönderildi.

§

Mr. Churchill'in beyanatı ve teminatı Türk Devlet adamlarının zihninde, Türkiye'nin, Müttefikler lehine bariz bir eğilim ile yumuşatılmış harp dışı veya zahiri tarafsızlık politikası sayesinde, ortak davaya yaptığı hizmetlerin Müttefiklerce değerince tanındığı vazıh intibaını uyandırmıştı. Türk liderleri Churchill'n, daha sonra, Avam Kamarasında teyit edilen tavır ve izahlarından, yapılacak hazırlık-

ların ve sağlanacak silâhların Türkiye'ye, millî bir felâkete uğramadan, harbe girmek imkânını vereceği gün, Müttefiklerin kendisinden harbe fiilen katılmasını istemeleri kaydı altında, Türk tutumunun tam ve katıksız bir tasvibi mânasını çıkarmışlar, aynı zamanda, Büyük Britanya'ca Türkiye'nin uzun vadeli dostluğuna verilen değerin yeni bir delilini görmüşlerdi.

Türk liderleri, tarafsızlığı, düşman tarafından bahşedilen bir taviz olarak değil, muhtemel düşmana kabul ettirilen bir davranış mahiyetinde mütalâa ediyorlardı. Böyle bir tutum hem kuvvete, hem de bu tutumu bozmak için dışarıdan gelecek herhangi bir teşebbüse silâhla karşı koyma azmine lüzum ve ihtiyaç gösteriyordu.

Müttefiklerin, münasip anda, Türkiye'nin harbe katılmasını istemeleri hakkına gelince, Türk Liderleri, gerekli şartlar ve uygun haller çerçevesi içinde yapılacak böyle bir talebi, zamanında, karşılıklı vecibeler ışığında tetkik etmek hakkını mahfuz tuttukları normal bir müracaat olarak telâkki ediyorlardı.

Harbe girme tehlikelerinin değerlendirilmesindeki Türk hesaplarında Rus unsurunun birinci derecede önemini gayet iyi sezdikleri için, İngilizler, Türkiyenin, günün birinde Sovyetler Birliği ile başbaşa, yalnız kalmaktansa, tecavüze karşı mukavemet koalisyonuna fiilen girmesindeki zaruret üzerinde israrla duruyorlar; Türkler ise, memleketlerinin harbe katılması ile Sovyet dış politikasının seyrini değiştirmeyeceğini ileri sürüyorlardı. Türklere göre, Ruslarla anlaşmalar sırf onların çıkarlarına yaradığı nisbette ve müddetçe gerçekliklerini muhafaza ederdi. Hadiselerin soğuk kanlı değerlendirilmesine dayanan Sovyet politikası hislere yer vermezdi. Türkiye harp dışında kalmağa karar verseydi, yarın Sovyetler ilk fırsatta bu harp dışı vaziyetten faydalanmağa kalkışacaklardı. Aksine, Türkiye harbe katılmağı uygun bulsaydı, Ruslar Türkiye'de harp gailelerinden doğacak olan zaafı istismar etmek için ellerinden geleni yapacaklardı. Polonya misali bu iddianın hazin bir delili idi. Hâsılı, Müttefikler cephesinin kazandığı zaferlerin kaçınılmaz bir sonucu olarak Rus emperyalizminin yeniden zuhuruna intizaren, Türkiye bakımından en makbul hareket, mümkün mertebe kuvvetli kalmaktı. Rusların Türkleri harbe doğru itme arzularının, bu memleketi mukavemetin son hudutlarına kadar zayıflatmak ve tüketmek arzusundan ileri geldiğinde Türkiye'nin zerre kadar şüphesi yoktu.

Durumun sonraki gelişmeleri ziyaretin, herşeyden evvel, Mr. Churchill'in Türkiye'yi harbe sokmak arzusundan ileri geldiğini isbat etmiştir. Başbakanın ihtiyatlı konuşması, ziyaretinin istemekten ziyade teçhiz ve tatmin etmek amacını güttüğüne dair teminatı, bütün bu tedbirler, sırf Müttefiklerin hatası yüzünden hazırlıksız kalması o ana kadar harbe katılması imkânını ortadan kaldırmış olan kıymetli bir dostu hiç yoktan huzursuzluğa maruz bırakmamak hedefini takip ediyordu. Müttefiklerin günün birinde bu müdahaleyi isteyebilmek hakkına telmihte bulunurken, mümkündür ki, Mr. Churchill, Adana konuşmaları esnasında, Türkiye'yi muharip duruma getirecek olan silâhların teslim temposu ve imkânları hususunda çok iyimser bir tahmine kapılmış olsun.

Netice itibariyle, Türk-İngiliz balayı bazı aile tartışmalarından masun değildi. Nitekim İngilizler, arasıra, Türk-Hükûmetinin tarafsızlık telâkkisi hakkında az çok telâş göstermekten hali kalmıyorlardı. Hikâyemizin bu safhasında Devletler Hukuku açısından tarafsızlığın mahiyetini tahlil etmekte faide görüyoruz. Fauchille'e nazaran tarafsızlık «iki veya daha çok devlet arasında çıkan harbe yabancı kalan her devletin durumu, muhariplerin her birine karşı barışçı ve taraf tutmayan davranışıdır.» Türkiye'nin tutumu bu tarifin çerçevesine girmiyordu. Çünkü Türkiye, Büyük Britanya ve Fransa'nın müttefiki sıfatıyla, harp karşısında kesin vaziyet almıştı. Harbe müdahale etmeme politikası Türk Hükûmetinin muhtar ve keyfi iradesiyle değil, Müttefiklerle cereyan eden dostane müzakerelerin neticesi olarak kararlaşmıştı. Her hal ve kârda Türkiye, ne fiilî sempatilerinin hangi tarafa yöneldiğini, ne de harbin sonu hakkındaki temennilerini hiçbir zaman Mihver Devletlerinden gizli tutmamıştı. Bütün bu ve bundan sonra söz konusu edilecek olan gerçekler Tarih tarafından tescil edilmiş bulunmaktadır. O halde Türkiye'nin durumu, terimin klâsik mânasiyle tarafsız olarak sınırlanamaz. Türk durumunu nitelemek için «iyi dilekli tarafsızlık» terimiyle diğer bir mefhum daha (neutralité bienveillante) ileri sürüldü. Bu ikinci tarifin de birinciden daha isabetli olduğunu sanmıyoruz. Prensipler bakımından devletler hukuku muhariplerden birini diğeri zararına ayırt eden tarafsızlık mefhumunu reddetmektedir. Bir memleket ya tam mânasıyla tarafsızdır, yahut değildir. Hakikat şudur ki Türkiye, tecavüzü bastırmak üzere Büyük Britanya ve Fransa ile bir ittifak antlaşması imzalamış; harbe faal müdahalesi iradesi dışında sebepler yüzünden

imkânsız kalmış; bu vaziyette ve harp dışı durumuna rağmen, Orta Doğu ve Kafkasya istikametinde istilâ yollarını kapalı tutmak suretiyle müttefiklerin ve Rusların dâvasına kıymetli hizmetler ifa etmeği vazife bilmişti.

Şayet Alman Orduları Türkiye'yi Kafkasya istikametinde istilâ ederek, esasen Kuzeyden gelen kuvvetlerin baskısı altmda bulunan Stalingrad'ı arkadan da çevirebilselerdi, bu halin Rusya savaşının talihi üzerinde her halde etkisi olurdu. Şüphesiz, karagünler geçtikten sonra, bu gerçekleri, artık seslerinin perdesini yükseltmeğe imkân bulanlara kabul ettirmek çok güç idi.

Türkiye tarafından izlenen harp dışı statüsünü izah etmek için misal olarak, bu memleket tarafından Müttefiklere karşı alınan tavrı kaydedelim. 8 Eylül 1943 de General Eisenhower, İtalya'nın teslim olduğunu ve bir mütareke anlaşması imzalandığını ilân etmişti. O aralık İngilizler, aralarında Leros, Sisam ve İstanköy bulunmak üzere Ege Denizinin bazı adalarını işgalleri altına almışlardı. Bu adalarda ingiliz kuvvetlerinin iaşesi karmaşık meseleler ortaya çıkarmakta idi. Büyük Britanya Büyük Elçiliğinin vâki müracaatı üzerine, Türk Hükûmeti, sadece Türkiye'de kurulu bulunan ingiliz anbarlarında mevcut maddelerin taşınması için değil, ayrıca Mısır'daki stokların transit olarak geçirilmesi maksadiyle gereken bütün kolaylıkları en kısa zamanda sağlamıştı. Bu kolaylıklara Ege denizinde İngiliz işgalinin devamı müddetince devam olundu. İngiliz kıtalarının tahliyesinden sonra ise, derme çatma vasıtalarla Türk sahillerine erişebilen mültecilere de başka çeşit kolaylıkların başarı ile sağlanmasına gayret edildi.

§

Türk-İngiliz anlaşmazlığı çeşitli sebeplerden doğuyordu. Herşeyden evvel Türkler, Adana'da, Mr. Churchill'in sözlerinden sadece bu sözlerin taşıdığı mâna ve hedefi görmüş ve hissetmişlerdi: yani olayların zoru ile ihmal edilmiş sadık bir müttefike askeri durumun gerektirdiği manevî ve maddî huzuru sağlamak ve onu, zamanı geldiğinde, ister düşman saldırısının, ister silâhlı ihtilâfa fiilen müdahaleyi icabettiren Türk menfaatlerinin gerektirdiği kararı serbestçe alacak duruma getirmek. Bu vaziyete ancak bol miktarda donatım ve modern silâhlarla erişilebileceğine göre, Türkler bu vaadin gerçekleşmesini bekliyorlardı. Gerçi artık silâhlar gön-

deriliyor, fakat harbe hazırlık niteliğini arzedemiyecek derecede ağır bir tempo ile ve çok dağınık bir halde geliyordu. Buna rağmen Büyük Britanya devlet adamları her fırsattan faydalanarak Türklere, harbe katılmalarının faideli ve zorunlu olacağı zamanın gelebileceğini hatırlatmakta idiler. Ancak bu teşvikler de Ankara'da daima, Churchill'in Adana beyanatı ışığında yorumlanıyordu, bilhassa ki silâh teslimatının ağırlığı yüzünden İngilizlerin devamlı ikazları tatbikatte tesirlerinin büyük bir kısmını kaybetmekte idi. Churchill misyonunun mânası hakkında Türklerin intibaını teyit eden diğer bir unsur da, Akdeniz'de harekâtın devamlı surette iyi gittiğine ve, bazı iddialara göre, bu durumun yakın bir gelecekte Türk yardımını lüzumsuz kılacağına dair müttefik çevrelerden gelen haberlerdi. Pek tabiî olarak bu haberler de Mr. Churchill'in Adana'da verdiği teminatı destekler mahiyette telâkki olunuyordu. Halbuki gerçekte, verilen teminat ancak görünüşü aksettirmişti. Çünki Mr. Churchill Adana'ya, Başkan İnönü'yü ve diğer Türk devlet adamlarını incitmeden ve lüzumsuz şüpheler uyandırmadan Türkiye'nin harbe girmesini hazırlamak gizli amacıyla gelmişti.

Yukarıki izahlar Türk-İngiliz anlaşmazlığının başlıca sebebini aydınlatıyor: Adana konferansında ve sonraki aylarda Türklerle İngilizler aynı lisanı konuşmamışlardı. Anlaşmazlığın ikinci sebebi de harp olayları müvacehesinde Türkiye'nin takındığı tavırda Rus unsuru hakkında Londra ve Ankarada mevcut taban tabana zıt değerlendirme idi. İngilizlere göre Rus tehdidine karşı Türkiye'nin güvenliği bakımından alınması gereken en isabetli tavır, harbin idaresinde olduğu kadar barışın ve gelecek dünyanın düzenlenmesinde de, Sovyetler birliğinin müttefiki olan büyük Batı devletleriyle kaderini birleştirmekti. Bu gruptan ayrılmak harp sonrasında Türkiye'yi yalnızlığa mahkûm etmek ve, dolayısiyle, kaçınmak istediği istikrarsız duruma sokmak tehlikesini davet ederdi. Türkler bu iyimser görüşlere katılmaktan uzak idiler. Üç asra yakın bir zaman içine sığan on üç harp onlarda Rus tehlike ve tehdidi hakkında yanılmaz bir seziş hassası uyandırmıştı. Çarlık Rusya'sının Türkiye üzerindeki emelleri ve bu hırsın doğurduğu harpler Osmanlı İmparatorluğunun parçalanmasında ve yok olmasında ön plânda sebeplerden birini teşkil etmişti. Çarlık ihtirasının merkezi ise İstanbul ve Boğazlarda yerleşmişti. Çarlık bu asırlık hırsını tatmin edemeden 1917 yılında Bolşevik ihtilâlinin dar-

beleri altında yıkılmış ve Sovyet iktidarı Çarlık Rusyasının emperyalist ve mütecaviz politikasına son verirken ilhaksız ve tazminatsız, demokratik bir barış kurulmasını gerçekleştirmişti. Yeni rejim, zaif milletlere ait toprakların kuvvetli ve zengin milletler tarafından paylaşılması vasıtası olan harbi takbih etmekte idi. Çarlığın geleneksel politikasından bu esaslı ayrılış, evvelce mevcut müşkillerin tasfiyesi ve iki komşu memleket arasında samimi ve güvenli ilişkilerin kurulması suretiyle Türk-Rus münasebetlerinde yeni bir devrin açılışına temel teşkil etti. Yeni Türk-Rus ilişkileri, evvelce devamlı harplerle kana boğulmuş olan Doğu Avrupa'da bir barış devri açmak suretiyle, Avrupa ve dünya genel durumuna kayda değer bir barış ve istikrar unsuru katan 1921 ve 1925 tarihli dostluk antlaşmalarında ifadelerini buldu. Türkiye, kendi hesabına, bu dostluğa her zaman sadık ve dürüst kalmıştı. Sovyetler Birliği de kendisi ile Türkiye arasındaki bu yeni cereyana hürmet ve riayet göstermekte kusur etmiyordu. İyi komşuluk münasebetlerinden doğan bu güvenli ilişkiler iç kalkınma görevlerinde her iki memlekete pek çok faideler sağladı. Fakat 1936 dan itibaren dünya barışı zararına tehditlerle dolu durumların zuhuru üzerine, Ruslar, Türkiye ile münasebetlerinde yeni uluslararası durumun güven ve barış için zaruri kıldığı Türk işbirliğinin gelişmesine set çekmek istemekle kalmayıp, ayrıca, Boğazlarda da, Rusya lehine Türkiye'nin güvenliği ve tarihi görevi ile bağdaşması imkânsız imtiyazlı bir vaziyet ihdas etmeğe kalkışan inhisarcı eğilimler göstermeğe başladılar.

İkinci cihan harbinin arifesinde ve başlangıcında Türk-Sovyet karşılıklı yardım antlaşması akdi uğrundaki Türk gayretlerinin, Montreux sözleşmesi hükümlerinde tek taraflı tadiller yapmak amacıyla Ruslar tarafından ileri sürülen kabulü imkânsız talepler yüzünden ne suretle akamete uğradığını yukarıda görmüştük. Büyük Britanya ve Fransa ile ittifak antlaşmasının imzası vesilesiyle Molotov'un Türkiyeye karşı gösterdiği tehditli tepkiyi hatırlıyoruz. Sovyet Devlet adamının Boğazları Rus kontrolü altına almak amaciyle Berlin'de Hitler ve Ribbentrop nezdinde yaptığı israrlı gayretleri, Batı ve Doğu Trakya'da Bulgar millî emellerinin gerçekleştirilmesi vaadi ile bir yardım paktı akdi için Bulgaristan nezdinde giriştiği teşebbüsleri de hafızazımızda tutuyoruz. Gerçi Rus topraklarının Alman orduları tarafından istilâsından sonra Türk-Sovyet münasebetlerinde bir az yumuşama görül-

müştü. Ancak Türkiye, bu salâhın, Rusyanın eski malûm emellerini terk ederek iki komşu memleket ilişkilerini devamlı bir dostluk temeli üzerine oturtmak arzularından doğmadığım gayet iyi anlıyordu. Salâh, Türkiyenin, Alman işgalinin karanlık günlerinde, Hitler savaşının başarısını kolaylaştıracak nitelikte takınabileceği herhangi düşmanca bir davranıştan kaçınmak amacından ileri geliyordu. Türkler, Ruslar hakkında artık hiçbir hayale kapılmıyorlar, Çarlık rejiminin dış politikasını benimsemiş olan Sovyetler Birliğinin Alman gailesinden kurtulur kurtulmaz bu politikaya bütün hızını vermekte gecikmeyeceğine kani bulunuyorlardı.

Türkler, Türkiye üzerindeki Kremlin emellerinin gûya Sovyet güvenliğini sağlamak ihtiyacından doğduğunu bilmekte idiler. Dünya hâkimiyetini kurmağa yönelen Rus toprak genişlemesini maskelemek amaciyle ortaya atılan bu yeni bahane, ilk defa 1939 da, Baltık memleketlerine elkoymak için icad edilmişti. O zaman Molotov bir nutkunda, memleketinin dış politikasının kuzeyde ve güneyde güvenliği sağlamak ihtiyacı üzerine kurulu olduğunu açıklamıştı. Baltık memleketlerinin ele geçirilmesinden sonra S. S. C. B. sınırlarının huzur sunağında ilk kurban olmak kaderi Finlandiyaya yöneldi. Güneyde Kremlin diplomasisinin güvenlik fidyesini ödemek için gözkoyduğu memleket ise Türkiye idi. Bu Rus isteği esasen tarih boyunca devamlı surette kendisini göstermemişmi idi? Güdülen ısrarlı politika dünya ihtilâlini ilerletmeye mahsus devamlı fetihler sistemine o kadar uygundu ki onu bir gün esip ertesi gün savuşan bir heves rüzgârı saymağa imkân yoktu. İzlenen sisteme göre Rus çevresinde kâin bütün memleketler şu veya bu şekilde Sovyet nüfuzu altına girmeli idiler.

Türkler mağrur ve esrarlı Sovyet diplomatlariyle münasebetlerinde, muhataplarının meslekî maskelerinin gerisinde, kaderin kendilerine tevdi ettiğini sandıkları tarihî rolü oynamakla görevli insanların kararlılığını hissetmekte idiler.

Bu şartlar içinde Türkler Ruslarla samimî ve dürüst bir işbirliği kurulması imkânına nasıl inanabilirlerdi?

1939 Moskova müzakerelerinin kesilmesinden ve Batılı Devletlerle ittifak antlaşmasının imzasından itibaren Türk davranışının S.S.C.B. ile ilişkilerdeki gerginliğin tesiri altında kalmış olmasına şaşmak kabil mi idi?

Türkiye, harbe katılma kararım Ruslarla harp esnasında ve özellikle harpten sonraki münasebetlerinin kesin ve âdil bir tarz-

da peşin halli şartına bağlamış olmasından dolayı tenkit edilebilir mi idi?

S.S.C.B. nin, Türk-Rus münasebetlerinin düzenlenmesine mâtuf müzakerelerin, Türkiye tarafından Almanya'ya harp ilânından evvel vuku bulacak yerde harp ilânını takip etmesini israrla istemesi muvacehesinde Türkiye'yi ayni sistemli tavrını muhafaza ettiğinden dolayı yermekte insaf tasavvur edilebilir mi idi?

Büyük Britanya'ya karşı Türk tavrı bütün bu karmaşık mülâhazaların tesiri altında bulunuyordu. İttifak görevlerine, icabına göre, yumuşama veya sertleşme ile karışık sıkı bağlılık, harp dışında kalma, tarafsızlık ilânı, hülâsa, biribirini takip eden bütün bu davranışlar, mevcut bir vecibeden kaçınmak arzusundan değil, sadece sessizlik içinde meydan okuyuşu Türkiye için yeni gaileler ve yeni toprak kayıplarının işaretini getiren kuvvetli bir komşu karşısında nefis savunması endişesinden doğuyordu. Bu şartlar içinde Türkiye'nin politikasını millî varlığını muhafazaya yönelen esas hedeflerinden saptıran en ufak hata ancak kötü sonuçlara sebep olabilirdi.

İngilizler ne bu karmaşık tavrı, ne de onu tahrik eder saikleri anlayabiliyorlardı. Türk tutumunun ayırtılarını seçemediklerinden dolayı onları yermek güçtü. Durumun değişen zaruretlerine peyderpey intibak edebilmek için slav zihniyetinin esrarlı kıvrıntılarını, Rus tehlikesini ve bu tehlikeye karşı koymak için alınması gereken yönü irsî ve şaşmaz sezgisi ile hissetmek için Türk olmak gerekirdi.

Bu tarzda değerlendirildiği takdirde Türkiye'nin harbe katılması, neticeleri itibariyle, ne Türkler için, ne de İngilizler ve, genellikle, müttefikler bakımından makul görülebilirdi. Zamanında safi kurgu (spéculation) olarak mütalâ edilmeleri mümkün olan bu sebepler, gerçek değerlerini harp sonu ve harp sonrası olayları ışığında kazanmış ve isbat etmişlerdir.

Bununla beraber, Türkiye ile münasebetlerinde İngiliz müttefikler, ister Türk delillerinin realizm ve sağlamlığına kanaat getirdikleri, ister Türkiye'yi gayet oynak bir askeri vaziyetin icaplarına hazırlamak tedbirini almadan bu memleketin aceleden müdahalesini tahrik etmenin tehlikelerini gördükleri için, sık sık ısrarlı taleplerinden geri dönüyorlar, Türkiye'yi yerine getirilmesi imkânsız bir vazifeye doğru itmek istemekten kendilerini tah-

zir ediyorlar ve faal müdahale teşviklerini, memleketin ileride böyle bir duruma hazırlanması zarureti ile muhik göstermeğe çalışıyorlardı. İşte Mr. Eden, Ekim 1943 de, Müttefik Dışişleri Bakanlarının Moskova Konferansında, Türkiye'ye harbe girme talebini tebliğ etmek vazifesini böyle bir siyasî hava içinde aldı.

Adana Konferansı bahsine son vermeden evvel toplantı hakkında Londra basınının birkaç, yorumunu ve Türk devlet adamlariyle yaptığı görüşmelere dair Başbakan Churchill'in 11 Şubat 1944 günü Avam Kamarasında verdiği beyanatın bazı parçalarını burada nakletmekte faide görüyoruz.

Sunday Times, Türkiye'nin durumunu tahlil ettikten sonra şöyle diyordu: «Türk-İngiliz ittifakının arasıra hoşnutsuzluk yorumları ortaya çıkarttığı doğrudur. Hakikatte Türkiye'nin tarafsız kalmaktaki ısrarı Müttefiklere yararlı olmuştur.»

Times'den: «Akdeniz'in doğu kıyılarına gitmek suretiyle, Churchill, melhuz bir saldırıya karşı aldıkları azimli tavır ile Mihver etrafındaki kordonun kusursuz olarak idamesini sağlayan Türk müttefiklerimizin itimadlarını kuvvetlendirmiştir,»

Sunday Express'ten: «Adana buluşması en azından iki faideli sonuç vermiştir. Evvelâ, Türkiye, taarruza uğradığı takdirde savunmaya azimlidir. Müttefiklerimize müdafâa için zaruri donatımı ve silâhları sağlamak suretiyle Türklerin eşsiz cesaretlerini perçinlemiş olacağız. İkincisi, askerî harekâtın bizi Balkanlara, Oniki adaya ve Türk kıyılarına yaklaştırması halinde kendimizi emniyette hissedeceğiz.»

Büyük Britanya basınının diğer organları da aynı suretle, harbin karanlık günlerinde İttifaka Türk sadakatını övmekte ve Başkan İnönü'nün sakin, azimli ve bilgili önderliği altında Türkiye'nin vefalı bir müttefik ve Orta Doğuda istikrar unsuru olarak mevkiini muhafaza etmekte olduğunu belirtmekte idiler.

Bu yorumların üstünde, özellikle, büyük liderin şahsî görüşleri önem taşımakta idi. Gerçekten bu sözler, Türkiyenin Müttefikler davasma yaptığı hizmetleri en yetkili ağızdan açıklamakta idi. Büyük Britanya Başbakanı diyordu ki: «Türkiye'yi sıkıntılı bir duruma sokmağa katiyen niyetimiz yoktur. Türkiye'nin uğrayacağı bir felâket Büyük Britanya ve bütün Birleşmiş Milletler için bir felâket olur. Şimdiye kadar Türkiye, herhangi taraftan gelirse gelsin, tecavüze karşı sağlam bir kale vazifesini görmüş ve,

hatta, en karanlık günlerinde bile kararlı tutumu sayesinde harbin Türkiyeden geçerek İran ve İraka yayılmasını önlemek ve bütün doğu harbi için büyük önemi haiz olan Abadan petrol sahasını tehditten korumak suretiyle bizlere baha biçilmez hizmetlerde bulunmuştur. Türkiye'nin modern harbin gerektirdiği bütün cihazla silâhlanması Birleşmiş Milletlerin ve Büyük Britanya'nın önemli menfaatı icabıdır. Biz ve Birleşik Amerika şimdi, ilk defa olarak, bu silâhları verecek durumdayız. Teslimat, Türklerin alma kabiliyetleri ve Türk- askerlerinin onlara alışmakta gösterecekleri süratle oranlı bir tempo ile yapılacaktır. Görüşmelerimiz esnasında Türkiye'den silâhlanmalarını düzenlemekten başka hiçbir şey istemedim. Bir Türk-İngiliz askeri misyonu müttefikimizin genel savunma gücünü imkân nispetinde geliştirmek, ulaştırma sistemini iyileştirmek ve Türk Ordusunu bu silâhları kullanmak neticesinde en yüksek etkililik seviyesine çıkarmak için şimdi Ankara'da çalışma halindedir. Türkiye ile büyük kuzey müttefiki arasında samimi ve dostane ilişkilerin kurulmasını çok arzu ediyoruz.»

Adana Konferansının sona ermesinden sonra iki gün geçmemişti ki Başbakan Churchill kendi teşebbüsü ile Stalin'e Adana tartışmaları ve kararları hakkında telegrafla malûmat vermiş. Rusları özellikle ilgilendiren «Türkiye'nin harbe katılması» konusunda Churchill Türklerden hiçbir taahhüt istemediğini ve alacakları kararda kendilerini tamamıyle serbest bıraktığını belirtmekle beraber muhtemelen yıl sonundan evvel muhasamalara girecekleri hususundaki ümidini de belirtmiş. Nihayet Adana görüşmelerinin hassas noktasına temasla Churchill telgrafına şu intiba ile son vermiş: «Sovyet Cumhuriyetinin büyük kudret ve kuvveti bakımından Türkler hiç şüphesiz harp sonrası durumlarından endişelidirler. Kendilerine, şahsî tecrübeme göre, S. S. C. B.'nin hiç bir zaman antlaşma vecibelerini ihlâl etmediğini, Ruslarla memnunluk verici bir uzlaşmaya varma zamanının şimdi gelmiş bulunduğunu, ve Türkiye için en güvenli yerin Barış Konferansında, muharip bir memleket sıfatiyle muzaffer Devletler yanında işgal edeceği sandalya olduğunu söyledim. Bütün bunları ittifakımıza uygun olarak ortak menfaatimiz adına açıkladım. Davranışımızı hoş göreceğinizi umuyorum. Türklerin S.S.C.B. tarafından gelecek bir dostluk gösterisine müsait tarzda mukabele edeceklerinden eminim. Bütün bu konular hakkında açık yürekli görüşünüzü öğrenmekten çok memnun olacağım.»

Mr. Churchill tarafından Stalin nezdinde bu tarzda bir teşebbüse geçilmesi Adana'da ne kendisi, ne de Türkiye Cumhurbaşkanı tarafından teklif edilmişti. O halde teşebbüs, Churchill'in, Adana temaslarından edindiği intibalar hakkında vardığı düşüncelerin bir mahsulü, aynı zamanda, Türklerin Ruslar hakkındaki meşru endişelerine son verip iki komşu memleket münasebetlerinin gitgide düzelmesi arzusunu ifade eden iyi niyetli bir davranışı idi.

Halbuki bu tele Stalin tarafından gönderilen 6 Şubat tarihli cevap mağrur ve soğuk bir eda taşıyordu. Başkumandan Stalin şöyle diyordu: «Ruslar Alman-Sovyet harbinden birkaç ay evvel ve sonra Türkiye hakkında dostane edası İngiliz Hükûmetince malûm birtakım bildiriler yayınlamışlardır. Buna rağmen Türkler teşebbüslerimize tepki göstermemişlerdir. Her halde Almanların hiddetini tahrik etmekten korkmuş olacaklardır. Şimdi telkin ettiğiniz hareketin de aynı âkıbete uğramasından endişe ederim. Türkiye'nin uluslararası durumu gayet nazik olmakta devam ediyor. Türkiye'nin bir taraftan, S. S. C. B. ile bir tarafsızlık ve dostluk sözleşmesi ve Büyük Britanya ile de saldırıya karşı karşılıklı yardım antlaşması, öte yandan da, Almanya ile, S. S. C. B.'ye Alman tecavüzünden üç gün evvel imzalanmış bir dostluk antlaşması vardır. Bu günkü şartlar içinde Türkiyenin S. S.C. B. ve Büyük Britanya'ya olan vecibelerini Almanya'ya karşı ahitleriyle nasıl bağdaştırmağı düşündüğünü tayin etmek mümkün değildir. Bununla beraber, şayet Türkiye S. S. C. B. ile ilişkilerini daha dostane ve samimi bir hale getirmek istiyorsa arzusunu bildirsin. Bu takdirde Sovyetler Birliği kendisiyle yarı yolda buluşmaya razı olabilir.»

Bu hükmün indî mahiyeti aşikârdır. Stalin'in bahsettiği sözde dostluk gösterileri sırf Rus topraklarının Alman orduları tarafından işgal edildiği anlarda Türk sempatisini kollamak için olayların zoru altında yapılmıştı. Stalin'in makiavelliği, o anlarda, Türk-Alman ittifak ve işbirliğine set çekmek ve Sovyet ordularının Türk toprakları yolundan Kafkasya'ya yöneltilmiş bir Alman taarruzu ile arkadan çevrilmesini önlemek için her şeyi feda etmeğe hazır idi. Ruslar, Türkiyenin dış politikasını barış ve hürriyet prensipleri üzerinde kurduğunu, ta 1939 ilk baharından beri aynı prensipleri savunmağa kararlı Devletlerin yanında yer aldığını ve harbin en karanlık günlerinde dahi ittifakına sadık kaldığını bilmemezlikten geliyorlardı: Türkler o çetin anlarda, sırf

inandıkları bağımsızlığa ve hürriyete, her ne bahasına olursa olsun sadık kalmak ülküsü içinde, âşikâr beyanları ile tahrik ettikleri Almanların hiddetini üzerlerine çekmek tehlikesine rağmen, tavırlarını açıkça tayin etmişlerdi.

Stalin'in, Rus dostluk gösterilerine Türk ilgisizliğini Alman hiddetinin tesirinden kaçınma endişesine bağlaması şaşılacak birşey değildir. Dünya, sadece şiddetli bir Alman tepkisinin verdiği endişe ve bu tepkiden kaçınmak ümidinden doğan nice Rus davranışlarına şahit olmuştur. Zahiren çelişmeli görünen Türk durumu, gerçekte, ittifak antlaşmasının imzasından beri Müttefik Devletlerin Türkiye'yi, ittifak vecibelerini ifa etmek mevkiine yükseltecek olan donatım, harp malzemesi ve modern silâhların sağlanması hususunda karşılaştıkları imkânsızlık yüzünden ortaya çıkan tehlikeli durumu vakit kazanmak suretiyle telâfi etmek zaruret ve endişesinden doğmuştu. Buna mukabil, yukarıda da görüldüğü gibi, Almanya ile imzalanan sözleşme, Türkiye'nin nazi hükûmetince Suriye ve Irak'a tahsis edilen harp malzemesini Türk topraklarından geçirmek teşebbüslerine karşı gelmesine mani olamamıştı. Stalin'in telgrafında mevcut polemiğin art düşüncesi Türklerin maruz oldukları zozrlukları arttırmak, harbe katılma meselesinde Türkiye ile Bilyük Britanya arasında ihtilâf tahrik etmek ve Türkiye tarafından şu veya bu yönde alınacak karardan yararlanmak amacını güdüyordu. Dikkati çeken husus, S.S.C.B.'nin Türkiye'ye harbe katılma telkininde bulunmaktan itina ile kaçınması idi. Bu ihtiyatlı tutum Türk kararına, Sovyet tasavvurlarının gerçekleşmesi yolundaki hareket serbestisine en küçük ölçüde bile tesir edecek her hangi bir müdahaleden çekinmesi ile izah olunabilirdi. Bu sebeple faal müdahale tavsiyeleri, Ankara'ya, bir Rus, hatta müttefiklerarası bir telkin olarak değil, ittifak antlaşmasından doğan bir İngiliz talebi olarak doğrudan doğruya Londra tarafından tebliğ olunuyordu.

Churchill mesajına Stalin tarafından gösterilen tepki, Adana görüşmelerinin Sovyet Liderleri nezdinde şüphe ve kuşku uyandırdığını açıkça göstermişti. Ruslar, Churchill'in Türk Ordusunu modern silâhlarla kuvvetlendirme vaadinden öfkelenmiş görünüyorlar ve, bundan, Adana görüşmelerinin Almanya'yı değil, Sovyetler Birliğini hedef tuttuğu sonucunu çıkarıyorlardı. İnönü-Churchill konuşmalarının bu tarzda tefsirinin İngiliz Hükûmetini güç durumda bırakacağı âşikâr idi. Londra bir ikilem (dilemma)

karşısında bulunuyordu: Ya Rusların şüphe ve hoşnutsuzluklarını ağırlaştırmak bahasına bile olsa, Başkan İnönü'ye karşı alınan taahhüdü yerine getirmek, yahut Türklere yapılan vaadı bir tarafa iterek Rusları kollamak. Gerçekte, Türkiye'ye silâh verilmesi hakkındaki Adana kararının sadece nazari olarak uygulandığı kısa bir süre içinde anlaşılmıştı. Yukarıda da söylendiği gibi, silâhlar gönderilmekte idi. Fakat bunlar hem nitelik, hem de nicelik bakımından Türkiye'nin karşılama durumunda bulunduğu vaziyetin asgari icaplarının çok aşağısında idi.

Churchill-Stalin muhaberesinin Ankara'ya bildirilmesi üzerine, Cumhuriyet Hükûmeti, iki komşu hükûmet arasındaki ilişkileri iyileştirme telkinini derhal uygulamağa karar verdi.

Türkiye'nin Moskova Büyük Elçisi Cevat Açıkalın vazifesine dönmek üzere Ankara'dan henüz ayrılmışken yoldan geri çağırıldı ve yeni durum hakkında Hükûmetinin talimatını aldı.

Moskova'ya avdetinde Türkiye Büyük Elçisi Molotov'la bir görüşme yaptı. Dışişleri Bakanı şahsen hiçbir telkin ileri sürmeden iki memleket arasındaki münasebetlerin daha dostane bir hale ifrağı için Türklerin düşündükleri çareleri öğrenmek istiyordu.

Aldığı talimata uygun olarak, Türk Diplomatı, Mr. Churchill ile Başkumandan Stalin arasmda teati edilen telegrafların S. S. C. B. ile Türkiye arasında görüşmelere yol açmasından Hükûmetinin duyduğu memnunluğu belirttikten sonra, iki memleket arasında yirmi iki yıldan beri mevcut dostluk ilişkilerinin çok ileri anlaşmalara dayandığını, bununla beraber Türkiye'nin havayı aydınlatmağa ve karşılıklı ilişkileri, mümkünse, daha ziyade dostane bir seviyeye çıkarmağa yarayacak yeni bir formülün bulunması için işbirliğine hazır olduğunu söyledi. Bu maksatla Büyük Elçi, Ankara ile Moskova arasmda Adana bildirisine müvazi ve benzer bir bildirinin yayınlanmasını teklif etti. Molotof, S.S.C.B. ile Türkiye arasında yürürlükte bulunan anlaşmalar telkin edilen vesikaya nazaran daha özlü olduğu için dünya kamusunun böyle bildirinin sebep ve amacım anlayamayacağını söylemekle yetindi ve iki memleket arasındaki münasebetleri iyileştirmek alanında Türk Hükûmetince düşünülen yol kâfi derecede etkili olmadığı için durumun böyle bir teşebbüsü ele alacak kadar olgunluğa varmadığı neticesine varmak gerektiğini ilâve etti. Konuşması esnasında, Molotov,

Adana görüşmelerine ve, özellikle, bildirinin «Türk-İngiliz görüş birliği» tâbirine, düşmanca değilse bile kuşkulu bir eda ile takılmağı da ihmal etmedi. Sovyet Dışişleri Bakanının aldığı kapalı ve esrarlı tavır, Ankara'da, S. S. C. B.'nin Türklerle meselelerini hiçbir aracısız başbaşa halletmeğe kararlı olduğu intibaını büsbütün kuvvetlendirdi. Türkiye ile S. S. C. B. arasında daha samimi ilişkiler yaratmak ve bu yoldan harbe fiilen katılma hususunda Türk kararını kolaylaştırmak için Mr. Churchill tarafından düşünülen çare bu suretle akamete uğramış oldu. Türkiye harbe katılmadıkça S.S.C.B. bu memlekete karşı tutumunu ve politikasını değiştirmeye yanaşmıyordu. Esrar ve tehdidin Türk kaderi üzerine bütün ağırlığı ile bastığı bir anda, memleketin mükadderatını maddeten hazırlanmış bulunmadığı bir harbe sevketmek hiç bir mes'ul hükûmetin milletine reva görmek yetki ve hakkını haiz bulunmadığı bir delilik, bir intihar olur idi.

Bir yandan, Sovyetler tarafından gösterilen mağrur eda, öte yandan, Türklerin haklı endişeleri sebebiyle, Moskova ile Ankara arasındaki temaslardan faideli bir netice beklemek abes idi. Her iki tarafın, davranışlarını intizara ve diğer taraftan gelecek telkinlerin tetkikine inhisar ettirmek için aynı dikkat ve itinayı gösterdikleri belli idi.

Türkler, esasen, kısırlığa mahkûm, başbaşa bir Türk-Sovyet görüşmesi için hiçbir heves ve memnunluk duymamışlardı. Molotov telkin edilen tarzda bildiri yayınlanmasını red etmekle kalmamış, hatta, Türkiye Büyük Elçisinin, karşılıklı münasebetlerin iyileşmesi için azçok ümit belirten bir nevi beyan yapılması hususundaki davetine de menfi tepki göstermişti. Buna mukabil, Molotov, Türk-Sovyet münasebetlerinin şiddetli bir tenkidine girişmişti. İfadelerine göre, S.S.C.B., ecnebi devletlerle ve, bu arada, Türkiye ile münasebetlerini, Nazi Almanyası ile savaşı ışığında mütalâa ediyordu. Molotov, Türkiye'nin Almanya ile sözleşmesini S. S. C. B.'ne karşı Alman tecavüzünden sadece üç gün evvel imzaladığını hatırlatarak memleketinin mâruz kaldığı taarruzdan sanki Türkiye'nin mes'ul olduğunu ima eden bir tavir almıştı. Bu isnat, İkinci Dünya Harbinin, 1939 da, bizzat Rusyanın Almanya ile imzaladığı pakt üzerine hızla patladığını, ve 1941 Haziranında Türk-Alman sözleşmesi imzalandığı zaman, Molotov'a Berlin'de Hitlerden Boğazlarda hareket serbestisi istemek imkânını veren

aynı Alman-Sovyet paktının yürürlükte bulunduğunu bilmemezlikten gelmekti.

Molotov'a ayak uydurarak Ankara'daki Sovyet Büyük Elçisi Vinogradov da ecnebi meslekdaşlarıyla görüşmelerinde Türkiye'nin izlediği politikayı şiddetle yermekte idi.

Hülâsa, bütün olaylar Türkler tarafından İngilizlere defalarla tekrar edilen endişelerin gerçekleştiğini gösteriyordu. S.S.C.B., Türkiye'ye karşı, Türk-İngiliz ilişkileri ile bağdaşmayan bir güvensizlik tavrı takınmıştı. Halbuki bizzat S. S. C. B. de aynı zamanda, Büyük Britanya'nın müttefiki idi. O halde Türkiye'ye karşı rus tutumu, iki memleket münasebetlerinin hudutlarını da aşarak, Türk-İngiliz ilişkilerine tesir ve iki müttefik arasında sürtüşmeler tahrik etmek hedefi peşinde idi. Böyle bir taktik ancak Türkiye'yi tam mânasıyla yalnızlığa mahkûm etmek ve onunla başbaşa bir hesaplaşmaya girişmek arzusu ile izah edilebilirdi. Bu şartlar altında Türklerin, Müttefikler lehine nihaî zafer yaklaştıkça, hergün daha vuzuh kazanan bir tehlikeye karşı bütün kuvvetini tetikte tutmak hususundaki çetin ısrarlarının sebebi kolaylıkla anlaşılırdı. S. S. C. B. artık nazi tecavüzü yüzünden binbir güçlükle çevrilmiş, silâh ve gıda maddelerini Büyük Britanya ve Amerikadan bekliyen ve harbin karanlık yıllarında gördüğü dostça muameleden dolayı teşekkür makamında sağa sola bolbol iltifat dağıtan memleket olmaktan çıkmıştı. Atlatılan tehlikeli yıllarda Türkiye tarafından gösterilen dostça muameleler, kendisine karşılık olarak vaad edilen mükâfatlar, bütün bunlar, sırf harp talihinin Almanları bırakıp Stalingrad galiplerine döndüğü için unutulmuştu.

Sovyetlerin Adana Konferansı yüzünden bir huzursuzluğa uğradıkları her geçen gün daha açıkça görülüyordu. Şüphesiz, onlar Türkiye'nin Müttefikler yanında harbe girmesini istemekte idiler. Ancak bu arzu Türkiye'nin evvelâ mağlup olarak Alman istilâsına uğraması gizli arzu ve şartına bağlı idi. Müttefiklerin yanında muzaffer bir Türkiye, Rusların Balkanlar konusundaki plânlarının gerçekleşmesinde büyük bir tedirginlik konusu olurdu. Rus hoşnutsuzluğu, evvelâ, Adana görüşmelerinin uyandırdığı kuşkuda görülmüştür. Ruslar, Türk-İngiliz görüş birliğinin mânasına nüfuz etmek istiyorlardı. Ayni sertlik, Rumenlerle Macarları ayıran ihtilâfların telifinde Ankara'nın sarfettiği çabalar hakkında Vinogradov tarafından ileri sürülen tenkitlerde de seziliyordu.

Gerçekte, bu ihtilâfa Ankara'nın müdahalesi Türkiye tarafından teklif edilmemiş, ilgililerce temenni olunmuştu. Teşebbüsün S. S. C. B.'ne karşı hiçbir sivri tarafı yoktu. Amacı, Balkanlarda henüz açıkça belirmemiş bir nevi dayanışmanın kurulmasına müsait havanın hazırlanmasından ibaret idi. Harp, Balkan memleketleri için sert ve acı bir ders olmuştu. Macaristan'ın da katılması suretiyle bütün gayretini münhasıran barışa ve kalkınmaya hasredecek olan bir nevi Balkan federasyonu, yabancı bir devleti, ancak bu devlet böyle bir gruplaşmada kendi plânlarını bozan bir teşekkül gördüğü takdirde rahatsız ederdi. Halbuki tasarlanan anlaşmanın özünde sadece yararlar vardı. Proje, başarı halinde, Macaristan ile Rumanya'nın ayrı barış istemelerine müsait idi; harbi takip edecek devrede peşin alınacak tedbirler sayesinde, her askeri hezimetten doğan karışıklığı önlemeğe ve ilgili memleketleri dışarıdan gelecek her türlü nüfuzdan masun bir bölge kalkınması eseri içinde düzenlemeğe imkân verecekti. Balkanların düzenlenmesi hakkındaki Türk projelerine karşı Sovyetler menfi tepki gösterdiklerine göre, Türkiye'yi daha yakın hedeflere doğru yöneltmek, diğer bir deyimle, onun harbe fiilen katılmasını sağlamak gerekiyordu.

Harbe müdahalenin Türkiye'yi felâkete sevk etmesi için de, İngilizlerin, bu memleketi, faal bir silâhlanma plânı sayesinde savaşa katılabilecek kudret seviyesine yükseltmek hususunda Adana'da yaptıkları vaadi artık hesaba katmamaları lâzımdı.

Türk Devlet adamlarının gözleri önünde durum gayet vazıh idi. Malûmları olan hususlar, realizmleri ve istidlâl kudretlerinin sağladığı sezişleri ve tahminleriyle kolaylıkla tamamlanıyordu. Olayların seyri ve yayınlanan hâtıralar, Türklerin o zamanki durumu gerçek çizgileriyle canlandırabildiklerini ispat etmiştir: bir tarafta Türkiye'yi kontrolu altına almağa kararlı olan ve onu bu maksatla yalnızlığa uğratacak çareleri araştıran S. S. C. B, öte tarafta, Rus isteklerine olumlu mukabele etmek güçlüğü ile Adana'da Türklere yapılan vaadleri yerine getirmek vecibesi arasında çok sıkıntılı duruma düşmüş bulunan Büyük Britanya.

Bu karışıklık ve bellisizlik havası içinde Türkiye, Müttefik Devletler Dışişleri Bakanlarının Moskova'da toplanacakları tarihin yaklaştığını görmekte idi. Türkiye, çalışmaları, imkânları nispetinde, yakından izledi, haberleri sıkı bir tahlile tabi tuttu ve onlar-

dan gereken neticeleri çıkardı. Türkiye üç büyük devletin sadece harbin idaresi için değil, aynı zamanda dikenli barış ve harp sonrası meseleleri hakkında da oy birliği ile yapıcı kararlara varmalarını dilemekte idi.

BÖLÜM VII.

TÜRKİYE'NİN HARBE KATILMASI İÇİN TARTIŞMALAR

KESİM 1 — EDEN-MENEMENCİOĞLU GÖRÜŞMELERİ

1943 sonbaharında harbin gelişmeleri Müttefik Büyük Devletleri Ekim ayında Moskova'da Dışişleri Bakanları seviyesinde bir konferans düzenlemeğe sevk etmişti. Molotov, Cordel Hull ve Anthony Eden'in katıldıkları bu toplantıda, Ruslar, Konferansa bir nota vermişler ve harbi kısaltacağını sandıkları talepler arasında, üç müttefik devletin Türk Hükûmetine harbe girmesi mecburiyetini kesinlikle telkin etmelerini istemişlerdi. İngilizler bu talebi derhal kabul ettiler, çünkü bu suretle, Alman işgali altındaki Oniki adaya karşı harekete geçmeği ve Rumanyada Ploeşti petrol kuyularını bombalamak üzere Türk hava meydanlarını ele geçirmeyi umuyorlardı. Amerikalılar ise, o anda Türkiye'nin harbe girmesini istemeği pek uygun görmediklerini bildirdiler. Kuzey Fransa'yı istilâ edecek orduları teçhiz etmek ve İtalya'da müttefiklerarası taarruzu desletlemek için Amerikan sanayiinin giriştiği tüketici çabalar onların diğer bir cephede ek gayrete girişmelerine imkân vermiyordu. Bu bakımdan, Mr. Hull, Türkler nezdinde ortak bir teşebbüse katılmağı reddetmekle beraber, Konferansa, Türkiye'den ulaştırma kolaylıkları sağlanmaya çalışılmasını telkin etti. Bunun üzerine İngilizler ve Ruslar iki safhalı bir plân üzerinde mutabık kaldılar. Birinci safhada, Mr. Eden Türkiye'den Türk hava üslerini derhal kullanmak müsaadesini almağa çalışacak, daha sonra, her iki memleket Türkiye'ye yeni bir müracaaatta bulunarak sene sonundan evvel harbe girmesini isteyeceklerdi. Program gereğince, Mr. Eden, Türk meslektaşı Numan Menemencioğlu ile Kahire'de buluştu. Görüşmeler 4-6 Kasım 1943 de vuku buldu. Mr. Eden, Türk Dışişleri Bakanına, Alman hava üstünlüğü yüzünden

İngilizlerin, Ege denizinde Leros ve Sisam adalarındaki güçleşmiş vaziyetleri hakkında malûmat verdi ve düşman işgali altındaki adaların bombardıman edilmesi için İngiliz uçaklarına Türk hava üslerini kullanmaları izninin verilmesini istedi. İngiliz değerlendirmesine göre, muhtelif cephelerde üç yıl müddetle devamlı gayret yüzünden çok zayıflamış olan Almanlar, misillemelerini, Müttefikler tarafından kullanılacak türk üslerinin bombalanmasına inhisar ettirecekler, fakat Türkiye'ye karşı büyük ölçüde bir askeri harekete girişmeyi düşünmiyeceklerdi. Menemencioğlu Alman tepkisi hakkında Eden'in iyimser teşhisine katılmıyordu. Türk üslerinin Büyük Britanya hava kuvvetlerinin kullanılmasına tahsisi, doğrudan doğruya bir harp fiili olmamakla beraber, derhal harbe sevkedecek kadar vahim bir tahrik hareketi mahiyetinde idi. Bu bakımdan Türk Dışişleri Bakanı harbe katılma prensipinin, tali olmakla beraber harbe sevkedebilecek derecede vahameti haiz askeri kolaylıklar hakkındaki talebin tetkiki vesilesiyle ele alınmasını reddetti. Şayet üslerini müttefiklerinin emrine vermek suretiyle Türkiyeden sadece etkisiz bir harekete katılması, yani karşı taraftan kendi üzerine yeterli tarzda savunamayacağı misilleme tedbirlerini çekmesi bahis konusu ise, Türk kamusu böyle bir kararın sebebini kavrayamıyacaktı. Bu takdirde Alman tepkisi Türk hava üslerinin vurulmasıyla yetinmeyecek, aksine, İstanbul, İzmir, Ankara ve sair büyük topluluklara karşı yıldırım saçan bombardımanlar kesafet ve dehşetiyle kendisini gösterecekti.

Şu halde Türkiye'nin harbe girmesi meselesini düpedüz ele almak gerekirdi. Bu meselenin çeşitli veçhelerini ingiliz meslektaşıyle tartıştıktan sonra Türkiye Dışişleri Bakanı, seçkin muhatabına, Anayasa'ya göre bu konuda karar sahibi olmadığı için Ankara'ya avdetinde işi Hükûmetine arzedeceğini bildirmekle yetindi.

Türkiye Dışişleri Bakanının raporu, yalnız Hükûmet tarafından değil, ayrıca Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubunun uzun bir gizli oturumunda da tartışıldı. Bu uzun ve heyecanlı müzakereler sonunda varılan ve mahrem olarak Büyük Britanya Büyük Elçisine tebliğ edilen sonuç harbe girmek prensip kararı idi. Ancak bu karara bağlı bir not:

1 — Türkiye, Alman saldırısına karşı gereken savunma vasıtaları ile teçhiz edilmediği ve,

2 — Balkanlarda Türk Ordusu ile Müttefik ordularının işbirliği plânları peşin hazırlanmadığı takdirde,

Türkiyenin harekete geçme imkânsızlığını belirtiyordu.

Harbe fiilen katılmak için Türk Hükûmetinin ileri sürdüğü şartlar yakından incelenmeğe değer.

Müttefiklerin bu tarzda talebine muhatap olan Türkiye, tecavüze mâruz kalmadan harbe müdahaleye davet edilen tek memleket idi. Talebi prensipi bakımından kabul etmekle beraber, Türk Hükûmeti, teşebbüslerin matlup neticeye varması için kabule ait bazı temel şartların yerine getirilmesi gerektiğini Müttefiklerine bildirmek lûzumunu hissediyordu.

Birinci şart yeterli savunma meselesi idi. Bu münasebetle, Büyük Britanya Başbakanının Adana ziyaretinin hedefi hatırlardadır. Mr. Churchill tarafından vaad olunan donatım henüz teslim edilmemişti. Türkiye tam mânasıyla serbest ve muhtar olarak harbe katılma kararını alacak hazırlık safhasına eriştirilememişti. «Barışta ve savaşta Diplomat» (1) başlıklı eserinde Büyük Britanyanın Ankara Büyük Elçisi Sir Hughe Knatchbull-Hugessen, bu münasebetle, şu sözleri söylüyor: «Türk cevabı meselenin önemini, kuvvetle, savunma yetersizliği üzerine koymuştu. Gerçekten, şimdiye kadar Türkiye'yi teçhiz için yapılan bütün masraflara rağmen, Türk görüşünün haksız olduğunu söyliyemem.»

Bizzat Mr. Churchill de ikinci cihan harbine tahsis ettiği eserinin «Closing the Ring» başlıklı beşinci cildinde, Eden talebine karşı Türk tepkisine dair bölümü şu sözlerle bitiriyor: «Ege denizinde kendi gözleri önünde cereyan eden olaylar karşısında, Türkleri ihtiyatlarından dolayı yermek güçtü.»

Türk cevabının ikinci noktası Balkanlarda askeri işbirliği şartını ortaya koyuyordu. Bu şart, ne yeni, ne de önemsiz idi. Türk-İngiliz ittifakının askeri temeli Türkiye'nin harbe katılmasını müttefiklerle ortaklık halinde girişilecek bir işbirliği hareketi olarak derpiş ediyordu. Müttefiklerarası işbirliği plânlarının peşin düzenlenmesinde ısrar ederken, Türk Hükûmeti, savaşlara fiilen iştirakinin temel şartlarından birinin yerine getirilmesini istemekten öteye giden bir şey yapmıyordu.

Mesul Türk devlet adamlarının zihnini işgal eden daha başka meseleler de vardı. Bu meselelerden biri, Sovyet Hükûmetinin de,

(1) Diplomat in peane and war

İngilizler gibi gûya Müttefiklerarası işbirliği sistemi çerçevesi içinde Türk hava üslerinin kullanılmasını istemesi ihtimali idi. Sovyet öfke ve şiddetini tahrik etmeden böyle bir talebin içinden nasıl çıkılabilirdi?

Konu daha umumî bir alanda incelendiği takdirde, Türklerin istedikleri gibi, Türk-Sovyet ilişkilerini ilgilendiren meselelerin peşin halli konusunun, Ruslar tarafından, aksine, Türkiye'nin harbe katılması şartına bağlandığı görülüyordu. Memleketin toprak bütünlüğü ve güvenliği kadar hayatî meseleler askıda kalırken Türkiye millî varlığını nasıl bir harbin meçhul talihine bırakabilirdi?

Ne zaman bu üzücü sualler İngilizlere sorulsa, cevaplarında, Adana'da Başbakan Churchill"in söylediği sözleri tekrar ediyorlardı: «Rus tehlikesi karşısında Türk güvenliğinin en sağlam teminatı Türkiyenin, Sovyetler Birliğinin de dahil bulunduğu, Müttefiklerarası fiili ve askeri işbirliğine katılmasıdır.» Alınan bu cevap Türk endişelerini gidermekten uzaktı.

Hikâyemize devam edip harbin Türkiye için özellikle tehlikeli bir mahiyet arzeden safhasına geçmeden evevl, Türklerin Müttefikler savaşına yaptıkları hizmetler hakkında Churchill tarafından Avam Kamarasında şu sözlerle açığa vurulan gerçeği burada tescil etmekte faide vardır: «Avrupa'ya fiilen el koymuş olan Mihver Memleketleri Orta Doğuya nüfuz etmek için Türk barajını hiçbir zaman yaramamışlardır. Harbin başlangıcından itibaren Stalingrad ve El Alemeyn zaferlerine ve Kuzey Afrika'nın Amerikan ve İngiliz kuvvetleri tarafından işgaline değin, Orta Doğu yolunun Mihver Kuvvetlerine kapalı kalması harbin siyasî ve askerî sonuçları üzerinde çok büyük etkiler yapmıştır.»

KESİM 2 — KAHİRE KONFERANSI (BAŞKAN ROOVESELT, İNÖNÜ VE BAŞBAKAN CHURCHILL ARASINDA)

Eserin inşasındaki mantık, yazarı bu bölüme mufassal izahlar ayırmak mecburiyetinde bırakmıştır. Bu zaruret, her şeyden evvel, harbe katılmağa karar vermek gibi ağır bir mecburiyetle karşı karşıya kalan Türkiye'nin durumu ve endişeleri hakkında okuyucuya, imkân nispetinde, vazıh bir fikir vermeğe devam etmek lüzumundan doğmuştur. Aynı zorunluluk, bir de, Türkiye'nin Müttefikler ve S.S.C.B., karşısındaki vaziyetini gerçek ışığında tarif etmek ve bu memlekete harbe girmeği reddettiği hakkında yönel-

tilen keyfi tenkitlere lâyık oldukları cevabı vermek bakımından da kendisini hissettirmektedir.

1943 yılı Kasım ayında üç büyük Müttefik Devletin liderleri Tahran'da bir toplantı yapmayı kararlaştırmışlardı. İncelemekte olduğumuz konu bakımından konferansın önemi toplantı esnasında Türkiye'yi harbe sevketmek için yeni bir karar alınmasından doğuyordu. Talep, Kahire'de Başkan İnönü'ye, Başbakan Churchill tarafından yapılacaktı. Türklerle bu tartışmaların tetkikine geçmeden, belgeler ve hatıralar ışığında kararın ne tarzda alındığını öğrenmeğe çalışalım.

Mevcut belgelerin incelenmesinden anlaşıldığına göre, müstakbel «muharip müttefik» olarak Türkiye'nin durumu ve imkânları, daha evvel, 1943 Ağustos ayında Kebek (Québec) de gözden geçirilmişti. Bu tekkikler neticesinde askeri komite ile birlikte Başkan Roosevelt ve Başbakan Churchill, Türkiye'nin harbe katılması için zamanın henüz uygun olmadığı sonucuna varmışlardı. Türklerin harbe az çok başarı ümidi ile katılmaları için kesinlikle muhtaç oldukları silâh ve yardımı kendilerine vermek çok güç idi. Özellikle Amerikalılar, harekâtta, Türkiye'nin üs ve esaslı unsur olacağı bir Balkan cephesi açılmasının Fransa'ya çıkarma hazırlıklarını engelleyecek mahiyette olduğunu ileri sürüyorlardı. Ege denizinde askerî harekâtın durumu şu idi: Müttefiklerin Rodos'u elde etmek gayretleri akim kalmıştı. İstanköy ve Leros adaları kaybolmuştu. Bütün Ege denizi Alman hava üstünlüğünün hükmü altında idi.

§

Türkiye'nin harbe müdahalesi sayesinde, Müttefikler, Ege adalarını nisbeten mahdut kuvvetlerle ele geçirmeği ve Akdeniz ile Boğazlar ve Karadeniz arasında muvasalaları kurmak suretiyle harp malzemesini bu denizdeki Rus limanlarına kolaylıkla ulaştırmağı ümit ediyorlardı. Yeterli hazırlığı yapılmaksızın harbe sürüklenecek olan ve beklediği silâh yerine sadece Alman askeri yorgunluğunun belli başlı Türk merkezlerine karşı misilleme tedbirlerini imkânsız kılacağı gibi inanılmaz bir teşhisle takviyeye çalışılan Türkiye'nin kaderi ile kimsenin pek tasalandığı görülmüyordu. Bu esnada bilhassa Ege denizinde âşikâr Alman hava üstünlüğü yüzünden Müttefiklerce rastlanan güçlükler, Türk liderlerini Tür-

kiye ve bütün müttefiklerin ortak menfaati namına müdahale kakarına ikna etme gayretlerinin gerçek sebebini teşkil ediyordu.

Tahran'da Müttefik liderler Türk durumunu yeniden incelediler ve, Rooseveltin ihtiyatlı davranışı dışında, Başkan İnönü'yü, memleketini harbe sokma gayretine inandırmak ümidiyle Kahire'ye davet etmeği kararlaştırdılar.

Prensip olarak, Türkiye'ye mahdut miktarda hava koruma ve uçaksavar toplarıyla beraber bir miktar silâh verilmesi de ayrıca uygun görüldü.

Tartışmalar sırasında Stalin, Türkiyeye silâh göndermenin hatalı olacağını ileri sürdü. Ona nazaran 1944 yılı gayretleri Overlord (1) hareketi üzerinde teksif edilmeli idi. Stalin'e göre en isabetli hal şekli Roma'yı almak ve İtalya'da işsiz kalacak bütün kuvvetleri güney Fransa'ya göndermekti. Stalin, Türkiye'nin harbe girmeğe razı olacağını zannetmiyordu. Bununla beraber Türk liderlerini ikna etmek için yeni bir tecrübeye taraftar idi ve icabında Müttefikler Türkleri «boğazlarından yakalayarak harbe sürüklemeli» idiler.

Nihayet yine Stalin'e göre, Türkiye harbe katılmağı kabul ettiği takdirde, toprağının bir kısmını kullanıma hazır tutmalı idi. Kime? Ne maksatla? Bu nokta üzerine avdet edeceğiz.

§

Yapılan teşebbüslere cevaben Başkan İnönü, bazı müttefik şeflerin tahmini hilâfına, Başkan Roosevelt ve Başbakan Churchill ile görüşmek üzere Kahire seyahatine çıkmağa prensip itibariyle hazır olduğunu bildirdi. Bununla beraber, nihaî kararını şu suale alacağı cevaba tâlik ediyordu: Tahran'da alınmış olan bir kararın kendisine sadece tebliği mi söz konusudur? Bu takdirde Başkan randevuya gitmiyecekti. Buna mukabil, iki Müttefik lider Türkiye'nin ortak davaya en isabetli şekilde hizmette bulunması formülünü kendisiyle eşitlik içinde serbestçe aramağı peşin taahhüt ettikleri takdirde, seyahatı kabul edecekti. Bu mahiyette aldığı teminat üzerine Başkan Kahire'ye hareket etti.

Yukarıki izahlar ışığında Kahire'de yapılacak görüşmelerin daha evvel verilmiş bir karara dayanmadığı hususunda vâki temina-

(1) Fransanın Manş Denizinden istilâsına şifre ile verilen gizli isim.

tın değeri nedir? Mr. Hull bu suali şu tarzda aydınlatıyor: «Gerçekte, üç devlet adamı Moskova Konferansı akabinde verilmiş kararı Tahran'da teyit etmişlerdi. Moskova kararına göre üç Hükûmet Türkiye'nin harbe girmesini isteyeceklerdi. Müdahalenin zamanı olarak ta 15 Şubat 1944 tarihini seçmişlerdi.

Türkler ise, kendi yönlerinden şu müşahadeyi yapmakta idiler:

1 — Moskova'da toplanan Dışişleri bakanları konferansını takip eden Kahire görüşmesinde Mr. Eden Hükûmeti adına Numan Menemencioğlu'dan Türkiye'nin harbe girmesini istemişti.

2 — Müttefik Liderlerin Tahran Konferansı, Başkan Roosevelt ve Başbakan Churchill'e, kuvvetli bir ihtimale göre, aynı talebi tekrarlamak fırsatını vermek üzere Başkan İnönü'nün de katılacağı ikinci Kahire Konferansı fikrine yol açmıştı.

3 — Birçok vesilelerle vaat edilmiş olan silâhlar el'an gelmiyordu. Türkiye'nin tamamiyle yetersiz olan hazırlanma ve donatım vaziyeti Ege denizinde ve Balkanlarda mevcut askerî durum ışığında mütalâa edildiğinde, harbe girme kararını, prensipi itibariyle tehlikeli, neticeleri bakımından da felâketli gösteriyordu.

Müttefikler tarafından alman bütün tedbirlere ve verilen bütün teminata rağmen, Başkan İnönü'ye tevcih edilen talep Türklerin nâfiz ve tecrübeli gözlerinden kaçmayacak kadar âşikâr bir şekilde olayların izini taşıyordu.

§

Kahire Konferansı 5-8 Aralık 1943 de vuku buldu. Halk Partisi Meclis grubu ve Türk Hükûmetince alınan kararlarla yetkilenen Başkan İnönü Kahire'de harbe girme meselesine prensip mutabakatını ifade etti. Ancak bu kararın icrasını kuvvetli bir ifade ile savunmayı ilgilendiren şu temel şartlara bağladı:

1 — Türkiye'de donatım ve silâh yoksulluğu telâfi edilmeli ve memleket taarruza karşı kendisini savunacak duruma getirilmelidir. Bir taraftan silâh sevkindeki yavaşlık, öte yandan peşin Türkiye'ye ayrılan malzemenin yolda El Alameyn'e çevrilmesi gibi sonradan değişen kararlar yüzünden Adana vaitleri şimdiye kadar ancak % 4 nisbetinde gerçekleştirilebilmişti. Bu gecikmeyi en kısa zamanda telâfi etmek gerekirdi.

2 — Gizlilik içinde seferberlik muamelelerini başarmak üzere Türkiye'ye yeterli bir hazırlık müddeti tanınmalı idi.

Bu şartın tefsiri, tartışmalarda güçlüklerin çıkmasına sebep oldu. Müttefikler ve özellikle İngilizler ilk hazırlık icaplarını, sadece, Ege Denizinde Almanlarla savaşmakla görevli İngiliz flotillalarının karaya inmelerine ve bakımlarına tahsis edilecek hava üslerine inhisar ettirmek istiyorlardı. Bu bakımdan İngilizlere göre Tahran'da tesbit edilen 15 Şubat 1944 tarihinde, Türklerin flotillalara karaya inme iznini verecek durumda olmaları gerekirdi. Başkan İnönü, seferberlik ve askerî yığınak alanında peyderpey yapılacak işlerdeki terakkilerin safhalarını hesaba katmadan «mukadder tarih» sabit fikrine bağlı kalan hazırlık telâkkisine karşı geldi. Diğer bir deyimle, İngiliz görüşüne nazaran, esas, zaman unsuru yani, 15 Şubat tarihi idi. Türklere göre ise hâkim unsur yeterli hazırlık zorunluluğu idi.

3 — Askerî ittifak hükümlerine uygun olarak Türk Orduları ile Müttefik Kuvvetleri arasında işbirliği plânının peşin hazırlanması gerekli idi.

4 — Türkiye'nin bugünkü ve gelecekteki vaziyeti ve müttefiklerle Rusların kendisi için tasavvurları hakkında tam ve açık bir fikir edinebilmesi amacı ile siyasî müzakereler açılmalı idi.

Konferans, 15 Şubat 1944 tarihine kadar yapılacak hazırlıkların Türk hava üslerini İngiliz uçaklarına tahsise müsait olup olmadığı hakkında, aynı tarihte, malûmat vermek hususunda Türkiye tarafından alınan taahhütle sona erdi. Arada silâh sevkiyatı ve üslerde inşa işleri süratlendirilecek, savaş plânları hazırlanacak, Türk müdahalesinin ortaya çıkaracağı meseleler incelenecek ve aydınlığa kavuşturulacaktı.

Büyük Britanya Başbakanı ve Dışişleri Bakanı, Türkiye'nin, harp esnasında ve sonrasında, Batılı Devletlere ve S. S. C. B.'ne kesin ve faal olarak katıldığını görmek emeliyle olumlu bir cevap beklediklerinin Başkan İnönü'ye belirttiler. Ayrıca, durumun derinliğine tetkiki neticesinde, hazırlıkların Müttefiklere müsbet bir cevap verilmesine imkân bırakılmaması halinde, Türkiye'nin tenkit edilmiyeceğini de sözlerine eklediler. Menfi karar sadece Türkiye'ye ayrılmış olan silâhların daha etkili tarzda kullanılabilecekleri başka cephelere çevrilmesi sonucunu doğuracaktı. Nihayet

Türkiye tarafından verilmesi mümkün menfi cevabın, ittifakın hedefine erişemediği gerçeğinin müşahedesi dışında Türk-İngiliz dostluğunu ve ittifakını da ayrıca incitmiyecekti.

Kahire Konferansı bu sonuçlarla sona erdi. Toplantı diğer yararlar meyanında, bir taraftan Türkiye, diğer taraftan, Büyük Britanya ve Birleşik Amerika Devletleri arasında en yüksek seviyede bağlar kurulmasına yaradı. Türkiye Cumhurbaşkanına Başbakan Churchill ile dostluğunu tazelemek vesilesini verdi. Özellikle, tarihte, Türkiye ve Büyük Amerika Cumhuriyeti Devlet Başkanları arasında ilk buluşma fırsatını sağladı. Her iki Başkanın şahsen tanışmamakla beraber biribirine karşı hayranlık ve derin saygı duydukları malûm idi. Buluşma her iki devlet adamına bu dostluğu geliştirme imkânını verdi. Başkan İnönü, İngilizlerle Türkleri ayıran zıt tezler arasında yönetici ve ara bulucu rolünü büyük bir meharet ve zarafetle başardığı için Amerika Cumhurbaşkanına hararetli teşekkürlerini sunmak imkânını buldu. Kahire buluşmasının, saydığımız neticeler arasında, filizlenmesi ileride Türk-Amerikan dostluğunun meyvesini yetiştirecek olan tohumu ekme fırsatını da verdiğini ileri sürmek aşırı bir değerlendirme olmayacaktır.

Amerika Cumhurbaşkanının Kurmay Başkanı Amiral Leahy «I was there» adlı eserinde şu fıkrayı anlatıyor: «Başkan, İngiliz refikine dedi ki: Şayet ben Roosevelt, Türk olsaydım, tarafsızlığı bırakıp milleti harbe sevketmezden evvel Büyük Britanya'nın vaad ettiği yardımdan daha da fazlasını isterdim.»

Eserin diğer bir yerinde Amiral şu intibaları kaydediyor: «Türk Cumhurbaşkanı meseleyi cepheden ele alma tarziyle beni tesiri altında bıraktı.»

§

Türk Hükûmeti cevabını göndermekte gecikmedi ve harbe girme meselesinde Kahire'de verilen prensip mutabakatını teyid etti. Fakat aynı zamanda Cumhuriyet Hükûmeti, yeterli derecede hazırlık ve silâhlanma safhasına varmadan Türk üslerinin İngiliz flotillalarına açılması suretiyle memleketi Alman hava kuvvetlerinin misilleme bombardımanlarına maruz bırakmaktan duyduğu endişeyi de tekrarladı.

Hava Mareşalı Sir John Linnel başkanlığında bir kara ve hava heyeti Kahire Konferansı esnasında her iki tarafca ortaya atılan

meseleleri Türk Genel Kurmayı ile inceden inceye tetkik etmek üzere 1944 Ocak ayı başında Ankara'ya gönderildi.

Müzakereler pekaz ilerleme kaydederek bir süre devam etti. Adana'da zuhur eden belirsiz anlaşmazlık gelişiyor ve ağırlaşıyordu. Taraflar yine aynı lisanı konuşmuyorlardı. Her iki tezi derin bir uçurum ayırmakta idi. Türkler en aşağı haddine indirilmiş ihtiyaçlarından bahsediyorlar ve harbi makul savunma şanslarıyla göze almak için yeter miktarda silâh, malzeme ve donatım istiyorlardı. İngilizler ise Türk ihtiyaçlarını nihaî 15 Şubat tarihine kadar kendi teslim imkânları ve Türk hazım ve sindirme kabiliyetiyle ölçüyorlardı. İngilizlerin, tehlikeyi, Türk tahminlerinden tamamiyle farklı bir değerlendirme ölçüleri vardı. Bu esas kendi haber alma servislerinin verilerine dayanıyordu. Onlar dikkatlerini Almanya'nın yıkılması noktasında toplamağa, buna mukabil misilleme tedbirlerinin getireceği tehlikeleri küçümsemeğe meyletmekte idiler. Türkler ise, aksine, zihinlerinde Alman saldırılarının, muhtemel Rus davranışı ile büsbütün artacak olan tehdidini hesaplıyorlardı. Şüphesiz, Türkler saldırıya maruz kaldıkları takdirde bütün güçleriyle memleketlerini müdafaaya azimli idiler. Fakat kendiliklerinden tecavüzî harekete girişmek için memleketin yeterli derecede silâh ve teçhizata sahip olduğuna kani bulunmuyorlardı. Türkler, bir kısım Türk topraklarının müttefiklerin emrine tahsisine dair Stalin tarafmdan Tahran'da yapılan talep hakkında hiçbir malûmata sahip değil idiler. Fakat bu bilgisizlik, müttefikler konferanslarında kendi malûmatları dışında tasarlanan plânları esas hatlarıyla canlandırma hususundaki fıtrî realizmlerini engellemiyordu. Başkan İnönü'ye Kahireye gitmesi için yapılan davetin dostluk ve güven içinde görüşmelerde bulunmak amacını güttüğüne dair teminat verilmişti. Halbuki müttefiklerin yaptıkları taleplerin mahiyeti ve Türkiye'nin bunları yerine getirme şartları, onlarda, taleplerin Moskova'da doğduğu hakkında zerrece şüphe bırakmıyordu.

Diğer taraftan, Türklere harp malzemesi gönderilmesindeki hesabîlik ve tutumluluk da keza, Rusların ısrarlarından ileri geliyordu. Yukarıda verilmiş olan izahlar bu noktada Türk güvensizliğinin yersiz olmadığını isbata yeterlidir. Ruslar harp zamanının karanlık ve güç devresini artık atlatmışlardı. Onlar, eskisi gibi, yardım, destek ve dostluk peşinde koşan, sağa sola mükâfat dağıtan insanlar değillerdi. Almanlara karşı zaferlerinin millî şuurların-

da gurur ve üstünlük hissi uyandırdığı günden itibaren, alışık oldukları kibirli maskeyi tekrar takınmışlardı. Türkiye'nin harbe müdahalesi, ancak harbe girme kararının bu memleket için hezimet, istilâ ve sosyal huzursuzluklara yol açması, hülâsa, komünizm ve Kızıl ordunun sahneye girmesine yarayacak durumun bütün unsurlarıyla tamamlanması halinde Rusyanın siyasî ve askerî gayelerine hizmet edebilirdi. Bu ölçüde bir altüst oluş ise ancak Türkiyenin, harbe, yeterli hazırlığa ermeden girmesi halinde gerçekleşebilirdi.

Müttefiklerin talebi onların ileri sürdükleri şartlar altında kabul edildiği takdirde İzmir ve Bodrum hava üsleri İngilizlere açılacaktı. Bu durumun Rusları da Zonguldak üssünü istemeğe sevketmemesi düşünülebilinir mi idi? Böyle bir müsaade Türkiye'nin geleceği için kapsadığı tehlikelerle Ruslara nasıl verilebilirdi? Öte yandan, harp içinde bir memleketin müşküllerini tehlikeli suretle arttırmak amacıyla sun'i tarzda tahrik edilen gailelere maruz kalmadan bu kullanma imkânı onlardan nasıl esirgenirdi?

Balkanlarda müttefiklerarası askerî işbirliği plânı hakkında Türkler tarafından sorulan sualler cevapsız kalıyordu. Hazırlıkları biter bitmez harbe girmeği kabul etmiş olan bir memleket, şimdi, bu vaadi, 15 Şubat tarihinde elde edilecek yetersiz hazırlıkla muhakkak olarak yerine getirmek talebiyle karşı karşıya bulunmakta idi. Bunun mânası, Türklerden, harbe askeri bir karar gereğince değil, politik bir karar neticesinde girmelerini istemek demekti. Böyle bir kararı hiçbir millet ne anlayabilir, ne de tasvip ederdi. Hiç bir mes'ul hükûmet te, milletini bu çeşit şartlar altında harbe sevketmek hafifliğini gösteremezdi.

Türklerin özsaygısını ve alınganlığım inciten iki sebep daha vardı. Birincisi, müttefik müzakerecilerin vakitsiz ve hazırlıksız müdahale neticesinde Türkiye'nin maruz olacağı yıkım, zarar ve ziyanı hiç önemsemeden, sadece, Türk üslerinde vazife görecek ingiliz flotillalarının güvenliği üstüne titreyen tek ve hâkim kaygıları idi. İkincisi de, Müttefiklerin, üzerinde parlak başarılar kazanmağa başladıkları zafer yolunun sonuna vardıkları zaman, Türkiye'nin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü konularında Rusya'nın tasavvur ve tutumu hakkında hiçbir vuzuh ve teminatın mevcut olmaması idi. Müttefik memleketlerin ve Rusya'nın yanında muzaffer devletler arasında yer almak garantisi Türk liderlerine göre başlı başına huzur verici bir değer taşımıyordu.

Hulâsa, Türk tereddütleri iki sebebe dayanıyordu:

1 — Türkler Alman misilleme tedbirlerinden ve bunu muhakkak takip edecek olan işgalden endişe ediyorlardı.

2 — S. S. C. B.'nin müttefikler nezdinde haiz olduğu güven ve hayranlık dolayısiyle, Türkler Alman ricatı esnasında Balkan yarımadasının ve Türkiye'nin kurtarılması vazifesinin - çok muhtemel olarak bir daha çıkmamak üzere- Kızıl orduya verileceğinden emin bulunuyorlardı. Türk tahminleri spekülâsyon mahsulü olmaktan uzak idi. Olaylar bu endişelerin ne kadar esaslı, hatta, gerçeğin dûnunda olduğunu isbat etmekte gecikmiyecekti. 1950 yılında Londra'da Moyzich tarafından yayınlanan «Operation Cicero» adlı eser ve Herr von Papen'in hâtıraları, Ankara'da Büyük Britanya sefaretinde hademe olarak çalışan bir casusun ihbarları sayesinde, Almanların harbe girme meselesinde Türklerle İngilizler arasındaki müzakerelerden muntazaman ve günü gününe haber aldıklarını ifşa etmiştir. Almanlar vaziyetlerini tayin etmek için bu müzakerelerin sonunu ve Türk Hükûmetinin nihaî kararını beklemekte imişler. Von Papen, Türk Hükûmeti üslerini Müttefiklerin emrine tahsis ettiği gün, hattâ ilk İngiliz uçağı İzmire inme imkânını bulamadan hava alanlarının derhal tahrip edileceğini ve Almanya'nın Türkiye'ye karşı taarruza geçeceğini hatırlarında açığa vurmuştur.

Balkanların S. S. C. B. tarafından kurtarılmasına gelince, bu olayın, özellikle Rumanya ve Bulgaristan'da ne suretle cereyan ettiği malûmdur. Şu halde, zamanında acı tenkitlere uğrayan türk sezgisinin, gerçekte, sonradan Türkler kadar Müttefikleri de sevindiren -hemen hemen- bir kehanet olduğu anlaşılmıştır.

Ankaradaki Büyük Britanya Büyük Elçisi Sir Hughe Knatchbull-Hugessen de yukarıda sözü geçen kitabında aynı hükme varıyor: «Meselenin gerçek teşhisi ne olursa olsun, Türkiye'nin askeri görüşünde ihtiyaçları sağlanacağı güne kadar harbe girmekten çekinmesini haklı gösterecek kadar öz mevcut bulunduğu İngiliz tarafında da hissediliyordu.»

Sağlam bir kaynaktan alınan bir haber, tam o esnada Türkiye'nin geleceği hakkındaki endişelerine yeni bir unsur ve delil daha katmıştır. Bu kaynağa göre Stalin Tahran'da İngilizlere, nüfuz sahalarının paylaşılması hakkında bir plân kabul ettirmiş, S.S.C.B. ne Rumanya, Yugoslavya'nın doğu kısmı, Bulgaristan ve Boğazlar da

dahil olmak üzere Torosların kuzeyindeki bütün Türk toprakları isabet ediyor, Türkiye'nin güneyi, Yunanistan ve Yugoslavya'nın batısı da İngiliz nüfuz sahasına gidiyormuş. O anda, bu ürkütücü haberin teyid veya tekzip ettirilmesi imkânsızdı. Tamamiyle tarihe aykırı mahiyeti ve taksime konu olmaları mefruz memleketler için felâketli tesirlerinden başka bizzat Büyük Britanya bakımından da yükümlü bir alışveriş teşkil eden böyle bir pazarlığa İngiltere'nin rıza göstermesine inanmak güç görünüyordu. Hemen hemen üç yıl sonra, Ottawa'da yayınlanan «le Droit» adlı gazete, 24 Ekim 1946 sayılı nüshasında şu haberi yazdı: «Harp esnasında İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri, Türkiye'nin Müttefikler tarafında Mihver aleyhine harbe girmesi için teşebbüs üzerine teşebbüs yaptılar. Avrupa'nın büyük bir kısmının nüfuz sahalarına taksimi için Üçlerin anlaştıkları Tahran Konferansında, Rusya kendi hissesi olarak, İngiliz sahasına giden Yunanistan hariç olmak üzere, yalnız Orta ve Doğu Avrupa'yı değil, aynı zamanda Doğu Akdeniz ve Yakın Şarkın anahtarı Türkiye'yi de elde etmiştir.»

«Şayet Türkiye harbe girmiş olsa idi, Sovyet sahasına mal edildiğini öğrenecekti. Rusya Boğazları sağlamca elinde tutacak, bütün memlekete hâkim olacak ve İngiliz imparatorluk yolu üzerine yerleşecekti. Eğer Türkiye harp esnasında kendisini bu politikaya verse idi bugün Rusyanın Boğazlar meselesini ortaya atmasına lüzum kalmayacaktı. Çünkü mesele onun lehine ve Batı demokrasilerinin aleyhine halledilmiş olacaktı. Türkiye'nin görüşü ve ihtiyatlı hareketi Müttefikleri, kendilerine rağmen, çok bahalı bir hatadan korumuştur. Bunu şimdi kimse inkâr edemez. Londra ve Vaşington, Türkiye'nin tazyika dayanmış olmasından dolayı kendilerini ilk tebrik edenler olmalıdırlar.»

Müttefiklerarası görüşmeler esnasında Türkiye'nin takındığı tavır hakkında Kanada gazetesinin maziye ait hükmü bu suretle nihayet buluyor. Amerika'nın taksim plânına ithali her halde bu devletin Tahran Konferansında hazır bulunmasından doğan bir yanlıştır. Bu garip hikâyenin gerçeği dünya kamusu tarafından Churchill'in ikinci dünya harbi adlı eserinin dördüncü cildinde yaptığı açıklamalar sayesinde öğrenilmiştir. Büyük Britanya Başvekili, Tahranda, Rumanya, Yunanistan, Yugoslavya ve Bulgaristan'ı içine alan bir taksim plânını ne suretle bir kâğıt üzerinde tertiplediğini eserinde hikâye ediyor. Masanın karşı tarafında oturan Stalin'e uzatılan bu kâğıt üzerine Sovyet Lideri, kısa bir tetkikten

sonra, mavi kalemle tasvip işareti koymuş ve bütün alış veriş iki dakikada intac edilmiş. Ankaraya gelen haberin esas itibariyle doğruluğu bu surette teeyyüt etmiş oldu, şu farkla ki Türkiye taksim plânına girmemişti.

Bu olaylar esnasında Amerikalılar tarafından alınan tavrı da birkaç kelime ile belirtmek yerinde olur. Amerikan Birleşik Devletleri Büyük Elçisi Mr. Lawrence Steinhardt Türklerle münasebetlerinde, mânasının dosdoğru tayini güç olan değişken ve kararsız bir tutum içinde idi. Büyük Elçi, coşkun avukat mizacıyla, bazan Türkleri ikna gayretlerinde hatta İngilizlerce çizilen sınırların bile ötesine gidiyor ve Türklerin bu elverişli fırsatı kaçırarak harpte müttefiklere katılmağı reddetmeleri halinde rus emelleri karşısında Türkiye'yi bekliyen âkibeti gayet karanlık çizgilerle gösteriyor; buna karşı, Türk endişelerini ve sebeplerini dikkatle dinledikten sonra kuşkuların yerinde olduğunu ve benzer şartlar altında karar almak mecburiyetiyle karşılaşsa, bizzat kendisinin de türk davranışından farklı tarzda hareket etmiyeceğini açıklamakta tereddüt etmediği günler de oluyordu.

Harpten sonra yayınlanan belgeler Amerika Büyük Elçisinin çelişmesi tavrının izahını getirdi. Mr. Cordel Hull, hâtıratında, Ankara görüşmeleri esnasında İngiltere Hükûmetinin aldığı haberlere göre, Türk makamlarının harbe katılma meselesinde Amerikalıları İngilizlerden daha az ısrarlı sandıklarını ve bu konuda tek baskının Büyük Britanya'dan geldiği kanısında olduklarını Londra'ya atfen Başkan Roosevelt'e bildirmiş. Bu sebeple İngilizler, Ankara'da İngiltere Büyük Elçisi tarafından yapılacak her teşebbüsün Mr. Steinhardt tarafından da desteklenmesini Amerikalılardan rica etmişler. Başkan'ın da tasvibi ile Mr. Hull, Steinhardt'a şu yolda talimat vermiş: «Başkan sizi, İngiltere Büyük Elçisi tarafından yapılacak her türlü teşebbüsleri desteklemeğe mezun kılmağı arzu etmemekle beraber, Türklere, bizim de tıpkı İngilizler gibi, harbe faal katılma suretiyle ortak zafere iştiraklerini hazla karşılıyacağımızı açıkça anlatmanızdan memnun olacaktır.»

§

Harbe girme meselesi hakkında zuhur eden ihtilâfın hikâyesini, zannıma göre şimdiye kadar hiçbir zaman ifşa edilmeyen bir olayın nakli ile bitirmek isabetli olacaktır. Ocak 1944 sonuna doğ-

ru Numan Menemencioğlu, Büyük Britanya Büyük Elçisi ile henüz yeni bir görüşme yapmış. Sir Hughe, Bakandan, Türklerin harbe gerçekten iştirak niyetinde olup olmadıklarını ve cevapları müsbetse harbe hangi tarihte girmeği düşündüklerini sormuş. Menemencioğlu Türk Hükûmetinin, Müttefiklere Türkiyeden bekledikleri askerî yardımı sağlamak arzusunu kuvvetle teyit etmiş ve yukarıda izah edilen fiili işbirliği konusunu ele alarak Büyük Elçiye şu teklifi yapmış: «Müttefikler Balkanlara askerî kuvvetler çıkarmayı başardıkları ve bu orduyu iki hafta müddetle savaş halinde muhafaza ettikleri takdirde, Hükûmet, askerî sözleşmede derpiş edilen müttefiklerarası işbirliği şartının yerine getirildiğine kani olarak iki haftalık vadenin inkızasında Almanya'ya harp ilân etmeyi taahhüd altına alır.»

Bakanın intibalarına göre Büyük Elçi bu cevaptan çok sevinmiş ve ertesi gün hükûmetinin kabul cevabını getireceğini vaad etmiş. Sir Hughe Knatchbull-Hugessen'in kesin cevap getirmesi ihtimalini hesaplayan Bakan, teklifini Hükûmetçe onaylattı. Halbuki Büyük Elçinin vaaddettiği kabul cevabı hiçbir zaman gelmedi. Aksine, İngiliz askerî misyonu dört hafta süren neticesiz görüşmelerden sonra Ankara'yı terk etme emrini aldı. Çelişmeli iki tez arasında uzlaşma imkânsızlığı dolayısiyle Heyet, Şubat ayı başında, haber ve izah vermeğe lüzum görmeden kalkıp gitti. İngiltere Hükûmetinin görüşmelere son verme kararı tabii görülmek gerekirdi. Harbin idaresi için başka plânlar düşünülecek, başka tedbirler alınacaktı.

§

Bütün bu münakaşaların ortasında, çeşitli tezleri uzlaştırma çabaları ve mutabakata varmanın imkânsızlığından doğan inkisar ve karışıklık içinde keyfini muhafaza eden ve yeni durum sonucunda Türk-İngiliz münasebetlerindeki soğukluktan haz duyan tek şahsiyet Vinogradov idi. Sovyetlerin Büyük Elçisi, sevimli, becerikli ve zeki bir diplomat idi. Kendisini tanımak hazzına ermiş olanlar şahsiyeti hakkında hoş bir hâtıra muhafaza etmişlerdir. İki komşu memleket münasebetlerinin güç bir devresinde Sovyetlerin Ankara'daki temsilcisinden bu suretle bahsetmek, onun mizacına ve ehliyetine değersiz bir saygı sayılmaz.

Vinogradov, İngilizlerle Türkler arasında bir aile meselesi niteliğinde kalması gereken ihtilâfa, hiç değilse görünüşte, ilgisizlik

gösteriyordu. Görüşmeler hakkındaki tek ilgisi her diplomatın meşru arzusu olan istihbar ihtiyacına inhisar etmekte idi. Bununla beraber, şurada burada, telkinler, nasihatlar ortaya atmaktan da geri kalmıyordu. Büyük Elçiye göre, Sovyetler Birliğinin mesele ile doğrudan doğruya bir ilgisi yoktu; ancak, Türkiyenin harbe girmesi iyi bir şey olurdu. Büyük Elçi haklı idi. Türkiye müdahaleye karar verirse isabetli olurdu. Fakat Türkiyenin harbe girmekten vaz geçmesi de iyi bir şeydi. Olayların gelişme seyri içinde, muharip olsun veya olmasın, Türkiye, Sovyetler Birliği ile her hâl ve kârda karşı karşıya gelecekti. Harbe müdahaleleri halinde, Türkler, Müttefiklerarası ahengi sapasağlam muhafaza etmiş olacaklar ve harpte galip devletler arasında yerlerini alacaklardı. Ancak, kuvvetli tahmine göre, Türkiye bütün âkibetleri ile Alman istilâsına uğradığı takdirde, Alman işgalinden ancak başka bir işgale katlanmak suretiyle kurtulacaktı.

Türkiye harp dışında kalmayı tercih ettiği takdirde ise, tabiîdir ki, Türk-İngiliz ahengi bozulacaktı. Büyük Britanya, belki, Türk işleriyle ilgilenmeyecek ve Rusya bu suretle yapyalnız kalmış olan Türkiye ile meselelerini, kendi keyfine göre tartışmak için tam bir serbestiye kavuşacaktı. Rus tehlikesini ya gücü tükenmiş bitkin muharip, yahut kuvvetlerine sahip harp dışı devlet olarak karşılamak şıklarından Türkiye için doğabilecek sakınca ve yararları eni konu tarttıktan sonra, Türk Liderleri, tecrübenin birinci şıkka nazaran ikinci şıkta daha müsait şanslar arz ettiği neticesine vardılar.

Türk Hükûmeti İngilizlerle müzakerelerin kesilmesi neticesinde ne gibi durumlarla karşılaşacağını müdrik idi. Esasen sonuçları görmek için uzun zaman beklemeğe de lüzum kalmadı. Silâh teslimatı derhal durduruldu ve sefaretle Türk makamları arasındaki temaslar, sıfıra değilse bile, en düşük hadde indi. Güç bir devreye girilmişti. Olayların sonradan isbat ettiği gibi, gayet gerçek olan Türk meselelerini kavrayamayan Müttefiklerle güç bir devre ve Sovyetler Birliği ile münasebetlerine hâkim olan tehlikeli kararsızlık yüzünden Türkiye için tehditlerle dolu bir devre başlamıştı.

Türkler İngiliz görüşü için tam bir anlayış besliyorlar, harbin süresini kısaltmak amacı güden taleplerinin sebep ve esasını kavrıyorlardı. Geleceğe doğru daha büyük inikâslar yapan bu talep, geniş bir alanda incelendiği takdirde, bir Balkan cephesinin açıl-

masını sağlamak suretiyle, sadece bölgede Alman işgalini tasfiye etmekle kalmaz, ayrıca Balkan memleketlerinde Sovyet yayılması ihtimalini ortadan kaldırarak demokratik rejimlerin kurulması yolunu da hazırlardı. Türkler bütün bu ince hesapları tahmin ve böyle bir esere katılabilmeği temenni ediyorlardı. Ancak silâh durumu bu plânların gerçekleşmesini akamete uğratmıştı.

Türkler günün meselesini, müstakbel mahzur ve neticeleriyle meşgul olmaksızın, o ân için en münasip görünen tarzda halletmeği tercih eden İngiliz davranışını da izah edebiliyorlar ve son tecrübeyi de İngilizlere aziz olan «ampirizm»in yeni bir örneği olarak görüyorlardı. İngilizlerin pratik mizaçları bu güne ait yararlı bir hal şeklinin, yarının, zuhur ettikçe sırasıyla ve peyderpey ideal sonuçlarına götürülmesi mümkün üzücü neticeleriyle bozulabileceğini kavrayamıyorlardı. Bu usul herhalde, çok faideli olmalıdır, çünkü onu benimseyen büyük millete, tarihinin en tehlikeli anlarında bile bütün müşkillerini yenmek imkânını vermiştir. Ancak Türklerin ayrı bir mizacı, ayrı bir tarihi ve ayrı bir coğrafyası vardı. Türkiye, İngiltereninkilere benzemiyen şartlar içinde yaşamakta ve tamamiyle değişik meselelerle karşı karşıya bulunmakta idi. Türklerin uzun süren tecrübeleri, özellikle Rusların fırsat bekledikleri bir anda, Almanlara karşı harbe atılma teşebbüsünün, Türkiye'yi, evvelâ Almanların geçici kurbanı, sonra da Rusların temelli şikârı durumuna düşürebileceğini göstermekte idi.

Üzüntülerine, derin hayal kırıklıklarına ve yalnızlık duygularına rağmen, Türkler, müzakerelerin kesilmesine sebep olan İngiliz mizacına has özelliğin biribirine devamlı, mütesanit aynı menfaatlerle bağlı her iki memleket arasındaki soğukluğun yumuşamasına da yardımcı olacağına inanıyorlardı. Totaliter devletlerin tecavüzlerine karşı koymak için kurulan Türk-İngiliz işbirliği, gerçekte, 19 Ekim 1939 tarihli ittifak andlaşmasından daha eski idi. Habeşistana karşı İtalyan seferi esnasında Türk Hükûmeti Milletler Cemiyetince alınan müeyyideler kararına katılmış ve bu kararın icrası için harekete geçmişti. Arada, Büyük Britanya Hükûmeti, bu kararın uygulanmasını sağlamak için Akdeniz Devletleriyle askerî işbirliği kurulması lüzumunu anlamış ve Akdeniz'de tecavüze karşı koymak amacıyla, müeyyidelerin tatbikinin devamı mahiyetinde Milletler Cemiyeti paktı çevresinde tasarlanmış bir işbirliği sistemi kurulması konusunda Türk niyetlerini araştırmağa girişmişti. Cumhuriyet Hükûmeti, cevabında, Akdeniz'deki

İngiliz hedeflerinin İtalya tarafından tecavüze uğraması halinde Büyük Britanya'yı desteklemek üzere, gerek paktın 16 ncı maddesini, gerek müeyyidelerin uygulanmasına dair kararı sadakatla tatbik edeceğini bildirmişti. Bu temas, bir taraftan Büyük Britanya'nın askeri işbirliği konusunda henüz çekingen ve tereddütlü yoklamasına, öte yandan da, Büyük Britanya ile sıkı bir askerî işbirliği tesisi hususunda Türkiyenin kararlı gayretlerine delâlet ediyordu.

Karşılıklı yardım şu şartlara bağlı idi: Büyük Britanya Hükûmeti Türkiye'ye - ve tabiî diğer Akdeniz âkıtlerine- her hangi bir ân yürürlükten kaldırma hakkını mahfuz tuttuğu tek taraflı ve hedefi ile sınırlı bir garanti vermeği taahhüt ve Türkiye tarafmdan Büyük Britanya'ya verilen müvazi garanti de hedef ve vecibelerin karşılıklı niteliğini tesbit ediyordu. Müzakereler esnasında Türk Hükûmeti, Büyük Britanya garantiye nihayet verme ânını tayin etmek hakkını mahfuz tutmak istediğine göre, hiç değilse, yardımın, müeyyidelerin tatbiki neticesi olarak İtalya tarafından işlenecek bütün fiil ve hareketler vesilesiyle harekete geçmesi gerektiği fikrini ileri sürmüş, fakat İngiltere Hükûmeti taahhütlerini yukarıda belirtilen sınırların ilerisine götürmeğe razı olmamıştı. Buna mukabil Türkiye, kendi garantisini, müeyyideler veya Akdeniz askerî anlaşmaları neticesi olarak İtalya tarafından Büyük Britanya aleyhine işlenecek bütün hareketlere teşmil etmek suretiyle bu garantiye daha geniş bir şümul vermeyi tek taraflı olarak üzerine almıştı.

Birkaç ay sonra İngiltere Hükûmeti, Türk-İngiliz karşılıklı garantisinin verilmesini gerektirmiş olan şartların, müeyyidelerin kaldırılması neticesinde sona erdiğini ileri sürerek bu garantiyi tek taraflı olarak geri çekmiş ve keyfiyeti Milletler Cemiyetine bildirmişti.

Büyük Britanya Hükûmetinin fesih notasına Türk cevabı İstanbulda bizzat Atatürk tarafından ilham edilmiş ve o esnada mezunen Türkiyede bulunan bu eserin yazarı tarafından kaleme alınmıştı. Türk cevabı, müeyyidelerin kaldırılmasının her türlü tehlikenin uzaklaştığına hükmetmek için yeterli bir sebep olmadığına işaret ediyor ve, karşı tarafın fesih kararına rağmen, Türkiye'nin müeyyidelerle ilgili her türlü İtalyan fiil ve saldırı hareketlerine karşı Büyük Britanya'ya garantisini tek taraflı olarak

muhafaza etmek kararından Majeste Kral Hükûmetini haberdar ediyordu.

İngiliz işbirliğinin araştırılmasında Atatürk daha da ileri gitmişti. Dolmabahçe Sarayına davet ettiği İngiltere Büyük Elçisi Sir Percy Loraine delâletiyle, Avrupa durumunun ağırlaşması sebebi ve Akdeniz bölgesinde herhangi üzücü bir olayı önlemek amacıyla, Büyük Britanya Hükûmetine uzun vadeli bir karşılıklı yardım antlaşması akdini telkin etmişti.

Bu münasebetle Atatürk, Büyük Elçiye Avrupa durumunun tahlilini yapmış, kendisine has uzağı görüş kudretiyle Avrupa'nın yeni bir silâhlı ihtilâfa doğru yöneldiğini, güvenliğin düzenlenmesinde gecikmenin meş'um neticeler doğuracağını belirtmiş ve, sözünün sonunda da, durum vaktinde kollanmadığı takdirde beş yıldan az bir mehil içinde İtalya'nın Almanya'ya katılmasından ve dünyanın ikinci cihan harbi felâketine sürüklenmesinden korkulabileceğini ilâve etmişti.

Eser sahibinin hissine göre bu hâtıralar o zamandan beri Ankara'da İngiltere ile dostluk ve işbirliğine gösterilen değerin ve Türk dış politikasına verilen istikametin en beliğ belirtilerini teşkil etmektedir. Arada üç yıl, ağır tehlikeli hadiselerin biribirini izlediği üç korkulu yıl geçti. Bütün Avrupa derin bir şaşkınlık içinde bunalmış idi. Mihverin, korku ile sanki ipnotizmaya uğramış hissini veren muhtemel kurbanları, dehşet içinde hüküm sıralarını bekliyorlardı. Uçsuz bucaksız Rus topraklarında nüfuz edilmesi imkânsız bir inzivaya çekilmiş olan Sovyetler Birliği, bölünmüş Avrupa karşısında esrarlı plânlarını itina ile gizliyordu. Bazıları, Mihverin yayılma tehlikesinin önlenebileceğini sandıran aldatıcı hayallerle kendilerini avuturken, Büyük Britanya Hükûmeti, barışı tek koruma şansının hedefte açık menfaatleri olan devletlerin elbirliğini sağlamakta görüyordu. Bu cümleden olarak, Büyük Britanya, Türkiye'den Yunanistan'a verilecek garantiye katılıp katılmayacağını sormuştu. Cumhuriyet Hükûmeti de Londraya gönderdiği genel mahiyette cevaptâ güvenlik konusunu en dostane bir ruh içinde incelemeğe hazır olduğunu bildirmişti. Nisan 1939 da ikinci bir İngiliz notası Akdeniz'de Âkit taraflardan birine veya diğerine karşı vukubulabilecek İtalyan tecavüzüne karşı koymak için karşılıklı vecibeler ihtiva eden bir anlaşma aktini Türk Hükûmetine teklif etmişti. Girişilen temaslar, bilindiği gibi, evvelâ 12 Mayıs 1939 tarihli deklarasyonun imzasiyla neticelendi. Bu söz-

leşme gereğince, Türkiye ve Büyük Britanya, aralarında uzun süreli kesin bir Antlaşma akdine değin fiilî surette işbirliği yapmağı, bir tecavüz hareketi Akdeniz bölgesinde harbe sebep olduğu takdirde, biribirine mümkün olan her türlü yardım ve destekte bulunmayı ve Balkanlarda güvenliği kurma zorunluluğunu kabul ediyorlardı. Aynı mahiyette diğer bir sözleşme de Haziran 1939 da Fransa ile de akdedilmişti. Bundan sonra Türkiye, Büyük Britanya ve Fransa arasında devam eden müzakerelerin 19 Ekim 1939 tarihli Üçlü İttifak antlaşmasının imzasıyla neticelenmiş olduğunu bu incelemenin başında görmüş idik.

O andan itibaren Türkiye'nin tek emeli ortak esere mümkün olan azamî yardımda bulunmak ve, gerek kendisi, gerek müttefiklerinin, uğrunda gayretlerini birleştirdikleri «hürriyet ve medeniyetin selâmeti» gayesini bütün hal ve tavrıyla teyid etmek olmuştur. Türkiye'nin azimli tutumu, çeşitli fırsatlarla, en yüksek İngiliz makamlarının alenî hayranlığına vesile teşkil etmiştir. Harbin en karanlık ânlarında, kudretinin en yüksek seviyesine varmış olan nazi harp makinesinin Hitlere düşmanlarını yok etmek ve dostlarına boyun eğdirmek vasıtalarını sağladığı günlerde, Londra'da, Türk davranışını öven beyanları burada tekrarlamağa lüzum yoktur. O zamanki durumu aydınlatmak ve, 1944 de Türkiyeyi, sırf iki muharip taraf arasındaki kuvvet dengesinde hasıl olan değişiklik sebebiyle bazılarınca inkâr edilmek istenen, sadık ve dürüst müttefik mevkiine iade etmek için şu misali hatırlamakla yetinelim: 1940 yılı yaz mevsiminde, Hitler'in Avrupa'ya hakim olduğu, Polonyanın ezilmiş, Büyük Britanya'nın Dönkerk faciası sonucunda kıtadan elenmiş ve adasına uzaklaştırılmış, mağlûp Fransa'nın işgal ve derin ıztıraplar içinde bunalmış, Norveç, Hollanda, Belçika ve Danimarka'nın istilâ kuvvetlerinin haşin iradesi altında eğilmiş bulundukları bir anda, Avrupa devletleri arasında, yalnız Türkiye, mâruz olduğu tehlikeyi hiç hesaba katmadan, tek başına, İngiliz İttifakına sadakatini ilân ediyordu. Bu beyan Hayfa müttefik kurmay heyetleri toplantısının Türkiye'ye yapılacak askeri yardımı İtalya'nın tarafsız kalması haline kıstığı ânda vuku bulmuştu. İttifak antlaşmasında mevcut taahhütlerin bu derecede daraltılması İngilterenin Türkiye'ye yeter miktarda harp malzemesi verme imkânsızlığından ileri gelmekte idi. Diğer bir deyimle, İttifaka Türk sadakatının ilâm, İttifak antlaşmasının uygulanmasını gerektirecek temel şart olan harp malzemesi teslimatının

henüz icra edilmediği ve edilmesine de imkân olmadığı bir ânda vuku bulmuştu. Türkiye, politikasında en ufak sallantı, girdiği yolda tereddüt, kendi iradesiyle yaptığı tercihte nedamet göstermiş olsaydı, prensip ve idealden yoksun bir politika izlemek art düşüncesini besleseydi, o buhranlı günler, taraf değiştirmenin tam zamanı idi. Fakat Türkiye prensiplere ve idealine samimilikle bağlanmış barışçı bir devlet idi; bu hüviyetle adaletin zaferini diliyor ve hakkın hüküm sürdüğü düzenli bir dünyanın kurulması gayretlerine katılmak istiyordu. İşte Türkiye, bu sebeplerle, harbin karanlık anlarında dahi hiç sarsılmadan gayelerine bağlı kalmıştı. İnsanların hayatında olduğu gibi milletlerin de hayatında, fiiller, davranışlar ve tepkiler, vuku buldukları ân ve maddî ve ruhî hava içinde yargılanmalıdır. Âdil ve hakkaniyete uygun hükme varmak için en isabetli usul budur.

Başkan İnönü'den başlamak üzere, Türk liderler, Büyük Britanya ile dostluk politikasına yürekten inanmış insanlar oldukları için Ankara görüşmelerini sonuçlayan üzücü âkibetten samimî teessür duymuşlardı. Öte yandan liderler, Türkiye ile Büyük Britanya arasındaki karşılıklı menfaat ve bağların mânasını da tamamiyle müdrik bulundukları için müzakerelerin kesilmesi neticesinde iki memleket arasındaki işbirliği çığırının kapanacağını kabul etmiyorlardı. Ankara'da, temelli realitelerin yakın zamanda geçici hayal kırıklıklarına nihayet vereceği ve iki memleketin birleşik gayretlerini ortak ideal etrafında yeniden toplayacağı kanaati hâkim bulunuyordu.

Yukarıda uzun uzadıya ileri sürülen düşünceler, yazarın, arasıra, Büyük Britanya Büyük Elçiliği parlak müsteşarı Knox Helm (1) ile vâki sohbetlerini aksettirmekte idi.

Duyan kalpler için dostlardan sözetmek bir ihtiyaçtır. Knox Helm Ankara'da ikinci defa vazife görmekte idi. Çalışkan, zeki, becerikli ve nüktesever hüviyetiyle Ankaradaki diplomatlar arasında Türklerle en ziyade kaynaşmış olanı idi. Resmi işleri görüşürken, vukufu, tecrübesi ve açık yürekliliği, kendisine milli menfaat ile hakkaniyet arasındaki farkı hesaba katmak imkânını veriyordu. Helm, güven telkin eden kâmil bir insandı. Dostlarını hiçbir zaman inkisara uğratmadı. Sefaret müsteşarı olarak Ankara'-

(1) 1952 den 1954'e kadar Ankarada Büyük Britanya Büyük Elçisi ve eski Sudan genel valisi Sir Alexander Knox Helm

da çok başarılı vazife gördü ve Şefleri tarafından yerinde taltiflere mazhar oldu. Yazar ile devamlı ve güvenli işbirliği, yalnız Türk-İngiliz menfaatlerine değil, genel davaya da yararlı sonuçlar verdi. Yazar, bu münasebetten faydalanarak dostunu burada sevgi ile anmaktan mutluluk duymaktadır.

KESİM 3 — TÜRKİYE'NİN MİHVER İLE İLİŞKİLERİNİN KESİLMESİNE DOĞRU

Türkiye ile Anglo-Sakson Devletleri arasındaki eski dostluk ve samimîlik bağlarının ihyası ümidi boş değildi. Nisan 1944 ayı başında, Türkiye Dışişleri Bakanı, askeri görüşmelerin sona ermesinden beri İngiliz ve Amerikan Hükûmetlerinin ilk defa bir dileklerine muhatap oldu. Müracaat krom meselesi ile ilgili idi. Başka şartlar altında Türkiye için bir zenginlik kaynağı teşkil etmesi muhakkak olan krom üretimi, harp esnasında, o devrenin en çetin ihtilâflarından birinin doğmasına sebep olmuştur. Meselenin tüm halinde incelenmesi eserin sınırlı çerçevesini aşabilir. Burada ihtilâfın esasını belirtmekle yetinelim. Türk Hükûmeti, Avrupa'da harp halinin memleketi seferberlik muameleleri, ve büyük bir orduyu savaş mevcudu halinde idame etmek mecburiyeti yüzünden fevkalâde masraflar ihtiyarına sevkettiği bir ânda, krom üretiminin yabancı memleketlerde satışını, türk tediye muvazenesinin önemli bir unsuru olarak gerekli sayıyordu. Üretimin ortak menfaat bakımından uzun vadeli kontratolarla tercihan ve tamamiyle müttefikler tarafındaki pazarlarda satılması tabiî idi. Bu düşünce ile Türkiye İngiltereye mütarekenin imzasından bir yıl sonrasına kadar uzanacak bir satış devresi teklif etmişti. Büyük Britanya Hükûmeti ise uzun bir devre için bağlanmamayı daha uygun buldu. Aradaki fasıla bir müddet sonra Almanya'ya serbest kalan miktara istekli çıkmak fırsatını verdi. Bu suretle Almanlara yapılan krom satışları, İngilizlerin de mutabakatı ile, 1943 yılında imzalanan bir mukaveleye dayanıyordu. Şu noktayı ilâve edelim ki, Almanya'ya gönderilen krom miktarı, mukavelenin sarih bir hükmüne göre, sevkiyattan evvel Türkiye'ye harp malzemesi gönderilmiş bulunması şartına bağlı ve bu suretle memlekete gelmiş olan teçhizat miktarıyla aynı oranda olacaktı.

Amerikalılar tarafından da desteklenen İngiliz müracaatı, Türk Hükûmetinden, Almanya'ya krom ihracaatını durdurmasını, hiç değilse, azaltmasını istiyordu. Meseleyi Büyük Britanya ile

mevcut ittifak ruhuna uygun bir tarzda inceledikten sonra Türk Hükûmeti şu karara vardı: «Almanya'ya Türk kromu ihracaatı, Büyük Britanya Hükûmetinin zamanında yazılı muvafakatına istinad eden yürürlükteki kontratlar gereğince yapılmakta ve Almanya'nın Türkiye'ye verdiği harp malzemesinin karşılığını teşkil etmektedir. Ayrıca alınan malzeme gönderilen cevher miktarından daha fazla kromu muhtevi bulunmaktadır. Bununla beraber, Türk Hükûmeti, şimdi kendisinden istenen işbirliğinin harp başından beri Türk politikasını ilham eden azim ve karara tamamiyle uygun olduğunu müşahede etmiştir. Bu şartlar altında, Cumhuriyet Hükûmeti, her iki müttefik hükûmetçe yapılan müracaata da aradaki ilişkileri niteleyen aynı anlayış ruhu ile mukabelede bulunmağa hazırdır.»

Gayet nazik ve karmaşık diğer bir ihtilâf konusu da İngilizlerin, maskelenmiş harp gemileri olmalarından şüphelendikleri Alman ticaret gemilerinin Boğazlardan geçişi ile ilgili idi. Bu dikenli mesele Montreux sözleşmesini işe karıştırdığı için uzunca izahlara lüzum gösteriyor.

Montreux sözleşmesinin 4 üncü maddesi şöyle bir hüküm koymuştur:

«Harp halinde, Türkiye muharip olmadığı takdirde, sancak ve hamuleleri ne olursa olsun, ticaret gemileri, 2 inci ve 3 üncü maddelerde yazılı şartlar dairesinde Boğazlarda geçiş ve seyrüsefer serbestisinden faydalanacaklardır.»

2 inci madde ticaret gemileri için, gece ve gündüz, hiçbir muameleye tabi olmadan geçiş serbestisi prensipini, 3 üncü maddedeki kayıt altında tesbit ediyor.

3 üncü madde ise, Boğazlara giren her geminin sıhhî kontrol maksadıyla giriş mahallinde durmasını istemektedir. Kontrol gündüz ve gece en büyük süratle yapılacak ve gemiler Boğazlardan geçişleri esnasında bundan başka hiçbir suretle durmağa tabi tutulmayacaklardır.

Bu şartlar altında sıhhî kontrol mecburiyeti dışında tam seyrüsefer serbestisi esas kaide olduğuna göre, geçiş meselelerinde Türk makamlarının müdahalesine katiyen lüzum yoktur. Türk Heyetinin sıhhî kontrol hakkını elde etmek için mücadelesindeki ısrar, zamanında garipsenmiş olabilir. Bu ısrarın hazine lehine

esasen çok mahdut bir resim tahsili arzusundan ileri gelmediği kolaylıkla anlaşılır. Türk Heyetinin endişeleri daha derin sepeplerden doğuyordu. Türk Heyeti bu konuda, geleneği gereğince, her türlü kontroldan masun tam bir geçiş serbestisine bağlı olan Büyük Britanya'nın ne kadar şiddetli hücum ve itirazlarına maruz kalacağını gayet iyi biliyordu. Nitekim öyle de oldu. Gerçekten Türkiye sıhhî kontrol zorunluluğu yanında, özellikle, harp zamanında davranışları şüpheyi câlip memleketlere giden gemilerin hamulesine bir göz atma vesilesini de hazırlamak istiyordu. Sıhhî kontrolu istemekteki sebep Boğazları geçen gemilerin, iddia ettikleri gibi, hakikaten ticaret gemileri mi, yoksa muharip memleketlere mensup ve bu bakımdan geçişleri memnu, maskelenmiş yardımcı harp gemileri mi olduğunu tesbit etmekteki lüzum ve faide idi. Biraz sonra bu lüzum ve faidenin hiç te nazarî olmadığını göreceğiz.

Harp halinde, Türkiye harbe dahil ise, muharip devletlere ait gemilerin Boğazlardan geçmesi prensip itibariyle memnudur. Harp gemilerine ve tonajın hesabına ait tarifler sözleşmenin 2 numaralı lâhikasında tesbit edilmiştir. Bu tarife göre, yardımcı gemiler, askeri filoya mensup olup maimahreci 100 tondan fazla bulunan, normal olarak filo hizmetinde veya asker naklinde, yahut muharebe yapan gemilerin kullanıldıkları hizmetten başka herhangi bir hizmette kullanılan, muharebe gemisi olmak için inşa edilmemiş olan ve aşağıdaki evsaftan hiç birini haiz bulunmayan su üstü gemilerdir:

a) 155 milimetreden yüksek çapta bir topla mücehhez olmak,
b) 76 milimetreden yüksek çapta sekiz toptan fazla topla mücehhez olmak,
c) Torpil atmak için inşa veya teçhiz edilmiş bulunmak,
d) Zırhlı levhalarla muhafaza edilmek üzere inşa edilmiş olmak,
e) 28 milden fazla sürate erişmek için inşa edilmiş olmak,
f) Tayyareleri denizde harekete getirmek üzere bilhassa inşa edilmiş veya tertibatlandırılmış olmak,
g) Tayyare uçurmak için, ikiden fazla aletle mücehhez bulunmak.

Sözleşmede, harp halinde muharip devletlerin ticaret gemileriyle harp gemileri arasında gözetilen farklı muamele dolayısiy-

le, Boğazların giriş noktasına varan gemilerin gerçek hüviyetlerinin tayini büyük bir önem taşıyordu. Halbuki sözleşmenin bu hususlaki kıstasları tayin eden 2 numaralı lâhikası, 100 tonluk gemiler hakkında sarahatten mahrum, yardımcı gemiler hakkında ise müphemdir. Bu kusur 2 numaralı lâhikadaki tariflerin Montreux sözleşmesi açısından değil, deniz silâhlarının tahdidi amacını güden ve bu bakımdan tamamiyle farklı bir öz ve hedefi olan 25 Mayıs 1936 tarihli Londra anlaşması zaviyesinden tasarlanmış olmasından ileri gelmiştir. Bir geçiş sözleşmesi, mahiyeti bakımından, harp gemilerinin ayırd edilmesi için deniz silâhlarının tahdidine mahsus br anlaşmaya nazaran daha sınırlayıcı ve daha sarih tarifler ihtiva eder. Bambaşka hedefler için tesbit edilmiş olan bu tarifler sisteminin Boğazlar sahasına tatbiki, şimdi meşgul olduğumuz ihtilâfın çıkmasında başlıca sebep olmuştur.

1944 yılı Ocak ayı ortalarında Büyük Britanya Büyük Elçisi, Dışişleri Bakanlığına, savaş gemisi olmalarından şüphenelinen dört küçük geminin Boğazları geçmiş olduğunu ve aynı sınıfa mensup diğer beş geminin de Karadenizden gelerek Boğazları pek yakından geçmeğe teşebbüs edeceklerini bildirdi.

Yetkili makam, hile isnadı altında bulunan ilk gemilerin 20 tonluk olduklarını ve silâh taşımadıklarını tesbit etti. Şu halde bu gemiler yardımcı harp gemisi sınıfına dahil bulunmuyorlardı.

Yakında Ege Denizine geçecekleri bildirilen dört gemi hakkında yapılan tahkik sonucunda da, ikisinin tahta tekneli ve yapı tahtası ile un yüklü oldukları anlaşıldı. Diğer ikisi saçtan mamul 38 tonluk çimento yüklü mavnalardı.

Şubat ayı sonlarında Büyük Britanya Büyük Elçiliği, Boğazlardan, silâhları hamule altında itina ile gizlenmiş üç veya dört küçük Alman gemisinin geçişi hakkında dikkati çekti ve aynı tipten gemilerin geçmesine mâni olunmasını istedi.

Boğazları geçen dört geminin ticarete mahsus mavnalar olduğu tesbit edildi. Bunlardan ikisi iki ağır mitralyöz kundağı taşıyordu. Bütün bu gemiler ticaret gemileri görünüşünde ve savaş gemilerine has vasıflardan hiç birini haiz bulunmamakta idiler. Kundağın mevcudiyeti de gemilerin hüviyetini değiştirmeğe kâfi değildi. Çünkü harp esnasında bütün ticaret gemileri tecavüzlere karşı ihtiyat ve savunma tedbiri olarak silâhlandırılmışlardı.

Mayıs sonunda Büyük Elçilik, yeniden E. M. S. sınıfına mensup üç Alman gemisinin Ege'ye geçtiğini ve diğer ikisinin de Boğaza vardığını bildirdi. Büyük Elçiliğin ifadesine göre bunlar yardımcı harp gemileri idi. Aynı zamanda Mannheim askerî nakliye gemisinin de Boğazı geçip Çanakkale yoluna girdiği haberi verildi.

Ek verilere dayanarak, Büyük Elçilik, Marmara'ya varan gemilerin ön tarafına top ve kıçta bir Bofors taşımakta olduklarına ayrıca işaret etti.

Büyük Elçiliğin bahsettiği gemiler 25 Mayısta Çanakkale'de durduruldu.

29 Mayısta, Büyük Elçi Von Papen Dışişleri Bakanlığına gönderdiği notada, onbir alman gemisinin Çanakkale'de durdurulduğunu ve ayrıca Karadenizden gelen altı geminin de Boğazlara girmekten menedildiğini bildirerek olay üzerine dikkati çekti. Büyük Elçiliğe göre bu gemiler sadece ticari sahada kullanılıyor, yükleri de yapı tahtası, kömür, ot ve samandan ibaret bulunuyordu. Bu izahlara dayanarak Von Papen söz konusu gemiler için geçiş müsaadesi istemekte idi.

Tahkik sonucunda şüphe konusu gemilerde kurallara aykırılık olmadığı anlaşılmış ve yollarına devam izni verilmiştir.

Nihayet Haziran başında Sir Hughe Knatchbull- Hugessen üç askerî nakliye ve üç E. M. S. sınıfına mensup alman gemsinin Boğaza vardıklarını bildirmiş ve geçişlerine izin verilmeyeceği ümidini belirtmiştir. Kassel adlı gemi muayene talebini reddettiği için gözetme altına alınmış ve Karadenize dönmeğe davet edilmiştir.

Şüpheli alman gemilerinin sık, sık Boğazlardan geçişi, vasıflarının tayini bakımından gerçek güçlüklere yol açmış bulunuyordu.

Bütün bu İngiliz müracaatlarından şu netice çıkıyordu: Büyük Elçilik Montreux sözleşmesine göre harp gemisi vasıflarını taşımayan ve bu bakımdan Boğazları serbestçe geçmek hakkına sahip olması gereken gemilerin geçmelerine mâni olunmasını istemekte idi. Öte yandan, Türk Hükûmeti, sözleşmenin sadece lafzına ve ruhuna dayanarak şüpheli gemilerin vasıflarını sathî bir muayeneye tabi tutmakla yetiniyor ve hiç bir düzgünsüzlük görülmediği için serbest geçiş iznini veriyordu. Montreux rejiminin tatbik tarzı, sözleşmenin kabul ettiği gemi tariflerinin Âkit dev-

letlerden birini tatmin etmek niteliğini kaybettiğini açıkça gösteriyordu.

Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu, Büyük Elçiliğe, sözleşmenin küçük savaş gemilerini ve yardımcı gemileri tarif eden 5 inci ve 6 ıncı maddelerinin, ihtilâf konusu olaylarla ilişkileri bakımından tefsiri için bir ecnebi ve, gerekirse, Amerikan hukukçu nezdinde birlikte istişareye gidilmesi teklifinde bulundu. Bakan, aynı zamanda, iştişare mesaisinin sonuna kadar bütün şüpheli gemilerin Boğazlarda alıkonulmasını da telkinine ilâve etti.

İki Taraf, meselenin süratle halli zorunluluğunun bir iştişare veya tahkim prosedürünün uzunluğu ve mehilleriyle bağdaşamayacağı için Bakanın telkini üzerinde durmamayı kararlaştırdılar. Bu arada Kassel gemisinin, Hükûmetçe inceden inceye muayeneye tabi tutulması emrine karşı gelmesi üzerine resen yaptırılan muayene, 9 milimetrelik zırhlı tekne, 30 tonluk bir vinç ve 4 toplu ağır bir mitralyözün meydana çıkmasıyla neticelendi. Hülâsa, muayene İngiltere Büyük Elçiliğinin istihbarlarını teyid etmişti. Gemi, kurnazlıkla maskelenmiş bir yardımcı harp gemisinin bütün özel vasıflarını haiz bulunuyordu.

Türk Hükûmeti, Wilhelmsstrasse (1) nezdinde Montreux sözleşmesinin ihlâlini protesto etti. Aynı zamanda, o andan itibaren Boğazlara gelecek olan bütün alman gemilerinin inceden inceye muayenesi için mahallî makamlara emirler verdi ve E. M. S. ve Mannheim sınıflarına mensup gemilerin muayeneye lüzum görülmeden geçişlerine mâni olunmasını karar altına aldı.

Büyük Elçi Von Papen, Kassel gemisinde mevcut savunma silâhlarının ticaret gemisi vasfını değiştirmediğini iddia ve bundan böyle Boğazlara gelecek bütün alman gemilerinin esaslı muayeneleri amacıyla boşaltılması kararını protesto etti.

S.S.C.B. Büyük Elçisi de Mayıs sonunda, Türk Hükûmetine, ticaret gemisi kılığına girmiş alman harp gemilerinin geçişlerini protesto eden bir muhtıra vermişti.

§

Yukarıdaki izahlardan, İngiliz-Türk tartışmalarının Montreux sözleşmesinin en esaslı hükümlerinden birinin uygulanması üze-

(1) Berlinde Alman Hariciye Nezareti

rinde cereyan ettiği anlaşılıyor. İngilizler Boğazlara gelen çeşitli gemilerin alman deniz kuvvetleri emrinde hafif veya yardımcı gemiler olduğunu iddia etmekte idiler. Türk makamları ise, aksine, söz konusu gemilerin harp gemilerini niteliyen vasıflardan hiçbirine sahip bulunmadıklarını ileri sürüyorlardı. Meselenin halline yarayacak anahtar sözleşmenin 2 numaralı lâhikasındaki 5 ve 6 ıncı maddeler idi. Bu tariflere giren tonaj veya silâh cinsi gibi bazı unsurlar, çıplak gözle görülebilirdi. Buna mukabil, harp filosuna ait olma, harp filosu hizmetinde veya askerî nakliye gemisi olarak kullanılma gibi hususlar geçiş müsaadesi isteyen gemilerde tesbit edilemezdi. Geçiş ânında zararsız bir ticaret vapuru görünüşünde olan bir geminin, gerçekte, muharip devletlerden birinin donanmasına mensup bulunması pek alâ kabildi. Bir geminin harp sınıfına dahil olup olmadığını tayin etmek için Devletler hukukunda gerek doktrin, gerek tatbikat, dış alâmetlere dayanır. Şu halde Boğazlara varan bir vapurun hüviyetini tesbit etmek için Türk makamlarının geçiş ânındaki geminin arzettiği vasıfları incelemekten başka mesnetleri yoktu. Gerçi Büyük Britanya Büyük Elçisi, Boğazlardan çıkar çıkmaz bu gemilerin yeniden yardımcı harp gemisi haline girdiklerini ileri sürmekte idi. Ancak Montreux sözleşmesinin icrasıyla mükellef olan Devlet, geminin Boğazlar dışındaki vasıflarına hâkim olmağa mezun değil idi. Yani, sadece gelecekte vukuu melhuz bir değişiklik faraziyesi üzerine geçişi men etmek imkânsızdı.

Esasında mesele bu kadar basit deyimlerle de sınırlanacak mahiyette değildi. Büyük Britanya Büyük Elçisi, alman gemilerinin henüz Boğazlara gelmeden alman donanmasına mensup olduklarını, İstanbul Boğazına girişlerinde, sırf sözleşmenin emrettiği geçiş yasağından kurtulmak amacıyla ticaret gemisi hüviyetine büründüklerini ve Ege Denizine varırvarmaz tekrar esas vasıflarına ve tahsis alanlarına avdet ettiklerini ileri sürüyordu. Diğer bir deyimle, İngilizler hile iddiasını ortaya atmakta idiler. Eğer bu suçlama teeyyüd etse idi, Türk makamları, gemilerin dış manzaraları itibariyle zararsız hüviyetlerine rağmen, geçişe mâni olmak mecburiyetinde kalacaklardı.

Öte yandan bu yolda suale muhatap olan Almanya Büyük Elçiliği ise suçlamayı kuvvetle red ve şüphe altındaki gemilerin özel şirketlere ait âdi sivil nakil vasıtalarından ibaret olduğunu ifade etmişti.

Montreux sözleşmesini yeniden dikkatle inceledikten sonra eserin yazarı, Bakan Menemencioğlu'ya, 24 üncü maddenin meseleyi halletmek için bir anahtar olabileceğini telkin etti. Bu madde, Türkiye'ye, sözleşmenin, harp gemilerinin Boğazlardan geçişine dair hükümlerinin icrasına göz kulak olmak vazifesini veriyordu. Sözleşmenin lafzına bağlı kalmağı tercih eden Bakan bu telkini benimsemedi.

Türk Hükûmeti sıkıntılı bir durumda idi. Çelişmeli iki iddia karşısında, bunların her hangi birine, diğerine nazaran, hatta en küçük ölçüde bile üstün değer vermeğe elverişli belge, delil ve karine yokluğunda, bu veya şu görüş lehine karara varmak için makbul bir sebep göremiyordu. İngilizlerin tezleri lehine gösterdikleri fotograflar gemilerin alman askerî makamlarma ait olduklarına delâlet etmeğe yeterli değildi. Muharip devletler yeni inşa edilen harp gemilerinin veya harp gayeleri için müsadere edilen sivil gemilerin isimlerini gösteren bir yıllık yayınlamaktan kaçınmışlardı. Barış esnasında yürürlükte olan usullerle bir geminin tahsis mahallini ve kullanılma tarzını tayin için hiçbir kural mevcut değildi.

Harp gemilerini ticaret gemilerinden ayırd etmek için gerek doktrin, gerek Oksford kılavuzu tarafından kabul edilen kıstas, yalnız muhariplik hak ve vecibelerine konu olan gemilerin tayini için ön görülmüştür. 1907 tarihli Lahey sözleşmesi de meseleyi aynı açıdan incelemiştir. Ticaret gemilerinin harp gemilerine tahvilinin harp gemisi hak ve vecibelerini sağlaması için sözleşmenin ileri sürdüğü şartlar söz konusu gemilerin yararına olarak konmuştur. Bir ticaret gemisinin harp hareketlerine katılması, yakalanma halinde cezayı mucip bir suç teşkil eder. Fakat gemi, gereğince, harp gemisi veya yardımcı gemi olarak kabul edilirse, harp fiilleri meşru sayılır ve yakalandığı zaman tayfası harp esiri muamelesine tabi tutulur. Bütün bu kıstaslar ticaret gemilerinin kendilerini güya donanmaya mensup gibi gösterip bu sıfata has hakları istemelerine mâni olmak için konulmuştur.

Boğazlardan geçiş söz konusu olduğu zaman durum tersinedir. Geçiş hakkı elde etmek için bir harp gemisinin kendisini maskeleyip ticaret gemisi gibi görünmesi mümkündür. Fakat iyi niyeti hileden nasıl ayırd etmeli? Ticaret gemisinin iyi niyetinden şüphelenip onu muayeneye tabi tutmak hakkı sözleşmede Türk Hükû-

metine tanınmamıştır. Bu noksan, İngiliz uyarmaları sonucunda mahalli makamların yapmak zorunluluğunda kaldıkları muayenenin şümulünü, şüpheli gemi kaptanının sabrı ve müsamahası ile nisbetsiz hudutlara kadar götürmesini ve bu suretle kaçınılmak istenen sakıncadan daha vahim bir hadise çıkarmalarını men ediyordu.

Nihayet, yukarıdaki izahlardan da anlşıldığı gibi, bşvurulması mümkün son kaynak olarak, sözleşmenin 2 numaralı lâhikasının sıkı ve sınırlayıcı tarifleri de Türk Hükûmetine bu tariflerin ruhundan mülhem olmak suretiyle onları genişletmek hususunda hiç bir özgürlük vermiyordu.

Montreux sözleşmesi izlenmesi gereken objektif bir tutum kuralı tesbit etmiştir. Bu kural, koydukları kaideleri uluslararası hayata yararlı sayan Âkit Devletlerin iradelerinin ifadesidir. Bu nitelikte bir sözleşme Âkitlerden biri ve özellikle sözleşmeyi icra etmekle görevli devlet tarafmdan tek taraflı tefsire tabi tutulamaz. Tefsir, ya Âkit devletlerin ortak müzakerelerinden, yahut ta uluslararası bir hakem heyetinden çıkabilir. Bu son yönde yapılan telkin şikâyetçi tarafça kabul edilmediği için Türk Hükûmeti, Âkit Devletlerden hiç değilse ikisinin iradesinin acele telâfisini zaruri kıldığı bir noksan karşısında, kendisine verilen yetkilerin aşırı tefsirine karşı ortaya çıkacak itirazlara göğüs germek sorumluluğunu üzerine alarak, kaptanın muhalefetine rağmen Mannheim gemisinin esaslı surette araştırılmasına karar verdi. Muayene hileyi meydana çıkardı ve bu talihsiz tecrübenin gerektirdiği idari tedbirlerin alınmasına yol açtı.

Ticaret gemisi kılığına bürünmüş alman yardımcı harp gemilerinin Boğazlardan geçişini durdurmak için Türk Hükûmeti tarafından girişilen hareket Türkiye ile Büyük Britanya arasmda eski samimî ilişkilerin tedricî canlandırılması yolunda yeni bir safha kaydetti.

Bir kaç gün sonra Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu istifasını vermiş ve görevini bir süre için Başbakan Şükrü Saraçoğlu vekâleten üzerine almıştı.

§

Daha ileri gidip bu bölümün başlıca olayını ele almazdan evvel, Mayıs ayında, Dışişleri Bakanı Menemencioğlu tarafından

Sovyetler nezdinde yapılan bir yoklamayı özet halinde nakletmek yerinde olacaktır. Teşebbüs, Sovyet Hükûmetine, iki komşu memleket arasında sıkı bir siyasî işbirliği kuracak ve Balkanlar için de güvenlik garantileri öngörerek karşılıklı bir anlaşma akdinin teklifi idi. Bekleneceği gibi Sovyet Hükûmeti, Menemencioğlu'ya, böyle bir anlaşmaya en iyi varış şeklinin Türk Hükûmetince Almanya'ya harp ilânı olduğunu cevaben bildirdi.

Türk teşebbüsü teknik bakımdan lüzumsuz, politik bakımdan da isabetsiz idi. Lüzumsuz idi, zira bir kaç ay önce İngiliz gayretlerinin başarısızlığa uğradığı bir konuda Türk başarısı inanılır şey değildi. İsabetsizdi, çünkü Müttefiklerle peşin istişarelere girişmeden ve, özellikle, Ankara askerî konuşmalarının fiyaskosu Türkiye ile Büyük Britanya arasında huzursuzluk ortaya çıkardığı bir ânda, Ruslara bu mahiyette bir telkinde bulunulması Türkler hakkmda Anglo-Sakson güvensizliğini arttırabilir, mevcut gerginliği inkıta noktasına kadar götürebilir ve Türkiye'yi Rusya karşısında kaçınılmaz surette yapayalnız bırakabilirdi.

Esasında en hâlis iyi niyetten mülhem olan teşebbüs, Türkiye tarafından Kuzey komşusu ile ilişkilerine istikrar ve güven vermek amacıyla sistemli surette girişilen uzun ve neticesiz gayretler listesine kaydedilmelidir.

§

1944 İlkbaharında harp kesin bir dönüm noktasına varmış görünüyordu. Adolf Hitler nutuklarında her zamanki ihtiras ve azmi ile milletine ve bütün dünyaya askerî neticenin hangi ihtimallere varacağını göstermeğe başlamıştı. «Bu savaşta, diyordu, ancak bir galip olabilir. Ya Almanya, ya da S.S.C.B. Avrupa'nın korunması ancak Nasyonal Sosyalist alman milleti, ordusu ve onun müttefikleri olan devletler tarafından sağlanabilir.»

Normandi'ye Müttefikler 6 Haziranda bir çıkarma yaptılar. Hitlere karşı hazırlanan başarısız askeri suikast Almanya'da ordunun yüksek kademelerinde artan memnuniyetsizlik ve huzursuzluğu gösteriyordu.

Aynı yılın yine Haziran ayında Büyük Britanya Hükûmeti, Normandi'de ikinci cephe açılmış olduğuna göre, Türkiye'nin Müttefiklere karşı daha belirli bir işbirliği ve yardım davranışına gir-

mesi zamanının geldiği kanısında idi. İşbirliğini en isabetli tarzda sağlama şekli Türkiye'nin Almanya ile siyasî ve iktisadî ilişkilerini kesmesi olacaktı. Bu konuda Büyük Britanya ve Birleşik Amerika Devletleri Büyük Elçileri tarafından düşüncesi yoklanılan Başbakan ve Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu, Hükûmetinin böyle bir talebi kabule razı olduğunu cevaben bildirdi ve hatta, Türkiyenin derhal harbe girmeği dahi mutalâaya mütamayil olduğunu sözlerine ilâve etti. Müsbet cevabına ek olarak Başbakan, siyasî ve iktisadî alanlarda teminat istedi ve Türkiye'nin Büyük Britanya'dan tam bir müttefik muamelesi görmesi lüzumunu belirtti. İktisadî alanda, Başbakan, iki tâlip devletin Türkiyeye, bir taraftan en geniş ölçüde askerî silâh ve malzeme yardımı yapmalarını, diğer taraftan, zarurî ithalât mallarının sağlanmasını talep etmekle beraber, öteden beri Almanya'ya yönelen Türk ihracat mallarını da satın almalarını istedi. Hükûmeti adına konuşan Amerika Büyük Elçisi Steinhardt, o ân için Türkiye'nin Mihver Devletleriyle ilişkilerini kesmekle yetinmesi rica edildiğini açıkladı. Büyük Elçiye göre bu karar, elverişli ânda, harp ilânına doğru ilk adımı teşkil edecekti.

Birkaç gün sonra Mr. Steinhardt, Türk Hükûmetine telkin edilen kısmî eylemi, bütün gücünü ikinci cephenin ikmal hazırlıklarına yönelten amerikan hükûmetinin, gayretlerinin bir kısmını Balkanlarda yeni bir harekât sahnesine intikal ettirmesi ve Türkiye'ye, türk harbi için gerekli harp malzemesini göndermesindeki imkânsızlıkla izah etti.

Bu müzakerelerin olumlu bir tarzda ilerilediği sırada İngiliz talebini desteklemesi kendisinden rica edilen Molotov, teklifin Moskova'da Müttefik Devletler Dışişleri Bakanları Konferansı tarafından alınan ve Tahran Konferansında teyid edilen karara uygun olmadığını ileri sürdü. Bu sözlerle, Molotov, Türkiye'ye yapılan hitaba harbe girme şartının ithal edilmemiş olduğunu ima ediyordu. Günler geçiyor, Moskova'nın itirazlarından habersiz bulunan Türk Hükûmeti Müttefiklerle anlaşmanın gecikmesi sebeplerini anlayamıyordu. O günlerde Londra ve Washington Molotov'a, yakında fiilî muhariplik kararıyle tamamlanacak olan Türk kararının ihzari mahiyetini belirterek rus itirazlarını gidermeğe çalışıyorlar ve bu şartlar altında Türkiye'nin Mihverle sadece ilişkilerinin kesilmesini Moskova ve Tahran kararlarından vazgeçmek mânasına almanın hatalı olacağını izah ediyorlardı

Sonunda, Ruslar, Türkiye'ye Almanya ile ilişkilerini kesmesi için yapılan telkinin memnunluk verici olmadığı sonucuna vardılar. Bu bakımdan, Sovyet Hükûmeti, Türk Hükûmetini uygun göreceği herhangi bir kararı almakta serbest bırakmağı tercih etti ve işe karışmayacağını bildirdi.. Moskova'daki Amerikan Büyük Elçisi Harriman'm hükûmetine yazdığı gibi, Sovyet Hükûmeti, barış müzakerelerinde Türkiye'ye karşı hiçbir vecibe almaksızın Türk kararından azami istifade sağlamayı daha uygun görüyordu. Moskova'nın davranışı, aynı zamanda, Türk işlerini birlikte tartışmak hususunda mevcut Müttefikler kararından sıyrılarak, Türk-Alman münasebetlerinin kesilmesi vesilesi sayesinde, meselelerini güney komşusu ile yalnız ve başbaşa görüşme serbestisini elde etmek isteyen sovyetlerin niyetleri hakkındaki Türk endişelerini de teyid ediyordu.

2 Ağustos günü Türk Hükûmeti Almanya ile siyasî ve iktisadî münasebetlerini kesti. Bu karar yüzünden ortaya çıkabilecek sakıncaları karşılamak için ellerinde olan her şeyi yapmak vaadlerini tutan İngiliz ve Amerikan Hükûmetleri, Türk Hükûmetine karşı üzerlerine aldıkları vecibeleri yerine getirmek için övülmeğe değer gayretler sarfettiler.

§

Türkiye'nin harbe girmeye doğru hazırlayıcı adım olarak Reich ile siyasî ve iktisadî ilişkilerini kesme kararını kısa bir müddet sonra yeni gelişmeler takip etti.

Daha 1945 Ocak ayından itibaren Türk Hükûmeti, S.S.C.B. ne harp malzemesi taşıyan gemilerin Boğazlardan geçmesine izin vermiş bulunuyordu. Türkiye'nin harp karşısındaki durumu Müttefikler arası Yalta Konferansında tartışıldı. Başkan Roosevelt, Türkiye'nin Birleşmiş Milletlere katılması lehinde konuştu. Başbakan Churchill, Büyük Britanya ile Türkiye arasında mevcut ittifak bağlarını hatırlattıktan sonra bu memleketin harbin en güç yıllarında takındığı dostça işbirliği tavrını anmağı vazife bildi. Stalin de istemeyerek İngiliz-Amerikan teklifini kabul etti.

1945 yılı Şubat ayında üç müttefik hükûmet başkanları Yalta'daki konferanslarını henüz bitirmişlerdi ki, Ankara'daki Büyük Britanya Büyük Elçisi Türk Hükûmetine özeti aşağıda yazılı muhtırayı verdi.

a) 25 Nisan 1945 te San Francisko'da Müttefiklerarası bir konferans toplanacaktır. Bu toplantının gayesi, barış ve güvenliği kurmak, tecavüzü önlemek ve bütün barışsever milletlerin sıkı ve devamlı işbirliği sayesinde harbin siyasî, iktisadî ve sosyal sebeplerini ortadan kaldırmakla görevli uluslararası bir teşkilât kurmak olacaktır.

b) Alınan karar gereğince, konferansa Birleşmiş Milletlerden başka, ortak milletlerden 1 Mart 1945 tarihine kadar Mihvere harp ilân etmiş olanlar da davet edileceklerdir.

c) Türkiye, tesbit edilen tarihten evvel harbe girmeğe karar verdiği takdirde, Amerika Birleşik Devletleri Hükûmetine Birleşmiş Milletler beyannamesine katılma arzusunu bildirmesi gerekecektir.

Türk Hükûmeti nezdinde aynı tebliğ Ankara'daki Amerika Birleşik Devletleri Büyük Elçisi tarafından da teyid edildi.

Bu muhtıranın alınmasından birkaç gün sonra Türk Hükûmeti Almanya ve Japonya'ya harp ilânı kararını Büyük Millet Meclisinin tasvibine arzetti. Kararın Meclis tarafından kabulü üzerine, Türkiye, 23 Şubat 1945 tarihinden itibaren her iki Mihver Devleti ile harp halinde bulunuyordu. Dört gün sonra da, 27 Şubatta, Türkiye Birleşmiş Milletler beyannamesini Wastington'da imzalamış ve San Francisko Konferansına bir heyet göndermek davetini almıştı.

BÖLÜM VIII.

TÜRK - SOVYET BUHRANI

KESİM 1 — TÜRK-SOVYET ANTLAŞMASININ FESHİ

1944 yılının yarısından itibaren doğu Avrupa'da olaylar hızlı bir tempo ile gelişmeğe başlamıştı. Sovyet kıtaları Minsk ve Pinsk'i kurtardıktan sonra Ağustos sonunda Varşova çevrelerinde Vistül nehrinin doğu sahilini işgal etmişlerdi. Yine o ânlarda Romanya'ya karşı yöneltilen taarruz Kichinev'de konaklamış olan oniki almanrumen tümenini çevirmeği başarmış, Kızılordu Yaş, Galatz, Braila, Köstence ve Ploeşti'yi işgal etmiş, Transilvanya'ya girmiş ve Romanya'yı mütareke istemeğe zorlayarak Sovyet kıtalarına Bükreş kapılarının açılmasını sağlamıştı. 6 Eylülde Sovyetler Birliği Bulgaristan'a harp ilân etmiş ve bu memleket te altı saat içinde mütarekeye tâlip olmuştu. Bu suretle Sovyet kuvvetleri Sofya'ya girmiş ve Negotin'de Mareşal Tito'nun Yugoslav kuvvetleriyle birleşmeği başarmışlardı.

Kızıl ordunun askerî başarıları Sovyet lider ve diplomatlarını Türkiye'ye karşı tavırlarını tamamiyle değiştirmeğe sevketmekte gecikmedi. Ankara'da herkes bu tavrın Moskova'da Türkiye aleyhine hazırlanan plânın ilk işareti olduğunu seziyordu. Başkumandan Stalin, Türkiye'nin harbe girmesi ve Başkan Roosevelt ile Başbakan Churchill'in gayretleri sayesinde Birleşmiş Milletlere katılması neticesinde, uluslararası durumunda kazandığı istikrarı sıfıra indirmek için en iyi yolu arayıp bulacaktı. Esasen bunu uzun zaman beklemeğe hacet kalmadı. 19 Mart 1945 te, Molotov, izinle memleketine dönmekte olan Türkiye Büyük Elçisi Selim Sarper'i kabul ettiği esnada, kendisine, Sovyet Hükûmetinin, günün şartlarına ve harbin getirdiği değişikliklere uymadığı için esaslı

tadilleri gerektiren 17 Eylül 1925 tarihli Türk-Sovyet tarafsızlık antlaşmasını feshettiğini bildirdi.

Türkiye'de millî hükûmetin ve Sovyetler Birliğinde komünist rejimin kurulduğu ilk günlerden beri Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ahdî ilişkiler şu üç temel vesika üzerinde kurulmuştu:

1 — 16 Mart 1921 de Moskova'da imza edilen Dostluk ve İyi Geçim antlaşması;

2 — 13 Ekim 1921 de Kars'ta, bir taraftan Türkiye ve, öte taraftan, Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan Sovyetleri Sosyalist Cumhuriyetleri arasında imza edilen Dostluk antlaşması;

3 — Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında Paris'te 17 Aralık 1925 tarihinde imza edilen Tarafsızlık antlaşması.

§

16 Mart 1921 tarihli Dostluk Antlaşması, milletlerin kardeşliği prensipine ve kaderlerini serbestçe tayin etmeleri hakkına dayanır, her iki memleketin, aralarmda, yürekten ilişkiler ve içten münasebetler mevcut olması arzularını dile getirir ve özellikle şu hükümleri belirtir :

Antlaşmaya göre, Türkiye, 28 Ocak 1920 tarihli «Misakı Millî» içine giren topraklardan kuruludur.

1 — Türkiye'nin kuzey-doğu sınırı, Karadeniz üzerinde Sarp köyünden başlayarak Ardahan ve Kars'ın idarî hudutlarını, Arpaçay ve Aras nehirlerinin talveg'ini Karasu'yun ağzına kadar takip eder. Türkiye, Batum şehir ve limanını, yukarıda gösterilen hududun kuzeyindeki toprakla birlikte, Sovyet Rusya'nın hâkimiyetine bırakmayı kabul eder.

2 — Boğazların, bütün milletlerin ticari alışverişlerine açık tutulmasını ve serbest geçişini sağlamak amacıyla, iki Taraf, Karadeniz ve Boğazların uluslararası statüsünün kesinlikle hazırlanması işini, ileride, Türkiye'nin egemenliğine ve İstanbul'un emniyetine halel gelmeyecek tarzda, Karadeniz'de sahil sahibi devletlerin delegelerinden kurulacak bir konferansa bırakmak hususunda mutabıktırlar.

3 — Her iki Taraf, Osmanlı İmparatorluğu ve İmparatorluk Rusya'sı arasında geçmişte akdedilen antlaşmaların artık karşı-

lıklı menfaatlerine uymaktan uzak bulunduğunu kabul ve bu antlaşmaları hükümsüz ve mefsuh addederler.

4 — Rusya Sovyet Hükûmeti, Türkiye ile Çar hükûmeti arasında evvelce yapılmış olan uluslararası akitlere dayanan bütün malî vecibelerden Türkiye'yi muaf tutar.

5 — Tasdik mektuplarının teatisinden sonra yürürlüğe girecek olan Antlaşma süre kaydı taşımaz.

§

Kars Antlaşması da, küçük farklarla, Moskova Antlaşması hükümlerini içine almış ve süresiz olarak akdedilmiştir.

Son olarak, 17 Aralık 1925 tarihli Tarafsızlık antlaşması ile Türkiye ve Sovyetik Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Hükûmetleri şu hükümleri kabul etmişlerdir :

1 — İki Âkit Tataftan birine karşı üçüncü bir veya birkaç devlet tarafından tecavüzde bulunulması halinde, diğer Âkit, tarafsız kalmağı taahhüt eder.

2 — Âkit Tarafların her biri, diğerine karşı tecavüzden kaçınmayı taahhüt eder ve diğer Tarafa veya onun askerî ve bahrî güvenliğine karşı yöneltilen hiçbir ittifaka veya politik anlaşmaya katılmamağa söz verir.

3 — Antlaşma, tasdiki anından itibaren yürürlüğe girer. Süresi üç senedir. Âkit Taraflardan biri, vâdeden altı ay evvel ona son vermek arzusunu açıklamadığı takdirde antlaşma kendiliğinden bir yıl müddetle uzar.

17 Aralık 1925 tarihli Dostluk ve Tarafsızlık antlaşması, Ankara'da imzalanan bir protokol gereğince, 17 Aralık 1929 dan itibaren iki yıl süre ile uzatıldı. Bu protokol iki Âkit Taraftan hiç birinin diğer Tarafın karadan ve denizden bitişik komşusu olan memleketlere karşı gizli bir taahhütle bağlı bulunmadığını ifade eden yeni bir hüküm ihtiva ediyordu. İki Tarafın her biri, diğerine haber vermeden, diğer tarafın karadan ve denizden bitişik komşusu devletlerle politik anlaşmalar akdi için müzakerelere girişmemeği ve bu kabil anlaşmaları, ancak onun rızasıyla imzalamağı kabul eder; komşu devletlerle tabiî ilişkiler kurulması ve-

ya muhafazası amacını güden ve ilân edilecek olan anlaşmalar bu taahhüdünün dışında kalacaktır.

Söz konusu protokolün imzasından birkaç ay evvel, her iki memleket, Rumanya, Polonya, Lettonya ve Estonya'nın da katılmasıyla, Moskova'da, 9 Şubat 1929 da imzalanan bir protokol gereğince, uluslararası ihtilâfların hallinde harbe müracaatı mahkûm ve millî politika vasıtası olarak harpten feragatı ifade eden 27 Ağustos 1928 tarihli Briand-Kellog paktını karşılıklı münasebetlerinde yürürlüğe geçirmeği kararlaştırmışlardı. Türkiye bu protokola 4 Mart 1929 tarihinde katıldı.

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında işbirliği politikası meyvelerini vermeğe devam halinde idi. Cenevre'de toplanan Silâhsızlanma Konferansı, silâhların azaltılması amacı ile bir sözleşme meydana çıkaramıyarak yerinde saymakta idi. İki komşu memleket, Karadeniz'de deniz silâhlarının sınırlanması hakkında Ankara'da 7 Mart 1931 tarihli bir protokol imzası için bu fırsat ve ânı seçtiler. Protokolun metni şu idi:

«İki yüksek Âkit Taraftan herbiri, Karadeniz veya bitişik denizlerde harp filosunu kuvvetlendirecek bir geminin kızağa konmasına, veya böyle bir geminin ecnebi tersanelere sipariş edilmesine, veya söz konusu denizlerde harp filosunun terekkübünü arttırma sonucunu doğuracak diğer her hangi bir tedbire, ancak, diğer Tarafa altı ay evvel haber verdikten sonra başvurmağı kabul eder.»

«Bu protokol tasdik edildiği andan itibaren 17 Aralık 1929 tarihli protokolün ayrılmaz parçası olacakdır.»

7 Kasım 1935 tarihinde Antlaşma ve ona bağlı protokollar on yıl süre ile 7 Kasım 1945'e kadar uzatılmıştı. Sovyet Hükûmetinin, hattâ, feshi tebliğ edecek olan peşin ihbar mektubunun gönderilmesi için tayin edilen vâdeyi dahi beklemeden fesh etmek kararını verdiği ahit, işte bu Antlaşma ve ilişikleri protokollar idi.

Tarafsızlık Antlaşmasının Sovyetler Birliği tarafından feshi iki noktadan üzücü ve düşündürücü idi. İhbarın vakitsizliği ve geleceğin esrarı. Her iki niteliğin birleştirilmesi, ortaya çıkarılan durumu şu tek ihtimale doğru yöneltecek mahiyette idi: Sovyetler Birliği, Türkiyenin Birleşmiş Milletlere katılması sonucunda elde ettiği yararları hiçe indirmek ve bu katılma neticesinde sağladığı

uluslararası istikrarı San Francisko Konferansının toplanmasından evvel kaybettirmek istiyordu. İşte bu gaye ile, yaklaşmakta olan harp sonunun müttefik memleketlerde gelecek için yeni bir barış ve huzur ümidi uyandırmağa başladığı bir ânda, Sovyetler Birliği Türkiyeyi kararsız bir dış durumla karşı karşıya bırakmak amacını gütmekte idi.

Türk Hükûmeti Moskova'ya yazılı olarak verdiği cevapta, iki memleket arasında bir çok yıllar devam eden dostluk ve iyi komşuluk bağlarını muhafaza ve takviye etmek arzusunu belirttikten sonra, feshedilen Antlaşma yerine, iki tarafın karşılıklı menfaatlerine daha uygun yeni bir sözleşme yapma teklifini kabul ettiğini ve bu yönde Sovyet Hükûmetince yapılacak telkinleri dikkat ve ilgi ile inceleyeceğini bildirmişti.

İyi ve kara günlerde Türk-Sovyet ilişkilerinin ahengini yüksek seviyede tutmağı başarmış olan bir Antlaşmanın hayatına son vermek arzusu Moskova'dan geldiğine göre, Türk Hükûmeti için, yeni Antlaşmanın müzakeresine ve hazırlanmasına temel olacak ana prensiplerin telkini hususunu da Kremlin'e bırakmaktan daha tabiî birşey tasavvur edilemezdi.

Ancak bu hitaplar cevapsız kalacaktı. Her ne zaman Sovyetler Birliğinin Ankara Büyük Elçisi M. Vinogradov, feshedilen antlaşmanın Hükûmetince ne tarzda yenilenmesi düşünüldüğü hakkında bir suale maruz kalsa cevabında, meselenin henüz Moskova'da incelenmediğini ve bu hususlaki tekliflerin doğrudan doğruya Türk Hükûmetince yapılmasının yararlı hatta tavsiyeye değer olduğunu tekrarlamakla yetiniyordu.

Sovyet Büyük Elçisinin telkin ettiği yalın düşünceli müzakere usulünün Türklerce kabul edilmemesini gerektirecek tehlikeler âşikar idi. Bizzat bu satırların yazarı, M. Vinogradov nezdinde, çeşitli fırsatlarla, yararlı müzakereler için teması yenilemek imkânlarını yoklamıştı. Kendi evinde bir yemek davetinde vuku bulan bu görüşmelerden biri esnasında, Büyük Elçi, Türk Hükûmetinin Türk-Sovyet menfaatlarına en iyi uyacak teklifleri bulup Moskova'ya sunması lüzumunu âdeti veçhile tekrarlamıştı. Mr. Vinogradov bu vesile ile kendisine aziz olan ve karşılıklı ilişkileri güya düzeltmeğe yarayacak çareler arasında en etkililerden biri görünen şu konuyu hararetle ele almıştı: Türk basınının Sovyetler Birliğine karşı kampanyasına son vermek, ve, özellikle Tanin

gazetesinin seçkin ve ateşli başyazarı Hüseyin Cahit Yalçın'ı susturmak. Verdiğim cevapta, Türk basınının yayınlarında, Sovyet basınının hergün Türkiye'ye yönelttiği incitici yazılara mukabeleden başka bir hedef görmekte isabet olmadığını belirttim. Hüseyin Cahit Yalçın meselesine gelince, basın hürriyetinin, bize, gazeteler nezdinde herhangi bir müdahelede bulunmağa imkân vermediğini söyledim. Bu husus bir yana, Yalçın'ın Türk Heyetine San Francisko seyahatında refakat edecek olan basın grubuna dahil bulunması neticesinde başkentten uzaklaşmasının, başyazar faaliyetini bir süre için kesmek suretiyle, bize, onun günlük makalelerinin Sovyet basınında Türkiye'ye karşı alınan tavra ne derecede tesir ettiğini değerlendirmek fırsatını da vereceğini sözlerime ekledim.

Yalçın'ın seyahat ve sükûtunun mevcut duruma her hangi bir değişiklik getirmediğini belirtmeye tabiî lüzum yoktur.

Sovyet eylemenin Ankara ecnebi ve diplomatik çevrelerinde uyandırdığı cereyanlar, hiç değilse, bu mahfillerin tepkileri bakımından Kremlin'in beklediğini ve ümitlerini teyid edecek mahiyette tecelli ediyordu. Bir Büyük Elçi, bana, Türkiye, Boğazlar rejiminde Sovyetler Birliğine özlü tavizlerde bulunmadığı takdirde, Büyük Devletlerden hiç bir muzaheret beklememesi gerekeceğini söylemekte tereddüt göstermemişti. Ben de, Büyük Elçiye cevabımda, Türkiye'nin şeref ve vekarı bahasına şüpheli yardımlar peşinde koşmaktansa kendi haklarını bizzat savunmağı tercih edeceğini belirtmiştim.

KESİM 2. — SAN FRANCİSKO KONFERANSI

Bu hal ve şartlar içinde, eserin yazarı, San Francisco Konferansına delege tayin olundu. Dışişleri Bakanı Hasan Saka Heyet Başkanı, Washington Büyük Elçimiz Hüseyin Ragıp Baydur da ikinci delege seçilmişlerdi. Maliye Bakanı Nurullah Sümer Dışişleri Bakanına, Elçi Âli Türkgeldi Genel Sekreter'e vekâlet edecekler, Moskova Büyük Elçisi Selim Sarper de, Sovyetler Birliği ile ilişkilerimiz konusu ile meşgul olacaktı. Eserin bu kesimi, konferans süresince olayların iki komşu memleket arasındaki gelişme seyrini izlemekle yetinecektir.

San Francisco'ya varır varmaz Hasan Saka Molotov'a bir nezaket ziyareti yapmak istedi. Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Türk dosyasını inceleyecek kadar vakit bulamadığını ifade ve Türk

meslektaşına, iki memleket menfaatlerine ve ilişkilerinin iyileşmesine daha müsait bir Antlaşma akdi için, mümkün ise, Ankara'nın düşündüğü tekliflerini bildirmesini telkin etti.

Sovyetlerin, kendi niyetlerini açıklamaktan sistemli surette kaçınmaları karşısında, bu sözler, yeni müzakere açma ve hele karşı tarafın davetine uyarak Türkiye'yi kaygan bir yokuşa itmekten başka bir sonuç vermiyecek olan yeni teklifler yapma davetine katiyen iltifat edilmemesi lüzum ve intibaını bir defa daha teyid ediyordu. Her halde Türk Heyeti tarafından Hükûmete gönderilen raporda bu hükme varılmıştı. Halbuki birkaç gün sonra Ankara'dan aldığımız haberler durumda bir değişiklik vuku bulduğunu gösteriyordu. Büyük Elçi Vinogradov ile, tamamiyle resmi değilse bile, gayet samimî konuşmalara başlanmış ve bu temaslar, Ankara'da iki memleket arasındaki ilişkilerde mutlu gelişmeleri müjdeleyici bir intiba uyandırmıştı. Gerek dünya şartları ve uluslararası kamu oyunun durumu, gerek özellikle Türk-Sovyet ilişkileri bakımından, bu çeşit konuşmaların geleceğe bırakılması tercihe değer görünüyordu. Genel noktai nazardan San Francisco'da ortaya çıkması beklenen ortak güvenlik sözleşmesi yeni Türk-Rus antlaşmasının müzakeresi bakımından, hiç değilse nazari olarak, daha müsait imkânlar yaratabilirdi. Molotov, Saka'ya, Türk probleminin incelenmesi için Sovyet Hükûmetinin vazife ile San Francisco'ya giden Bakanı'nın avdetini bekleyeceğini bizzat açıkladığına göre, müzakereleri daha öne almak ancak zararlı olabilirdi. Halbuki Ankara'daki temaslardan faydalanan Vinogradov, Türk Hükûmetine yeni ufuklar ve cazip imkânlar sezdirmişti. Konuşmaların arasıra Sovyet Büyük Elçisinin garip sual ve mütalâalarıyla kendini gösteren ilerlemeleri, Türk Liderlerinin cesaretini artırarak, onları, iki memleket arasındaki politik havayı bütün kışkırtı unsurlarından kurtarmak ümidi içinde, karşı tarafı daha ziyade tatlılık ve güvene sevkedecek jestlerde bulunmak lüzumuna inandırmıştı. Misal olarak bu jestlerden belki en aydınlatıcı olan ikisini kaydedelim: Türk iyi niyetinin ilk işareti, Pavlov ve Kornilov meselesinde görüldü. Bu iki Rus, 1942 Şubat ayında, Von Papen'i katletmek teşebbüsü ile tevkif, muhakeme ve mahkûm edilmişler, birkaç yıl hapishanede kalmışlar ve Ankara görüşmeleri vesilesiyle sırf kendileri yararına geçirildiği intibaını veren bir af kanunu sayesinde serbest bırakılmışlardı. Türk Hükûmeti hudutta Türk ırkından birkaç Rusu Sovyet makamlarına teslim etmek

suretiyle Ruslara ikinci bir jestte bulunmaya da lüzum görmüştü. Bu şahıslar Almanlarla işbirliği yaptıktan sonra sığındıkları Türkiye'de Sovyet Büyük Elçiliği tarafından Rusya'ya iade edilmek üzere istenmekte idiler. Yapılan iki jestten hiçbiri âkıbet uğruna ihtiyar edildiği hedefe yararlı olamadı.

Her iki jest, yalnız lüzumsuz değil, aynı zamanda da tehlikeli idi. Çünkü her ikisi de Rusların gözünde Türkiye'nin zaafını göstermekten başka bir mâna taşımıyordu. Hiç bir âmil, Rusu, hasmının zaafı kadar atılganlığa sevketmez. Halbuki türk jesti ne derece yersiz ise, rus tepkisi de aynı ölçüde hatalı idi. Çünkü her iki olay Ruslarda Türkiye'nin artık herhangi bir tavize kolaylıkla rıza gösterecek kadar zaaf durumuna düştüğü yanlış intibaını uyandırmıştı.

Türk bağışlarıyla süslenen Ankara konuşmaları, yine Vinogradov'un imâlariyle, hatta, ittifak imkânlarının araştırılması sınırlarına kadar götürüldü. Bir ittifak antlaşması imzalamak; âlâ, ama hangi amaç ile ve hangi mütecavize karşı? Görünüşe nazaran, her iki taraf yakında müzakeresini tasarladıkları Antlaşmanın derinliğine tartışılmasından ziyade biribirinin niyet ve eğilimlerini araştırmakla ilgili ve meşgul bulunuyorlardı. Bu temaslardan sonra Büyük Elçi Sarper, Ankara'da sözle taslağı çizilen sözleşmeyi imzalamak ümidi ile Moskova'ya vazifesine döndü. 7 Haziran 1945 günü, Türkiye'de başlanan konuşmaları yeniden ele almak ve sonuca götürmek maksadiyle Molotov'u ziyaret etti. Görüşme esnasında türk diplomatının Sovyetler Birliğine memleketi adına verdiği samimî ilişkiler teminatına cevaben Molotov, Sovyet dostluğunu kazanmak için Türkiye'nin gereken fiatı ödemesi lâzım geldiğini bildirdi. Bu girişten sonra Molotov Rus dostluğuna karşılık olarak ne almak istediğini de tasrih etti. Evvelâ Türkiye, Kuzey komşusu yararına hudut tashihine riza göstermeli ve birinci dünya harbinden zaif ve yaralı olarak çıkmış olan Sovyetler Birliğinin 1918 yılında komşusuna terk etmek zorunda kaldığı Kars ve Ardahan vilâyetlerini kendisine geri vermeli idi. İkinci şart olarak, Molotov, Türkiye'nin, Akdenizden gelebilecek bir taarruza karşı Çanakkale boğazını başarı ile savunma kudretinden şüphe göstererek Sovyet kuvvetlerine Boğazlarda üs verilmesini ve iki taraf arasında Montreux antlaşmasının tadili için bir prensip mutabakatına varılmasını istedi. Bu talepler, tabiîdir ki, Sarper tarafından reddedildi. Ancak Molotov'un, vaki konuşmanın Türk Hükûmetine

bildirilmesini talep etmesi üzerine, Sarper, Ankara'dan aldığı talimatla Molotov'a Türkiye'nin toprak statüsü ve egemenlik hakları ile bağdaşması imkânsız olan talepleri kesinlikle reddettiğini bildirdi.

Aylardan beri Moskova'da girişilen hazırlıklar ve görülebilen alâmetler, Büyük Petro'dan beri Çar'larm düşüncelerini işgal etmiş olan hülya ve hırsın Sovyetler Birliğine de musallat olduğunu açıkça gösteriyordu. Sovyet diplomasisinin itina ile hazırlanan plânı artık uygulanma alanına girmiş bulunuyordu. Sovyet davranışının uluslararası sahada tahrik ettiği gelişmeleri aşağıda göreceğiz. Hasan Saka, San Francisco Konferansı çalışmalarının nihayete ermesinden sonra, iktidarda son haftalarını geçirmekte olan Konservatör Hükûmetin Dışişleri Bakanı Mr. Eden ile görüş teatisinde bulunmak üzere derhal Londra'ya hareket etmek talimatını aldı. Bu suretle, Temmuz ayının ilk haftası sonuna doğru Londra'ya vardık. Foreign Office şefi ile konuşmalar olaylar üzerinde kesin bir etki yapamazdı. Eden, birkaç güne kadar Başbakan Churchill ile Potsdam Konferansına katılacaklarını ve orada iki devlet adamının buhranı imkân nisbetinde hafifletmeğe çalışacaklarını cemilekâr bir eda ile Türk Heyetine bildirdi ve esasında nazik olan durumun ağırlaştırılmaması için Türk Hükûmetine sükûn ve soğuk kanlılığını elden bırakmamasını tavsiye etti.

§

Uluslararası sahnede o zamanın politik ve psikolojik durumu şu şekilde özetlenebilirdi: Almanya henüz teslim olmuş, Avrupa harbi sona ermişti. Balkanlarda Kızıl ordular Türkiye'nin kapılarına varmışlardı. San Francisco Konferansı çalışmaları nihayete ermek üzere idi. Bütün heyetlerde hudutsuz sevinç ve ümit, barışın korunması ve daha mükemmel bir dünyanın hazırlanması için Birleşmiş Milletlere birlik halinde güven, orduların terhisi yönünde genel bir arzu ve Sovyetler Birliğine karşı kayıtsız şartsız hayranlık ve itimat hâkim idi. Ruslar Türklere, karşılıklı dostluk bağlarını yeniden kurmak için şartlarını böyle bir hava içinde tebliğ etmişlerdi.

Birkaç gün sonra Birleşmiş Milletler Yasasının imzası vesilesiyle San Francisco opera binasında cereyan edecek olan tarihî merasime gönülden katılan ve cihana huzur ve barışın artık kesinlikle

yerleştiğine samimî olarak inanan delegeler arasında hiçbir heyet, hiçbir fert, resmî barış andını başkasının malına el uzatmak hırsı ile bağdaştırmakta, yasaya riayet ve nefsini milletlerarası sevgiye adama ahdini, maddî ve manevî tecavüz antbozarlığı ile birlikte yürütmekte mahzur görmiyen bir Devletin isteği yüzünden aynı ânda, ayni sakaf altında oynamakta olan dramı sezecek, kavrayacak durumda değil idi.

San Francisco'da toplanmış olan delegasyonlar arasında yarının getireceği gailelerin tazyiki altında genel mutluluğa katılamıyan tek heyet Türk Heyeti idi. Konferansın havası «ümit» teması etrafında esiyordu. Birleşmiş Milletler artık «tasa ve endişe» yi unutmak kararı içinde idi. Gelecek hakkında şüphe gösterenlere, heyetler, cömertçe sevgi ve sempatilerini sunuyorlardı. Hiç kimse umumi şevke sebep olan vesikanın yakmda nasıl zoraki germelere maruz kalacağını göremiyor, hiç kimse Akdeniz'in bir köşesinde oynanan dramın, aynı anda, Birleşmiş Milletler ideal ve prensiplerine uymak ahdini imzalayan aynı ellerin eseri olduğunu fark edemiyor, hiç kimse sağ elin, henüz riayet andında bulunduğu ahdi sol el ile bozuşunda ki feci tezadı sezemiyordu.

KESİM 3. — TÜRK-RUS DÜELLOSU

Türk Heyeti işte bu hava içinde memlekete döndü. Bizi güney hududumuzdan başkente götüren trenin istasyonlarda durması esnasında vagondan inip şu veya bu sebeple garların civarında dolaşan köylülerle konuşmak fırsatını buldum. Her istasyonda tekrarladığım bu konuşmalar, geçirmekte olduğumuz tehlikeli devrede Türk milletinin ruhi haleti hakkında açık bir fikir vermek bakımından çok ilgi çekici idi. Bu suretle toparladığım ve birkaç gün sonra Ankara'daki müşahedelerimle teyit etmek imkânını bulduğum intibalar hem sevindirici, hem de duygulandırıcı idi. Tehlikeyi sezmiş olan Türk milleti bütün sükûnuna sahipti. Ata sözlerine geçmiş olan cesareti, vatanın mukadderatına inanı ve Tanrı'nın himayesine güveni ile, gerekirse, vazifesini bir defa daha yerine getirmeğe hazır idi. Türkiye'de toprak aşkından doğan ve gıdasını en asil ve en eski savaşçıl ve tarihî geleneklerden alan millî duygunun, ne düşmanın faik kuvvetini, ne de tehlikenin vahametini hesaba katan şaşmaz bir devamlılık arzetmekte olduğunu bu münasebetle bizzat heyecanla müşahede etmek fırsatını buldum.

Birkaç hafta sonra Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreterliğine terfi etmiş ve tehlike karşısında yapayalnız kalan Türkiye'ye yönelen Rus tehdidini etkisizleştirmek gibi o zaman başarılması hemen hemen imkânsız görülen bir vazifeyi hükûmetin emri altında yürütme çetin görevine getirilmiş idim. Türkiye'ye vardığımda Amerika Birleşik Devletlerinin yeni Büyük Elçisi Mr. Edwin Wilson'un vazifesine başlamış ve bir kaç hafta içinde Ankara çevrelerinde büyük sevgi sağlamış olduğunu öğrenmekle mutluluk duydum. San Francisco yolu üzerinde, Heyetimizin New York'ta kısa ikameti esnasında Mr. Wilson ile iki defa görüşmek fırsatını bulmuştum. Bu ilk temaslar bana Amerikan Hükûmetinin Türkiye'ye göndermeğe karar verdiği yeni temsilcinin seçkin ve üstün şahsiyeti hakkında inandırıcı bir fikir vermişti. Bu tayin iki bakımdan sevindirici idi. Evvelâ, Türkiye'nin harp esnasındaki tutum ve endişelerinin yetersiz anlaşılması yüzünden müttefikler çevrelerinde ve özellikle Londra ve Washington'da yükselen haksız tenkitleri ortadan kaldırmaya yarayacaktı. İntihap, aynı zamanda, yeni Amerikan temsilcisine Türk davasına nüfuz etmek, ilgilenmek, katılmak ve medenî dünyanın Türk durum ve güçlükleriyle tam bir dayanışmanın elle tutulur unsurlarını keşfetmekte gecikmeyeceği bir buharının halline hükûmetini de teşrik etmek fırsatını verecekti. Üç yıllık Büyük Elçiliği esnasında Mr. Wilson kendisine has sabır, sükûn ve sebatı ile güç bir görevi yerine getirmiş ve az görülen bir başarı derecesine erişmiştir. Büyük Elçi, Amerikan demokrasisinin Türkiye hakkındaki dostluk hislerinin sadık sözcüsü olmuştur. O, hükûmetleri tarafından gönderilen talimatın kayıtsız şartsız ifasiyle yetinen sefirler sınıfına mensup değil idi. Türkiye'deki şartlarla bağdaşmadığı için kendi düşüncelerini, kanaatlerini ve hatta gerçek amerikan menfaatlerini zedeleyen talimatı olduğu gibi yerine getirmeyecek kadar cesaret, fikir istiklâli ve meslekî dürüstlük sahibi idi. Bu davranışı ile memleketi ve Hükûmeti için büyük bir aydınlık kaynağı, Türkiye için de feragatlı ve sadık bir dost oldu. Geçirmekte olduğumuz o tehlikeli yıllar esnasında kendisi ile hemen hergün idame etmek fırsatını bulduğum samimî ve semereli işbirliği meslek hayatımın cazip hatıralarından biri olarak hafızamda saklı kalacaktır. Büyük Elçi Edwin Wilson, bu suretle, Amiral Bristol, Joseph Grew, Sherrill gibi, yalnız memleketlerini Türkiye'de başarılı bir tarzda temsil etmekle kalmamış, aynı zamanda kendileri ve vakarla temsil ettikleri büyük millet için Türk milletinin sevgi ve hayranlığını da kazanmağa muvaffak olmuş büyük Amerikalı-

lar listesine girmiştir. Bu satırları yazarken, o zamana ait hatıralarıma Amerikalı Edwin Wilson ile İngiliz Knox Helm'i sıcak bir sevgi ile teşrik ediyorum. Her ikisine olan şahsi tahassüslerim hayatım boyunca baki kalacaktır.

§

Şimdi, Türk Hükûmetince kabulü, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında dostane ilişkilerin kurulmasının kaçınılmaz şartı olarak ileri sürülen taleplerin mahiyetini tahlil ve tarife çalışacağız.

A — Toprak talebi :

Hatırlandığı üzere, Molotov, Türkiye Büyük Elçisi ile yaptığı 7 Haziran tarihli görüşmede, birinci dünya harbinin sonunda, Rusya'nın içine düştüğü çok zaif ve bitkin durumda Türkiye'ye vermek zorunda kaldığı Kars ve Ardahan illerinin iadesini istemişti.

Söz konusu iller, gerçekte, çok eski zamanlardan beri Türk toprakları idi. Bölge, İsa'dan evvel üçüncü asırda Saka Türklerinin ve, daha sonra da, Yürük'lerin yurdu olmuştur. Kafkas'ın komşuluğu ve bunun sonucu olarak din ve dil karışımlarından doğan çeşitli değişkenliklerden sonra, 1206 - 1226 seneleri arasındaki kısa fasıla istisna edilecek olursa, Kars ve Ardahan illeri, 1064 yılından beri daimî surette Türk kalmışlardır. Şu halde tarih bakımından vilâyetlerin türk hüviyeti tartışma konusu olamaz.

Nüfusa gelince, 1831 yılında yapılan nüfus sayımı Kars ve Çıldır bölgesinde 91.053 erkek müslüman'a karşı 7041 gayri müslim mevcut olduğunu göstermiştir. Bu rakamlar Türkler lehine % 92,8 bir oran ifade eder. Türk olmayanlar ırkî ve dinî bakımdan tecanüs arzetmemekte, rum, gürcü ve ermeni olarak dağılmakta idiler.

Artvin ve Ardahan bölgesi halkının % 98 i müslüman idi. 1871 de, 222.853 kişiden 207.876 sı müslüman ve 14.982 si de hıristiyan olduğuna göre oran 93 e karşı 7 idi.

1877 de, nisbet müslümanlar aleyhine, % 88.6 ya düşmüş ve hıristiyanlar lehine de % 11.4 e çıkmıştır. Bu farkın sebebi Rusya tarafından açılan harplerde veya Osmanlı İmparatorluğunun yıkılmasını ve terekesinin taksimini bir an evvel gerçekleştirme maksadiyle yabancı devletlerin kışkırttıkları iç isyanları bastırma hareketlerinde, onbinlerce müslüman gencin askere alınmalarından

ileri geliyordu. 1876-1878 harbi arifesinde, Türk varlığının öz toprakları Kars, Ardahan ve Batum'un bizden koparılması için hiçbir sebep gösterilmezdi. Gorçakov başta olmak üzere, bizzat rus devlet adamlarının kendi sözlerine göre harp, Balkanlarda zulme maruz milyonlarca ortodoksu fiilî bir himayeye mazhar etmek için ilân edilmişti. Gerçekte ise bu bahane, panslavizim'in, millî gurur ve dinî taassup tesiriyle, Yarımadada dinî ve politik propagandasını dikkate değer bir sebat ve başarı ile hergün daha ziyade yayıp genişleten ihtiraslarını gizlemeye yetmiyordu. Osmanlı İmparatorluğunun hezimeti ile neticelenen eşitsiz harp Çar ordularının elde ettikleri zaferlerin onaylanmasını kolaylaştıracaktı. Bu hususta ünlü tarihci Debidour şu satırları yazıyor: «Polonya'nın taksiminden beri hiç bir zaman bir Devlet bu derece yüzsüzce soyulmamıştır. Dost ve düşman herkes «Hasta Adam»a şiddetle saldırmış ve her türlü ar ve hicabı bir tarafa bırakarak onu, aynı pervasızlıkla parçalamıştır. Bu işe Rusya başlamış ise hayrete mahal var mı?».

Barış hükümleri, diğer şartlar arasında, Padişah'tan, Çar Alexsandre'a 1400 milyon ruble ve bazı tebaasına da 10 milyon ruble borçlu olduğuna dair bir senet alınması şartını da ihtiva ediyordu. Bu maddeye rağmen Rus hükümdarı, «Hudutsuz dikkat ve özenişi ile, türk hazinesinin tam yoksunluğunu ve bu meblâğı ödedek imkânsızlığını lutfen nazara almayı kabul ediyordu.» Rus Çarı, 1100 milyon rubleden vazgeçmek suretiyle, bu yüzden mâruz kaldığı nakdî fedakâârlığa mukabil, diğer tâvizler arasında, bir de Sultan'ın kendisine verdiği Türk Batum, Ardahan ve Kars vilâyetlerini kabul etmeğe rıza gösteriyordu.

Devletler Hukuku galip devlet tarafından mağluba zorla kabul ettirilen harp tazminatı prensibine yer vermektedir, elverir ki tazminat galip devletin muhasamaları beslemek ve düşmanın karşı koyması yüzünden ortaya çıkan zarar ve ziyanı telâfi etmek amaciyle ihtiyar ettiği masraflara tekabül etsin. Ancak Rusya misalinde, harp tazminatı, galip tarafından başkasının sırtından zenginleşmek ve doymak bilmezliğini tatmin etmek amaciyle uygulanmış bir soygunculuk niteliğini almıştı. Bu suretle, soygunculuk, Sultan'a boyun eymekten başka hiç bir çare bırakmayan zorbalık teşebbüsü ile daha da ağırlaşmış bulunuyordu. Bu oyuna, ne Rusya'nın Türkiye'ye harp ilânı kararına mesnet olarak ileri sürdüğü zahirî sebepler, ne de milliyetler prensipi ile izahı kabil olan hileli

bir soygunculuğu, sanki Sultan'ın hür iradesinin bir tasarrufu yolu ile muhik göstermek zarureti dolayısiyle, başvuruluyordu.

Başka bir deyimle, bu bahane, gerçekte, zorba kuvvetin hakkından başka hiç bir şey olmayan bir muameleye hak manzarası vermeğe yarayan bir hileli değiş dokuş, bir sahtekârlıktan başka bir şey değildi.

1917 de bolşevik ihtilâli Rusya'da İmparatorluk rejimini tasfiye etti. Yeni hükümet, davranışlarında, yalnız hak ve adalet prensiplerinden ilham almak azmini ilân ve Brest-Litovsk Konferansında, kırk yıldan beri mahallî ahalinin dileklerine aykırı olarak yabancı boyunduruk altına konmuş olan Kars, Ardahan ve Batum illerini Türkiye'ye, kendi arzusu ile, geri vermeyi kabul etmişti. 3 Mart 1918 tarihli Brest-Litovsk antlaşmasının 4 üncü maddesine göre, Komünist Rusya, sözü geçen üç ilden garnizonlarını geri çekmeği ve mahallî ahaliyi, Türkiye ile mutabakat halinde yeni politik ve millî teşkilâtlarını tayinde temamiyle serbest bırakmağı kararlaştırmıştı. Antlaşmanın 4 üncü maddesi de, söz konusu illerin mukadderatlarını halkın oyuna müracaat yolu ile tayin etmelerini öngörmüştü. Referandum dürüstlük ve tarafsızlığın bütün garantileri ile yapıldı. Rus idari kesimlerî imkân nisbetinde muhafaza edildi ve evvelce seçilmiş olan yetki sahipleri her tarafta iş başında bırakıldı. Bütün bucaklarda, Brest-Litovsk antlaşması hükümleri gereğince, 19 yaşını bitirmiş olan her erkeğin tayin edilecek günde bucak merkezine giderek plebisite katılmak hakkına sahip olacağı aynı yetkililer tarafından halka ilân edildi.

Oy pusulaları iki renkte basılmıştı. Gizli oylama Rus nüfus defterleri esası üzerinde her cemaatin resmî zabıt tutan özel delegelerinin huzurunda yapıldı.

Plebisit şu sonuçları verdi :

1 — Ardahan çevresi :

Bu çevre 241 müslüman, 21 rum, 3 ortodoks ve molokan rus köyüne dağılmıştı. Nüfusu 68.873 müslüman, 15.007 gayri müslim olmak üzere 83.880 kişiden ibaretti (1). Oya katılma hakkı olan

(1) Bütün rakamlar Osmanlı İmparatorluğu Hariciye Nezareti evrakından çıkarılmıştır.

22.654 kişiden 22.602 si Osmanlı İmparatorluğuna katılma lehinde, 52 kişi de aleyhte oy vermişlerdir.

2 — Oltu çevresi :

147 köyden 141 i müslüman, 6 sı rum olup 18.206 müslüman ve 1.808 gayri müslim nüfustan mürekkep idi. Oy hakkını haiz 5.279 kişinin hepsi lehte oy kullanmıştır.

3 — Kars çevresi :

66.923 kişilik nüfustan 65.248 i müslüman, 1.675 i gayri müslim idi. Oya katılmayan 70 rus dışında 19.446 kişinin hepsi lehte oy vermiştir.

4 — Kağızman çevresi

29.569 kişilik nüfustan 28.372 si müslüman, 1.197 si gayri müslim idi. Adetleri 8.198 e yükselen oy sahiplerinden Horasan bucağının Başköy halkından 140 rum dışında geri kalanlar lehte oy kullanmışlardır.

5 — Artvin çevresi :

38.186 kişiden ibaret nüfusun 35.992 si müslüman, 2.194 ü gayri müslim idi. 10.842 oy sahibinden 10.831 i oy haklarını lehte kullanmışlardır.

6 — Batum çevresi :

9.646 erkek nüfustan 4.312 si oy hakkına sahip idi. 2.669 kişi lehte, 160 ı aleyhte oy vermiş, 1.483 ü çekimser kalmıştır.

Çürüksu, Guma ve iki Akara bucaklarının 64.026 kişiye yükselen nüfusundan 56.652 si müslüman, 7.374 ü gayri müslim idi. 16.309 kişi lehte ve 3 kişi aleyhte oy vermiştir.

Hülâsa, bölgenin bütün erkek nüfusu yekûnu 161.908 kişi olup, bunun 138.402 si müslüman, 23.506 sı gayri müslim idi.

Oy sahibi 87.048 erkek kişiden 85.124 ü oy hakkını lehte kullanmış, 1.919 kişi ise, ya aleyhte oy vermiş, veya çekimser kalmıştır.

Bütün bölgede ikamet eden 319.928 nüfus yekûnundan 273.691'i, yani % 80 i müslüman idi.

Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları, büyük çoğunlukla Türk olan bu halkları ana yurtlarından koparıp, din, dil ve âdet bakımından kendilerine tamamiyle yabancı bir devletin eğemenliği altına koymakla 1878 yılında adaleti ve milletlerin hakkı prensipini ağır bir ihlâle maruz bırakmıştı.

Türkiye ile Rusya arasında barışı yeniden kurmak üzere toplanan Berlin Kongresinin 6 Temmuz 1876 tarihli 14 üncü oturumunda söz alan İngiltere Başvekili Lord Salisbury, Kars ve Ardahan illerini galibin soygunundan kurtarmak için devamlı gayretler sarfetmişti. Bu arada Lord Salisbury kahraman mahallî halkın yabancı bir egemenliğe geçmeği reddettiğini kuvvetle ifade etmiş, fakat bu gayretler Rusların ısrarı karşısında neticesiz kalmıştı.

Brest-Litovsk antlaşması, 1878 haksızlığını tamir ettiğine göre, mukadderatlarını tayinde artık serbest bırakılan bölge ahalisi, Berlin Kongresinde kurulan yapmacık düzeni devirip çözülmez rabıtalarla bağlı bulundukları ana vatana kavuşmayı ezici bir çoğunlukla karar altına almış bulunuyordu.

1921 de, Moskova müzakereleri esnasında, Türkiye'nin kuzey doğu sınırları çizilirken, Antlaşma, Kars, Ardahan ve Batum illerinin kesinlikle Türkiye'ye avdetini kabul etmiş iken Batum'un limanı ile birlikte Sovyetler Birliğine bırakıldığını yukarıda belirtmiştik. Bu ayırmanın sebebi basit idi. Hem müstahkem mevki, hem de Bakû petrolleri pipe-line'inin varış noktası olarak Ruslar için özel önem taşıyan Batum şehir ve limanının Rusya'ya iadesi için, Stalin Türk Heyeti nezdinde bizzat araya girmişti. Buna karşılık olarak ta, Stalin, sınırı Arpaçay ve Aras nehirlerinin talveg'ini izliyerek çizmek suretiyle güneyde Türklere ilâve toprak vermişti.

Bu uzun izahlardan çıkan sonuç şudur: Söz konusu illerin Türkiye'ye avdeti, Molotov'un iddia ettiği gibi, Rusya'nın birinci dünya savaşı sonunda, makûs hal ve şartlar altında ve kendi zaif durumu yüzünden haklarından katlanmak zorunda kaldığı bir fedakârlık sonucu olmak şöyle dursun, aksine, milletlerin aşınmaz hakları ve emperyalist metod ve amaçların terki hakkında bolşevik ihtilâli tarafından kuvvetle ilân edilen prensipler gereğince sağlanmıştı. Ayrıca, bu geri verme, komşu iki devlet arasında uzun ve titiz müzakerelere konu olmuş ve âkibet Stalin'in araya girmesi ve isteği üzerine feda edilmesi, sınırın güneyindeki hudut tashihi ile aslâ haklı mukabilini ve telâfisini bulamayan ,düpedüz Türk ili Batum'un yeniden terki suretile sonuca ermişti.

Kars ve Ardahan illeri Türk varlığının, bölünmesi ve başkasına devredilmesi mümkün olmayan aziz topraklarıdır. Onların tarihi Türk, ahalisi Türk, asırlık mimarisi kezâ Türktür. Bu illerin geri verilmesi hakkındaki Rus talebi hiç bir makbul sebebe dayanamaz. Talep, sadece, bu stratejik illerde elde edilecek tepelerden itibaren, iç Anadolu'ya doğru uzanıp giden müdafaası güç büyük ovayı kontrol edecek şekilde Türkiye'yi tabiî savunma hududundan mahrum bırakmak gizli arzusu ile izah olunabilir.

B — Boğazlarda üs talebi

Molotov'un Boğazlarda üslere ait talebinin de, birincisi gibi, tarihi bir geçmişi vardı. Boğazlar meselesinin başlangıçlarına kadar çıkmaksızın, Rus gizli belgelerinde, ta 1913 yılında Dışişleri Bakanı Sazonov'un, Çar ikinci Nikola'ya verdiği raporda Boğazlar meselesinin Rus menfaatleri açısından tetkiki lüzumunu belirttiği görülür. Davanın birinci dünya harbinin ilk aylarından itibaren yeniden tetkiki neticesinde, meseleye çeşitli hal çareleri telkin eden türlü raporların hazırlanmasına imkân hasıl olmuştur. Bu hal tarzlarından biri de, Rusya'nın Belgrad Elçisi Prens G.N. Troubetzkoï tarafından ortaya atılmıştır. İstanbul'da Büyük Elçi N. de Giers'e 20 Ağustos 1914 tarihinde gönderilen bir telgrafta, Prens Troubetzkoï, Türkiye hakkında nazara alınmağa elverişli bütün imkânlar gamını gözden geçiriyor ve Rusya'nın, belirli şu veya bu hal ve şartlar içinde ne elde etmesi gerektiğini tayine çalışıyordu.

Türkiye'nin tarafsız kalması halinde, Rus diplomatı, barış zamanında, Karadenizde sahilleri bulunan bütün memleketlerin harp gemilerini Boğazlardan geçirme hakkını elde etmeleri lüzumunu belirtiyordu.

Türkiye'nin harbe katılması halinde, Prens Troubetzkoï, belirli bir tedric tesbitindeki güçlüğe rağmen, Rusya'nın, İstanbul Boğaziyle Çanakkale'nin çıkış mahallerinde, her iki sahilde, müstahkem mahalleri ele geçirmek suretiyle Boğazlar üzerinde rus kontrolünün kurulmasını arzuya değer buluyordu.

Daha sonra, S.D. Sazonov'a gönderdiği 26 Şubat 1915 tarihli telgrafta, Prens Troubetzkoï, düşüncelerine daha ziyade açıklık vermek fırsatını bulmuştur. Prens'e göre, Boğazlar Ruslar için «Yalnız bir vasıta değil, şimdiki harbi ve getirdiği fedakârlıkları meş-

ru kılan nihaî gayedir.» Rus diplomatı, şöyle devam ediyor: «Bana kalırsa, gerek Almanya ve Avusturya ile harp, gerek Fransa ve İngiltere ile ittifak ancak bu esas milli hedefimize varmak için kullanılan vasıtalardan başka bir şey değildir. Bu bakımdan Boğazların, bizim tarafımızdan veya müttefiklerimiz tarafından işgali, farksız ve önemsiz sayılamaz. Millî dâvada müttefiklerin sadece bize katılmaları dahi bana hiç hoş görünmüyor.»

«Meselenin kesin hal şekline gelince, biz ancak her iki Boğaz üzerinde tam kontrol kurduğumuz takdirde davamızın etkili bir hal tarzına erişebileceği kanısını belirtmeliyiz. Aksine, Müttefiklerimizin iştirakini kabul etmek karşılıklı münasebetlerimiz için sonun başlangıcı demek olur. Bu bakımdan yapılacak şey meseleyi kesin olarak lehimize halletmek (yani İstanbul ve bütün hinterland'ını açıkça ilhak etmek, bu kabil değilse, diğer hal tarzlarının en az kötüsü olarak, denizden ve karadan kontrolumuzu kurmakla yetinmek ve Boğazları Türkiye'ye bırakmaktır.»

Rus diplomatı raporuna son verirken bu plânın Türkiye'yi Buhara durumuna düşüreceğini itiraf ediyor. Fakat bu sayede, hiç değilse, Rusya ile müttefik devletlerin malî ve iktisadî menfaatlerinin korunacağı inancı ile teselli buluyor.

1917 ihtilâli ile Rusya'da durum değişmiştir. Barış Kararnamesinde, ihtilâlin mahsulü olan Sovyet iktidarı harbe dahil bütün milletlere ve hükûmetlere, ilhaksız, tazminatsız demokratik bir barış teklif etmiştir. Hal ve şartlar Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında her iki taraf için de yararlı bir dostluk ve işbirliği politikası kurulmasını kolaylaştırmıştır. Türkiye, milli mevcudiyeti için giriştiği ağır savaşta, Moskova Hükûmetinin gösterdiği yardımı daima gerçek mânasiyle değerlendirmiş ve olaylar kendisine Sovyetler Birliğine yardım mecburiyetini yüklediği zaman da, bu dostluk vecibelerini daima dürüstlükle yerine getirmiştir.

Yukarıda 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşmasından bahsedilmişti. Hatırlanacağı üzere bu vesikada Boğazlar hakkında şöyle özel bir hüküm mevcuttu: «Âkit taraflar, Boğazları bütün milletlerin seyrüseferine açmak ve Boğazların serbestisi hakkındaki hal tarzını düzenlemek görevini Karadenizde sahil sahibi devletlerin Delegelerinden Kurulu bir Konferansa bırakmak hususunda mutabıktırlar. Bununla beraber, bu konferansın kararları Türkiye'nin

mutlak egemenlik hakkına zarar vermiyecek ve İstanbul şehrinin güvenini ihlâl etmiyecektir.»

Bu maddenin Rus ilhamını taşıyan yazılış tarzı, zamanmda, Türkiye bakımından zararsız, hatta yararlı görülmüş olabilir. Gerçekte ise Antlaşmaya Boğazlar meselesinin ilerideki hal şeklinin hazırlanması yetkisini sadece Karadeniz'de sahili bulunan Devletlere kısmak suretiyle, Çarlık Rusyasının sadık vârisi Komünist Rusya, Karadenizi bir rus gölü haline getirecek, Boğazların kapanması prensibini karara bağlayacak ve bu suretle Boğazların fiilî kontrolunun merhale merhale kendi eline geçmesini sağlayacak olan sistemli çabaların ilk adımını atmış bulunuyordu.

Boğazlar hakkmdaki tartışmanın ertesi safhası 1923 de Lozan Konferansında cereyan etti. Bu alanda Sovyet Delegesi Çiçerin'in Konferansta Boğazların Türk olmayan bütün harp gemileri için kapalı kalması prensipini kuvvetle ve ustalıkla savunduğunu hatırlatmak kâfidir.

Rus tezinin Lozan'da İngiliz Baş Delegesi ve Konferans Başkanı Lord Curzon tarafından şiddetle yerildiği de malûmdur.

Lozan'da Çiçerin, Boğazlar satranç tahtasına Rusya'ya Karadenizde kesin hakimiyet sağlayacak olan ikinci paytağı yerleştirmiş ve netice olarak şu sözleri söylemişti: «Eğer bizim savunduğumuz Boğazlar sistemi kabul edilirse, Karadeniz'de sahili olan Devletlerle özel bir Konferansta kendi sahillerinin karşılıklı güven şartlarını tartışmağa hazırız.»

Moskova Antlaşmasının 5 inci maddesindeki prensipe ek mahiyetinde olan bu talep, Karadeniz'in, bu denizde sahil sahibi olmayan Devletlere kapanması ve aynı denizin gerçek bir rus gölü haline getirilmesi hedefini güden rus plânlarının daha geniş bir uluslararası alana nakli mânasını taşıyordu.

Montreux Konferansında Sovyetler Birliği Boğazlar rejiminin hallinde, Çarlık Rusya'sına hiç bir zaman nasip olmayan parlak sonuçlar elde etmişti. Montreux Antlaşması, Boğazları, Karadeniz'de sahil sahibi olmayan Devletlerin harp gemilerine kapamış, sahil sahibi Devletlerin gemilerine geçiş hakkını Türkiye'nin güvenliği ile ilgili bazı zorunlu kısıntılar altında hudutsuz kabul etmiş ve bu Devletlerin özel haklarını tanımıştı.

İşte bu kayde değer sonuçlar dolayısiyledir ki o zamanlar ortak güven prensipine hararetle bağlı olan Sovyetler Birliğinin Baş

delegesi Litvinov, Boğazlar üzerinde şu veya bu şekildeki eski rus veya Sovyet kontrolü hakkındaki iddialarını bir tarafa itip Konferansın vazifesini gereği gibi yerine getirdiği görüşünü kuvvetle ileri sürebilmişti.

Aynı münasebetle Litvinov tarafından Türkiye hakkında söylenen sıcak sözler, geriye bakılarak mütalâa edildiği takdirde, Sovyet diplomasisinin bu memleket hakkında gelecek yıllar için hazırlayacağı sürprizler ışığında âşikâr bir çelişme manzarası arzetmektedir.

Bu sürprizlere evvelâ 1939 yılında Saraçoğlu'nun Sovyetler Birliği ile bir yardımlaşma antlaşması imzalamak için Moskova'ya yaptığı seyahat esnasında; bundan sonra da, 1945 Haziran'mda Türkiye'nin Sovyet dostluğunu kazanması için kabul etmesi gereken şartların belirdiği Molotov-Sarper görüşmesi sırasında vâkıf olmuştuk.

Kremlin'in, Saraçoğlu'ya ilk müphem taslağını yaptığı ve Sarper'e bütün çıplaklığı ile izah ettiği taleplerin mânası, 1915 yılında Boğazlar meselesinin en az bahalı hal şekli olarak Prens Troubetzkoï tarafından ileri sürülen telkinin Sovyetler tarafından benimsenmesinden, yani Boğazlar bölgesinin Türk lafzî egemenliği altında Sovyetlerin askerî ve bahrî kontrolü altına konulmasından başka bir şey değildi.

KESİM 4. — BOĞAZLAR MESELESİ YALTA'DA

Kazablanka Konferansından beri büyük Müttefik Devletler, Türkiye'yi toplantılarının gündemine koymağı âdet edinmişlerdi. Bu suretle Türk meselesi Moskova ve Tahran Konferanslarında uzun uzun görüşülmüş olduğu gibi, Yalta ve Potsdam'da da yine müzakere konusu olacak idi.

Amerikan heyeti Yalta'ya (Şubat 1945) Boğazlar meselesinin tartışmasına faal surette katılma azmiyle gitmişti. Bu amaçla hazırlanan muhtıralar Rusya'nın serbestçe Akdenize geçebilmesi hususundaki asırlık arzusunu belirtmekte idi. Amerikan Heyeti Boğazlar üzerindeki Türk Kontrol hakkını tadil etmek amaciyle, Montreux Âkitleri Konferansının toplanmasını desteklemeğe hazır idi. Amerikan Heyetinin bu belirsiz tadil ile neyi kastettiğini kavramak güç idi. Montreux sözleşmesinin bünyesinde öngö-

rülen hükümlere uymak şartiyle, sözleşmeyi imza etmiş olan herhangi bir devlet, beş yılda bir defa tadil mekanizmasını harekete geçirmek imkânına esasen sahip idi. En yakın beş yıllık devre ise 1946 Ağustosunda nihayete erecek idi. Şu halde Âkitler arasında bulunan Sovyetler Birliğinin sözleşme ile tespit edilmiş kuralları izlemek suretiyle, itirazlarına yol açan hükümlerin tadilini tahrik etmesi kendi elindeydi. Öte yandan, tadil prosedürünün harekete getirilmesi halinde dahi, Amerikan Heyetince terviç edilen hal tarzının mahiyeti ve şümulü ne olabilirdi? Sözleşmeye göre tadilin ancak kısmî olabileceği herkesçe malûm bulunduğuna göre, istenilen değişikliklerin henüz yürürlükteki metni ihlâl etmeden yirmi senelik ömrü olan sözleşmenin genel düzenine zarar verecek genişliğe erişmesi söz konusu olamazdı.

Yalta'da, 10 Şubat 1945 tarihli toplantıda, Başbakan Stalin Boğazlar meselesi üzerinde rus görüşlerine dair bazı izahlarda bulundu. Stalin'e göre: Montreux sözleşmesi olayların gerisinde kalmıştı, çünkü Batı Devletlerinin Sovyetler Birliğine karşı büyük dostluk hissetmedikleri zamanda müzakere ve imza edilmişti. Sözleşmenin hazırlanmasında Japonya'nın hissesi Sovyet hissesinden daha büyük olmuştu. Nihayet sözleşme artık tarihe karışmış olan Milletler Cemiyeti ile bağlı idi. Montreux rejiminin işleyişi alanında, Stalin, Türklerin Boğazları, sadece harp esnasında değil, hatta harp tehlikesi halinde dahi kapamak hakkına sahip olduklarına işaret etti. Gerçi sözleşme İngiliz-Rus ilişkilerinin pek sıkı olmadığı bir devirde imzalanmıştı, fakat Stalin, şimdi, İngilizlerin Rusya'yı boğmak istediklerini sanmıyordu. Bütün bu sebeplerle Stalin, Rus menfaatlerinin hesaba katılmasını arzu ediyor ve Türkiye'ye Rusya'nın gırtlağını sıkmak imkânını veren bir durumu kabul etmenin tasavvur olunamayacağını belirtiyordu. Sözleşmenin tadili, Türkiye'nin meşru menfaatlarına zarar vermemeli idi. Neticede, Stalin, üç Dışişleri Bakanının Kırım Konferansını takip eden ilk toplantılarında bu konuyu ele almalarını telkin ederek sözlerini bağlamıştı.

Başkan Rovsevelt milletler arasında istihkâmlardan hoşlanmadığını açıklayarak sözle başladı. Başkan, Kanada ile Birleşik Amerika Devletlerinin, aralarında, bir asırdan beri üç bin mil uzunluğunda silâhsız bir sınırla yaşadıklarını hatırlattı ve bütün diğer hudutların da yakın zamanda aynı silâhsız rejim altına konması ümidini belirtti. Neticede Sovyetler Birliğinin hiç sıkıntıya uğramadan

sıcak denizlere iniş serbestliğini elde etmesi hususundaki kesin kanaatini açığa vurdu.

Başbakan Churchill de Montreux Antlaşmasının tadili lüzumunu kabul ederek konunun gelecek üç Dışişleri Bakanları Konferansında ele alınması hakkındaki Stalin telkinini makul bir fikir olarak selâmladı. Karadenizde en büyük Devlet sıfatiyle Rusya'nın dar bir çıkış kapısına bağımlı kalmaması gerektiği düşüncesini ifade ve Türkiye'ye, egemenlik ve toprak bütünlüğünün garanti edileceği teminatı ile birlikte alınan karardan bilgi verilmesini temenni etti.

Montreux rejimini çürütmek için Başbakan Stalin tarafından ileri sürülen deliller makul olmaktan uzak idiler. Bu konuyu eserin «Netice» kısmında ayrıntılarıyla ele alacağız.

Stalin tarafından ileri sürülen temelsiz fikirlerin, diğer iki Müttefik lider tarafından, hatta sudan bir reddine dahi girişilmeksizin kabulünü, bu fikirlerin öz kıymetinden ziyade, Sovyetler Birliğinin Müttefikler Koalisyonu içinde muhafazasına Büyük Britanya ve Amerika Birleşik Devletlerince verilen öneme bağlamak isabetli olur. Bu kabulden sonra, en âşikâr hakları tasarruf edilmekte olan Türkiye'nin fikri dahi alınmadan karar verme safhasına geçmek için atılacak bir tek adım kalıyordu. Montreux sözleşmesi hakkında Sovyet Hükûmeti tarafından sunulacak tekliflerin incelenmesi üç Dışişleri Bakanına havale edilmek suretiyle bu adım da kolaylıkla atıldı. Türk Hükûmetine, kendi haberi dışında olan bitenden münasip zamanda bilgi verme tali kararı, hiç şüphesiz, Türkiye'nin hak ve menfaatlerinin mümkün mertebe zarardan korunması kadar, Müttefik liderlerin vicdan huzurlarını korumak amacını da güdüyordu.

Küçük memleketlerin kaderi bakımından başkalarına ait en mukaddes hakları kapalı toplantılarda tasarruf hakkını kabullenen bir kaç büyük Devletten kurulu Direktuar'lardan daha tehlikeli birşey tasavvur edilemez. Cihan harbinin daha sonraki gelişmeleri, Devlet adamlarının neşredilen hâtıraları ve harbe ait vesikalar, gizli taviz politikasının meydana getirdiği zararların doğuşunu ve sebeplerini ortaya koymuştur. Aynı kaynaklar, Yalta Konferansının Türkiye'ye yönelttiği ve sırf bu memleketin akıl, basiret ve öngörüşü ile birlikte, iki anglo-sakson büyük Devletin daha sonraları göstermeğe başladıkları etkili işbirliği sayesinde savabildiği ihtilâtları doğuran vahim tehlikeyi de aynı suretle açığa vurmuş bulunmaktadır.

KESİM 5. — BOĞAZLAR MESELESİ POTODAM'DA (TEMMUZ 1945)

Potodam'da Türkiye ve Boğazlar konusunda vuku bulan müzakereler hakkında kesin bir fikir edinmek kolay değildir. Neşredilen çeşitli hâtıralar bu hususta sükûtu muhafazayı daha uygun bulmuştur. Bu bakımdan konu hakkındaki izahlarımızı, Konferans akabinde Ankara'ya verilen bilgilere ve Türkiye'ye karşı Sovyet niyetleri peyderpey meydana çıktıça ele geçen tamamlayıcı haberlere inhisar ettirmek mecburiyetindeyiz.

Stalin, Ankara'ya evvelce bildirilen taleplerini tekrar ele alarak Boğazlarda Sovyet kara ve deniz üsleri inşası isteğini bir defa daha belirtti. Yeni Amerika Cumhurbaşkanı Mr. Truman, Boğazların, üç büyük Devletten kurulu bir uluslararası otoritenin garantisi altında serbestleştirilmesi tezine Sovyet liderinin katılması için elinden geleni yaptı. Fakat Stalin uluslararası otoriteyi doğrudan doğruya Sovyet Kontrolüne tercih edilecek bir rejim olarak kabulden imtina etti.

Arada Başkan Truman, Avrupa su yolları meselesini şı beyanatla ele aldı:

«Su yollarının bencil kontrolü, Avrupa'da son iki asrın sürüp giden harp sebeplerinden biri olmuştur. Bu sözlerimle Tuna, Karadeniz Boğazları, Ren, Kiel Kanalı ve iki veya daha fazla Devlet arazisi arasına sıkışmış diğer bütün iç su yollarını kastediyorum. Amerika Birleşik Devletleri bu iç su yollarının hiçbir takyide tabi olmadan serbest denizciliğe açılmasını teklif etmiştir. Biz bu hal tarzının barış ve dünyanın gelecekteki güveni için önemli olduğu düşüncesindeyiz. Aynı suretle, seyrüseferin uluslararası otoriteler marifetiyle düzenlenmesini de teklif ettik. Bu ajansların vazifesi su yollarının kullanılmasını geliştirmek ve bütün milletler için eşit muamele sağlamak olmalıdır. Ajanslar, Amerika Birleşik Devletleri, Büyük Britanya, Sovyetler Birliği ve Fransa ile su yolları üzerindeki Devletlerden kurulu olacaktır.»

Boğazlar konusunda üç Müttefik Devlet arasında mutabakata varılamaması üzerine, Stalin, meselenin henüz olgunlaşmadığını, bu şartlar altında Sovyet Hükûmetinin konuyu Türklerle yeniden ele almağı daha uygun bulduğunu söyledi. Netice olarak, üç Hükûmet, Montreux sözleşmesinin günün şartlarına uymadığı ve yeniden gözden geçirilmesi gerektiği noktasında mutabık kaldılar. Bu mak-

satla meselenin Postdam'da temsil edilen üç Hükûmetten her biri ile Türk Hükûmeti arasında doğrudan doğruya görüşmeler yolu ile tartışılması kararlaştı. Öte yandan Başkan Truman, Türk Hükûmetini uluslarası kontrol sisteminin faideleri hususunda ikna etmeğe çalışmayı kendi üzerine aldı.

Potsdam Konferansı ferdasında Türkiye'nin karşılaşmağa mecbur olduğu durum bu idi. Tabloyu tamamlamak için, Türkiye üzerindeki Rus talepleri karşısında Amerikan ve İngiliz hükûmetlerinin davranışlarını aydınlatacak birkaç kelime ilâve etmek gerekmektedir.

Amerikan Hükûmeti, Türk-Rus görüşmelerinin, dostluk ve karşılıklı görüşlerin, mütekabil hürmet ruhu içinde ve Birleşik Amerika Devletlerinin desteklemek taahhüdü altına girdiği güvenlik düzeni prensiplerine aykırı yollara başvurulmaksızın gelişmeğe devam etmesi ümidini açıklamıştı. Büyük Britanya Hükûmeti ise, daha güçlü bir tutum almağı uygun bularak, Sovyet Hükûmetine şu hususları tebliğ etmişti:

1 — Yalta'da yapılan vaadlere aykırı olarak Moskova'nın, iki Müttefik hükûmete bilgi vermeksizin, Türkiye'den Montreux sözleşmesinin değiştirilmesi hakkında taleplerde bulunduğu hayretle öğrenilmiştir.

2 — Bu tarz talepler tek taraflı olarak ortaya atılamaz.

3 — Toprak talepleri bundan böyle Birleşmiş Milletler yasa ve teşkilâtının yetkisine tabi olup bu bakımdan bütün üyeleri ilgilendirir.

Ortaya atılan mesele hakkında kendi tutumunu tayin etmek mecburiyetinde bulunan Türkiye, bir taraftan, tatmin edilmeğe azimli Sovyetler Birliğinin muhtemel tepkilerini soğukkanlılıkla hesaplamak, öte yandan da, yardım ve destekleri kendisine lüzumlu olan iki anglo-sakson devletinin dileklerini ve iyi niyet jestlerini kollamak zorunluluğu karşısında bulunmakta idi. Halbuki Potsdam'da Amerika Cumhurbaşkanı tarafından ileri sürülen ve Büyük Britanya tarafından da desteklenen formül, belirsiz, bellisiz ve temamiyle uygunsuz idi. Ancak bu hal tarzının kayıtsız şartsız reddi, Türkiye bakımından, formülün mümtaz sahibini ve, dolayısiyle, Büyük Britanya Hükûmetini hoşnutsuzluğa uğratmak ve memleketi Kuzey komşusu karşısında yapayalnız bırakmak gibi vahim bir

mahzuru davet ederdi. Bütün lehte ve aleyhte mülâhazaları titizlikle hesapladıktan sonra Türk Hükûmeti, 1945 Ağustosunda, Londra ve Washington'a şu tebliğde bulundu: «Meseleyi millî açıdan olduğu kadar geniş ve liberal uluslararası menfaat zaviyesinden de mütalâa ettikten ve bu karmaşık meselenin bütün veçhelesini hesaba kattıktan sonra Türk Hükûmeti, geçiş serbestisine ve Boğazlar bölgesinde barışın muhafazasına Amerikan garantisinin katılmasındaki değer ve önemi takdir ederek, telkin olunan formüle *katılmağı şu şartlarla karar altına almıştır:*

a) Gerek anlamı, gerek uygulanmasında, Türkiye'nin egemenliğine ve güvenliğine hiç bir engel teşkil etmemesi, ve

b) Tavsiye edilen hal şeklinin, Türk-Sovyet ilişkilerinde hiç bir ihtilâfa yer bırakmayan bir yumuşama ve salâha sevketmesi ve Rus taleplerinin doğurduğu huzursuzluk devresine kesin olarak son vermesi.

Truman formülünü, Türk hak ve menfaatlerine riayet şartı altında kabul etmek suretile, Türkiye, bir taraftan Sovyetler Birliği ile müşkillerine, Büyük Britanya'nın yanında, ilk defa olarak büyük Amerikan demokrasisinin ağırlığını ve prestijini teşrik edebilmeği hesaplıyor, öte yandan da, formülün kabulü sayesinde, Moskova'yı, kabulü imkânsız taleplerini mümkün mertebe geri çekmek mecburiyetinde bırakmağı umuyordu.

Amerikan Hükümeti, Başkan Truman tarafından alenen izah olunan fikirlerden ilham alarak mesele hakkındaki görüşlerini 2 Kasım tarihinde bir nota ile Ankara'ya bildirdi. Potsdam'da, Birleşik Amerika Devletleri, Büyük Britanya ve Sovyetler Birliği arasında, Montreux sözleşmesinin tadili ve bu maksatla söz konusu Hükûmetlerin her biri ile Türk Hükûmeti arasında doğrudan doğruya konuşmalar açılması hususunda varılan mutabakatı hatırlattıktan sonra, nota, Türkiye'nin ve Karadeniz Devletlerinin menfaatleri ve bütün milletlerin ticaretleri bakımından rolü olan bu su yolunun serbestçe kullanılmasındaki öneme işaret etmek suretiyle, Amerika Hükûmetinin Boğazların kontrol ve istimalinin uluslararası güvenliği artıracak tarzda halli hususundaki kuvvetli ümidini belirtiyordu.

Bundan sonra beş yıllık tadilin gelecek vâdesinin 1946 da inkıza edeceğini hatırlatarak, Amerikan Hükûmeti, Boğazlar rejimi-

ni günün şartlarıyla ahenkli bir hale getirmek görevi ile uluslararası bir konferansın toplanmasını telkin ediyor ve, davet edilmesi halinde, bu konferansa katılmak arzusunu açıklıyordu. Amerikan notasına göre uyarlama şu prensiplerden mülhem olmalı idi:

1 — Boğazlar her zaman bütün milletlerin ticaret gemilerine açık bulunmalıdır.

2 — Boğazlar her zaman Karadeniz'de sahil sahibi Devletlerin *harp gemilerinin transit geçişine açık olmalıdır.*

3 — Barış esnasında ve müşterek mutabakat yolu ile tesbit edilecek sınırlı bir tonaj dışında, Boğazlar, Karadeniz'de sahile sahip olmayan Devletlerin harp gemilerine, sahil sahibi Devletlerin muvafakatleri veya Birleşmiş Milletler otoritesi altında hareket etmeleri halleri dışında, kapalı tutulacaktır.

4 — Sözleşmede, Milletler Cemiyeti sistemi yerine Birleşmiş Milletler sisteminin ikamesi ve, Âkit Devlet olarak Japonya'nın antlaşmadan çıkarılması gibi, Montreux rejimini günün icaplarına uydurmağa mâtuf bazı değişiklikler yer almalıdır.

Amerikan tebliğinin bir sevindirici, bir de kuşkulandırıcı tarafı vardı. Sevindirici idi, çünkü Potsdam'da Başkan Truman tarafından ileri sürülen beynelmilelleştirme formülünden uzaklaşıp daha sıhhatlı bir anlayışa varmakta idi. Aksine, kuşkulandırıcı idi, çünkü 2 nci kural, Rusların, herkesçe kabul edilmiş Devletler Hukuku kaidelerine karşı tam bir önemsemezlikle Karadenize izafe ettirmeğe çalıştıkları kapalı deniz hüviyetinin dolayısiyle kabulü mânasını taşıyordu. Amerikan tebliğinin diğer bir sıkıcı veçhesi de 2 ve 3 üncü kuralların birleşmesinden doğuyordu. Bu iki prensipin yan yana gelmesi, Karadenizde sahil sahibi olan ve olmayan Devletlere mensup deniz kuvvetlerinin Boğazlardan geçiş hakları arasında binbir güçlükle kurulmuş olan dengenin yıkılması tehlikesini davet etmekte idi. Pratik bakımdan, Karadeniz'de sahil sahibi Devletlerin harp gemileri için öngörülen mutlak ve sınırsız geçiş hakkı, Türkiye'nin en kuşkulu meselesini, hayati endişesini, başka bir deyimle Boğazların ve Marmara'nın güvenliği davasını yeni baştan alevlendiriyordu. Mahzur, sadece geçiş bakımından değil, aynı zamanda, Karadeniz'de sahili olan ve olmayan Devletler arasında harp zuhuru halindeki melhuz ihtilâfları itibariyle de ortaya çıkıyordu. Sahil sahibi Devletler lehine verilmiş olan şartsız ve sınırsız geçiş hakkı, bu Devletlerden herhangi birine her hangi bir anda

donanmasını Akdeniz devletlerinden birinin harp gemilerine veya limanlarına karşı ansızın saldırıda bulunmak ve, taarruz akabinde tecavüze uğrayan memleketin deniz kuvvetleri tarafından takip edilme endişesine kapılmağa lüzum görmeden ahdî hükümlerden faydalanıp Boğazları avdet istikametinde yeniden geçmek imkânını pekâlâ sağlayabilir ve bu durum da Türkiye'yi ihtiyarı dışında, tecavüzün suç ortağı rolüne düşürebilir veya onu katiyen arzu etmediği ve temamiyle yabancısı olduğu bir harbe sürükliyebilirdi.

Özellikle, muayyen bir tonajın üstünde geçiş imkânını sahil sahibi Devletlerin birleşik rızasına tabi tutan 3 üncü kaide söz konusu olunca, bir tek memleket tarafından kullanılacak vetonun dahi geçişi men etmesi ve bu suretle şarta bağlı bu hakkı kesin bir yasağa çevirmesi kolaylıkla tasavvur edilebilirdi.

Bütün endişelerimiz Ankara'daki Büyük Britanya ve Amerika Büyük Elçilerine tarafımızdan uzun uzadıya devamlı surette ve inceden inceye anlatılmakta idi.

İzah gayretlerimiz sayesinde Amerikan Hükûmetini, Truman tebliğinin İstanbul ve Boğazlar için vahim bir tehlike kaynağı olan 2 ve 3 üncü maddelerini geri çekmeğe ikna edebileceğimizi umuyorduk.

Amerikan telkinlerine Büyük Britanya Hükûmetinin tepkisi, konunun özel bir acelelik arzettiğini sarih tarzda belirtmeğe lüzum görmeden sadece Montreux sözleşmesinin gözden geçirilmesi hakkındaki Amerikan görüşüne katılmakla yetinmişti. Bu ihtiyatlı cevap, İngiliz Hükûmetinin Boğazlar rejimini Montreux sözleşmesinin dar çerçevesi içinde tutmak azminde olduğu belirli intibaını veriyordu.

6 Aralık tarihli cevabiyle Türk Hükûmeti, Amerikan Dışişleri Bakanlığına, Amerikan telkinlerinin tartışma esası olarak alınmasına muvafakatini, Boğazlar hakkında uluslararası konferansa katılmak arzusunu ve, Türkiye'nin bağımsızlığına, egemenliğine ve toprak bütünlüğüne hürmet ve riayet şartiyle toplantıda alınacak kararları kabul vaadini bildirdi.

KESİM 6 — RUS BASKISI ARTIYOR

Bir taraftan Türkiye, öte yandan da Büyük Britanya ve Amerika Birleşik Devletleri arasında bu karşılıklı temaslara devam

edilirken, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı açtığı sinir savaşı hergün daha geniş ve daha şiddetli bir nitelik alıyordu. Sovyet radyolarının günlük yayınlarına ve komünist basınının tecavüzlerine şimdi, ecnebî memleketlerde geniş Türk topraklarına tâlip çıkan ve bu maksatla Türkiye'ye karşı görülmemiş şiddette propaganda kampanyasına girişen ermeni komitelerinin yaygaraları da katılmış idi. Söylemeğe lüzum yoktur ki Türk basını büyük tehlike anlarında Türk milletini niteliyen azim ve cesaret vasıflariyle bu taarruzlara münasip tarzda mukabele ediyordu.

Türk Hükûmeti, medeni dünyanın, Sovyetlerce Türkiye'ye karşı meşru ve makul taleplere müstenit bir ihtilâfın, değil mevcudiyetini, hatta imkânını dahi kabulden imtina edeceği kanaatiyle durumu dikkatle izlemeğe ve karşılamağa devam ediyordu. İnsanlık, kudretli bir memleketin sadece kaba kuvvete güvenerek kendisinden daha küçük ve daha az kuvvetli bir komşusuna keyfi surette toprak ve üs talepleri yönelteceği ve zorla kabul ettireceği safhayı artık aşmıştır. Türk Hükûmeti, Kremlin'in, hür ve egemen bir milletin toprak bütünlüğünü ve şerefini ilgilendiren, kabulü imkânsız taleplerini geri çekmeğe karar vereceğini ummağa devam ediyordu. Her halükârda, Türkiye, her ne bahasına olursa olsun, boyun eğmemeğe azimli idi. İnsanların ve milletlerin hayatında, önemli bir kararın, sonucu, ölüm tehlikesi veya hicap zilleti arasında zâlim bir dilemma'yı ortaya koyduğu etkili anlar zuzhur edebilir. Birinci şık selâmete açık olabilir. İkinci durumda ise hiç bir kurtuluş veya yeniden itibara ermek yoktur. Cenevre'de uluslararası bir toplantıda, Ruslarla gerekirse ıztıraplı toprak fedakârlıkları bahasına elde edilecek uzlaşmanın faide ve mahzurlarını mukayese ettikten sonra toprak kaybı yolu ile varılacak bir hal şeklinin ehven olacağı neticesine varan Avrupalı bir politik şahsiyete, yukarıdaki tarzda cevap vererek telkinini reddetmiş idim.

Bir tüm plânı içinde ele alınan rus baskısı sadece politika ve propaganda alanına inhisar etmekle kalmıyor, aksine, çeşitli manzaralara giriyor ve Türk milletini şaşırtıp Kurullarından ve Hükûmetinden koparacak işitilmemiş, görülmemiş durumlar yaratmağa çalışıyordu.

Bu maksatla uygulanan usulleri bazı somut misallerle aydınlatmakta faide vardır.

Kars ve Ardahan vilâyetlerinin, Türkiye'den koparılabilirse, Sovyet Ermenistan Cumhuriyetine bağlanmaları mukadderdi. Bu

toprak talebine halka mal olmuş bir dâva manzarası vermek amaciyle, dünyanın çeşitli bölgelerinde Ermeni Komiteleri seferber edilmişti. Fakat faal muhayyilenin buluşları bununla da yetinmiyordu. Komünist Ermenistan Cumhuriyeti ile talep edilen topraklar arasında daha dolaysız bir bağ kurmak, Türkleri yıldıracak ve Türkiye ile başlayan çetin savaş sonunda Sovyet zaferinden faydalanacak olanların şevklerini kamçılayacak bir harekete girişmek lâzımdı. Bu yöndeki Rus teşebbüsü de kendisini göstermekte gecikmedi. Bir gün İstanbul'da Sovyet Başkonsolosluğu bir ilân yayınlayarak Kremlin'in, Sovyet Ermenistan'ına hicret etmek arzusunda olan Türkiye Ermenilerini Sovyetler Birliğine kabul etmek kararından faydalanarak, vize muamelelerini yaptırmak için Konsoloslukta kaydedilmeğe davet etti. Rus teşebbüsü garip bir mahiyet taşıyordu. Memleketlerini inkâr edip Rusya'ya hicrete davet edilen şahıslar Türk vatandaşı idiler. Demek ki Sovyet Büyük Elçiliği, bütün bir kitle Türk yurttaşlarını vatanlarına karşı borçlu oldukları sadakat bağlarından sıyrılarak gidecekleri komşu memlekette mahalli nüfusu artırmaya ve Türkiye zararına Sovyet yayılmasını muhik gösterecek demografik bir mesnet ortaya çıkarmağa davet etmekte kendisini serbest addediyordu. Buluş bakımından nezaketsiz, amaçları bakımından da etkisiz olan bu davranış, ancak uluslararası mücamele ile bağdaşması imkânsız edası ve eşkâle saygısız zihniyeti ile dikkati çekiyordu.

İlânın yayınlandığı ikinci gün İstanbul idarî makamları, birkaç yüz Ermeniden mürekkep bir dizinin tescil maksadiyle Sovyet Konsolosluğu bahçesinde beklemekte olduğunu Bakanlığa bildirdiler. Ertesi gün aynı manzara yine dikkati çekiyordu. Türk Hükûmetinin, tahkik neticesinde doğrulanan intibaına göre, Konsoloshane bahçesinde toplanan dilekçiler hayatlrını ve talihi yeni baştan denemek cazibesine dayanamayan başarısız, yeteneksiz şahıslardı. Ermeni Cemaatinin hürmete lâyık üyeleri, Türk ermeni vatandaşlarının ezici çoğunluğu Türkiye'de dürüst, sâkin ve mutlu bir hayat sürmekte ve kendilerini önü şüpheli bir maceraya terk etmeğe hiç istek göstermemekte idiler.

Türk Hükûmeti duruma pratik ve kesin bir çare bulmak zorunluluğunda idi. Meseleyi Başbakan Şükrü Saraçoğlu ile tartıştıktan sonra, kendisinden bütün İstanbul gazetelerinde aşağı yukarı şu tarzda bir tebliğ yayınlatmak talimatım aldım: «Ermeni ırkından bir takım Türk vatandaşlarının, Sovyetler Birliğince kendilerine

sağlanan fırsattan faydalanarak Türkiye'yi terketmek üzere Sovyet Konsolosluğuna vize talebi ile müracaatta bulunduklarını Cumhuriyet Hükûmeti haber almıştır. Hükûmet, Sovyet otoritelerinin hitabına uymak arzusunda olan şahıslara gereken kolaylıkların gösterilmesi için İstanbul idarî makamlarına gereken emirleri vermiştir.»

Bu tebliğin neşrini takip eden gün dileklerin adedi ansızın iki üç kişiye düşmüş, sonra hiç kimse kalmamış ve bu suretle psikolojik tesir elde edilmişti. Kullanılan usul, hem onun müteşebbisleri, hem de çağırıdan faydalanmak istiyenler için bir anda bütün etki ve cazibesini kaybetmişti. Mukabeledeki ince zekâ, fikir sahibinin hüviyetini açıkca belirtiyordu.

Sovyet diplomasisinin Türkiye'de güttüğü hedeflerin ve bu maksatla uygulanan metodların diğer öğretici bir misali Saraçoğlu Hükûmetini itibardan düşürmek ve yerine daha itaatli ve yumuşak bir Hükûmet getirmek gayretlerinde görülmekte idi. Şükrü Saraçoğlu, Kremlin nezdinde itibarını kaybetmişti, çünkü Moskova'da, 1939 da, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında yardımlaşma paktı imzası için ileri sürülen Sovyet şartlarını geri çevirmekten, Batılı Devletler ile İttifak antlaşmasını müzakere etmekten ve Büyük Britanya ve Amerika ile dostluk politikasına sadık kalmaktan sorumlu tutuluyordu. Saraçoğlu, Rus baskısından gereken dersi almamak ve bu suretle memleketinin politikasını Sovyet isteklerine uygun bir yöne sevketmemekten dolayı yeriliyordu. Halbuki bütün alâmetler, Kremlin'in Türkiye'ye karşı baskı ile karışık yıldırma politikasına girişirken bu taktiğin Türk milleti üzerindeki etkileri bakımından bir muhakeme ve teşhis hatası yaptığını isbat etmekte idi. Kremlin, manevî bitkinlik, tefrika ve uzlaşma arzusu beklediği Türkiye'de, cesaret, meydan okuma, çözülmez birlik, azim ve irâde görmüştü. Yukarıda sözü geçen başarısızlığa uğrayınca, bütün belirtiler atılgan baskı metodunu sinsi uysallıkla birleştiren yeni bir hamlenin yakınlığını göstermeğe başlamıştı. Bu yeni usul, Ankara'daki bazı ecnebi misyon şefleri marifetiyle kullanılacak diplomatik ikna usulü sayesinde hükûmet değişikliği sağlamağı gaye edinmişti. Her halde bu sefirlerin, bir taraftan, Sovyet Büyük Elçiliği ile dostane bağlarının, öte yanda da, gûya Türkiye'ye karşı duydukları özenişin, kendilerini Türk Hükûmetine dost nasihati vermeğe ehil yaptığı düşünülmekte idi.

1946 yılı Ocak ayında Londra'da toplanan Birleşmiş Milletler Genel Asamblesine katılan Dışişleri Bakanı Hasan Saka'ya Maliye Bakanı Nurullah Sümer vekâlet etmekte idi. Birgün Bakan, ecnebi bir sefirin kendi şerefine verdiği bir akşam ziyafetinden sonra, yaptığı garip konuşmayı bana nakletti. Likörlerin ikram edildiği anda ecnebi Elçi, Sümer'in koluna girerek kendisini tenha bir köşeye götürmüş ve gündelik hayatın önemsiz olaylarından büyük politikaya kadar bir çok alanları kapsayan konulardan bahis açmış. Nihayet görüşmenin başlıca konusunu ele alan Sefir, Türk-Sovyet ilişkilerini zehirliyen ve Avrupa politik durumu üzerinde de ters etkiler yapan can sıkıcı gerginlik üzerinde yorumlarda bulunmuş ve, netice olarak, kendi değerlendirmelerine göre, iki memleketi ayıran müşküllerin başlıca sebebini Kremlin'in Saraçoğlu Hükûmetine güvensizliğinde aramak gerektiğini gayet mahrem bir sır olarak Bakana tevdi etmiş. Şayet bu Hükûmeti daha makbul bir kabine ile değiştirmek mümkün olsaymış bütün gerginlik kendiliğinden uçar gidermiş. Bakan, bizzat üyesi bulunduğu Hükûmet hakkında verilen ve serbestce ifade olunan bu güvensizlik hükmünü derin bir hayret içinde dinlemiş ve ev sahibine, Türkiye'de hiç bir Hükûmetin Moskova'dan güven sağlaması imkânsızlığını belirterek patavatsız sefire veda etmiş. Ecnebi diplomatın davranışındaki bu görülmemiş pervasızlık üzerinde düşüncelere daldıktan sonra Bakanın isabetli mukabelesinin, kabilse, daha şiddetli tarzda tekrarında faide olacağı neticesine vardım. Gerçekten, uluslararası ilişkilerde misli görülmemiş müdahale ve yıldırma usullerine ancak bu suretle son vermek mümkün olacaktı. Neticede diplomatı büroma davet ettim ve hiddetimin belirdiği bir hazırlayıcı konuşma esnasında Hükûmeti tarafından hiç sebepsiz tahrik olunan nahoş bir olay hakkında düşündüklerimi söyledikten sonra derhal konuşmanın başlıca konusuna geçtim.

Muhatabıma kendisi ile Bakan vekili arasında iki gün evvel sefarette cereyan eden görüşmeyi duyduğumu açıklayarak, özellikle, Türk-Sovyet gerginliğinin sebepleri konusundaki sözleri üzerinde dikkatle durduğumu belirttim ve Bakana tevdi edilen görüşlerin gerçekten konuşma esnasmda kendisine söylenip söylenmediğini öğrenmek istedim. Hiddetimin derhal farkına varan ecnebi temsilci sualimin sertliğinden bu üzücü konuşmanın sonucu hususunda endişe duyduğunu her hali ile gösteriyordu. Nihayet, Diplomat, sefarette cereyan eden gayet samimi ve her türlü şekil

ve resmilikten yoksun bir hasbihal esnasında Bakana bazı şahsi görüşler belirtmekte sakınca görmediğini ve bana naklolunan sözlerin gerçekten kendi düşüncelerini aksettirdiğini itiraf etti.

Vuku bulan saygısızlığın gerçekliği kendi itirafiyle sâbit olunca muhatabıma şu sözleri söyledim: «Şimdiye kadar sizi meslekin kaidelerine hürmetkâr, dürüst bir diplomat olarak tanımıştım. Ancak madem ki bir sefirin esaslı vasıflarından olan ihtiyat ve ölçü ile bağdaşması imkânsız sözler söylediğinizi kabul ediyorsunuz, o halde şu uyarmayı yapmak mecburiyetindeyim: Sizin anladığınız mânada bir ecnebi memlekete güven telkin edecek bir Türk Hükûmeti ancak bir hâinler Hükûmeti olabilir. Türk milletinin iradesi hiç bir zaman böyle bir Hükûmetin kurulmasına müsaade etmiyecektir. Bu önemli mülâhaza bir yana, herkes bilmeli ki, bütün medeni memleketlerde olduğu gibi, Türkiye'de de, Hükûmetin millî işleri yürütmek için gereken güven ve otoriteyi aldığı bir tek kaynak vardır. Bu kaynak Büyük Millet Meclisidir. Hiç bir ecnebi devletin ve, özellikle, mesleki icabı hareketlerini ölçü, ihtiyat, tedbir ve dürüstlükle tayin etmek zorunluluğunda bulunan hiç bir ecnebi temsilcinin iç işlerimize karışmasına ve Hükûmete güven ve güvensizlik hükmü vermesine müsaade etmeyiz.»

Yüzü, güç durumu ve sıkıntısından kıpkırmızı olan muhatabım yerinden kalkıp ihtarımın kendi şahsına mı muzaf olduğunu sordu. Cevaben sözlerimin, kendi şahsına ve misalini takibe yeltenebilecek olan meslektaşlarına muzaf olduğunu belirttim.

Ecnebi temsilci, teşebbüsünü, Türkiye için duyduğu dostluğa ve Avrupa'daki gerginliği Türk-Sovyet buhranının tasfiyesi yolu ile hafifletmek arzusuna yüklemeğe çalışan birkaç itiraz sözü söylemeği münasip gördü ve çekildi.

§

1945 yılı Aralık ayında Türkiye üzerinde Rus toprak talepleri artmıştı. Bu defa Sovyet istekleri, Haziran ayında olduğu gibi resmi bir kaynaktan gelmiyor. Molotov'un teşebbüsüne müvazi olarak Sovyet radyo postaları ve gazeteleri, toprak isteklerinin gûya tarih ve halk alanında devamını sağlıyordu. Sovyet Gürcistan'ında tarih profesörü olduklarını iddia eden bazı şa-

hıslar tarafından hazırlanan ve Trabzon da dahil olmak üzere Karadeniz'deki Türk vilâyetlerinin Gürcistan'a ait olduğunu isbata uğraşan makaleler bütün Birlik basınında en geniş yayına konu olmuştu.

Ajansların bu yayınlara ait haberleri getirdiği günün akşamı geç vakit Büyük Britanya sefareti müsteşarı Knox Helm'in davetlileri arasına katılmıştım. Bir aralık Sovyet Büyük Elçisi ile karşılaştım ve bu taleplerin mânası hakkında kendisinden izahat istedim. Oldukça canlı bir tartışma esnasında Büyük Elçi, tarihcilerin ilmî verilere dayanan toprak taleplerinde bulunmaktan men edilemiyeceğini ve iadesi talep olunan vilâyetlerin vaktiyle Gürcistan'dan koparıldığı için şimdi geri verilmesi istendiğini iddia etti. Büyük Elçi'ye cevabımda, sözde ilmi verilerin söz götürmez tarihî olaylara istinaden yakın zamanda münasip şekilde çürütüleceğini, ancak bu noktadan sarfinazar, şayet Gürcüler tarafından uydurulmuş hayalî tarihe dayanan iddialar toprak taleplerine mesnet olacaksa Sovyetler Birliğinin bu hesapta ancak kaybedeceğini, çünki tarih, bütün dünyaca kabul edilen ve okutulan gerçek tarih, halen Rus olan topraklardan bir kısmının oldukça yakın bir zamana kadar Türkiye'ye ait olduğunu öğretmekte olduğunu hatırlattım.

§

İki memleket arasındaki ilişkilerin kötüleşmesi tehlikeli ihtilâtlara müsait ve uluslararası ölçüde önleyici bazı tedbirlerin alınmasını aynı oranda âmir bulunuyordu. Bu alanda Türk diplomasisine düşen görev Amerika Birleşik Devletlerini ve Büyük Britanya'yı, Sovyet Hükûmetini ihtilâfa yönelen tehlikeli yürüyüşünde durdurmağa elverişli bir tutum almak zaruretine ikna etmek için uygun fırsatları kollamak, bulmak ve gerekirse yaratmak idi. Memlekette hiddet son haddine varmıştı. Komünizme karşı nefret bütün milleti saran bir kin halini almıştı.

Biraz evvel işaret edildiği gibi durumun artan gerginliği ve halkın coşkunluğu Amerikan ve İngiliz Büyük Elçileriyle fikir teatisi lüzumunu ortaya koymuştu. Her iki diplomatı Dışişleri Bakanlığındaki büroma davet ettim. Kendilerine Gürcü Profesörlerin yayınlarından sonra Türk-Sovyet ilişkilerinin aldığı yeni manzaradan bahsettim. Çeşitli şekillerde tekrarlanan bu tahriklerin

komşu memleketin toprakları üzerine tamamiyle haksız ve abes talepler ortaya atmaya kadar vardığını belirttim. Bu isteklerin, Sovyetler Birliği de dahil olmak üzere, henüz bir kaç ay evvel Birleşmiş Milletler üyesi Devletler tarafından tecavüzden kaçınmak ve bütün milletlerin bağımsızlık ve toprak bütünlüğüne riayet hususunda resmen alman taahhütlere aykırı olduğunu hatırlattım. Sovyet davranışının fiilî alana henüz intikal etmemekle beraber, zihniyet bakımından maddî tecavüz kadar takbihi gereken manevî bir tecavüz teşkil ettiğini ilâve ettim ve Büyük Elçilerden, taahhütlere aykırı bu durum hakkında Hükûmetlerinin görüşlerini bana bildirmelerini rica ettim. Hiç şüphesiz her iki tarafa aynı tabirlerle yönelttiğim sual, Birleşmiş Milletlerin, Başkan Roosevelt tarafından alınan bir teşebbüsten doğmuş ve yasanın da Amerikan toprağında imzalanmış olması sebebiyle Amerika'ya hitap safhasında daha ziyade önem ve kuvvet taşıyordu.

Bu görüşmeden birkaç gün sonra Amerika Büyük Elçisi ziyaretime geldi ve Dışişleri Bkanlığmdan aldığı cevabı, elindeki kağıttan bizzat okuyarak, bana aşağı yukarı şu tebliği yaptı: «Amerikan Hükûmeti, Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında artan gerginliği dikkat ve endişe ile takip etmektedir. Hükûmet, tehlike karşısında korku ve telâşın dünya barışını kuvvetlendirmeğe yarayacak bir davranış olmadığı kanısındadır. Bu bakımdan Amerikan Hükûmeti ve milleti Türk milletinin mâruz kaldığı baskı karşısında gösterdiği cesaret ve azmi hayranlıkla izlemektedir. Toprak talepleriyle ortaya çıkan duruma gelince, Nezaret, bu talep yüzünden meselenin artık Türk-Sovyet ilişkileri alanını aşmış ve Amerikan Hükûmetinin ihlâline müsaade etmiyeceği Birleşmiş Milletler yasası sahasına intikal etmiş bulunduğu düşüncesindedir.»

Bu tebliğ bize Amerika Devletlerinin, Türkiye mukadderatına ve genel olarak Akdeniz güvenine karşı göstermeğe başladığı fiilî ilginin ilk kesin delilini getiriyordu. Büyük Elçi Wilson'un, Avrupa'nın selâmeti için ne derece hayatî olduğu pek yakından anlaşılacak olan bu Amerikan ilgisine nazarlara çarpan bir somutlaşma verme gayretleri, bir kaç hafta sonra, Amerikan Hükûmetini, çok mânalı bir jestle, iki torpido refakatinde Missouri adındaki harp gemisini, Kasım 1944 başında Washington'da vefat etmiş olan Büyük Elçi rahmetli Münir Ertegün'ün cenazesini Türkiye'ye nakil göreviyle tavzif etmeğe sevkedecekti.

Türkiye'ye karşı Amerikan ilgisi Türk milleti tarihinin en tehlikeli ânlarından birinde kendisini gösteriyordu. Şecaat ve yiğitliğe karşı insiyakî saygı gösteren duygulu ve cömert Amerikan milleti, uzun asırlar boyunca Türk milletini Batı medeniyetinin düşmanı olarak göstermeğe uğraşmış olan düşman propagandasının aldatıcı örtüsü gerisinde değeri bilinmiyen bir milletin hakikî çehresini sezmeğe başlıyordu. Bu karşılıklı buluşma ve tanışma her iki milleti, Amerikan anlayışı ve teşebbüsü sayesinde, ilişkilerini Şubat 1952 de Kuzey Atlantik antlaşması sinesinde ittifak bağlariyla tamamlanan fiilî bir işbirliği zirvesine yükseltmeğe sevkedecekti.

Aynı iyi niyet, aynı işbirliği ve dayanışma ruhu, Londra'da da görülüyordu. Bir aralık geçici bulutlarla örtülen Türk-İngiliz ilişkileri aydınlanmağa ve kuvvetlenmeğe başlamıştı. İki memleketin ortak ve sürekli menfaatlerinin şuuru, bu menfaatler üzerine her gün daha ağır bir tehdit getiren önemli ve müstacel meselelerin mütalâasındaki uzun mühlet ve gecikmelerle bağdaşamazdı. Fiilen, iki Hükûmet arasındaki diplomasi ve ilişkiler alanında mükemmel bir samimilik ve güven hâkim idi. Buna rağmen, havada tarifi güç bir huzursuzluk, iki memleket arasında zihinleri meşgul etmekten hali kalmayan bir nevi şüphe ve ipham mevcut olduğunu da açıkca gösteriyordu.

İlişkilerimizde aleni bir vuzuhun, tarafımızdan istismarı ve hatta gerekirse tahriki icabeden uygun bir fırsat beklediğini açıkça hissetmekte idim. Bu fırsat bir akşam, ansızın ve derhal ilâve edeyim, hemen hemen mucizevî bir tarzda zuhur etti. Hayatın bazan lûtuftan ziyade sıkıntı veya aksilik unsuru niteliğinde zuhur ediveren esrarlı tesadüfleri vardır. Sonuçları itibariyle Türkiye'nin istikrarına yeni bir kuvvet verecek olan bu hâtırayı ne zaman düşünsem, İngiliz şairi Litton Buliver'in şu sözüne hak vermekten kendimi men edemem: «Devlet adamı bir tek Hâmi'ye muhtaçtır: mutlu ân.» Gerçekten hayatın büyük fırsatlarından faydalanmak için tek hazırlık, kaderin bize getirdiği nimetlere ve tesadüflere uyanıklılıkla göz kulak olmak ve onlardan yararlanmaktır.

1946 Şubat ayının ortalarına doğru eşimle birlikte İngiliz Büyük Elçisi ve Lady Peterson tarafından verilen bir suareye davet edilmiştik: Hükûmet üylerini, ünlü politikacıları, Dışişlerinin yüksek memurlarını, kor diplomatiği, mâruf basın mensuplarını, hülâ-

sa başkentin başlıca şahsiyetlerini eşleriyle bir araya getiren parlak bir toplantı. Büfe muhteşem, caz sürükleyici ve neşe sâri idi. Günün olaylarıyla meşgul ve yüklü olan zihinler üzüntülerinden sıyrılıp bu ferahlık ve ruhî esenlik havası içinde bir kaç saat avunmak ihtiyacını duymakta idi. Saat 11 raddelerinde salonların birinde bazı dostlarla sohbet ettiğim bir ânda Sir Maurice yavaşca yanıma yaklaşarak bana ihtiyacı olduğunu söyledi. Kıpkırmızı olan siması belirli bir huzursuzluk ifadesi taşıyordu. Dans salonuna doğru birlikte giderken sükûtu muhafaza ettiği için bu kısa yolculuğun nedeni ile birlikte Büyük Elçinin bâriz sıkıntısını da bana açıklayacak olan izahları merakla bekliyordum. Dans salonunun kapısına vardığımız zaman, Büyük Elçi başı ile bir işaret yaparak bana sadece şu kelimeleri söyledi: «Şuraya bakınız.» Bir lahzada olan biteni kavradım. Pist, dans meraklıları tarafından boşaltılarak uzaktan merakla seyredilen iki şahsiyetin emrine terk edilmişti. Sovyet Büyük Elçisi Vinogradov, Dışişleri Bakan Vekili Nurullah Sümer'le birlikte pist üzerinde gayet samimi ve neşeli bir sohbete dalmış bulunuyorlardı. Sovyet sefareti mensuplarını da, kor diplomatik üyelerine borçlu olduğumuz bütün ilgi ve saygı ile pek tabii olarak, ihata etmek itiyadında idi. Ancak iki komşu memleket arasındaki münasebetlerin, özellikle son yıllardaki durumu, Vinogradov'un girişmiş olduğu sıcaklıkta sarmaş dolaşa katiyen müsait değildi. Sıkıntısı içinde Sir Maurice beni boş bir salona rica etti. Orada Müsteşar Knox Helm'in de katılmasıyla, dans meraklılarının büyük üzüntüleri içinde tam bir buçuk saat süren «pist» safâsını birlikte yorumlamağa başladık. Sovyetlerle münasebetlerimizin hâli, Majeste Kral'ın Sefaret binasının Türk-Rus flörtü için ideal sahne olarak seçilmesine şüphesiz müsait değildi. Bu noktada, Büyük Elçi'nin kaidelere bağlı mizacının katiyen hazmedemediği bir sapaklık, bir tabiata karşılılık şüphesiz vardı. Hiç bir suçu olmayan Bakanın sorumluluğunu tamamiyle bertaraf etmek şartiyle bu hususta Büyük Elçi ile mutabık idim. Bakanın mizacı, terbiyesi, nezaketi ve sevimliliği, cemiyet münasebetlerinde, kendisini, dostlarının ve görevi itibariyle temasta bulunduğu kimselerin arzularma uymağa mecbur ediyordu. Vinogradov, politikasının başarısı için bu sahneyi hazırlamağı lüzumlu bulduğu içindir ki Bakan pist üzerinde idi. Fikrime göre, bu şartlar altında, Sovyet Büyük Elçisinin ustaca manevrasından hiddetlenecek yerde, bize düşen vazife, bu davranışın sebep ve hedeflerini tahlil etmek ve olayın geleceğe ait tasavvurlarımızı zedelediği kanaatine

vardığımız takdirde de manevrayı en uygun tarzda bozmak çarelerini aramak olmalı idi.

Gece yarısından sonra Sümer, Büyük Elçi Vinogradov'dan ayrılarak küçük salonda bize katıldı. Bakan, bir az evvel İngiliz dostlarıma tarif ettiğim ruhî durum içinde, olaylar seyrinin ihtiyarı haricinde kendisini maruz bıraktığı tecrübeden sıkılmış, üzülmüş ve yorgun görünüyordu. Hâdise, hiç değilse, İngiliz Sefareti ile münasebetlerimizdeki sıkıcı veçhesi itibariyle ve lâtifeler içinde kolaylıkla halledildi. Saat de ilerilemiş olduğu için ev sahiplerine veda ederek ayrıldık.

Eşimle beni evimize götüren araba içinde uzun zamandan beri kolladığım fırsatı bana verdiğini sezmeğe başladığım olaydan dolayı şuurunda henüz itiraf edilmemiş bir sevinç duyuyordum. Zihnime gelen imkânların sezgi ve değerlendirilmesiyle ansızın zenginleştiğimi anlayarak, o gece, son ayların olayları yüzünden uzun zamandır hasretini duyduğum gerçekten sâkin ve huzur verici uykuya ilk defa nail oldum.

Ertesi sabah Başbakan Saraçoğlu'ya müracaat ederek bazı görüşlerimi arzetmek üzere Cumhurbaşkanımız nezdinde özel bir toplantı hazırlamalarını rica ettim.

İkimiz birlikte Çankaya Köşküne gittik. Memleketin en sorumlu mevkiindeki iki yüksek şahsiyetine İngiliz sefaretindeki hâdise hakkında bilgi verdim. Vinogradov tarafından Türk-Sovyet ilişkilerinin ıslâhı için Sümer'e yapılan telkinleri kendilerine anlattım. Bu açılışın son zamanlarda Türkiye'ye karşı uygulanan yıldırma politikasındaki başarısızlığın bariz itirafı mânasını taşıdığını belirttim. Teşebbüs, aynı zamanda, Kremlin'in memleketimizi içine almak istediği inzivadan sıyrılmak, ve Batı Devletleri ile dostluk ve işbirliği politikası kurmak için Türk diplomasisinin sarfettiği semereli gayretlerden duyduğu endişeleri de aksettirdiğine işaret ettim.

Türkiye'nin yalnızlığı, Sovyetler Birliği tarafından, bizimle işlerini, eski müttefiklerinin merak ve müdahalesinden uzak olarak, coğrafi komşuluğun sağladığı baş başa konuşmalarla halletmek amacıyla hazırlanmıştı. Bu ümit heba olduktan sonra, görünüşe nazaran, Kremlin aynı hedefe başka yollarla ulaşmak arzusunda idi. Vinogradov'un açılışı Sovyetler Birliği'nin, fiyaskoya uğrayan

şiddet ve yıldırma usulü yerine, gönül alma metodunu denemek eğiliminde olduğunu gösteriyordu. Baskı politikası ile Sovyetler Birliği Türkiye'nin karşı koyma azmini hiçe indirmek istemişti. Şimdi ise komşusuna hoş görünmeğe çalışarak Türkiye'nin Batı ile bağlarını koparmak, ona görünüşte bir dostluk sunmak, komşusunu dikkat ve itina ile sarmak ve yalnız kalacak olan Türkiye ile münasebetlerini, Molotov'un tabiri veçhile, Sovyetler Birliği ile Polonya arasında mevcut ilişkilerin samimiliği seviyesine yükseltecek tarzda davranışı ele almak kararında idi. Diğer bir deyimle Kremlin'in arzusu Türkiye ile hiç bir rakip dostluğa müsamaha etmiyen gizli bir içlidışlılık tesisi idi. Mevcut şartlar altında, bu oyunda, Türkiye'yi politikasından ayırmak, her gün artan Batı dostluklarından koparmak ve yeniden yalnızlık ve infirâda mahkûm etmek hedefi güden bir düzen görmemek kabil değildi.

Sovyetler Birliği için, Türkiye'yi, biri birini izleyen güleryüz ve yıldırma politikası ile cezbetmek vakti artık geçmişti. Yeniden başlayan sakıntılı ve hayatî yarışmada Türkiye ancak kaderini Amerika ve Büyük Britanya'ya bağlamak suretiyle selâmete kavuşabilirdi. Buraya kadar ifadelerim iki liderin dış politikalarının tam bir ifadesini teşkil ettiği için tasviplerini almak müşkil olmadı.

O ana kadar düşüncelerimin menfi kısmını anlatmıştım: Yani, Sovyet tekliflerinin cazibesine, Türk-Rus kompleksini basit taktik değişiklikler ve süresiz olağan düzenlerle halletmek gibi aldatıcı hülyalara kendimizi kaptırmamak lüzumunu belirtmiştim. Ancak düşüncelerimin bir de olumlu veçhesi vardı. Türk milletinin sağlam ve azimli davranışı uluslararası sahnede Türkiye'nin önemini her gün daha ziyade açığa vuruyordu. Vaktinde sezdiği olayları karşılayabilmek endişesiyle harp dışında kalabildiği için Türkiye şöhretli ordusunu masun tutabilmişti. Harbe katılmadıklarından dolayı evvelce Türk liderlerine yöneltilen sitemlerin yerini, şimdi, gelecek ihtilâfları vaktinde açıkca tahmin etmiş olmaktan dolayı çevresi genişliyen tavsip ve hatta sitayiş ifadeleri almıştı. Rus baskısı Türk azminin kayasına çarpmış ve Kremlin'i, güney komşusuna karşı daha yumuşak yollar kullanmağa sevketmişti. Türkiye'nin uluslararası durumu onu, hem Batı, hem Doğu tarafından elde edilmeğe çalışılan bir cazibe merkezi heybetine yükseltmişti. Türkiye'nin Batı lehindeki tercihi Sovyetler Birliğini, metodlarında menfiye doğru yeni bir karara ve son zamanlara kadar kullanılan şiddet yollarını yeniden uygulama zorunluluğuna sev-

kedebilirdi. Türkiye'nin azimli tercihi onu Rusya karşısında zaif duruma düşürmemeli idi. Amerika Birleşik Devletleri temenni edilen yönde, uluslararası sahnedeki etkileri gelecek aylarda daha vuzuhla hissedilecek olan apaçık bir istikamet almıştı. Şimdi bize etkili yardım sağlamak sırası Bilyük Britanya'da idi. Bu sahada ancak Türk-İngiliz ittifak antlaşmasının alenen teyidi suretiyle gayeye en uygun tarzda hizmet edilebilirdi. Henüz yürürlükte olmakla beraber, bu antlaşmanın varlığı ve etkililiği bir aralık Türk-İngiliz ilişkilerini gölgelemiş olan güçlükler ve, özellikle, antlaşmanın Mihver aleyhindeki sarih yönü yüzünden uluslararası çevrelerde şüpheler uyandırmakta idi. Mihver Devletlerinin tecavüzlerine ortak bir savunma kurulması amacıyla düşünülmüş, müzakere edilmiş ve ayrıca Sovyet ihtiyatî kaydı adlı protokolu da muhtevi bulunan Antlaşma, Türkiye'ye karşı Rus tecavüzü halinde İngilizlerin yardım niyetleri ve imkânları hakkında açık ve vazıh bir fikir vermiyordu. Bu kadar önemli bir noktanın vuzuha ermesi yalnız Türk milletinin azmine yeni bir hamle katmak ve Türkiye'nin uluslararası alanda istikrarını artırmakla kalmayacak, aynı zamanda, Sovyetler Birliğini silâhlı ihtilâf halinde ölçüşecek kuvvetler dengesi hususunda aydınlatmak gibi ek bir faideyi de sağlayacaktı.

Bu tez üzerinde uzun uzadıya izahlarda bulunduktan sonra netice olarak İngiliz dostlarımızla temasa geçmek ve kendilerini 19 Ekim 1939 tarihli İttifak Antlaşmasının alenî teyidi lüzumuna ikna etmek zaruretini belirttim.

Her iki lider telkinimi derhal kabul ve bu kararlarının uygulanması vazifesini de bana tevdi ettiler.

§

Aynı gün ecnebi şahsiyetlerle vâkı temas ve görüşmelerim, bir gece evvelki olayın uluslararası akislerinden endişe etmekte ne kadar haklı olduğumuzu isbat etmekte idi. Genel intibaa göre, Sovyetler Birliği yıldırma ve tehdit yolu ile Türkiye'den toprak ve imtiyaz koparma plânından vaz geçmiş ve daha yumuşak ve daha dostane yeni bir metod tecrübe etmek yoluna girmiş idi. Durumu, hatta, Türkiye'nin müsbet herhangi bir cevabı dışında sadece mukabelesiz oluruna bırakmak dahi politikamızın yönünü

spekülasyon ve düzme yayınlarla şüpheye düşürmek gibi yersiz bir netice doğurabilirdi.

Aynı günün akşamı Dışişleri Bakan Vekili Nurullah Sümer tarafından İngiltere Büyük Elçisi ve Lady Peterson şerefine verilen ziyafete davetli idik. Knox Helm de davetliler arasında idi. Yemek-briç fasılasından faydalanarak Sir Maurice Peterson'u yakalamak ve görüş ve imkânlarımızın takribi değerlendirilmesine yarayacak bir yoklamada bulunmak istiyordum. Büyük Elçi'nin derhal briç masasma geçtiğini ve Knox Helm'in de katılmasıyla karenin kurulmak üzere olduğunu üzüntü ile müşahede ettim. Derhal dostum Helm'in yolunu keserek kendisi ve Büyük Elçi ile birlikte bir gece evvelki olaydan almacak dersi tartışmak lüzumunu duyduğumu söyledim. Bir köşeye oturduk. Vinogradov davranışının sebep ve hedeflerini, tarafsızlık antlaşmasının feshinden beri Türkiye'ye karşı güdülen Sovyet politikasının bütün gösterileri ışığında tahlili ile söze başladım. Uluslararası durumumuza aşılamağa gayret ettiğimiz istikrar unsurlarının Kremlin'in manevralariyle ne suretle etkisiz bırakıldığını izah ettim.

Türkiye'deki Sovyet politikasının yıkıcı tesirlerini son aylar esnasında azaltan sebepleri birer birer saydım. Sovyet politikasının, geçen akşam Sefirin jesti ile şahit olduğumuz dinamik hamlesi karşısmda hareketsiz kalmaktaki ciddi mahzurları anlattım ve ortak menfaat adına, münasip bir demeç veya beyanatla Türk-İngiliz İttifak antlaşmasının teyidindeki zarurete işaret ederek sözümü bitirdim. Knox Helm'in ilk tepkisi telkin ettiğim fikrin Ruslar üzerindeki tesirleri hakkında endişe izharı oldu. O, benim güven unsuru telâkki ettiğim fikrin Sovyetler tarafından bir tahrik şeklinde yorumlanarak, âkibet, kaçınmak istediğimiz ihtimallerden daha kötü durumlarla karşı karşıya kalmamızdan korkuyordu. Dostuma böyle bir durumun hesapta mevcut olmadığım, Rusların karşı tarafta lüzumsuz kollamalardan ziyade cesaret ve güçlülüğe önem verdiklerini ve, kanaatime göre, Avam Kamarasında. Mr. Bevin'in Türk-İngiliz ittifak bağlarım açıklığa çıkaran uygun bir demecinin mevcut şartlar içinde rus avanslarına verilecek en isabetli mukabele olacağım söyledim. Meselenin oldukça geniş bir tartışmasından sonra, Helm'in, Sefarete döner dönmez, işi Büyük Elçiye anlatması ve üçümüz arasında temaslara ertesi günden itibaren devam edilmesi kararlaştı.

Ertesi gün büromda konu üzerinde konuşmalara devam olundu. Sir Maurice'e göre telkinim esas bakımından, hem ilgi çekici, hem de üzerinde durulmağa lâyık idi. Ancak sefir bir güçlükten çekinmekte idi. Ruslar İran'ı, Mart başında, yani iki haftaya kadar boşaltmayı taahhüt etmişlerdi. Büyük Elçi, arada, Türk-İngiliz İttifakının teyidi halinde, Rusların vaadlerinden vaz geçmeleri ihtimalinden endişe ediyordu. Bununla beraber, Sir Maurice, bizzat Mr. Bevin'e bir telegraf göndererek Türk telkinini tervic eder tarzda anlatmış. Ayrıca Nazıra, Londra'da bulunan Dışişleri Bakanı Hasan Saka'yı davet ederek kendisiyle konunun bütün veçhelerini tartışmasını ve bir karara varılmasını teklif etmiş. Büyük Elçi bu sözlerinden sonra yaptığımız müracaatı Hasan Saka'ya telleyerek Bevin ile temasa geçmesinin sağlanmasını benden rica etti.

Derhal Çankaya'ya giderek beni Başbakan ve Dışişleri Bakan Vekili ile birlikte bekliyen Cumhurbaşkanı tarafından kabul olundum ve ilk müsait intibalarım hakkında malûmat arzettim. Başkan önemli anlarda zengin yaradılışının çekici belirtilerinden olan «Kesif ve dikkatle hedefe yönelmiş» halini yeniden almıştı. Girişti̇ğimiz teşebbüsün nihayete ermesine kadar ne onun için, ne de benim için artık rahata yer kalmamıştı. Beni günün, hatta gecenin herhangi bir saatinde Çankaya'ya çağırtıyor, birlikte o ana kadar elde edilen neticenin titiz bir tetkikine ve beklenen sonuçların tahminî tahliline girişiyor ve gereken yeni talimatı veriyordu. Saraçoğlu ise, kendisine büyük bir sevimlilik veren tebessümü ile mert şahsiyetini belirten sükûnunu, sağduyusunu, iyimserliğini ve güven veren muhakeme kudretini göstermekte idi.

Hasan Saka'ya aynı gün gereken talimat gönderilmişti. Dışişleri Bakanı, alınan tertipler gereğince Büyük Elçimiz Cevat Açıkalın ile birlikte Bevin'i ziyarete giderek kendisine Türk dileğini izah etti. Sir Maurice Peterson'un raporu ile ziyaretin hedefinden esasen bilgi sahibi olan Bevin işi çarçabuk yürütmüş ve, konuşma bir tercüman delâletiyle cereyan ettiği için, Hasan Saka'ya son Moskova seyahati esnasında, Molotov'a, Büyük Britanya'nın Türkiye'ye karşı Sovyet politikasına ilgisiz kalamayacağını anlatmış olduğunu bildirmiştir. Şu halde Nazıra göre Sovyetler Birliği İngiltere'nin konu ile ilgili tutumundan bilgi sahibi idiler. Bu ilginin tekrar teyidinin, durumu aydınlatmak şöyle dursun, Kremlin'i kışkırtmak mahzurunu davet etmesi ihtimali mevcut imiş.

Türk müracatının esası hakkındaki fikrini böylelikle bir kaç kelime ile belirttikten sonra Bevin daha fazla tartışmaya lüzum görmeden ve hiç bağlantı yapmadan, sözü Türkiye'ye silâh verilmesi gibi teknik bir konuya intikal ettirmiş. Bu mesele esasen bir müddetten beri iki Hükûmeti arasında müzakere konusu idi. Kısa bir yorumlamadan sonra Bevin bu meseleyi de menfi sonuca bağlamış.

Bu suretle Türk dileği tam bir red cevabına maruz kalmış oluyordu. Bevin tarafından verilen menfi cevap, dış politika meselesinin kısa müzakere ve tasfiyesinin, bizzat politik meseleye verilecek karara bağlı ve tabi bulunan teknik ve ârızî bir konunun reddi vesilesiyle vuku bulması bakımından büsbütün ağır bir nitelik taşıyordu. Hasan Saka, Bevin'i ziyaretinden sonra Londra'yı derhal terkettiği için yeni talimat gönderilmesi ve yeni bir ziyaret talebi artık bahis konusu değildi. Kötü haberi getiren telegraf bir pazar günü öğleden sonra elime geçmişti. Tamamlayıcı ve mümkün ise bir az huzur verici haberler alabilmek ihtiyaciyle Knox Helm ile telefonda temas ettim. Boş ümit, her şey kaybolmuşa benziyordu. Büyük Elçi kısa bir süre ile Ankara'dan ayrıldığı için Knox Helm ertesi sabah erkenden beni Bakanlıkta ziyarete gelmeği vaadetti.

Ertesi sabah Helm büroma saat 9 da geldi ve saat 13 de Bakanlıktan ayrıldı. Bir az hararetli olmakla beraber iki dost arasında güven ve samimiyet içinde geçen tartışma esnasında söylenmiş olan sözler bu incelemenin çerçeve ve imkânlarını aşar. Benim tarafımda hayal kırıklığı ve vuzuh talebi ve karşı tarafta savunma, diretme ve İngiliz sükûtunun durumda hiç bir şeyi değiştirmiyeceğine inandırma gayretleri, konuşmanın çerçevesi işte bu idi. Saat 13 te, ayrılmak için ayağa kalkarken, uzun izahlarımı dinlemiş olan Knox Helm, tarafımızdan telkin olunan tarzda bir beyanda bulunmanın lüzumuna kesin surette inanmış görünüyordu. Bevin'e derhal bir telegraf göndermeği vaad ve talebimin bu defa kabul edileceğini sandığını temin ederek müsterih bir eda ile yanımdan ayrıldı.

Ümitli bekleyiş durumunda bir kaç gün geçti. 21 Şubat gecesi, sabah saat 2 de telefon ziliyle uyandım. Anadolu ajansının nöbetçi memuru, Avam Kamarasında cereyan eden bir dış politika müzakeresi esnasında Mr. Bevin tarafından Türkiye hakkında yapılan beyanatı bana okudu.

Bu uzun dış politika müzakeresi esnasında, Nazırın Türk-Sovyet ihtilâfı hakkında söylediklerini ajanstan aldığım tarzda aşağıda naklediyorum :

«Türkiye hakkında bir iki kelime söyleyebilir miyim? Bu da Orta Doğu hakkındaki tartışmada önemi olan bir mesele. Konuyu Moskova'da ele aldım. Avam Kamarası huzurunda açıkca itiraf etmek isterim ki Majeste Kral Hükûmeti her iki taraftaki basın polemikleri yüzünden ortaya çıktığı intibaını veren sinir harbinden endişe duymaktadır. Uluslararası barışı tehdit eden en büyük tehlikelerden biri, yanlış öncüllere istinaden yapılan, anlaşmazlıklar doğuran ve insanları taşkınlığa götüren basın polemiğidir. Bence bu çok fena bir şeydir. İhtilâfta iki nokta var. Birincisi iki vilâyet, öteki de Çanakkale meselesi. İki vilâyet meselesi hakkında, okuduklarımdan anladığıma göre, Türkiye ile Rusya arasındaki hudut, galip ile mağlup, bozguna uğramış bir Türkiye ile birinci dünya harbinden kendi kusur ve hatası haricinde iyi durumda çıkmayan bedbaht bir Rusya arasında tesbit edilmiştir. Şu halde bu sınıra kuvvetle kabul ettirilmiş bir sınır demek caiz değildir. Benim bilgime göre bölgede o kadar geniş nüfus hareketleri vuku bulmuştur ki, milliyet meselesi bahis konusu olamaz. Esasen hudut bizzat Başkumandan Stalin tarafından çizilmiş olduğuna göre meselenin şimdi bir ihtilâfa ve sınır harbine yol açması teessür uyandırır.

«Çanakkale meselesi farklıdır. Dün birisi, 1914-18 de İstanbul'u Çar'a verip vermediğimizi sordu. Birinci dünya harbi esnasında, o zamandan beri her İngiliz Hariciye Nazırını bezdiren şu veya bu tarzda bir çok kötü şeyler yapmışız. Moskova'nın düşüncesine göre, şimdi Ruslara, Çarlara nazaran daha aşağı muamelede bulunuyormuşuz. Ben böyle bir şey yapmak istemem. Yalnız şu var ki, vaktiyle Çarlara yaptığımız vaad şimdiki modern dünyada Birleşmiş Milletler zamanında artık lüzumsuzdur. İster müttefiklerimiz Türkiye ve Rusya ile birlikte, ister bu iki memlekete, bizsiz ve kendi aralarında, Montreux sözleşmesinin gözden geçirilmesine imkân vermek isteriz. Ancak bunu yaparken bu su yolunun uluslararası veçhesini gözden uzak tutmamak kaygısındayız. Bir devletin, belirli bir mahalde başka bir devlet aleyhine üslere sahip olmasının dünya barışına bir hizmet olacağına kani değilim.

«Türkiye ile aramızda bir Antlaşma mevcut olduğunu belirtmek lüzumunu hissediyorum. Açık konuşarak şunu söylemek is-

terim ki Türkiye'nin peyk haline getirilmesine razı olamayız. Türkiye'nin bağımsız olmasını istiyorum. Sovyet Rusya ile Türkiye arasındaki dostluk Antlaşmasının yenilenmesini temenni ediyorum. Bunun bizim dostluk Antlaşmamızla çelişeceğini sanmıyorum. Şunu da ilâve edeyim ki, aramızda güvenin doğmasına hizmet edecek unsur, her ikimizin de, bu mesele karşısında âdil ve dürüst bir davranışta olmamızdır.»

Bevin'in demeci Türkiye'nin uluslararası durumuna yeni bir ağırlık ve sağlamlık unsuru katan önemli bir gelişme idi.

Bu olaydan iki gün sonra bazı Hükûmet üyeleriyle birlikte Başkan nezdinde bulunuyordum. Yemek sonunda Büyük Elçi Vinogradov'un Büyük Millet Meclisi üyesi ve meslekten gazeteci Şükrü Esmer ile bir konuşmasına dair haber geldi. Derhal davet edilen seçkin gazeteci Başkan tarafından kabul olundu. Bu zatın intibalarına göre Sovyet Büyük Elçisi, Bevin nutkundan ve tesirlerinden oldukça şaşkın ve huzursuz görünüyormuş. Büyük Elçi, Bevin demecini tahrik faaliyetinin Ankara'da düşünülüp harekete getirildiğini ve Türkiye'nin Batı Devletleri safına katılmasının da kendi tercihi ile vuku bulduğunu öğrendiğini belirtmiş. Sovyetler Birliği, aynı memleketin, aynı zamanda, hem Moskova'nın, hem de Batı'nın dostu ve müttefiki olmasını kabul edemezmiş. Sovyetler Birliği Türkiye dostluğunu, bölünme halinde değil, inhisar halinde idame etmek istermiş.

Tevdi edilen bu sırlar kendi sezdiklerimize bir şey katmıyor, aksine, tahminlerimizi teyid etmek suretiyle Bevin demecinin isabet ve değerini daha da artırıyordu. Hem Kremlin, hem de diğer başkentler ve türk milletinin nazarında Türk-İngiliz İttifakı yeniden hayata ve zindeliğe kavuşmuştu. Washington'da ve Londra'da elde edilen teminat sayesinde Türkiye daha rahat ve serbest nefes alabiliyordu. Türkiye, makûs talihin yönünü değiştirmişti. İtibari günden güne artıyordu. Gerçekten, 1945 te Avrupa ve Ortadoğuda vuku bulan olaylar, Birleşmiş Milletlerde Türkiye'yi istikrar ve güven unsuru olarak ön plâna çıkarmıştı. İngiliz milleti de Türkiye ile dostluk ve ittifakın kıymetini bir defa daha anlıyordu. Bevin demecinin parıltısı ile daha ziyade güç bulan bu İttifak, Cumhuriyet politikasının temellerinden biri olarak kalmağa devam edecekti.

Bütün bu teşebbüslerin mes'ut sonuçlanmasından hasıl olan sükûn devresi, bize, çok önem verdiğim uluslararası bir millî bor-

cu eda etmek imkânını verecek nitelikte idi: UNRRA (1) ya katılmamız meselesi. İç politika alanında gereken hazırlığı yaptıktan kısa bir zaman sonra, Ankara'ya gönderilen eski dostum Büyük Elçi Cornelius Van H. Engert başkanlığındaki heyetle açtığımız müzakereler on gün içinde tamamlandı. Türkiye, harpten doğan beşerî acıları yatıştırmak idealini güden bu uluslararası dayanışma eserine diğer Birleşmiş Milletler gibi kendi payını ödemek ve UNRRA Merkez Teşkilâtının nazik şükranlarına muhatap olmaktan mutluluk duyuyordu.

Türkiye dış politikasının ileriliyen olumlaşması Sovyet Hükûmetini, olayları yeni baştan gözden geçirerek tahlil ve devamlı surette değişen şartlar ışığında geleceğe ait tutumunu tayin etmeğe sevkedecekti.

Yaz mevsimi henüz başlıyordu. İstanbul'un özellikle bu mevsimde büyüleyici güzelliğinin binlerce ziyaretçiyi Boğaz kıyılarına çektiği malûmdur. Hiç şüphesiz, İstanbul ikliminin zevkinden faydalanmayı arzu eden Büyük Elçi Vinogradov, bir gün bana telefon ederek iki ay izin aldığını ve dinlemek üzere Boğaz içindeki yazlık sefaret binasına gitmeğe karar verdiğini bildirdi.

Büyük Elçinin ayrılışına rağmen ben bu yatışma devresinin câliliği hususunda hiç bir hayale kapılmıyordum. Büyük buhranın bir müddet sonra, Montreux sözleşmesince öngörülen beş yıllık tadil vâdesi sona ermesi vesilesiyle, Ağustosta ortaya çıkacağını hissediyorudm. Bu itibarla, bir hafta sonra, Temmuz başlarında çalan telefonu elime alıp da Vinogradov'un, kendisini saat 12.30 da kabul etmekliğimi rica eden âşina sesini duyunca her şeye rağmen biraz hayret ettim. Randevu derhal tesbit edildi. Saat 10 buçuk idi. O anda yaşamakta olduğumuz buhranlı devrenin kendisine has olaylarını fırsat düştükçe anlatmak suretiyle, sık sık zuhur eden ve beklenmedik durumlara azim, ölçü ve itidal ile karşı koyabilmek için sükûnumuzu muhafazaya çalışarak Ankara'da sürdüğümüz gergin hayatın safhalarını canlı misallerle aksettirmek istiyorum.

Büyük Elçinin acele dönüşü henüz başlamış olan iznini daha başında kestirecek ciddi bir sebebe delâlet etmesi lâzımdı. Bu se-

(1) Birleşmiş Milletler yardım ve kalkınma idaresi, harp yüzünden yerlerinden oynatılan şahısların yerleştirilmeleri, iaşeleri ve yeni hayatlarına intibakları için 1943 yılında kurulmuştur.

bep hem önemsiz, hem de gayet mühim olabilirdi. Sovyet Büyük Elçiliği ile muallak olan bazı önemli işlerin dosyalarına süratle göz gezdirmek istedim ve en yakın mesai arkadaşlarım da dahil olmak üzere, herkesin beni randevu saatine kadar yalnız bırakmasını rica ettim. Yalın ve koruyucu düşüncelere elverişli yalnızlık, beni kısa bir müddet sonra Büyük Elçi ile, ne kadar ciddi olursa olsun, herhangi bir konuyu tartışabilecek ruhî hazırlığa ve güce ulaştırdı. Belki çok değersiz, fakat belki de Türkiye için çok önemli ve hayatî bir olaya intizar halinde geçirilen uzun ve heyecanlı dakikalar! İki saatlik bekleme esnasında, gelecek anlarda zuhur edebilecek herhangi bir durumu fütursuzca karşılamak için yüreğimde hissettiğim cesaret ve azmi, Türk milleti gibi kahraman bir ulusa mensup olmak gururundan aldığım vuzuh, bağlılık ve heyecanla hissediyordum.

Büyük Elçi büroma sevimli bir tebessümle girerek bütün endişelerimi dağıttı: Belirsiz bir süre için derhal Moskova'ya gitmek emrini aldığını ve bir gün sonra hareket edeceği cihetle bana veda etmek istediğini derhal açıkladı.

Olayların bu akla gelmiyen gelişimi karşısında tabii ferahladım. Büyük Elçi ile görüşmemiz uzadıkça, her an artan kaygı içinde büromda ne olup ne bittiğini bekleyerek sabırsızlanmakta olan yakın arkadaşlarımı içimden biraz gülümsiyerek düşünmekten kendimi men edemiyordum.

Büyük Elçinin ziyareti ile güttüğü gaye elde edildikten sonra samimi bir konuşma esnasında çeşitli meseleler sıra ile ele alındı. Boğazlar üzerindeki rus istekleri hakkında Vinogradov, bu talepleri, Akdeniz'den Karadeniz istikametinde gelişecek bir tecavüze karşı Sovyetler Birliğinin fiili garantiler sağlanması zorunluluğu ile muhik göstermeğe çalıştı. Büyük Elçiden Akdeniz'deki bu müteca vüzzün ismini belli etmesini rica ettim. Türkiye mi? Söz konusu olamaz. İtalya mı? Mağlup olmuş, idare şeklini değiştirmiş, halkının refahını sağlamağa yönelen sâkin bir çalışma hayatı sürmeğe azimli bir memleket. Fransa, İngiltere, Amerika mı? Bunlar da bizzat kendileri tecavüze uğramazlarsa, anayasaları icabı, bir harbin teşebbüsünü ele almaları imkânsız demokratik memleketler. Bu devletler, dişlerine kadar silâhlı kalmağa devam eden Rusya karşısında terhis muamelesini, hatta güven zaruretlerini de feda edecek derecede geniş tutmak suretiyle, barış azimlerinin heyhat! çok süratli ve ihtiyatsız bir delilini vermemişler mi idi? «Eğer, dedim,

Sovyetler Birliği herhangi bir tehlikeye karşı tedbir almak istiyorsa, onun için en mükemmel garanti, Boğazlarm uyanık ve dürüst bekçisi Türkiye ile dostluktur. Bu husus bir yana, şayet Sovyetler Birliği, hayalî bir tecavüzü önlemek için güney komşusunun bağımsızlığı bahasına onun sırtında teminat sağlamak ihtiyacını duyuyorsa, bizzat Türkiye'yi, zaman zaman güneye doğru hamleleri dış politikasının değişmez davranışı haline gelmiş olan büyük Rusya devletinin tecavüzlerine karşı muhafaza etmek için acaba ne yapmalıyız?

Bu suale Büyük Elçi, Sovyetler Birliğinin Türkiye'ce korkulacak tarafı olmayan barışçı bir devlet olduğunu söylemekte yetindi.

Tatmin edici vasfı şüphe götüren bu cevap üzerine konuşma sona erdi ve Büyük Elçiye büromdan en iyi dileklerimle teşyi ettim.

Bu sırada Türkiye'de genel seçimler yapılıyordu. Neticede Saraçoğlu Hükûmeti çekilmiş ve, Dışişleri başında Hasan Saka ipka edilmek suretiyle Recep Peker başkanlığında yeni bir Hükûmet kurulmuştu.

Saraçoğlu büyük bir Devlet adamı, büyük bir parlemanter, mükemmel bir müzakereci ve heyecanlı bir vatansever idi. Hükûmet hizmetine girdiğim zaman benim ilk Şefim olmuştu. İşbirliğimizin bu ilk safhasından itibaren aramızda hiç bir zaman eksilmiyen gayet derin bağlar doğdu. Kaçınılmaz fasılalar dışında, uzun yıllar kendisiyle çalışmak mutluluğuna ve mazhariyetine erdim. Saraçoğlu büyük ruh ve gönül hasletlerine sahipti. Çevik zekâsiyle, meselelerin özünü birden kavramak, olumlu ve zaif taraflarını keşfetmek ve süratli kararlar almak hasletini haizdi. Güler yüzlülüğü, bütün mesai arkadaşlarma karşı devamlı ilgisi ve tavazuu, kendisine etrafındakilerin bağlılığını ve sevgisini sağlıyordu. Aldığı kararların iş arkadaşları tarafından tartışılmasını istiyen, itirazları hoş gören ve vârit olabilen telkinleri müsbet karşılayan nadir şeflerdendi. Bir meselenin halli için kendisine daha isabetli fikirler verildiği zaman kendi görüşlerini geri çekmekte hiç tereddüt göstermezdi. Memlekete nefsini vakfedişine, feragatine ve görüş keskinliğine her zaman hayranlıkla şahit oldum. Sıra ile idare ettiği Maliye, Adalet ve Dışişleri Bakanlıklarında kuvvetli şahsiyetinin izini bırakmıştı. Başkan İnönü tarafından 1942 de

Başbakan seçilmiş ve memleketi harpten doğan her çeşit ihtilâflar arasında idare etmek gibi çok çetin bir vazife ile karşılaşmıştı. Bu yüzden sıhhati bozulmuş ve bir kaç sene sonra vefatına sebep olan hastalığa yakalanmıştı. Bu münasebetle eski Şefimin hâtırasına derin sevgi ile tâzimlerimi sunmayı bir gönül görevi sayıyorum.

Bu bölümü bitirmezden evvel ecnebi topraklarda edindiğim bir intibaa burada kısaca işaret etmek isterim. 1946 yılı Nisan ayında Milletler Cemiyetinin sonuncu Asamblesine gidecek Türk Heyetine Başkan seçilmiştim. Toplantıda cihanın hemen hemen bütün memleketlerine mensup seçkin şahsiyetleriyle temasa geçmek fırsatını bularak Türkiye'nin kararlı ve azimli politikasının her tarafta yarattığı derin tesiri müşahede etmekten derin bir mutluluk duymuştum.

Avdetim esnasında Paris'ten geçerken, Fransa Dışişleri Bakanı M. Georges Bidault'ya bir nezaket ziyaretinde bulundum. Fırsattan faydalanarak kendisine Türkiye'nin Boğazlar meselesindeki tutumunu izah ettim, yürürlükteki rejimin ancak Montreux sözleşmesini imzalayan Devletlerin bir araya gelecekleri bir konferansta tadil edilebileceği tezi üzerinde ısrarla durdum ve Fransa'nın, ihtilâfın devamı ve müzakereler esnasında Türk görüşünü desteklemesi ümidini belirttim. M. Bidault izahlarıma teşekkür ve bana Fransız Hükûmetinin bütün yardım ve müzaheretini vaad etti.

Boğazlar meselesi hakkında Paris'teki yoklamalarım bir sene evvel San Francisco'da Birleşmiş Milletlerde İngiliz Heyeti Başkanı Lord Halifax ile yaptığım çok cazip ve yapıcı konuşmanın devamını teşkil etmişti.

BÖLÜM IX

SOVYET - TÜRK NOTALARI

KESİM I : BİRİNCİ RUS NOTASI VE TÜRK CEVABI :

Büyük Elçi Vinogradov'un Türkiye'den ayrılması, Montreux sözleşmesinin yaklaşan beş yıllık tadil vâdesinden Postdam kararı ışığında en uygun tarzda faydalanılacak şekilde hesaplanmış rus teşebbüsünün kesin alâmeti idi. Hatırlanacağı veçhile, 1945 Temmuz ayında Potsdam'da toplanan Müttefiklerarası toplantı sonunda, Boğazlar konusunda üç Müttefik Hükûmetten her biri ile Türkiye arasında doğrudan doğruya konuşmalar yapılması kararlaşmıştı.

Bu, mâna ve şümulü hem Büyük Britanya, hem Amerika için meçhul, anlamı belirsiz, müphem bir karar idi. Konferans, Türkiye'nin haklarını onun gıyabında ve kendisi ile istişareye dahi lüzum görmeden tasarruf etmişti. Karardan tek kazançlı çıkan Stalin, Müttefiklerden iki önemli husus elde etmişti: Montreux sözleşmesinin tadili ve tadilin Türkiye ile başbaşa tartışılması. Bu sonucu Molotov'un 13 Kasım 1940 da Berlin'de Hitler'den koparmağa uğraştığı imtiyaz ile mukayese etmekte faide vardır. Molotov, Montreux sözleşmesinin tadilini, Karadenize yöneltilecek bir tecavüze karşı gerçek bir garanti esası üzerinden elde etmek istemiş ve bu hususta Türkiye ile anlaşmaya varmak işini de kendi üzerine almıştı. Molotov'un, 1940 da, Berlin'de Hitler'den sağlayamadığı neticeyi beş yıl fâsıla ile Stalin Potsdam'da Müttefiklerden koparmağa muvvaffak olmuştu. Stalin bu tavizi, üstelik, Montreux sözleşmesinin tadilini Âkit Devletler konferansının kararı dışında diğer herhangi bir yoldan kabulden imtina edeceği hakkında Türk Hükûmetince bir ay önce alınan prensip kararına rağmen elde edebilmişti. Gerçi Potsdam konferansını takip eden haf-

talar esnasında iki Batılı Müttefik Türkiye'yi bu prensip kararında teşvik etmekten hiç bir zaman geri kalmamışlardı. Ancak iki Müttefik Devletin üçlü karardan sonra vuku bulan bu davranış değişikliği, Türkiye'den, özellikle Sovyetler Birliğini ilgilendiren bir karara yalnız başma karşı koyma sorumluluğunu üzerine almasını istemek mânasına geliyordu. Londra ile Washington'un bu çelişmeli durumu muhafaza etmelerini kolaylaştıran tek unsur, her iki başkentten gelen teşviklerin esasen Türkiye'de mevcut olan kararlı, azimli tutuma katılmalarından ibaret idi.

1946 da vaziyetin diğer olumlu bir unsuru Büyük Britanya ve Amerika Birleşik Devletlerinin tutumlarında, yalnız Türkiye ile münasebetleri alanında değil, Boğazlar politikalarında da vuku bulmuş olan büyük değişiklik idi. Bu değişiklik, özellikle Amerikan Hükûmeti bakımından daha köklü idi. Türkiye'den, bütün bölgeyi ve İstanbul şehrini her türlü tehlikelere açık bırakma bahasına Boğazları hem barış, hem de harp zamanında rus ticaret ve harp gemilerine açık tutması istendiği 1945 Ağustos günlerinden beri Washington cidden çok yol almıştı.

Büyük Elçi Edwin Wilson ile sık sık görüşmelerimiz, Boğazlar meselesi hakkındaki izahlarımızın ve ikna gayretlerimizin meyvelerini vermeğe başladığını gösteriyordu. Bu değişmeden çıkan ders Rusların, Truman beyannamesiyle kendilerine sağlanan kazancı derhal derlememekle büyük bir taktik hata işlemiş olduklarını gösteriyordu. Rusların, Türkiye'nin sırtından daha büyük kazançlar elde etmek ümidiyle kendilerine daha müsait olacağını sandıkları mehil ve intizar gerçekte onların zararına işlemişti. Bütün bu müşahedeler bize ufukta beliren siyasi olayları bir yıl evveline nazaran daha ziyade güven ve huzurla mütalâa etmek imkânını veriyordu.

İşte böyle bir siyasi hava içinde Sovyet Maslahatgüzarı 8 Ağustos 1946 günü Dışişleri Bakanına Hükûmetinin Boğazlar hakkında ilk notasını tevdi etti.

Sovyet notası Montreux sözleşmesinin Karadeniz Devletlerinin güvenini sağlayamaz ve Boğazların bu Devletlere zararlı gayelerle kullanılmasını önliyemez hale geldiği iddiasiyle mevzuu ele alıyordu. Bu iddiaya göre sözleşme düşman devletlerini, Boğazları Sovyetler Birliğine ve Müttefik Devletlere karşı askerî gayelerle kullanmaktan alıkoyamamıştı. Türk Hükûmeti bu durum-

dan sorumlu bulunuyordu. Yine notaya nazaran bu müşahede Potsdam'da toplanmış olan Müttefik Devletleri yeni bir Boğazlar rejimi kurmak ve bu maksatla Türk Hükûmeti ile doğrudan doğruya ikili müzakerelere girişmek lüzumunu kabule sevketmişti. Alınan kararın neticesi olarak Sovyetler Birliği, Türk Hükûmetine şu prensipler esası üzerinden yeni bir rejim teklif ediyordu:

1 — Boğazların bütün memleketlere mensup ticaret gemilerine açık tutulması;

2 — Boğazların, her zaman, Karadeniz Devletlerinin harp gemilerine açık tutulması;

3 — Özellikle öngörülen haller dışında, Karadenizde sahili bulunmayan Devletlerin harp gemilerine Boğazlardan geçişin men'i;

4 — Boğazlardan geçiş rejiminin tayini yetkisinin münhasıran Türkiye ve Karadeniz Devletlerine ait olduğunun kabulü;

5 — Boğazların Karadeniz Devletlerine düşmanca gayelerle kullanılmasına mani olmak için Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında ortak savunmanın düzenlenmesi.

Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında mevcut psikolojik hava hakkında bir fikir vermek için şu hususu belirtelim ki, notaların taati edildiği devre esnasında ve hatta daha evvel Sovyet talepleri, çeşitli yayın vasıtaları ve Kafkasya ile Bulgar hudutları civarında askerî harekât ile teyid edilmekte idi.

Bir taraftan Hükûmet üyeleri notayı incelerlerken, öte yandan ben de, ilk pazar günü Bakanlıktaki büroma giderek Kremlin'e cevap projemizi kaleme aldım. Metin derhal kabineye götürüldü, tercümesi Bakanlar Kurulu toulantısında okundu, tahlil ve teşrih edildi, Hükûmetin tebrik ve teşekkürleriyle aynen kabul olundu ve savunduğumuz tez üzerinde aramızda ahenkli bir mutabakat sağlanması amacıyla birer sureti Amerikan, İngiliz ve Fransız Sefaretlerine verildi.

Aşağı yukarı aynı günlerde Fransız Hükûmeti, Amerika, İngiltere, Türkiye ve Sovyetler Birliği Hükûmetlerine bir nota göndererek, Montreux sözleşmesini imzalamış bulunan bir Devlet sıfatiyle, bu sözleşme ile tesbit edilen rejimde yapılacak değişikliklere ilgisiz kalamayacağını ve meselenin ancak, Japonya hariç olmak üzere, Amerika Birleşik Devletlerinin de katılacağı Montreux Âkitleri Konferansında halledilebileceğini bildirmişti. Bu tebliğ ile

bir kaç ay evvel Paris'te M. Bidault'ya vâki temennim tamamiyle yerine getirilmiş oluyordu.

20 Ağustos'ta Amerikan ve İngiliz Hükûmetleri Sovyetler Birliğine vereceğimiz cevap projesiyle temamiyle mutabık olduklarını şifahen bildirdiler.

Bu suretle Amerikan, İngiliz ve Türk cevapları Sovyet Hükûmetine, sırasiyle 19, 21 ve 22 Ağustos tarihlerinde tevdi olundu.

§

Aşağıda tahlil edilecek olan Türk cevabî notasından ilham alan Amerikan notası 4 ve 5 sayılı Sovyet tekliflerine kuvvetle itirazda bulunuyordu. Boğazlar rejiminin Karadeniz Devletlerine ilâveten başka Devletleri de ilgilendirdiğini hatırlattıktan sonra, nota, bu rejimin düzenlenmesi işinin münhasıran Karadenizde sahili olan memleketlerin yetkisine tabi olduğu iddiasını reddediyor ve Boğazları savunma görevinin yalnız Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında tanzimi fikrine karşı koyarak bu savunmada baş sorumlu memleketin Türkiye olduğunu kuvvetle belirtiyordu. Boğazlara karşı her saldırı veya saldırı tehdidi uluslararası güvene karşı bir tehdit teşkil etmesi bakımından Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin yetkisine tabi olması gerekirdi. Bu münasebetle Amerika Hükûmeti, Boğazlar rejimi ile Birleşmiş Milletler prensip ve gayeleri arasındaki sıkı ilişkilere rağmen Sovyetler notasının Birleşmiş Milletlere hiç bir atıfta bulunmamasını da hayretle karşılamakta idi.

Son olarak Amerika Hükûmeti, Montreux sözleşmesinin tadili için toplanacak uluslararası Konferansa katılmaya hazır olduğunu bir defa daha teyid ediyordu.

§

Birleşik Krallık Hükûmeti de, aym suretle, Montreux sözleşmesinin tadilini temenniye değer buluyor ve bu maksatla toplanacak Konferansın çalışmalarına katılmağa hazır olduğunu beyan ediyordu.

Bundan sonra Sovyet tekliflerinin incelenmesini ele alan İngiliz Hükûmeti, San Francisco yasasına hiç bir atıfta bulunulma-

masını hayretle karşılamakta ve Boğazlar rejiminde yapılacak her değişikliğin Birleşmiş Milletler prensip ve gayelerine uygun olması lüzumunu ileri sürmekte idi.

Esasa gelince, İngiliz Hükûmeti ilk üç Sovyet teklifi hakkındaki düşüncelerini mahfuz tutmakta, ancak 4 üncü nokta ile ilgili olarak Boğazlar rejiminin yalnız sahil sahibi memleketleri ilgilendirdiği iddiasını reddetmekte ve 5 inci nokta hakkında, da Boğazları elinde tutan ülke sıfatiyle bu su yollarının savunma ve gözetilmesinden Türkiye'nin sorumlu olduğunu belirtmekte idi.

§

Amerikan ve İngiliz Hükûmetleri, sadece, Boğazlar Sözleşmesi hakkında Sovyet Hükûmetince ileri sürülen teklifler hakkında görüşlerini bildirmekle mükelleftiler. Türk Hükûmetinin durumu yalnız farklı değil aynı zamanda nazik idi. Türk Hükûmeti, her şeyden evvel, prensiplere aykırı veya bağımsızlık ve egemenlik hakları bakımından kabulü imkânsız Sovyet isteklerini reddetmek zorunluluğu karşısında idi. Fakat aynı zamanda Montreux rejimine ve bu rejimi uygulamakla görevli Türkiye'ye yöneltilen haksız ve temelsiz isnatları da çürütmek gerekiyordu. Bütün bu mülâhazalar Türk notasının, konunun önemi ve çerçevesi ile ilgili uzunluğunun sebebini izah etmekte idi.

Rus notasının tetkikinde evvela bir husus dikkati çekiyordu. Montreux sözleşmesinin 29 uncu maddesinde öngörülen tadil mekanizmasını harekete getirmek arzusunu açıklarken Sovyet Hükûmeti, kendisini, bu mekanizmanın sadece tarih şartına riayet etmekle mecbur saymış ve diğer kabul edilme şartlarını kasten bilmemezlikten gelmişti. Sovyetler Birliğinin, beş yılda bir defa vâdesi gelen tadil prosedürünün çok sınırlı olan imkânlarını ve şümulünü aşan bir hedefe varmak istediği âşikâr idi. Diğer bir deyimle, Sovyetler Birliği Montreux rejiminin hayatına, sözleşme süresinin inkızasından evvel son vermek istiyordu. Türkiye'nin, ne yürürlükteki uluslararası hükümlerle, ne de kendisiyle beraber mensup olduğu camianın menfaatleriyle bağdaşan böyle bir talebe katılması için hiç bir sebep ve mecburiyet yoktu. Türk cevabı, anlayış ve hazırlanışmda, diğer yönetici prensipler arasında, bu esas düşünceyi de ön plânda tuttu.

Türk cevabı, Sovyetler Birliği tarafından Türkiye'ye Montreux rejiminin uygulanması hakkında yönetilen kusurun reddi ile söze başlıyordu. Sovyet tenkitlerinin yersizliğini birer birer isbat ettikten sonra, nota, sözleşmeye reva görülen kusurun, hukuki rejimin nefsinden ziyade sözleşmede, harp gemilerini tarif eden teknik lâhikaya yöneltilmesi gerektiğini ileri sürüyordu.

Türk Hükûmeti, Montreux rejiminin Boğazların Karadeniz Devletlerine karşı düşman gayelerle kullanılmasını önliyecek şartlardan mahrum olduğunu ileri süren rus direnmesini de aynı suretle reddediyordu. Nota, Türk Hükûmetinin dürüstlüğünü ve uyanıklığını şüpheye düşürmekten çok uzak olan tek tük hileli geçişler dışında, ikinci dünya harbi esnasında Sovyetler Birliğinin Karadenizde güvenliğini gûya tehlikeye koyan durumlar hakkında Ankara'ya bir tek defa dahi şikâyette bulunmadığına kuvvetle işaret ediyordu. Rusya'daki bu iç huzuru, hiç şüphesiz Mihver Devletlerinin Boğazları serbestçe kullanabilmeleri halinde elde edecekleri hudutsuz yararlara rağmen, geçişi hiç bir zaman zorlamağa cür'et edememiş olmalarını müşahede etmek memnunluğundan doğmuş idi. Türkiye'nin Boğazlardaki tarihî rolünü ne kadar yeterlik ve dürüstlükle yerine getirdiğinin bundan daha kesin delili tasavvur edilebilir mi idi?

Türk Hükûmeti, sözleşmenin yeni ihtiyaçlara uymayan teknik kısmının gözden geçirilmesi ve günün şartlarına uyarlanması gerektiğini itirazsız kabul ediyordu. Ancak bu hususun, dengeli bir antlaşma olduğu aşikâr bulunan sözleşmenin tüm halinde reddi için bir bahane olarak kullanılmasına katiyen rıza gösteremezdi. Montreux sözleşmesi hükümlerinin uygulanmasında Türkiye'nin sözde sorumluluğu hakkındaki bütün Sovyet isnatlarını reddeden nota, Türk hükûmetinin, Montreux rejiminin uygulanmasında gösterdiği iyi niyet ve dürüstlüğü, gerekirse, bir hakem heyeti huzurunda isbat etmeğe hazır olduğunu dünya kamusu önünde açıklıyordu.

Bundan sonra, Türk cevabı, Sovyet notasının izlediği pratik amaçları ele alıyor ve bu münasebetle sözleşmenin tadili mekanizmasını harekete geçirmek için Sovyetler Birliği tarafından seçilen usulün noksanlarını belirttikten sonra, bir taraftan rus arzusunu, öte yandan da, su yollarının kullanılması hususunda Amerikan umumi efkârının dileğini nazara alarak, Âkit Devletler ve Amerika Birleşik Devletleri ile mutabakat halinde ve bütün bu mem-

leketleri sinesinde toplayacak olan bir konferansta, sözleşmede belirtilen her hangi bir tadil talebinin incelenmesine ve sonuçlandırılmasına engel olmamağı vaad ediyordu.

Nihayet, beş Sovyet prensipinin esastan incelenmesine geçen ve Amerikan Hükûmetince 1945 te ileri sürülen telkinlerin aynen tekrarından ibaret olan ilk üç teklifin, Türk Hükûmetince, bazı kayıt ve şartlar altında esasen kabul edilmiş bulunduğunu hatırlatan nota, 4 ve 5 numaralı teklifleri ele almıştı.

Türk notası, sadece Karadeniz Devletleri tarafından düzenlenecek bir Boğazlar rejimi fikrini, böyle bir görüşün yürürlükteki sözleşme müddetini ve diğer Âkit Devletlerin menfaatlerini bilmemezlikten geldiği için kabul edemezdi.

Boğazların ortak savunmasına gelince, nota, bağımsız bir memleketin egemenlik hakları ve güvenliği ile bağdaşması imkânsız olan böyle bir teklifi kesinlikle reddediyor ve Karadeniz Devletlerinin güvenliğini, Türkiye güvenliğinin imhası bahasına düzenlemek iddiasında bulunan bir telâkki karşısında Türk Hükûmetince duyulan hayreti dile getiriyordu. Nota, «Türk toprağının her parçasını saldırıya karşı savunma sorumluluğunun Türkiye'ye düşen bir vazife» olduğunu kuvvetle belirtiyor, Karadeniz'de Sovyetler Birliği bakımından en emin güvenlik garantisinin, Boğazlarda imtiyazlı stratejik pozisyonlar elde edilmesinde değil, kuvvetli bir Türkiye ile dostluk ve itimada dayanan ilişkiler kurulmasında aranması gerektiğini açığa vuruyor ve şu suretle sona eriyordu: «Şayet Türkiye'nin bu önemli garantisine rağmen Sovyetler Birliği Karadenizdeki pozisyonlarının Akdeniz'den gelecek bir akın neticesinde taarruza uğrayacağından endişelenmeğe devam ediyorsa, kendi bakımından Türkiye'nin de sıkı sıkıya bağlı olduğu Birleşmiş Milletler teşkilâtına güvenmesinden başka çare kalmaz.»

Notayı Moskova'ya gönderdiğimiz vakit, konuyu kapsadığına ve Türkiye'ce izlenen amaçlara tamamiyle uygun olduğuna inancımız vardı. Fakat daha ilk akisler bize, vesikanın uyandırdığı millî ve uluslararası etkinin ümitlerimizi çok aştığını göstermekte idi. Türk basını notayı «diplomatik edebiyatın bir şaheseri» olarak alkışlamakta idi. Ankara'daki ecnebi Büyük Elçiler çok nazik ve lûtufkâr yorumlarının dostane ve duygulandırıcı ifadesinde birleşiyorlardı. Ecnebi gazetelerin Türkiye muhabirleri aynı hisleri paylaşmakta idiler. Türk cevabının uluslararası akisleri de iç tepkiler-

den daha az sıcak değildi. Paris Büyük Elçimiz Numan Menemencioğlu Bakanlığa gönderdiği bir telgrafta intibalarını şu tarzda belirtmişti: «Türk notası dün yayınlandı. Gece, Mr. Bevin tarafından Barış Konferansındaki ecnebi Heyetler şerefine İngiltere Sefaretinde verilen suarede hazır bulundum. Fransız Başbakanı, Dışişleri Genel Sekreteri ve bir çok Delegeler yanıma kadar gelip elimi sıktılar ve Türkiye tarafından uluslararası sahnede elde edilen muazzam başarıdan dolayı beni tebrik ettiler. Amerikan Dışişleri Bakam Mr. James Byrnes bana dedi ki: «Hararetli tebriklerimi Hükûmetinize iblâğ ediniz. Notanız birinci sınıf bir vesikadır. Bu nota, yalnız başına, Türkiye'nin prestijini yükseltmiş, politik durumunu kuvvetlendirmiş ve memleketinize yönelen evrensel sempati cereyanını artırmıştır.» Kendileriyle görüştüğüm bütün şahsiyetler vesikanın dayandığı delillerin yetkinliği, itidali, sağlamlığı ve üslubun mükemmelliği karşısında derin bir tesire kapılmış bulunuyorlardı. Notanın son safhasını teşkil eden yapıcı kısmı diplomatik edebiyatın çok nefis bir örneği olup özel bir hayranlık uyandırmıştır. Suare benim için gerçek bir bayram gecesi olmuştur. Türk vatandaşı ve Türkiye'nin temsilcisi sıfatiyle memleketim namına göğsümün iftiharla kabardığını hissettim.»

Notanın hazırlanması için dilinin kullanıldığı memleketten en sıcak ve cömert yorum, çok seçkin bir şahsiyetin, eski Fransa Büyük Elçisi ve Fransa Akademisi üyesi Kont Çharles de Chambrun'ün üstad kaleminden çıkmış idi. Menemencioğlu'ya gönderdiği bir mektupta, eski Büyük Elçi özellikle şöyle diyordu: «Gerek öz, gerek üslup bakımından dikkati çeken bu vesika, zamanımızda aleyhine çok söz edilen diplomasinin, gerçekte, yalnız ilim olarak değil, aynı zamanda sanat olarak ta, dimdik ayakta durmağa devam ettiğini isbat eden bir âbidedir. Nota belli başlı Devletler için çok önemli ve vatanınızın egemenliği için de hayatî olan bir meselede evrensel düşünceyi en isabetli tarzde ortaya koymuş bulunmaktadır. Hatta, Türkiye'yi Boğazların muhafazasına bağlayan rabıtadır ki bu dost memlekete uluslararası düzende hak devamlılığını bahşetmektedir. Vesikanın kusursuz vuzuhu, en yüce politik menfaatlerin dile getirilmesinde pek çok defalar birleşmiş olan Fransız diline ve Türk diplomasisine şeref vermektedir...»

Bu mektubun şahsî ve özel mahiyeti hiç şüphesiz onun baha biçilmez ve eşsiz değerini zerrece azaltmaz,.

§

Boğazlar tarihinde iz bırakan bu yazışmanın incelemesinde daha ileri gitmeden önemi olan bir nokta üzerinde kısaca durmak ve bu olayın anlatılışında ve yabancı memleketlerdeki yayınlarda gittikçe yayılmağa yüz tutan esaslı bir yanlış düşünceyi düzeltmek zorunluluğundayız. Çeşitli memleketlerde, içlerinde çok seçkinleri de bulunan politika yazarları, yayınlarında, Sovyet Hükûmetine gönderilen her iki Türk cevabî notasının Amerikan Dışişleri Bakanlığının tavsiyelerine uymak ve bizzat Amerikan Hükûmetinin aynı konu hakkında Moskova'ya gönderdiği notaların esaslı hatlarını izlemek endişesinden mülhem olduğuna işaret edegelmişlerdir.

Aynı suretle, ikinci Türk notasının Moskova'ya gönderilmesi vesilesiyle Pravda gazetesi de, «Türk diplomasinin bu mahsulü İngiliz-Amerikan menşe'li aslının bir kopyasından başka bir şey değildir. Görülüyor ki Anglo-Sakson vesikalarının mütercimi Türk diplomasisini idare eden kuvvet mertebesine yükseltilmiştir.» tarzında alaycı iddialarda bulunmuştur.

Olayların bu surette ortaya çıkarılışı tarihî gerçeğe tamamiyle aykırıdır.

Türk, Amerikan ve İngiliz Hükûmetlerinin Sovyet Hükûmetine verdikleri cevapların genel düzeni ve temel prensipleri hususunda aynı davranışı kabullenmeleri ve bu amaçla hazırlayıcı iştişarelere girişmeleri zorunluluğu aşikâr idi. Yukarıda gördüğümüz veçhile, Sovyet teşebbüsüne ilk cevabın hazırlanmasında bu istişare Türk notasının Amerikan ve İngiliz Hükûmetlerine peşin tevdii suretiyle yapılmıştı. Her iki dost Devletin Türk metnine kayıtsız şartsız katılmaları, yalnız iştişarenin birinci safhasının sonunu belirtmekle kalmamış, aynı zamanda her iki Devletin Sovyetler Birliğine cevaplarının genel düzenini de ilham etmişti.

Esasen, Türk cevabındaki tezin, bir çok noktalarda Amerikan ve İngiliz görüşlerine benzer olmakla beraber, gelecekteki Boğazlar rejimine ait kısmında bu görüşten ayrıldığını da farketmek güç değildir. Potsdam Konferansı Montreux sözleşmesinin tadili lüzumunu kabul ettiği ve bu lüzum sonradan Başkan Truman tarafından da tekrarlandığı halde Türk tezi, aksine, bu rejimin muhafazasını kuvvetle müdafaa etmekte idi.

İstişarenin ikinci safhası, gelecek sahifelerde de göreceğimiz gibi, çok daha karmaşıklık arzedecekti. Türk davranışının genel

hatları üzerinde Amerikan Hükûmetinin tam mutabakatı ile sonuçlanan bu istişare, Ankara ile Londra arasında bazı görüş ve usul ihtilâfları ortaya çıkarmış ise de bu farklar da güvene dayanan görüşmeler neticesinde Türk tezinin Büyük Britanya Hükûmetince kayıtsız şartsız benimsenmesi suretiyle tamamiyle ortadan kaldırılmıştır.

§

Gelecek Boğazlar rejimi konusunda Türkiye tarafından alınan tavır Sovyetler Birliğinde inkisar doğurmaktan hâli kalmayacaktı. Kremlin, Akdenize çıkış meselesinde Batılı Devletlerle karşılaşmaktan bıkmış görünüyordu. Potsdam konferansı, görüşleriyle kesin kararı kolaylaştırabilecek olan iki Büyük Devletin rızasını kendisine sağlamıştı. Ancak Sovyetler Birliği Potsdam'da elde ettiği tavizleri ölçüsüz bir tarzda genişletmeğe kalkışmıştı. Karadeniz'de sahil sahibi olan Rumanya ve Bulgaristan sosyalist tarafa geçmişlerdi. Aynı suretle, Yugoslavya da Rus tarafında bulunuyordu. Şu halde Rusya'nın asırlık ihtiras konusu olan Boğazlara el koyma emelinin gerçekleşmesi için bütün şartlar hazırdı, şayet bir mani olmasaydı: Türkiye, Uluslararası durum Sovyetler Birliğinin bu tek müşkül yüzünden yolundan alıkonmasına cevaz vermiyecek derecede müsait idi. Türk direnmesine son vermek azmi ikinci Sovyet notasını ilham etmişe benziyordu.

KESİM II — İKİNCİ SOVYET NOTASI VE TÜRK CEVABI

Sovyetler Birliğinin Türk Hükûmetine ikinci notası Sovyet Maslâhatgüzarı tarafından Dışişleri Bakanına 24/25 Eylül 1946 gecesi verildi.

Sovyet Hükûmeti, Boğazların Mihver Devletleri tarafından Müttefikler aleyhine harp gayeleri için kullanıldığı hakkındaki suçlamayı tekrarlayarak söze başlıyordu. Notaya göre, Boğazların tehlikeli durumu Sovyet Hükûmetini, harp sahnesinin belli başlı bölgelerinden önemli sayıda efradı Karadeniz'in savunması görevine nakletmeye mecbur eylemişti.

Sözü Türk Hükûmeti tarafmdan evvelce reddolunan 4 sayılı Sovyet teklifine getirerek, Sovyet notası, bu talebin hedef ve sebeplerini anlatmağa çalışıyordu. Kremlin'e göre, Karadeniz bir kapalı deniz idi ve bu özellik Boğazlar rejiminin tayininde Karadeniz

memleketlerinin üstün menfaatlerini ve yetkisini haklı göstermekte idi. Karadeniz memleketlerinin bu konudaki önceliği birinci notada yer alan ilk üç teklifin kabulü suretiyle esasen Türkiye tarafından da tanınmıştı. Sahil sahibi memleketlerin tekelli yetkisi, 16 Mart 1921 tarihli Türk-Sovyet Antlaşmasiyle de kabul olunmuştu. O halde, bu prensiplerin uygulanmasını daha ziyade geciktirmek için hiç bir sebep olmamalı idi.

Bundan sonra Boğazlarda ortak Türk-Rus savunmasının kurulmasına dair 1 numaralı teklife geçen Kremlin, Türkiye'yi, söz konusu teklifi birlikte incelemek zahmetine dahi girmeden reddetmekle suçluyordu.

Sovyetler Birliği, Boğazlarda ticari seyrüsefer ve güvenliğin ancak Türkiye ve Sovyetlerin birleştirilmiş vasıtalariyle sağlanabileceği tezini tekrarlamakta idi. 2100 Km. uzunluğundaki Sovyet sahilleri memleketin önemli iç bölgelerine yol açıyor ve bu gerçek te, Boğazlarda ortak müdafaanın bütün Karadeniz Devletlerinin güvenliğini sağlayacak tarzda düzenlenmesi lüzumunu ortaya koyuyordu.

Sovyet Hükûmeti bu teklifin, Birleşmiş Mlletler prensipleri ve amaçları kadar uluslararası ticaretin genel menfaatleriyle de uygunluk halinde olduğu kanısında idi.

Nihayet, Sovyet Hükûmeti Montreux sözleşmesinin tadili usulü hakkmdaki Türk görüşlerinin Montreux rejiminin tadilini isteyen Potsdam kararını hesaba katmadığını ileri sürmekte ve uluslararası konferans toplantısından evvel Türkiye ile üç Müttefik Devlet arasında doğrudan doğruya görüşmeler yapılması hususunde ısrar etmekte idi.

§

Görüldüğü üzere, ikinci Sovyet notası, Türk Hükûmetine, gûya Montreux sözleşmesinin tadilini sağlayacak uluslararası konferansı hazırlamağa matuf bir tedbir olarak Sovyetler Birliği ile doğrudan doğruya konuşmalar açılması ısrarlı talebi ile nihayet buluyordu.

Rus notasının alındığı ilk günlerden itibaren, Ankara'da bu yeni vesikanın, genel tutumundan ziyade, doğrudan doğruya görüşmelere çağıran son kısmı itibariyle tepkiler uyandırdığı açıkca an-

laşılmakta idi. Türk-Sovyet gerginliğinin menfi neticeleri ihtimalinden endişe duyan bazı şahsiyetler beni ziyaret ederek, cevabımızda ikili görüşmelerin prensipini kabul etmek ve bu tecrübenin Türkiye için makûs veya aldatıcı neticeler vermesi halinde, gerektiğinde, tavrımızı değiştirmek suretiyle bir uzlaşma jestinde bulunmanın yerinde olup olmayacağım soruyorlardı. Meseleye böyle temelsiz, kuruntulu ve tehlikeli bir bakışı çürütmek kolay idi. Telkin temelsiz idi, çünkü, kabulü imkânsız taleplere dayanan rus hal şeklinin kesinlikle karşısında olan Türk Milletinin sadık tercümanı olan Hükûmetin politikasına aykırı idi. Telkin aynı zamanda kuruntulu ve tehlikeli idi. Çünkü bizi Rusların diledikleri yalnızlığa sevkedebilirdi.

İkinci tepki birinciden daha köklü ve çürütülmesi daha güç idi. Bu görüş Ruslarla her türlü görüşme imkânını şiddetle itiyor ve Boğazlar meselesinin karşılıklı müzakeresi için temasa girmeği redde inhisar eden gayet kısa bir cevabî notanın gönderilmesi ile yetinilmesi lüzumunu ileri sürüyordu. Bu tezin etkili sözcüsü Başbakan Recep Peker'in ta kendisi idi. Notamn alındığının ikinci günü, memleket içinde seyahate çıkması ânında, bana, Ankara istasyonunda mesele hakkında kesin kararın açıklamış ve cevabî notamızın bu talimat gereğince hazırlanmasını istemişti. İtirazlarımı kısaca dinliyen Başbakan ileri sürdüğüm mukabil görüşün isabetine henüz kani olmamakla beraber, avdetine intizaren, cevap taslağının kendi muhakeme ve takdirim esası üzerinden hazırlanması hakkındaki telkinimi de tasvip etmişti.

Ertesi gün, âdet veçhile, Cumhurbaşkanına uluslararası durum ve dış politika gelişmeleri hakkında malûmat arzetmek üzere Çankaya'ya gittim. Görüşme esnasmda bir gün evvel Başbakanla aramızda geçen kısa konuşmayı anlatarak, bir yandan uzlaşma, diğer yandan da dayatma taraftarları arasındaki güç durumumu Devlet Başkanına izah ettim. Vâki suali üzerine Başkana şahsi hissimin bu iki aşırı nokta arasında yer aldığını söyledim. İkili müzakere, hiç şüphesiz, kabul edilemezdi. Öte yandan, Rus talebinin gerekçesiz ve kupkuru reddi de ciddi mahzurları davet edebilirdi ve bu bakımdan ihtiyatla mutalâa olunmalı idi. Tarafımızdan uzlaşmaz bir tavır takınılması, Sovyetler Birliğini, komşu memleketle ciddi bir müşkili olan ve her iki tarafı memnun edecek bir hal şekline varmak amacıyla ihtilâfın birlikte incelenmesi isteği de sistemli bir tarzda reddedilen çaresiz bir Devlet durumuna koyardı. Böyle bir

vaziyet bütün cihan karşısında Sovyetler Birliğinin mevkiini kuvvetlendirirken, Türkiye'yi de, haklılığına rağmen, çok elverişsiz bir duruma düşürülebilirdi.

Güçlüklerimiz, ihtilâf karşısında Büyük Britanya Hükûmetinin takındığı apaçık tavır yüzünden son dakikada büsbütün artmıştı.

Foreign Office'in bir sözcüsü, Majeste Kıral Hükûmetinin, Sovyet Hükûmetince yapılan telkin veçhile, Ankara ile Moskova arasında görüşmelerin açılmasını arzuya değer bulduğunu açıklamıştı. Bizim için mesele sadece Rus telkini karşısında şu veya bu istikamette bir tutum almaktan ibaret kalmıyor, bu tutumu isabetli ve savunulabilir esaslar üzerinden tayin etmek ve, ayrıca, İngiliz Hükûmetini de bu davranışımızın siyasî isabetine inandırmak gerekiyordu. Benim şahsi takdirime göre en isabetli yol, istenilen karşılıklı konuşmaların, olayların gelişmesindeki mantık ile beliren lüzumsuzluğunu, çürütülmesi imkânsız delillerle isbat etmekti. Böyle bir çerçeve içinde tasarlanan vesikanın işlenme gayreti, İngiliz müttefiklerimizi ilk görüşlerinden vaz geçirip imkân nisbetinde kendi tezimize kazanmak amacıyla yapılacak müvazi çabalarla birlikte yürütülmeli idi. Bu gayret, davamızı benimsiyen ve bize yardım etmek istiyen dost ve müttefik memleke karşı göstermekliğimiz gerekli asgarî nezaketin icabı idi. Hiç şüphesiz, mesele üzerinde görüşlerimizin farklılığı üzücü idi. Her hal ve kârda İngiliz düşünce ayrılığı mevcut tasalarımıza yeni bir müşkil daha kattığına göre bize düşen vazife onu da ele alıp yenmeğe çalışmaktı.

Başkan İnönü muhakeme tarzımı uygun buldu ve Başbakanın avdetinden sonra tezimi Hükûmet nezdinde desteklemek vaadi ile beni derhal Türk cevap projesinin hazırlama çalışmalarına başlamağa davet etti.

O âna kadar bütün tartışma ikili görüşmelere girip girmemek meselesi üzerinde toplanmıştı. Fakat Sovyet notası, bu çağırı yanında, mutlak cevap bekliyen diğer bir çok karmaşık meseleler de ortaya atmıştı. Rus notasını cevabım hazırlamak üzere alıp masamın önüne oturduğum zaman, bu çok güç ve nâzik vazifenin ifasında ancak ve yalnız kendi imkânlarıma güvenmekliğim gerektiğini idrak etmiş bulunuyordum.

Amerikan Hükûmetinin görüşlerime kayıtsız şartsız desteğinden gerçek bir huzur duyuyordum. Bu güç anlarda dostum Büyük

Elçi Edwin Wilson'un bana sağladığı manevî muzahereti ne kadar övsem azdır. Dışişleri Bakanı James Byrnes tarafından Paris'te Barış konferansına davet edilen Büyük Elçi, nezaket ve alâkasını, oradan Müsteşarı Bursley vasıtasiyle bana herhangi bir yardımda bulunup bulunamayacağını sormak derecesine vardırmıştı.

İlk teşebbüslerimden biri olarak Sir David Kelly'den ikili konuşmalar usulünün, yalnız bizim için değil, genel menfaat bakımdan da davet ettiği mahzurları Foreign Office'e anlatmasını rica etmek oldu.

Türk cevap projesinin kaleme alınmasına böyle bir hava içinde başladım. Tasarının düşünülmesi, plânlanması ve yazılması beş günde tamamlandı. Bakanlıktaki meşguliyetim bütün kuvvetimi bu özel iş üzerinde toplamağa müsait olmadığı için çalışmayı geceleyin aile ocağımızın huzuru içinde yerine getirdim. Cevap tasarısının fransızcadan türkçeye tercümesi, metnin çoğaltılması ve Hükûmet üyelerine tevzii iki üç günde tamamlandı. Bakanlar kurulunda uzun bir müzakereden sonra proje Hükûmet tarafından kabul edilmiş ve birer sureti, bilgi edinilmesi için, Amerika, İngiltere ve Fransa Sefaretlerine verilmişti.

§

Bütün bu gelişmeler esnasında Foreign Office ilk görüşünü muhafaza ettiği için İngilizlerle tartışmalarımız devam halinde idi. Uyarmalarımız sonucu olarak Foreign Office sözcüsü, basına, Hükûmetince arzu edilen şeyin Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında müzakere değil, sadece konuşma açılmasından ibaret olduğunu tavzih etmişti. Bu tarz ayırdetme karşısında Sir David Kelly'ye konuşma ile müzakere arasında kesin bir bölme yapmanın mümkün olup olmadığını, birincinin nerede bitip, ikincinin nerede başlağını sormaktan kendimi men edemiyordum. Tartışmanın uzaması üzerine, ikili görüşmelerin, hem bizim, hem de dostlarımız için taşıdığı gerçek tehlikeyi bütün açıklığı ile Sir David Kelly'ye göstermeğe karar verdim. Türkiye bakımından, Büyük Elçilerle Dışişleri Bakanlığı arasında mevcut mûtat diplomatik konuşmalardan kaçınmak gibi bir kuşkunun katiyen mevcut olmadığını söyledim. Şayet bu tarz temas ve konuşmalar söz konusu ise istenilen görevin ifası için Sovyet Hükûmetinin ilç ay evvel geri çektiği Sefirini Türkiye'ye iade etmesi yeterli idi. Biz, kendi hesabımıza Se-

firi kabul etmekten ve Sovyetlerin söylemek istediklerini temsilcilerinin ağzından dinlemekten mutluluk duyardık. Ancak benim hissime göre Sovyet Hükûmetinin arzusu Sefaret ile Bakanlık arasında mûtat bir görüşmeden ibaret değildi. Şayet İngiliz telkinini izlemek lâzım gelseydi, ikili görüşmelere girmeye muvafakatimizin tebliği ânında, Sovyet Hükûmeti, Dışişleri Bakanı Hasan Saka'ya derhal Sovyetler Birliği ile dostça görüşmeler yapmak üzere Moskova'ya ziyarette bulunması için bir davet mektubu yollayacaktı. Molotov'un bürosuna vardığı zaman, Hasan Saka, çok muhtemeldir ki, Karadeniz Devletlerinin ilk bölge toplantısına katılmış olmak şaşkınlığı ile karşılaşacaktı. Bu durumda Hasan Saka, ya olup bittiye boyun eğecek, Molotov da Karadeniz bölge antlaşması konferansının ilk toplantısını bütün dünyaya muzaffer bir eda ile ilân etmek bahtiyarlığına erecek ve Türkiye'nin Sovyet politikası hizasına gelmesi de bu durumun gayet tabii neticesi olacaktı. Gerçekten, Türkiye'nin bu konferansa katılması, o ana kadar, gerek Türkiye, gerek Amerika ve İngiltere tarafından reddedilen 4 ve 5 sayılı Rus tekliflerinin Türkiye'ce kabulü mânasını taşıyacaktı. Yahut ta, Hasan Saka bu kadar tehlikeli bir olup bittiye katılmaktansa derhal Moskova'dan ayrılmayı tercih edecek ve böyle yankılı bir ayrılış iki komşu memleket arasındaki gerginliği kontrolü imkânsız aşırı sınırlara götürmeye yol açacaktı. Ruslarca şiddetle arzu edilen ikili temaslardan kaçınmak suretiyle biz, yalnız evvelki tecrübelerle lüzumsuzluğu tamamiyle sabit olan konuşmalardan sakınmakla kalmıyor, aynı zamanda hem Türkiye, hem de hür dünya için tehlikeli saydığımız bir neticeyi önlemeğe çalışıyorduk. Bu izahlardan sonra Sir David'den, münhasıran ileriyi seziş ve ortak menfaatten mülhem endişelerimizin gerçek sebepleri hakkında Foreign Office'i aydınlatmasını rica ettim.

Bu konuşma esnasmda bünyemde izac edici bir hararet hissetmekte idim. Evvelâ sıcaklığı ayakta def etmek ümidi ile üzerinde durmadım. Dördüncü gün, kendimi daha iyi hissetmek şöyle dursun, hararetin gittikçe yükselmekte olduğunu gördüm. Öğleden sonra saat 4.30 reddelerinde büromu 38 1/2 hararetle terkedip yatağa yattım. Bir saat sonra Sir David Kelly'nin çok önemli bir tebliğ için beni şahsen görmek istediğini haber verdiler. Bakanlığın diğer bir yüksek memurunu ziyaret etmesi ricam üzerine Büyük Elçi, yatmakta olduğumu duymaktan çok üzülmüş ancak teb-

liğin Genel Sekretere bildirilmesi Foreign Office talimatı cümlesinden olduğundan gerekirse beni yatak odamda görmeği göze alarak şahsen ziyaret talebinde ısrar etmiş. Evvelâ Sefiri ikametgâhımda görmeğe karar vermiş iken dosyalara müracaat gerektiği takdirde Bakanlıkta bulunmanın daha isabetli olacağını düşünerek büroma döndüm. Saat 6 da Büyük Elçiyi 40 küsur derece hararetle kabul ettim. O esnada Amerikan Maslâhatgüzarının da beni aynı akşam görmek istediğini haber aldım. Sir David Kelly ile görüşmemiz bir saat sürdü. Hararetin boğucu sıkıntısı ve dumanı içinde, son teşebbüsüme cevaben ikili görüşmeler konusunda İngiliz Hükûmetinin tutumunu tamamiyle değiştirdiği ve bizim görüşümüze katıldığı müjdesini Foreign Office adına veren Sir David Kelly'nin sözlerini işittim. Aynı gün Foreign Office sözcüsü Hükûmetin bu görüşmeleri artık lüzumlu ve hatta faideli mutalâa etmediğini basına bildirmiş. Büyük Elçi Sovyet Hükûmetine bu tarzda kaleme alınan İngiliz cevabının bir suretini bana bıraktı ve notanın 9 Ekimde, yani iki gün sonra, Moskova'daki Büyük Britanya Sefiri tarafından Sovyetler Birliği Hükûmetine verileceğini bildirdi. Günlerden beri beklediğim bu mutlu neticenin sevinci içinde sanki bir mucize ile ferahlanıp dirildikten sonra tekrar tüketici hararetin ürperme ve sarsıntılarına yuvarlanarak, bitkin vücudumla sevince boğulmuş ruhum arasındaki amansız mücadeleyi kazanmağa uğraşarak, fasılasız biri birini izleyen ihtizar ve yarı uyanıklık içinde, her iki dost Devletin seçkin temsilcileriyle görüşmelerimi tamamlayabildim. Iztırapları içinde ürkünç ve kahredici, buna rağmen feragatı ve çözümü itibariyle güçlendirici olan bu savaş, hafızamda bütün meslek ve vazife hayatımın en ıztıraplı ve aynı zamanda en mutlu hâtıralarından biri olarak kalacaktır.

Ziyaretçilerimden bahsederken, Amerikan Maslâhatgüzarının da, aldığı talimat gereğince, aynı 9 Ekim günü, Moskova'daki Sefirleri vasıtasiyle Sovyetler Birliği Hükûmetine verilecek olan notayı gereken izahlarla bana tevdi etmiş olduğunu burada kaydedeyim.

Eve avdetimde, bir taraftan Bakanlar Kurulu toplantısında Bakan Hasan Saka'yı, öte yandan güney illerinde tetkik gezisine çıkmış olan Cumhurbaşkanının Genel Sekreterini telefonda bulup kendilerine diplomasimizin başarılı neticelerini bildirmeğe çalıştım. Konuşmalarım bittiği ânda, yaptığım bu son gayretten sonra olduğum yere yığıldığımı hayal hayal hatırlıyorum. Artık kırk se-

kiz saat müddetle etkisini gösterme hakkını elde eden kahir fiyevrin saldırılarına kendimi bırakabilirdim.

Türk tezine kayıtsız şartsız katılan Amerikan ve İngiliz notaları beni bir kaç gün yatmağa mahkûm eden hastalığım esnasında Sovyet Hükûmetine verilmişti. Bir hafta içinde nekahet fasılasından da vazgeçerek Türk notasının sevkine ait muameleleri tamamladım. Nota 18 Ekim günü Hasan Saka tarafından Sovyet Maslâhatgüzarına tevdi olundu. Bu izahlar, umarım ki, Amerikan ve İngiliz notalarından sonra sevkedilen Türk notasının gecikme sebeplerini açıklamağa yetecektir.

Şimdi bu üç vesika hakkında bir kaç kelime söylemek gerekiyor. Amerikan ve İngiliz Hükûmetleri, ikili görüşmeler hakkında Türk notasında geniş izahlara yol açan görüşümüzü tamamiyle benimsemişlerdi. Potsdam'da ortaya çıkan makûs cereyanı yıkmış olmak itibariyle, Türk diplomasisi için şüphe götürmez bir başarı olan bu yönetici fikir etrafında her iki Hükûmet, Montreux sözleşmesinin tadili için toplanacak konferansa katılacaklarını belirtmekte idiler.

Amerikan Hükûmeti, Potsdam'da üç Devletten her biri ile Türkiye arasında yapılması derpiş edilen ikili görüşmelerin Boğazlar rejiminin gözden geçirilmesine diğer iki devletin katılmaması mânasını katiyen taşıyamayacağını kuvvetle ileri sürüyordu. Potsdam anlaşması, Montreux sözleşmesinin gözden geçirilmesini mütalâa etmek amacıyla, Amerika Birleşik Devletleri de dahil olmak üzere, bütün ilgili Devletler Konferansının hazırlayıcı bir safhası mâhiyetinde olarak Türk Hükûmetiyle sadece bir görüş teatisi tasarlamıştı. Amerikan Hükûmeti bu konferansa katılmağa hazır olduğunu bildiriyordu. Amerikan notası, aynı zamanda, Boğazların savunmasından Türk Hilkûmetinin başlıca sorumlu kalacağını ve Boğazların tehdide veya saldırıya maruz kalması halinde ortaya çıkacak durumun Birleşmiş Milletler Günvenlik Konseyince işleme tabi tutulacağını, mâna ve etkileri dikkatten kaçmasına imkân olmayan kuvvetli kelimelerle belirtiyordu.

Rus iddialarının reddi, Amerikan görüşünde kuvvetle, ısrar, uluslararası Konferansın toplanmasına isteksiz bir telmih ve, nihayet, Boğazlara saldırmaktan kaçınması için Sovyetler Birliğini uyarma, işte Amerikan notasının özü bu idi.

Daha kısa olan İngiliz notası da türk cevabından mülhem olarak ikili görüşmeler daha evvelce vuku bulan görüş teatileriyle ger-

çekleştiği için bunlara devamı lüzumsuz bulduğunu belirtmekle yetiniyordu. Sonuç olarak İngiliz Hükûmeti, 4 ve 5 sayılı teklifler hakkında malum görüşünü muhfuz tutuyor ve sözleşmenin tadili için dört Büyük Devletle (Sovyetler Birliği, Amerika Birleşik Devletleri, Birleşik Kırallık, Fransa) beraber, Japonya hariç, bütün diğer Âkit Devletlerin katılacakları konferansda hazır bulunmağı kabul ediyordu.

§

Türk cevabı, bir taraftan, Türk davranışının doğruluğuna ve dürüstlüğüne medeni dünyayı inandırmak, diğer taraftan da, Sovyetlerce ortaya atılan iddiaları çürütecek delilleri açığa vurmak zorunluluğu dolayısiyle istisnai derecede uzun idi. Nota, Sovyetler Birliğince, isteklerine destek olarak ileri sürülen sebepleri birer birer incelemek ve çürütmek için özel bir itina göstermişti. Notanın hiç şaşmayan nazik ve saygılı üslûbundaki sarsılmaz ve kesin eda bu suretle izah edilebilirdi.

Her şeyden evvel Boğazların, gûya Alman harp gemileri tarafından kullanılmış olması iddiasını ele alan nota bu isnadı reddediyor ve Sovyetler Birliği tarafından söz konusu edilen bir kaç hileli geçiş olayını, sözleşmenin, bizzat Türk Hükûmetince günün şartlarına uydurulması istenen 2 numaralı lâhikasının boşluklarına bağlıyordu. Bundan sonra, meselenin, gerekirse hakeme havale edilmesi hususunda evvelce vâki Türk teklifini hatırlatan nota, konu üzerinde taraflarca alınan sarih tutum sebebiyle, bu noktada diplomatik tartışmanın sona erdiğine hükmetmek gerektiği sonucuna varıyordu.

Bunu takiben, sözde Boğazların kontrolundaki etkisizliğe dair Sovyet iddialarının uzun uzun çürütülmesine sözü getiren nota, bu suçlamalarda, Rus görüşünün aksine, Türkiye'nin Boğazlardaki tarihî vazifesinin ifasında gösterdiği uyanıklığın yeni bir isbâtını görüyordu. İşte bu uyanıklıktır ki bütün harp boyunca, Sovyetler Birliğine Karadeniz'de, Akdenizden gelebilecek her türlü saldırıdan masun kalmak huzurunu sağlamıştı. Bu gerçek, aynı zamanda, Boğazların Mihver Devletlerine ait harp gemileri tarafından serbestçe kullanılması sebebiyle gûya Karadeniz'in savunulması bakımından Sovyet birliklerinin zorunlu görülen kımıldanışlarından çıkarılan delile de hak ettiği karşılığı veriyordu. Sırf askerî alanda mütalâa edildiği takdirde, görülür ki, Rus kıtalarının Karadeniz

kıyılarına nakli, gerçekte, bu kıyıların büyük bir kısmının alman kuvvetleri tarafından işgaline ve bu deniz limanlarına tren veya Tuna yolu ile gönderilmiş olan alman ve italyan gemilerinin tehlikesine karşı koyma zaruretinden doğmuştu. Tahsis, her şeyden evvel, Karadeniz sahili boyunca, özellikle, 1942 ilk baharından itibaren harekete geçen Alman taarruzunun önünü almak amacını takip ediyordu. Netice olarak, Türk Hükûmetinin kanaatına göre, Karadeniz Devletlerini tatmin etmek için Montreux sözleşmesinde yapılması gerçekten lâzım olan değişiklik, sözleşmenin 2 sayılı lâhikasının günün şartlarına uyarlanmasına, Milletler Cemiyetinin rol ve müdahelesine dair hükümler yerine Birleşmiş Milletler teşkilâtının getirdiği yeni sistemin ikamesine ve Japonya yerine, Âkit Devlet olarak, Amerika Birleşik Devletlerinin yer almasına inhisar etmeli idi. Türk Hükûmeti Sözleşmenin tadilini işte bu sınırlı çerçeve içinde mütalâa ediyordu. Şayet Türk Hükûmeti bu maksatla bir konferansın toplanmasına muvafakat etmiş ise bu uysallık, sadece, Türkiye'nin, egemenlik haklarıyla güvenliğinin icaplarını genel menfaatla bağdaştıran her teşebbüse karşı gösterdiği uluslararası işbirliği ruhunun yeni bir delilini ortaya koyar, fakat, hiç bir suretle, Türkiye aleyhine sözde bir mes'uliyet esası üzerinden herhangi bir tadili haklı gösteremezdi.

Bu bölüm kapandıktan sonra, sıra 4 sayılı Sovyet teklifine geliyordu. Boğazlar rejiminin Karadeniz Devletlerinin yetkisine bırakılması hakkındaki talep şu üç sebebe dayanmakta idi:

1 — Karadenizin, kapalı deniz olarak özel vasfı;

2 — Montreux sözleşmesi tarafından Karadenizde sahili olan memleketlere evvelce tanınmış olan tercihli rejim;

3 — Mart 1921 tarihli Türk-Sovyet Antlaşması ile Türkiye tarafından Karadenizin özel vasfının kabul edilmiş olması.

Birinci sebep hakkında Türk notası, Sovyetler Birliği tarafından Karadenize maledilen kapalı deniz vasfım bu konuda oybirliğine varmış olan doktrine dayanarak reddediyordu. Boğazlar hakkında şimdiye kadar gelmiş geçmiş uluslararası bütün düzenler, geçiş serbestisine yapılan kısıntıları, genel menfaat gayesiyle Türkiye tarafından diğer ilgili Devletlerle mutabakat halinde serbestce rıza gösterilen istisnalar olarak kabul etmişti. Sahil sahibi Devletler lehine derpiş edilen bu istisnalar Karadeniz dışı memleketleri mevcut rejimi ıslâh için tasarlanan müzakerelerin dışında bı-

rakmağı haklı göstermek şöyle dursun, aksine, rejimde yapılacak her hangi bir tadili, meselenin hallinde ilgili bütün Devletlerin mutabakat ve rızası üzerine bina etmek zaruretini ortaya koymakta idi. Bu yetki çerçevesinin ihlâli, uluslararası anlaşmaların vecibelerinden sıyrılmanın veya hükümlerini değiştirmenin, ancak, bütün Âkit Tarafların rızası ile mümkün olduğunu emreden Devletler hukukunun temel kaidesini inkâr demek olurdu. Şu halde Sovyet görüşü devletler hukuku prensipleriyle bağdaşamazdı. Bu hususu tesbit ettikten sonra, nota, Türk tezinin esaslı noktalarından birini açıklıyordu: Türkiye, kendisi ile müvazi işbirliği halinde bulunmaları her ikisi arasında sürekli ilişkilerin devamı için önemli olan iki ayrı dünya arasında bağlantıyı sağlamakla görevli hem Karadeniz, hem de, Akdeniz devleti idi.

İkinci Sovyet deliline gelince, Türk notası, Montreux sözleşmesinin ve, özellikle, Rus Hükûmetince de benimsenen üç Amerikan teklifinin Sovyet arzularına daha geniş yer vermek imkânını gözönünde tuttuğunu kabul etmekte idi. Ancak, bu delil sadece Sovyet talebini hoş görmüş olan memleketlerin iyi niyetini ortaya koyuyor, fakat diğer Montreux Âkitlerinin gelecek konferansta seslerini işittirmek hususunda haiz oldukları hak ve menfaatleri hiç bir suretle ihlâl etmiyordu.

Nihayet, 16 Mart 1921 tarihli Türk-Sovyet Antlaşmasının 5 inci maddesinden faydalanılmak istenen delile gelince, Türk Hükûmeti bu maddenin bir taahhüt ifade ettiğinde mutabık idi. Ancak şurası da muhakkak idi ki, her iki Taraf, daha sonra, evvelâ Karadeniz dışı Devletlerin de katıldıkları Lozan Konferansına iştirak etmek suretiyle iradelerini karşıt istikamette göstermişlerdi. Bundan başka, bir de, Karadenizde etkili bir güvenliğin karşılıklı şartlarını tesbit etmek için bu denizde tekel halinde camia fikrini ele almak istiyen Çiçerin'in teklifi de, diğer sahil sahibi Devletlerin oy birliği ile muhalefetleri yüzünden suya düşmüştü. Gerçekten, bu Devletler, Sovyet teklifinin, iki deniz arasındaki geçidi uluslararası su yolu sayan devletler hukuku prensipini hesaba katmadığını, böyle bir teklifin kabulü halinde, Sovyetler Birliğine, Karadenizde hiç bir hakka dayanmayan istisnai ve üstün bir mevki sağlarken, diğer sahil sahibi Devletlerin kaderini de Sovyetlerin eline teslim edeceğini görüp anlamışlardı.

Lozan'dan sonra Sovyetler Birliği ile Türkiye'nin tavırlarında aynı değişiklik Montreux konferansında da görülmüştü. Ger-

çekten, Montreux'de, Sovyet baş Delegesi Maxime Litvinov Konferans'ta elde edilen neticelerden dolayı duyduğu memnunluğu alenen söylemekten çekinmemişti. Bu neticeler, 1936 yılında, Türkiye Cumhuriyeti ve Sovyetler Birliği Hükûmetlerinin, 1921 de olduğu gibi, artık Boğazlar meselesinin münhasıran Karadeniz Devletlerinden kurulu bir konferansta halli gerektiği görüşünde bulunmadıklarını açıkça ispat ediyordu. İmdi, Delvetler arasında varılan bir anlaşma hükümlerinin, daha sonra varılan yeni bir anlaşma yolu ile eski taahhütlerin serbestçe kabul edilen yeni hükümlerle değiştiği andan itibaren, yürürlükten düşeceği şüphe götürmezdi.

Nota, Boğazlarda Türk-Sovyet karma savunma sistemi hakkında Türk Hükûmetinin, somut Sovyet telkinlerini öğrenmeğe dahi lüzum görmeden bu konunun konuşmasına karşı geldiği hakkındaki Sovyet iddiasını da reddediyordu. Türk Hükûmeti, bu mesele ile ilgili olarak şu hususları hatırlatmağa lüzum görmekte idi: Konu, 1939 da, Moskova'da Molotov-Saracoğlu müzakerleri esnasında görüşülmüş ve 1945 Haziranında daha da ağırlaştırılmış şekilde Türkiye Büyük Elçisi ile tekrar ele alınmıştı. Mesele, ayrıca, son zamanlarda iki Hükûmet arasında tüm halinde tafsilâtlı yazışma yolu ile bir defa daha tartışma konusu olmağa devam etmişti. Sovyet talepleri Türkiye'nin bağımsızlık haklariyle hiç bir suretle bağdaşır görülmediği içindir ki haklı olarak reddolunmuştu. Bu şartlar altında, Türk Hükûmetini, Sovyetler Birliği Hükûmeti ile dostane görüşmeler açılmasına ve 5 sayılı teklifin aydınlanmasına mâni olmakla suçlamağa imkân yoktu. Fiilî alanda, gerek bu nokta, gerek Rus hedefleri, önceki temaslarla tamamiyle aydınlanmış bulunuyordu. Ortak savunma, egemenliğin yabancı bir devletle paylaşılması demekti. Şayet Boğazların Karadeniz dışı Devletlere kapanması prensipinin uygulanması ve buna ek olarak bir de Türkiye'nin Boğazları herhangi bir saldırıya karşı savunma azmi Sovyet endişelerini gidermeğe kâfi gelmiyorsa, Karadenize karşı herhangi bir taarruz vuku'u halinde, Sovyetler Birliğinin, dâvasını Birleşmiş Milletler teşkilâtına tevdi etmesinden başka çıkar yol yoktu. Gerçi Rus Hükûmeti 5 sayılı teklifi Birleşmiş Milletlerin prensip ve amaçlarına uygun bulmakta idi. Fakat Türk Hükûmeti, Birleşmiş Milletlere ve onun sağladığı güvenlik garantilerine hiç itibar etmiyen bir teklifin, bu teşkilâtın prensipleriyle nasıl bağdaşacağını anlayamamakta idi.

Türkiye'nin, Potsdam kararlarını hiç hesaba katmadan, sadece tadil usulünün kabul şartları üzerinde durması meselesine gelince, Türk Hükûmeti, kendi isteğiyle hesaba kattığı bu kararların, Montreux rejimini karşılıklı konuşmalarla tadil konferansını hazırlayacak tarzda, üç Potsdam Devletinin ayrı ayrı görüşlerini, Türkiye'nin egemenlik hakları çerçevesi içinde telif etmek amacını izlediğini hatırlatıyordu. Kararlar, her üç Devletin Boğazlar meselesine gösterdikleri ilginin bir işareti olabilirdi, fakat Âkit Devletleri taahhüt altında tutan tek vesika olarak Montreux sözleşmesinin yerini alamazdı. Potsdam kararının dilediği hazırlayıcı çalışmalar, bir taraftan Türkiye, diğer taraftan da, üç Devletin her biri arasında fiilen tamamlanmıştı. Şu halde tadil mekanizmasının harekete geçirilmesi için hiç bir mâni kalmamıştı.

Türk notası, «ahenk, nasfet ve karşılıklı hürmete dayanan evrensel düzenin desteği» Birleşmiş Milletler Teşkilâtına heyecanlı bir saygı ve, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile, uluslararası işbirliğinin ışık ve şaşaası içinde, bu sükûn ve huzur alanında karşılaşmak ümidinin ifadesi ile sona eriyordu.

İkinci Türk cevabının yayınlanması, gerek Türkiye'de, gerek dost memleketlerde, birinci notaya gösterilen aynı sıcak tasviple karşılandı. Mareşal Smuts, notayı uluslararası düzenin bir zaferi olarak alkışlıyor, kuvvetli ve bağımsız bir Türkiye'nin dünya barışının muhafazasında esaslı bir şart ve unsur olduğunu ileri sürüyordu. Bir Çinli şahsiyet notayı «aşılması imkânsız üstün bir vesika» olarak selâmlıyordu.

Boğazların kontrolunu ele geçirmek için, tarihte, Rusya tarafından girişilen en güçlü diplomatik teşebbüslerden biri olan bu savaş, Sovyetler Birliği tarafından arzuları yönünde hiç bir ilerleme kaydedilmeden sona ermişti. Bu sonuç şu sebeplerden doğmuştu:

1 — Türk milletinin milli bağımsızlık ve egemenlik haklarına aykırı herhangi bir talebe tekvücut olarak ve azimle karşıkoyması. Bu direnme, özellikle, Türkiye'nin dâvasına destek olabilecek hiç bir uluslararası yardıma güvenemiyeceği bir ânda vuku bulmuştu.

2 — Sovyet amaçlarının Potsdam konferansından evvel çok zamansız açıklanması. Bu hal Türk milletinin yurtseverlik hislerini yüze getirmiş, ve İngilizlerle Amerikalıları haklı olarak şüpheye sevketmişti.

3 — Birleşik Amerika Devletlerinin cihan sahnesinde, nizam ve barış unsuru olarak zuhuru, ilk zamanlarda Sovyetlerce önemsenmemiş olmasına rağmen, kısa zamanda Sovyet hamleleri karşısında aşılması güç mâni hüviyetini isbat etmişti.

Kremlin, Birleşik Amerika Devletleri gibi genç ve güçlü bir memleketin rehberliğinde, dünyanın ortak güvenle teminat altına alınmış hürriyet idealinin gerçekleşmesine doğru yöneldiği bir anda, komşu memleketleri hükmü altına almağa ve dünyayı nüfuz sahalarına taksime kalkışmanın tarihe karşı bir aykırılık olduğunu anlayamamıştı.

§

1946 - 1947 kışı Türkiye'nin uluslararası durumunda aşikâr bir salâhla sona ermişti. Büyük Britanya ile geçici güçlüklerin yerini yeniden samimi ve güvenli ilişkiler almıştı. Birleşik Amerika Devletleriyle münasebetlerimizde ilerilemeler kaydedilmiş ve büyük bir orduyu muhafaza etmekten doğan iktisadî ve malî güçlükleri mizin dürüst ve açık izahı Washington'da tam bir anlayışla karşılanmıştı.

Bu izahlarımız, garip bir tesadüfün tesiriyle, Büyük Britanya Hükûmetinin Amerika Birleşik Devletlerine müracaat ederek mâruz kaldığı iktisadî güçlüklerin Yunanistan'a malî yardıma devam etmesine imkân bırakmadığı gerekçesiyle bu muzaheretin Amerika Hükûmeti tarafından devralınmasını istediği zamana rastlamıştı. Malî yardımdan mahrum kalması halinde, Yunanistan'ın, gerilla'lar tarafından sarsılan iç güvenini sağlamaktan tamamiyle âciz kalacağı herkesce kabul edilmekte idi.

İngiltere'nin bu gizli teşebbüslerinden haberimiz olmamakla beraber, biz de Mr. Edwin Wilson'la özel mahiyette konuşmalarımızda büyük bir orduyu muhafaza mecburiyetinin iktisadî ve malî durumumuz üzerinde ezici bir yük teşkil ettiğini, fırsat düştükce, izah etmekten geri kalmamakta idik.

Türk askerî gayreti medenî dünyanın savunulmasında kıymetli bir unsur sayıldığına göre, Türkiye üzerindeki malî külfetin Türk gayretinden faydalananlar tarafından paylaşılması hak ve nasfete uygun görünüyordu. Yunanistan hakkındaki İngiliz teşebbüslerine bu suretle eklenen Türk uyarmaları, Başkan Truman'ı kongreye gönderdiği tarihî bir mesajla, Türk ve Yunan Hükûmetle-

rine hibe olarak verilecek 400 milyon dolarlık bir yardımın kabulünü istemeğe sevketmişti. Uluslararası ilişkilerde misli olmayan ve Truman doktrini adı ile anılacak olan bu teşebbüsün gerekçesinde Başkan şöyle diyordu: «Birleşik Devletlerin politikası, hür milletlere, silahlı azınlıklar tarafından veya dışarıdan gelen bir baskı ile etki altına alma kalkışmalarına karşı savunma gayretlerinde yardımda bulunmayı âmirdir. Milletlerin, mukadderatlarını diledikleri tarzda tayin etmelerine yardımda bulunmalıyız.»

Türkiye hakkında Başkan şu sözleri kullanmıştı: «Türkiye'nin bağımsız ve iktisaden sıhhatlı devlet olarak geleceği, barışçı milletlerin âtisi için önemlidir.»

Mânalı bir dostluk misyonunun ifası amaciyle bir Amerikan filosunun İstanbul'a gönderilmesi Türkiye ve Yunanistan'a askerî yardım kanunu ile başlanan işbirliği ve dayanışma jesti ile büsbütün değerlenmişti.

Bu sevindirici neticeler, mevkileri itibariyle, buhranın giderilmesi gayesine bütün kuvvet, dikkat, imkân ve tecrübelerini vakfetmek durumunda olanlardan büyük bir enerji ve gayret sarfını gerektirmişti. Ben, kendi hesabıma çok yorgun durumda idim. Sıhhî durumum hakkında büyüklerime malûmat verdim. Doktorların kanaatince, sıhhatimi ciddi surette tehlikeye maruz bırakmadan Ankara'da ikametimi uzatmak imkânsızdı. Siyasî durumun normalleşmesi, uluslararası ilişkilerimizin günden güne düzelmesi ve Amerika Birleşik Devletleriyle işbirliği devrinin açılması, başkentten ayrılmaklığıma ve mesuliyetli vazifemin bütün mutlu ve parlak şanslariyle onu üzerlerine almağa lâyık, muktedir, ve feragatlı memleket evlâtlarına devrine imkân veriyordu. Ricam kabul edildi. Haziran 1947 de, temennim veçhile, Roma'ya Büyük Elçi tayin olundum. Cumhurbaşkanı, misli görülmiyen bir yenilikle, memleket hizmetinde değersiz hizmetlerim için teşekkür ve tebriklerinin bana tebliğini bir mektupla Başbakandan istedi.

Londra'da çıkan Sunday Times gazetesi, İtalya'ya Büyük Elçi tayinim dolayısiyle şu yorumu neşretti:

«Türkiyede yüksek diplomatik personel arasında yapılan tayinler, şu günlerde, özel bir önemi haizdir. Feridun Cemal Erkin'in Romaya tayini bu açıdan incelenmelidir.»

Feridun Cemal Erkin Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreter vazifesini 1945 de işgal etmiş, bu mevkide Türk dış politikasının yö-

netici beyni olmuş, Başkan İnönü'nün devamlı itimadını kazanmıştı.

«Henüz 47 yaşında olan Erkin büyük bir diplomatik tecrübeye sahiptir. Müstesna kabiliyet ve enerjiye malik olan Erkin çok önemli terakkilere adaydır. Halefi, bu kadar yüksek bir seviyeye erişmenin çetin olduğunu anlayacaktır.»

§

Bu bölümü, bugün partisinin şefi ve Türkiye Büyük Millet Meclisinde muhalefet lideri olan Başkan İsmet İnönü için bir hayranlık ifadesi açıklamadan bitiremiyeceğim. 1942 den 1947 ye kadar uzanan çok ağır beş yıl boyunca, bütün Devletleri ve devlet adamlarını ölçüsüz güçlükler içinde bırakan tehlikeli devrede türk dış politikasını memleketin menfaatlerine en uygun tarzda yürütmek için onun emrinde çalışmak mazhariyetine erdim. Bu sayede Başkanın yorulmak bilmez çalışma kudretine, harbin gelişmelerini ve Türkiye ile etrafında ortaya çıkardığı meseleleri izlemekte gösterdiği titiz itinaya ve büyük kararlar ânında ki yetki, soğukkanlılık ve görüş kesinliğine yakından şahit oldum. İnönü, Bakanları ve ekperleriyle istişare etmeden karar vermezdi. Bütün fikirleri topladıktan sonra, ya ileri sürülmüş olan görüşlerden birini benimsemek, yahut ta kendi düşüncesini açıklamak suretiyle neticeye varırdı. Her iki halde de vardığı karar, en isabetli karar olurdu. Çalışma ve tartışma esnasında bütün dikkat ve ciddiliğini takınır, fakat iş bitince güleryüzlü, tatlı dilli insan tekrar ortaya çıkardı.

Başkanı sık sık görmek ve kendisiyle dış politika meselelerini derinliğine tartışmak zihnim ve gönlüm için gerçek bir istifade ve haz kaynağı idi. Analiz ve sentez kudretine eklenen, güç meseleleri basitleştirme kabiliyeti, en içinden çıkılmaz görünen meselelerin dahi hallini kolaylaştıran yeni bir ışığa kavuştururdu.

§

Türkiye tarihinde bu çetin devrenin hikâyesine son verirken, düşüncelerimi bu kapanmış maziye çevirip Dışişleri Bakanlığı arkadaşlarımın hâtıralarını canlandırmağı zevkli bir görev saymaktayım. Cümlesi, zekâları, gayretleri, feragatli vazife duyguları ve vatana bağlılıklariyle birlikte, yürüttüğümüz görevin başarısına canla başla katılmışlardır. Burada kendilerine derin muhabbet ve şükranlarımı ifade ederken müstesna bir haz duymaktayım.

NETİCE

1936 yılından beri vuku bulan olayların tetkikinden şu neticeyi çıkarıyoruz: Rusya'nın Karadeniz'de büyük bir bahrî Devlet olduğu zamandan beri bu memleketle Türkiyeyi ayıran ihtilâfın merkezî noktası Boğazlardır. Hâlen bu su yollarını yöneten rejim Montreux sözleşmesi olduğu için şimdi bu rejim hakkında düşüncemizi söylemek sırası gelmiş bulunmaktadır. Montreux sözleşmesinin değeri nedir? Türkiye'nin güvenliğini ortak güvenlik çerçevesi içinde halletmesi hususunda ona bağlanan ümitleri haklı çıkarmışmıdır? Karadeniz'de sahili olan devletlerin menfaatleriyle Karadeniz dışı devletlerin menfaatlarını bağdaştırmayı başarmışmıdır? Karadeniz devletleri ve bu arada S.S.C.B.'nin istediği güvenliği sağlamışmıdır? Bazı çevrelerce sözleşmenin feshini tahrik etmek için ileri sürülen itirazlar yerindemidir? Bu tenkitlerde hakikat payı nedir? Montreux rejiminin olumlu vasıfları ve kusurları nelerdir? Şayet varsa bu kusurları en iyi giderme çareleri nelerdir?

Bütün bu soruları cevaplandırmağa çalışacağız:

Boğazlar için yeni bir rejim kurmakla görevli bir Konferansın toplanmasını sağlamak maksadiyle, 1936 da vâki türk teşebbüsünün, birinci cihan harbinden sonra, uluslararası bir antlaşmanın ilk defa olarak meşru ve kanunî usullerle tadili başarılı tecrübesine yol açtığını, Montreux sözleşmesinin incelenmesi vesilesiyle yukarıki sayfalarda görmüştük.

Montreux Konferansı bir tek sebep ve bir tek gaye ile toplanmıştı: Güvenlik ihtiyacını mümkün olan en iyi şartlar içinde karşılamak. Boğazların askerlikten tecrit edilmesine mukabil, Lozan'da tesis edilen garantilerin yetersizliği ve iflâsı, Türkiye'yi, bu bölgeyi yeniden tahkim etmek suretiyle savunmasını bizzat temin hakkını istemek mecburiyetinde bırakmıştı. Bu suretle Türkiye'nin güven-

liğini sağlamak ilk hedef oluyor ve bu ihtiyaç yanında, bir de, Karadeniz bölgesinin ve, özellikle, Sovyetler Birliğinin güvenliğini temin etmek gerekiyordu.

Montreux sözleşmesi Türkiye'yi Boğazların muhafızı ve önemli rol sahibi Akdeniz Devleti rolüne yeniden sahip kılmıştı.

Öte yandan, sözleşme, S.S.C.B.'ne, dostane müzakereler yolu ile, Büyük Petro zamanından beri, ilk defa, asırlık aziz rus rüyalarını gerçekleştirmişti. Yani, rus harp gemilerini Akdeniz sularının özlemi içinde tutan fiilî ve hukukî mânileri ortadan kaldırmış, ve Karadeniz'de sahili olmayan devletlere ait deniz kuvvetlerinin — bu denizde çok önemsiz miktarlara düşürülmüş bulunan — mevcudiyetlerinden doğan eski korkuları da yok etmişti.

Konu bu açıdan mütalâa edildiği takdirde, Montreux rejiminin güttüğü hedefe tamamiyle vardığı hissi doğmaktadır.

Bu anlam Montreux toplantısına katılan bütün delegelerin ve, bu arada, bizzat Sovyet heyetinin, yeni Boğazlar rejimini övgü dolu beyanlarla karşılamalariyle belirmişti. 1936 da hararetle ifade edilen memnunluk hissi, daha sonraki yıllarda yerini, hangi sebeplerle, hoşnutsuzluğa bırakmıştır?

Önce, Montreux sözleşmesine, doktrin tarafından yönetilen tenkitleri ele alalım:

Dendi ki, Montreux sözleşmesi acelecilik alâmetleri gösteriyor, organik bir tüm niteliği taşımıyor, acip bünyesi yüzünden kaide bazan istisna, istisna da kaide oluyor ve şurada burada ayrıntı noktalariyle karıştırılan prensip meseleleri bu yüzden ilgilileri yanıltıyor. Şüphesiz gerçek payı olan bütün bu tenkitlerin büyük bir kısmı, Montreux Konferansının, Karadeniz'de sahili olan devletlerle, sahili bulunmayan devletler arasındaki geleneksel menfaat çelişmesindeki zıt tezleri uzlaştırma hususunda karşılaştığı çetin mecburiyet ile izah edilebilir. Yani, bir tarafdan S.S.C.B., Karadenizde sahil sahibi Devletlerin donanmaları için tam geçiş serbestisi isterken, sahili bulunmayan Devletlere ait harp gemilerinin Karadenize girmelerini menetmek, hiç değilse, sınırlamak istiyor; öte yandan, sahil sahibi olmayan Devletler de bu sert durumu kendi lehlerine yumuşatmağa ve Karadeniz'de az çok denge muhafaza etmeğe uğraşıyorlardı. Biri birine zıt bu iki grup arasında bulunan Türkiye ise, güvenlik endişesi içinde, geleneksel durumuna avdet etmek ve Boğazlardan geçmeğe mezun yabancı harp gemilerinin gü-

cünü imkân nisbetinde aşağı ölçüde tutmak davasında idi. Diğer bir deyimle, Boğazların kapatılması prensipini açılması kaidesiyle bağdaştırmak bahis konusu idi. Böyle bir netice ancak, karşılıklı zıt menfaatlerin tam vukufuna dayanan bir anlaşmaya varmak genel azmi, bu menfaatleri prensiplere konulan ve taraflarca kabul olunan istisnalar yolu ile tatmin etmek kararı, ve nihayet, bir kapıyı aynı zamanda, hem çıkış için geniş surette açık, hem giriş için aralık tutmak ve her iki istikamette gidiş gelişi de imkân nisbetinde sınırlandırmak gibi çetin bir zekâ hüneri gerçekleştirmek görevini üzerlerine almış olan devlet adamlarının müzavene hissi sayesinde başarılabilirdi.

İmdi, tarife göre, uzlaşma, karşılıklı taleplerin bir kısmından mütekabilen vaz geçilmesi, ve taraflardan her birinin diğer tarafın veya tarafların isteklerini bir dereceye kadar kabul etmesi esasına dayanır. Bu mânada ele alınınca, uzlaşma, âkitlerin karşılıklı durumları müvazeneli ve imkân oranında âdil ve hakkaniyete uygun tavizler sâyesinde ayarlanacak tarzda, tüm iddialarının bir kısmından vaz geçmeleri yolu ile gerçekleşebilir. Şu halde, uzlaşma ile mukavele arasında büyük fark vardır. Mukavele eş değerlerin teatisine dayanır. Uzlaşma ise, tarafların hakları bakımından bir hal şekline bağlanması, her birinin hakkaniyet icabı rıza göstereceği karşılıklı tavizlere dayanan bir ihtilafın mevcut bulunmasını gerektirir.

Bu tarzda çelişme ve çatışma havası içinde ele alınan bir işin organik, mantıki ve insicamlı bir sistem ortaya çıkarması beşerî imkânların üstündedir. Bütün zorluklara rağmen, çeşitli tutumların dengesini kuran bir uzlaşmaya varılmış olması ise başlı başına övülecek bir neticedir. Böyle bir dengeyi başarmak için gereken çalışma, daha iyisini becermeği iddia eden isteklilerin rekabetine açıktır. Bu demek değildir ki Montreux sözleşmesi bazı tutmazlıklardan, inşâ ve tahrir hatalarından kaçınılmak suretiyle daha sade ve anlaşılabilir bir hale getirilemezdi. Montreux sözleşmesinin incelenmesine ait kısımda metnin bu çeşit kusurlarını belirtmiştik. Şimdiki amacımız metnin veya ayrıntı noktalarının eleştirilmesi değildir. Biz daha ziyade Montreux Konferansı tarafından ortaya çıkarılan siyasî, hukukî ve askerî sistem hakkında bir fikir edinmek suretiyle, yürürlüğe girdiği tarihten beri geçen zaman esnasında elde edilen tecrübeye dayanarak, onun değeri, bugünkü du-

rumu ve dünya vaziyeti ışığında gelecek imkânları hususunda bir kanaate varmak istiyoruz.

Montreux sözleşmesi, Boğazlar Komisyonunu kaldırmış olması yüzünden de muaheze ediliyor. Komisyonun muhafazası için Konferans esnasında bazı heyetler tarafından gösterilen ısrar, ve daha sonraları sözleşmeye, gerek doktrin, gerek yazarlar tarafından yöneltilen tenkitler, gerçek olmaktan ziyade hissi bir mahiyet taşıyor ve gûya bir garanti organını, yerine aynı değerde yenisi bulunmadan kaybetmiş olmak üzüntüsünden doğuyor. Bu endişeler yersizdir. Lozan sözleşmesi Boğazları uluslararası rejime tabi tuttuğu içindir ki uluslararası Boğazlar Komisyonunu kurmak lüzumunu hissetmişti. Buna karşı Montreux sözleşmesi, dünya durumunda her gün daha ziyade artan gerginliği ve beynelmilelleştirme rejiminin Türkiyeye sağladığı garantilerin yetersizliğini göz önünde tutarak bu rejime son vermiş ve Boğazları Türkiyenin kontrolü altına koymuştur. Konu prensipler alanında mutalâa olunduğu takdirde, uluslararası rejim ortadan kalktığına göre, evvelce Komisyona verilmiş olan yetkilerin Türkiyeye iadesinden daha tabiî ve mantıkî bir şey düşünülemezdi. Pratik bakımdan da, Montreux sözleşmesi düzeninin genel mekanizması, Boğazlardan geçiş hakkındaki hükümlerin Âkit Devletler tarafmdan kontrolünü otomatik hâle koyacak ve uluslararası Komisyonun muhafazasına lüzum hissettirmeyecekti. Esasen Konferansta herkes, Komisyonun mevcut olması halinde dahi, her türlü icraî yetkiden mahrum kalacağı noktasında mutabık idi. Bu taktirde Komisyonun, Türkiye başta olmak üzere, ilgili hükûmetlere istatistik ve diğer bilgiler toplamak hususunda yardımda bulunmaktan başka hiç bir işi olmayacaktı. Türk heyetinin de söylediği gibi, iş bundan ibaret ise, Türkiye onu daha tam ve elverişli bir tarzda başarabilecekti. Gerçekte, yapılan tecrübe de Komisyonun kaldırılmasıyle hiç bir kayba uğranılmadığını göstermiştir.

Sözleşmeye karşı son bir tenkit «kâfi ölçüde uluslararası ruha mâlik siyasî bir eser ortaya koyamamış» olmasıdır. Kendi kanaatimize göre, bu sert hüküm de gerçek olmaktan ziyade nazarîdir. Montreux Konferansının vazifesi, nazarî olarak ideal, fakat uygulama alanında hayalî bir siyasî ve hukukî sistem kurmak değildi. Konferans siyasî gerçeğe uyan bir rejim bulmak ve kâğıda dökmekle görevli idi. Montreux Konferansının toplanmasında ve Türkiye'ye Boğazları yeniden silâhlandırma yetkisinin verilmesinde Ci-

nevre sulh teşkilâtının barışı muhafaza ve tecavüzü önleme hususundaki acizinin başlıca rol oynadığı malûm iken, Sözleşmenin Milletler Cemiyetine daha faal bir rol vermemekle suçlandırılması tamamiyle haksızdır.

Şimdi Sözleşmeye çatan başlıca devlet sıfatiyle, S.S.C.B, tarafından, günün şartlarına daha uygun bir rejim kurulması talebi ile Montreux sistemine yöneltilen pratik tenkitleri, olaylar ışığında ele alalım:

Bu tenkitler, malûm olduğu üzere, evvelâ 1945 de Potsdam'da bizzat Stalin tarafından ortaya atılmış, Potsdam konferansının sonunda başkan Truman'ın üç kurallı projesinin ilânına yol açmış, ve nihayet, S.S.C.B..'nin Türkiye'ye ağustos ve eylûl 1946 da verdiğii ki notada geniş bir şekilde izah edilmiştir. Her iki vesikada ileri sürülen tenkitler aynı yılın eylûl ve ekim aylarında iki türk cevabî notasında cerh ve reddolunmuştur. Bu cevapların mahiyeti ve özü, dün olduğu gibi, bugün de gerçeğe uygundur. Rus tenkitleri ve bunların reddi hakkında eserin sonundaki ekler arasmda mevcut notaların metinlerini gözden geçirmek faydalı olacaktır.

Sovyet diktatörüne göre, sözleşme artık olayların gerisinde kalmıştır. Biz de, kendi hesabımıza, yukarıda izah edilen türk tezi ile uzlaştığı nisbette, sözleşmenin yeni şartlara uydurulması lüzumunu savunan teze katılmaktayız. Nitekim Âkit devlet sıfatiyle Japonya'nın yerine Amerika Birleşik Devletlerini koymak, Milletler Cemiyetine ait hükümleri ve mekanizmayı Birleşmiş Milletlere ait hükümler ve mukabil mekanizma ile değiştirmek, ve çeşitli harp gemilerinin tariflerini yeni baştan gözden geçirmek suretiyle, sözleşme, kolaylıkla günün şartlarına uyacak şekilde ayarlanabilir.

Hâlen elde bulunan vesikalar, Stalin tarafından Yalta Konferansında ileri sürülen deliller dışında tezini destekler mahiyette ortaya hiç bir yeni işaret veya emare çıkaramamıştır.

Stalin tarafından kullanılan ikinci bir delile göre Montreux sözleşmesinin hazırlanmasında Japonya, Sovyetler Birliğine nisbetle, daha önemli rol oynamıştır. Böyle bir iddia en sathî incelemeye dahi dayanamaz. Montreux Konferansı tutanaklarının incelenmesi bize şu gerçeği göstermektedir: Müzakereler esnasında uysal ve mutedil davranışı ile dikkati çeken Japon heyeti, çabalarını iki nokta etrafında toplamıştır: Boğazlardan geçiş hakkı bakımından, Karadeniz'de sahili olan ve olmayan Devletler için eşit bir rejim kurulması, ve sözleşme metninde Milletler Cemiyetine yapılan

atıfların, Cemiyetle bağları kesilmiş olan Japonya'nın bu durumu ile bağdaştırılması. Birinci noktada Japon heyetinin gayretleri netice vermemiştir. Hatırlanacağı üzere, sözleşme, tarihde ilk defa olarak, S.S.C.B. de dahil olmak üzere, Karadeniz Devletlerine hemen hemen hudutsuz tercihli bir geçiş rejimi tanımış ve aynı hakkı Karadeniz dışı memleketler için büyük ölçüde kısıtlamıştır. İkinci Japon telebine gelince, Konferans, sözleşme hükümlerinin, Japonya'nın Cemiyet üyesi olmaması ve gerek Misak, gerek-tam bir takdir serbestisi muhafaza ettiği-karşılıklı yardım anlaşmaları hakkındaki durumunu hiç bir suretle değiştirmeyeceğine dair bir protokol eklenmesi suretiyle bu Devleti tatmin etmiştir.

Japonya ve Sovyetler Birliğinin sözleşmeyi hangi ruh hâleti içinde imza ettiklerini, hiç bir delil, kapanış oturumunda, her iki heyet başkanlarının yaptıkları beyanlardan daha inandırıcı bir tarzda aydınlatamaz.

Japon heyeti başkanı Mr. Sato, sözleşmeyi kabul ederken ileri sürdüğü bazı ihtiyatî kayıtlarla ilgili olarak şu sözleri söylemiştir: «Güçlüklerimiz Japonyanın artık Milletler Cemiyeti üyesi bulunmamasından ileri geliyordu. Bazı maddeler hakkında açıkladığımız ihtiyatî kayıt bu durumun neticesinden başka bir şey değildir. Bu kayıt altında, hükûmetimin Sözleşme hükümlerine ve ruhuna tamamiyle uyacağı ve Sözleşmenin uygulanmasını kolaylaştırmak için elinden geleni yapmakta kusur etmiyeceği hususunda teminat verebilirim.»

Şimdi de, Sovyet heyeti başkanı M. Litvinov'un Montreux'de elde edilen sonuçları nasıl karşıladığını kendi ağızından dinleyelim: «Uluslararası bir sözleşmeyi gözden geçirmek ve değişen şartlara ayarlamak amaciyle toplanan Konferans görevini gereğince yerine getirmiştir. Konferans, hatta daha fazlasını da yapmış, Boğazların bazı devletler arasında çok eski bir ihtilâf konusu olduğunu ve bu yüzden Konferansın muhakkak başarısızlığa uğrayacağını iddia eden köhne düşünüşleri de kökünden söküp atmıştır. Böyle bir fiyaskoyu önlemek için, Konferansın, bir zamanlar emperyalist devletlerin satranç tahtası üzerinde bir paytakdan ibaret olan Osmanlı İmparatorluğunun yerini, şimdi, yaratıcısı ve ıslahatcısı Atatürk'ün rehberliği altında terakki yolu üzerinde büyük adımlarla ilerileyen ve Avrupa'da barışın düzenlenmesi için her gün daha önemli ve daha müstakil bir rol oynayan ümit ve enerji dolu genç Türk Cumhuriyetinin almış olduğunu anlaması gerekmiştir.

Gene Konferansın, vaktiyle Karadenizi büyük emperyalist devletlerin savaşına katılmak için bir üs olarak kullanmağa çalışan ve yeni yeni toprak kazançları peşinde koşan emperyalist Rusya'nın yerini, şimdi, Karadenizin büyük kısmını işgal eden, rejiminin aldığı ilk kararlardan biri geregince emperyalist amaçlardan vazgeçen ve o zamandan beri de, yalnız kendisinin değil, yakın veya uzak bütün devletlerin güvenliğinin kıskançlığı içinde hiç değişmeyen sistemli bir barış politikası gütmüş bulunan yeni Sovyet Sosyalist Devleti işgal etmiş olduğunu anlaması lâzım gelmiştir. Konferans yeni bir hayata erişen bu iki devleti — Sovyetler Birliği ile Türkiyeyi — on beş yıldan beri birleştiren sıkı ve çözülmez dostluğun geçici bir düzen olmadığını kavramıştır. Konferans, ayrıca, Karadeniz devletlerinin bu denizdeki ve Boğazlardan geçiş hakkındaki özel haklarını ve denizler serbestisi genel kavramının tamamiyle tatbik edilemeyeceği Karadenizin özel coğrafî durumunu, yeterli ölçüde olmamakla beraber, bir miktar tanımıştır... Bu prensiplerin tanınmasına çalışırken Sovyet heyeti, seyrüsefer serbestîsini harp ve barış zamanlarında, yalnız Karadeniz dışındaki devletlerin donanmaları için sınırlamayı düşünmüştür. Bu suretle, heyetimiz, bu geniş su sahasını ve kıyılarını gelecek harbin dehşetinden korumak ve hiç biri tecavüz şüphesi altında bulunmayan sahil sahibi devletlerin güvenliklerini arttırmak istemiştir. Bu kadar önemli bir bölgenin barış ve huzurunu korumak suretiyle, cihan sulhünün kuvvetlenmesine küçümsenemeyecek bir hizmette bulunduğumuzu sanıyorum. Sovyet heyeti, hazırladığımız yeni uluslararası vesika ile, Milletler Cemiyeti Misakı ve karşılıklı yardım Paktları gibi diğer barış belgeleri arasında bir bağ kurmak hususunda da çaba göstermiştir. Heyetimizin bu hedeflere, tamamiyle değilse bile, büyük ölçüde erişmekten duyduğu sonsuz mutluluk içinde, bütün meslektaşlarıma Konferansta iz bırakan anlaşma ve uzlaşma havasının yaratılmasına katıldıklarından dolayı teşekkür ederim. Bütün Konferransa iştirak edenlerin buradan hoşnut olarak ayrılacaklarına ve içimizde gayrı memnunlar bulunmayacağına inanıyorum. Özel bir meselenin halli vesilesiyle ve Âkit Devletlerin menfaatlerini ahenkleştirmek suretiyle imzalanan sözleşmenin ilgililer arasındaki ilişkileri daha da iyileştirmekte etkili olacağına samimiyetle kaniim. Montreux Konferansının neticeleri, uluslararası hayatın yakında kısır ihtilâf ve tartışmalar çıkmazından kesinlikle kurtularak gerçek uluslararası iş birliğinin geniş um-

manına nüfuz edeceğini ve giriş noktasında: BÜTÜN MİLLETLER İÇİN GENEL BARIŞ VE GÜVENLİK» yazılı olan selâmet sahiline erişeceğini ümit ettirmeğe elverişlidir.»

Konferansta mümtaz Sovyet heyeti Başkanının yaptığı bu beyanata, dün ve bugün yürekten katılmayacak kimse yoktur. 1936 tarihli bu nutuk, bize, Konferans'tan sekiz yıl sonra Stalin tarafından sözleşmeye karşı gösterilen hoşnutsuzluk hakkında en ufak bir iz veya delil göstermemektedir. Aksine, demeç Boğazlar rejimi hakkında tarihde, uluslararası sahnede, ilk defa rus tezinin başarıya erişmesinden doğan hararetli sovyet mutluluğunun hüccetini vermektedir. Elde edilen sonuçlar hakkında M. Litvinov'un ileri sürdüğü ihtiyatî kayıtlar, Sovyet heyetinin kazandığı başarının büyük siyasî ve askerî önemini hiç bir suretle küçültemez. Karadeniz Devletleri için Boğazlardan kayıtsız şartsız geçiş serbestîsi, Karadeniz dışı Devletler için de Boğazların tamamiyle kapanması tarzında sert formüllere varılsa idi, Konferansın menfî ve ters bir eser ortaya çıkarmış bulunduğuna hükmedilirdi. Neticede, rus taleplerini tüm halinde gerçekleştiren bir rejim kurmak bahanesi altında, Konferans, Karadeniz dışı devletlerin haklarını hiçe saymakla kalmaz, aynı zamanda, bu denize mensup devletlerin sözde korunmasını, Türkiyenin güvenlik şart ve ihtiyaçlarının tamamiyle inkârı üzerine bina etmiş olurdu.

M. Litivinov'un beyanlarına yaptığımız bu uzunca atfm sebebi, sadece Montreux'de rus menfaatleri bakımından kârlı bir rejim elde etmekten doğan Sovyet memnunluğunu kaydetmekten ibaret değildir. O zamana ait rus politikasının bu nutukta kaydedilen çeşitli vasıfları, gerçekten, barış adına önemli bir unsur teşkil etmekte ve Sovyetler Birliğinin dünyada kazanma halinde olduğu itibarı haklı göstermekte idi. Buna mukabil, nutuk, daha sonraki yıllar esnasında takip olunan sovyet politikasınm tezahürleri ışığında mütalâa edildiği takdirde, Sovyetler Birliğinin kendi nefsine yönelttiği, reddi güç bir suçlama mahiyetini taşımaktadır.

Her halde, Litvinov'un beyanları, Montreux Konferansında Sovyet davranış ve başarılarının Japon heyetinin tutumu yüzünden, hatta, en ufak ölçüde engellendiği intibaını verecek mahiyette değildir. Aksine, Konferansta S. S C. B. lehine kaydedilen parlak sonuçlar, bizzat rus hükûmeti tarafından Vladimir Potemkin yönetiminde neşrolunan «Diplomasi Tarihi» başlıklı eserde sov-

yet diplomasisi bakımından gayet olumlu bir zafer olarak övülmüştür.

Şayet Stalin'in görüşüne nazaran bu büyük zafer japon heyetinin etkisiyle elde edilmiş ise — ki öyle değildir — S. S. C. B. kendisini iki defa kutlamaya hak kazanır, fakat bu, ona, sırf Montreux Sözleşmesinin feshini haklı göstermek amaciyle, 1936 da coşkunca kutladığı başarıyı değerden düşürmek için hayalî Japon etkisini sonradan sorumlu tutmağa hiç bir suretle hak kazandıramaz.

Litvinov tarafından hararetle övülen Türk — Sovyet ilişkilerine gelince, şunu ilâve edelim: S.S.C.B. Avrupa'da barışın düzenlenmesinde Türkiye'nin mühim rolünü inkâr ettiği içindir ki aradaki ilişkiler bozulmuştur. Daha vahimi, henüz 1936 da her türlü genişleme hedeflerini reddedip barış politikası izlemekte olan Sosyalist Sovyet Devleti, daha sonraları Karadenizi, fetih hülyalarının gerçekleşmesinde üs olarak kullanan İmparatorluk Rusya'sının geleneğini benimsemeği tercih ettiği içindir ki barışı kararsızlığa uğramıştır.

Nihayet, S. S. C. B., Montreux'de elde ettiği çok önemli imtiyazlarla yetinmeyerek, Karadenizi bir rus gölü haline getirmeğe, Boğazlarda kendi lehine bir tekel yaratmağa ve türk topraklarında askerî üsler kurmağa heves ettiği içindir ki, Boğazlar meselesi, iki memleket arasındaki ilişkiler ve uluslararası münasebetler üzerindeki menfî sonuçlariyle yeni bir buhranın içine düşmüştür.

Stalin'in üçüncü bir tenkidi de, Türkiye'nin, yalnız harp zamanında değil, hatta, kendisini yakın bir harp tehdidine maruz hissettiği hallerde dahi, harp gemilerinin geçişini menetmek hususunda ki takdir hakkına karşıdır. Hatırlanacağı vechile, Türkiye'nin bu takdir hakkı yetkisiyle alacağı tedbirler, sonradan, Milletler Cemiyetinin ve Âkit Devletlerin tasvibine sunulması kaydına tabidir. Burada söz konusu olan hüküm, Türkiye'nin güvenliği kadar genel barış davasını da ilgilendirmektedir. Montreux Konferansında Türk Heyeti tarafından verilen izahlara göre, söz konusu madde ile izlenen amaç, türk topraklarının her hangi bir yabancı devletin beklenmedik bir tecavüzüne mâruz kalmasını önlemektir. Aynı hüküm, mütecavizi taarruzunu gerçekleştirme mevkiine koyamayacak hale getirmek ve âkibet barış davasına hizmet etmek gayesini de gütmektedir. Barış ve güvenliğin etkili bir uluslararası örgütün fiilî garantisinden mahrum bulunduğu bir dünyada, Türki-

ye tarafından teklif ve bütün Konferans üyelerince de oy birliği ile kabul edilen ihtiyat tedbirlerini almak, sorumluluklarının şu'uruna ermiş devletler için temel bir görevdir. Söz konusu maddenin kaleme alınmasında Sovyet heyetinin ön plânda rol oynamış olması cidden ilgi çekicidir. Türkiye'ye harp zamanında ve yakın harp tehdidi tehlikesi halinde Boğazları kapamak hususunda verilen hakka karşı Stalin'in ortaya attığı itirazların, yakından incelendiği takdirde, zaif bir davanın başarısı için ileri sürülmüş bir takım gerçeğe aykırı iddialardan ibaret oldukları anlaşılır. Meseleyi aydınlatmak için bir tefrik yapmak gereklidir. Bilindiği üzere, Türkiyenin katılmadığı bir harp halinde muharip devletlere mensup harp gemilerinin Boğazları geçmesi, prensip itibariyle, yasaktır. Bütün ikinci dünya harbi boyunca, Türkiye, ne Boğazları kapama tedbirine, ne de hatta kapamayı haklı gösterecek yakın harp tehdidi tehlikesi halinin ilânına, bir tek defa dahi müracaat etmiş değildir. Öte yandan, her iki tarafa mensup muharip devletler dahi Montreux sözleşmesinin bu hükmünü ihlâl teşebbüsünde bulunmamışlardır. Bu itibarla, Stalin'in itirazları, hareket tarzı kusurdan tamamiyle âri olan Türkiye'yi hiç bir suretle ilgilendirmez. Acaba aynı itirazlar Sözleşmeye haklı olarak yöneltileblirmi?

Şayet Stalin'in tenkitleri, muharip devletlere mensup harp gemilerinin Boğazlardan geçmesini meneden hükmün kaldırılması lehinde bir fikir cereyanı uyandırmak amacını güdüryorsa, bu kaldırma keyfiyeti yalnız Karadeniz devtlerleri lehine işleyeceğine göre, tadil, tabiatiyle, Âkit Devletlerin taktir ve kabullerine bağlı olacaktır. Ancak derhal şu noktaya işaret edelim ki, Stalin'in şikâyetine sebep olan güçlüklerin, Sözleşmenin her hangi bir hükmü yüzünden ortaya çıkmış olduğu iddia edilemez. Diğer bir deyimle, şayet şikâyet konusu maddeler önüne çıkmasa idi, Stalin'in seve seve kullanmış olacağı bir haktan mahrum edildiği iddiası sabit olmuş değildir. Bu noktada ihtilâfa daha ziyade ışık tutmak için bir parantez açmak gerekiyor. Harp denizciliği tarihi, deniz üstünlüğünün önemini anlayarak hedefe varmak için ısrarlı ve devamlı gayretler sarfeden devletlerin, bu üstünlüğü takdir edemiyen veya deniz kuvvetlerini zafere eriştirecek en uygun tarzda kullanmayan devletleri çok zaman yendiklerini bir çok misallerle göstermiştir. Bu cümleden olarak, birinci cihan harbi esnasında, rus kamu efkârı ve hükûmeti tarafından harbin sebebi ve nihaî hedefi olarak ilân edlen İstanbul ve Boğazların fethine verilen öneme rağmen,

Ruslar, Karadeniz Boğazı civarında Osmanlı başkentinin düşmesini çabuklaştıracak ve bu suretle müttefikleriyle irtibatlarını sağlayacak deniz hareketlerine girişmek maksadiyle, bu denizdeki üstünlüklerinden yararlanmağa hiç bir zaman teşebbüs etmedikleri gibi, aksine, Çanakkaleyi zorlayan ingiliz ve fransızların çabalarına kendi gayretlerini eklemekden de sistemli surette kaçınmışlardır. Bu maksatla Londra ve Paris'ten yapılan hitaplara, Ruslar, kimi vakit donanmalarının zaafini veya Karadenizde hüküm süren fırtınayı, kimi zaman da türk bataryalarının gücünü veya Çanakkalede müttefik donanmalarının çabalarını desteklemek üzere yapılacak rus askerî çıkarmasının âkibet başlıca harp sahnesinde çarpışan birlikleri zararına sonuç vermesinden duydukları endişeleri ileri sürerek, özür dilemişlerdir. Neticede Rus Genelkurmayı hüzün le dolu şu hükme varmakta idi: «Yalnız haricî bir çok şartların bize uygun» olduğu şu ânda değil, daha uzun zaman için İstanbulu almak bizim için bir hayal olmaktan ileri gidemeyecektir. Zira ne manevî kuvvetimiz, ne de askerî kudretimiz böyle bir hedefe elverişlidir.» «Bu şartlar altında rus deniz kuvvetlerinin giriştikleri tek önemli hareket, Karadeniz Boğazı istihkâmlarının, o zamanın en kudretli dretnotlarından biri tarafından bombardımanına ve Karadeniz giriş mahallinin çevik mayın atıcı gemiler vasıtasiyle mayınlanmasına inhisar etmiştir. İstanbulun fethi gibi Rusya'yı birinci dünya harbini hazırlamağa sevkeden büyük önemde siyasî ve askerî bir hedefin elde edilmesi peşinde, Rus Başkumandanlığı, İstanbulu zaferle almağa hizmet edecek askerî harekâta girişecek yerde, buna müttefiklerinin bir hediyesi olarak nail olmak ümidi içinde, âtıl bir bekleme durumunda kalmağı tercih etmiştir.

Birinci dünya harbi esnasında, Rusların Karadeniz'de üstünlüklerini, doğudaki Türk ordularının sol cenah gerilerine sınırlı ölçüde devamlı taktik çıkarmalarda bulunmağa ve Türk kuvvetlerinin geri çekilmeleri sırasında mâruz kaldıkları güçlükleri arttırmakta kullanmağa inhisar etmiştir. Bu suretle, rus deniz kuvvetleri, Çar ordularmın müteharrik topcusu rolünü oynamışlar ve Başkumandanlık, sonsuz gayret ve fedakârlıklar bahasına meydana gelmiş olan rus donanmasını, esas vazifesi olan stratejik hedeflerde kullanmak imkânını bulamamıştır. Alman deniz kuvvetlerinin giriştikleri harekât neticesi olarak etkisizliğe mahkûm olan

Baltık rus donanması da, aynı suretle, ancak sahil bataryası olarak kullamlabilmiştir.

İkinci dünya harbi başlangıcında Karadeniz ve Baltık rus donanmaları dengeli ve önemli birer kuvvet heybetinde idi. Haziran 1941 e kadar uzanan devrede harbin faal hareketleri bakımından bir özellik kaydedilmemiştir. Bu itibarla, daha ziyade Almanların rus topraklarını işgâl ettikleri devreyi mutalâa edelim. O sıralarda, Akdeniz, Alman - İtalyan deniz üstünlüğünün etkisi altında bulunuyordu. Mihver kuvvetleri düşmanlarına erişmek için hiç bir gayretten çekinmiyorlardı. Şüphe yok ki bu kuvvetler Sovyet bahriyesinin tamamiyle imhası için Boğazları zorlayıp Karadenize girmek şıkkını tasarlamış olacaklardır. Şayet böyle bir proje bir an için mutalâa edilmiş ise, onun icrasına iki sebep mâni olmuştur: birinci mâni muharip devletlere mensup harp gemilerinin Boğazları geçmelerini meneden Montreux Sözleşmesi yasağı, ikinci engel ise Sözleşmenin ihlâli suretiyle Boğazları zorlama teşebbüslerine Türk ordusunun karşı geleceği kanaati idi. S. S. C. B.'nin, Mihver gemilerini Boğazları geçmekte serbest bırakmak suretiyle Karadeniz'de rus güvenliğini tehlikeye koymakla suçladığı memleket, gene aynı S. S. C. B.'nin, Karadeniz devletlerinin güvenlik şartlarını tatmin etmediği için halen yerdiği rejim, gerçekte, Sovyetler Birliğinin bu denizde Mihver devletlerinin her türlü taarruzundan masun kalmasını sağlayan iki temel unsur olmuştur.

Bu demek değildir ki Karadeniz Mihver devletlerinin her türlü nüfuzundan masun kalabilmiştir. Sovyet güvenliği sıkıntıya mâruz olmuştur, ancak, bu tehlike, ne Boğazlar rejimi, ne de Türkiye'nin her hangi bir kusuru neticesi olarak değil, sadece Mihver devletlerine ait küçük savaş gemleirinin Tuna nehri ve tren yolu ile bu denize sızması yüzünden doğmuştur. Ruslar deniz kuvvetlerini bu küçük filonun hareketlerine karşı çıkarmaktan kaçınmış ve kendi üstün kuvvetlerinden yararlanmamağı tercih etmişlerdir. Bu suretle, Karadeniz'de bir kaç küçük alman savaş gemisinin mevcudiyeti, Sovyet makamlarını, harp gemilerini üslerinde kapamalarına ve alman gemilerinin atılgan faaliyetlerine tam serbestî içinde devam etmek imkânını vermelerine yeterli sebep olmuştur.

Beyaz Denizde durum daha da âşikâr idi. Hatırlanacağı üzere, Büyük Britanya tarafından gönderilen harp malzemesinin bü-

yük kısmı, Ruslara, Kuzey Deniz yolundan sevkedilmekte idi. Bu amaçla tertiplenen kafileler, denizaltı harbinin sebep olduğu kayıplar yüzünden İngilizlere çok pahalıya mal olmakta idi. Ruslara kafile ile tehlikeli taşıma sistemine iştirak ettirmek için Londra tarafından Moskova nezdinde yapılan israr ve uyarmalar hiç bir sonuç vermemiştir. Bu suretle, Müttefikler, Ruslara sırf taşıma ihtiyaçları için ödünç verdikleri halde işsiz bırakılan muhtelif tiplerdeki gemilerini Beyaz deniz limanlarından çıkarttırmak gayretlerinde mağlup düştüklerini itiraf etmek mecburiyetinde kalmışlardır.

Bu olayları, her türlü tenkit niyetinden ârî olarak, sırf Türkiye'ye ve Boğazlar rejimine yöneltilen haksız hücumlar karşısında davamızın isbatı bakımından hatırlatıyoruz. Sözü geçen olaylar, Rus askerinin büyük yiğitliği için duyduğumuz hayranlığı zerrece azaltmaz. Hiç kimse bütün beşerî faaliyetler alanında evrensel bir üstünlük iddia edemez. İnsan kaderine hükmeden büyük kuvvet, her millete kendisine has kabiliyetler vermiştir. Bir milletin, başka alanlarda diğer milletlere nasip olması mümkün haslatlardan kuşkulanmasına lüzum olmadan, filan alandaki özel yeteneğiyle övünmesi tabiî görülmek gerekir. Beşerî kusurlar çok zaman gayet seçkin haslatların neticesi ve hatta bir nevi fidyesidir. Ruslar çok büyük bir millettir. Onların denizcilik dehasını yaratan büyük geleneklere eğilimsizlikleri yaradılıştan kahramanlıklarının yüksek değerini asla küçültmez.

Mesele çeşitli millî istidatların mukayeseli değerlendirilmesi sahasında kaldığı müddetce az çok nazarî değer taşır. Fakat rus liderler kendi kusurlarının mahzurlu sonuçlarını yüklemek üzere arkasına vurulacak bir abalı aramağa başladıkları andan itibareren, işin manzarası değişir. Bu uzun parantesi kapayıp ve Montreux sözleşmesinin Boğazlardan geçme yasağı konusunu bir neticeye bağlarken şu hususu kuvvetle tekraralıyoruz: Sovyet donanması Karadeniz'deki üstünlüğüne rağmen Mihver gemileriyle ölçüşmekten kaçınmış, hâkim olduğu bir denizde üslerine çekilerek hareketsiz kalmayı tercih etmiş ve, bu suretle, rus denizcilerini, düşmanla gemilerinde karşılaşacak yerde, kahramanca, deniz üsleri civarındaki kara savaşlarına girişmek mecburiyetinde bırakmışlardır. Üssüne çekilmeği denizde çatışmağa tercih eden bir donanma için Boğazlar dışında tehlikeye atılmak söz konusu olamayacağı âşikârdır. Bu itibarla, Stalin'in «şayet muharip devlet-

lere mensup filoların Boğazlardan geçmesi ahdî yasağı olmasaydı gemilerimi Akdenize yollayabilirdim» tarzında ki müdafasında hiç bir esas yoktur.

Son tenkit olarak Stalin, Montreux Sözleşmesinin İngiltere ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin yetkin olmadığı bir zamanda aktedildiğini ileri sürüyor, buna rağmen, İngilizlerin bu yol ile «Rusyayı boğmak» istediklerini de sanmadığını tasrih ediyor, ve tadil konusuna dokunmadan «Türkiye'ye Rusyanın boğazını sıkmak imkânını veren bir durumun kabul edilemeyeceğini» belirtiyor. Nihayet «Sözleşmeyi gözden geçirmenin meşru türk menfaatlerine zarar vermeden cereyan etmesini» ileri sürerek sözlerini bitiriyor.

Stalin'in iddia ettiği gibi, belirli bir ânda ingiliz - rus ilişkilerinin durumu Rusya'nın Boğazlar Sözleşmesinde elde ettiği kolaylıkların ölçüsüne bir miyar ise, Ruslar, şu anda, türk - ingiliz münasebetlerinin iki memleketle müttefiklerinin barışı koruma çabalarını bir araya getiren ittifaklar çerçevesi içinde her zamandan daha samimî olduğunu her halde anlamaktadırlar. Sovyetler tarafından işaret edilen güçlükler, hiç bir suretle şu veya bu Boğazlar rejiminin kusuru değil, sadece dünyayı sun'î olarak iki düşman tarafa ayıran ve dünya ölçüsünde kurulu bir strateji çerçevesi içinde S. S. C. B.'e Batının kuvvetine üstün bir kuvvet ve kudret sağlamak hedefini güden genişleme hırsının sonucudur.

S. S. C. B.'nin müzakere usulü muhatabının hak ve menfaatlerine yer vermez ve sadece kendisi için azamî kazanç teminine çalışır. Batının tecrübesinde görüldüğü gibi, Sovyetlerle, güç bir meselenin hallî için değil, sadece gelecek bir konferansın güdemini hazırlamak gibi nisbeten iddiasız bir hedefe varılması amaciyle girişilen tartışmalar bile, hiç bir sonuç vermeden aylarca sürebilir. Bizi hâlen meşgul eden misalde Stalin'in Montreux Sözleşmesinin tadilinde meşru türk menfaatlerine zarar vermemek lüzumunu belirten beyanlariyle, bu nazik düşünceyi bir müddet sonra uyguladığı tarzın mukayesesi ibret vericidir.

Şimdi S. S. C. B. tarafından Boğazlar meselesinin olumlu bir tarzda hallinde temel olması istenen 7 ağustos ve 24 eylûl 1946 tarihli notalarındaki beş madde üzerine tekrar dönmekliğimiz gerekmektedir. Gerçi bu maddeler Türk hükûmetinin Moskova'ya gönderdiği cevabî notalarda tartışılmış bulunmaktadır. Ancak siyasî bir konunun münakaşası, bir eser içinde daha müsait bir

ifade ve edâ serbestisinden faydalanabileceği için, Türk notalarının olaylarla tamamiyle teyid edilmiş olan bağlayış sonuçlarını bazı izahlarla tamamlamakta fayda görüyoruz.

Her şeyden evvel bu beş maddenin temelini teşkil eden bir teze mukabele etmek gerekiyor. Rus beyanlarında sık sık görülen bu tez, iddiaya göre, «kapalı bir deniz» olan Karadeniz'in özel durumunu belirtmeğe çalışıyor. 1946 tarihli Türk notalarının da işaret ettiği gibi, böyle bir tarif, ne doktrin, ne de uluslararası hukuk prensipleriyle bağdaşabilir. Kapalı deniz iç deniz kavramından çıkar. Fauchille'in verdiği tarife göre, iç deniz «karaya derinliğine doğru uzanan geniş bir su yayılımıdır». Şayet bu deniz, serbest denizle irtibattan mahrum ve her taraftan kara ile çevrilmiş ise, kapalı denizdir. Meselâ Hazer denizi gibi. Aksine, su yayılımı bir veya bir kaç devletle çevrilmiş olmakla beraber tabiî ve gemi işletmeğe elverişli bir su yolu, okyanus veya büyük deniz ile bağlı ise, geniş mânada bir iç deniz, kapalı olmayan denizdir: Baltık, Beyaz Deniz, Marmara ve Karadeniz bu sınıfa girerler.

Deniz, okyanusla arasındaki dar geçide hâkim bir tek devletin toprağı ile çevrili ise, kapalı deniz, yâni sahiline sahip devletin deniz ülkesinin bir parçası sayılmaktadır. Aksine, birden fazla sahil sahibi devletler varsa, deniz hiç birinin malı değil, bir iç deniz, serbest denizdir.

Bu klasik tariften çıkan ilk netice, Karadeniz'in kapalılığı hakkındaki rus tezinin, gerek uluslararası hukuk, gerek oy birliği halinde doktrinle çatışma hâlinde olduğudur. Rus tezi için daha vahîm olan cihhet, Karadeniz sahillerinin bir kaç devlete ait olması, Sovyet tezinde ileri sürüldüğü gibi, bu denizin kapalılığını değil, aksine, serbestliğini teyid eden bir delildir. S. S. C. B. tarafından Karadenize özellik tanınması için girişilen isbat çabası, gerçekte, bu denizin serbest seyrüsefere açık bir deniz olduğunu meydana çıkarıyor. Ancak bu serbestî, iç denizin sahilini tutan devletlerle deniz yoluna sahip devletin, yani Türkiye'nin, nefis muhafazası haklarının icabettirdiği tedbirleri alma haklariyla meşrut bulunmaktadır. Nefis muhafazası, fertler kadar, devletler için de, yalnız temel bir hak değil, aynı zamanda bir görevdir. Bu hak, devletin varlığının, egemenliğinin, bağımsızlığının muhafazası ve bunlara zarar verecek hareketlere karşı savunulması amacını güden tedbirlerdir. Görüleceği vechile, bu hak yalnız serbest iç deniz sahillerine sahip devletlere değil, geçit sahibi devlete de tanınmıştır. S. S.

C. B., Montreux Sözleşmesi sayesinde, millî güvenlik endişesiyle sağlamış olduğu bütün koruyucu tedbirlere rağmen, nefis muhafazası hakkının meşruluğunu çok bencil bir açıdan ele almakta ve bu bencilliğin onu, kendi güvenliğini, Boğazların sahillerine sahip devletin de nefsini muhafaza hususunda aynı derecede meşru hakkını ihlâl eylemek bahasına kurmak iddiasına sevkettiğini kabulden kaçınmaktadır.

Rusların hırsla sarıldıkları kapalı deniz kavramı, gerçekte, onların tahakküm emellerini gizleyemeyen bir maske niteliğini taşımaktadır. Ruslar bütün Karadeniz sahillerindeki devletlerin kayıtsız olarak kendi iradeleri altına girmesini istemektedirler.

Karadeniz için kapalı deniz statüsü istemek gayretinin yukarıki izahlarla sabit olan boşluğu neticesi olarak, bu tezden doğan ve Karadenizi bir rus gölü haline getirmek amacını güden bütün keyfî tasarruflar da kendiliklerinden elenmiş bulunmaktadır.

Beş Sovyet maddesine gelince, hatırlayacağımız gibi, bunların ilk üçü, gerçekte, Montreux Sözleşmesinin günün şartlarına uyarlanması amaciyle, Başkan Truman tarafından, kasım 1945 de yapılan telkinlerin hemen hemen aynı terimlerle yeniden ele alınmış şekilleri idi.

İlk madde Boğazların bütün memleketlere mensup ticaret gemilerine açılmasına dairdir. Bu prensipin önemi hiç bir tefsire muhtaç değildir. Kaidenin tekrarı de esasen lüzumsuzdur, zira Montreux Sözleşmesinin 28 inci maddesi, yeni rejime yirmi senelik bir süre tayin ettikten sonra, ikinci fıkrasında, birinci maddede söz konusu olan geçiş ve seyrüsefer serbestîsi prensipinin sınırsız süreli olacağını esasen tesbit etmiştir. Bu demektir ki, Boğazlardan geçiş serbestîsi prensipi, sözleşmeyi imzalayan devletler tarafından, Âkitlerin iradesinden tamamiyle müstakil bir uluslararası prensip olarak kabul edilmiştir. İlk rus talebi esasen evvelce oy birliği ile kabul edilen bir prensipi tekrarlamaktan başka bir şey yapmıyor ve bu bakımdan hiç bir güçlük çıkarmıyordu.

İkinci madde, Boğazların barış ve harp zamanında Karadeniz devletlerinin harp gemilerine açık tutulmasına dairdir. Aslında, bu talep, denizlerin serbestîsi prensipinin tabiî neticesi olarak ortaya çıkmalı idi. Rus talebi bu prensipe dayandığı taktirde, böyle bir haktan faydalanma, yalnız Karadeniz devletlerine inhisâr etmeye-

cek, aynı imkânın bütün devletlere şâmil olması gerekecektir. Aslında, Sovyet tadilinin hukukî temeli bu değildir. Üçüncü rus talebi, özellikle öngörülecek nadir haller müstesna, Boğazların Karadeniz dışı memleketlerin harp gemilerine kapanmasını iddia ediyor. Yani, S. S. C. B., bir taraftan kendisi için salt ve tüm geçiş hakkı isterken, öte yandan, Karadeniz dışı devletlere sınırsız yeni takyitler kabul ettirmek peşindedir.

Rus isteklerinine nüfuz etmek için bunları Boğazların yürürlükteki rejimi ışığında incelemek gerekir. Hatırlanacağı gibi, Montreux Konferansı, Karadeniz devletleri ve S. S. C. B. tarafından ileri sürülen güvenlik icaplarını kabul etmiş ve bu yönde müsamahanın en son sınırlarına giderek bu devletlere, Karadeniz dışı memleketlere nazaran, tercihli bir rejim bağışlamıştır.

Barış zamanında herkes için geçiş serbetîsi yalnız hafif satıh gemileri, küçük savaş gemileri ve yardımcı gemiler için öngörülmüştür. Karadeniz dışı devletler, Boğazlara, 15.000 tonu aşan bir kuvvet gönderemezler. Boğazlara girebilecek gemi adedi dokuzu geçemez. Denizaltılar ise Boğazlara hiç bir zaman giremezler.

Belirli gemi sınıfları için öngörülen genel serbestî dışında harp gemilerinin geçişine konan sınırlamaların kaldırıldığı iki hal, Türk hükûmetinin daveti üzerine Boğazlarda bir limana nezaket ziyareti yapan deniz kuvvetleri ve Karadeniz dışı bir memleket veya memleketlerin bu denize insanî gaye ile göndermeğe karar verecekleri birliklere taallûk etmektedir.

Harp zamanında, Türkiye'nin muharip olmaması halinde, tarafsız Devletlerin harp gemileri barış rejimine tabidirler. Aksine, muharip devletlerin gemilerine Boğazlara giriş yasaktır. Bağlı oldukları limandan ayrılmış bulunan gemilerle, Milletler Cemiyeti Misâkının 25 inci maddesi veya Türkiye'yi de bağlayan karşılıklı yardım antlaşması gereğince tecavüze mâruz bir devlete yardım götüren gemiler bu kaideden müstesnâdır.

Nihayet, Türkiye'nin de harbe dahil bulunması halinde, harp gemilerinin geçişi tamamiyle Türk hükûmetinin takdirine bırakılmıştır.

Görülüyor ki, Rus istekleri, Karadeniz dışı devletlere mensup harp gemilerinin Boğazlardan geçebilecekleri nadir halleri dahi kaldırmağa çalışıyor. Rus kuralında mevcut «Özellikle derpiş edilen haller»e mahsus istisna vuzuhtan mahrum bir tâbirdir. İstisnadan

yararlanan haller esasen öngörülmüştür. Eğer mevcut sınırlamalar büsbütün kısıtlanmağa kalkışılırsa, Karadeniz dışı devletlerin geçiş hakkından elde ne kalacaktır? Karadeniz dışı bir memleketin, terekküp tarzı bakımından tehlike teşkil etmesi imkânsız olan hafif bir filosunun geçmesine hangi gerekçe ile mâni olunabilir? Türkiye ile dostane ilişkileri olan devletlerin, medenî memleketleri biribirilerine bağlayan karşılıklı münasebetler çerçevesi içinde, donanmalarını, nezâket ziyaretlerinde bulunmak üzere, Boğazlarda bir limana göndermelerine mâni olmak için hangi haklı ve ikna edici sebepler ileri sürülebilir? Nihayet her hangi bir felâket kurbanlarına yardımda bulunmak gibi insanî bir görevi yerine getirmek üzere bazı devletlerin Karadenize 8.000 tonluk bir deniz kuvveti göndermelerine karşı çıkmak için hangi makbul sebepler gösterilebilir?

Barış zamanında yeter derecede şaşırtıcı olan rus isteği, harp halinde daha vahim bir manzara arzediyor. Mesele Türkiye ve Akdeniz güvenliği bakımından hayatî olduğu için, aynı konuya bir daha dönmek lüzumunu duyduğumuzdan ötürü itizar ederiz. Türkiye'nin tarafsız ve S. S. C. B.'nin muharip olduğu bir durumu ele alalım : Kremlin'in istediği yeni tadillere güvenerek rus donanması Akdenize çıkmak hakkını kullanabilecek, S. S. C. B.'nin kendisiyle harp halinde bulunduğu memleketin donanmasına veya limanlarına dilediği gibi saldıracak, bunu takiben de, acele Boğazlara dönmek ve düşman donanmasına kapalı olan bu sığınakta selâmete ermek imkânına sahip olacaktır. Şayet düşman donanması uluslararası rejimin koyduğu yasağa riayet ederse, Türkiye ihtiyarı dışında tecavüzün ortağı durumunda kalacaktır. Aksine, taarruza mâruz kalan donanma, kanunî yasağı çiğneyip savaştan ustalıkla sıyırılmak için uluslararası kanunun yasaklariyle korunmak isteyen saldırgan deniz kuvvetini Boğazlarda takip etmeğe kalkışırsa, Boğazların bekcisi sıfatiyle, rejimin uluslararası hükümlerini, gerekirse, kuvvet kullanarak tatbik zorunluluğunda bulunan Türkiye, istemeyerek bir rus harbine kendini kaptırmış olacaktır. Bu şartlar altında, muhariplerden yalnız birisine, Akdeniz'de tecâvüzünü tamamladıktan sonra, bu münasebetle, sırf mütecâvizin yararına olarak zorlanması imkânsız kutsallık payesine yükseltilen Boğazlara sığınmak aşırı hakkını veren sözde bir Boğazlar rejiminin, Boğazların bekcisi Türkiye bakımından, tarafsızlık kavramı ile ne dereceye kadar bağdaştığını ve kanun ile onaylanan

böyle bir yolsuzluğun uluslararası ahlâk ile ne ölçüde uzlaşabileceğini insaf ve hakkaniyetle hükme bağlamak gerekmektedir.

Şurasını da huzur ile not edelim ki, muharip devletlerin harp gemilerine Boğazları açmak gafleti hakkında yukarıda açıklanan görüşlere, Montreux Konferansı esnasında bizzat M. Litvinov da katılmıştı. Hatta gayet mutlu bir tesadüfle, sözleşmede muharip devletlerin harp gemilerine Boğazları kapayan tadil önergesini de gene M. Litvinov vermiş ve bu teklifi yorumlama sadedinde şu sözleri söylemişti : «Takdim ettiğim tadil metni meselenin tümünü daha geniş bir açıdan ele alıyor. Neticede Boğazlar ve Karadeniz, bu denizde sahili olsun olmasın, bütün muhariplere kapalı kalacaktır. Şimdi elimizde harbi meneden Milletler Cemiyeti Misakı ve Briand - Kellog paktı vardır. Bize öyle geliyor ki, her hangi bir uluslararası anlaşmada, harp için, şu veya bu hallerde kanunîdir, tarzında kural koyamayız. Harp kanun dışıdır ve ancak Milletler Cemiyeti Misakı gereğince verilen bir kararla kanuna uygun olabilir... Korkarım ki, Cenevre'de henüz verdiğimiz kararlardan ayrılacak olursak, genel güvenliği kuvvetlendirmek ve harbi kanun dışı hale getirmek ümidi aşırı derecede sarsılacaktır.»

1936 da olduğu gibi, bugün de, M. Litvinov'un sözleriyle mutabıkız. Sovyet Dışişleri Komiserinin 1936 da Milletler Cemiyetinden beklediğini, bugün Birleşmiş Milletler daha mükemmel bir tarzda gerçekleştirmek yetkisini haiz olurdu, şayet yasa samimî, dürüst ve tam bir tarzda uygulanabilseydi. Bu taktirde, tecavüz teşhis ve mütecaviz de medenî dünya huzurunda teşhir edilir edilmez, Birleşmiş Milletler bayrağı altında girişilecek ortak savaşta, S.S.C.B., uluslararası kanuna vurulan darbeyi bastırmağa kararlı Türkiye ve barışsever milletlerin tümü ile aynı tarafta bulunacak ve, şimdi, S.S.C.B., zahiren güvenliğini sağlamak, fakat gerçekte, Akdenizde nüfuzunu en az tehlike ile yaymak hedefini güden bu kabil dolambaçlı yolları komşusuna ve Boğazlar rejimini imzalayan devletlere kabul ettirmek gibi gayrı tabiî bir ihtiyacı duymayacaktı.

Rus istekleri prensipler ve genel bakımdan incelendiği taktirde de, yine esastan mahrumdur. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, barış zamanında Boğazların serbest seyrüsefere açılması bütün su yollarına uygulanan genel politika alanına giriyor. Böyle bir prensipin, genel uygulama içinde, özellikle, Türk Boğazları bakımından arzettiği fayda ve, varsa, sakıncaları mütalâa ve münakaşa et-

mek daima mümkündür. Fakat serbestî rejimine tabi Boğazlar hakkında harp hali için kaideler vaz'ına kalkışmak abestir. Zira harp esnasında civarda fiilî abluka uygulamak suretiyle Boğazları kapamakta çıkarını gören devlet, bu kaideleri bizzat tesbit etmeği de kendi üzerine alır. Truman tekliflerinin ve rus isteklerinin 2 ve 3 sayılı maddelerini kabul etmek, mevcut şartlar altında, harp zamanında Boğazları muharip harp gemilerine kapamak hakkında Türkiye'ye verilmiş olan hakkın S. S. C. B.'ne devrinden başka hiç bir mâna ifade etmez. Böyle bir hüküm Türkiye'ye çok pahalıya mal olur, fakat hür dünyanın ne kazanacağını da Allah bilir.

1945 de Başkan Truman'ın beyannamesiyle ileri sürülüp sonradan Sovyetlerce de ele alınan ve Türkiye tarafından, hem kendi eğemen hakları ve güvenliği, hem de Âkit Devletler Konferansında varılacak anlaşma kaydı altında kabul edilen üç maddeli telkini, işte bu mütalâalar ışığında incelemek yerinde olur. Truman tekliflerinin ilânı ve Türkiye tarafından şartlı olarak kabulü, 1945 de, San Francisco yasasının imzasından bir kaç ay sonra vuku bulmuştu. Barışın Birleşmiş Milletler marifetiyle düzenlenmesi ve uluslararası polis kuvvetlerinin teşkili, üye devletlerin güvenliğinin garantisi sayılıyor ve S. S. C. B.'nin Türkiye güvenliği zararına aradığı ek teminatı yersiz ve lüzumsuz kılıyordu. Ancak Moskova uluslararası organa güvenmektense, güvenliğini bizzat korumağı tercih etti. Bir taraftan Birleşmiş Milletlerin hayatî görevini baltalayan güçlükler, öte yandan da, güvenliği hem barış, hem de komşu devletlerin eğemen hakları bahasına sağlamak için sarfedilen ferdî gayretler arasında ki uyuşmazlığı ve çelişmeyi keşfetmek güç değildir. O halde Türkiyenin Sovyetler tarafından ileri sürülen 2 ve 3 sayılı maddeleri kabul etmesini istemek aşırı bir talep olur. Zira Türkiye, verdiği kabul cevabının, evvelce Truman telkinlerine rıza gösterirken ileri sürdüğü şartları etkili tarzda hesaba katan bir hal tarzına sevkedeceğine artık inanmamaktadır.

İzahlarımızın bu kısmına, Türk Hükûmetinin Sovyetler Birliğine verdiği cevabî notalarda, 4 ve 5 sayılı maddeleri reddetmek için ileri sürdüğü delillere bazı düşünceler eklemek suretiyle nihayet cereceğiz. Bu iki madde, yeni Boğazlar rejiminin, münhasıran, bölge grupu halinde birleşmiş Karadeniz devletleri marifetiyle kurulması ve Boğazları Karadeniz dışı devletlerin düşmanca hareketlerine karşı korumak üzere ortak savunma düzenlenmesi ile ilgilidir. Her iki maddenin istisnaî şümul ve genişliği karşısın-

da Sovyet hükûmetinin onları hangi sebeplerle diğer üç madde ile birlikte sunduğu anlaşılamamaktadır.

S. S. C. B., Türkiye'nin Karadeniz devletleri karşısında azınlıkta kalmağa mahkûm olduğu bölge anlaşmasının, ve sözde bir Türk — Rus ittifakı yolu ile Boğazların ortak müdafaasının, Birleşmiş Milletler hükümlerine uygun olduğunu iddia edebilir ve etmiştir.

Yeni Boğazlar rejiminin kurulması için Moskova'ca zorunlu sayılan Bölge anlaşmasına Türkiye'nin rıza göstermesi, bu memleketin, tekelci bir hal tarzını ve gerici bir sistemi Boğazların tabiî görevine uygun bir rejime otomatik surette tercih etmesinden başka bir mâna taşımaz. Siyasî bakımdan böyle bir rıza, Akdeniz'den, Karadeniz grupunu, liberal işbirliği ve dirlikli ortaklık rejimine davet eden bütün bir medenî dünyaya karşı, Türkiye'yi, aykırı bir sistem safına itmek neticesini doğurur; ayrıca yine Türkiye'yi, kendisine tamamiyle yabancı bir harpte, mütecaviz ile tecavüzün kurbanı arasında tefrik yapma imkânını bulamadan, S. S. C. B.'nin yanında muharip bir danayınşmaya mahkûm eder.

İşi başka bir yönden mütalaa edelim : Şayet Boğazı, görevi bakımından ele alırsak, onun her şeyden önce bir bağlantı unsuru olduğunu görürüz. Bağlantı, tarifi itibariyle, biri birine yakın birlikler arasında bağlılık fikrini ortaya koyar. Böyle bir tarif, Türkiye'nin teşkil ettiği bölge mihveri etrafında, iki ayrı, fakat komşu dünyaya yönelen İstanbul ve Çanakkale Boğazları hakkında ki şahsî düşüncemize tamamiyle uygundur. Bu düşünceye göre, Türkiye, biri birinden ayrı iki hayat tarzı olan iki deniz arasında birleştirici bir kuvvettir. Aynı düşünce, Türkiye'ye, Boğazların güvenliğini, her ne taraftan gelirse gelsin, bütün tehlikelere karşı korumak ve Boğazlarla birleştirilmiş olan iki ayrı dünyanın çok zaman çelişmeli menfaatlerini bağdaştırmak vazifesini yükler. O halde, S.S.C.B. Boğazlar meselesinin ideal tesviye şartlarından biri olarak bölge hal tarzının etkililiğine inandığına göre, davasına mantıkî ve inandırıcı bir kuvvet vermek için kendi hal projesinin Boğazların irtibat unsuru olarak tabiî görevine dayanması, bölge düzenine verilecek şekil ve muhtevanın geçiş rejimi sayesinde Boğazların her iki tarafında hizmet edilen menfaatlerin tümünü kapsaması, bölge teriminin Âkit memleketlerin coğrafî mevkiinden ziyade menfaatin mevkiini hesaba katması ve bütün bölgenin tümünü, ister Karadenizden, ister Akdenizden gelsin, bü-

tün tehlikelere karşı teminata bağlayan bir sistem araması gerekirdi.

5 inci madde konusuna, yani Boğazların ortak müdafaasına gelince, unutmamak gerekirki, Türkiye bakımından millî güvenlik ve savunma meseleleri, S. S. C. B. inkinden pek çok fazla önemli ve muhâtaralı tarzda tecelli etmektedir. Boğazların bugünkü statüsü, Türkiye'ye, egemenliğin ayrılmaz bir unsuru olarak güvenliğinin şartlarını düzene koymak hakkını vermiştir. Bu tabiî hakkı azaltmaya kalkmak Boğazların güvenliğine karşı yeni bir tehlike ortaya çıkarmaktan başka hiç bir sonuç vermez. Uluslararası alanda Boğazların müdafaası, ancak, Birleşmiş Milletler mekanizması esası üzerinde mütalâa edilebilir. Eğer bu örgüt, onu meydana çıkaranların diledikleri gibi etkili bir bünye seviyesine yükseltilebilseydi, Türk Boğazlarının müdafaası, her şeyden evvel Türk kuvvetleri, sonra da, bu kuvvetlere eklenmek üzere, Birleşmiş Milletler yetkili organının, yasa kuralları gereğince, saldırıyı bastırmak için olay mahalline sevketmek vazife ve imkânına mâlik bulunacağı uluslararası polis kuvvetleri tarafından sağlanmış olacaktı. Bu mekanizmanın vücut bulamamasında Türkiyenin hiç bir hata ve kusuru yoktur. Her hal ve kârda uluslararası imkânsızlığın telâfisi çaresi de Türkiye'nin askerî işgale uğraması değildir.

§

Şimdi, henüz bir kaç yıl önce kurulmuş olan rejim Boğazlardan geçiş şartları üzerinde asırlık Rus hülyalarını gerçekleştirmiş iken, Sovyetleri, Boğazlar meselesini kaygılandırıcı bir hava içinde yeniden alevlendirmeğe sevkeden sebeplere, imkân nisbetinde, nüfuz etmeğe çalışacağız.

Siyasî olaylar ancak tabiî çerçeveleri içinde ve uygun görüş zaviyesinden mütalâa edildikleri taktirde, gerçek görünüşleriyle göze çarparlar. Boğazlar meselesini son gelişmeleri bakımından incelediğimiz zaman, tarihî seyir ancak kısmî ve noksan bir izah sağlayabilir. Mesele ikinci cihan harbinden doğan durum bakımından mütalâa edildiği takdirdedir ki yeni ve gerçek manzarasiyle ortaya çıkar. 1936 yılında Montreux Sözleşmesinin imzası vesilesiyle Sovyetlerin duydukları memnunluğun yerini alan hoşnutsuzluk ve kırgınlığın sebebi, işte bu yeni durumdan doğmuştur.

Bu tarzda ele alınınca, meselenin şu dört başlık altında incelenmesi gerekir :

I. — Türk görünüşü,

II. — Akdeniz görünüşü,

III. — Büyük Britanya görünüşü,

IV. — Petrol bakımından görünüş.

I. — *Türk görünüşü :* 1917 ihtilâlinin verileri ve Sovyet dış politikasımn eğilimleri Kremlinin Türkiye'ye karşı izlediği politikanın sebepleri hakkında bizi haylı aydınlatmaktadır. Lenin ve Stalin'in öğretimlerine göre, S. S. C. B. güvenliğinin bağlı bulunduğu memleketlerde ancak ve ancak proleter ihtilâllerinin sağlanması bu güvenliği yaratabilir. Bilindiği gibi «proleter ihtilâli» terimi, belirli bir memlekette komünist partisi diktatoryasının teşkil ve idare ettiği bir hükûmet kurmak amaciyle, müesses nizamı şiddet yolu ile devirmek için sun'î olarak kışkırtılan karışıklıkları kastetmektedir. Bu ilk veriler, Moskova'nın görüşünde, kapitalist bir devletin, komşu komünist devlete güvenlik kaynağı olamayacağını isbat etmeğe yaramaktadır. Matlup güvenliği ancak komünist bir komşu devlet sağlayabilir.

1939 da, Moskova'da, Saracoğlu ile Sovyet liderleri arasında yapılan görüşmeler, özellikle Stalingrad zaferinden sonra, Türk - Sovyet ilişkilerine ârız olan soğukluk, 1945 de Türk - Rus Tarafsızlık Misakının feshi, aym yıl Sovyetlerin Türkiye'den toprak ve üs istekleri ve nihayet 1946 sonbaharında verilen iki rus notası, bütün bu olaylar, S.S.C.B.'nin Türkiye'yi kendi güvenlik bölgesinin bir parçası saydığını açıkca gösteriyordu. Boğazlarda üs ve Karadenizde bölge anlaşması kurulması talepleri ve Montreux Sözleşmesinin tek taraflı tadili hususunda Moskova'nın ısrarı, Türkiye'yi Batı bağlarından koparıp Sovyet menfaatlerinin müdafâasına bağlamak, için düşünülmüş tedbirlerdi.

II. — *Akdeniz görünüşü :* İkinci cihan harbinin sonundan itibaren, Akdenizin, kudretli karşıt menfaatlerin çarpışmasına sahne olacağı görülüyordu: Sovyet askerî gücü, Stettin — Triyeste hattı ile beliren Avrupa'nın merkezine kadar yayılmıştı. Harbin son yıllarında, Kremlin politikasının Adriyatik üzerinde, Triyeste'de, Ege üzerinde de, Selânik'de birer komünist idare kurmak hedefini

güttüğü, Ankara salonlarında işitilmekte idi. 1946 da, Moskova radyosu yorumcusu Yermaşef, gelecek barışın Akdeniz meselesinin hakkaniyete uygun tarzda halline bağlı bulunduğunu belirterek rus harp hedeflerini açıklıyordu. Gene 1946 de, Molotov, S. S. C. B. adına Libya üzerinde vesayet istemişti. Sovyet güç ve ihtirası karşısında, Büyük Britanya'nın pozisyonlarını desteklemek, hatta onlara katılmak suretiyle, Amerikan gücü yerleşiyordu. İki karşıt kuvvetin karşılaştığı nokta, tabiatiyle, Amerikan gücünün Sovyet genişlemesine meydan okuduğu mahal, yani Boğazlar olabilirdi. Ruslar, karşılarına çıkan bu engeli de Boğazları kontrolleri altına almak suretiyle kaldırabileceklerine inanıyorlardı.

Akdenizi tahakküm altına almak amaciyle sarfedilen Sovyet çabaları, Türkiye üzerine yapılan siyasî ve askerî baskıya inhisar etmiyor, Yunanistan ve Iran hakkında tertiplenen plânların sistemli surette uygulanması ile de destekleniyordu. Yunanistan'da iç harbin başarısızlığa uğramasından beri komünizmin yıkıcı plânları, bir tarafdan, Komünist olanlarla olmayanlar arasındaki savaşı kamçılamağa, öte taraftan da, yunan ordusunu ve halkını Balkan gerillalarının devamlı sızma ve saldırılariyle sarsmağa yöneliyordu. Bu çifte kampanya ile izlenen hedef Yunanistan'da bir komünist idare kurulması idi. S. S. C. B., bu suretle Akdenizde bir ingiliz ileri karakolunu yıkmağı ve aynı vesile ile Çanakkale Boğazı dışında, tarih ve coğrafya bakımından Türkiye'ye ait olduğu halde, İtalyan Barış konferansınca, Sovyet hükûmetinin de rıza ve hararetli desteğiyle çarçabuk Yunanistan'a bağışlanmış olan Oniki Adanın kontrolünü de elde etmeği umuyordu. Moskova, Yunanistan bir defa komünist idareye geçtikten sonra, her halde bütün doğu Akdeniz bölgesinin siyasî ve iktisadî bakımdan hizaya gelmesinin kaçınılmaz tarzda gerçekleşeceğine inanıyordu. Bu yüzden Türkiye'nin de durumu sarsılacak, Atina Sovyet nüfuzunun İtalya'ya yayılması için uygun bir sıçrama tahtası sağlayacaktı. Bir kelime ile, Akdenize komünizmin, bütün sonuçlariyle, yerleşmesi için fırsat elde edilmiş olacaktı.

Sovyet müdahaleleri İran'da da vahim bir buhrana sebep olmuştu. Moskova, Tahran'da itaatli bir hükûmet kurmağa, Azerbaycanı ilhak ve, memleket üzerinde doğrudan doğruya kontrol tesis etmeğe, ingiliz nüfuzuna son vermeğe ve gerek kuzey, gerek güneydeki petrol rezervlerine el koymağa çalışıyordu. Bütün bu plânların Yunanistan, Türkiye ve İran'da ahenkli bir tarzda uy-

gulanması âdî bir tesadüf eseri değildi. Yunanistan ve İran'da müvazî olarak yürütülen kampanya, görünüşte mahallî bir mâna taşıyordu, fakat gerçekte daha yaygın nitelikte idi. Asıl gaye, bu iki memleketten yöneltilen ve kuzeyde Bulgar askerî birliklerinin hareketleriyle daha da ağırlaştırılan baskı sayesinde, «inatcı» Türkiye'nin dayanma kuvvetini tüketmek idi.

Kremlin tarafından güney - doğu Avrupa'da izlenen bu faaliyetin hedefi ne idi? S. S. C. B.'nin güvenliği için gerekli unsurları sağlamak endişesiyle, sınırları boyunca emirlerine itaatli hükûmetler kurmak çabasında olduğu iddia edildi. Kuzeyde Polonya'dan itibaren çekilen güvenlik kordonunun, Türkiye'den geçmek suretiyle, İran sınırlarında tamamlanması gerekiyordu. Bu politikanın tüm başarısı, rus bakımından, Boğazlar meselesine uluslararası prosedürün bütün ihtilâtlarından ârî, ideal bir hal tarzı sağlayacaktı. Gerçekte bu politika, güvenlik endişelerinin de ötesinde, Sovyetlerin düpedüz Akdenize yerleşmesi hedefini gütmekte idi. Sarfedilen çabaların sadece savunma mülâhazalarından doğduğunu sanmak saflık olurdu. Bugün Akdeniz'de her hangi bir devletin, Boğazlardan Karadenize geçerek S. S. C. B.'ne karşı tecavüzde bulunması düşünülebilirmi? Böyle abes bir faraziye gerçek dahi olsa, modern havacılığın S. S. C. B.'ne sağladığı ileri savunma vasıtalarının, her hangi bir düşmanın saldırgan manevralarını boğmağa yeterli olacağı aşikârdır.

Beş yıllık harp gayretleriyle yorgun hale gelen Büyük Britanya, Akdeniz'deki pozisyonlarının devamlı zaıflamasına karşı çare bulamadığı için Amerika imdada yetişmişti. Kremlin'i yürürlükte ki taahhütlere uymağa ve barışçı bir davranışa girmeğe ikna imkânsızlığı karşısında, İngiliz — Amerikan Bloku, S. S. C. B.'ni doğu Akdeniz'de kuvvet pozisyonları almaktan men için olaganüstü tedbirlere başvurmak zorunluluğunda kaldı. İngiliz — Amerikan ortak cephesi, Amerikan hükûmetinin, Yunanistan'da ki İngiliz taahhütlerini devralmak ve, gerek bu memleketi, gerek Türkiye'yi baskıya ve komünizmin yayılmasına karşı mukavemet azim ve gayretlerinde desteklemek kararı sayesinde kuruldu. Truman doktrini adı ile tanınan bu yeni programının tümü, bizzat Amerikan güvenliğinin korunmasında da esaslı unsur sayılıyordu. Sovyet ihtirasiyle anglo - sakson devletlerinin hayatî menfaatleri, aynı noktada, doğu Akdeniz'de çarpışmakta idi. Bu izahlardan anlaşıldığına göre, Türkiye'nin, daha uzun yıllar, dünya politika-

sının hayatî merkezlerinden biri olarak kalması mukadder görünmektedir.

III. — *Büyük Britanya görünüşü :* 1946 yılı, büyük devletlerin menfaatlerinin etkisi altında yeni bölge gruplaşma hareketlerinin doğmasiyle nitelenmişti. Kızıl Ordunun Balkanlarda ilerilemesi, Romanya, Bulgaristan, Arnavutluk ve Yugoslavya'da komünist ideolojisi ile birleşmiş slav tahakkümünün belirmesine yol açmıştı. Orta Doğuda, kendi menfaatlerini arab devletlerinin meşru emelleriyle bağdaştıracak gerçekci bir politika bulmak endişesi içinde gayretler sarfeden Büyük Britanya, meselenin anahtarını, bu memleketlerin ortak bir dış politika çizmelerine ve aralarında iktisadî ve harsî ilişkilerini geliştirecek tedbirleri almalarına imkân veren yeni bir formülde bulmuştu. Bu amaç ile girişilen konuşmalar Arap Birliğinin kurulması ile sonuçlandı. Daha birinci cihan harbinden evvel Arap dünyasına hâkim olan ve iki harp arasındaki fâsıla esnasında gelişen kuvvetli milliyetcilik dalgası, ilgili milletlerce beslenen emellerin gerçekleşmesi kadar İngiliz menfaatlerinin de dost ve güvenli bir temel üzerinde muhafazasını kapsayan yeni bir safhaya doğru seyir ediyordu. Bununla beraber, Arap Birliğinin gelişmesi, Londra hükûmetince umulan istikametin tam tersi yönünde vuku buldu. Birliğe ve Londra ile Birlik arasında mevcut güçlüklerin uzlaşma yolu ile tasfiyesine vasıta olamayan Arap Birliği, bölge dayanışmasının gelişmesini ve Arap grubuna dâhil memleketlerin Büyük Britanya ile mevcut meseleleriyle ferdî ve ortak ihtilâflarının açığa vurulmasını tahrik edecek bir propaganda ve savaş kürsüsü halini aldı. Çekişmenin merkezî noktası İngilizlerin Birlik memleketlerinden çekilmesi isteği idi. İngiltere hükûmeti de durumu anlamış, ve geride derhal yıkıcı kuvvetler tarafından doldurulacak bir boşluk bırakmamak şartiyle, Arap memleketlerinden çekilmeğe razı olmuştu. Çekilmenin ilk göze çarpan misali Süveyş Kanalının boşaltılmasına dair anlaşma ile verilmiş bulunuyordu.

Günün birinde Arap Birliğinin yerini alacak olan İmparatorluk, Londra'dan Hindistan'a, Malaya'ya, Avusturalya ve Yeni Zelanda'ya giden yol üzerinde bulunuyordu. Büyük Britanyaya düşman olan ve fırsat kollayan komünizm kuvvetlerinin sızmasına mâruz bir Arap Birliği, Büyük Britanya camiasını derhal iki parçaya ayırarak iç muvasalalarında sayısız gülçüklere ve savunması bakımından da vahim ihtilatlara sebep olabilirdi. Nitekim Sov-

yetler Birliği Arp memleketlerinde büyük gayretler göstermekte ve propagandası çok önemli terakkiler kaydetmekte idi. Gerçekten, son yılların olayları, gerek Batı devletleriyle, gerek yeni İsrail devleti ile ihtilâfları halledecek müzakerelerin yavaşlığından ve hatta hiç mevcut olmamasından doğan tesirlerin, Arap taleplerine, sâdece gitgide daha ihtiraslı bir nitelik vermekle kalmadığını, aynı zamanda, mukadder bir kanunun etkisiyle, adetleri günden güne artan meyuslar kitlesini de aşırı hareketlere sevkettiğini göstermiştir. Gayet makbul olan Arap milliyetciliği tema'sından büyük meharetle yararlanan komünizm propagandası, Büyük Britanya topluluğunun bünyesini yıkmağa çalışıyordu. Sovyet mekanizmasının Arap memleketlerini emin ve belirli bir tarzda Britanya gücünün yıkılması esas hedefine doğru yönetmek için yerleşmek istediği ideal alan gene Türkiye'nin ta kendisi idi.

Gerçekten, Türk Boğazları, Karadeniz'den İngiltere'nin hayatî yolunun geçtiği Akdenize inen tabiî su yoludur. Bu deniz yolunun muhafazasına ve güvenliğine karşı her hangi bir tehdit, Büyük Britanya topluluğunun mevcudiyetini telhikeye koyar. Eğer İngiltere, topluluğundan vaz geçmek istemiyorsa, bu yolu koruma dilemması karşısında bulunmakta idi. Büyük Britanya'nın mukavemetini zayıflatarak güneye doğru komünist akımını hızlaştırmak isteyen Sovyetleri, Türk engelini kaldırmağa sevkeden üçüncü sebep de budur.

IV. — *Petrol bakımından görünüş :* Türkiye'nin S. S. C. B. üzerinde uyandırdığı çekiciliğin dördüncü sebebi de petrol meselesidir. Son tahminlere göre, dünya rezervleri 78 milyon varile (1) yükselmektedir. Yekûnun % 10 u Sovyetler Birliğinde, % 35 i Birleşik Amerika Devletlerinde, % 42 si de Orta Doğudadır. Bu son bölgenin gizli rezervleri, hâlen keşfedilmiş olanları aşmaktadır. Muhtemelen, önümüzde ki yıllarda, Orta Doğu, dünya petrolünün % 50 sine sahip bulunacaktır. Başlıca zengin bölgeler, Basra Körfezinde güney İran, Kuveyt, Suudî Arabistan ve Irak'dır. Yukarıki rakamlar, Amerikan ve Sovyet rezervleri sınırlı bir işletme vaad ederken, petrol istikbalinin Orta Doğu'da yerleşmiş olduğunu gösteriyor. Bu gerçek en büyük iki dünya devleti, Amerika ve S. S. C. B.'nin, hangi sebeplerle Orta Doğu'daki zengin petrol sahasını kendi yararlarına sağlamağa ve saklamağa çalıştıklarını

(1) Amerikan petrol ölçüsü : bir varil 42 galon veya 189 litreye muâdildir.

izah ediyor. Aynı sebep, Akdeniz'deki Amerikan varlığının en büyük sebeplerinden birini de açığa çıkarıyor. Orta Doğu'da İngiliz pozisyonlarının muhafazası, hem İngiliz, hem Amerikan petrolü için bir koruyucudur. Bu bölgede Londra'yı desteklemekteki Amerikan menfaati, Amerika ile S. S. C. B. arasındaki gerginlikle orantı halindedir. Burada menfaat zıddiyeti Büyük Britanya ile S. S. C. B.'ne münhasır değildir. Bundan ayrı olarak, özellikle, S. S. C. B. ve Amerika arasında da büyük bir menfaat savaşı karşısında bulunuyoruz. Zengin petrol kuyularına götüren yol ise Türkiye'den geçiyor.

S. S. C. B.'nin Türkiye'ye karşı ilgisini, hiç değilse, tarihî gelişme kadar kamçılar görünen dört etken bunlardır. İkinci dünya harbinin olayları, bu memleketin önemini açıkca göstermiştir. Sovyet hükûmetinin Türkiye'ye verdiği ikinci notada, Sovyet Başkumandanlığının Karadenizin müdafâası için başlıca harp sahnelerinden önemli miktarda asker çekmek zorunda kaldığına dair olan atıf, Rus Hükûmetinin, Karadeniz'de Sovyet ordularını arkadan çevirebilecek bir Alman askerî çıkarmasından ne derece endişe duyduğuna delâlet etmektedir. Türk notası ise, ileri sürülen tehlikelerin Türkiye'ye tamamiyle yabancı kaynak ve sebeplerden doğduğunu isbat etmekte gecikmemiştir. Bu telhike, ancak Türkiye Mihver devletleriyle işbirliği yaptığı taktirde telaşa sebep olacak şekilde gerçekleşirdi. Stalingrad muhasarası sırasında Alman birliklerinin Türk topraklarından geçmesi, Rusların durumunu karıştırmağa yetecekti.

Kremlin'i Boğazların kontroluna sahip olmağa sevkeden aynı sebepler, Amerikan hükûmetinin, Türkiye'yi baskıya karşıgelme azminde desteklemesine, saldırıya karşı savunma vasıtalarının kuvvetlendirilmesine ve bağımsızlığının muhafazasına ilgi göstermesine yol açıyordu. Amerika hükûmetinin düşüncesine göre, Türkiye, bu davranışiyle, petrol bakımından zengin Arap memleketleri için bir kale, ve Akdeniz havzası ile Batı dünyanın savunulmasında da öncü olarak, nefsinde, hür dünyanın güvenliği bakımından gayet önemli iki rolü toplamış bulunuyordu. Aynı konuda, Amerika hükûmeti, Türkiye'ye karşı Rus politikasında, Boğazlar meselesinin halli için bir yol arama vasıtasından ziyade, bu memleketin hatta bağımsızlığını ilgileyen bir şiddet metodu sezmişti. 1946 da Moskova ile Ankara arasında verilip alınan notalar, Birleşik Amerika Devletleriyle Büyük Britanya'yı, derhal, Tür-

kiye'nin takındığı tavra tam bir dayanışma nalinde uymağa sevketmişti. Fransa, aynı suretle, Türkiye'nin yanında yer almıştı. Türkiye'nin faal bir NATO üyesi olması üzerine, Batılı Devletler, Moskova'da güdülen hedeflerin, yalnız Türkiye için değil, hatta Akdeniz'in güvenliği ve mukadderatı için de bir tehlike teşkil ettiğini daha açıkca görmektedirler. Bu sebepler dolayısiyle Boğazların kontrolü, el'an siyasî sahnede dünya çapında bir mesele olarak önemini muhafaza etmektedir.

§

Boğazların, genellikle, meşru ve şerefli gayeler için kullanılması, biribirileriyle hürmet, düzen ve dostluk hisleriyle karşılıklı ilişkiler devam ettirmek arzu eden memleketleri, ve aralarında barışçı ve engelsiz mübadelelere girişmeğe istelki milletleri yüksek derecede ilgilendiriyor. Türkiye, toprakları arasındaki bu su yollarını, Boğazlardan yararlanan milletlerin menfaatleriyle sıkı sıkıya dayanışan kendi güvenliğinin asgarî garantilerine sahip olmak tek kaydı altında, uluslararası topluluğun emrine tahsis etmek suretiyle iyi niyetinin delilini her zaman vermiştir. Tarih, sırf Türkiye'nin Boğazlarda bulunması sayesinde, düşman kuvvetler arasında çarpışmaların önlenebildiğini göstermektedir. Bizzat S.S.C.B. için dahi, Türkiye'nin elinde bulunan Boğazlar, tehlike kaynağı değil, gerçek bir koruma unsurudur. Cumhuriyet Türkiyesi, şimdiye kadar bu barış teminatı ve denge rolünü başarı ile oynayacak durumda olduğunu isbat etmiştir; aynı görevi, gelecekte de, aynı dürüstlükle yerine getirmeğe azimlidir. Ancak, bu rolün azamî etkililik ve güvenlilikle icra edilmesine müsait rejimin uluslararası ahlâka dayanması ve uluslararası topluluk tarafından kurulması gerekir. Montreux Sözleşmesi Montreux'de imzalanmış ve S. S. C. B. de dahil olmak üzere, hazırlanmasına katılan bütün devletlerin sıcak tasvibini kazanmıştır. Gerçi Montreux rejimini eleştirenler de vardır. Rejimin bazı kusurları olduğu da doğrudur. Ancak bu kusurların sebepleri, Lozan rejiminin yerine, uluslararası durumun şart ve zaruretlerine daha uygun bir sistem bulunmasını gerekli kılan sebeplerin aynıdır. Bu sebeplerden biri, Miletler Cemiyetinin yüksek barış hakemi rolünü oynamaktaki aczi ve Türkiye'nin güvenliğini bizzat sağlaması hususunda oy birliği ile tanınan zaruret idi. Bu bakımdan Montreux Sözleşmesi idealin de üstüne erişmiştir, zira siyasî ger-

çeğe en iyi cevap veren bir eser meydana getirebilmiştir. Yeni bir Boğazlar rejimi istemek için hangi inandırıcı sebepler ileri sürülebilir? Dünya şartları Montreux rejiminin Türkiye'ye verdiği güvenlik tedbirlerini tamamiyle luzumsuz kılacak derecede düzelmişmidir? Birleşmiş Milletler, muhtelif memleketlerin, sarsılmaz bir barış muhafazası görevini, kendi ferdî güvenlikleri için gereken şartlarla birlikte dünya teşkilâtına rahatlıkla tevdi etmelerini haklı gösterecek bir etkililik derecesine varmışmıdır? Uluslararası ilişkilerdeki gitgide artan kararsızlık bu duruma etkili bir çare bulunmasına yarayacak vasıtaların aranması için iyi niyete dayanan toplu bir gayret gerektirmektedir, ancak karşılıklı hürmet ve özsaygı ile me'lûf milletler arasında işbirliği ruhuna tamamiyle yabancı keyfî hal tarzlarını hiç bir suretle haklı gösteremez.

Montreux Sözleşmesini, kendi bünyesinden ziyade dünyanın kararsız şartlarım hedef tutan tenkitlerden temizlersek, onun, dün olduğu gibi bugün de, uluslararası ilişkilere en iyi uyan rejim olduğunu görürüz. Sözleşme, Türkiye'nin tekel menfaatlerine hizmet etmek şöyle dursun, aksine, bu memleketin kendi meşrû menfaatlerini, bir taraftan uluslararası hukukun yüksek prensipleriyle, öte taraftan da diğer memleketlerin meşrû menfaatleriyle uzlaştırma arzusuna tamamiyle tercüman olmaktadır. Böyle bir tutum, ilhamını, meselenin devamlı bir hal tarzına bağlanmasının şartı olan temelli unsurlarından alır. Bu işbirliği ve özgecilik (digerkâmlık) rejiminin karşısına, Karadeniz dışı memleketlerin menfaatlerini hiçe sayan ve Türkiye'yi kuşatılmağa mahkûm eden tekelci bir üstünlük sistemi çıkarılıyor. Türkiye, İstanbul ve Marmara denizinin dokunulmazlığı kaydı altında, dünya ticaretine ve uluslararası muvasalalara serbestî prensipinin uygulanmasını istemektedir. Karadeniz dışı memleketlere Boğazlardan harp gemileri için verilen ve kendilerince de kabul edilen gayet sınırlı geçiş hakkı, onların iyi niyetlerine ve Karadeniz devletlerine karşı her türlü mütecâviz art düşünceden ârî dostane davranışlarına en sağlam delildir. Buna karşı Sovyetler, Karadenizi, bu deniz dışındaki memleketlere tamamiyle kapamak ve bu kuvvet rejimini Çanakkaleye yerleştirecekleri toplarla teyid etmek iddiasındadırlar. Dünya kamu efkârındaki cereyanların baskısı altında, siyasî ve askerî tazyikin dinamizm prestiji ile süslenebildiği ve Boğazlar rejiminin, uluslararası toplululğa ait sürekli menfaatleri hiçe sayan büyük devletlerin keyif ve değişken çıkarlarına göre şu veya bu

kılığa sokulduğu zamanlar artık geçmiştir. Boğazlar yabancı devletlerin barış ve harp politikalarının oyuncağı olamaz. Türkiye irade ve vakardan mahrum bir uydu seviyesine indirilmeği reddetmektedir.

Montreux rejimi, her şeyden evvel, Türk milleti tarafından dünya barışma samimi ve dürüst bir yardım hissesi olarak kabul edilen manevî bir âbidedir. Temelinde, Türkiye ile diğer Âkit Devletler arasında kurulan karşılıklı güvene dayanmaktadır. Bu güven ikinci dünya harbinin önceden tahminine imkân olmayan güçlük lerine ve buhranlarına rağmen hayatta kalabilmiştir. Ruslar, bu barış, karşılıklı güven ve işbirliği âbidesini kaldırıp, yerine kuvvet ve maddeye dayanan bir hal tarzı koymak istiyorlar.

Lozan Konferansında Amerikan müşâhidi Mr. Child'm söylediği gibi, «insanların en titiz ihtiyat tedbirleri bile ihânet yüzünden boşa çıkmıştır. Hayatta sağlam garanti ancak inanç ve millî şeref üzerine bina edilebilir.»

§

Bu son yıllar esnasında Sovyet hükûmetinin, Moskova'daki Türkiye Büyük Elçiliği yolu ile Ankara'ya gönderdiği 29 mayıs 1953 tarihli şifahî deklarasyon, Boğazlar meselesinin seyrinde yeni bir gelişme kaydetti. Ermenistan ve Gürcistan Cumhuriyetlerinin toprak talepleri ve Sovyet hükûmetinin Boğazlardan S.S.C.B.'nin güvenliğine yönelen tehditlerin kaldırılması hakkındaki görüşleri yüzünden Türkiye'de üzücü bir tesir uyandığını kaydettikten sonra, Molotov, Ermenistan ve Gürcistan hükûmetlerinin iyi komşuluk münasebetlerinin muhafazası ve barış ile güvenliğin sağlamlaştırılması amaciyle Türkiye'de toprak taleplerinden (réclamation) vaz geçmek imkânını bulduklarını Türk hükûmetine bildirdi. Ayrıca, Sovyet hükûmeti de, meselenin incelenmesinden sonra, S. S. C. B. güvenliğinin, Boğazlardan gelen tehditlere karşı, hem kendisi, hem de Türkiye için kabule değer şartlarla teminat altına alınması mümkün olduğu düşüncesinde bulunuyordu.

Stalin'in vefatından beri Kremlin tarafından çeşitli yönlerde girişilen «yumuşama» programının çerçeve ve ruhu içinde düzenlenen deklarasyon Ankara'da hayret uyandırmadı. Tek başına mütalâa edildiği taktirde, Sovyet hükûmetinin yeni düşüncesi Türkiye'de hoşnutluk duygusuna yol açmaktan geri kalamazdı,

ancak bu sadece ölçülü bir hoşnutluk olabilirdi. Türkiye'nin ihtiyatlı davranışının sebeplerini izah etmek kolaydır.

Her şeyden evvel deklarasyon'da kullanılan terimler güven verici değildir. «.... Türkiye üzerinde toprak taleplerinden vaz geçmek imkânını bulmuşlardır» ifadesi — fransızca réclamation kelimesinin hukukî manasiyle — bir hakkın, meşru bir alacağın terki intiba'ını uyandırıyordu. Kullanılan terimler, hukukî temeli devamlı surette mevcut olan isteklerden feragat mânasını ima ediyordu. Halbuki, Türkiye'de durum bu tarzda görülmemekte idi. Her türlü esas ve haktan mahrum olan Rus talepleri büyük bir devletin komşusuna yönelttiği ve siyasî - askerî baskı ile teyid ettiği keyfî taleplerden başka bir şey değildi.

Diğer taraftan, Rus davranışlarında, hâd gerginlik ile suni ve zahirî yumuşaklığın, yıldırma ve genişleme politikasının şaşmaz usulleri olduğunu Türkler büyük Petro zamanından beri tecrübe ile öğrenmişlerdi. Bu usulleri Türkiye ile münasebetlerinde defalarca kullanmış olan Sovyetlerin sonuncu denemelerine giriştiklerini sanmak için hiç bir sebep yoktu. Sovyet dış politikasının vasıflarından biri de, beklenmedik davranışları, hedeflerde değilse bile metodlarda devrimci değişiklikler gerektiren şaşırtıcı özelliğidir. Mizaç değişiklikleri, her türlü halk kontrolünden ârî tek bir irade ile yürütülen S.S.C.B.'nin tavrına has davranışlardır. Bugün hatta çekingen bazı ümitler bile uyandırmağa elverişli bir değişiklik, yarın hal ve şartların keyfine göre yeni bir kararla altüst olabilir ve bu ânî ve beklenmeyen değişikliklerin neticelerine mâruz olan devlet veya devletlerle suni olarak yaratılan meselelere büyük ölçüde artan bir vehamet verebilir. Bu şartlar altında ecnebi memleketlerde şu sualin varid olması tabiîdir : «S. S. C. B. acaba gerçek samimiyetle mi hareket ediyor?» (1)

Diğer taraftan, toprak taleplerinden vaz geçme gibi, Boğazlar meselesi hakkındaki Sovyet teminatı da inandırıcı değildi: Molotov'un tantanalı delekarasyonun metni, Rusların, teminatlarına rağmen, Boğazlar meselesini sadece kendi güvenlikleri açısından mütalâa ettiklerini ve Boğazlar rejiminin çok taraflı vasfını

(1) Bu münasebetle Gonzague de Reynold'ün «Rus Dünyası» adlı eserinden şu tarifi derliyoruz : «Rus mizacı, karşıtlıkları, değişkenliği, aşırılıkları, aynı zamanda ansızın bir ifrattan diğerine dönme temayülleri, kararsızlığı, hulâsa mutlak diktatoryanın mechûl nedenleriyle büsbütün ağırlaşan şaşırtıcı davranışlaiyle belirmektedir.»

hiçe saydıklarını açıkca gösteriyordu. «Hem kendisi, hem de Türkiyenin kabule değer şartlar» tabirinin çok örtülü ve kapalı geçen meçhulleri, Sovyetlerin Boğazlar meselesini uluslararası niteliğinden çıkarma azmini güçlükle maskeliyordu.

Sözün kısası, Molotov teşebbüsü, Sovyet dış politikasının uluslararası işbirliğine yönelmiş kesin bir dönüm noktası olmaktan ziyade, Sovyet diplomasisinin uygun ve sert anlarına uyan tarzda düşünülmüş taktik bir hareketi aksettirmekte idi.

Yukarıda izah edilen güçlüklerden ayrı olarak, hatta, müzakere şartları üzerinde bile, Ankara ve Moskova arasında uyuşmaz görüş farkları vardı. Bir taraftan, Kremlin Türkiye'yi Batı ile mevcut bağlarından ayıracak olan başbaşa görüşmeleri tercih ederken, öte yandan Ankara, Batı devletleriyle ittifak ve işbirliğinin muhafazasını, sadece dış politikasının değil, Moskova ile her hangi bir münakaşanın da devamlı ve esaslı temeli saymakta idi.

Bu itibarla, Türk — Sovyet gerginliğinin Doğu ile Batıyı biri birinden ayıran büyük ihtilâftan ayrı bir mahiyet taşıdığını ve uluslararası durumda az çok terakki kaydedilmeden ortadan kalkabileceğini sanmak saflık olurdu.

Bu şartlar altında Türk cevabı, haber verilen değişiklikleri memnunlukla karşılayan ve Montreux Sözleşmesinin uluslararası niteliğini hatırlatan dürüst ve nazik bir mukabeleden başka bir mahiyet arzedemezdi.

Türk hükûmeti, genel olarak, hür dünya ve, özellikle, Türkiye'ye karşı bir Rus davranış değişikliği hususunda her hangi bir ümide kapılmış bile olsaydı, Sovyet hükûmeti bu ümidi kısa zamanda söndürmekten geri kalmayacaktı.

Moskova'da ki Türkiye Büyük Elçiliğine verilen 20 temmuz 1953 tarihli nota ile, Sovyet hükûmeti, son zamanlarda Boğazlar'daki Türk limanlarına gelen ecnebî harp gemilerinin adedinde görülen artış karşısında, yakında tekrar beklenen İngiliz ve Amerikan harp gemileri tarafından yapılacak ziyaretin askerî bir gösteriş mahiyetinde tefsir edilebileceğini ileri sürerek, Türk hükûmetinden kendisine bu konuda tamamlayıcı bilgi vermesini istemişti.

Bu defa Türk cevabı gayet tez oldu. 24 temmuz tarihli nota ile, Türk hükûmeti, S. S. C. B. hükûmetine, bu ziyaretlerin

Montreux Sözleşmesi hükümleri gereğince nezaket maksadiyle yapıldığını ve Sözleşmenin bu kabil ziyaretler hakkında hiç bir kısıntıya tabi olmadığını bildirdi. Bu suretle Rus şikâyetini kanunî temel üzerine yerleştirip reddettikten sonra nota, uluslararası tatbikatca ilgili hükûmetlerin takdirine bırakılan bir konu hakkında tamamlayıcı bilgi talebinin Türk hükûmetince hayretle karşılanan bir çeşit müdahale olarak görüldüğünü ilâve etti.

Rus hükûmeti, kendini yenilmiş saymadı : 1 Ağustos tarihli yeni bir notasında, muhabere konusunu genişletip tezini son dört yıl esnasında Boğazlara kabul edilen harp gemileri ve tonajları hakkında istatistik verilerle destekledikten sonra, Sovyet hükûmeti, Boğazlara giren, adetleri günden güne kabarık, harp gemileri konusunda ek bilgi talebinin beklenmeyen bir müracaat sayılamayacağı fikrini ileri sürdü ve Türk hükûmetinin iki komşu memleket arasındaki tabiî ilişkiler çerçevesi içinde yapılan bilgi isteğini, hiç bir mâkul sebebe dayanmadan bir müdahale saydığını ileri sürerek ortaya çıkan meselenin S. S. C. B. için arzettiği önem üzerinde israrla durdu.

§

Bu muhabere çeşitli açılardan derinliğine incelemeyi gerektirmektedir :

1. — Montreux Sözleşmesi bakımından :

Bilindiği üzere, Sözleşmenin 17 inci maddesi, «her hangi bir tonaj veya teşekkülde bir deniz kuvvetinin, Türk hükûmetinin daveti üzerine, Boğazlarda bir limana sınırlı nezaket ziyaretinde bulunmasına» cevaz vermektedir. Bu hüküm, Montreux tartışmaları sırasında Litvinov'un bir kaç defa müdahalelerine yol açmış ve bizzat Sovyet hey'etince de kabul edilmiştir. Türkiye ile dostluk ilişkileri olan devletlere mensup donanmaların ziyaretlerine itiraz etmek suretiyle, S. S. C. B., yeni notası ile, Boğazları bütün yabancı gemilere kapamak azmini bir defa daha belirtmiş oldu.

Sovyet dış politikasının malûm tepkileri ışığında incelendiği taktirde, egemenlik haklarına karşı böyle bir müdahale, Türkiye'nin de üyesi bulunduğu Kuzey Atlantik antlaşmasının temellerini yıkmak amacını güden yeni bir kalkışmayı açığa vuruyordu.

Dikkat edilecek nokta, Rusların, 1946 yılında verdikleri iki notada kullanılmış olan şu taktiği yeni teşebbüslerinde de muhafaza

etmeleri di : Montreux Sözleşmesini bilmemezlikten gelmek ve onun şartlarına, ancak Sözleşme bünyesine ait bir isteğin kabul edilmemesini önleyecek ölçüde bağlı kalmak. Dost memleketlere mensup donanmaların ziyaretini tarif için kullanılan «askerî gösteriş» tabiri üzerindeki haksız ısrar, olsa olsa, Sözleşmenin 17 inci maddesini bilmemezliğe gelmek arzusu ile izah edilebilir.

2. — Rus taktiği bakımından :

Yukarıda sözü geçen üç Sovyet tebliğinin incelenmesi, tamamiyle Moskova'nın arzularına uygun yeni bir Boğazlar rejimi sağlamayı hedef tutan bir tüm plân çerçevesi içinde girişilmiş çabaları açığa vuruyordu.

Bildiğimiz gibi, Sovyet dış politikasının en gözde tema'larından biri güvenlik ihtiyacıdır. Rus liderleri yabancı hükûmetlerin davranışlarında S. S. C. B.'ne taarruz arzusunu aramağı âdet edinmişlerdir. Bu tarz suçlamalar Sovyet topraklarının huzurunu korumak amacıyla çevrel sinir kordonlarına dayanan bir güvenlik binasının kurulmasına kolay bir bahane teşkil etmektedir. Montreux müzakerelerinden beri ve ikinci cihan harbi esnasında, S. S. C. B.'nin kendileriyle dostluk ve ittifak münasebetlerinde bulunduğu bütün devletler, Rusların güvenlik ihtiyacını tatmin etmek ve gûya Sovyetler Birliğini yıkmak hedefini güden Batı hazırlıkları şüphelerini gidermek için yarışa girişmişlerdir. Evvelce de söylediğimiz gibi, komünist stratejisinde hasımdan koparılan her tâviz yeni kazançlara yönelmiş, yeni hamlelere sıçrama sahası görevi gördüğü nisbette değer kazanır. Sovyet markalı yeni bir Boğazlar rejimi kurulması yönündeki Rus çabaları da bu taktik ışığında incelenmelidir. Montreux Sözleşmesi, Kremlin liderlerinin kuşkulu mizaçlarına bütün Rusya tarihinde inanılmaz ölçüde önemli bir imtiyaz bağışlamıştı. Fakat evvelce elde edilen tâviz şu saatte yetersiz görülüyordu. Gelişmenin yeni safhasında aynı güvenlik ihtiyacı yeni tâvizlerle doyurulmalı idi. Nezaket ziyaretleri, Boğazların Karadeniz dışı devletlerin harp gemilerine temelli olarak kapatılması tema'sından yararlanmak ve zihinleri Moskova'yı bu konuda da teskin zorunluluğuna alıştırmak için seçkin bir fırsat vermekte idi. Fakat bu tema'nın iki yüzlü bir silâh olduğu unutulmamalı idi. Eğer S. S. C. B., Montreux Sözleşmesinin Karadeniz dışı devletlere, sınırlı hallerde, deniz kuvvetle-

rini Boğazlara göndermeleri hususunda öngördüğü istisnada, güvenliği için bir tehlike görüyorsa, kendi Karadeniz donanmalarının İstanbul için, Türkiye için, Ege ve Akdeniz memleketleri için teşkil ettiği devamlı tehdidi de aynı açıdan hesaba katması gerekirdi : Sovyetler Birliği içinde Volga ve Don nehirlerini biribirine bağlamak için inşa edilen kanallar, bütün Karadeniz, Beyaz Deniz ve Baltık Denizinin aralarında birleşmelerini sağlamış bulunmakta idi. Bu tarzda inşa edilen Kanal sistemi, S. S. C. B.'ne, gemilerini bu denizlerin her hangi birinden diğerine geçirmek hususunda Montreux Sözleşmesi ile verilen hakkın kullanılmasını lüzumsuz hale getirmekle kalmıyor, aynı zamanda, belirli bir ânda, Karadeniz filosunu, hem Türkiye'nin, hem de Akdenizin güvenliğini tehlikeye sokacak ölçüde gizlice kuvvetlendirmesi imkânını da sağlamış bulunuyordu. Rusya'nın deniz kuvvetlerini geliştirme programı içinde, esasen muazzam olan denizaltı filosuna uzun menzilli satıh gemileri de ilâve etmiş olması yüzünden bu tehlike büsbütün gerçek bir mahiyet almış durumda idi.

Karadeniz'de beliren bu tehditle ilgili olarak sadet dışı bir konuya temas edelim : Şu son yıllarda havacılık ve nükleer silâhlar alanında sağlanan ilerlemeler neticesinde acaba deniz stratejisi eski önemini muhafaza ediyormu?

İncelemekte olduğumuz konu bakımından mesele pratik bir önem taşıyor, çünki suale verilecek cevap, ayni zamanda, deniz stratejisinde azalan değerin Boğazların siyasî ve askerî öneminde müvazi bir gerileme sonucunu hasıl edip etmediği meselesini de halletmiş olacaktır. Durumu harp faraziyesi içinde mütalâa ettiğimize göre, her şeyden evvel, harbin atom veya klâsik silâhlardan hangisiyle cereyan ettiğini tayin etmek gerekir. Büyük bir şans eseridir ki insanlık, saldırıya uğrayan tarafın hiç bir tepki göstermek vakit ve imkânını bulamadan, ânî olarak ve tamamen imhasiyle sonuçlanacak surette, şimşek harp açabilecek terakki safhasına henüz varmamıştır. O halde, nükleer korku dengesi meş'um silâhların etkisizlenmesinde önemli bir unsur olarak kaldığı müddetce, mütecaviz, aradığı zaferi sağlamak için prensip itibariyle klâsik silâhlara başvurmağı daha uygun bulacaktır.

Gelecek harbin mahiyeti hakkındaki bu tahmin, mütecaviz tarafından atom silâhlarının da taktik hedeflerle veya az çok sıkışık mahallî zaruretler halinde, kullanılması imkânını hesap dışı bırakmamaktadır. Ancak bu durumda dahi, klâsik silâhlar, muh-

temelen atomun eserini tamamlamak ve harbi sona erdirmek hususunda kendilerine verilen önemli rolü oynamağa devam etmek için yeniden ön plâna geçecektir.

Bu tarz muhakemede isabet varsa, gelecek harpte Karadeniz'de konaklamış olan muharip devletin ilk teşebbüslerinden biri önemli bir hava kuvvetini, İstanbul şehri ile Boğazları kontrolü altına almak vazifesiyle görevlendirmek olacaktır.

Bütün Akdeniz havzasına hâkim olan İstanbul gibi stratejik mevkii elde etme neticesinde bu devlet çok önemli yararlar sağlayacaktır. Karadeniz'de toplanmış olan yüzlerce denizaltı hiç bir güçlüğe ve engele rastlamaksızın Boğazlardan Ege ve Akdenize geçebilecek ve Afsouth (Güney Avrupa Müttefik Kuvvetleri), Medsouth (Akdeniz Müttefik Kuvvetleri) ve Amerikan Altıncı Filosu için çok büyük bir tehlike kaynağı olacaktır.

Böyle bir durumun neticelerini tahmin etmek kolaydır :

a. — Afsouth'ın üç köprübaşısı olan Türkiye, Yunanistan ve İtalya ile, bunların destekleri olan Amerika arasında irtibat kesilecektir.
b. — Shape'in ve Avrupa'nın güneyden çevirilmesi kaçınılmaz bir hal alacaktır;
c. — Müttefikler Boğazları kullanmak teşebbüsünden mahrum kalacaklardır;
d. — Avrupa'daki Türk kuvvetleriyle, onlara destek olan Anadolu arasında bütün bağlar kopacaktır;
e. — Müttefiklerin tüm stratejisindeki bu kötüleşme, Yunanistan, İran, Orta Şark ve hatta Süveyş'in ötesinde güney-doğu Asya memleketlerinde de in'ikâslar yapmak telhikesini doğuracaktır.

Boğazlar mıntakasını süratle kontrol altına alabilecek olan devletin bu başarısından faydalanmasını önlemek için, Atlantik Koalisyonu, Türk ordusuna, Boğazları savunma vazifesinde esaslı tarzda yardım etmek mecburiyetindedir. Boğazların Batılılar elinde kalması Türkiye ve Müttefiklerine, gerçek değeri ancak karşı tarafta hasıl edeceği büyük sakıncalarla ölçülebilecek muazzam faydalar sağlayacaktır.

Taslağını kısaca çizdiğimiz toplu durum gelecek harpte Boğazların her iki düşman taraf bakımından kazanacağı önem hakkında bir fikir vermeğe yeterlidir.

Bütün bu parantez bizi S. S. C. B.'nin güvenliğine istediği anlayışın, kendisi tarafından da Türkiye ve Akdeniz Devletlerinin güvenliği için en azından eşit bir anlayışı zorunlu kıldığını yeniden belirtmeğe sevkediyor. Bir manevî vecibe ortaya çıkaran bu müşahede şu kaçınılmaz neticeye varıyor : Karadeniz dışı memleketlerin Boğazlardaki limanlara deniz kuvvetlerini ziyaret maksadiyle göndermeleri hakkının Moskova tarafından ilgası talebinin akla uygun ve mantıkî olabilmesi için, haklı ve âdil karşılığını, S.S.C.B.'nin de, mukabil tarafın güvenliği mülahâzalariyle, Karadenizin askersizleştirilmesine razı olması müvazî mecburiyetinde bulmalıdır. Karşılıklı güvenlik endişesi ve hakkaniyet kaidesi, ancak bir taraftan Boğazların kapatılması prensibi, öte taraftan Karadenizin askerlikten tecridi prensibi ile dengeleştiği taktirdedir ki gerçek surette tatmin edilmiş ve her iki tarafta durumlar eşitleşmiş olacaktır.

§

Montreux Sözleşmesi yürürlüğe girdiği 8 kasım 1936 tarihinden itibaren yirmi senelik süre için aktedildiğine göre, bu tarihin inkızasmdan iki yıl evvel Âkit Devletlerden hiç biri fesih bildirisi göndermediği taktirde, 8 kasım 1956 da sona erecek, fakat her hangi bir fesih bildirisinin verilmesinden sonra iki sene dolunca ya kadar yürürlükte kalmağa devam edecektir.

1954 yılında Kremlin'in Sözleşme bünyesinde Âkit taraflara verilen fesih yetkisini ne suretle kullanmağa karar vereceği hususunda tahminlere girişmek tecessüs ve merak konusu idi. Mukadder saat geldi, çaldı, fakat S. S. C. B. fesih yetkisini kullanmadı.

Kremlin'in kararında şaşılacak bir cihet yoktu. Diğer her mülâhaza bir yana, Sözleşme tabiî hayatının sonuna vardığı için, her hangi bir ân gönderilecek bir bildiriden iki yıl sonra feshedilebilecek durumdadır. Yani Sovyet Hükûmeti Sözleşmenin normal hayatına 1954 de son vermemekle, kararını, hedeflerinin gerçekleşmesi bakımından en uygun saydığı âna tâlik etmekten başka bir şey yapmamıştır. Her halde, 8 kasım 1954 tarihi Kremlince bu bakımdan pek uygun görülmemiş olmalıdır. Kaldı ki tâyin edilen tarihte fesih yetkisinin kullanılması, S. S. C. B.'nin son yıllardaki direnme tutumunu bırakarak Montreux Sözleşmesinin lâfzına riayete karar verdiği intiba'mı uyandırabilirdi. Halbuki

Kremlin böyle bir tesir bırakmaktan daima kaçınmış ve kaçınmaktadır. Özellikle, fesih hakkı, bundan böyle hiç bir tarih şartına bağlı olmaksızın açık bulunduğuna göre, Sözleşmeye karşı aynı ilgisizliği bundan böyle göstermesi daha da kolaylaşmış bulunmaktadır. Kremlin'in, Sözleşmeyi şimdi feshetmiş olsaydı, arzularına uygun yeni bir Boğazlar rejiminin sağlanması şanslarının çok zaif bulunduğu yeni bir Âkit Devletler Konferansına katılmaktan başka hiç bir şey elde edemiyeceğini düşünmüş olması muhtemeldir.

Fesih imkânı artık mevcut olduğuna göre S. S. C. B. nin yürürlükteki Sözleşme yerine yeni bir Boğazlar rejimi kurma gayretlerinde alacağı tavrı aşağı yukarı şimdiden kestirmekte fayda vardır.

Bu alanda, pek tabiî «spéculatif» mahiyette olmakla beraber, Boğazlar meselesinde Sovyetlerde evvelce müşahede edilen tepkilerin bilgisine de dayanan zihnî bir çalışmaya girişilebileceği intibaı mevcuttur.

Kremlin'in dış politikadaki taktik usullerinde bu son yıllar müşahede edilen devrimci yenilikler bize bu değerlendirmede yardım edecek nitelikte görünmektedir. Şu sıralarda, bütün uluslararası âlem Sovyet liderlerinin sağa sola dağıttıkları tebessümün füsunu altında bulunmaktadır. Sanki bütün dünya bu tebessümün geciktirmeli etkilerinin zevkini çıkarmak sevdasına kapılmıştır.

Kremlin'in yeni siyasî tavrı ışığında Türk meselesi hakkındaki tahlilimizde bize rehberlik edebilecek pratik işaretler nelerdir? Moskova'nın Avusturya'ya karşı eski menfi tutumunun ansızın altüst edilmesi, Mareşal Tito ile herkesi şaşırtan barışması ve Türkiye'ye yapılan avanslar, Sovyetlerce uluslararası yumuşamaya varmak için ileri sürülen şartlar ışığında incelendiği taktirde, Türkiye'nin Rus dostluğunu kazanmak için yapması gereken esas taviz hakkında tahminî bir fikir vermektedir. Avusturya, hürriyetini, tarafsızlığı kabul bahasına elde etmiştir. Rus — Yugoslav barışması Mareşal Tito'nun memleketi adına aldığı ve, dünyada yaymağa memur misyoncu rolünü de kabullendiği tarafsızlık taahhüdü sayesinde başarılabilmiştir. Tarafsızlık yoluna girmek bakımından Sovyetlerce en çok üzerinde durulan memleket hiç şüphesiz Almanya'dır. Almanya'nın Sovyetlerce kabul olunacak yeni statüsü ise, ancak, ecnebî birliklerin memleketten ayrılması ve Amerikan askerî üslerinin tasfiyesi bahasına münakaşa edilebi

lecektir. Ecnebi birliklerin ayrılması NATO'nun tasfiyesi demektir. Türkiye'nin de kuzey komşusu tarafından ilişkilerin düzeltilmesi telkifine muhatap olduğu gün, ittifaklarına ve NATO ile bağlarına veda etmek ve sıkı bir tarafsızlık içine kapanmak şartı ile karşılaşması muhtemeldir. Böyle bir şartın genel ölçüde kabulü, Amerikalıları memleketlerine göndermek, Atlantik ittifakını ve Amerikan yardımını tasfiye etmek ve Avrupa'yı, güvenlik meselelerini Sovyetler Birliği ile başbaşa çözmeğe mecbur etmek neticesini doğuracaktır. Türkiye'nin durumunda tarafsızlığın genel politika alanında gerçekleşmesi akabinde, ikinci safhada, hiç şüphesiz Boğazlar meselesi ele alınacaktır. Yeni Boğazlar rejiminin, zâhiren sert taraflarını yumuşatacak bazı değişikliklerle ağustos ve eylül 1946 tarihli iki notada izah olunan beş noktaya dayanması muhtemeldir.

Bu cümleden olarak, zihnî «spéculation» un yeni Sovyet görüşlerine uygun sanacağı ihtimallerden birisi, 1946 notalarında, Boğazlarda ortak müdafâa sistemi kurulması hakkındaki beşinci maddenin günün şartlarına uygun bir hale getirilmesidir.

Bu taktirde Sovyetlerin ilk formüllerini yumuşatarak ona daha az keskin olmakla beraber aynı derecede etkili bir şekil vermeleri mümkündür. S. S. C. B. ile Finlandiya arasında 6 nisan 1948 tarihinde imzalanan dostluk, işbirliği ve yardım antlaşması, Sovyetlerce sözü geçen beşinci maddeye verilecek yeni şeklin bir misali olabilir. Bu antlaşmanın birinci maddesine göre, Finlandiya ile Sovyetler Birliği, Fin toprakları yolu ile Almanya veya Almanya'nın müttefiki her hangi bir devlet tarafından taarruza uğramaları halinde, Finlandiya, eğemen devlet sıfatiyle, vazifesini görmeği ve taarruzu defetmek için savaşmağı üzerine alacaktır. Bunu yaparken, Finlandiya, yararlanabileceği bütün kuvvetlerini antlaşma vecibeleri gereğince, icabında Sovyetler Birliği ile, karada, havada ve denizlerde toprak bütünlüğünün müdafâasına yöneltecektir.

İkinci madde, askerî tecavüz tehlikesi karşısında istişare prensibini koymuştur.

Taraflar tehdidin ve tehlikenin gerçekliğini tayin hususunda ihtilâfa düştükleri taktirde antlaşma bunun usul ve yetkisi hususunda sarih değildir. Fakat bu sükût son sözü söyleme yetkisini haiz taraf hususunda tereddüde yer bırakmamaktadır.

Atlantik Paktının öncüsü olan Batı Birliğinin ihdası ferdasında aktedilen Rus - Fin antlaşması, diğer neticeler arasında, İsveç'in NATO'ya katılmağı reddetmesi sonucunu doğurmuştur. İsveç'in Pakta girmesi, çok muhtemeldir ki, Sovyetler tarafından Finlandiya'nın işgaline kadar varabilecek tehdit halinin ilânını tahrik edecekti. S. S. C. B. ile komşusu arasında imzalanan antlaşma, yalnız bu küçük ve yiğit memleketi, 4 üncü madde gereğince, Atlantik Paktından uzak tutmakla kalmamış, İsveç'i de tarafsızlık durumunda perçinlemiştir. Muhalif mefhumu ile, Sovyetlerin Finlandiya'yı işgal hususunda gösterecekleri temayülün İsveç'i derhal Atlantik Paktına katılmağa sevkedeceğini düşünmekte belki hata yoktur. Bugün mevcut durumda Finlandiya her iki komşusu karşısında bir tarafsızlık kutbu rolünü oynamaktadır.

Derhal ilâve edelim ki böyle bir hal tarzı Türkiye tarafından hiç bir suretle kabule değer değildir.

§

Montreux Sözleşmesine yöneltilen bütün tenkitlerin incelenmesi neticesinde ortaya çıkan gerçek, bir taraftan, itirazların sathîliği ve yersizliği, öte taraftan da, Sözleşmenin dengeli hüviyetidir. Bizim kanaatimize göre evvelce zikrettiğimiz ve icabında sadece tadil prosedürü ile tashih edilebileceğine inandığımız üç nokta dışında, Sözleşme, genel prensipleri itibariyle aynen muhafaza edilmelidir, çünki bu prensipler harbin tecrübelerine mukavemet etmiş ve halen de Boğazlar rejimini memnunluk verecek tarzda yönetmekte bulunmuştur.

§

Tüm olarak uluslararası Boğazların hukukî durumu, sahillerine sahip olan devlet veya devletlerin tekel eğemenliğini kısıtlayan ve onlara tabiî görevlerine tamamiyle uygun bir statü vermek hedefini güden ağır fakat devamlı bir tekâmül seyri göstermektedir. Bu tekâmülü, asrın başından beri, uluslararası Boğazların tümüne tek düzenli bir hukukî rejim ihdası amaciyle yapılan gayretlerde görmek kabildir. Aynı cümleden olarak şu çalışmaları zikredebiliriz: Meselenin memnunluk verici tarzda halline medar olmak üzere, Parlementolararası Birliğin Boğazlar ve deniz ka-

nalları Komisyonu marifetiyle ve, ayrıca, 1919 de Stockholm'da toplanan Tarafsızlar Konferansının arzusu üzerine Profesör Rudolf Laun tarafından hazırlanan çalışmalar ve, nihayet, özel rejimlerin biribirilerine az çok benzeyen prensiplerini, her Boğaza has nitelikleri de hesaba katarak, uluslararası bir temel üzerinde tesbit etmek amaciyle ele alınan denemeler. Türk Boğazları da genel temayüle uymuşlardır. Lozan Sözleşmesi ile kurulan ve sonradan dünya şartlariyle bağdaşmaması sebebiyle tasfiye olunan uluslararası rejim tecrübesinden geçtikten sonra Boğazlar, şimdi, Montreux rejimine tabi bulunmaktadır. Montreux rejimi, bir yandan, sahil sahibi devletin eğemenliğini ve yetkilerini kısıtlamış, öte yandan da, Âkitlerin iradesinden müstakil olarak seyrüsefer serbestisi prensibini tesbit etmiştir. Bu gelişmenin, uluslararası barış teşkilâtının etkililiği derecesi oranında Boğazları milletler topluluğunun kullanmasına açan ileri bir tekâmül safhası olduğuna şüphe yoktur.

Türk Boğazlarının durumu tartışılırken, hem Boğazların dışındaki devletlere geçişi kapatma prensibi, hem beynelmilleştirme rejimi ve hem de Montreux Sözleşmesi ile ihdas edilen şarta bağlı serbesti sistemi taraftarlarına rastlanıyor. S. S. C. B. tarafından öne sürülen tek taraflı kapama rejimi, ne Türkiye'nin güvenliği, ne de dünya milletlerinin büyük çoğunluğunda carî barış ve işbirliği cereyanlariyle bağdaşmaktadır.

Lozan Sözleşmesinin isbat ettiği gibi, uluslararası rejim memnunluk verici bir tarzda işleyemedi; Lozan'ı yeni rejimle değiştirmeği gerektiren sebepler bugünkü dünyada daha kuvvetle mevcuttur. Çok yazıktır ki, insanlık, genel ve ferdî güvenliğin, ortak polis kuvvetleri ile mücehhez ve her hangi bir tecavüzü önlemeğe ve bastırmağa muktedir uluslararası bir teşkilâtm özenine ve etkili muhafazasına tam bir emniyet içinde bırakılabileceği ileri tekâmül safhasına henüz erişememiştir. Bu olgunluğa varılıncaya kadar, hem Türkiyenin, hem de uluslararası camianın menfaatlerini, Sözleşme gereğince, Boğazların sahibi olan devlete bırakmaktan daha uygun bir formül yoktur. Hiç şüphesiz bu formülün, Boğazların sahibi olan devletin iyi niyetine bağlı bir alışveriş olduğu ileri sürülecektir. Genel bakımdan Boğazların idaresi ancak onları elinde tutan devletin çıkarlariyle uluslararası topluluğun menfaatleri uyuştuğu nisbette başarılı ve memnunluk verici olabilir. Geçmişteki tecrübe, Türkiyenin yetkili, kararlı ve uyanık idaresine

medeni dünyanın güvenebileceğini isbat etmiştir. Zira dün olduğu gibi, bugün de, Türkiyenin gayreti, millî menfaati uluslararası hukukun yüce prensipleri ve diğer milletlerin menfaatleriyle telif etmeği hedef tutmaktadır.

Türkiye'nin genel menfaat adına kabul ettiği eğemenlik fedakârlıklarının, kendi güvenliğinin meşru mülâhazalariyle sınırlanması her kesce kabul olunmaktadır. Türkiye'ye, komşunun iştihasını tahrik edecek ve tecavüze prim verme mânasına gelecek derecede liberal bir rejim yüklemek çok aşırı olur. Uluslararası topluluk, daha ilerisi Türkiye'nin haklarını zedelemek mânasına gelen sınırı tayin etmeli ve bu memleketten varlığını tehlikeye koyacak fedakârlıklar istemekten sakınmalıdır. Diğer bir deyimle, Boğazların sahibi devletin üzerine aldığı uluslararası görev kendi meşru menfatleriyle ahenk halinde olmalıdır. Bu menfaatlerin en başında millî varlığın muhafazası gelir.

Genel olarak karşılıklı menfaatler arasındaki zıtlığa rağmen Montreux Sözleşmesi genel menfaatin korunmasında büyük bir terakki kaydetmiş ve özel menfaatleri diğer bütün devletlerin ortak menfaatleriyle uzlaştırmağa muvaffak olmuştur. Daha fazlasını istemek mümkünün ölçüsünü zorlamak olur.

Hiç şüphe yok ki, 1936 da Montreux Konferansının arifesinde, dünyanın genel halini niteleyen gerginliğe rağmen, Montreux Âkidi Devletler arasındaki ilişkiler bugünkünden çok daha iyi idi.

Bu mukayese, şimdiki durum ile, Türkiye'yi Lozan Sözleşmesinin tadilini istemeğe mecbur eden 1936 vaziyeti arasında göze çarpan benzerliği açığa vuruyor. Türk talebinin kesin unsuru Milletler Cemiyeti tarafından vaadedilen ortak emniyet sisteminin ve Lozan Âkidi başlıca büyük devletler tarafından Türkiye'ye vaadolunan garantilerin aşikâr etkisizliği idi.

S. S. C. B.'nin bugün istediği, her zamandan daha ziyade harp ve yıkım tehlikesine mâruz bir dünyada, Türkiye'nin Montreux Sözleşmesinden yararlandığı nisbî güvenlikten vaz geçmesi, Boğazların serbestisi alanında düpedüz geri bir adıma rıza göstermesi ve Rusya'nın güvenliği mihrâbı üzerinde kendi güvenliğini feda etmesidir. Boğazları elinde tutan devletin eğemenliğinden, onun güvenliğinin meşru menfaatleri zararına yeni sınırlamalar istemek câiz değildir.

Büyük bir tehlikeye mâruz olan en mukaddes haklarının müdafaasında, Türk milletinin, Rus milleti hakkında bir takım önyargıların tesiri altında hareket ettiğini sanmak hatalıdır. Aksine, Türk milleti, iki komşu memleket ve milletin, zararlı her türlü art düşünceden ârî olarak sevgi ve güvenle gelişen ilişkilerinin, hem kendilerine, hem de dünya barışına yararlı nimetlerinden faydalandıkları henüz yakın mazi yıllarını el'ân hatırlamaktadır. Bu yakın geçmişin artık kayba karışmış geleneklerinin geri dönmesinden, kimse, Türk milleti kadar sevinç duyamaz. Ancak bu geri dönüş, son seneler çok sarsılan karşılıklı güvenin inandırıcı ve fiilî surette yeniden doğuşu şartına bağlıdır.

Madem ki düşüncelerimizin silsilesi bizi, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkiler konusu üzerinde fikir ileri sürmeğe sevkediyor, derhal şunu söyleyelim ki, Türk milleti, S. S. C. B. liderlerinin iki komşu memleket arasındaki dostluk münasebetlerinin yeniden kurulması amaciyle bir kaç aydan beri sarfettikleri gayreti değeriyle kıymetlendirmektedir. Komşusunun, uzun bir mazinin mirası olan, genişleme emeline her hangi bir memleketten daha ziyade mâruz olan Türkiye — tekrar ediyoruz — Sovyetler Birliğinin her tarafta seve seve müjdesini verdiği, fakat henüz inandırıcı bir ifade ile canlandıramadığı devrimci değişikliğin izlenmesinde, Birleşmiş Milletler ideal ve prensiplerini tam ve samimî bir surette benimseyerek, ve barışta veya iktisadî rekabette birlikte varolma gibi formüllerin ince ve kurnaz metodlarını bir tarafa bırakarak, bütün dünyada âdil, sağlam ve şerefli bir barışın yerleşmesi gayretinde iyi niyetli milletlere dürüstlükle katılacağı devrin açılmasını herkesten çok dilemektldir. Türkiye serüven peşinde koşan bir memleket değildir. Uzun yıllardan beri güvensizlik durumunun yarattığı tehlike sebebiyle, iktisadî kalkınması bahasına, ayakta tuttuğu şanlı ordusu ve Türk milletinin aynı barış, güvenlik ve adalet ideallerini paylaşan devletlerle izlediği ittifaklar politikası, hülâsa, bütün bu biribirini tamamlayan gayretler, sadece millî varlığı ve bağımsızlığı her türlü kasıttan mahfuz tutmak hedefini gütmektedir. Barışcı milletlerin barış için birleşmeleri ve yeni tecavüzleri önlemek için ortak gayretlerle güçlenmeleri tereddüde yer bırakmayan davranışlardır. Türk milletinin Türkiye ile S. S. C. B. arasında bütün kalbi ile temenni ettiği dostluk devrinin açılması, ancak Türk milletinin mukadderatını çözülmez tarzda bağladığı Batı dünyası ile S. S. C. B. arasın-

da da aynı suretle dostluk çığırının kurulması ile mümkün olabilir. S. S. C. B., bu Türk davranışında, büyük komşu memleketin sunduğu dostluktan kaçınmak için bir vesile değil, aksine, her türlü fırsat kollayıcı art düşünceden, iphamdan ve çıkarcı pazarlıktan uzak Türk tutumunun şerefli, dürüst ve yapıcı niteliğini keşfetmeğe çalışması isabetli olur. Türkiye için diğer her hangi bir davranış, sadece millî menfaatlerin şu'uruna ermiş hiç bir Türk vatandaşının memleketini mâruz bırakmağa razı olamayacağı bir macera politikasından ibarettir. Burada ifade edilen görüşlerin, memleketine candan bağlı bir yurtseverin her türlü ihtirastan ârî, sâkin ve samimî inançları ve memleket hizmetinde geçen uzun tecrübe, müşahede ve tefekkür yıllarının semeresi olarak kabul edilmesi yerinde olur.

Bizim kanaatimizce, Montreux Sözleşmesi Türkiye ile S.S.C.B. arasında hiç bir engel teşkil etmemektedir. Sözleşme, S. S. C. B. ni 1936 da hoşnut etmiştir, bugün de hoşnut edebilir. Devletlerarası ilişkilerde, anlaşmalar, değerleri ne olursa olsun, uygulanmalarına hâkim olan ruha nazaran rol oynarlar. Yaşadığımız kararsız durum içinde, yeni bir Boğazlar rejimi yönünde yapılacak denemeler, S. S. C. B.'nin Boğazlarda kurmak istediği geçiş seyrüsefer ve kontrol tekeli gibi kabulü imkânsız durumlar bir tarafa bırakılırsa, yürürlükteki Sözleşmenin yeni bir şeklinin ortaya çıkmasından başka hiç bir netice vermez.

S. S. C. B.'nin, Boğazlarda birlikte varolma formülünü uygulamak istemesi ilgi çekicidir.

Her şeyden evvel, barış içinde birlikte varolma devrinin Stalin'e has soğuk harp devrini sona erdirdiğini sanan iyimserlerin düşüncelerine katılmaktan uzak bulunduğumuzu kuvvetle ifade etmemize izin verilsin. Biz bu iki devrin aynı hedefe yönelen gelişmede biribirini izleyen merhalelerden başka bir şey olmadığı kanaatindeyiz. Soğuk harbin getirdiği başarıların vârisi, rekabete dayanan beraber varolma, âkibet, komünizm lehine dünya hâkimiyetini gerçekleştirmek hedefini güden eseri tamamlamakla görevlidir. 1955 de dört büyük devletin yüksek seviyede toplantıları arifesinde, gelecek için iyimserliklerini ilân edenlerin, yukarıda ifade ettiğimiz teşhise katılmaları için, o zamandan beri Sovyet liderlerinin yeni politikaları sayesinde kendilerine izledikleri - soğuk harpten de daha tehlikeli - yolda, kazandıkları me-

safeyi ölçmeleri kifâyet eder. Kavramın kendisine gelince, bize nazaran birlikte varolma, hür milletlerin ister istemez rıza gösterecekleri bir boyun eğme, bir tevekkiil durumudur, çünki insanlığın ve barışın kaderini elinde tutan devlet, bu birlikte varolma felsefesini işlek ve güvenli bir beraber yaşama çığırma çevirmeğe razı olmamaktadır.

Gerçekte, birlikte varolma ne demektir? Bunun özü, şümulü nedir? Demirperdenin bu tarafında anladığımız objektif ve art düşüncesiz mânada, terim, kapitalist ve komünist iki dünyaya, biribirinin yanında dostca yaşama, her birine komşunun işlerine karışmadan seçtiği hayatı dilediği gibi sürme ve diğer milletlerle ictimai ve kültürel sahalarda barış içinde rekabete girişme imkânını veren bir fiilî durumu ifade etmesi gerekir. Moskova görüşünde ise, taraflardan yalnız birinin, soğuk harbe has çeşitli vasıtalarla yarışı idare ettiği, dünya ölçüsünde kıyasıya bir rekabet söz konusudur. Bu mânada alındığı taktirde, birlikte varolma, taraflardan birine diğer tarafın boyun eğmesini ve bütün dünyada komünist cemiyetin kurulmasını sağlayacak vasıtalara müracaat etmek hak ve imkânını verdiği soğuk bir savaştan başka bir şey değildir.

Terimin mânasını anlayıştaki esas fark, komünist sözlüğünde kelimelerin, tabirlerin ve kurumlarm, serbest dünyada onlara verdiğimiz mânadan bambaşka bir mânaya gelmeleriyle izah edilir. Biz, birlikte varolmaya dayanan bir hayat rejimini kabul, hatta temenni ediyoruz. Ancak bu rejimin kendi cemiyetimizde bildiğimiz barışçı, ahlâkî ve insanî mânada kavranıp uygulanmasını şart koşuyoruz. Onu, iğreti kılığı altındaki yıkıcı mâna ve hedefi görmekten kaçınarak, komünist anlamında kabul etmek, bizim için intihar demektir. Hür dünyaya karşı nihâi zaferini peşin ilân eden ve rakiplerini mukavemetlerinin faydasızlığma inandırmağa çalışan «birlikte varolma», iki farklı ideolojinin hayat tarzı olarak kabul edilemez. Bizim anladığımız mânada birlikte varolma ancak karşılıklı sevgi, güven ve kardeşce işbirliğinin mahsulü olmalı ve beşerin saadeti için tasarlanmalıdır. Doğu - Batı ihtilâfının, hatta, Sovyet liderleri tarafından sağa sola dağıtılan aldatıcı tebessümün cazibesi altında cereyan eden diplomatik müzakereler yolu ile bile halledilemeyeceğini çeşitli tecrübeler artık isbat etmiştir. Bu meselenin halli, her şeyden evvel, şüphe ve kuşkuları bir tarafa iterek, milletler arasındaki ilişkileri arkadaşlık ve daya-

nışmanın sağlam temeli üzerinde kurmağı başaracak karşılıklı samimi arzu havasına muhtaçtır. Böyle bir hava ise ancak S. S. C. B.'nin, dünyaya tahakküm hırsını bırakarak karşılıklı bir hamle içinde, barışsever milletlere katılmağa ve kendi halkına da diğer milletlerle kardeşce mübadeleler yapmağa izin vermeğe razı olduğu taktirde doğabilir.

Pek çok defalar teyit edilen barış içinde birlikte varolma politikasına inandırıcı bir gerçek kuvveti vermek için, Sovyetler Birliğinin, her şeyden evvel, dış dünya ile münasebetlerinde ne başkalarının güvenliğinin müdafaasına, kendi güvenliğinin müdafaasını, ne de dünya barışının savunulmasına kendi menfaatlerinin savunulmasını karşı çıkarmamağa razı olması gerekmektedir. Eğer barış içinde varolma âdî bir propaganda malzemesinden farklı bir şey ise, diğer mülâhazalardan önce, bütün şüphe ve güvensizlik sebep ve kaynaklarını kesin bir şekilde yok etmesi lâzımdır. Kremlin'in istediği güvenlik, sadece bir tarafın esrarlı tavırları, şüphe, yıldırma ve tepeden emirleri, ve diğer tarafın, kaygıları ve haklı endişeleri üzerine bina edilemez. Şayet S.S.C.B. birlikte varolma politikası ile, bizim gibi, bütün insan topluluklarının, aralarındaki rejim farklarına rağmen, barış ve iyi geçim içinde ortaklığını kast ediyorsa, Grégoire Gafencu'nun gayet yerinde söylediği gibi : «sınırın genel kurul, dengenin de hayat prensibi olduğu bir düzen» e uyması gerekir.

Boğazlar hakkında tarih boyunca düşünülebilen bütün rejimlerin tecrübe edildiğini yukarıda belirtmiştik : Kapatılma, uluslarrarası rejim altında serbestî, ve şimdi de kontrollu serbesti. Meselenin çeşitli hal tarzlarına rağmen zaman zaman yeniden ortaya çıkması, bazı iddialara göre, coğrafî mevkiin tarihî gelişme seyri üzerindeki etkisini isbat eder. Aslında bu iddia gerçeğin ancak bir parçasını belirtmektedir. «Devletlerin politikası coğrafyalarındadır» sözü sık sık işitilmektedir. Coğrafyanın, fizik görünüş, iklim şartları, sulara ait veriler, insan elemanı ilâh.. gibi bazı istikrarlı unsurları olduğu şüphe götürmez. Ancak politikanın, coğrafî eleman kadar önemli diğer unsurları da vardır. Ruslar asırlar boyunca gelişmelerini sıcak sulara erişmek lüzumu ile haklı göstermek istemişlerdir. Komünist rejiminin iktidara gelmesinden sonra bu fizik sebebe bir de güvenlik ihtiyacının eklendiğini öğrendik. Bu suretle fizik determinizm, siyasî milliyetcilik ve genişleme politikasının hizmetine verilmiş oldu. Siyasî olayların

incelenmesinde sadece coğrafya verilerinden çıkan olagan tesadüflerin mânasına bağlanmak kadar tehlikeli davranış tasavvur edilemez. Gerçi bu kabil metodların bazan halk kalabalıklarını belirli yönlere sevketmek maksadiyle kasıtlı siyasî propaganda hizmetinde kullanıldığı vâkidir. Ancak bu gibi hallerde coğrafya ilim değerini kaybedip âdî bir propaganda malzemesi seviyesine düşer. Bu bakımdan biz coğrafî determinizmin telkinlerini sert ve kesin kurallar olarak benimsemekten uzak kalıyoruz. Meselenin bu eserde incelenen konu ile ilgisine gelince, şimdiye kadar vuku bulan olaylar ve dünya kamu efkârındaki cereyanların tahmin edilebilen gelişmeleri, dün olduğu gibi, yarın da Tarihin, Coğrafya önünde eğilmeğe hiç te hazır olmadığını isbat etmektedir. Bunun sebebi, evvelâ coğrafî pozisyonların nisbî mâna ve önemin-de vuku bulan değişiklik, sonra da, milletlerin her gün daha ziyade hürriyete, işbirliğine ve dayanışmaya yönelen duygusudur.

Şayet S. S. C. B. bu evrensel cereyanı bilmezlikten gelir ve Boğazlar meselesini, Akdeniz'e ve Avrupa'ya tahakküm arzusunun başlangıcı ve Türkiye'ye boyun eğdirme vasıtası olarak görmekte ısrar ederse, Boğazların güvenliği, bölge çevresini aşarak, Atlantik ve dünya stratejisinin önemli ve bölünmez bir unsuru kalmağa devam edecektir. Milletlerin siyasî, iktisadî ve içtimaî meselelerinin çarelerini her gün daha geniş bir dayanışma rejimi içinde bulmağa meylettikleri bir dünyada, ancak barış içinde işbirliği ve dirlik içinde güvene dayanan Birleşmiş Milletler idealinden mülhem olan hal çarelerine yer vardır.

Çok temenni edilir ki S. S. C. B., dostluk ve güven hisleri içinde Türkiye ve uluslararası toplululğa katılarak, Doğu ile Batıyı ayıran bütün meseleleri tasfiyeye yönelen iyi niyet gayretlerinin genel çerçevesi içinde, Boğazların, iki ayrı denizle yıkanan iki ayrı dünya arasında tabiî geçit ve bağ vazifesini tanımağa razı olsun. Bu, Türkiye başta olmak üzere, herkes için ideal hal tarzıdır.

Eğer birlikte varolma politikası günün birinde açık yürekle ele alınıp uygulanacak ve bu suretle Doğu ile Batıyı ayıran yapmacık zorluklara son vererek S. S. C. B.'ni âhenk ve dirlik içinde barışçı milletlerin evrensel topluluğuna kavuşturacak olursa, Montreux Sözleşmesinin Türk Boğazları için en mükemmel rejim olduğunu bizzat Ruslar da teslim edeceklerdir. O zaman, harp gemilerinin geçişi konusunda zor ve nazik bir denge kurmak için

yapılan müzakere ve pazarlıklar gerekçelerini kaybedecek ve Montreux Sözleşmesinin en faydalı ve en sağlam, hem lüzumlu, hem de yeterli, bir tek hükmü elde kalacaktır: Bütün memleketlerin ticaret gemileri için zaman aşımına tabi olmayan geçiş serbestisi. İşte o gün, sadece evrensel barışın başarısını değil, aynı zamanda Montreux Sözleşmesinin de zaferini teyid edecektir.

İLÂVE

Eser baskıya gitmek üzere iken, on küsur yıl evvel kaleme alınmış olan bu incelemeye, yaşadığımız günlere ait bazı yeni bilgi ve düşünceler ilâvesi lüzumu belirdi.

Bu ek müşahedeler yazarın işgal etmekte olduğu Londra Büyük Elçiliği görevinden Dışişleri Bakanı olarak Ankara'ya davet edildiği ve bu sıfatla Türk — Sovyet ilişkilerine verilen yeni istikâmette rol oynadığı 1962 — 1965 yılları ile ilgili bulunmaktadır.

Eserin ilk kaleme alındığı 1952 yılından beri geçen uzun devrenin bilânçosunu çizecek olursak, Montreux Sözleşmesinin kıymet, önem ve isabeti hakkındaki ilk değerlendirmemizin, hiçbir değişikliğe uğramamış olduğunu tereddütsüz ifade edebiliriz.

Acaba sözleşme şimdi nasıl bir uluslararası iklim içinde bulunmaktadır?

Bütün milletler için hürriyet, adalet ve hak eşitliği prensiplerine dayanan sürekli bir barış ve güven düzeninin kurulması Türk hükûmetinin ve milletinin en özlü arzusudur. Böyle bir barış ve güven düzenine ancak, etkili uluslararası kontrol altında, safha safha gerçekleşecek ve hem nükleer, hem de konvansiyonel silâhları kapsayacak tam dengeli genel silâhsızlanma yolu ile erişilebileceğine inanıyoruz.

Şu son yirmi küsur yıllık uluslararası ilişkiler bakımından çok zararlı sonuçlar doğuran güven buhranı son zamanlarda hafif bir yumuşama alâmetleri göstermiş olmakla beraber, ön yargıdan, güvensizlikten ve inatcı davranışlardan masun bir uluslararası iklime varmak için henüz önümüzde geçilmesi gereken uzun bir yol boyu vardır. Yumuşamanın ilk belirtilerini değerlendirmek gerekirse, aşırı iyimserlik kadar yersiz güven noksanının sav-

saklayıcı tesirlerinden de kendimizi korumakta faide mülâhaza ederiz. Şu halde en mâkul hareket, genel güven meselelerine âdil ve sürekli hal tarzları bulmak lüzumunu ilham eden gerçeklerle yetinmektir.

Askıdaki meseleler yalnız silâhsızlanmadan ibaret olmayıp el'an hal tarzı bekleyen diğer birçok konulara şamildir. Bu münasebetle, özellikle, Berlin ve Almanya meselelerini zikretmek isteriz. Alman milletine karşı derin dostluk hisleri besleyen Türkler, bu büyük milletin birliğini gerçekleştirmekten henüz uzak olduğunu esefle müşahede etmektedirler.

Birkaç hafta evvel (1) derin teessür içinde faciası'na şahit olduğum yaralanmış, ikiye bölünmüş Berlin şehrinin, hukukî bir durum ortaya çıkaran acıklı kaderi, yalnız politik değil, bilhassa, insanî hal tarzını sabırsızlıkla beklemektedir.

Uluslararası barış ve güven ancak karşılıklı itimat ve anlayış iklimi içinde sağlanabilir. Bu zarureti hesaba katan Birleşmiş Milletler Yasası üye devletlerin uluslararası münasebetlerinde uymak mecburiyetinde oldukları temel prensipleri tesbit etmiştir. Taahhüdlere sadakat, başkalarının haklarına riayet, komşu memleketlerle barış halinde yaşamak, onların iç işlerine karışmamak, ihtilâfları barışçı yollardan çözmek, insan haklarına ve temel hürriyetlere hürmet etmek, hepimizin riayetle mükellef olduğumuz prensiplerin başlıcalarıdır.

§

Bu ilâve, özellikle, Türk — Sovyet ilişkilerinin şimdiki safhası üzerine son bir göz atmak amacını güdüyor. Son yıllar esnasında, Sovyetlerin, iki komşu memleket münasebetlerinde iki cihan harbi arasında mevcut olan dostluğu yeniden kurmak maksadıyla, barış içinde birlikte var olma ve yumuşama politikası genel çerçevesi içinde, Ankara nezdinde devamlı gayretler sarfettiği görülmüştür. Slav mizacının âni değişikliklerine ve asırlardan beri Rus diplomatik geleneklerinin özelliği olan münavebeli gerginlik ve sükûn metodlarına aşinalıkları dolayısiyle, Türk devlet adamları, bu açılışları, evvelâ, sakınma ve ihtiyatla karışık bir memnunlukla karşıladılar. Türk endişelerini gidermek gayreti içinde Sovyet

(1) Ocak 1964 de Batı Almanya'yı resmen ziyaretim vesilesiyle.

temsilcileri, memleketleri tarafından mazide Türkiye'ye karşı izlenen ve sorumluluğu geçmişteki liderlerine raci olan haksız politikanın bir hata olduğunu itiraf etmekten kaçınmıyorlar, maziye ait hataların kabulüne müvazi olarak, Krusçef'un mükerrer dostluk teminatını ve Türkiye'ye karşı samimi niyetlerini de ayrıca itina ile belirtiyorlardı.

Bu devamlı temaslar esnasında, biz de, Türk dış politikasının temel direklerinden birinin ittifaklar sistemi olduğunu muhataplarımıza anlatıyorduk. Türkiye'yi müttefiklerine bağlayan çeşitli ilişkiler bu memleketi Batının tamamlayıcı ve ayrılmaz bir parçası haline getirmiştir. Türk — Sovyet ilişkilerinin düzelmesi bu gerçeğin peşin bilinmesi ve kabulü şartına bağlıdır. Rus muhahaplarımızca kabul edilen bu ihtiyatî kayıt altında, Türkiye, Sovyet Hükûmetinin çağrılarına olumlu cevap vermeğe ve iki komşu memleket arasında daha iyi bir hava yaratmak amaciyle, ortak gayretlere kendi samimî hissesini sağlamaya hazır olduğunu bildirmiştir. Bu cümleden olarak, herşeyden evvel, cari komşuluk konuları ele alınıp gereken hal şekillerine bağlanmıştır. 1961 tarihli tren yolu ile nakliyat, 1962 de telle telefon bağlantılarının tesisi, Aras nehri üzerinde Markara köprüsünün inşası ve Arpaçay barajının kurulması hakkındaki anlaşmalar bu ilk ortak çabaların sonuçları arasındadır. Diğer bir sahada, kültürel alanda da temaslar kurulmuş ve faydalı mübadeleler gerçekleşmiştir.

Bu arada, Küba buhranının, düzelme haline giren Türk — Sovyet ilişkileri üzerine yeniden gölge düşürmesine ramak kalmıştır. Ancak buhranın Rus - Amerikan münasebetleri çerçevesi içinde önüne geçilmesinden sonra menfî intiba sür'atle giderilmiştir. Sovyet Parlamento Başkanlarının Moskova'ya bir Türk Parlamento Heyeti gönderilmesi hakkında yaptıkları daveti takiben, Gromyko da Türkiye Dışişleri Bakanına haber göndererek, kendisini Moskova'ya davet etmekten ve gerek ikili ilişkiler, gerek günün uluslararası meseleleri üzerinde birlikte geniş fikir teatisinde bulunmaktan çok memnun olacağını bildirdi.

O zaman sorumlu Bakan olarak, Ankara'daki Sovyet Büyük Elçisi Ryjov'a, bu nazik davetten Başbakan ve Hükûmete malûmat vermeği vaadetmekle beraber, şahsî bir yorum olarak, şu mülâhazaları da sözlerime ekledim : «Moskova'yı resmen ziyaret etmekten ve Sovyetler Birliğinin seçkin liderleriyle tanışmaktan

hiç şüphesiz mutluluk duyarım. Ancak davet, iki memleket arasında yirmibeş yıl süren çetin ve zaman zaman gergin münasebetlerden sonra, Türkiye Dışişleri Bakanının Moskova'ya yapacağı ilk ziyarete taalluk ettiğine göre, ben, sırf gayenin başarısı bakımından, ihtiyatla hareket etmekte zaruret mütalâa ederim. Bu endişe ile, iki memleket devlet adamları arasında resmî ziyaretleri sıralamakta ve münasebetleri âcil gidiş gelişlerle karmaştırmaktansa günün şartlarına uygun tarzda metodlu ve safha safha hareket etmekte fayda görmekteyim. Şu halde, evvelâ Türk Parlemanterlerinin ziyaretiyle işe başlanmasını, bunu takiben Sovyet meslektaşlarının mukabil ziyaretlerini beklemeği ve ancak bu iki resmî seyahatin olumlu neticeleri sağlandıktan sonra Türkiye Dışişleri Bakanının yapacağı ziyaretin ele alınmasını tercihe değer mütalâa ediyorum. Hiç şüphesiz, aradaki fâsılayı, Bakanın seyahatini titizlikle hazırlamak ve müzakere gündemimizi iki tarafın arzusuna göre tesbit etmek hususunda yararlı bir surette kullanmak ta bizim elimizdedir. Hülâsa, her şeyden evvel, geçmiş zamanın arada hasıl ettiği gerginliği gidermek lüzumunu hissediyorum.»

Bu sözlerle, Büyük Elçiden, Moskova'da Türkiye aleyhine devam halinde olan basın ve radyo kampanyalarına son verilmek üzere derhal harekete geçmesini rica ettim. Hükûmetin de görüşlerime katılması üzerine, beklenilen gelişmelerin müsait olacağı anda kendi seyahatim meselesini tekrar ele almak hususunda Büyük Elçi ile mutabık kaldık.

Birkaç hafta sonra Türk Parlemanterlerinin Sovyetler Birliğine yaptıkları ziyaretin müsait şartlar içinde cereyan ettiğini öğrenmekle memnunluk duyduk. Kabul gerek resmî, gerek turistik bakımdan her tarafta samimi olmuştur. İlk temas tecrübesinin başarısından her iki tarafta sevinç duymakta haklı idik.

Bu ziyareti takip eden aylar esnasında, Kıbrıs Türklerinin ağırlaşan durumunun, hükûmet ve, özellikle, Dışişleri Bakanına ihdas ettiği kesif kaygı ve meşguliyetler dolayısiyle, evvelce kesinlikle kabul etmiş bulunduğum resmî davetleri son dakikada iptal etmek mecburiyetinde kaldım. Ecnebi dost memleketlerin bu nazik davetlerine icabetten, şartların zalim ilcasiyle, son dakikada vaz geçilmesi, daveti yapan ve programı da tamamiyle hazırlamış bulunan hükûmetlerde izahı kabil üzüntülere ve seyaha-

ti iptal eden Bakanda da el'an giderilememiş bir mahcubiyet hissinin doğmasına sebep olmuştur.

Bu vaziyet Sovyet davetine uzun zaman kesin cevap vermek imkânsızlığını izah etmektedir. Ancak bir müddet sonra New york'ta Gromyko ile karşılaşmamız esnasındadır ki konuyu tekrar ele almak ve ziyaretin prensipi üzerinde mutabık kalmak fırsatını bulmuştuk. Bunu takiben iki başkent arasında haberleşme sonucunda ziyaretin telkin edilen tarihler arasında, 30 Ekim — 6 Kasım 1964 de yapılması kesinlikle kararlaştı.

Seyahatin yakınlığından ve karşılıklı münasebetlerde hissedilmeye başlayan yumuşamadan faydalanarak, arada, Ruslar yolu ile, bazı Kıbrıs olaylarını halletmek imkânını bulduk. Halbuki birkaç ay evveline kadar böyle bir tasavvut değil, hatta düşüncesi dahi inanılmaz bir hayal sayılırdı.

İşte bu ihtiyatlı iyimserlik havası içinde, Türk heyeti ve başkentli bazı seçkin gazeteci arkadaşlarla, 30 Ekim 1964 günü Moskova'ya gitmek üzere Rus uçağı İlyuşin'e bindik. Ankara hava meydanının şeref salonu bana iyi dileklerini getirmek zahmetini ihtiyar eden resmî şahsiyetler ve dostlarla dolmuş idi.

Teşyicilerin bazıları, ziyaretimin sonucu hakkında endişelerini gizlemeğe lüzum görmemekte, hiç değilse, bazı ters olaylara açık saydıkları bir seyahatin eşiğinde benim sakin ve güvenli halimden dolayı hayret göstermekte idiler. Hatta dostlarımdan biri, bana, siyasî hayatımı tehlikeye koymakta olduğumu söyleyecek kadar ileri gitmişti. Muhabbetleri endişeden masun olmayan bu dostlara, seyahatimin lüzum ve faidesine kani olduğumu, tam bir huzur içinde yola çıktığımı ve Sovyetler Birliğine yapacağım seyahatin elverişli neticelerinden şüphe etmediğimi söylemekle yetindim.

Yakın geçmişin bir defa daha hatırlanmasına vesile olan üç saatlik rahat bir yolculuktan sonra, sonbahar akşamının soğuk ve yağmurlu karanlığı içinde Moskova'ya vardık. Refakatındaki diğer erkân ile Gromyko beni alanda karşıladı. Mikro önünde kısa bir «hoşgeldiniz» dileği ve tarafımdan söylenen bir kaç teşekkür sözü, vakarlı ve sâdece dürüst karşılamanın ihtiyatlı havasını belirtti. Gromyko ile birlikte şehirde ikametime ayrılan otele gittik ve ertesi sabah Spiridonovska'da buluşmak üzere ayrıldık.

Dış politika ve ticaret politikası görüşmeleri, Dışişleri ve Dış Ticaret Bakanları Gromyko ve Patoliçev ile yapıldı. Genel po-

litika tartışmaları Başbakan Kossygin ile Cumhurbaşkanı Mikoyan'a bırakıldı.

Kossygin'e ziyaretin, cemilâkar cümlelerin teati edildiği ilk anlarında, Türk misafir, vaktiyle Saraçoğlu'nun refakatinde ziyaret ettiği Moskova ile bugünkü MOSKOVA arasında bir mukayese yaptı. 1939'da yabancı müşahidin dikkatini çeken husus iaşe güçlükleri idi. Kâfi derecede gıda yoktu. Sokakta insanlar düşünceli ve endişeli görünüyorlardı. Şimdi ise böyle bir sıkıntıdan eser kalmamıştı. Tüketim maddelerinin kesif üretimi politikası meyvelerini vermişti.

Türk Bakanın ikinci intibaı politik ve, bir bakıma da, şahsi mahiyette idi. 1939 da, Türkiye'nin, Batı ittifakını Sovyetler Birliği ile dostluğu ve tasarlanan karşılıklı yardım paktı projesi ile bağdaştırma gayretleri başarısızlığa uğramış, Türk Heyeti müzakerelerin kesilmesi gibi bir sonuçla karşı karşıya kalmış ve inkita, iki memleket arasında o zamandan beri süren gerginliğin hareket noktası olmuştu. 1964 de ise, barışma, her iki tarafın parolası idi. Türk ziyaretci, yirmibeş yıllık fâsıladan sonra, 1939'un Türk Dışişleri sayasî Daire Genel Müdürünü, şimdi, Sovyet Hükûmeti ile işbirliği halinde, 1939'un yıktığı eseri yeniden inşa ile görevli sorumlu Bakan olarak seçtiren tesadüften dolayı kendisini mutlu addediyordu.

Gerek tavrı, gerek cevabı ile Başbakan Kossygin Türk Bakanının ilk sözlerinden memnun görünmüştü. Bu başlangıcı takip eden görüşme çeşitli konuları kapsayacaktı. Konuşmalar, başından sonuna kadar bazan tartışmalı, fakat daima dürüst, nazik, hatta, samimî bir hava içinde cereyan etti. Her iki muhatap faideli ve ilgi çekici buldukları bu görüşmeden memnunluk ifade ettiler.

Türk Bakan, evrensel şöhret sahibi, büyük devlet adamı Kossygin'in şahsiyetini hararetle övdü ve kendisini Türk — Sovyet ilişkilerinin bundan böyle yeniden kötüye gitmesine mâni olmak için otorite ve prestijini kullanmağa davet etti.

Kossygin, memleketinin birlikte var olma politikası çerçevesi içinde dünya barışma yönelen kesin kararına uyarak Türkiye ile münasebetlerinde de, iki memleketin büyük liderleri Atatürk ve Lenin tarafından açılan samimî ve güvenli dostluk ilişkilerine avdet etmek için her gayreti sarf edeceğine dair muhatabına temi-

nat verirken bundan böyle Türkiyenin Sovyetler Birliğine inanabileceğini ilâve etti.

Başkan Mikoyan ile görüşmemiz daha umumî bir seviyede cereyan etti. Başkan, misafirine hitaben, 1939 da Kremlinde verilen bir öğleyin ziyafetindeki tesadüflerini andı ve bu ziyafetin hoş bir hatırasını canlandırmak suretiyle hafızasının müstesna kuvvetini gösterdi. Bilindiği üzere, uluslararası müzakereci sıfatıyle büyük bir şöhrete sahip olan Başkan, görüşme esnasında çok çeşitli konulara temas etti. Netice olarak Sovyet hükümetinin Türkiye ile ilişkilerini Atatürk ve Lenin zamanındaki dost, samimî, güvenli münasebetlere lâyık bir seviyeye yükseltmek kararını açıkladı. Türkiye'nin NATO ile bağlarını muhafaza etmek arzusunun Sovyetler Birliğince hoş görülmediğini, ancak bu hususun sadece Türkiye'yi ilgilendiren bir konu olduğunu belirtti. Buna mukabil Sovyet hükûmetinin — Türk hükûmeti ile aynı fikirde bulunmak hazzı içinde — Türkiyenin Atlantik Paktındaki üyeliğinin iki komşu memleket arasında samimî ve dostane münasebetler kurulmasına katiyen bir mâni teşkil etmiyeceğine kani olduklarını da sözlerine ilâve etti.

Moskova hava alanına vardığım gün karşılamaya hâkim olan tupkuru dürüstlük, konuşmalar ilerledikçe, yerini, evvelâ barışmaya, sonra canlılığa ve nihayet samimîliğe terk etmişti. Buluşmalar, tartışmalar ve kabul resimleri, dostlar, hatta diyebilirim ki, yüksek cemiyet mensupları arasında, en katıksız diplomatik nezaket üslûbu içinde cereyan ediyordu. Her tarafta Türk Bakana ve heyeti üyelerine gösterilen dikkat ve itina, müzakerelerin baskı ve tehdit işareti altında vuku bulduğu Stalin devrinin artık tarihe karışmış olduğunu gösteriyordu. Eserin V. nci bölümünün inci kesiminde tarifi yapılan bu baskılı müzakere usulü Sovetler Birliğinin yeni liderlerince artık makbul değildi. Tıpkı usul ve hava gibi, şahıslar ve simalar da değişmişti. Eski günlerin sertliği, somurtkanlığı yerine, şimdi, cemilekârlık ve güleryüzlülük kaim olmuştu. 1964 de Türk Heyetine gösterilen sıcak kabul, bu serin yazarına, şimdiki zamanı geçmişin sert ve karanlık teşhinden tenzih etmek zevkli vazifesini tahmil etmektedir. Karşılıklı samimilik Leningrad'a yaptığımız iki günlük gezi esnasında, zirvesine erişti. Çevrenin güzelliği, Ermitage müzesinin nefis haneleri, Tsarskoïe-Selo sarayının artistik zenginlikleri ve bu gü-

zel beldenin Belediye Meclisi üyeleriyle sakinlerinin, bütün cihanca malûm sevimlilikleri yazarın hafızasında unutulmaz bir iz bırakmıştır.

Mazhar olduğumuz samimî hava, tarafımızdan Bakan Gromyko'ya, Kıbrıs fâciasının bütün veçhelerini ve sebeplerini anlatmağa, meselenin âdil bir hal şekline varılması amacıyle, Türk hükûmetinin görüşünü ve yaptığı gayretleri, sebepleriyle birlikte izah etmeğe çok elverişli olmuştu.

Sovyet Bakanı, izahlarıyla Rus dosyasının eksiklerini tamamlayan Türk meslektaşına teşekkür etti ve Türk davranışının sebeplerini şimdi daha iyi anladığını belirterek tarafımızdan savunulan tezin esaslı noktalarına katılmak hususunda güçlük göstermedi.

İşte görüşmelerin bu mutlu nihayetlenmesi neticesindedir ki aşağıda metni yazılı olumlu ortak bildiri birlikte hazırlanmış ve aynı gün ve saatte Ankara ve Moskovada yayınlanmıştır.

TÜRK — SOVYET ORTAK BİLDİRİSİ

S.S.C.B. Dışişleri Bakanı A. A. Gromyko'nun daveti üzerine, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin, beraberinde, Türkiye Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Büyük Elçi Ü. H. Bayülken, Genel Sekreter Muavini Elçi K. Gürün, Birinci Daire Genel Müdürü P. Subaşı ve Özel Kalem Müdürü N. Akıman olduğu halde 30 Ekim — 6 Kasım 1964 tarihleri arasında Sovyetler Birliği'ne resmî bir ziyarette bulunmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin, S. S. C. B. Yüksek Şurası Riyaset Divanı Başkanı A. İ. Mikoyan ve S. S. C. B. Bakanlar Kurulu Başkanı A. N. Kossygin tarafından kabul edilmiştir. Feridun Cemal Erkin S. S. C. B. Dışişleri Bakanı A. A. Gromyko ve S.S.C.B. Dış Ticaret Bakanı M.S. Patoliçev ile görüşmelerde bulunmuştur.

Samimî bir hava içinde geçen bu görüşmelerde, halihâzır milletlerarası durumla ilgili meseleler ile Türkiye ve Sovyetler Birliği arasındaki ikili münasebetlere ilişkin konulara dokunulmuştur.

Yapılan görüş teatileri, sağlam ve devamlı bir barış nizamının kurulmlası ve barışın takviyesi ile milletlerarası gerginliğin yumu-

şatılması yolunda her türlü yapıcı gayretin sarfedilmesi lüzumu hususunda, Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti ile Sovyetler Birliği Hükûmetinin fikir birliğinde olduklarını göstermiştir. Bu düşüncelerle mütehalli olarak, Türkiye Cumhuriyeti ile Sovyetler Birliği, bağımsızlık, toprak bütünlüğü ve hak eşitliği prensiplerine karşılıklı saygı esasına müsteniden, aralarında, iyi komşuluk münasebetlerinin takviyesi yolunda yapıcı gayretler sarfedilmesinde mutabıktırlar. İki Taraf, sosyal sistemleri farklı devletler arasında barış içinde bir arada yaşama prensipinin bu âli hedeflerin gerçekleştirilmesini kolaylaştıracağı düşüncesindedirler.

Görüşmeler esnasmda Devletlerin, milletlerarası barış ve güvenliğin korunması için sarfettikleri gayretleri biraraya getiren Birleşmiş Milletler Teşkilâtının takviyesinin önemi teyid ve Birleşmiş Milletlerin Yasasına sıkı bir surette riayet olunmasının zarureti kaydedilmiştir. Birleşmiş Milletler Yasasında izah edildiği gibi, anlaşmalar ile milletlerarası hukukun diğer kaynaklarından hasıl olan taahhütlere saygı gösterilmesi; büyük ve küçük milletlerin hakları arasında eşitliğin tanınması, insan ana haklarına riayet edlimesi, milletlerarası işbirliğinin geliştirilmesi ve barışın korunması ile takviyesi bakımından zaruridir.

Türkiye Tarafı, Türk Hükûmetinin Kıbrıs meselesindeki tutumu hakkında Sovyet Hükûmetine mufassal malûmat vermiştir. İki Taraf, Kıbrıs meselesinin, Kıbrıs'ın bağımsızlığına, toprak bütünlüğüne ve her iki millî cemaatin kanunî haklarına riâyet ve Adada iki millî cemaatin varlığını tanıma esası üzerinde, barış içinde yaşamalarını sağlayacak şekilde, barışçı yollarla halledilmesine taraftar olduklarını ifade eylemişlerdir.

Sovyetler Birliği ile Türkiye arasındaki münasebetlerin halihazır durumu ve ilerideki imkânları da müzakere edilmiştir.

Taraflar S. S. C. B. — Türkiye ticarî mübadelelerine ilişkin konuları tetkik etmişlerdir.

Her iki Taraf, memleketlerinin menfaatlerine uygun olarak, aralarındaki ticarî mübadeleleri arttırmak için mevcut imkânlardan faydalanmak arzusunu izhar etmişler ve Sovyetler Birliği'nin, ihtiyacı bulunup Türkiye'nin ihraç edebileceği maddeleri ve, bilhassa, tütün, fındık ve narenciyeyi Türkiye'den daha çok miktarda ithal etmesi hususunda mutabık kalmışlardır. Türkiye de, buna

karşılık, Sovyetler Birliğinden ihtiyacı olan maddeleri ve bilhassa inşaat ve sondaj makinaları da dahil olmak üzere, makinalarla yatırım maddelerini daha çok miktarda ithal edecektir.

Bu prensip mutabakatının teferruatı iki memleketin selâhiyetli makamlarının temsilcileri arasında tesbit edilecektir. Bu maksatla ve mütekabil pazarlarını yakından tanımak amacıyla, Taraflar, biri birine, ticaret imkânlarını mahallinde tetkik etmekle görevlendirilecek eksper grupları göndermek ve kabul etmek hususunda anlaşmışlardır.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin ve S. S. C. B. Dışişleri Bakanı A. A. Gromyko Türkiye Cumhuriyeti ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri arasında kültür mübadelesine dair bir anlaşma imzalamışlardır.

İki Taraf, V. İ. Lenin ve Atatürk devrinde vucut bulan geleneklerin ruhuna uygun olarak iki devlet arasında iyi komşuluk münasebetlerinin geliştirilmesi ve karşılıklı itimada dayanan işbirliğinin kuvvetlendirilmesi için müşahhas imkânların mevcut bulunduğunu memnunlukla müşahade etmişlerdir. Bu yönde bazı müspet adımlar tesbit olunmuştur.»

Bildirinin Kıbrıs konusu ile ilgili kısmının mütalaasından anlaşılacağı üzere, Türk tezinin iki esaslı noktası, yani adada iki ayrı cemaatın mevcudiyeti ve Türk Halkı'nın mer'i hak ve menfaatlerinin korunması konuları Sovyet Hükümetince kabul olunmuştur. Aynı suretle, Bakan Gromyko, Kıbrıs davasının kesin sonuca bağlanması için Türk Hükümetince ileri sürülen Federasyon hal şeklini de müsait karşılamış, bu görüşünü elverişli anda yayınlamayı bana vaadetmiş ve bu vaadi 1964 Aralık ayında Pravda'ya yaptığı beyanatla yerine getirmiştir.

Görüşme ve müzakerelerimizin en parlak sonucu bana Komünist Partisi Genel Sekreteri Brejnev tarafından tebliğ edildi. Genel Sekreter, bana, Moskova'ya vardığımdan beri iki Taraf arasında yapılan tartışma ve varılan kararlar hakkında malûmat aldığını ve bütün bu kararların ve iki memleket ilişkilerine verilen yeni yönün Partice tamamile tasvip edildiğini açıkladı.

§

Türkiye'yi Sovyetler Birliği tarafından yapılan yakınlaşma talebini müsait karşılamağa sevkeden sebepler iki sınıfa ayrılır:

1 — Diğer Atlantik müttefiklere de şâmil olan genel sebepler.

2 — Türkiye ile ilgili sebepler.

1 — Genel sebepler yeterlikle malûm olduğu için onlara dair uzun bilgi vermeğe lüzum yoktur. Bunları kısaca anmakla yetinelim :

a) Atlantik Paktı, Prag Komünist Hükümet darbesi üzerine, Batı Avrupa'yı buna benzer olup bittilerden korumak için 1949 da akdedilmişti. Halen, Paktın, bu esas amacına eriştiğini kabul etmek mümkündür.

b) Her iki rakip Tarafta, yalnız genelleşmiş bir silâhlı ihtilâfa karşı değil, hatta mahallî harplerin de aleyhine geniş bir fikir cerayanı uyandırmış olan nükleer dehşet dengesi.

c) İkinci Dünya Harbinin, milyonlarca kurbanlarıyla, Sovyetler Birliğinin çeşitli bölgelerinde halk arasında uyandırdığı acıklı hatıra.

d) Sovyetler Birliğine ihtiyatlı bir davranışı zorunlu kılan iktisadî güçlükler.

e) Sovyetler Birliği halklarının hayattan tamamiyle yararlanmak arzusu ve, bu sebeple, günlük tüketim maddelerinin bol üretimi politikasını tervic eden ısrarlı isteği,

f) Doğu Avrupa memleketlerinde, millî işleri daha ziyade serbesti içinde idare etmek hususunda beliren cereyan.

g) Nihayet Sovyetler Birliği ile Komünist Çin ilişkilerinin geleceği üzerine karanlık bulutlar getiren hayatî ve ideolojik ihtilâf.

2 — Türkiye ile ilgili sebepler ise, genel olarak iki memleket arasında, yirmi yılı aşan süre ile etkisini gösteren gerginliğe son vermek amacıyla, Sovyetler Birliği tarafından Güney komşusuna verilen çeşitli teminat başlığı altında toplanabilir.

Bu teminatın müstesna bir ifadesi, 1960 yılında, Paris'te Büyük Elçi olan yazara, yüksek makam sahibi bir Fransız şahsiyet tarafından açıklanmıştır. Bu şahsiyet, o esnada Fransa'yı resmen ziyaret etmekte olan Kruşçev ile, şekilden âri serbest ve samimi bir konuşma yapmış. Dereden tepeden görüşme, muhatapların ten-

sibine göre, çeşitli konulara dokunmakta imiş. Bir aralık, Sovyetler Birliğinin komşu memleketlerle münasebetlerinin mahiyetini anlatan Kruşcef Türkiye'den de bahsetmiş ve demiş ki: «Türkiye ile ilişkilerimiz güç durumdadır. İkinci dünya harbi sonunda Türklere karşı çok fena davrandık, onlardan hiç sebepsiz, toprak ve üs istedik. Şimdi komşularımıza bu nâhoş hâtıraları unutturmağa çalışıyoruz, fakat bize itimat etmiyorlar. İnansızlıklarını anlıyorum. Bununla beraber Türklerle dürüst ve dostane ilişkiler kurmak için yeni çabalar sarf etmeğe kararlıyız.»

Yukarıda bahsettiğim Fıransız şahsiyeti bu sözleri bana faideli olur düşüncesiyle nakletti. Sözlerin söylendiği mahdut toplantı, konuşmanın sade ve tekellüfsüz havası, ve iki muhatabın seçkin hüviyetleri, bana tekrar edilen sözlere baha biçilmez bir değer veriyordu. Bu konuşma, Sovyetler Birliği ile ilişkilerimizin düzelmesi gibi o zamanlar âkibeti meçhul gibi görünen bir teşebbüsün zorunlu kıldığı derin ve uzun düşünceleri şuurumun altında harekete getiren ilk uyarıcı unsur olmuştur.

Başkan Kruşçev'e maledilen sözler, güzel bir tesadüfün sevkiyle, Fransa Hariciye Nezaretinde ecnebi Büyük Elçilerin takdimi merasimi esnasında bana bizzat kendisi tarafından da farklı bir üslûp ve kelimelerle tekrar edildi. Kruşçev, hepimizin toplanmış bulunduğumuz büyük salona Büyük Elçisi ve maiyeti ile birlikte girdi. O gün siması neşesiz bir ifade taşıyordu. Kendisine takdim edilen her ecnebi temsilciyi, hiçbir söz söylemeksizin selâmlamakla yetiniyordu. Benim önüme varıp ta ismimi işittiği zaman yüzünün ifadesi derhal değişti ve geniş bir tebessümle elimi uzun uzun sıkarken benimle bariz bir nezaketle birkaç cümle teati etti. «Denizde ve karada uzun hudutları olan iki komşu memleket» arasında dostluk bağlarını yeniden kurmak hedefi sözlerine hâkim bulunuyordu. Olayın mânalı özelliği Quai d' Orsay'de toplanmış yüz kadar Büyük Elçi arasında Kruşçev'in hitap ettiği tek tabancı temsilcinin Türkiye Büyük Elçisi olması idi. Sovyet Başkanıyle ikinci bir tesadüfüm de mukadder imiş. Pariste vazifemin sona ermesi vesilesiyle General de Gaulle'e yaptığım veda ziyareti esnasında, Cumhurbaşkanı, beni, resmi misafiri şerefine Operada tertip ettirdiği gala müsameresi esnasında, kendisini locasında ziyarete davet etti. Cumhurbaşkanı locasının salonunda Devlet Başkanı ile görüşüp geleceğim hakkında cemilekâr temennilerine bir defa daha mazhar olduktan sonra, salonun diğer kö-

şesinde, General de Gaulle ile görüşmemizi gayet keyifli bir eda ile ve güler yüzle seyreden Kruşçev'i selâmladım. Beni gayet samimî bir tarzda kabul eden Başbakan, birkaç latifeden sonra, tekrar Türkiye ile Sovyetler Birliği münasebetlerine avdet etti ve bu vesile ile, Adnan Menderes'in Moskovayı ziyaret edeceğini mahrem kaydıyle açıklayarak, beni de, iki komşu memleket arasındaki ilişkilerin iyileştirilmesi çalışmalarına şahsî gayretlerle katılmağa gayet dostane sözlerle davet etti.

Birkaç gün ara ile şahsıma doğrudan doğruya söylenen veya dolaylı olarak nakledilen sözler, Türkiye ile Sovyetler Birliği münasebetlerini yumuşatmak ve, hatta, kabil ise, iyileştirmek imkânlarını yoklama gayretlerinin denemeğe değer olduğu hususundaki öz hissimi teyit etmekte idi. İki memleket münasebetlerinin kötüleşmesinden hiç şüphesiz tamamiyle Sovyet Hükümeti sorumlu idi. Eserde nakledilen olaylar ve açıklanan hisler aynı şahsî kanaatimi ve ruhî haletimi belirtmektedir.

Muhakkak olan husus kuvvetle belirtmek istediğimiz şu gerçektir: Güvenliğinin zorlayışıyle, sırf savunma amaçları izliyen Paktlara katılma zorunluluğunda kalmış olan Türkiye, S.S.C.B. ne karşı hiç bir zaman tecavüzî emeller beslememiştir. İşte böyle bir ruhî halet içinde, ittifaklar çerçevesinde alınacak kararlar ve tutumlar vesilesiyle, komşularımız nezdinde, hiç lüzumsuz yere hırçınlıklar uyandıracak veya anlaşmazlıklara yol açacak mahiyette hareket ve davranışlardan barış yararı namına kaçınılması faide ve zaruretine işaret etmek suretiyle, şu kısa tartışmaya burada son vermek istiyoruz.

Kuvvetler dengesinde hasıl olan değişikliklerin etkisi altında, Atlantik ve Varşova Paktları üyeleri karşılıklı ilişkilerinde soğuk harbin şiddetini hafifletecek çareleri uygulama safhasındadırlar. Gerçekden, karşı karşıya iki Koalisyona mensup üyelerin, hâlen, kendilerine hâs şartlar ve kıstaslara dayanarak, ikili münasebetlerini bu barışcı eğilime uyarlamakta ve ekonomik, teknik, kültürel ve hatta mümkün ise politik ilişkilerini artırmak için çabalar sarfetmekte olduklarını görüyoruz. Gerginliğin yumuşatılmasına yönelen bu genel eğilime Türkiye'nin de uyması tabiidir.

§

Türk Parlemanterlerinin Sovyetler Birliğine seyahatleri esnasında ve Gromyko'nun beni Moskova'ya davet ettiği tarihte, Kıb-

rısta Türklere karşı kanlı olaylar henüz başlamamıştı. Fakat ada-da durum günden güne kötüleştikçe Sovyetler Birliği ile daha iyi ilişkiler kurma teşebbüsünün realitelere ne kadar uygun olduğu-nu müşahede etmekte idik.

1964 yılının ilkbaharında, Moskovaya seyahatim hakkında, Sovyet Büyük Elçisi Rijov ile görüşmelerim fiilen sona ermişti. İsteğim veçhile Türk aleyhtarı basın ve radyo yayınlarına nihayet verilmişti. Moskova görüşmelerim esnasında Türkiye'nin Atlantik Koalisyonu Üyeliği konusunda hiçbir tartışma açılmaması husu-sunda vaadde bulunulmuştu. İşte nisbeten vuzuha kavuşmuş bu hava içinde, evvelki prensip kararımızın sonucu olarak, Gromyko Moskova'yı ziyaretim için birkaç tarih telkin etti. Âkibet, her iki memlekette hareketimden ancak bir hafta evvel ilân edilmek ka rarı ile, seyahatimin 30 Ekim 1964 de başlaması hususunda mu-tabakata vardık.

§

Türkiye Dışişleri Bakanının seyahatini yüksek seviyede di-ğer ziyaretler takip etti. Türkiye'ye, M. Potgorny'nin başkanlığın-da bir Sovyet Parlemanter Heyetinin gelmesi, özellikle, heyet Rei-sinin şahsiyeti dolayısıyle, önemli bir olay teşkil etti. Büyük Mil-let Meclisi huzurunda söylediği nutukda, Bay Potgorny, henüz yakın geçmişin üzücü hâtıralarını tadile yarayacak kelime ve duy-guları dile getirmesini bildi. Bay Potgorny'nin evvelce Türk Par-lemanterleri tarafından Moskova'ya yapılan ziyareti iade maksa-dıyle Ankara'ya gelişi, iki komşu memleketin gelecekteki ilişkile-rinin görüşülmesine vesile olan samimî ve faideli konuşmalara yol açtı.

Yeni Türkiye Başbakanı Suat Hayri Ürgüplü'nün Sovyetler Birliğine yaptığı ziyaret, iktisadî ve ticarî alanda ikili ilişkilerin genişletilmesinde yeni adımlar atılmasına vesile oldu. Önümüzde-ki aylarda Türk Parlemanterlerinin Sovyetler Birliğine yeni bir seyahatleri beklenmektedir.

Her iki istikamette vuku bulan bu ziyaretler, karşılıklı ilişki-lerin düzelmesinde yararlı terakkilere vesile olmaktadır.

Erkin — Gromyko ve Ürgüplü — Kossygin konuşmalarının sonucunda iktisadi ve ticari alanda iki hükümet arasında varılan prensip mutabakatını uygulamak üzere her iki istikamette itha-

lât ve ihracat tavanı yükseltilmiş ve devamlı artma yoluna girmiştir. Bu arada, mal mübadelesi dışında, Sovyet Hükümeti, yatırımlar yolu ile Türkiye'nin iktisadi kalkınmasına katılma arzusunu açıklamıştır. Moskova'da Türk Hükümeti temsilcileriyle Sovyet eksperleri arasında bu konuda imzalanan protokollara göre, Sovyetler Birliği Hükûmeti yedi sınai müessese inşası maksadıyle projeler hazırlamağı vaad etmiş ve bu projeler son günlerde Türk Hükümetine verilmiş bulunmaktadır.

§

Şimdi, incelemelerimizde, Sovyetler Birliği ile ilişkilerimizin tarifini, mahiyetini ve çerçevesini arayıp bulmaklığımız gereken safhaya varmış bulunuyoruz. Komşumuzla lişkilerimiz, dünyanın geri kalan kısmı ve, bu arada, ittifaklarımızla mevcut münasebetlerin tümü içinde yer alacaktır. Bu konuda en isabetli hareket, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dış Münasebetler Enstitüsünde, 14 Mart 1966 tarihinde, «Son yılların olayları ışığında Türkiye'nin dış politikası» konusu üzerinde yaptığım konferansın mevzu ile ilgili aşağıda yazılı kısımlarını bu anlatıya katmak olacaktır :

«Dışişleri Bakanı Çağlayangil arkadaşımız son zamanlarda basma vaki bir demeçinde dış politikamızın değişmeyeceğini ifade buyurmuşlardır. Bu hükmün özü ile, hiç şüphesiz, tam mutabakat halindeyiz. Atlantik ittifakı, Avrupa Konseyi ve Avrupa entegrasyon hareketleri ile ilgili politikamızın, Atatürk'ün bize göstermiş olduğu dünya görüşü ve siyasi felsefenin birer safhası olarak, bakî kalması gerektiğine inanıyoruz. Batı memleketleri ile bağlarımızı ve benzerliklerimizi, gerçek ve özlü mânada muhafaza etmek ve geliştirmek esas hedefimiz olmalıdır. Evvel ve âhır söylediğim gibi, biz, Avrupa'nın ayrılmaz bir cüz'ü olmağı ve kalmağı geri dönülmez bir siyasi ideal saymaktayız. Bu fikrin ilerlemesinde tatbikatın bize zaman zaman inkisarlar getirmesi mümkündür. Ancak makûs olaylar dahi bizi temel görüşlerimizden ve yolumuzdan hiç bir zaman geri çevirmemeli, aksine, ters hadiselerin tekrarlanmasını önleyecek tedbirler almağa sevk etmelidir. Bu noktayı böylece belirttikten sonra, Batıya yönelen dış politikamızı her şeyden evvel, esas hedefimizin, yani milli menfaatlarımızın sağlanmasına yarayacak elastikiyetle tamamlamak gerektiği-

ni de, son yılların tecrübeleri ışığında, ilâve etmeği gerekli görmekteyiz.

«Kuzey komşumuz Sovyetler Birliği ile münasebetlerimizin vuzuzha kavuşturulmasını, bu elastikiyetin bir misal ve safhası olarak sağlanan olumlu bir gelişme saymak gerekir. Daha Türkiye Dışişleri Bakanının Moskovayı ziyaretinden evvel, Sovyetlerle yaptığımız görüşmelerle hasıl olan yumuşamış hava, bize, Kıbrısta kayda değer faydalar sağlamağa başlamıştı. Moskova müzakerelerimiz uluslararası politika üzerinde de görüşlerimizi karşılaştırmak fırsatını vermiştir.

«Moskova görüşmelerimizin müteakip safhaları, biribirini tamamlayan karşılıklı ziyaretler, girdiğimiz yolun isabetini göstermekte gecikmedi. Türkiye Dış İşleri Bakanının Moskova seyahatini, o zaman, Sovyetler Birliği Yüksek Şura Presidium'u üyesi olan B. Potgorny'nin (1) başkanlığında Sovyet Parlemanterlerinin, Türk Parlementosunun daveti üzerine, Türkiye'ye yaptıkları ziyaret takip etti. Bay Potgorny ve arkadaşlarıyla görüşmelerimiz çok samimi bir hava içinde geçti ve, bize, Sovyetler Birliğinin Türkiyeye gönderdiği devlet adamının yüksek şahsiyetini takdir etmek fırsatını verdi. Bir kaç ay sonra, Moskova'yı ziyareti esnasında, yeni Türkiye Başbakanı Bay Suat Hayri Ürgüplü, Bay Kossygin'i Türkiye'ye davet etti. Hükümetimizden, bu davete ait protokol muamelelerinin biran evvel ikmali ile, ziyaret tarihinin tesbitini ve bu suretle, iki komşu memleket münasebetlerinde yeni bir ileri adım atılmasına fırsat vermesini beklemekteyiz.

«Mazide, mütecaviz davranışlarıyla, Sovyetler Birliği her tarafta, özellikle Türkiye'de haklı endişeler uyandırmıştı. Barış içinde birlikte var olma politikasının son tezahürleri, Sovyetler Birliğinin eski tutumunu artık terkettiğini gösteriyor. Stalin devrinin dış politikası tehdit ve tedhişe dayanıyordu. Bu günkü politikası ise, aksine, yatıştırmaya ve güven vermeğe yöneliyor. Zannedilmemelidir ki bu iyimser görüş yalnız bize münhasırdır. Geçen mayıs ayında Avrupa Konseyine verdiği raporda, Genel Sekreter Mr. Peter Smithers, Konsey üyesi memleketlerin Sovyetler Birliği ile, ekonomik ve kültürel ilişkilerden başlayarak, siyasî münasebetlerini de geliştirmeleri lüzumuna işaret etmiştir.

---

(1) Bay Potgorny halen S. S. C. B. Yüksek Şura Prezidiyom Başkanıdır.

«Aynı suretle, 1965 yılı aralık ayında, Pariste toplanan NATO Dışişleri Bakanları Konseyi de içtima sonunda yayınladığı bildiride, ilk defa, Sovyet tehlikesi söz konusu olmaktan çıkmış, buna mukabil Çin telhikesi batı kaygılarının ortasında yer almış ve NATO memleketlerinin Sovyetler Birliği ile ilişkilerini yumuşatmaları gayretlerine önem verilmiştir.

«Daha şimdiden General de Gaulle, her iki tarafta gösterilen çabalar sayesinde, bu istikamette kaydettiği ilerilemeleri haziran ayında Moskova'ya yapacağı ziyaretle teyide hazırlanmaktadır.

.....

«Amerika Birleşik Devletlerinin Sovyetler Birliği ile münasebetlerini islâh etme gayretleri, üst üste önemli şahsiyetlerden kurulu heyetlerini Moskova'ya göndermesi ile açıkça belirmektedir.

Vietnam harbinin Sovyetler Birliğinde uyandırdığı menfi tepki bu gayretlerin meyve vermesine henüz imkân bırakmamaktadır. Bu harbin —ümid edelim— çok uzak olmayan bir gelecekte tasfiyesi, iki büyük Devletin karşılıklı ilişkileri üzerinde hayırlı etkiler doğuracak ve, ümidimiz gerçekleşirse, bu salâhın, hatta belki Avrupa güvenliği meseleleri üzerinde dahi elverişli akisler yaratması imkânları belirebilecektir.

.....

«Sovyetler Birliğinden iyi komşuluk ve dostluk münasebetleri çerçevesinde beklediğimiz destek ve güvenliğin tabiî karşılığını, bizim de, aynı çığır içinde kendisine sağlamak mecburiyetinde olduğumuzu unutmamalıyız. Birkaç hafta evvel Millet Meclisi üyelerinden, Mustafa Ok, tarihî misallere dayanarak, Rusya'nın en ziyade zayıf bölgesinin güneybatı çevresi olduğunu belirtmiş ve komşumuzun bu kanattan tahrik edilmesinden kaçınılması hususunda ikazda bulunmuştur. Millet Vekilinin bu görüşünde gerçek payı vardır. Sovyetler Birliği ile gelecekteki münasebetlerimizin kaderi ve güvenliği, ona, kendi topraklarımızdan, sınırlarımızdan ve sularımızdan sağlayacağımız güvenlik ve huzur derecesine ve bu hususta göstereceğimiz itina ve özene bağlı bulunmaktadır. Atom silâhı taşıyan yabancı askerî uçak ve harp gemilerinin semalarımızdan uçuşu ve sularımızdan geçişi, uluslararası taahhütlerimize halel getirmeksizin, Müttefiklerimizin de güvenliğini ilgilendiren millî güvenliğimizin ortaya çıkardığı bu zaruretle mütenasip ölçüde itina ile yeniden mütalâa edilmelidir. Müttefik-

lerimizin bu ihtiyacımızı lâyık olduğu anlayış ve önemle karşılayacaklarını umuyoruz.

«Bütün bu izahlar, Sovyetlerle münasebetlerimize verilen yeni istikametin uzağı gören realist bir politika olduğunu açıkça gösteriyor. Bu yolu seçmek için Amerika'nın veya Nato Müteffiklerimizin öncülüğünü beklemekliğimiz halinde, pek geç olarak göstermiş olacağımız gayretlerin değer ve makbullük vasfını büyük ölçüde kaybetmiş olacaklarına şüphe yoktur. Halbuki, 1964 yılı sonuna doğru tam zamanında ve kendi irademizle aldığımız teşebbüs ile, biz, diğer NATO üyelerine öncülük etmiş ve Moskova'da şimdiden muteber bir mevki sağlamış durumda bulunmaktayız. Dünya şartlarının geniş ölçüde değiştiği ve değişmekte olduğu ve Batı Devletlerinin bu değişikliklere biribirileriyle yarışır tarzda uymağa uğraştıkları şu devirde, Türkiye'nin zamana ve onun icaplarına uymasındaki ve, hatta kabilse, geleceği vaktinde sezerek zamanın önünde yürümesindeki lüzum ve faideler üzerinde durmağı fuzuli görmekteyim.

«Bu izahlardan çıkan netice şudur: Türkiyenin dış politikası Batı ittifakı ile Doğu dostluğu arasında kurulması gereken müvazeneye dayanmalıdır. İttifaklarımızı ve vecibelerini, eşitlik kaydı altında mahfuz tutan, fakat yanıbaşımızda yaşayan kudretli dev Devlet ile tesisi zorunlu iyi komşuluk ilişkilerimizi de hesaba katan bu iki istikâmetli realist münasebetlerin, biribirileriyle çelişecek tarafları yoktur. Bu politikanın yakın mazide sağladığı olumlu tecrübe, bundan sonrası için de, yeni faide ve yararlarını kâfildir.

«Aynı suretle, Doğu Avrupa'nın diğer memleketleri ve Arap milletleri ile de münasebetlerimizin gelişmesine itina göstermeliyiz: Kendisi ile asırlardan beri dostluk geleneği ile bağlı bulunduğumuz Polonya başta olmak üzere, Macaristan, Romanya, Çekoslovakya ve Bulgaristan ile ilişkilerimizin düzelmesine itina göstermeliyiz. Bulgaristan ile halli tasarlanan askıdaki meselelerimizin karşılıklı müzakereler yolu ile tasfiyesini beklemekteyiz.»

§

Yukarıki satırlar bize, bundan onbir yıl evvel, yukarıki sahifelerde «Barış içinde birlikte var olma» felsefesi hakkında ileri sürdüğümüz düşüncelere, 1955 denberi kazanılan tecrübe ışığında bazı yeni müşahedeler katmak fırsatını vermiş oluyor.

Malûmumuz olduğu veçhile, uluslararası ilişkilerde yumuşama (détente), Sovyetler Birliği tarafından barış içinde birlikte var olma politikasının işareti altında başlamıştır. Uluslararası ve beşerî ilişkilere ait aynı telâkki Sovyetler Birliği Hükümetinin Türkiye'ye gösterdiği dostluk açılmalarına da rehberlik etmiştir. Milletlerarası münasebetler sahasında bu suretle ortaya atılan yeni terim, bizi, bu uzun incelemeyi nihayete erdirmezden evvel, «Barış İçinde Birlikte var olma» tabirine, genel olarak, mal edilen mâna üzerinde kısaca bir defa daha durmak zorunda bırakmaktadır. (1) Onu takiben de yeni politikadan âdil ve devamlı bir dünya barışının kurulması bakımından en iyi sonuçlar elde etmek için, bize göre, o politikaya, milletlerarası ilişkilerin metafizik alanında, hem nazarî, hem de amelî bakımdan verilmesi gereken ideal mânayı çıkarmağa gayret edeceğiz.

Her şeyden evvel «barış içinde birlikte var olma» terimi ile ne kastedildiğini tâyine çalışalım.

İkinci Cihan Harbinin sonundan itibaren, hür dünya ile Sovyetler Birliğini ayıran derin ihtilâfın gitgide ağırlaşmasına şahit olduk. İki blok, daha doğrusu, biri Amerika Birleşik Devletleri, diğeri de, S. S. C. B. nin ilhamı altında, iki dünya, karşıkarşıya topyekün rekabete girişmiştir. Mücadele, komünizmin, dünya ekonomik ve sosyal bünyesini yıkıp, onu kendi suret ve mizacına uygun bir şekle koymak arzusundan doğmuştur.

Başlangıçta, «sonuç vasıtayı mübah kılar» sözüne sadık olan komünizm, bu savaşı, harp de dahil olmak üzere, elindeki bütün vasıtalarla yürütmeğe, kendisini yetkili görmekte idi. Ancak nükleer silaha sahip olmanın her iki tarafta ürkü dengesi ve topyekün yokolma dehşeti doğurduğu, ve günün birinde gerçeklere uyanıp tehlikeyi kavrayan insanlığın da, kıyasıya savaşın, hatta galip çıkacaklarını sananlara dahi hiç bir şey kazandırmayacağı gerçeğine erdiği andan itibaren, yalnız genelleşmiş çatışmaya karşı değil, ayni zamanda mahallî harplere karşı dahi umumî bir tiksinti duyulmuş ve bu evrensel nefret harp haylinin uzaklaştığı hissini vermişti. Fakat bu intiba dahi, dünyanın her tarafında bir çok insanları, aldatıcı sükûn altında için için kaynayan ve, yalnız Devletleri ve Hükümetleri değil, bütün memleketlerdeki fert-

(1) Yazarın 1955 yılında bu politika ilk defa ortaya atıldığı zamana ait düşünceleri hakkında 362 - 365 inci sahifelere müracaat.

lerin her birinin de kaderini ilgilendiren meş'um ihtilâfın herhangi ân patlayabileceğini düşünmekten men edememişti. İstikbalin toptan yok etme harbinde karşı karşıya gelecek olan savaşçılar, artık mazideki gibi sadece uzak harp meydanlarında çarpışan meslek orduları olmayacaktır. Yarın dünyayı altüst edecek yeni tip harbin vuku bulacağı saha, şehirlere, kasabalara ve en küçücük köylere kadar bütün dünya, birlikte yokluğa sürüklenecek kurbanlar da, tüm milletler olacaktır. İşte bu evrensel dehşet havası içinde, günün birinde, zihinlere nisbî bir sükûn vermek amacıyla, iki hasım dünyaya bundan böyle «barış içinde birlikte var olma» işareti altmda yaşama fikri ortaya atıldı ve bu fikir dünyaya yumuşamanın ilk işaretini getirdi. Formülün sahibi olan Kruşçef, Kremlin'de 17 Eylül 1955 günü verilen bir kabul esnasında bunun tarifini şu şekilde yapmıştı: «Tebessümlerimizin, Marx, Engels ve Lenin'den vazgeçmek mânasına geldiğini zanneden varsa, tamamiyle yanılıyor. Hiç şüphesiz «birlikte var olmağa» taraftarız. Fakat dünya komünizminin kurulmasına da daha az taraftar değiliz.» Bu sözler, komünizmin, politik istikametinin süresiyle nitelenen, — bu sürenin zorunlu kıldığı taktik değişikliklere rağmen — temelliliğini, en beliğ tarzda ortaya koymaktadır. Tarif, aynı zamanda, yumuşamanın sağladığı kısa sükûn anlarının hiç bir zaman dünyaya kesin güven getiren ve günün birinde çıkması melhuz felâketten yakayı kurtarma vasıtaları sağlayan huzur vesilesi olarak mütalâa edilmemesi gerektiğini de açıkça göstermektedir. İnsanlığa hediye ettiği yumuşama devreleriyle «Birlikte var olma» politikası, gerçekte, biribiriyle bağdaşması imkânsız iki ayrı dünya ve insanlık görüşü arasındaki cidalin sürekliliğini açığa vurmaktadır. «Birlikte var olma» nın ortaya çıkardığı meselelerin vehameti yüzünden, komünist ve anti komünist sistemler arasında, her hangi bir uzlaşma, uyuşma ve hatta hoşgörme ümit ve imkânını gözden çıkarmak zorunluluğu da açıkça ortaya çıkıyor.

Moskova'da kabul olunduğu mânada «Birlikte var olma» çerçevesi içinde, iki sistemin her biri, mantıkan öteki aleyhine devamlı ihtilâtlar, ihtilâflar ve gerginlikler çıkararak, onu, kurallarını, kanunlarını ve uygulamalarını bu suretle tahrik edilen güçlüklere ve durumlara göre ayarlamağa zorlamak yolunu izler.

Bir taraftan, Sovyetler Birliği tarafından Batı Berlin'e karşı girişilen abloka tedbiri üzerine bu kesim halkının gıda ve günlük

tüketim eşya ihtiyaçlarını tatmin etmek üzere Amerika Birleşik Devletleri tarafından düzenlenen Berlin hava köprüsü;

ve, öte taraftan da, Batı'nın ekonomi alanındaki meydan okumasını değer ve etkiden mahrum bırakmak maksadıyle, S.S.C.B. tarafından uygulanan yığın halinde tüketim maddeleri üretim politikası,

iki taraf arasında hüküm süren cidalde, ekonomi ve propaganda sahasında, bu veya şu sistemin diğerine nazaran nisbî üstünlüğünü isbat hedefiyle, karşılıklı olarak tahrik edilen ve etkisizleştirilen müşkilleri canlandırıcı iki tipik misaldir.

Görünüşteki sadeliğine rağmen, «Birlikte var olma», ne karşılıklı ekonomik eyilimlerin mütekabilen reddine, ne de her iki sistemden birinin, diğerine, pratik sonuçlar alanında kendi prensiplerinin üstünlüğünü kabul ettirme imkânsızlığına mâni olamamaktadır.

O halde, «Birlikte var olma» politikası, insanlığın ekonomik ve sosyal inkişaf ve refahının, dolu dizgin bir rekabet içinde ve inhisar halinde evrenselleşmesi hedefini güden iki ayrı ekonomik birliğin müvazi gelişmesi olarak kabul edilmelidir. Anti komünist dünyaya yöneltilen bu meydan okuma ve yarışmanın, ancak komünizmin galip gelerek rakip sistemi üstünlüğü sayesinde ezmeyi ve kendisini bütün dünyaya kabul ettirmeyi umduğu gün sona ereceğine delâlet etmektedir. «Barış içinde birlikte var olma» adıyla tanınan felsefenin bizde uyandırdığı genel intiba'ın özeti işte budur.

§

Bu tarzda tefsir edildiği takdirde, «birlikte var olma» tâbiri, mahiyeti itibariyle, ve gerçekte, zalim ve gaddar bir hakikatın yumuşatılmış bir târifi tesirini uyandırıyor, hoş olmayan bir manzara arzediyor, sahte bir ses çıkarıyor, kaderciliği yayıyor ve, bizi, formülün felsefesine nazaran, önünden kaçamayacağımız bir âkibete mahkûm ediyor.

Bütün bunlar doğrudur; ancak, olaylar, son zamanlarda bir az farklı tarzda gelişme yoluna girmiş görünmektedir.

Dünya ekonomisinin temelinde, senelerce dünyayı iki düşman ve uzlaşmaz tarafa ayıran biribirine zıt iki sistemin - komü-

nist ve anti komünist - çarpışmasına şahit olduğumuz malûmdur.

Bununla beraber, bir kaç seneden beri bu iki sistem, ayrılıklarını hissedilir derecede azaltan bir istihale geçirmektedirler.

Yukarıda gördüğümüz gibi, nükleer harbin bir nevi panzehiri niteliğinde ortaya atılan «birlikte var olma» politikası, halen, silâhlı harbi, ekonomi alanında savaşa çevirme hedefini izlemektedir. Değişikliğin pratik etkisi, Sovyetler Birliği halklarının yaşama ve konfor seviyelerini yükseltmektir. Bu liberalizasyon ise ancak klasik komünist ekonominin temeli olan silâh sanayiinin zararına gerçekleşebilir. O halde, görünüşe nazaran, marksizmin itiraf edilmiş iki amacı, yani kapitalizmin imhası ve dünya hakimiyeti hedefleri, yeni programın başarıya erişmesine intizaren şimdilik ertelenmişe benzemektedir.

Gelecek hakkındaki bu ihtiyatî kayda rağmen, üretim alanında olduğu kadar, moral ve psikolojik sahalarda da müşahede edilen söz konusu devrimci değişikliği memnunlukla kaydetmekten kendimizi alıkoyamayız.

Bizim gibi, evvelâ Stalin'in, halk ihtiyaçlarını hiçe sayarak uyguladığı kollektivizasyon rejimini ve, son zamanlarda da, kapitalist kurallara dayanan pazar rejiminin işleyişini mahallinde gözlemek fırsatına nail olanlar, yeniliğin sadece maddî refah alanında değil, ayrıca ve, özellikle, Rus milleti ve hatta bu milletin alenen ifade olunan barış arzusu üzerinde ki akislerini de açıkca müşahede etmiş olacaklardır.

Sovyetler Birliğindeki değişikliğin diğer doğu Avrupa memleketlerindeki inikâsları da daha az ilgi çeçkici olmamıştır. Bu memleketlerde görülen inhiraflar marksizmden şüphe götürmez bir ayrılma kaydetmekte ve ilgili milletlerin her birinin mizacı, telâkkileri ve ihtiyaçları ışığında doğmaların yeni bir tefsirine yol açmaktadır. Aynı cümleden olarak, Macaristan gibi bir memleket, sosyalizmi kapitalistleştirmekten dem vurmakta, Romanya gibi diğer bazı memleketler de, Moskova'nın irade ve tavsiyelerine başkaldırarak millî işlerini ve ekonomilerini diledikleri gibi yönetmek arzularını belirtmektedirler. Polonya ferdî ziraî teşebbüsü yeniden kurmuş, Yugoslavya ise Avrupa İktisadî Topluluğuna girmek arzusunu açığa vurmuş ve özel sektöre muayyen ölçüde faaliyet imkânı sağlamıştır.

Kapitalist ekonomi güden memleketler de, kendi yönlerinden, asrın gerçeklerini kavrayarak, servetin daha âdil tevziini sağlamak zaruretini hesaba katan bir ekonomik sisteme doğru yol almaktadırlar.

Sosyal adalet kavramı Batı memleketlerinin âdetlerine o derece yerleşmiştir ki, muhafazakâr partiler bile bu felsefeyi seçim programlarına koymakta ve çoğunluk kazandıkları zaman demokratik sosyalizmden pek çok uzak olmayan bir çok reformları gerçekleştirmekte tereddüt etmemektedirler.

Bütün bu müşahede ve mülâhazalar, bizi, iki rakip taraf arasında, bundan böyle, refah alanı etrafında ideolojik savaşın bir denge noktasına doğru yaklaşmakta olduğu görüşüne varmağa sevkediyor. Seçkin fransız iktisadcısı ve yazarı François d'Harcourt» bu denge noktasını «barış devrinin açılmasını yürekten dileyen bütün milletler arasında siyasî ve beşerî bir yakınlaşmanın şafağı» olarak teşhis etmekte tereddüt göstermiyor. Bu teşhis de bizi, düşünce ve izahlarımızı iyimser bir sonuç ve bir dilek ile nihayete erdirmeğe sevkediyor.

§

Modern ilim ve teknik, bugün beşer ferdine atalarınca meçhul olan bir kesafet ve hız içinde yaşamak, seyahat ve mübadelelerini, geçmişe kıyasla, daha büyük bir süratle sağlamak imkânını vermekte ve bu bakımdan teknik gelişme halinde olan dünya birliğinin kurulmasına büyük ölçüde yardımcı olmaktadır. Zannedilmemelidir ki bu birlik sadece bir felsefî kavramdan, yahut bir zihni kurgudan (spéculation) ibarettir. Gerçekte, birlik, bütün insanlara, dünyanın çeşitli bölgelerinde yaşayan hemcinsleri hakkında esaslı bilgi almak, eğilimlerine, dileklerine, ihtiyaçlarma, hülâsa, genel olarak duygularına nufuz etmek ve onlarla dünya barışının kurulmasında lüzumlu ve feyizli bir dayanışmanın kaynak ve temeli olan içten his ve bilgi bağları kurmak imkânını sağlamaktadır. Beşerî münasebetlerdeki bu mutlu dönüşüme (évolution) dayanarak, terakki yolunu tıkayan hissî, tarihî, ideolojik ve diğer mânilere rağmen, dünyanın ağır adımlarla siyasî birleşmeye doğru yürümekte olduğu müşahedesini ifade edebiliriz. Ancak birleşme, seçeceği yolun niteliği ve özelliklerine göre, muhtemelen iki tarzdan biri ile sağlanabilecektir : ya kendi tekel nufuzu altında dünya hâkimiyetini elde etmeğe çalışan, yatıştırılması imkân-

sız, çetin ve amansız bir iradenin sevki ile; yahut ta, eşitlik içinde, birliği, evvelâ bölge ve kıt'a ölçüsünde, sonra da, peyderpey dünya mikyasında, her türlü bencil ve bütüncül teşebbüsü reddeden nizam, adalet ve barış düzeni içinde arayan, ve katılanların muhtar tercihlerine dayanan barışçı bir gelişme gereğince meydana gelecektir.

§

İki karşıt sistemi yöneten prensiplerde gerçek çatışma sebebi varmıdır? Özetle sosyalizm ne istemektedir.? Sosyalizm, iş hayatının büyük işletmeler ve ortak çalışma temelinden düzenlenmesini arzu etmekte; bu metod sayesinde fertlerin yaşamak için gerekli mallara malik olmalarını, haysiyetli bir hayat sürmelerini ve her ferde ayrılan iş miktarı ve tüketim maddelerindeki hissesi bakımından adalete riâyet olunmasını istemektedir.

Sosyalist felsefesinin özü bu mutedil çerçeve içinde sınırlandığı takdirde, medeni memleketlerde insan hayat şartlarını esasen kaygılarının ön safına koymuş bulunan nizama bağlı siyasî partilerin bu programdan kuşkulanmaları vârit değildir. Ancak ayrılık, bazı sosyalizm şekillerinin adalet düzeni ile yetinmeyerek insanlığa hükmetmeğe ve onu kendi suret ve siretlerine göre dönüştürmeye kakıştıkları andan itibaren başlamaktadır.

«Barış içinde birlikte var olma» felsefesinin zaafı işte bu noktada, yani, insanlığa hâkim olma prensipinde, aşırı sınırsız ihtirasında ve insan haklarını hiçe sayarak fertlerin dünya görüşlerine ve yaşayış tarzlarına hükmetmek iddiasında toplanmış bulunmaktadır. Yeni felsefenin, muayyen ölçüde siyasî havanın yumuşamasına imkân vermiş ve soğuk harbin belirtilerini bir miktar azaltmış olması hiç şüphesiz sevindirici sonuçlardır. Fakat barışa susamış milletler ve huzur içinde mutluluk ve refah peşinde koşan insanlar için bu neticeler gerçekten yeterli sayılabilir mi?. Zannetmiyoruz. O halde daha makbul başka yollar, başka metodlar aramak zaruridir.

Bitmez tükenmez çekişme, rekabet ve harplerden harap olup dermanı tükenen kıt'amız, ikinci dünya harbinden yeni bir ideale bağlanarak temamiyle değişmiş ve gençleşmiş olarak çıkmış, geçmişin kısır savaşlarını, ekonomi, politika ve sömürge alanlarında ki yıkıcı rekabetlerini terk edip devamlı barışı Birleşmiş bir Avrupa'da bulmağa karar vermiştir.

Seçkin bir mütefekkir, sevimli bir latife ile karışık tatlı bir eda ile Avrupa hakkında şu suali sormuş : «Avrupa mı? Yani koskoca Asya Kıtasının ucu olan şu küçücük burun mu?» Diğer kıtalara oranla, toprağının darlığına rağmen Avrupa'nın medeniyetine, etki ve başarılarına hayranlık ifade ettiği nisbette, latifeli sual yerindedir. Bize gelince, kendimizi, eski Fransız Başbakanı Paul Raynaud'nun Avrupa'ya düpedüz hayranlık ifade eden şu sözleri ile daha ziyade ahenk ve mutabakat halinde hissediyoruz.

«Avrupa bir sanatkâr eliyle işlenmiş büyük bir yarımadadır. Norveç fiyorlarından itibaren, Alman denizlerine ve Manş'a dökülen müvazi nehirlerden kıtanın güney yarımadalarına kadar, iri ve ateşli İspanya, tatlı tatlı gerinen İtalya, ayrık parmaklarıyla mavi denizin dalgacıklarını çırpıştıran Yunanistan (1) işte Avrupa budur.

Avrupa denilen bu sıkışık uzayda insan dehasının semerelerine orada yaşayan bütün milletler katılmışlardır. Avrupa'da yaşayan bütün bu milletler, yalnız güvenlik alanında değil, aynı zamanda güvenliğe çok yakından bağlı ekonomi sahasında da, temelli bir barış kurmak üstün gayreti içinde, kıtayı birleştirme çabasına ne için hep birlikte katılmasınlar?

Şayet — ümit edelim — tümü ile Avrupa, evrensel saadet adına, bu gayrete iyi niyetle katılacak ve sebat edecek olursa, gelecek başarıları, şan ve şaşaa bakımından mazideki eserleriyle kolaylıkla boy ölçüşecek ve, her hangi şekilde olursa olsun, barış içinde birlikte var olmanın maddî bakımdan muhakkak, fakat manevî bakımdan şüpheli kazançlarından çok daha yararlı olacaktır.

Bütün bu sebepler dolayısiyle ve, 1955 de eserin netice bölümünde de yazdığımız veçhile, biz, milletler arasında, «birlikte var olma», tarzına nazaran «birlikte yaşama» terimi ile ifade ettiğimiz ortak hayatı daha çok makbul görüyoruz. Beraberinde getirdiği sorumluluk, dayanışma, paylaşılmış özgecilik (digerkâmlık) şevk ve müşterek yaşama mutluluğu ile «birlikte yaşama» yı, rekabet, güvensizlik, kötümserlik ve yıkıcılık ruhunu uyandıran «birlikte var olma» ya tercih ediyoruz.

---

(1) Yazar bu sayıma şu ilâveyi katıyor : «ve Batı sahillerine doğru özleyiş içinde Akdenize hummalı atılışı ile Anadolu yarımadası.,

Şayet Sovyetler Birliği, kendisine has «Birlikte var olma» felsefesine mukabil, bizim «birlikte yaşama» telkinimize katılacak olursa, bunun uluslararası alandaki neticeleri hudutsuz önem taşıyacaktır. Bu katılma, hem Sovyetler Birliğinin barışsever niyet ve eğilimlerinin kesin mehenk taşını, hem de, iki nükleer büyük Devletten biri veya diğerinin peyki haline düşmek telhikesinden masun bağımsız bir Avrupanın idamesi şartını sağlamış olacaktır.

Birleşmiş Milletler yasası tarafından ilk defa ortaya çıkarılan insan hakları felsefesi, fertlerin, temel hürriyetler ve sosyal haklarından yararlanmalarının gelişmesine ve teminata bağlanmasına mâtuf bazı hükümler vaz etmiştir.

İnsanların nizam ve adalete dayanan temelli bir barış kurulmasına ve daha ileri bir medeniyet çağına yönelen içten dilekleri, ancak, beşeriyet özenişinin en esaslı şu iki temeli samimi surette harekete geçirildiği takdirde sağlanabilecektir : Beraber yaşama ve insan hakları politikası. İnsanlığın bu iki yüksek hedefinin gerçekleşmesine elle tutulur yardım payı getirmeyi başaracak olan devlet adamlarının ve bilginlerin isimleri, beşerin en yüce hâdimleri olarak tarihe geçecektir.

Türk — Sovyet ilişkilerinin tarifi alanında, böyle bir hareket noktası seçmeğe ve yukarıda izah ettiğimiz prensipleri zedeleyebilecek her türlü art düşünceden sıyrılmağa muvaffak olduğumuz takdirde, Türkiye ile S. S. C. B. arasında sağlam iyi komşuluk politikasının temel şartlarının geçmişte peşin hazırlanmış bulunduğunu müşahede ederiz. Gerçekten, iki komşu memleketin ilişkileri genel dikkatten kaçmış görünen bir özellik taşımaktadır. Memleketlerimiz arasında gerçek iyi komşuluk politikasının temeli, hakikatte, birinci dünya harbi akabinde, milletlerine milli kurtuluş savaşlarında rehberlik eden iki büyük lider tarafından atılmış bulunmaktadır. İmdi, «Barış içinde birlikte varolma», daha doğrusu, «Birlikte Yaşama» prensipi, böyle bir politikanın inşası ve tatbiki için dünya şartlarının bugünkünden çok daha az elverişli olduğu bir zamanda iki komşu memleket arasındaki münasebetlerde Atatürk ve Lenin tarafından uygulanabilmiştir. Birlikte var olma politikasının ismi de, tarifi de o esnada, tamamiyle meçhul idi. Bu politikayı benimseyen liderler, bir tarafta komünist ihtilâlciler, öte tarafta da komünist aleyhtarı cumhuriyetçiler idi. Hal böyle olmakla beraber, iki memleket liderle-

rinin, zekâ, sağduyu ve realizmlerinin keşfettiği bu politika, her iki tarafça, dürüstlüğe ve doğruluğa aykırı her davranışı reddeden bir dostluk ve samimilikle yirmi yıla yakın bir müddetle izlenebilmiştir. Böyle bir politika izlenebilmiştir çünkü mayasında, birlikte var olma'dan ziyade birlikte yaşama'nın vasıflarını ve özelliklerini taşımakta idi.

Geçmişteki «Beraber yaşama» politikası, iyi komşuluk ilişkilerine, güvene, her iki memleketin bağımsızlık ve toprak bütünlüğüne karşılıklı hürmete ve iç işlere müdahaleden kesin surette kaçınma azmine dayanıyordu. O, sadece iki Tarafın karşılıklı menfaatlerine değil, aynı zamanda, bölge güvenine ve genel barışa da yararlı olmuştur. Günün birinde, Sovyetler Birliği bu yapıcı politikayı bırakmağa karar verdiği içindir ki iki memleket arasında ki ilişkiler soğukluk, güvensizlik, gerginlik ve yıkıcı propaganda çığırma düşmüş ve Türkiye'nin toprak bütünlüğüne karşı manevi tecavüz sınırlarına varacak kadar tereddiye uğramıştır.

İki komşu memleket arasında karşılıklı ilişkilerde her iki tarafı memnun ederek açılan yeni safhanın birincisi kadar semereli, başarılı ve ayrıca devamlı olması için, son söz olarak, bu ilişkilerin aynı «Birlikte yaşama» politikası çerçevesi içinde gelişmesini yürekten temenni ediyoruz. Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki iyi komşuluk politikası, ancak bu şartla yeni bir tarihî devir açabilir; Tarafların karşılıklı menfaatlerine ve bu yapıcı çığırın kabul edilmesine sebep olan hedeflere uygun olur; farklı sosyal ve ideolojik sistemlerle yönetilen memleketler arasında güvenli münasebetler örneği ilân edilir ve, hatta, karşılıklı komşuluk ilişkilerinin sınırlı çerçevesini de aşarak, dünya ölçüsünde, adâlet, tesanüt ve emniyete müstenit devamlı bir barışın kurulmasına dayanak ve destek olabilir.

Ankara 25 Nisan 1967

B E L G E L E R

BOĞAZLAR REJİMİ HAKKINDA MONTREUX'DE 20 TEMMUZ 1936 TARİHİNDE İMZA EDİLEN MUKAVELENAME

Haşmetli Bulgarlar Kıralı, Fransa Cumhuriyeti Reisi, Haşmetli Büyük Britanya - İrlanda ve Denizaşırı Britanya Ülkeleri Kıralı ve Hindistan İmparatoru, Haşmetli Elenler Kıralı, Haşmetli Japonya İmparatoru, Haşmetli Romanya Kıralı, Türkiye Cumhuriyeti Reisi, Sovyetik Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Merkezi İcra Komitesi ve Haşmetli Yugoslavya Kıralı;

Boğazlar umumî tâbiri altında ifade edilen Çanakkale Boğazı, Marmara Denizi ve Karadeniz Boğazından geçişi ve seyrisefaini Lozan'da 24 Temmuz 1923 tarihinde imza edilmiş olan Sulh Muahedenamesinin 23. maddesiyle tesbit edilen prensibi, Türkiye'nin emniyet ve Karadeniz sahildarı Devletlerin Karadeniz'deki emniyeti çerçevesi dahilinde, koruyacak tarzda tanzim etmek arzusuyla mütehassis olarak;

İşbu Mukavelenameyi 24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan'da imza edilmiş olan Mukavelenamenin yerine ikameye karar vermişler ve murahhas olarak atideki zevatı tâyin etmişlerdir :

Haşmetli Bulgarlar Kıralı :

Doktor Nicolas U. Nicolaev, Orta Elçi, Hariciye ve Mezahib Nezareti Kâtibi Umumîsi;

M. Pierre Neicov, Orta Elçi, Hariciye ve Mezahib Nezareti Siyasî İşler Müdürü.

Fransa Cumhuriyeti Reisi,

M. Paul - Boncour, Âyan Meclisi âzası, Akvam Cemiyeti'nde Fransa Daimî Murahhası, sabık Başvekil, sabık Hariciye Nazırı, Légion d'Honneur nişanının Chevalier rütbesini ve harb salibini haiz;

M. Henri Ponsot, Fransa Cumhuriyeti Ankara Fevkalâde Büyük Elçi ve Murahhası, Légion d'Honneur nişanının Grand Officier rütbesini haiz

Haşmetli Büyük Britanya, İrlanda ve Denizaşırı Britanya Ülkeleri Kıralı ve Hindistan İmparatoru :

Büyük Britanya, Şimalî İrlanda ve herbiri ayrı ayrı Akvam Cemiyeti âzası bulunmıyan Britanya İmparatorluğu sair bütün aksamı için :

Asaletli Lord Stanley, P.C., M.C., M.P.,
Bahriye Nezareti Parlamento âzası Müsteşarı;
Avustralya Commonwealth'i için :
Asaletli Stanley Melbourne Bruce, C.H., M.C.
Avustralya Commonwealth'inin Londra'daki Fevkalâde Komiseri;

Haşmetli Elenler Kıralı :

M. Nicolas Politis, Yunanistan'ın Paris Orta Elçi ve Fevkalâde Murahhası, sabık Hariciye Nazırı;

M. Raoul Bibica Rosetti, Yunanistan'ın Akvam Cemiyeti nezdinde Daimî Murahhası.

Haşmetli Japon İmparatoru :

M. Naotake Sato, Jusammi, Soleil-Levant nişanının birinci rütbesini haiz, Fevkalâde Büyük Elçi ve Murahhas;

M. Massa-aki Hotta, Jushii, Soleil-Levant nişanının ikinci rütbesini haiz, Bern Fevkalâde Murahhası ve Orta Elçisi.

Haşmetli Romanya Kıralı :

M. Nicolas Titulesco, Hariciye Naziri;

M. Costantin Contzesco, Orta Elçi, Avrupa ve Beynelmilel Tuna Komisyonları Romanya Murahhası;

M. Vespasien Pella, Lahey Fevkalâde Murahhas ve Orta Elçisi.

Türkiye Cumhuriyeti Reisi :

Dr. Rüştü Aras, Hariciye Vekili, İzmir Mebusu;

Suad Davaz, Türkiye Cumhuriyeti Paris Fevkalâde Büyük Elçisi ve Murahhası;

Numan Menemencioğlu, Türkiye Büyük Elçisi, Hariciye Vekâleti Umumî Kâtibi;

Asım Gündüz, Korgeneral, Genelkurmay İkinci Başkanı; Necmettin Sadak, Akvam Cemiyeti nezdinde Türkiye Murahhası, Sivas Mebusu, Büyük Millet Meclisi Hariciye Encümeni Mazbata Muhariri.

Sovyetik Sosyalist Cumhuriyetleri Merkezî İcra Komitesi :

M. Maxime Litvinoff, Sovyetik Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Merkezî İcra Komitesi âzasından, Hariciye Halk Komiseri.

Haşmetli Yugoslavya Kıralı :

M. Ivan Soubbotitch, Akvam Cemiyeti nezdinde Yugoslavya Kırallığı Daimî Murahhası.

Bu zevat usulüne muvafık ve muteber görülen salâhiyetnamelerini ibraz ettikten sonra aşağıdaki hükümleri kararlaştırmışlardır. :

Madde 1

Yüksek Âkit Taraflar Boğazlarda denizden geçiş ve seyrisefain serbestisi prensibini kabul ve teyit ederler.

Bu serbestinin istimali bundan böyle işbu Mukavele hükümleri ile tanzim edilir.

KISIM I — TİCARET GEMİLERİ

Madde 2

Sulh zamanında, ticaret gemileri, sancak ve hamule ne olursa olsun, gündüz ve gece, aşağıdaki 3. maddenin hükümleri mahfuz kalmak üzere hiçbir merasime tâbi olmadan Boğazlardan geçiş ve seyrisefain tam serbestisinden müstefid olacaklardır. Bu gemiler Boğazların hiçbir limanında tevakkuf etmeksizin transit suretiyle geçdikleri takdirde Türkiye alâkadar makamları tarafından cibayeti bu Mukavelenamenin 1. lâhikasında derpiş edilen rüsum veya tekâliften başka hiçbir rüsum veya takâlife tâbi tutulmıyacaktır.

Bu rüsum veya tekâlifin cibayetini teshil etmek için Boğazlardan geçecek ticaret gemileri 3. maddede tasrih edilen merkezin memurlarına isimlerini, tabiiyetlerini, tonajlarım, gidecekleri yeri ve nereden geldiklerini bildireceklerdir.

Kılavuzluk ve romorkaj ihtiyarî kalır.

Madde 3

Ege Denizinden veya Karadeniz'den Boğazlara dâhil olacak her gemi, beynelmilel sıhhî hükümler çerçevesi dahilinde Türk nizamlariyle vazedilmiş olan sıhhî kontrola tâbi olmak için Boğazlar medhaline yakın bir sıhhat merkezinde tevakkuf edecektir. Temiz patentleri olan veyahut işbu maddenin 2. fıkrasındaki hükümleri şümulüne girmediklerini tasdik eden sıhhî bir beyanname ibraz eyliyen gemiler için bu kontrol gündüz ve gece mümkün olan azamî sür'atle icra edilecek ve bu gemiler Boğazlardan geçişleri esnasında başka hiçbir tevakkufa mecbur edilmiyeceklerdir.

İçinde veba, kolera, sarıhumma, lekelihumma veya çiçek vak'aları bulunan veyahut içinde yedi günden az bir zaman evvel bu hastalıklar bulunmuş olan gemilerle bulaşık bir limanı beş defa 24 saatten az bir zamandanberi terketmiş olan gemiler Türk Makamlarının tâyin edebilecekleri sıhhat zabıta memurlarım irkâb etmek üzere bundan evvelki fıkrada tasrih edilen sıhhat merkezinde tevakkuf edeceklerdir. Bundan dolayı hiçbir rüsum ve tekâlif alınmıyacak ve sıhhat zabıta memurları Boğazların mahrecinde bir sıhhat merkezinde indirileceklerdir.

Madde 4

Harb zamanında, Türkiye muharip olmadığı takdirde, ticaret gemileri, sancak ve hamule ne olursa olsun, 2. ve 3. maddelerde derpiş edilen şearit dairesinde Boğazlarda geçiş ve seyrüsefer serbestisinden müstefid olacaklardır. Kılavuzluk ve romorkaj ihtiyarî kalır.

Madde 5

Harb zamanında, Türkiye muharip olduğu takdirde, Türkiye ile harb len bir memlekete mensup olmıyan ticaret gemileri, düşmana hiçbir ıretle muzaheret etmemek şartiyle, Boğazlarda geçiş ve seyrüsefer ser- ɜstisinden müstefit olacaklardır.

Bu gemiler Boğazlara gündüz girecekler ve geçiş her defasında Türk akamları tarafından gösterilecek yoldan vâki olacaktır.

Madde 6

Türkiye kendini pek yakın harb tehlikesi tehdidine maruz telâkki et- ği takdirde yine 2. madde hükümlerinin tatbikine devam edilecektir. An- ık gemilerin Boğazlara gündüz girmeleri ve geçişin, her defasında Türk akamları tarafından gösterilen yoldan vâki olması lâzımdır.

Kılavuzluk bu takdirde mecburî kılınabilecek, ancak ücrete tâbi olmı- ıcaktır.

Madde 7

(Ticaret gemileri) tâbiri işbu Mukavelenamenin ikinci kısmiyle istih- ıf edilmemiş bütün gemilere şâmildir.

KISIM II — HARB GEMİLERİ

Madde 8

İşbu Mukavele mucibince harb gemileri ve onların vasıfları ile tonaj- rının hesabı için muteber olacak tarif işbu Mukavelenamenin ikinci lâ- kasmda olan tariftir.

Madde 9

Askerî bahriyenin mayi olsun olmasın mahrukat nakli için hassaten şa edilmiş olan yardımcı gemileri 13. maddede istihdaf olunan müte- ıddim ihbara tâbi tutulmıyacak ve Boğazları münferiden geçmek şar- /le 14 ve 18. maddeler mucibince tahdide tâbi tonajlar hesabına girmiye- ıklerdir. Bununla beraber sair geçiş şeraiti hususunda harb gemilerine yasen muameleye tâbi tutulmakta berdevam olacaklardır.

Bundan evvelki fıkrada istihdaf edilen yardımcı gemiler, derpiş edi- n istisnadan ancak teslihatları: Sâbih hedeflere karşı azamî, 105 mili- etre çapında iki top; ve hava hedeflerine karşı azamî, 75 milimetre ça- nda iki silâhdan fazlasını ihtiva etmediği takdirde istifade edebilecek- rdir.

Madde 10

Sulh zamanında hafif su üstü gemileri, küçük muharebe gemileri ve ırdımcı gemiler, gerek Karadeniz'e sahildar olan gerek olmıyan Devlet-

lere mensup bulunsunlar, hiçbir rüsüm ve tekâlife tâbi tutulmadan Boğazlardan geçiş serbestisinden istifade edeceklerdir, şu şart ile ki, bunlar Boğazlara gündüz ve aşağıdaki 13. ve müteakip maddelerde derpiş edilen şerait dairesinde girerler.

Yukarıdaki fıkrada istihdaf edilen sınıflara dâhil olan gemilerden gayri harb gemileri ancak 11 ve 12. maddelerde derpiş edilen hususî şerait dahilinde geçiş hakkını haiz olacaklardır.

Madde 11

Karadeniz sahildarı Devletler 14. maddenin 1. fıkrasında derpiş edilen tonajdan yüksek bir tonajda bulunan hattıharb gemilerini, Boğazlardan geçirmeye mezundurlar, şu şart ile ki : Bu gemiler Boğazları birer birer ve refakatlerinde en çok iki torpido ile geçerler.

Madde 12

Karadeniz sahildarı Devletler, bu deniz haricinde inşa ettirdikleri veya satın aldıkları denizaltı gemilerini, eğer tezgâha konma veya mübayaadan Türkiye'ye vaktü zamaniyle haber verilmiş ise, üssübahrilerine iltihak etmek üzere, Boğazlardan geçirmek hakkını haiz olacaklardır.

Mezkûr devletlere ait denizaltı gemileri, bu hususta Türkiye'ye tasrihat verilmek şartiyle, bu deniz haricinde kâin tezgâhlarda tamir edilmek üzere keza Boğazlardan geçebileceklerdir.

Gerek birinci ve gerek ikinci takdirde denizaltı gemileri gündüz ve su üstünde seyrüsefer edecekler ve Boğazlardan münferiden geçeceklerdir.

Madde 13

Harb gemilerinin Boğazlardan geçmesi için Türkiye Hükûmetine siyasî tarik ile bir mütekaddim ihbar vâki olmak lâzımdır. Bu mütekaddim ihbarın normal müddeti sekiz gün olacaktır; ancak Karadeniz sahildarı olmıyan Devletler için bu müddetin onbeş güne iblâğı arzuya şayandır. Bu mütekaddim ihbarda gemilerin gidecekleri mahal, isimleri, tipleri ve adedleri ile azimette geçiş ve ledelicab, avdette geçiş tarihleri tasrih edilecektir. Her tarih tebeddülü üç günlük bir mütekaddim ihbara mevzu teşkil edecektir.

Azimet geçişinde Boğazlara giriş ilk mütekaddim ihbarda gösterilen tarihden itibaren beş gün zarfmda vuku bulmalıdır. Bu mühletin inkızasından sonra ilk mütekaddim ihbar için olduğu gibi aynı şerait dahilinde yeni bir mütekaddim ihbar verilecektir.

Azimet geçişinde Boğazlara giriş ilk mütekaddim ihbarda gösterilen tarihten itibaren beş gün zarfında vuku bulmalıdır. Bu mühletin inkızasından sonra ilk mütekaddim ihbar için olduğu gibi aynı şerait dahilinde yeni bir mütekaddim ihbar verilecektir.

Geçiş esnasında bahri kuvvet kumandanı, tevakkufa mecbur olmaksızın, Çanakkale veya Karadeniz Boğazları medhalindeki bir işaret istasyonuna emri altındaki kuvvetin sarih teşekkülünü bildirecektir.

Madde 14

İşbu Mukavelenamenin 11. maddesinde ve 3. lâhikasında derpiş edilen ahval müstesna olmak üzere Boğazlarda transit halinde bulunabilecek ec-

nebî bahrî kuvvetlerin azamî tonaj mecmuu 15.000 tonu tecavüz etmiyecektir.

Her halde bundan evvelki fıkrada istihdaf edilen kuvvetler dokuz gemiden ziyade olamaz.

Karadenize sahildar olan veya olmıyan Devletlere ait olup, 17. madde ahkâmına tevfikan Boğazlardaki bir limanı ziyaret eden gemiler bu tonaja dâhil olmıyacaklardır.

Keza geçiş esnasında hasara uğramış olan harb gemileri bu tonaja dâhil olmıyacaklardır; bu gemiler tamirat esnasında, Türkiye tarafından isdar edilen hususî emniyet ahkâmına tâbi tutulacaklardır.

Madde 15

Boğazlarda transit olarak bulunan harb gemileri hâmil bulunabilecekleri hava sefinelerini hiçbir surette kullanamazlar.

Madde 16

Boğazlarda transit olarak bulunan harb gemileri, hasar veya deniz arızası halleri müstesna olmak üzere, geçişlerine muktazi müddetten fazla Boğazlarda kalamazlar.

Madde 17

Yukarıdaki maddelerin ahkâmı herhangi bir tonaj veya teşekkülde bir bahrî kuvvetin, Türkiye Hükûmetinin daveti üzerine Boğazlardaki bir limana mahdud bir müddet için bir nezaket ziyaretinde bulunmasına hiçbir suretle mâni olamaz. Bu kuvvet Boğazları geldiği yoldan terkedecektir, şu kadar ki, 10., 14. ve 18. maddeler ahkâmı mucibince Boğazlardan transit olarak geçmek için matlub şeraiti haiz ise bu hükümden müstesnadır.

Madde 18

1 — Karadeniz sahildarı olmıyan Devletlerin sulh zamanında bu denizde bulundurabilecekleri tonaj mecmuu aşağıdaki veçhile tahdid edilmiştir:

a) Aşağıdaki (b) fıkrasında derpiş edilen hal müstesna olmak üzere mezkûr Devletlerin mecmu tonajı 30.000 i tecavüz etmiyecektir;

b) Şayet herhangi bir zaman Karadenizin en kuvvetli filosunun tonajı işbu Mukavelenamenin imzası tarihinde bu denizde en kuvvetli olan filonun tonajını, asgarî 10.000 ton tecavüz ederse (a) fıkrasında tasrih edilmiş olan 30.000 tonluk mecmu tonaj o derecede ve azamî 45.000 tona varıncaya değin tezyid edilecektir. Bu maksatla, sahildar her Devlet işbu Mukavelenamenin 4. lâhikasına tevfikan Türkiye Hükûmetine her senenin 1 Kânunusanî ve 1 Temmuz tarihlerinde Karadeniz'deki filosunun tonaj yekûnunu bildirecektir, ve Türkiye Hükûmeti bu malûmatı sair Yüksek Âkit Taraflara ve keza Akvam Cemiyeti Umumî Kâtibine isal edecektir.

c) Karadeniz'e sahildar olmıyan Devletlerden herhangi birinin bu denizde bulundurabileceği tonaj yukarıdaki a) ve b) fıkralarında istihdaf edilen mecmu tonajın üçte ikisini tecavüz etmiyecektir.

d) Bununla beraber Karadeniz sahildarı olmıyan bir veya birkaç Devlet bu denize, insanî bir maksatla bahrî kuvvetler göndermek istedikleri

takdirde, mecmuu hiçbir ihtimalde 8.000 tonu tecavüz edemiyecek olan bu kuvvetler işbu Mukavelenamenin, 13. maddesinde derpiş edilen mütekaddim ihbara lüzum olmaksızın aşağıdaki şerait dahilinde Türkiye Hükûmetinden istihsal edecekleri müsaade üzerine Karadeniz'e girebileceklerdir : Eğer yukarıdaki a) ve b) fıkralarında istihdaf edilen tonaj mecmuu dolmamışsa ve gönderilmesi talep edilen kuvvetlerle tecavüz edilmiyecek ise Türkiye Hükûmeti kendisine vâki olan talebi aldıktan sonra en kısa bir müddet zarfında mezkûr müsaadeyi ita edecektir. Şayet mezkûr mecmu tonaj zaten istimal edilmiş bulunuyorsa veya gönderilmesi talep edilen kuvvetlerle bu yekûn tecavüz edilecek ise, Türkiye Hükûmeti, bu müsaade talebinden Karadeniz sahildarı Devletleri derhal haberdar edecek ve eğer bu Devletler, haberdar edildiklerinden 24 saat sonra bir itiraz serdetmezler ise alâkadar Devletlere, talepleri hakkında verdiği kararı en geç kırk sekiz saatlik nizamî bir mühlet zarfında bildirecektir.

Karadeniz'e sahildar olmıyan Devletler bahrî kuvvetlerinin, Karadeniz'e bundan sonraki her duhulü ancak yukarıda a) ve b) fıkralarında derpiş edilen mecmu tonajın müsaadesi nisbetinde olacaktır.

2 — Karadenizde bulunmalarının maksadı ne olursa olsun, sahildar olmayan Devletlerin harb gemileri bu denizde yirmi bir günden ziyade kalamıyacaklardır.

Madde 19

Harb zamanında, Türkiye muharip olmadığı takdirde, harb gemileri 10 ilâ 18. maddelerde tasrih edilen şeraitin aynı şerait dahilinde Boğazlarda tam bir geçiş ve seyrisefain serbestisinden müstefid olacaklardır.

Bununla beraber muharip herhangi bir Devletin harb sefinelerinin Boğazlardan geçmesi memnu olacaktır, şu kadar ki, işbu Mukavelenamenin 25. maddesinin tatbiki şümulüne giren haller ve keza Akvam Cemiyeti misakı çerçevesi dahilinde akdedilip mezkûr misakın 18. maddesi ahkâmı mucibince tescil ve neşredilen ve Türkiye'yi bağlıyan bir mütekabil müzaheret muahedenamesi mucibince, tecavüze duçar olan bir Devlete yapılacak muzaheret halleri bundan müstesnadır.

Yukarıdaki fıkrada derpiş edilen istisnaî ahvalde 10 ilâ 18. maddelerde tasrih edilen tahdidat kabili tatbik olmıyacaktır.

Yukarıdaki 2. fıkrada vazedilen geçiş memnuniyetine rağmen, Karadeniz'e sahildar olan veya olmıyan muharip Devletlere ait olup da mensup bulundukları limanlardan ayrılmış bulunan harb gemileri bu limanlara iltihak etmek müsaadesini haizdirler.

Muharip harb gemilerinin Boğazlarda bir gûna zabt ve müsadereye tevessül etmeleri, muayene hakkını icra eylemeleri veya diğer herhangi bir hasmane harekette bulunmaları memnudur.

Madde 20

Harb zamanında, Türkiye muharip olduğu takdirde, 10 ilâ 18. maddeler ahkâmı tatbik edilmiyecektir; harb gemilerinin geçmesi tamamen Türkiye Hükûmetinin rey ve ihtiyarına bırakılacaktır.

Madde 21

Türkiye, kendisini pek yakın bir harb tehlikesi tehdidine maruz telâkki ettiği takdirde, işbu Mukavelenamenin 20. maddesi ahkâmını tatbik hakkını haiz olacaktır.

Yukarıdaki fıkranın Türkiye'ye verdiği salâhiyetin Türkiye tarafından istimalinden evvel Boğazlardan geçmiş olup bu suretle mensup bulundukları limanlardan ayrılmış bulunan harb gemileri bu limanlara iltihak edebileceklerdir. Bununla beraber şurası mukarrerdir ki Türkiye, tavır ve hareketi ile işbu maddenin tatbikına sebep olan Devletin gemilerini bu hakdan istifade ettirmiyebilecektir.

Türkiye Hükûmeti, yukarıdaki birinci fıkranın kendisine verdiği selâhiyeti istimal ettiği takdirde Yüksek Âkit Taraflarla Akvam Cemiyeti Umumî Kâtibine bu hususta bir tebliğ gönderecektir.

Cemiyeti Akvam Konseyi üçte iki ekseriyetle Türkiye'nin bu suretle ittihaz etmiş olduğu tedbirlerin haklı olmadığına karar verirse ve işbu Mukavelenameye vaziülimza Yüksek Âkit Tarafların ekseriyeti de keza aynı reyde bulunursa, Türkiye Hükûmeti bahse mevzu tedbirlerle işbu Mukavelenamenin 6. maddesi mucibince alınmış olabilecek tedbirleri refetmeyi taahhüt eder.

Madde 22

İçinde veba, kolera, sarıhumma, lekelihumma veya çiçek vak'aları bulunan veyahut içinde yedi günden az bir zaman evvel bu hastalıklar bulunmuş olan harb gemileriyle, beş defa 24 saatten az bir zamandan beri bulaşık bir limanı terketmiş olan harb gemileri, Boğazları karantina altında geçecekler ve Boğazların bulaştırılmasına imkân bırakmamak için muktazi tahaffuz tedbirlerini gemi vesaitiyle ittihaz etmeye mecbur olacaklardır.

KISIM III — HAVA SEFİNELERİ

Madde 23

Sivil hava sefinelerinin Akdeniz ile Karadeniz arasında geçişini temin etmek için, Türkiye Hükûmeti Boğazların memnu mıntakaları haricinde bu geçişe mahsus yollarını gösterecektir; sivil hava sefineleri Türkiye Hükûmetine, arızî uçuşlar için üç gün evvel bir mütekaddim ihbar ve muntazam servis seferleri için geçiş tarihlerini tasrih eden umumî bir mütekaddim ihbar vermek suretiyle bu yolları kullanabileceklerdir.

Diğer taraftan, Boğazların yeniden askerîleştirilmesine rağmen, Türkiye Hükûmeti, Türkiye'de mer'i havaî seyrüsefer nizamatına tevfikan Avrupa ile Asya arasında Türkiye arazisi üzerinde uçmalarına müsaade edilmiş olan sivil hava sefinelerinin tam bir emniyetle geçmeleri için muktazi teshilâtı gösterecektir. Uçuş müsaadesi verilmiş olan ahval için Boğazlar mıntakasında takip edilecek yol vakit vakit gösterilecektir.

KISIM IV — UMUMÎ AHKÂM

Madde 24

Boğazlar rejimine dair 24 Temmuz 1923 tarihli Mukavelename mucibince teessüs etmiş olan Beynelmilel Komisyonun salâhiyetleri Türkiye Hükûmetine devredilmiştir.

Türkiye Hükûmeti 11, 12, 14 ve 18. maddelerin tatbikine mütedair istatistikleri toplamayı ve malûmatı vermeyi taahhüt eder.

Türkiye Hükûmeti, bu Mukavelenamenin harb gemilerinin Boğazlardan geçişine dair olan her hükmünün icrasına nezaret edecektir.

Türkiye Hükûmeti, ecnebî bahrî bir kuvvetin yakında Boğazlardan geçeceğinden haberdar edilir edilmez, bu kuvvetin teşekkülünü, tonajını, Boğazlara duhulü için derpiş edilen tarihi ve ledelicab, muhtemel avdet tarihini Yüksek Âkit Tarafların Ankara'daki Mümessillerine bildirecektir.

Türkiye Hükûmeti Boğazlarda ecnebî harb gemilerinin seyrüseferini gösteren ve ticarete ve işbu Mukavelenamede derpiş edilen bahrî ve havaî seyrisafaine faideli olan her türlü malûmatı ihtiva eden senelik bir raporu Akvam Cemiyeti Umumî Kâtipliğiyle Yüksek Âkit Taraflara tevdi edecektir.

Madde 25

İşbu Mukavelenamenin hiçbir hükmü, Türkiye için veya Akvam Cemiyeti âzası herhangi başka bir Yüksek Âkit Taraf için Akvam Cemiyeti misakından mütevellit hukuk ve vecibeleri ihlâl edemez.

KISIM V — NAHAÎ AHKÂM

Madde 26

İşbu Mukavelename en kısa bir müddet zarfında tasdik edilecektir.

Tasdiknameler, Paris'de Fransa Cumhuriyeti Hükûmeti Hazinei Evrakına tevdi edilecektir.

Japonya Hükûmeti, tasdikin icra edilmiş olduğunu Paris'deki siyasî Mümessili vasıtasiyle Fransa Cumhuriyeti Hükûmetine bildirmekle iktifa edebilecek ve bu takdirde tasdiknameyi mümkün olan sür'atle isal edecektir.

Türkiye'ninki de dâhil olmak üzere altı tasdikname tevdi edilir edilmez bir tevdi zabıtnamesi tanzim edilecektir. Bundan evvelki fıkrada derpiş edilen tebliğ, bu hususta, tasdikname tevdiine muadil olacaktır.

İşbu mukavelename bu zabıtname tarihinden itibaren meriyet mevkiine girecektir.

Fransa Hükûmeti bundan evvelki fıkrada derpiş edilen zabıtname ile bilâhare tevdi edilecek tasdiknamelerin tevdi zabıtnamelerinin aslına mutabık birer suretini Yüksek Âkit Tarafların kâffesine tevdi edecektir.

Madde 27

Mevkii meriyete girdiğinden itibaren, işbu Mukavelename, 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan sulh Muahedenamesine vaziülimza herhangi bir Devletin iltihakına açık olacaktır.

Herhangi bir iltihak diplomasi tarikiyle Fransa Cumhuriyeti Hükûmetine, ve onun tarafından da Yüksek Âkit Tarafların kâffesine tebliğ edilecektir.

Bu iltihak Fransa Hükûmetine yapılan tebliğ tarihinden itibaren muteber olacaktır.

Madde 28

İşbu Mukavelename mevkii mer'iyete girdiği tarihten itibaren yirmi sene müddetle mer'i olacaktır.

Bununla beraber işbu Mukavelenamenin 1. maddesinde teyid edilen geçiş ve seyrisefain serbestisi prensibinin müddeti namahduddur.

Mezkûr yirmi senelik müddetin inkızasından iki sene evvel, hiçbir Yüksek Âkit Taraf, Fransa Hükûmetine fesih ihbarnamesi vermemiş ise, işbu Mukavelename, bir fesih ihbarnamesi gönderilmesinden itibaren iki sene geçinciye kadar muteber kalacaktır. Bu ihbarname Fransa Hükûmeti tarafından Yüksek Âkit Taraflara tebliğ edilecektir.

İşbu Mukavelename, bu madde ahkâmı mucibince feshedildiği takdirde, Yüksek Âkit Taraflar yeni bir Mukavelenamenin ahkâmını tesbit etmek üzere kendilerini bir Konferansda temsil ettirmek hususunda mutabıkdırlar.

Madde 29

İşbu Mukavelenamenin meriyet mevkiine girmesinden itibaren her beş senelik müddetin hitamında Yüksek Âkit Taraflardan her biri, işbu Mukavelenamenin bir veya bir kaç hükmünün tadilini telkife teşebbüs edebilecektir.

Yüksek Âkit Taraflardan biri tarafından vâki olan tadil talebi kabule şayan olmak için, şayet 14. veya 18. maddelerin tadilini istihdaf ediyorsa diğer Yüksek bir Âkit, ve şayet diğer herhangi bir maddenin tadilini istihdaf ediyorsa, diğer iki Yüksek Âkit Tarafından iltizam edilmelidir.

Bu suretle iltizam edilen tadil talebi câri beş senelik müddetin inkızasından üç ay evvel Yüksek Âkit Tarafların herbirine tebliğ edilecektir. Bu ihbarname telkif edilen tadilâtın mahiyetini ve sebeplerini ihtiva edecektir.

Bu teklifler üzerinde diploması tarikiyle bir neticeye vâsıl olmak mümkün olmazsa Yüksek Âkit Taraflar bu hususta toplanacak bir Konferansda kendilerini temsil ettireceklerdir.

Bu konferans ancak ittifakı âra ile karar verebilecektir, bu hükümden 14. madde ile 18. maddeye müteallik tâdil halleri müstesna olup bunlar için Yüksek Âkit Tarafların dörtte üçünün ekseriyeti kifayet edecektir.

Bu ekseriyet, Türkiye dâhil olmak üzere, Karadeniz sahildarı Yüksek Âkit Tarafların dörtte üçünü ihtiva etmek suretiyle hesap edilecektir.

Tasdikan lilmakal yukarıda isimleri mezkûr Murahhaslar işbu Mukavelenameyi imza etmişlerdir.

Montreux'de yirmi Temmuz bindokuzyüz otuz altı tarihinde on bir nüsha olarak tanzim edilmiştir. Bunlardan Murahhaslar tarafından mühürlenmiş olan birinci nüsha, Fransa Cumhuriyeti Hükûmeti Hazinei ev-

rakına vazedilecektir, diğer nüshalar da vâziilimza Devletlere teslim edilmiştir.

N. P. NICOLAEV
PIERRE NEICOV
J. PAUL — BONCOUR
H. PONSOT
STANLEY
S. M. BRUCE
N. POLITIS
RAOUL BIBICA ROSETTI

Zirde vaizülimza Japon Murahhasları, işbu Mukavele ahkâmının, Akvam Cemiyeti âzası olmıyan bir Devlet sıfatiyle Japonya'mn vaziyetini, gerek Akvam Cemiyeti misakına nazaran gerek mezkûr misak çerçevesi dahilinde münakıd mütekabil muzaheret Muahedenamelerine göre hiçbir suretle tadil etmediğini ve Japonya'nın betahsis 19 ve 25. maddeler ahkâmı dahilinde bu muahedeler hakkında tam bir serbestii takdir muhafaza ettiğini Hükûmetleri namına beyan ederler.

N. SATO
MASSA — AKI HOTTA
N. TITULESCO
CONS. CONTZESCO
V. V. PELLA
Dr. R. ARAS
SUAD DAVAZ
N. MENEMENCIOĞLU
ASIM GÜNDÜZ
N. SADAK
MAXIME LITVINOF
Dr. I. V. SOUBBOTITCH

LÂHİKA II (1)

A. Maimahrec esası :

1. Bir suüstü gemisinin maimahrec esası, tam mürettebatı ve makine ve kazanlariyle denize açılmağa müheyya olan ve makine ve kazanlarının beslenmesine mahsus mahrukatı ile ihtiyat suyu hariç olmak üzere bütün esliha ve her türlü mühimmatını, tesisatım, teçhizatını, komanyasını, mürettebatı için tatlı suyu, muhtelif erzakını ve harb esnasında taşıyacağı her nevi alât ve edevat ve yedek parçalarını hâmil olan, inşası itmam edilmiş bir geminin maimahrecidir.

2. Bir denizaltı gemisinin maimahrec esası; tam mürettebatı ve motör cihazı ile denize açılmaya müheyya olan ve mahrukatı, yağlama yağı,

(1) İşbu lâhika metinleri 25 Mart 1936 tarihli Londra Bahrî Mukavelenamesinden iktibas edilmiştir.

tatlı suyu ve her nevi (ballast) suyu hariç olmak üzere bütün silâhlarını her türlü mühimmatını, tesisatını, teçhizatını, mürettebatının komanyasını ve harb esnasında taşıyacağı muhtelif alât ve edevatı ve her nevi yedek parçalarını hâmil bulunan (dalma sarnıçlarının suyu hariç) inşası itmam edilmiş geminin su üstünde maimahrecidir.

3. «ton» kelimesi, «metrik ton» tabirindekinden gayrı 1.016 kilogramlık (2.240 librelik) bir tonu ifade eder.

B. Sınıflar :

1. Hattıharb gemileri aşağıdaki iki tâli sınıfdan birine mensup olan suüstü harb gemileridir :

a) Tayyare ana gemileri, muavin gemiler veya (b) tâli sınıfına mensup hattıharb gemilerinden maada, maimahreci 10.000 (10.160 metrik ton) tondan fazla olan veya 203 milimetre (8 pus) çapından yukarı bir topla mücehhez suüstü harb gemileridir.

b) Tayyare ana gemilerinden maada maimahreci 8.000 (8.128 metrik ton) tondan yukarı olmıyan ve 203 milimetre (8 pus) çapından yukarı bir topla mücehhez bulunan suüstü harb gemileridir.

2. Tayyare ana gemileri, hacimleri ne olursa olsun, başlıca tayyare taşımak ve bunları denizde harekete geçirmek için inşa edilmiş veya tertibatlandırılmış suüstü harb gemileridir. Eğer, bir harb gemisi başlıca tayyare taşımak ve bunları denizde harekete geçirmek için inşa edilmemiş veya tertibatlandırılmamış ise bu gemiye bir inme veya havalanma güvertesinin kurulması bunun tayyare ana gemileri sınıfına ithalini intaç eylemez.

Tayyare ana gemileri sınıfı iki tâli sınıfa ayrılır, şöyle ki :

a) Tayyarelerin uçabilecekleri veya konabilecekleri bir güverte ile mücehhez olan gemiler;

b) Yukarıda (a) fıkrasında tarif edilen bir güverte ile mücehhez bulunmıyan gemiler.

3. Hafif suüstü gemileri, tayyare gemileri, küçük muharebe gemileri veya muavin gemilerden maada maimahreci 10.000 (10.160 metrik ton) tonu geçmemek üzere 100 tondan (102 metrik ton) fazla olan ve 203 milimetre (8 pus) çapından yukarı toplarla mücehhez bulunmıyan suüstü harb gemileridir.

Hafif suüstü gemileri sınıfı üç tâli sınıfa ayrılır, şöyle ki :

a) 155 milimetre (6.1 pus) çapından yukarı bir top taşıyan gemiler,

b) 155 milimetre (6.1 pus) çapından yukarı top taşımıyan ve mahreci 10.000 (3.048 metrik ton) tondan yukarı olan gemiler.

c) 155 milimetre (6.1 pus) çapından yukarı top taşımıyan ve maimahreci 3.000 (3.048 metrik ton) tondan yukarı olmıyan gemiler.

4. Denizaltı gemileri, denizin sathı altında seyrüsefer etmek üzere inşa edilmiş bütün gemilerdir.

5. Küçük muharebe gemileri, muavin gemilerden maada maimahreci 10.000 (2.032 metrik ton) tonu tecavüz etmemek üzere 100 (102 metrik ton) tondan fazla olan fakat aşağıdaki evsafın hiçbirini haiz bulunmayan suüstü harb gemileridir :

a) 155 milimetre (6.1 pus) çapından yukarı bir topla mücehhez olmak;

b) Torpil atmak için inşa veya techiz edilmiş bulunmak;

c) 20 milden fazla sürat temin etmek üzere inşa edilmiş olmak;

6. Muavin gemiler, askerî filoya mensup olan maimahreci 100 tondan (102 metrik ton) fazla bulunan, normal olarak filo hizmetinden veya asker naklinde veyahut muharebe yapan gemilerin kullanıldıkları hizmetten başka herhangi bir hizmette kullanılan, muharebe yapan gemi olmak için hassaten inşa edilmemiş olan ve aşağıdaki evsafdan hiç birini haiz bulunmıyan suüstü gemileridir.

a) 155 milimetre (6.1 pus) den yüksek bir çapta bir topla mücehhez olmak;

b) 76 milimetre (3 pus) den yüksek bir çapta sekiz toptan fazla topla mücehhez olmak;

c) Torpil atmak için inşa veya techiz edilmiş bulunmak;

d) Zırhlı lavhalarla muhafaza edilmek üzere inşa edilmiş olmak;

e) 28 milden fazla bir sür'ate erişmek için inşa edilmiş olmak;

f) Tayyareleri denizde harekete getirmek üzere bilhassa inşa edilmiş veya tertibatlandırılmış olmak;

g) Tayyare uçurmak için, ikiden fazla âletle mücehhez bulunmak.

C. Yaşını dodurmuş gemiler :

Aşağıdaki sınıflara ve tâli sınıflara mensup gemiler inşalarından itibaren atide adetleri gösterilen seneler geçince «yaşını doldurmuş» telâkki edileceklerdir :

a) Bir hattıharb gemisi için ... ... 26 sene

b) Bir tayyare ana gemisi için ... ... 20 »

c) (a) ve (b) tâli sınıflarından bir hafif suüstü gemisi için :

i) 1 Kânunusani 1920 tarihinden evvel tezgâha konmuş ise ... 16 sene

ii) 31 Kânunuevvel 1919 tarihinden sonra tezgâha konmuş ise ... ... 20 »

d) (c) tâli sınıfına mensup bir hafif suüstü gemisi için ... ... 16 »

e) Bir denizaltı gemisi için ... ... 13 »

PROTOKOL

Bugünkü tarihli Mukavelenameyi imza ettikleri sırada, zirde vaziülimza Murahhaslar, Hükûmetlerini taahhüt altına alarak aşağıdaki ahkâmı kabul ettiklerini beyan ederler :

1. Türkiye, mezkûr Mukavelenamenin mukaddemesinde tarif edilen Boğazlar mıntakasını derhal yeniden askerileştirebilecektir.

2. 15 Ağustos 1936 tarihinden itibaren Türkiye Hükûmeti, mezkûr Mukavelenamede tasrih edilen rejimi muvakkaten tatbik edecektir.

3. İşbu Protokol bugünkü tarihten itibaren muteber olacaktır.

Montreux'de yirmi Temmuz bir dokuzyüz otuz altı tarihinde tanzim edilmiştir.

N.P. NICOLAEV	RAOUL BIBICA	V. V. PELLA
PIERRE NEICOV	ROSETTI	Dr. R. ARAS
J. PAUL-BONCOUR	N. SATO (ad referendum)	SUAD DAVAZ
H. PONSOT	MASSA-AKI HOTTA (ad referendum)	N. MENEMENCİOĞLU
STANLEY	N. TITULESCO	ASIM GÜNDÜZ
S. M. BRUCE	CONS. CONTZESCO	N. SADAK
N. POLITIS		MAXIME LITVINOFF
		Dr. I.V. SOUBBOTITCH

TÜRKİYE CUMHURİYETİ İLE FRANSA CUMHURİYETİ VE İNGİLTERE KRALLIĞI ARASINDA İMZALANAN ÜÇ TARAFLI YARDIM MUAHEDESİ İLE MERBUTLARI

Ankara, 19 Ekim 1939

Fransa Reisicumhuru, Majeste Büyük Britanya, İrlanda ve denizler aşırı İngiliz Ülkeleri Kralı, Hindistan İmparatoru (Büyük Britanya ve Şimali İrlanda Birleşik Krallığı için) ve Türkiye Reisicumhuru,

Milli emniyetlerinin menfaati iktizası, mütekabil mahiyette bir muahede akdini ve tecavüze mukavemet için yekdiğerine karşılıklı yardım temin eylemeyi arzu ettiklerinden,

Murahhas olarak,

Fransa Reisicumhuru:

Büyükelçi ve fevkalâde murahhas Légion d'Honneur nişanının Commandeur rütbesini haiz Bay René Massigli'yi;

Majeste Büyük Britanya, İrlanda ve denizler aşırı İngiliz Ülkeleri Kralı, Hindistan İmparatoru (Büyük Britanya ve Şimali İrlanda Birleşik Krallığı için) :

Büyükelçi ve fevkalâde murahhas Sir Hugh Montgomery Knatchbull — Hugessen, K. C. M. G. yi;

Türkiye Reisicumhuru :

Başvekil ve Hariciye Vekâleti Vekili, İstanbul Meb'usu Bay Dr. Refik Saydam'ı;

Tayin eylemişler ve bu murahhaslar, usulüne muvafık görülen selâhiyetnamelerini teati ettikten sonra aşağıdaki hususatı kararlaştırmışlardır:

Madde 1 — Türkiye'ye karşı bir Avrupa Devleti tarafından vaki bir tecavüz neticesinde Türkiye bu Devletle muhasemata giriştiği takdirde Fransa ve Birleşik Krallık fiilen Türkiye Hükûmetiyle teşrik-i mesai edecekler ve ona yed-i iktidarlarında olan bütün yardım ve bütün müzahareti ifa eyleyeceklerdir.

Madde 2 — 1. Bir Avrupa Devleti tarafından vaki olup Akdeniz mıntıkasında Fransa ve Birleşik Krallığın karışacakları bir harbe müncer olan bir tecavüz hareketi halinde, Türkiye fiilen Fransa ve Birleşik Krallık ile teşrik-i mesai eyleyecek ve onlara ve yed-i iktidarında olan bütün yardım ve bütün müzahareti ifa eylecektir.

2 — Bir Avrupa Devleti tarafından vaki olup Akdeniz mıntıkasında Türkiye'nin karışacağı bir harbe müncer olan bir tecavüz hareketi halinde Fransa ve Birleşik Kırallık fiilen Türkiye ile teşriki mesai edecekler ve ona yed-i iktidarlarında olan bütün yardım ve müzahareti ifa eyleyeceklerdir.

Madde 3 — Fransa ve Birleşik Krallık tarafından 13 Nisan 1939 tarihli Beyannameleriyle Yunanistan ve Romanya'ya verilen garantiler mer'iyet mevkiinde kaldığı müddetçe bu iki garantiden biri veya diğeri hasebiyle Fransa ve Birleşik Krallık muhasamata giriştikleri takdirde Türkiye fiilen Fransa ve Birleşik Krallık ile teşrik-i mesai eyleyecek ve onlara yed-i iktidarında olan bütün yardım ve bütün müzahareti ifa eyleyecektir.

Madde 4 — Fransa ve Birleşik Krallık, birine veya diğerine karşı ikinci ve üçüncü maddeler hükümleri mahall-i tatbik bulunmaksızın bir Avrupa Devleti tarafından vâki bir tecavüz neticesinde, bu Devletle muhasamata giriştikleri takdirde, Yüksek Âkid Taraflar derhal istişarede bulunucaklardır. Ancak şurası mukarrerdir ki, Türkiye böyle bir halde Fransa ve Birleşik Krallık hakkında hiç değilse hayırhahane bir bitaraflık muhafaza edecektir.

Madde 5 — Yukarıdaki üçüncü maddenin hükümlerine halel gelmemek üzere,

1. Gerek bir Avrupa Devleti tarafından, Yüksek Âkid Taraflardan biri Hükûmetinin, tecavüze karşı, kendi muvafakatiyle istiklâl veya bitaraflığını muhafazaya yardımı taahhüt eylediği bir Avrupa Devletine karşı ika edilen tecavüz halinde,

2. Gerek bir Avrupa Devleti tarafından ika edilen ve diğer bir Avrupa Devleti aleyhine müteveccih bulunmakla beraber, Yüksek Âkid Taraflardan biri Hükûmetinin fikrince kendi emniyeti için bir tehdit teşkil eden bir tecavüz halinde,

Yüksek Âkid Taraflar müessir görülecek her müşterek harekete teşebbüs etmek üzere derhal istişarede bulunacaklardır.

Madde 6 — Bu muahede hiç bir devlet aleyhine müteveccih değildir. Hedefi, tecavüze karşı koymak için, Türkiye'ye, Fransa'ya ve Birleşik Krallığa, lüzum hasıl olursa, karşılıklı bir yardım ve müzaharet temin eylemektedir.

Madde 7 — Bu muahedenin hükümleri Türkiye ile diğer iki Yüksek Âkid Taraftan her biri arasında iki taraflı taahhüt olarak da muteberdir.

Madde 8 — Yüksek Âkid Taraflar bu muahedenin tatbiki neticesi olarak muhasamata girişmiş bulunurlarsa ancak müşterek bir mutabakatla mütareke veya sulh aktedeceklerdir.

Madde 9 — Bu muahedename tasdik edilecek ve tasdiknameler mümkün olan sür'atle ve ayni zamanda Ankara'da tevdi olunacaktır. Muahede bu tevdi tarihinde mer'iyete girecektir.

Bu muahede onbeş senelik bir müddet için akdedilmiştir. Yüksek Âkid Taraflardan hiç biri muahedeye nihayet vermek arzusunda olduğunu mezkûr müddetin inkızasından altı ay evvel diğer iki tarafa tebliğ etmezse,

muahede beş senelik yeni bir müddet için kendiliğinden temdit edilmiş bulunacak ve böylece devam edip gidecektir.

Aşağıda imzaları bulunan murahhaslar işbu muahedeyi, muhtevi olduğu hükümleri tasdikan, imza etmişler ve mühürlemişlerdir.

Ankara'da, üç nüsha olarak, 1939 senesi İlkteşrininin ondokuzunda yapılmıştır.

R. Massigli
H. M. Knatchbull—Hugessen
Dr. Refik Saydam

Protokol No: I

Aşağıda imzaları bulunan murahhaslar, bugünkü tarihli muahedenameyi imzasından itibaren mer'iyete koymak hususunda kendi Hükûmetlerinin mutabık bulunduklarını müşahade ederler.

İşbu protokol, Fransa, Birleşik Krallık ve Türkiye arasında bugünkü tarihle akdedilen muahedenamenin ayrılmaz bir cüz'ü olarak telâkki edilecektir.

Ankara'da üç nüsha olarak, 19 İlkteşrin 1939'da yapılmıştır.

R. Massigli
H. M. Knatchbull—Hugessen
Dr. Refik Saydam

Protokol No: II

Aşağıda imzaları bulunan ve usulüne tevfikan bu hususta salâhiyettar kılınmış olan murahhaslar Fransa, Birleşik Krallık ve Türkiye arasındaki muahedenameyi imza ettikleri sırada berveçi âti hususta mutabık kalmışlardır:

Yukarıda adı geçen muahedename mucibince, Türkiye tarafından alınmış olan taahhütler bu memleketin Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri İttihadı ile müsellâh bir ihtilâfa sürüklenmesini mucip olacak veya intaç edecek bir harekete onu icbar edemiyecektir.

İşbu protokol Fransa, Birleşik Krallık ve Türkiye arasında bugünkü tarihle aktolunan muahedenamenin ayrılmaz bir cüz'ü olarak telâkki olunacaktır.

Ankara'da, üç nüsha olarak, 19 İlkteşrin 1939 tarihinde yapılmıştır.

R. Massigli
H. M. Knatchbull—Hugessen
Dr. Refik Saydam

SOVYETLER BİRLİĞİ HÜKÜMETİ TARAFINDAN TÜRKİYE CUMHURİYETİ HÜKÜMETİNE 8 AĞUSTOS 1946 TARİHİNDE VERİLEN NOTA

Sovyet Sosyalist Şûraları İttihadı Dışişleri Bakanlığı Türkiye Hükûmetine aşağıdaki hususları bildirmekle şeref kazanır:

Geçen harp esnasında vuku bulan hâdiseler Boğazlar'a müteallik olarak 1936 tarihinde Montrö'de imzalanan Montrö Anlaşmasının tesis ettiği Karadeniz Boğazları rejiminin Karadeniz Devletlerinin güvenlik menfaatlarına tekabül ve Boğazlar'ın Karadeniz Devletleri aleyhinde kullanılmasına mâni olabilecek şartları temin etmediğini açıkça ispat eylemiştir.

Mihver Devletlerinin bu harp esnasında harp ve muavin gemilerini Boğazlar'dan Karadeniz'e ve aksi istikamette geçirdiklerine dair birçok misal zikretmek mümkündür ki bu haller zamanında Sovyet Hükûmetinin Türkiye Hükûmeti nezdinde teşebbüs ve protestolarda bulunmasını mucip olmuştu.

9 Temmuz 1941 tarihinde Alman komutanlığı Boğazlardan Karadeniz'e «Seefalke» adlı Alman sahil muhafaza gemisini geçirmiş ve Boğazlar'a dair anlaşmanın ağır bir şekilde ihlâli demek olan bu keyfiyet Sovyet Hükûmetinin Türk Hükûmeti nezdinde teşebbüste bulunmasını mucip olmuştu.

Ağustos 1941 ayında Türk Makamları «Tarvisio» adlı İtalyan muavin harp gemisine Boğazlar'dan Karadeniz'e geçmek müsaadesini vermişlerdi ki bu da Sovyet Hükûmetinin mezkûr muavin geminin Karadeniz'e geçmesi keyfiyetinin Boğazlar'a müteallik Anlaşmanın ihlâli demek olacağı hususunda Türk Hükûmetinin nazarı dikkatini celbeden bir teşebbüs yapmasına sebep olmuştu.

4 Kasım 1942 tarihinde Sovyet Hükûmeti, Almanya'nın cem'an yekûn 140.000 tona baliğ olan muavin harp gemilerini ticaret gemisi şeklinde Boğazlar'dan Karadeniz'e geçirmek niyetinde olduğuna dair Türk Hükûmetinin tekrar nazarı dikkatini celbetmişti. Bu gemiler Mihver Devletlerinin silâhlı kuvvetlerinin ve harp malzemesinin Karadeniz'e nakline tahsis olunmuştu. Teşebbüsünde, Sovyet Hükûmeti «yukarıda mezkûr gemilerin Boğazlar'dan Karadeniz'e mürurına müsaade keyfiyetinin, bu gemiler Alman Hükûmeti emrine verilmiş bulunduğundan ve esasında muavin harp gemileri olduğundan, Boğazlar rejimi hakkında Montrö'de imzalanan Anlaşmanın sarih surette ihlâlini tazammun edeceğini» tebarüz ettirmiştir.

Haziran 1954 ayında Sovyet Hükûmeti Karadeniz'de askerî harekâta iştirak etmiş bulunan «Ems» tipi (8 tane) ve «Kriegstransport» tipi (5 tane) muhtelif tonajda Alman harp ve harp muavin gemisinin Mayıs ayı sonlarında ve Haziran ayı başlarında Karadeniz'den Ege denizine Boğazlar'dan geçmeleri hâdiselerini protesto etmiştir.

Yukarıdaki hâdiselerden Almanya ve müttefiklerine karşı yapılan son harp esnasında Boğazlar'a müteallik Anlaşmanın düşman devletlerin Boğazlar'ı Sovyetler Birliği ve diğer müttefik Devletler aleyhinde harp gayeleri için kullanmalarına mâni olmadığı anlaşılmaktadır ki böyle bir vaziyetten dolayı Türk Hükûmeti gayrı mesul bulunamaz.

Bu sebepledir ki Temmuz ve Ağustos 1945 aylarında Berlin'de yapılan üç Devlet —Büyük Britanya, Birleşik Amerika ve Sovyetler Birliği— Konferansında, Sovyet Hükûmeti Montrö Anlaşmasının tesis ettiği Boğazlar rejiminin bugünkü şartlara uymadığı ve yeni bir Boğazlar rejimi tesisi icap eylediği meselesinin münakaşasını teklif etmiştir.

Berlin'deki üç Devlet Konferansının aşağıdaki kararı aldığı malûmdur:

A) Üç Hükûmet Boğazlar'a müteallik olarak Montrö'de imzalanan Anlaşmanın, bugünkü şartlara tekabül etmemesi hasebiyle, tâdil edilmesi lâzım geldiğini kabul eylemiştir.

B) Üç Hükûmet, müteakip merhalede, bu meselenin üç Devletin her biriyle Türk Hükûmeti arasında doğrudan doğruya görüşmelere konu teşkil etmesini kararlaştırmıştır.

Bu hususta Britanya Hükûmeti tarafından 21 Kasım 1945 tarihinde Türk Hükûmetine verilen Notanın muhtevası da Sovyet Hükûmetince malûmdur.

Sovyet Hükûmeti de kendi namına, Boğazlar için aşağıdaki esaslara müstenid yeni bir rejim tesisini teklif etmektedir:

1. Boğazlar bütün memleketlerin ticaret gemilerinin geçişine daima açık olmalıdır.

2. Boğazlar Karadeniz Devletlerinin harp gemilerinin geçişine daima açık olmalıdır.

3. Karadeniz'de sahili bulunmayan Devletlere ait harp gemilerinin Boğazlar'dan geçmesi, hususî surette derpiş edilen haller müstesna, memnudur.

4. Karadeniz'e girmek ve Karadeniz'den çıkmak için tabii su yolu olan Boğazlar'a müteallik rejimin tesisi Türkiye'nin ve Karadeniz'e sahili bulunan diğer Devletlerin selâhiyeti dahilinde olmalıdır.

5. Boğazlar'da ticarî seyrüseferin serbestisini ve Boğazlar'ın güvenliğini temin hususunda en fazla alâkadar ve bunu icraya en kadir olmaları sıfatiyle Türkiye ve Sovyetler Birliği, işbu Boğazlar'ın Karadeniz'de sahili bulunan Devletler aleyhine diğer Devletler tarafından kullanılmasının önüne geçmek için bunların müdafaasını müşterek vasıtalariyle temin ederler.

Sovyet Hükûmeti bu Deklarasyondan Birleşik Amerika ve Büyük Britanya Hükûmetlerini haberdar eder.

BOĞAZLAR HAKKINDA BİRİNCİ TÜRK CEVABÎ NOTASI

(22 Ağustos 1946)

Cumhuriyet hükûmeti sovyet büyük elçiliğinin Boğazlar meselesi hakkında Dışişleri Bakanlığına tevdi ettiği 7 Ağustos 946 tarihli notayı en büyük ilgi ile incelemiştir. Bu nota, beynelmilel önemine ancak türk millî bakımından arzettiği hayatî menfaat üstün gelen bir mesele hakkındaki sovyet görüşünü izah ettiğinden cumhuriyet hükûmetince bir kat daha dikkatle tetkik olunmuştur.

Bu notanın mütalâasından anlaşıldığına göre, ikinci cihan harbi esnasında vuku bulan hâdiseler, sovyet hükûmetinin fikrince, Montreux sözleşmesinin tesis etmiş olduğu rejimin karadeniz devletlerinin güvenlik menfaatlerine uymadığını ve boğazların Karadeniz devletleri aleyhine kullanılmasına mâni olabilecek şartları temin etmediğini açıkça göstermiştir. Bu tezi teyiden nota, Boğazlardan her iki istikamette «Seefalke» ve «Tarvisio» gibi mihverin harp ve yardımcı gemileri ile asker nakline mahsus gemilerinin geçişlerini hatırlatmaktadır ki, Sovyet hükûmetinin kanaatınca bu vakıaların heyeti mecmuası Boğazların Sovyetler Birliğine ve diğer müttefik devletlere karşı düşman devletler tarafından kullanılabilmesi imkânına delil teşkil etmektedir. Türkiye hükûmetinin bu yolda vaki istifadeden gayrı mesul olduğunu beyan edemiyeceği hususu da notada ilâve olunmaktadır.

Nota, müteakiben, Potsdam'da Temmuz ve Ağustos 1945 aylarında Boğazlar hakkında cereyan eden ve neticesinde ilgili üç devlet tarafından :

a — Montreux sözleşmesinin bugünkü şartlara uymadığı için tadil edilmesi,

b — Bu meselenin üç devletin her biri ile Türkiye hükûmeti arasında doğrudan doğruya görüşmelere konu teşkil etmesi,

Kararına varılan İngiliz Amerikan Sovyet görüşmelerinin kısa bir hülâsasından sonra, yeni bir Boğazlar rejimi tesisi için Sovyet telkiflerini irae etmektedir.

Bu telkifler aşağıdaki şekilde ifade edilmiştir :

1 — Boğazlar bütün memleketlerin ticaret gemilerinin geçişine daima açık olmalıdır.

2 — Boğazlar Karadeniz devletlerinin harp gemilerinin geçişine daima açık olmalıdır.

3 — Karadeniz'de sahili bulunmıyan devletlere ait harp gemilerinin Boğazlardan geçmesi, hususî surette derpiş edilen haller müstesna, memnudur.

4 — Karadeniz'e girmek ve Karadeniz'den çıkmak için tabiî su yolu olan Boğazlara müteallik rejimin tesisi Türkiye'nin ve Karadeniz'e sahili bulunan diğer devletlerin selâhiyeti dahilinde olmalıdır.

5 — Boğazlarda ticarî seyrüseferin serbestisini ve Boğazların güvenliğini temin hususunda en fazla ilgili ve bunu icraya en ziyade kadir olmaları sıfatiyle, Türkiye ve Sovyetler Birliği, işbu Boğazların Karadeniz'de sahili bulunan devletler aleyhine diğer devletler tarafından kullanılmasının önüne geçmek için bunların müdafaasını müşterek vasıtalariyle temin ederler.

Sovyet teşebbüsünün şekil ve esası hakkında her hangi bir incelemeye girişmeden evvel Dışişleri Bakanlığı Montreux sözleşmesinin tesirsizliğini teyid ve bundan Türk hükûmeti aleyhine sözde bir mes'uliyet çıkarmak için anılan notada zikredilen, bazı mihver gemilerinin Boğazlardan geçişi keyfiyetleri üzerinde durmağı lüzumlu addetmektedir.

Harp filoları şartnamesinde mukayyed bulunmıyan ve Alman ticaret bandırasını taşıyan 37 tonilâtoluk «seefalke» motörü 6 Temmuz 1941 tarihinde Çanakkale Boğazının önüne gelerek Köstence'ye gitmek üzere Boğazlardan geçiş talebinde bulunmuştur. Motör silâhla mücehhez değildi ve içinde büyük bir can kurtaran simidi ile bir tahlisiye sandalından başka bir şey bulunmıyordu. Harp gayeleri yolunda kullanılacağını tahmin ettirebilecek hiç bir emareye desteres olunmamıştır. Montreux sözleşmesinin harp gemilerinin tarif, tonaj ve hususiyetlerine müteallik 2 numaralı lâhikasında zikrolunan vasıflardan hiç birini haiz bulunmadığı cihetle işbu motörün Boğazlardan geçmesine müsaade edilmiştir.

«Tarvisio» adlı İtalyan petrol gemisi meselesinde ise vakalar şu şekilde cereyan etmiştir :

«Tarvisio» Haziran 1941 de ticaret gemisi olarak Boğazlardan geçmiştir. Sözü edilen gemi, İtalya harp filosu muavin gemileri listesinde de kayıdlı bulunduğu cihetle, geçişinin hileli bir fiil teşkil ettiği hususunda Dışişleri Bakanlığının nazarı dikkati celbedilmişti. İtalya Büyük Elçiliğinden izahat istenilmesi üzerine mezkûr Büyük Elçilik «Tarvisio» nun muavin gemiler listesinden çıkarılmış bulunduğunu ve sırf ticarî maksatlarla seferler yaptığını katiyetle ifade etmiştir. Buna rağmen cumhuriyet hükûmeti, yetkili makamlara, bir daha geçmek teşebbüsünde bulunduğunda «Tarvisio» yu durdurmaları emrini vermiştir. Filhakika 9 Ağustos 1941 de «Tarvisio» ikinci defa olarak Çanakkale Boğazının önüne gelmiş fakat geçmesine müsaade olunmamıştır. İtalya Büyük Elçiliğinin ısrarına rağmen Cumhuriyet Hükûmeti, harp zamanında, muavin gemileri ticaret gemisine kalbetmek hakkını tanımamak hususundaki noktai nazarını değiştirmemiştir. «Tarvisio» telsiz cihazları mühürlü bir halde 25 gün Çanakkale limanında kaldıktan sonra 2 Eylül tarihinde Akdenize dönmüştür.

Sovyet Büyük Elçisi 25 Ağustos 1941 tarihinde vaki ziyareti esnasında, Dışişleri Bakanına, Cumhuriyet Hükûmetinin bu meseledeki kararı dolayısile Sovyet hükûmetinin minnettarlığını ifade ve Türk hükûmetinin muavin gemilerin ticaret gemisine kalbinin kabul edilemiyeceği hususundaki noktai nazarına hükûmetinin tamamen iştirak ettiğini teyid eylemiştir.

Sayın Büyük Elçilik, notasında, Almanya'nın Boğazlardan Karadenize doğru 140 bin tonilâto hacminde harp muavin gemilerini ticaret gemisi şeklinde geçirmek niyetinde bulunduğu hususunda Türk Hükûmetinin dikkat nazarım çekmeğe matuf 4 Kasım 1942 tarihli bir teşebbüsten de bahsetmektedir.

1942 senesinin Kasım ve Aralık aylarında hiçbir Alman ticaret gemisi söylenen istikamette Boğazlardan geçmemiştir. 1 Ocak 1943 ten 1 Ocak 1944 e kadar mecmu hacimleri 19.476 tonilâto olan ve ticarî mahiyetleri ilgili makamlarca şüphe götürmez bir şekilde müşahede edilen yalnız 10 adet Alman ticaret gemisi Karadeniz'e gitmek üzere Boğazlardan geçmiştir.

«Ems» ve «kriegstransport» tiplerindeki gemilerin Mayıs ve Haziran 1944 aylarında Boğazlardan geçişlerine gelince vakalar şu şekilde hülâsa edilebilir :

«Ems» tipindeki gemilerin hacmi 100 tonilâtodan aşağı idi, silâhsızdılar, ticarî emtia ambarları vardı ve geçişleri esnasında kereste, kömür ve ot yüklü bulunuyorlardı. Alman Büyük Elçiliği bu gemilerin özel seyriseferin şirketlerine ait olduğunu ve sırf ticarî gayelerle seyahat etmekte bulundu ğu teyid eylemişti.

«Kriegstransport» tipindeki gemiler de ticaret gemisi evsafını haiz idiler ve Alman muavin gemileri listesinde kayıdları yoktu. Bunların anlaşmanın 2. inci lâhikasındaki kategorilerin hiç birine idhallerine de imkân bulunmamakta idi.

Büyük Britanya Büyük Elçiliğinin, İngiltere Hükûmetinin gayet mevsuk istihbarlarına göre birkaçı Boğazlardan geçmiş bulunan mezkûr gemilerin donanma emrine tahsis edilmiş, veyahut da kıtaat nakliyatı için kullanılmakta olduğunu Dışişleri Bakanlığına haber vermesi üzerine, Türk Deniz makamları bu grupa dahil bulunup geçit isteyen Alman gemilerinden birini Boğazların medhalinde durdurmuşlardır. Ondan itibaren bu tipteki gemilere Boğazlardan geçiş müsaadesi reddedilmiştir.

Yukarıdaki izahattan anlaşılacağı veçhile, Montreux sözleşmesine atfedilen kusur, rejimin tamamen hukukî çehresini tanzini ve olayların icapları karşısında kıymetini isbat eden öz hükümlerinden ziyade sözleşmenin sırf teknik zeylini teşkil eden harp gemilerinin tarifini, evsafını ve tonajının hesaplanmasını isitihdaf etmektedir. Muhtelif şekilleriyle harp zaruretleri, taktik ve stratejik ihtiyaçlar, bazı muharipleri, savaş esnasında, evsaf ve tonaj noktai nazarından Montreux sözleşmesinin tarif ettiği harp gemileri tipinden tamamen uzaklaşan ve bu itibarla sözleşmenin 7 inci maddesi şumulüne giren zararsız ticaret gemileri evsafını hâiz yeni tip gemiler kabulüne sevketmiş olabilir. Montreux sözleşmesi hükümleriyle mukayyet olan Türkiye Cumhuriyeti ise, Boğazlara gelen gemilerin harp veya ticaret gemisi vasfını elinde mevcut ahdi kıstaslarla tayin etmiş ve ona göre geçiş müsaadesini ya reddetmiş yahut da vermiştir. Şu halde ona bu bakımdan tevcih edilecek hiç bir tariz olamaz. Diğer taraftan Boğazlardan transit geçen gemiler üzerinde Türk makamlarının murakabesi de, sözleşme mucibince bahis mevzuu gemilerin tâbi olabileceği yegâne kontrol nevinin gece ve gündüz ve mümkün olduğu sür'atle» yapılması lâzım gelen sıhhî kontrole inhisar etmesi dolayısiyle, bir kat daha güçleşmiş bulunuyordu.

Nezaret ve kontrolün fevkalâde güç şartları içinde, bir kaç nadir gemi sözleşmenin geçişe cevaz verdiği bir şekle bürünerek Boğazlardan hile ile geçebilmiş ise Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti daima hüsnü niyetle hareket ederek bu hususdaki taleplerden haberdar olur olmaz, hilenin tekerrürüne mâni olacak tedbirlerin alınmasına müsaraat eylemiştir.

Sovyet Hükûmeti, sırf özel menfaatlerine tamamen uygun düşen bir Boğazlar rejimi elde edebilmek hususundaki bütün delillerini, Montreux sözleşmesile kurulan rejimin Boğazların Karadeniz Devletlerine karşı hasmane gayelerle kullanılmasını önleyen şartları temin etmediği iddiasına istinat ettirmektedir.

Gerçekte, Sovyet Büyük Elçiliğinin teşebbüslerine mevzu teşkil eden hileli birkaç geçiş vak'asından başka, İkinci Dünya Harbi sırasında Sovyet Hükûmeti bir defa bile Karadeniz'de kendi emniyetini tehlikeye koyabilecek bir durum için Türkiye Cumhuriyeti Hükûmetine müracaatta bulunmamıştır. Türkiyenin dürüstlüğü hususunda esaslı bir derunî huzur hissinin mevcudiyetini gösteren bu hareket tarzı kolaylıkla anlaşılabilir, zira komşusunun asla inhiraf kaydetmeyen siyasî hareket tutumunu tâkip hususunda fevkalâde ilgili bir devlet sıfatile Sovyet Rusya, stratejik ve taktik hedefler için Boğazların serbestçe kullanılmasının arzettiği ölçülemiyecek derecede önemli faydalara rağmen, mihver devletlerinin asla, harp gemilerini geçirmek üzere Boğazları zorlamaya cesaret edemediklerini en evvel müşahede eden memleket olmuştur. Boğazların serbestçe kullanılması imkânının mihver devletlerince azımsanmasından ileri gelmediği pek tabiî aşikâr olan bu istinkâf keyfiyetini, Türkiye Cumhuriyeti, tarihin kendisine tevdi ettiği Boğazların bekçiliği vazifesinin ifasmda gösterdği iktidar ve — hatta bazan bizzat kendi menfatleri aleyhine taassuba kadar varan — mutlak dürüstlükten mülhem genel kanaatin en parlak delili olarak tebarüz ettirmeyi lüzumlu saymaktadır. Türkiye Hükûmetinin bu hususdaki dürüst durumu karşısında tarihin vereceği hükmû, hiç şüphesiz ki, ticaret vapurları şeklinde maskelenmiş bir iki mihver gemisinin Türk makamlarının iyi niyet ve istekleri haricinde hileli bir şekilde geçişleri değştirmeğe kâfi gelemez.

Şu halde, bugünkü şartlara uymadığı şeklinde Montreux sözleşmesine yapılan tenkidi, Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti, ancak, bu tariz sözleşmenin harp gemilerinin tarifine, vasıflarına ve tonajma taalluk eden teknik kısmı ile transit olarak geçen gemilerin kontrolüne ait hükûmlerini hedef tuttuğu nisbette kabule değer görmektedir. Türk Hükûmeti vakıalar karşısında eskiyen ve tecrübelerle kusurları meydana çıkan yukarıda mezkûr tarif ve hükümlerin bugünkü teknik mütalealara ve şartlara uygunlaştırılması gerektiğini teslim etmektedir. Ancak, münferit ve istisnaî kalmaları zarurî bulunan hâdiselerin muvazeneli bir vesika olan sözleşmeyi ortadan kaldırmaya sebep teşkil etmesini ve hassaten, bunlara istinâden kendisine sözde bir mes'uliyet tevcih olunmasını kabul edemez. Türk Hükûmeti, gayet mahdut olan ve esasen sür'atle tashih edilmiş bulunan, Boğazlardan hileli geçiş vak'alarının harp harekâtının umumî çerçevesi dahilinde Sovyetler Birliği'nin emniyetini haleldar edecek bir vüs'ati bulmuş olmasını tasavvur edemez. Türk Hükûmeti, Montreux rejiminin tatbikinde,

hüsnü niyetle ve milletlerarası mes'uliyetleri üstün ölçüde müdrik olarak Boğazların muhafızlığını yapmaktan asla fariğ olmadığını Dünya efkârı umumiyesi muvacehesinde teyid ve, icabında, bir tahkim mercii huzurunda isbat edebilecek durumda bulunduğuna kaildir.

Sovyetler Birliği Hükûmetinin, 7 Ağustos tarihli notasile teminini arzu ettiği amelî hedeflere gelince; Cumhuriyet Hükûmeti, maksudun, Montreux sözleşmesinin 29 uncu maddesinde derpiş olunan beş senede bir tâdil prosedürünün tatbik mevkiine konulması olduğunu tahmin etmektedir. İntihap edilen ihbar tarihi gibi teklif edilen tâdil gerekçesi de böyle bir tefsiri destekler gözükmektedir. Sovyetler Birliği Hükûmetinin maksadı hakikaten bu ise, ileri sürülen tâdil talebinin şayanı kabul olabilmesi için, 29 uncu maddede musarrah bazı şartların yerine getirilmesi gerekmektedir. Ezcümle sözleşmenin tadili bahis mevzuu maddeleri şu veya bu olduğuna göre, talebin âkitlerden bir veya ikisi tarafından desteklenmesi lâzımdır. Bu suretle desteklenen talebin, ayrıca, carî beş senelik devrenin inkizasından üç ay evvel bütün âkid taraflara tebliğ olunması iktiza eder. Sovyet Hükûmeti tarafından ifade olunan tadil arzusunu kaydetmiş bulunan ve, diğer taraftan, su yollarının kullanılması hakkında Amerikan umumî efkârının izhar ettiği temenninin tatminini arzu eden Cumhuriyet Hükûmeti, Montreux sözleşmesile muayyen her tâdil talebinin, sözleşmeyi imzalamış bulunan devletlerin ve Birleşik Amerika Devletlerinin muvafakatıyla bu devletlerden mürekkep olarak toplanacak olan uluslararası bir konferansta tatbik mevkiine konulmasına ve taleplerin hep birlikte incelenmesine kendi hesabma müşkilât göstermeği düşünmemektedir.

Ortaya atılan meselenin esasına gelince, Cumhuriyet Hükûmeti, Sovyet tadil tekliflerini teşkil eden beş prensipten bilgi edinmiştir. Cumhuriyet Hükûmeti, ilk üç noktada, Amerika Birleşik Devletleri Hükûmeti tarafından, Montreux sözleşmesinin bugünkü şartlara uygunlaştırılması hakkında 2 Kasım 1945 tarihinde yapılmış olan telkinlerin aşağı yukarı aynı ifadelerle tekrarlandığını müşahade etmektedir. Amerikan telkinlerine zamanında verdiği cevapta, Türk Hükûmeti, ezcümle şunları bildirmişti:

«Ticaret gemilerinin ve harp gemilerinin Boğazlardan geçiş serbestisi prensipinin, Türkiyenin eğemenlik ve güvenlik haklariyle en iyi tarzda telifi, bizzat Montreux sözleşmesinin bünyesinde derpiş edilmiş bulunan, vaziilimza devletler arasında aktedilecek beynelmilel bir konferansa terettüp eder.

«Türkiye Hükûmeti, Potsdam'da temsil edilmiş olan üç devletin Boğazlar meselesi hakkındaki tam noktai nazarlarını öğrenince, meseleyi esaslı bir tetkike tabi tutmaktan fariğ olmıyacak ve bunun neticesinde, tezini, yukarıda zikri geçen, devletlere bildirmeğe müsaraat edecektir .

«Bununla beraber Türk Hükûmetinin Amerikan telkinlerini müsait surette karşılamakta olduğu ve, bu telkinlerin bazı şartlar ve ihtirazî kayıdlar altında, müzakereye esas teşkil etmeğe lâyik bulunduğu şimdiden söylenebilir.

«Amerika Birleşik Devletlerinin mutasavver konferansa iştirakine gelince, Türk Hükûmeti bunu sade hararetli bir temenninin tahakkuku olarak değil, aynı zamanda, mutlak bir milletlerarası zaruret olarak da mütalâa eder.»

Aynı cevap, bu gün Sovyet notasındaki ilk üç telkif hakkında da muteberdir.

Sözü geçen notanın 4'üncü ve 5'inci noktalarındaki, üzerinde daha derin düşünülmesi gereken teklifler için vaziyet aynı değildir. Hassaten 4'üncü nokta hakkında Sovyet Notası., diğer bütün ilgili devletlerin hariç bırakılması suretiyle, yalnız Türkiye ile Karadeniz'de sahili bulunan devletlerin tanzimine iştirak edecekleri, yeni esaslara istinaden derpiş edilmiş, yeni bir Boğazlar rejimini ileri sürer görünmektedir. Böyle bir telâkki, evvelemirde, en aşağı 1956'ya kadar sürmesi lâzımgelen Montreux sözleşmesinin müddetini ve, umumî ahenk ve çerçevesi, Montreux rejiminden ayrılan bir rejimin tesisini esas itibariyle reddeden tadil prosedürünün, tadili ancak bazı hükümlere inhisar ettiren vasfını kale almaz gibi gözükmektedir. Bundan başka, Müzakerelere ve muaddel metnin imzasına iştirake eşit hakları bulunan, ve bu müzakerelere iştirak etmek arzularını en açık bir tarzda ifade etmiş olan, sözleşmeyi imzalamış, diğer devletlerin menfaatlerinden tegafül eder görünmektedir.

Sovyet notasında ileri sürülen 5'inci prensipe gelince, Cumhuriyet Hükûmeti bu teklife, Akdeniz'den gelecek her hangi bir tecavüze karşı Boğazların emniyetini müşterek bir Türk — Sovyet müdafaası tesisi suretiyle tanzimden başka bir mâna verilemiyeceğini müşahade etmektedir.

İşbu Sovyet telkifi, millî bakımdan Türkiye'nin hiç bir suretle feragat edemiyeceği ve takyidini kabul eyliyemiyeceği eğemenlik haklarına ve güvenliğine aykırıdır. Aynı teklif uluslararası bakımdan da çok ciddi itirazlar davet etmektedir. Bu teklifin kabulü, Türkiye'nin Boğazlar'da oynadığı müvazene ve irtibat unsuru rolünün sona ermesi ve Kaadeniz devletlerinin sözde güvenliğinin, Türkiye'nin güvenliğinin imhası üzerine kurulması demek olacaktır. Türkiye Hükûmeti, 7 Ağustos tarihli notada ileri sürülen yeni güvenlik sisteminin karşılayacağı Sovyet endişeleinin künhüne varamamaktadır. Cumhuriyet Hükûmeti, memleketi, nereden gelirse gelsin, her tecavüze karşı, var kuvvetiyle müdafaa vazifesinin kendisine ait olduğu kanaatmdadır. Tarih, Türkiye'nin dahil olup Türk Milletinin memlekete karşı vazifesini yapmadığı hiç bir harp misali kaydetmemiştir. Bina enaleyh, memleketin güvenliğini dışardan gelebilecek her hangi bir tehdide karşı sağlamak üzere bütün gerelki tedbirleri almak Türkiye'ye aittir. Şayet Türkiye, Boğazlar üzerinde haiz olduğu eğemenlik haklarını kendi vasıtalariyle korumak iktidarında olmasaydı, tarihin kaydettiği en büyük harpte, cümlesi tecavüze uğrayan veya askerî işgal altına giren komşularının akibetinden kurtulamazdı. Diğer taraftan, bütün dünya milletlerinin, bir barış ve emniyet devresi kurmak için hisselerine düşeni yapmak hususunda biribirileriyle yarıştıkları şu sırada, muvaffakiyetle tecrübe edilmiş bulunan bir müdafaa şeklinin daha fazla takviyesini istemek, hem birleşmiş milletler andlaşmasının mevcudiyetini ve amaclarını inkâr etmek, hem de idealleri gelecek nesilleri harp musibetinden korumak olan işbu milletlere karşı

Türkiye Hükûmetinin sebebini anlayamadığı, bir itimatsızlık göstermek olacaktır. Sovyetler Birliği için Karadeniz'de en sağlam emniyet garantisi, Boğazlar'da bağımsız bir memleketin vakarı ve eğemenlik haklarile telifi imkânsız, imtiyazlı bir stratejik mevki aramasında değil, fakat, kendi hesabına, dostane ve itimada müstenit münasebetlerin ihyası uğrunda bütün güçü ile çalışmağa azmetmiş olan, lâkin bu hususlaki gayretleri kuey komşusundan gelecek aynı iyi niyetle desteklenmeğe muhtaç bulunan, kuvvetli bir Türkiye ile aralarında böyle bir mesud devrenin kurulmasındadır. Bundan başka, Türkiye'nin kendisi tarafından verilen bu kuvvetli teminat haricinde dahi, Türk Hükûmeti, San Fransisko andlaşmasının Sovyetler Birliği gibi müşterek imzalayıcısı sıfatiyle, harp hakkındaki yeni telâkki tarzına göre, her devletin güvenliğinin, Sovyetler Birliğinin de Türkiye misillü üyelerinden olduğu Birleşmiş Milletlerin teşkilâtı emrine verdikleri milletlerarası kuvvetlerin garantisi altında bulunduğunu düşünmekte kendisini haklı görmektedir. Şu halde, Sovyet Rusya'nın Karadeniz'deki mevkilerinin Boğazlar'dan geçerek Akdeniz'den gelecek bir tecavüz neticesinde taarruza uğramasından endişe etmesi gibi tamamen gayrı muhtemel bir halde bile, Türk Hükûmeti, kendisinin kuvvetle bağlı bulunduğu Birleşmiş Milletler teşkilâtının müessirliğine Sovyet Rusya'nın da güvenmesi gerekeceği fikrindedir.

İşbu notanın birer sureti Montreux sözleşmesinin mumzilerine ve keza, Montreux sözleşmesinin tadili için toplanacak milletlerarası konferansa iştirakinden Türkiye'nin bahtiyar olacağı Amerika Birleşik Devletleri Hükûmetine gönderilmiştir.

BOĞAZLAR HAKKINDA İKİNCİ SOVYET NOTASI

(24 Eylül 1946)

Boğazlar hakkında ikinci sovyet notası

Sovyet Hükûmetinin Karadeniz Boğazları rejimi hakkındaki 7 Ağustos tarihli notasına cevap teşkil eden Türk Hükûmetinin 22 Ağustos tarihli notasını Sovyet Hükûmeti dikkatle incelemiştir.

7 Ağustos tarihli notasında Sovyet Hükûmeti, son harp esnasında, Sovyetler Birliği ile ve Sovyetler Birliğinin müttefikleri ile harp halinde bulunan Devletler tarafından Boğazların defaatla kullanılması hadiselerine işaret eylemişti. Bu notada yalnız 1941 — 1942 ve 1944 seneleri zarfında Sovyet Hükûmetinin Türk Hükûmeti nezdinde hususi teşebbüs ve protestolarına mesnet teşkil etmiş bulunan vakalar mevzubahs idi ve, Almanya ve İtalya'nın harp gemilerini ve harp muavin gemilerini Karadeniz'e ve aksi istikamette geçirmek için Boğazlardan istifade ettikleri bütün vakaları muhtevi değildi. 1942 ve 1943 de Alman seri çıkarma layterlerinin mükerrer defalar Boğazlardan geçmelerini ve buna benzer vakaları zikretmek kâfidir.

Türk Hükûmeti bu hususta izahlarda bulunmuştur. Mamafih bu izahat, 7 Ağustos tarihli Sovyet notasında belirtilen muayyen vakalar hakkmdaki beyanatı yalanlamış değildir. Türk notasında, Türkiye'nin Büyük Britanya Hükûmetinin talebi üzerine, Alman donanması hizmetine ve Alman kıtalarının nakline tahsis edilmiş bulunan Alman gemilerinin Boğazlardan geçmelerine mâni olmak için tedbirler aldığı hususuna atıf yapılmakla beraber bu gemilerden bazılarının Büyük Britanyanın mevzuubahis protestosundan evvel Boğazlardan geçmelerine müsaade olunduğunun teslim edilmesi, Boğazlar hakkındaki sözleşmenin geçen harp esnasında düşman devletlerin Boğazları müttefik Devletler aleyhinde harp gayeleri için kullanmalarına mâni olmadığı hususundaki Sovyet beyanatının doğruluğunu teyid etmektedir.

Bu münasebetle Sovyet Hükûmeti, Türkiye'nin sözleşmenin 24'üncü maddesi mucibince mükellef bulunmasına rağmen, Türk Hükûmetinin harp esnasında, muharip Devletlere Boğazlarda gemilerin seyrüseferini gösteren raporlar tevdiini durdurduğu keyfiyetini kaydetmeği de lüzumlu telâkki eder.

22 Ağustos tarihli notada, Türk Hükûmeti, kendi kanaatınca, Boğazlarda kontrolü güçleştiren bazı hallere işaret etmektedir. Bu cümleden olarak

harp filoları yıllığında, harp esnasında Boğazlardan ahdî hükûmlere aykırı olarak geçen harp gemileri ile harp muavin gemilerinin isimlerinin bulunmadığı tebarüz ettiriliyor. Halbuki, Türk Hükûmeti, hassatan harp devresi esnasında, harp gemilerinin ve evleviyetle muavin gemilerin tam listesini câmi bulunan resmî yıllıkların mevcut olmadığını her halde bilmez değildir. Türk Hükûmetinin notası, Sözleşme mucibince, Boğazlardan geçen gemilerin yegâne kontrol şeklinin sıhhiye kontrolü olduğuna da işaret etmektedir. Fakat diğer taraftan Türk makamlarının, 25 Şubat 1941, 6 Mayıs 1941 ve 27 Haziran 1942 tarihli denizci ilânlariyle, transit geçen gemilere Boğazlarda mecburî tevakkuf ve Türk kılavuz gemilerine müracaat lüzumunu vazetmiş oldukları malûmdur. Gümrük makamları da transit geçen gemileri mürakabe etmekte idi. Eğer işbu kontrol tedbirleri dahi gayri kâfi idi ise, harp esnasmda Türk Hükûmetinin Boğazlardan geçecek gemilerin kontrolü tedbirlerinin takviyesi gerektiği meselesini tek bir defa ortaya atmamış olduğunu müşahade etmek mecburiyeti de vardır.

Türk Hükûmetinin notasında, ikinci cihan harbi esnasında Sovyet Hükûmetinin Cumhuriyet Hükûmetine Sovyet Birliğinin Karadeniz mıntakasındaki güvenliğine karşı bir tehdidin mevcudiyeti hakkında her hangi bir müracaatta bulunmadığı bildirilmektedir. Anılan nota, bundan, Türkiyenin harp esnasında Boğazların muhafızı vazifesini ifa eylemiş olduğu ve Mihver Devletlerinin, Türkiye'nin durumu dolayısiyle Boğazlarda müesses rejimi ihlâli göze almadıkları neticesini çıkarmaktadır. Sovyet Hükûmeti bu noktai nazarı doğru bulmamaktadır ve Sovyetler Birliğinin harp esnasında düşman gemilerinin Boğazlardan geçişi dolayısiyle Türkiye nezdinde yapmış olduğu mükerrer teşebbüslerin bunun aksini isbat ettiğine Türk Hükûmetinin dikkatini celbeder. Yukarıda anılan tehdidlerin vüsatine gelince, Sovyet Yüksek Komutasının, harp esnasında düşman harp gemilerinin ve muavin harp gemilerinin Boğazlardan serbestçe geçişi hâdiselerini gözönünde bulundurarak, Karadeniz havalisinin müdafaası için mühim mikdarda askeri kuvvetleri harp sahnesinin başlıca bölgelerinden çekmek mecburiyetinde kaldığını hatırlamak kâfidir.

Bütün bunlar Montreux Sözleşmesiyle tesbit edilen Boğazlar rejiminin, Karadeniz Devletlerinin güvenlik icaplarına uymadığını ve Boğazların Karadeniz Devletleri aleyhine kullanılmasına mâni olabilecek şartları temin etmediğini teyid eylemektedir. Sovyet Hükûmetinin fikrince, Türk Hükûmetinin verdiği izahat bu neticeyi yalanlamamıştır. Bu izahat, Türk hükûmetinin harp esnasmda Boğazlar rejiminin ihlâl edilmesi dolayısiyle üzerine düşen mesuliyetten ibra edilmesi için de kâfi değildir.

7 Ağustos tarihli notada, Sovyet Hükûmeti, Boğazlarda yeni rejimin tesisine temel teşkil etmek üzere telkif ettiği beş prensip hakkında fikirlerini bildirmiştir. 22 Ağustos tarihli Türk notasından anlaşıldığına göre, Türk Hükûmetinin bu Sovyet telkiflerinin aşağıdaki ilk üç noktasının müzakere mevzuu olarak alılnmasına hiç bir itirazı yoktur :

1 — Boğazlar bütün memleketlerin ticaret gemilerinin geçişine daima açık olmalıdır.

2 — Boğazlar Karadeniz Devletlerinin harp gemilerinin geçişine daima açık olmalıdır.

3 — Karadeniz'de sahili bulunmıyan Devletlere ait harp gemilerinin Boğazlardan geçmesi, hususî surette derpiş edilen haller müstesna, memnudur. Sovyet Hükûmeti, Türk Hükûmetinin ileride bazı ihtirazî kayıdlar yapmağı derpiş eylediğini bildirmiş olmasına rağmen, mezkûr hükûmetin yukarıda anılan üç prensipi esas olarak kabule hazır bulunmasından dolayı memnuniyetini beyan eyler.

Türk Hükûmeti, 7 Ağustos tarihli Sovyet notasının 4 ve 5'inci noktalarında, mündemiç Sovyet telkifleri hakkındaki özel görüşünü bildirmiştir.

4'üncü noktada Sovyet Hükûmeti, Boğazlar rejiminin kurulmasının Türkiye ile diğer Karadeniz Devletlerinin selâhiyeti dahilinde bulunduğunun tanınmasını telkif eylemiştir. Mademki Türkiye Hükûmeti bu telkife karşı nev'ama itimatsızlık göstermektedir. Sovyet Hükûmeti bu mesele üzerinde daha ziyade durmağı lüzumlu addetmektedir.

Bununla ilgili olarak Sovyet Hükûmeti her şeyden evvel kapalı deniz olmak itibariyle Karadeniz'in hususî vaziyeti üzerine Türk Hükûmetinin dikkatini celbetmek ister. Bu vaziyet Karadeniz Boğazlarının ancak mahdut adette Devletlerin, yani bir kaç Karadeniz Devletinin sahillerine müncer olan bir su yolu teşkil eylediğini ifade eder. Binaenaleyh Karadeniz Boğazları rejiminin tesbiti işinde Sovyetler Birliğinin ve diğer Karadeniz Devletlerinin en ziyade ilgili olmaları gayet tabiidir ve bu itibarla bu Devletlerin vaziyeti diğer Devletlerin vaziyetiyle mukayese edilemez. Bir kapalı deniz olan Karadeniz'e müntehi bulunan bu Boğazların rolü meselâ Cebelüttarık veya Süveyş kanalı gibi adetleri mahdut Devletlere geçit vermeyip, bilindiği gibi cihanşumul mahiyette olan dünya su yollarınınkinden farklıdır. Filhakika bu kabil beynelmilel su yolları hakkında en fazla alâkalı Devletlerin iştirakiyle milletlerarası bir kontrol tesisi lâzımdır ki bu da esasen bugüne kadar henüz tahakkuk etmiş değildir. Kapalı bir deniz olan Karadeniz'e götüren Karadeniz Boğazlarına gelince, her şeyden evvel Türkiye'nin, Sovyetler Birliğinin ve diğer Karadeniz Devletlerinin hususî durumlarına ve güvenliklerine tekabül edecek bir Boğazlar rejiminin tesisi doğru görülmektedir.

Esasen bu hususiaki kifaytesizliği aşikâr olan Montreux Konferansı bile Boğazlar rejiminde Karadeniz Devletlerine rüçhanlı bir vaziyet temin eylemiş bulunmaktadır. Diğer taraftan Türk Hükûmeti, 7 Ağustos tarihli Sovyet tekliflerinin, Montreux Sözleşmesinden daha katî bir şekilde Karadeniz Devletlerinin Boğazlardaki hususî vaziyetini tanımakta olan iki üç noktasını esas olarak kabul eylemiştir. Bu telkiflerde bir taraftan Boğazların bütün memleketlerin ticaret gemilerinin geçişine açık bulundurulacakları ve diğer taraftan yalnız Karadeniz Devletlerinin harp gemilerinin Boğazlardan geçebilecelkeri, halbuki Karadeniz'de sahili olmıyan Devletlerin harp gemilerinin hususî surette derpiş edilen ahval müstesna Boğazlardan geçmesine müsaade olunmıyacağı zikredilmiştir. Bilindiği gibi, diğer Devletere nazaran Karadeniz Devletlerinin Boğazlardaki vaziyetini belirten bu pren-

sipler merî Montreux Sözleşmesinde gereği gibi ifadesini bulmamış ise de bütün dünyada tamamen tanınmıştır. Bu münasebetle Sovyet Hükûmeti, Karadeniz Devletlerinin Boğazlardaki hususî vaziyetlerinin ayrıca 16 Mart 1921 tarihli Sovyet — Türk Muahedesi ile de tanınmış olduğunu hatırlatmağı lüzumlu telâkki eder.

Bu Muahedenin 5'inci maddesinde şöyle denilmektedir :

«Boğazların açık bulundurulmasını ve bütün milletler arasında ticarî münasebetler için Boğazlardan serbest geçişi temin zımnında iki Âkid Taraf, Karadeniz ile Boğazların beynelmilel statüsünün katî olarak ihzarını, konferansın alacağı kararlar Türkiyenin tam hükümranlığına ve Başkenti İstanbula halel iras etmemesi şartiyle, sahildar memleketler Murahhaslarından mürekkep özel bir Konferansa tevdi hususunda mutabıktırlar.»

Böylece 1921 tarihli Türk — Sovyet Muahedesi, Karadeniz ile Boğazların milletlerarası statüsünün tanzimi vazifesinin yalnız sahildar memleketler mümessillerinden müteşekkil bir konferansa tevdii lüzumuna istinat etmektedir. Türkiye ile Güney Kafkas Sovyet Cumhuriyetleri arasında 13 Ekim 1921 de akdolunan Muahede ile Türkiye ve Ukranya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti arasında 21 Ocak 1922 de akdolunan Muahede'de de buna benzer bir madde vardır. Boğazlar rejiminin Karadenizde sahili bulunan memleketler tarafından tesisi prensipini muhtevi maddenin yukarıda anılan Muahedelere derci, bu prensipe mezkûr memleketlerin, Türkiye de dahil olduğu halde, ne büyük ehemmiyet atfettiklerini göstermektedir.

Bütün bunlar Sovyet Hükûmetinin 7 Ağustos tarihli notasının 4'üncü noktasında izah olunan teklifin Türkiye'nin imzalamış bulunduğu yukarıda zikri geçen Muahedelere tamamiyle uyduğunu göstermektedir. Karadeniz ve Boğazların milletlerarası statüsünün tesisi için bu Muahedelerle derpiş edilen usulün tatbik sahasına vazının tâliki haklı gösterilemez.

Diğer taraftan geçen harbin tecrübesi, gerek Türkiye, gerek Sovyetler Birliği tarafından bu Muahedelerde kabul edilmiş bulunan Boğazlar rejiminin tesisi prensipinin filhakika Karadeniz Devletlerinin haklı menfaatlerine tekabül etmekte olduğunu ve genel barışın istikrarı ve milletlerin güvenliği ile ilgili diğer memleketlerin menfaatleri ile de teâruz etmediğini isbat eylemiştir.

Türk Hükûmeti, Türkiye ile Sovyetler Birliğinin Boğazlarda ticarî seyrüsefer serbestliğinin ve güvenliğin sağlanması ile en fazla alâkadar ve buna en kadir Devletler olmak sıfatiyle, Boğazların, diğer Devletler tarafından Karadeniz Devletleri aleyhinde hasmane maksatlarla kullanılmasını önlemek üzere, müşterek vasıtalarla müdafaasını temin eylemelerini derpiş eden 7 Ağustos tarihli Sovyet notasının 5'inci noktasına keza itiraz etmektedir.

Türk Hükûmeti, mezkûr Sovyet telkifinin Türkiyenin eğemenlik haklariyle gayri kabili telif olduğunu ve güvenliğini ortadan kaldıracağını beyan etmektedir. Türk Hükûmeti Sovyet Hükûmetinin bu konuda müşahhas bazı mülâhazalarını dinlemeden evvel, hatta Sovyetler Birliğinin bu hususiaki telkiflerini müşterek bir tetkike tabi tutmağa matuf bir teşebbüste bile

bulunmadan bu neticeye varmıştır. Bir taraftan Sovyetler Birliğinin ve diğer Karadeniz Devletlerinin güvenlik menfaatlerine ayrılmaz bir şekilde bağlı bulunan bu önemli meseleyi Sovyetler Birliği ile müştereken incelemek hususunda her türlü imkânı toptan reddetmekle, diğer taraftan da hiç bir esasa dayanmayan ve üstelik Sovyetler Birliğinin vekar ve haysiyeti ile de gayrı kabili telif bulunan bu nevi şüpheler izharını mümkün görmek suretiyle, Türk hükûmeti, Sovyetler Birliği ile yeniden itimada müstenit dostane münasebetler kurulması temennisine dair olan kendi beyannatiyle tam tezat halinde bulunmaktadır.

Sovyet Hükûmeti, Türk notasında ifade edilen görüş tarzına rağmen, ancak Türkiye ile Sovyetler Birliğinin bir araya getirilecek vasıtalarının Boğazlarda ticarî seyrüseferin serbestisini olduğu kadar, Boğazlarda güvenliği de temin edeceği mütalâasındadır. Aynı zamanda Sovyet Hükûmeti, yukarıda anılan Sovyet telkifinin tatbikinin, Türk eğemenliğini asla haleldar etmiyeceği ve Türkiye ile Sovyetler Birliğinin müşterek tedbirleri bu Boğazların muhafazasını Türkiyenin yalnız başına alacağı tedbirlerden çok daha geniş bir ölçüde sağlayacağından, Türkiyenin güvenlik menfaatlerine daha iyi tekabül eyliyeceği kanaatindedir.

Türkiye'nin Boğazların müdafaasını Sovyetler Birliği ile müştereken sağlamağı reddetmesi Karadeniz Devletlerini bu mıntakada lüzumlu olan güvenliği temin imkânından mahrum etmektedir.

Son harp esnasında Mihver memleketleri Sovyetler Birliğine karşı harp hareketlerinde Karadenizden faydalandılar. Bu hususa işbu Devletlerin Karadenize bazı harp gemileri ile yardımcı harp gemileri geçirebilmek imkânına malik bulunmaları yardım etmiştir. Buna benzeyen diğer bir hadise olarak «Göben» ve «Breslau» isimli Alman kruvazörlerinin 1914 de ansızın Boğazlardan Karadenize geçerek Rus donanmasına ve Karadeniz limanlarına taarruz etmeleri de pek iyi hatırlardadır. Boğazların Türkiye ile Sovyetler Birliği tarafından müştereken müdafaası hakkındaki teklifte bütün bunlar gözönünde tutulmuştur ki bundan maksat hem Türkiye'nin, hem diğer Karadeniz Devletlerinin menfaatine uygun olarak Boğazların, yalnız Türkiye tarafından tam mânasiyle sağlanamayacak olan, müdafaasını temin etmektir. Diğer taraftan, eğer Türkiye Sovyet telkifini reddettikten sonra Karadeniz'de sahili bulunmıyan bazı Devletlerle müştereken Boğazlarda askerî tedbirler almağa kalkacak olursa bunun Karadeniz Devletlerinin güvenlik menfaatleriyle tezat teşkil edeceği aşikârdır. Karadeniz'de uzunluğu 2100 kilometreye varan Sovyet sahillerinin memleketin en mühim mıntakalarına isal ettiğini ve bu sebeple bu sahillerin güvenliğinin, Sovyetler Birliğinin Boğâzlarm müdafaasına verdiği önemin hayatî menfaatlerinden neşet ettiğini unutmak haksızlık olur. Bütün bunlar, Sovyet hükûmetinin ne için Boğazların müdafaasının Türkiye ve Sovyetler Birliğinin müşterek kuvvetleriyle sağlanmasına ve bununla bütün Karadeniz Devletlerinin güvenliğinin gaye ittihaz edilmesine lüzum gösterdiğini izah eder.

Türkiye hükûmetinin Birleşmiş Milletler Teşkilâtına yaptığı atfa gelince, Sovyet Hükûmeti 7 Ağustos tarihli notadaki telkifinin bu teşkilâtın

prensiplerine ve gayelerine tamamiyle uygun olduğunu beyan etmeği lüzumlu görmektedir. Bu teklif sade milletlerarası ticaretin genel menfaatlerini sağlamakla kalmayıp aynı zamanda Karadeniz Devletlerinin güvenliğinin idamesi için lâzım gelen şartların ihdasına ve böylece genel barışın takviyesine yardım etmektedir.

Sovyet Hükûmeti, Montreux Sözleşmesinin tadili usulüne mütedair olarak Türk Hükûmeti tarafından serdedilen mülâhazaların, Montreux'de aktedilen Boğazlar Sözleşmesinin, yeni şartlara uymaması dolayısiyle, tadili gerektiği yolunda Berlin'de üç Devlet konferansında verilen kararları nazarı itibara almamış bulunduğunu kaydetmeği lüzumlu saymaktadır. Boğazlar rejimi hakkındaki konferansa gelince, Sovyet Hükûmeti bu konferansın toplanmasından evvel, aynı kararda derpiş edilmiş bulunduğu veçhile, Hükûmetler arasında doğrudan doğruya mükâlemeler yoliyle bu meselenin mümkün olduğu kadar geniş şekilde görüşülmesi gerektiği mütalâasındadır.

24 Eylül 1946

BOĞAZLAR HAKKINDA İKİNCİ TÜRK CEVABÎ NOTASI

(18 Ekim 1946)

Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti, Montreux Sözleşmesinin tadili meselesi hakkında, geçen 22 Ağustos tarihli Türk Notasına cevap teşkil eden, Sovyet Hükûmetinin 24 Eylül 1946 tarihli Notasından bilgi edinmiştir; işbu belgenin inceden inceye tetkiki neticesinde vasıl olduğu görüş ve mülâhazaları aşağıda arza müsaraat eyler.

Sovyet Notası, birinci kısmında, Boğazların gûya Mihver memleketlerine ait gemiler tarafından kullanılması konusunu yeniden ele almakta ve 22 Ağustos tarihli Türk Notasında bu hususta ileri sürülen redde karşılık olarak, Sovyet iddiasının doğruluğunu bir defa daha teyid için, 1942 — 43 yıllarında alman süratli çıkarma layterlerinin geçişi olaylarını anmaktadır.

22 Ağustos tarihli cevabî Notasında, Türk Hükûmeti, Sovyet Hükûmetine, Türkiye'nin, son derece çetin olan bütün İkinci Cihan Harbi esnasında Montreux Sözleşmesi gereğince üzerine almış bulunduğu ödevi ne kadar dürüst bir şekilde yerine getirmiş olduğu hakkında en geniş izahları vermişti. Sovyet şikâyetlerini mucip olan birkaç hileli geçiş vakasının, haddi zatında, Sözleşmenin tariflere, vasıflara ve tonajların hesabına müteallik ikinci lâhikasındaki eksikliklerden ileri geldiğini; bu sebepten dolayı anılan Ekin bugünkü şartlara ve mûtâlalara uydurulması lüzumunu gösterdiğini; buna rağmen Sovyet Hükûmeti, Montreux Sözleşmesinin tatbikatı hakkında şikâyetler ileri sürebileceğine kani bulunuyorsa, Türk Hükûmetinin, kendisine tevdi olunan Sözleşmenin tatbik mükemmelliğini sağlamak için, ne kadar iyi niyet ve doğrulukla gayret sarfeylemiş olduğunu, icabında bir hakem heyeti önünde isbata âmade bulunduğunu, açık bir şekilde tebarüz ettirmişti. Bu bakımdan, vakıaların takdir ve tefsiri hususunda iki tarafca alınan kesin durumlar sebebiyle, Cumhuriyet Hükûmeti diplomasi alanında tartışmayı tükenmiş saymakta fayda olacağını düşünmekte ve Sovyet Hükûmeti dilerse hakeme gitmeğe hazır bulunmaktadır. Hele, Boğazlardan geçişleri, Sözleşme hükümlerinin ihlâli diye gösterilen Alman layterlerine gelince, bunların Tuna'da Alman kontrolü altındaki tezgâhlarda inşa edilmiş olduklarına dikkat nazarını çekmek kâfidir; bu sebeple Karadeniz'de bulunmuş olmaları Cumhuriyet Hükûmetinin iradesi ile ilgili degildir. Diger taraftan bahis mevzuu gemiler Boğazlardan geçebilmişlerse bu da yardımcı veya harp gemilerine has vasıflardan hiç birini taşımadıklarından ileri gelmiştir.

Aynı fikirler cümlesinden olarak, Sovyet Notası, Montreux Sözleşmesinin 24'üncü maddesi hükümleri gereğince Boğazlarda gemilerin seyrüseferini gösteren raporlar vermek mecburiyetinde bulunan Türk Hükûmetinin, harp esnasında, muharip Devletlere bu raporların tevdiiini kestiğine ile işaret eylemektedir.

Bu hususta ilk önce şunu tebarüz ettirmek lâzımdır ki, bahis mevzuu raporların 24'üncü madde hükümlerine göre, muharip Devletlere değil, Montreux Sözleşmesini imzalayan Devletlere ve Milletler Cemiyeti Umumî Kâtipliğine verilmesi gerekmektedir. Bunların tevdi edilmemesi keyfiyetine gelince, Türk Hükûmetinin, bir taraftan, muhasım harp gemilerinin geçiş yasağı prensipini gözönünde bulundurarak ve diğer taraftan da, hiçbir tarafsız Devletin, muhâsamaların devamı müddetince, Boğazlara harp gemisi göndermeyi düşünmiyeceğini derpiş ederek, mumzi Devletlere ve Milletler Cemiyeti Umumî Kâtipliğine verilecek yıllık rapor muhtevasında, bu itibarla, en önemli bilgilerin eksik olacağı mütalâasında bulunmuş olduğuna işaret etmek kâfidir. Rapora konulacak olan ticarî seyrüsafere müteallik statistikler hususunda ise, Türk Hükûmeti, muhâsamalar dolayısile son derece azalmış olan bu seyrüsefere ait bilgiler yayınlandığı takdirde, bunun müttefik memleketlerin harp gayretleri üzerinde, mukabilinde herhangi bir fayda sağlanmaksızın, ancak menfî bir tesiri olacağını düşünmüştür. Bu yüzden Türk Hükûmeti, raporu muntazaman hazırlamakla beraber, bunun tevdilmesini durdurmaya karar vermiştir. Üstelik, 1941 yılı raporu için Şubat 1942 tarihinde, 1942 raporu için de Şubat 1941 tarihinde keyfiyeti Milletler Cemiyeti Umumî Kâtipliği ile Montreux Sözleşmesini imzalayan Devletlerin bilgisine arzetmiştir. Muhasamalar 1945'de sona erdiği için, 1941 — 1944 senelerine müteallik yıllık raporlar 29 Ocak 1946 tarihinde ilgili Devletlere tevdi ve tevzi edilmiştir Burada, Montreux Sözleşmesini imzalayan Devletlerden hiçbirinin Türk Hükûmetinin bu hareket tarzı hakkında asla itirazda bulunmamış olduğunu kaydetmek de faydalıdır. Türkiye Hükûmetini bu yolu tutmaya sevkeden özel mahiyette diğer bir mülâhaza da, bahis mevzuu yıllar zarfında, Sovyetler Birliği de dahil olduğu halde, Karadeniz'de sahili bulunan Devletlerin, her yılın 1 Ocak ve 1 Temmuz tarihlerinde Karadeniz'deki filolarının mecmu tonajını Türk Hükûmetine bildirmeleri gerektiği hususunda Montreux Sözleşmesinin 18'inci maddesinin b) fıkrasile konulan hükme uymak istememeleri keyfiyetidir. Halbuki bu mecburiyet dolayısile bildirilmesi gereken rakamlar, Türk Hükûmeti tarafından hazırlanacak yıllık rapordaki bilgilerin esasını teşkil edecekti. Moskova'nın harp devresi esnasındaki bu ihtirazı tamamen anlaşılabilir; bundan dolayı Sovyet Hükûmetinden şikâyetci olmak Türkiye'nin asla harfından geçmemiştir. Türkiye Hükûmeti de, karşılık olarak, aynı devre zarfında yıllık raporların gönderilmesinin, yukarıda gösterilen sebepler dolayısile durdurulması keyfiyetinin, bundan böyle Sovyetler Birliği tarafından Karadeniz'deki güvenliğine zarar getirdiği şeklinde telâkki edilmiyecelini ummaktadır.

Bundan sonra Sovyet Notası, 22 Ağustos tarihli Türk Notasında, Boğazların kontrolunu güçleştiren sebepler olarak gösterilen diğer bazı de-

lillerin bir esasa müstenid olup olmadığının tartışmasına geçmekte ve bilhassa, harp devresinde zarurî olarak eksik bulunan harp filoları resmî yıllıklarının isbat edici mahiyetini reddetmektedir. Diğer taraftan, transit geçen gemilerin tâbi tutulabileceği yegâne kontrol şeklinin, Sözleşmeye göre, sadece sıhhi kontrole inhisar ettiği keyfiyetine dayanan Türk deliline karşılık olarak Sovyet Notası, Türk Hükûmetince Boğazlarda konulan mecburî durak ve kılavuzlara müracaat usulleriyle, transit geçen gemilerin Türk Gümrük Makamları tarafından murakabasını hatırlatmaktadır. Nihayet, Nota, bütün bu kontrol tedbirlerinin heyeti mecmuası yetersiz sayılmış olsa bile, Türk Hükûmetinin, harp esnasmda, Âkid Devletlere bu tedbirlerin kuvvetlendirilmesi için hiçbir müracaatta bulunmadığını ilâve eylemektedir.

Transit geçen gemilerin harp veya ticaret gemisi olarak ayırd edilmesi hususunda asıl zorluğun Sözleşmenin II numaralı lâhikasmdaki noksanlardan ileri geldiğini kuvvetle ifade etmiş bulunan Türk Hükûmeti, bunu, yeniden tebarüz ettirir. 22 Ağustos tarihli Türk Notasmda mevcut diğer bütün delillerin tek gayesi bu iptidaî ve açık hakikatı teyidden ve Türk Makamlarının, bu hususta az çok yetkili olabilecek her kaynağa başvurarak, Boğazlardan geçit isteyen gemilerin hakikî mahiyetini tesbit için ne derece şuurlu ve tedbirli bir dürüstlükle gayret sarfettiklerini vaka ve misallerle göstermekten başka bir şey degildir. Resmî yıllığa müracaat, işte bu zaviyeden mütalâa edilmelidir. Mecburî durak ve kılavuzlara müracaat keyfiyetine gelince, bu tedbirlerin transit geçen gemilerin Boğazların giriş noktalarında bulunan ağlara düşmekten korunmalarından başka bir maksadı bulunmadığı aşikârdır. Bunlar, ahdî hükümler karşısmda, herhangi bir kontrol gayesi taşıyamazdı; o halde, bahis mevzuu mesele ile de hiçbir rabıtaları yoktur. Keza, Gümrük Makamlarının transit geçen gemileri murakabe ettikleri iddiası da hiçbir esasa dayanmamaktadır. Zira, Montreux Sözleşmesi hükümleri gereğince, anılan murakabe hiçbir zaman bir gümrük muayenesi mahiyetini iktisap edemeyip, kaçakçılık teşebbüslerini önlemeye mâtuf bir ihtiyatî tedbire inhisar eylemekte idi. Nihayet, transit geçen gemilerin kontrolü tedbirlerinin kuvvetlendirilmesini âkid taraflardan istemediği hususunda Türkiye'ye yapılan târiz de kabule şayan değildir, çünkü, bu bilhassa mümzi Devletlerin iki düşman zümreye ayrılmış bulunduğu bir harp esnasmda, ne Montreux Sözleşmesinin tâdili için derpiş edilmiş bulunan usulü, ne de, bugün yetersiz diye ortaya atılan kontrol meselesinin, harp esnasında bu formaliteye müteallik hükümlerin iyileştirilmesi ihtiyacını duymuş olabilecek âkit Devletlerin hiçbir isteğine mevzu teşkil eylemediği keyfiyetini hesaba katmamaktadır.

Daha evvel verilmiş bulunan izahlara katılan yukarıdaki delilli açıklama, Cumhuriyet Hükûmetinin Boğazlardaki tarihî görevinin ifası hususunda göstermiş olduğu dürüstlük ve uyanıklığı teyid etmektedir; o dürüstlük ve uyanıklık sayesindedir ki, Sovyetler Birliği, bütün harp süresince, Karadeniz'de, Akdeniz'den gelebilecek her türlü Mihver taarruzundan masun kalabilmiştir. Objektif olan herkesin memnunlukla teslim eylediği bu hakikat, münferit vakalar ve zahirî delillerle örtülemez. Bu hakikat, ay-

nı zamanda, Sovyet Notasına göre, Mihver Devletlerine ait harp gemilerinin Boğazlardan sözde serbest geçişi dolayısiyle vuku bulmuş olan kıtaat hareketlerine mülteallik Sovyet iddiasını da ortadan kaldırmak için kâfidir. Filhakika, Nota, Mihverin Boğazlardan serbestçe faydalanmasının Sovyet Hükûmetini, önemli miktarda askerî kuvvetlerini harp sahnesinin başlıca bölgelerinden çekerek Karadeniz havalisinin savunmasına tahsis ettiğini beyan eylemektedir. Türk Hükûmetinin kanaatınca, vuku bulan kıtaat hareketlerinin hakikî sebebi böyle gözükmemektedir. Harp olaylarının ışığında ve sırf askerî plân üzerinde geriye bakarak hüküm vermek icab ederse, Karadeniz havalisine kıtaat tahsisi, aşağıdaki sebepler dolayısiyle, Türkiye'nin Boğazlardaki tavır ve hareketi ile hiçbir irtibat arzetmemektedir :

1 — Karadeniz'deki Sovyet sahillerinin güvelniğine karşı hakikî tehdid, bu deniz kıyılarının büyük bir kısmının Alman orduları tarafından işgal edilmesinden, Rumen ve Bulgar filolarına Almanların el koymuş olmalarından ve Karadeniz limanlarına demiryolu ile veya Tuna üzerinden gönderilmiş bulunan Alman ve İtalyan gemilerinin mevcudiyetinden ileri gelmekte idi.

2 — Karadeniz havalisine kıtaat tahsisi, muhâsamalar başlar başlamaz ve hele 1942 yılı ilkbaharlarından itibaren, bu deniz kıyıları boyunca yapılan Alman taarruzuna karşı koymak mecburiyeti ile izah edilir. Bu taarruz, muhtemel inkişafları bakımından Türkiye'nin duyduğu endişenin ve Karadeniz kıyılarında bizzat almak zorunda kaldığı savunma tedbirlerinin de sebep ve menşeini teşkil etmiştir.

Gerek bu Notanın, gerek, bunun tamamlamakta olduğu 22 Ağustos tarihli Notanın mutalâası, Karadeniz Devletlerini makûl ve muvafık bir tarzda tatmin etmek için Montreux Sözleşmesinde hakikaten tadili gereken hususun ne olduğunu tayine yeter. Evvelâ, bugünkü şartlar ve teknik veriler hesaba katılarak, 2 numaralı Lâhika tâdil edilmelidir. Sonra, Montreux Sözleşmesindeki Milletler Cemiyetinin rolüne ve müdahalesine dair olan hükümler, yerlerini, dünya barışım koruma görevinde, Birleşmiş Milletler Teşkilâtının koyduğu usule bırakılmalıdır. Nihayet, Japonya âkit Devletler listesinden çıkarılmalı ve tadilli metinde Amerika Birleşik Devletleri mumzi olarak bulunmalıdır. Cumhuriyet Hükûmeti Montreux Sözleşmesinin muhtemel bir tadilini işte bu çerçeve içinde tasavvur etmektedir. Cumhuriyet Hükûmeti, kendisine yapılan davetlere icabetle, Boğazlardan geçişe miltedair hükümlerin tâdili ile ödevli bir konferansta kendini temisl ettirmeğe muvafakatını verdi ise, onun bu hareketinde, sadece, Türkiye'nin eğemenlik haklarını ve güvenlik icaplarım genel menfaat ile telif edebilecek her teşebbüs karşısında takdire değer bir milletlerarası işbirliği zihniyetinin tezahüründen başka bir şey görmemek gerekir. Bu sebeple ve yukarıda anılan iki Notadaki izahlara ve muhakemeye dayanarak Cumhuriyet Hükûmeti, Montreux Sözleşmesini akteden Devletlerin ve Amerika Birleşik Devletlerinin muvafakati ile, Sözleşmede tasrih edilmiş bulunan tadil isteklerinin bu Devletleri toplayan bir Konferansta tatbik mevkiine konmasına herhangi bir güçlük çıkarmamak hususundaki kararını tekrarlar. Fakat, bu tadili, İkinci Cihan Harbi sırasında Boğazlar rejiminin sözde ihlâli yü-

zünden kendisine yükletilmek istenilen mevhum bir mesuliyete dayanarak haklı göstermeye çalışan esassız şikâyetleri kabul edemez.

Türk Hükûmeti, Sovyet Notasının 4'üncü noktası hakkında verilen tamamlayıcı izahları da en büyük bir ilgi ile incelemiştir. Bu Hükûmet, ehemmiyeti dikkat gözünden kaçmaması lâzımgelen bu noktanın tam bir surette anlaşılabilmesi için gösterilen dikkat ve nezaketten dolayı Sovyet Hükûmetine teşekkür eder.

Bu izahlardan anlaşıldığına göre, Sovyet Hükûmetinin fikrince, Boğazlar rejiminin kurulması, aşağıdaki sebepler dolayısile münhasıran Türkiye ve Karadeniz'de kıyısı bulunan diğer devletlerin yetkisi dahilinde olmalıdır:

1 — Kapalı bir deniz olmak itibarile Karadeniz'in özel bir durumu vardır. Bu sebepten Boğazlar, ancak Karadeniz'de mahdud sayıda bulunan Devletlerin kıyılarına götüren bir deniz yolu teşkil etmekte ve bu yüzden Cebelüttarık ve Süveyş Kanalı gibi evrensel mahiyetteki deniz yollarından farklı bulunmaktadır. Şu halde Boğazlar rejiminin kurulmasında saihldar Devletlerin en fazla ilgili bulunmaları tabiidir.

2 — Montreux Konferansı esasen sahildar Devletler lehine bir rüçhan rejimi kurmuştur. Üstelik, Sovyet telkiflerinin ilk üç noktasını tartışma esası olarak kabul etmek suretile de, Türkiye, Karadeniz Devletleri için «çok kesin bir rüçhan rejimi» tanımış bulunmaktadır.

3 — 16 Mart 1921 tarihli Türk — Sovyet Sözleşmesinin, Karadeniz ve Boğazlar rejimi milletlerarası statüsünün serbest seyrüsefer esası dairesinde hazırlanmasını, Karadeniz'de kıyıları bulunan memleketler temsilcilerinden müteşekkil bir Konferansa tevdi etmek hususunda iki âkit tarafın mutabakatını tesbit eden 5'inci maddesile dahi Türk Hükümeti Karadeniz'in özel durumunu tanımıştır. Bu madde hükmüne dayanan Sovyet Notası, bu şekilde derpiş edilmiş bulunan ve diğer memleketlerin menfaatleriyle asla teâruz etmeksizin, Karadeniz'de sahili olan memleketlerin haklı menfaatlerini karşılayan tesviye usulünün, daha fazla vakit geçirmeden, tatbik mevkiine konulması gerektiğini beyan etmektedir.

Cumhuriyet Hükûmeti yukarıda hülâsa edilen noktaların gerektirdiği cevapları aşağıda açıklamağa müsaraat eyler :

1 — Sovyet Hükûmetinin fikrince, kapalı bir deniz olmak itibarile, Karadenizin, ilgisini sade onun saihldarı bulunan Devletlere inhisar ettiren özel bir durumu vardır.

Bu tartışmaya. Karadenizi açık deniz saymak hususunda esasen birleşmiş görünen doktrinin otoritesini karıştırmaksızın, Türkiye Hükûmeti, Boğazlar hakkında, Rusya'nın da katılmasiyle, bugüne kadar yapılmış olan milletlerarası mahiyetteki bütün tesviye tarzlarının, sahildar olan ve olmayan Devletlerin geçiş serbestliğine az veya çok sıkı takyidler konulmasını, ancak, genel menfaat gayesile, diğer ilgili Devletlerle uygunluk halinde, Türkiye'nin kendi rızasiyle muvafakat ettiği istisnalar şeklinde kabul etmiş olduğuna sadece işaretle iktifa eyler. Kapamanın istisnaî mahiyetidir

ki bu aynı kaideyi Avrupa âmme hukukunun genel bir prensipi haline getirmek için, 19'uncu yüzyılın ortalarına doğru, Çar Hükûmeti tarafından yapılmış olan gayretleri izah eder. Yukarıda açıklanan görüşü desteklemek üzere, yalnız en yeni sözleşmelerden örnek göstermiş olmak için, milletlerarası Andlaşmaların koyduğu ve Babı-Âli'nin sulh halinde bulunduğu müddetçe yabancı Devletlere Boğazlara girmeği daima yasak etmiş olan eski Osmanlı İmparatorluğu kaidesinden ayrılarak, aynı zamanda Karadeniz'de de seyrüsefer serbestliğini tazammun eylemek suretiyle, Boğazlardan serbest geçiş prensipini kabul etmiş bulunan Lausanne ve Montreux Sözleşmelerine müracaat etmek kâfidir. Yukarıda anılan Sözleşmelerin, serbestlik prensipinde Karadeniz'de kıyısı bulunan Devletler lehine yaptığı istisnalar, bugün yürürlükte bulunan rejimin bazı hükümlerinin değiştirilmesi için yapılması düşünülen görüşmelerden sahildar olmıyan Devletlerin dışarda bırakılmasını değil, fırat tâdili, meselenin makul bir surette halledilmesinde menfaatli bulunan bütün Devletlerin mutabakat ve muvafakatına istinad ettirmeği gerektirdiğini ispat eylemektedir. Bu genel yetki çerçevesinden ayrılmak, bir Devletin, ancak Âkit Tarafların muvafakatiyle bir Sözleşmenin taahhütlerinden ayrılabileceği veya onun bazı hükümlerini değiştirebileceği hakkındaki Devletler Umumî Hukukunun esas prensipinin inkârından başka bir mâna ifade edemez. Bu sebepten, münakaşa edilen nokta Türk Boğazlarından geçiş rejimine müteallik olduğundan ve Montreux Sözleşmesi de mumzî Devletlere bu vesika hükümlerini ancak Âkit Devletleri toplayan bir milletlerarası konferansta ve Sözleşme metninin derpiş ettiği usule uyarak değiştirebilmek mecburiyetini yüklediğinden, Sovyet görüşünü Devletler Hukukunun prensiplerile uzlaştırmak güçtür. Hiç şüphesiz Türkiye, Boğazlarda serbest seyrüseferin, Karadeniz'de kıyısı bulunan memleketler için gösterdiği hayatî menfaatı en başta takdir ve teslim eden Devlettir. Esasen bu sebepledir ki, bir tâdil konferansında kendisini temsil ettirmeği müşkülâtsız kabul etmiş bulunmaktadır. Fakat Türkiye aynı meselenin âdilâne bir surette tesviyesi hususunda diğer Devletlerin ilgilerini de tanımamazlık edemez. Türkiye kendisinin bir Karadeniz Devleti olduğunu pek iyi bilmektedir. Ancak o, bir Akdeniz memleketi olduğunu da unutamaz. Çok nazik bir coğrafî durum dolayısile, Boğazların dar alanının ayırdığı iki dünya arasında irtibatı sağlamakla görevlenmiş olan Türkiye, bu durumun, etrafını çeviren iki denize karşı kendisine yüklediği ödevleri müdrik bulunmaktadır. Bu sebeplerden ötürü Türk Hükûmeti, Karadeniz ve Boğazlar meselesini yalnız bu denizde kıyısı bulunan Devletleri ilgilendiren bir mesele sayamaz.

2 — Türk Hükûmeti, Montreux Sözleşmesinin, Boğazlara mütedair Lausanne Sözleşmesinden daha ileri giderek, Karadeniz'de kıyısı bulunan Devletler lehine sarih bir rüçhan sistemi koymuş olduğu hususunda Sovyet Hükûmeti ile mutabıktır. Amerika Birleşik Devletleri Hükûmeti tarafından ileri sürülen ve sonradan Sovyet Hükûmetince de ele alınan üç prensipi Montreux Sözleşmesinin tadili için derpiş edilen milletlerarası Konferansta tartışma esası olarak kabul etmekle, Türkiye, Büyük Britanya ve Amerika Hükûmetleri, bir uzlaşma zihniyeti ile davranarak Sovyet isteklerini daha geniş şekilde tatmin imkânını nazarı itibara almağa muvafakat etmişlerdir. Bu duruma

göre, Türk Hükûmetince, Sovyet Notasında ileri sürülen delil, daha ziyade, Sovyet isteklerinin Boğazlar rejiminin tâdili hususunda başlıca ilgili Hükûmetler tarafından tam bir iyi niyetle karşılandığını belirtmeğe yaramaktadır; fakat bu delil, aynı Devletlerin ve Montreux Sözleşmesinin diğer mumzilerinin, tâdil usul ve muamelesinin, yalnız lehlerinde yapılması düşünülen tavizlerden büyük bir kazanç elde edecek olan Karadeniz Devletlerinin değil, aynı zamanda derpiş edilmekte olan önemli toplantılar esnasında sözünü duyurmaya ve menfaatlerini korumaya yetkili bütün Devletlerin de meşru menfaatları dahilinde açılıp muvaffakiyetle sona ermesini görmek hususundaki hak ve ilgilerini ortadan kaldıramaz.

3 — Sırf hukuk bakımından mütalâa edilince, 16 Mart 1921 tarihinde Moskova'da imzalanan Türk - Sovyet Andlaşmasının 5'inci maddesi bir taahhüt ifade eder. Gerçekte ise, iki Âkit Taraf bunu başka türlü uygulamış ve bu hususiaki iradeleiini temamile zıd bir şekilde, ilk önce çok genişlemiş milletlerarası bir çerçeve dahilinde Boğazlar rejimi hakkında Lausanne'da girişilmiş olan müzakerelere fiilen katılmak suretiyle, ifade eylemişlerdir. Gerçi, bu hususiaki görüşmeler sırasında Boğazların kapalı kalması prensipini hararet ve belâğatla müdafaa etmiş olan Sovyet Başdelegesi Mösyö Çiçerin «bu deniz kıyılarının güvenliğini müessir bir şekilde koruyacak karşılıklı şartların tesbiti için bir konferans toplanmasını Karadeniz Devletlerine teklif» niyetinde olduğunu bildirmekten geri kalmamıştır. Bununla beraber bu proje Konferansta hazır bulunan delegasyonların hemen hepsinin itirazları ile karşılaşmıştır. Bu konuda yapılan demeçlerden, Sovyet görüşünün diğer sahildar Devletlerin görüşlerini hesaba katmaz gibi göründüğü anlaşılmaktadır. Hakikaten bu Devletlerin temsilcileri Sovyetler Birliğine kendi adlarına söz söylemek hakkını tanımamış, ve dünya barışının idamesi ve Karadeniz kıyılarındaki topraklarının güvenliği hususundaki fikirlerinin Sovyet Hükûmetinin fikirlerinden esaslı şekilde farklı olduğunu ilâve etmişlerdir. Diğer taraftan, aynı demeçler Sovyet teklifinin iki deniz arasındaki geçidin milletlerarası bir yol sayılması gerektiği hakkındaki Devletler Hukuku prensipini nazarı itibare almadığını; teklif Konferans tarafından kabul edildiği takdirde, Sovyetler Birliğine Karadeniz'de istisnai ve haksız olarak rüçhanlı bir mevki bağışlamış bulunacağını; ve Boğazların harp gemilerine açık bulundurulmasının en kuvvetli deniz Devleti lehine olacağı yolundaki Sovyet delilinin, Karadeniz'in kapanmasının diğer sahildar Devletleri en fazla kara kuvvetlerine malik olacak deniz Devletinin, başka bir tâbir ile, bizzat Sovyetler Birliğinin arzusuna tâbi kılacağı yolundaki mukabil delil karşısında bütün kuvvet ve değerini kaybettiğini meydana çıkarmıştır.

Boğazlar rejiminin tanzimi kadrosu hususunda Türkiye ve Rusya'nın hareket hatlarındaki aynı değişiklik, ikinci olarak, büyük maharetle Hükûmetinin görüşünü müdafaa edip haklı çıkartan seçkin Sovyet Delegesi Mösyö Maksim Litvinof'un da iştirak ettiği uzun ve yorucu tartışmaların mahsulü olan Montreux konferansına her iki memleketin yetkili temsilcilerinin katılmalarında görünmektedir. Mösyö Litvinof, konferansın son genel oturumunda elde edilen mükemmel sonuçlardan dolayı memnunluğunu boş yere izhar etmiş değildir. Konferansın kapanış oturumunda

alarak dinleyicilere şu heyecanlı hitapta bulunması da keza boş yere amıştır: «Büyük Devletlerin emperyalist savaşlarına katılan ve yeni topfutuhatının gerçekleşmesi için Karadeniz'i bir üs olarak kullanmağa şan eski emperyalist Rusyanın yerine, bugün, Karadeniz'in en büyük nını işgal eden, ilk kararlarının biri emperyalist emellerden tamale vaz geçmek olan ve o zamandan beri değişmez ve sistemli bir şekilde ış politikası günden, yalnız kendi güvenliği değil, fakat yakın ve uzak ün komşularının güvenliği hakkında da kıskanç davranan yeni bir Sovyet yalist Devleti vardır ..... Konferansa iştirak eden herkes buradan mem- ı ayrılacak ve memnun olmıyan kimse kalmayacaktır.»

Doğruluğu nisbetinde realist olan, adına konuşulan Hükûmet için şeref sil eden ve dinlemek fırsatına naîl olanların kulaklarında halâ çınlayan sözler -ki Cumhuriyet Hükûmeti bunları hatırlatmakla zevk duymakta- fazla olarak, Montreux toplantısına önayak olan Türkiye Cumhuəti Hükûmeti ile Sovyet Hükûmetinin, 1936 da, artık Boğazlar meəsinin halli için yalnız Karadeniz Devletlerine münhasır bir Konferansın lanmasını 1921 de derpiş eyledikleri sıradaki durumda bulunmadıklarını at etmek meziyetini de haizdir. Hiç şüphesiz, Devletler arasında bir anmaya esas teşkil eden hükümler, eski taahhütlerin yerine geçecek olan ılü dairesinde imzalanıp tasdik edilen yeni hükümleri havi daha sonraki Sözleşmenin akdi gününden itibaren yürürlükten kalkar. Boğazlar rejiıin tanziminde yetki çerçevesi de hassaten bu mahiyettedir. Yukarıdaki hlar ve demeç parçaları, Moskova Andlaşmasının 5'inci maddesine dayana- : Sovyet Notasının ortaya çıkardığı tartışma konusunun bugün ancak taî bir mahiyeti olduğunu açıkça göstermekte ve her halde yukarıda anılan suslar, Sovyet Hükûmetinin ileri sürdüğü tarihî delilin, kendisinin müaa eylediği teze artık temel teşkil eder mahiyette görünmediğini ispat nektedir.

Aynı izahlar ve demeç parçaları, yalnız Karadeniz'de kıyısı olan Devlettarafmdan bir Boğazlar rejimi kurulması amacını güden Sovyet formüıün, 24 Eylül tarihli Notada açıklanan kanaatın tersine olarak, Boğazlarmenfaatleri bahis mevzuu olup kıyıları bulunmıyan Devletlerden hiç bii tatmin eder görünmediğni de keza tesbit eylemektedir.

Yine aynı düşünceler ve aynı sonuçlar, tıpkı yukarıda anılan 5'inci maddarzında kaleme alınan ve Türkiye ile Güney Kafkasya Cumhuriyetleri arası da 13 Ekim 1921 tarihinde mün'akid Andlaşma ile keza Türkiye ve Ukray- Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti arasında 21 Ocak 1922 tarihinde mün'akid ıdlaşmada mevcut bir madde hükmüne dayanan Sovyet iddiasını red için muteberdir.

22 Ağustos tarihli Notasında, Türkiye Hükûmeti, Boğazlar rejiminin, ontreux Sözleşmesinin çerçevesi ve derpiş ettiği usul dışında yapılacak **liline** karşı koyan ahdî sebepleri beyan ve izaha çalışmıştı. 5'inci nokta **kkında** Sovyet Notasmda verilmek nezaketi gösterilen tamamlayıcı izahr karşısında, Türkiye Hükûmeti de anılan Notadaki yeni tefsirlere mütedair ndi görüş tarzını açıklamayı vazife bilmiştir. Cumhuriyet Hükûmeti, bu otadaki izahların, aynı konu üzerinde verilip bundan evvelki Notada mev-

cut olan izahlara ilâvesi suretiyle mütalâa edilmesini Sovyet Hükûmetinden rica eder.

Boğazlarda bir Türk - Sovyet müşterek savunma sistemini iltizam eden Sovyet Notasının 5'inci noktasına gelince, Sovyet Hükûmeti, Türkiye Hükûmetinin, bu teklifin Türk egemenlik hakları ve güvenliği ile telifi kabil olmadığı düşüncesinde bulunduğunu ve ilk önce Sovyet Hükûmetinin bu hususta müsbet mülâhazalarını öğrenmeden bu sonuca vardığını müşahede eylemektedir. Böylece, esassız ve Sovyetler Birliğinin vakariyle telifi gayrı kabil şüpheler göstermek suretiyle Türkiye Hükûmetinin, Sovyetler Birliği ile yeniden karşılıklı itimada dayanan dostane münasebetler kurmak yolundaki kendi sözleriyle tam tezad halinde bulunduğu Notada ilâve olunmaktadır. Sovyet Hükûmeti, yaptığı teklifin uygulanmasının yalnız Türkiye'nin egemenliğine en ufak bir zarar vermemekle kalmayıp hatta güvenliğinin pek mahsûs derecede artması suretiyle gerçekleşebileceği mütalâasında bulunmaktadır.

Türkiye Hükûmeti, ilk önce, Sovyet Hükûmetinin müsbet telkinlerini öğrenmeğe lüzum görmeden egemenlik hakları ve güvenliği ile telifi kabil olmadığı mütalâasında bulunduğu 5'inci noktanın görüşülmesine muvafakat etmediği hakkmdaki düşünceye iştirak edememektedir. Burada her şeyden evvel, Türkiye Hükûmetinin, kendileriyle münasebette bulunduğu yabancı Devletlerin teşebbüslerini ilgi ve hayırhaklıkla karşılanmaktan asla geri kalmadığını söylemek lâzımdır. Bu münasebetle, Türkiye Hükûmeti, ilk defa 1939 yılında Saraçoğlu - Molotov görüşmeleri sırasında ortaya atılan Boğazların Türkiye ve Sovyet Hükûmetleri tarafından müşterek savunması meselesinin sonradan Moskova'da Türk temsilcisi ile bir görüşmede keza Sovyetler Birliği Hükûmetince daha ağır bir şekilde ele alınmış olduğunu bilhassa hatırlatmak ister. Bu konu, pek halı olarak, bir memleketin bağımsız olduğunun ve bağımsız kalacağının delili olarak riâyet görmesi gereken haklara dokunur mahiyette sayıldığı içindir ki Türkiye'nin muhalefetiyle karşılaşmıştır. Heyeti umumiyesiyle Boğazlar meselesi keza, son zamanlarda Ankara ve Moskova arasında yapılan etraflı muhabere ile Türkiye ve Sovyetler Birliğinin karşılıklı durumlarının esaslı bir incelenmesine konu olmakta devam eylemiştir. Bu itibarla, Türkiye'yi 5'inci noktayı aydınlatmak için Sovyetler Birliği ile dostça konuşmalar yapmaktan kaçınmak töhmeti altında bulundurmak haksızdır. Boğazlardan geçiş serbestliği prensipi, herkesce kabul edilmiş kaidelere göre, güvenliğini ve ülkesinin savunmasını sağlamak hususunda sahildar Devletin haiz bulunduğu hakla sınırlanmış olup hiç bir veçhile bu Devletin varlığım koruma hak ve ödevini eksiltemez. Her hangi bir saldırıya karşı kendini koruma hakkı, şerefini bilen bağımsız bir Devlet için hiç şüphesiz ki egemenliğinin en esaslı vasfıdır. Türkiye tarafmdan Boğazların müşterek savunmasının kabulü, egemenliğinin yabancı bir devletle paylaşılmasından başka bir mâna ifade edemez. 22 Ağustos tarihli Notasında, Cumhuriyet Hükûmeti, Sovyet Hükûmetine, Türk Topraklarını, her hangi bir saldırıya karşı, şimdiye kadar olduğu gibi, savunmak hususundaki kesin azmine dair, gereken bütün teminatı vermiş ve Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında samimî ve güven verici münasebetlerin kurulması isteğini açıklamıştır; aynı teminatı, yeniden teyid eylemekle bahtiyar-

lır. Cumhuriyet Hükûmeti, Karadeniz'deki Sovyet kıyılarının 2100 kilometeyi bulan bir uzunlukta olduğunu gözden kaçırmamakta, fakat aynı denizleki Türk kıyılarının hemen hemen o kadar uzun olduğunu da unutmanaktadır. Şayet Boğazların Karadeniz'de kıyısı olmıyan Devletlere kapalı utulması prensipi -ki bu haddi zatında Sovyetler Birliğinin güvenliği için ok değerli bir teminat teşkil etmektedir- Sovyet endişelerini gidermeğe yetniyorsa, bu Devlet için Karadeniz'e karşı bir saldırış vukuu halinde yapıacak şey, işi, saldırıları önleme yolunda bugüne kadar insanlığın bulduğu n mükemmel hal çaresine, yani, millî kuvvetler ile Birleşmiş Milletler Teşcilâtının, nereden gelirse gelsin bütün saldırıları önlenmekle ödevli, kuvveterinin müşterek savunmasına bırakmaktır.

Bu mülâhazalar bir tarafa bırakılsa dahi, Türkiye Hükûmeti, Sovyetler Birliğinin savunma hakkının, Türkiye'de, bu memleketin egemenlik hakları ıiçe sayılarak, kullanılabilmesini anlıyamamaktadır. Türk Hükûmeti, burala, Mösyö Çiçerin'in, Lausanne Konferansında nasıl şiddetli bir lisanla Boğazardan geçiş kontrolünün Türkiye'nin elinden alınması tasavvuruna itiraz etiğini ve nasıl haklı olarak «Türkiye'nin egemenlik ve bağımsızlığının açık ir ihlâli» diye tavsif ettiği bu fikre muhalefetini bildirdiğini hatırlatmaktan endisini alamamaktadır. Türkiye Hükûmeti, bugün Sovyetler Birliğinin endisi için benimseyerek ileri sürdüğü aynı kontrol talebinin Türkiye tarafından reddedilişini, Sovyetler Birliğinin kendi vakariyle telifi gayrı kabil saymasını idrak ve tasavvur edememektedir; halbuki, Cumhuriyet Hükûmeinin kanaatınca, bahis mevzuu olan husus, bilakis, Türkiye'nin, bağımsız bir Devlet sıfatiyle şeref, haysiyet ve hatta mevcudiyetidir.

Sovyet Notası, tezini desteklemek için, 1914 yılında Goeben ve Breslau ılman kruvazörlerinin Boğazlardan geçişini hatırlatmaktadır. Osmanlı Hükûmeti tarafından satın alınan bu iki gemiye yapılan atıf, ne bahse konu mesee ile, ne de Montreux Sözleşmesinin tatbikatiyle bir münâsebet arzetmemekte, daha ziyade, karasularına sığınan muharip gemilerin tarafsızlarca satın alınıp alınamayacağı keyfiyeti ile ilgili bir Devletler Hukuku mevzuu olarak görünmektedir.

Keza, Karadeniz'e kıyısı olmıyan birkaç Devletle birlikte güya Boğazlarda askerî tedbirler alındığına mütedair olarak Sovyet Notasında yapılan imâ da Türkiye'de anlaşılamamıştır, çünki bu telmihin taalluk ettiği olaylar her türlü esastan âridir ve bu sebeple imâ tartışma dışında kalmaktadır.

22 Ağustos tarihli Notasında, Türkiye Hükûmeti, Sovyetler Birliğinin Karadeniz'deki güvenliğinin en sağlam teminatının, Boğazlarda, bağımsız bir Devletin vakar ve egemenliğiyle telifi gayrı kabil bir imtiyazlı stratejik vaziyet aranmasında değil, karşılıklı münasebetlerde bir salâh eserî husulüne yardım etmeyi hararetle isteyen, fakat muvazi sahadaki gayret noksanından dolayı bu uğurdaki çalışması maalesef sekteye uğrayan kuvvetli bir Türkiye ile güven verici münasebetlerin yeniden kurulmasında bulunduğunu belirttikten sonra, Türkiye tarafından verilen bu birinci derecede önemli teminattan başka, ayrıca, Sovyetler Birliğinin Boğazlarda tamamiyle ihtimal dışı bir tehlike zuhuru halinde, kendisinin ve Türkiye'nin üyesi bulundukları

Birleşmiş Milletler Teşkilâtının müessirliğine de güvenmesi gerektiğini ilâve eylemekte idi.

Sovyet Hükûmeti, Notasında, bu atfı hatırlattıktan sonra, 5 No.lu teklifin anılan teşkilâtın prensip ve amaçlarına temamiyle uygun olduğunu beyan eylemektedir. Türk Hükûmeti, Sovyetler Birliğini, tabii olarak, pek ziyade ilgilendiren bir meselede Birleşmiş Milletler Teşkilâtının önemini belirtirken, bilhassa Andlaşmanın yeni Milletlerarası Teşkilâtının, bundan böyle emrine verilmiş olan milletlerarası kuvvetlerin teminatı altında bulunan her Devletin güvenliğinden sorumlu bulunduğu hükmünü koyan prensip ve amaçlara mütedair 1'inci maddesine işaret eylemek istemiştir. Türkiye Hükûmeti, keza, Birleşmiş Milletler Andlaşmasının, «Teşkilât üyelerinin, milletlerarası münasebetlerinde gerek her hangi bir başka Devletin toprak bütünlüğüne veya siyasî bağımsızlığına karşı, gerek, Birleşmiş Milletlerin amaçlariyle telif edilemiyecek her hangi bir surette, tehdide veya kuvvet kullanılmasına başvurmaktan kaçınmaları» hususundaki, prensiplere mütedair 2'nci maddesi gereğince üye Devletler tarafından alenî ve resmî surette alınmış olan teahhüde atıfta bulunmak istemişti.

Dışardan gelecek bir saldırıya karşı her memlekete kendisini istediği gibi savunmak hakkını tanımak zarureti hususundaki mülâhazalar bir tarafa bırakılırsa, Cumhuriyet Hükûmeti sükûn ve barışı iştiyakla isteyen bütün milletlerin ümitlerini San Fransisko eserinden doğan güvenlik teminatına bağladıkları bir zamanda, yeni teşkilâtı ve bahşettiği müşterek güvenlik teminatının mevcudiyetini hesaba katmıyan bir teklifin teşkilât amaçları ve prensipleri ile nasıl telif edilebileceğini anlamakta zorluk çekmektedir. Keza, kendi ülkesinde güvenliği kurmak için komşusunun güvenlik ve eğemenliğini yoketmeyi mübah sayan aynı teklifin, başkasının toprak bütünlüğüne ve siyasî egemenliğine saygı göstermek vecibesiyle nasıl telif edileceğini izah edememektedir. Bu itibarla Cumhuriyet Hükûmeti, 7 Ağustos tarihli Sovyet Notasının 5'inci noktasının, Türkiye'nin, terkine imkân bulunmayan egemenlik hakları ve hiç bir tahdide tahammülü olmayan güvenliliği ile telifi gayrı kabil bulunduğunu yeniden tekrarlamak mecburiyetindedir.

Türk Hükûmeti, yukarıdaki uzun izahlara dayanarak, Montreux Sözleşmesinin tâdili için toplanacak bir konferansa iştirak etmeği kabul eylemekle iyi niyetinin ve uzlaşma fikrinin maddî delilini vermiş olduğuna kani bulunmaktadır. Cumhuriyet Hükûmeti, kendi tekliflerinin doğurduğu düşüncelerin Sovyet Hükûmeti tarafından da aynı objektif görüş ve hayırhaklıkla incelenmesini talep eder.

Nihayet, Türk Hükûmetine Potsdam kararlarını hesaba katmaksızın, yalnız Montreux Sözleşmesinin tâdili usulünün müracaatları kabul şartlarına bağlı kaldığı hakkında yapılan Sovyet târizine kısaca karşılık vermek için bu Hükûmet, ilk önce, iradesinin serbest bir tezahürü olarak gözönünde tutmayı kabul ettiği bahis mevzuu kararların, anılan konferansta temsil edilmiş bulunan üç Devletin görüşlerini, Türkiye'nin egemenlik hakları çerçevesi dahilinde, tâdil konferansını toplantıya çağırmak için zemini hazırlayacak şekilde ve sadece konuşma yolu ile, telif teşebbüsünden başka bir gaye gütmediğini belirtmek ister. İşbu kararlar, bu Devletlerin Boğazlar meselesine verdikleri önemin işaretleridir, fakat mümzi Devletleri bağlayıcı yegâne

sika olan Montreux Sözleşmesinin yerini hiç bir suretle tutamazlar. Diğer raftan, Cumhuriyet Hükûmeti, kendisince bilindiğine göre, Sovyet Notası·n bahis mevzuu ettiği kararların, Montreux Sözleşmesinin muhtemel ta·li için, bir taraftan Türkiye, diğer taraftan da Potsdam'da temsil edilmiş ılunan üç Devletin her biri arasında, doğrudan doğruya konuşmalar der· ş ettiğini tasrih eylemeği faydalı sayar. İmdi, Türk Hükûmetinin fikrince ıtsdam Konferansının temenni ettiği hazırlayıcı çalışmalar, ilk önce, Ame·ka Birleşik Devletleri ve Büyük Britanya Hükûmetlerinin Ankara'ya yap·ış oldukları tebliğler ve sonra da aynı konu hakkında Türkiye ile Sovyet· Birliği arasında vukubulan Nota teatisiyle, bugün fiilen tamamlanmış bu·nmaktadır. Onun için, Cumhuriyet Hükûmeti, bu suretle yapılmış olan te·asların Türkiye ile bahis mevzuu üç Devletten herbirinin Boğazlar mesele· karşısındaki durumlarını sarahatla ve yeter derecede açıklamış olduğu ka·atındadır. Bu şartlar içinde, Türk Hükûmeti, gelecekte, muhabere suretiy·görüş teatisi usulüne devamın faydalı ve uygun olup olmadığı hususunda phe göstermekten kendini alamamaktadır. Bu Hükûmet, tâdil usulünün rimli bir şekilde harekete getirilmesi için zeminin yeter derecede hazırlan·ış bulunduğu kanaatındadır. Sovyet isteklerinin 4'üncü ve 5'inci noktaları kında işbu Nota ile 22 Ağustos tarihli Notada tasrih edilmiş bulunan du·munu muhafaza etmekle beraber, Türk Hükûmeti, kendi hesabına, Mon·eux Sözleşmesinin tâdili müzakerelerine başlamak için Sovyetler Birliği, nerika Birleşik Devletleri, Büyük Britanya, Fransa ve anılan Sözleşmenin, ponya hariç, diğer mümzilerini toplayacak olan bir konferansa iştirakte ıade bulunduğunu beyan eder.

Bu Nota, milletlerin bir barış geleceğine ait dileklerini tebellür ettiren şkilâta coşkun saygı duyguları izhar edilmeden bitirilecek olsaydı hiç phesiz ki eksik kalırdı. Cumhuriyet Hükûmeti dostluk, hakkaniyet ve kar·ıklı saygıya dayanan, dünya düzeninin desteği, canlı bir işbirliği hizmetin· verimli müesseselerin temeli bulunan Birleşmiş Milletler Teşkilâtının ikbaline olan kuvvetli inancını bir kerre daha ifade etmek ister. Türk Hü·ımeti, milletler arasında işbirliği lüzumunu ve bu işbirliğini tedvir eden r hukuk fikrini herkese aşılamak ödevini üzerine alan ve milletler toplulu·nu tesanüt ve birbirine bağlılığın semereli gelişmesine doğru yönelten, ylece umumî bir istikrar ve refah sağlayarak büyük bir medeniyet eseri ratacak olan bu Devletler manzumesine en büyük ümitler bağlamaktadır. irkiye Cumhuriyeti Hükûmeti, Büyük Kuzey Komşusu ile, iyi niyet sahibi tün milletlere nimetler dağıtan milletlerarası işbirliğinin ışığı içinde, bu kûn ve huzur alanında buluşmayı kuvvetle ummaktadır.

24 Eylül tarihli Sovyet Notasının bir örneği Türk Hükûmeti tarafından iyük Britanya ve Amerika Birleşik Devletleri Hükûmetlerine tevdi olunuştur.

İşbu Notanın bir örneği, Montreux Sözleşmesini imzalayan Devletlere Japonya hariç— ve Amerika Birleşik Devletleri Hükûmetine gönderilmiştir.

Ankara 18, Ekim, 1946

KAYNAKLAR

Ancel (Jacques)	:	Géopolitique
Beloff (Max)	:	The foreign policy of Soviet Russia (1929 - 1936)
Beloff (Max)	:	The Foreign Policy of Soviet Russia (1936 - 1941)
Berkol (Faruk)	:	Le statut juridique actuel des Portes maritimes orientales de la Méditerranée
Brühl (Eric)	:	International Straits (2 cilt)
Cemal Paşa	:	Hâtıralar
Churchill (Winston)	:	The second world war (6 cilt)
Dallin (J. David)	:	Soviet Russia's foreign policy
Debidour	:	Histoire diplomatique de l'Europe (4 cilt)
Dennet (Raymond) & Johnson)	:	
(Joseph E.)	:	Negociating with the Russians
Fauchille	:	Traité de Droit International Public
Frye (Richard N.)	:	The Near East and the Great Powers
Gafenco (Grégoire)	:	Derniers jours de l'Europe
Goriainow (Sergei)	:	Le Bosphore et les Dardanelles
Gottmann (Jean)	:	La politique des États et leur géographie
Graves (Ph.)	:	The question of the Straits
Howard (Harry)	:	The partition of Turkey. A diplomatic history (1913 - 1923)
Hull (Cordel)	:	Memoirs (2 cilt)
Knatchbull-Hugessen (Sir Hugh)	:	Diplomat in peace and war
Las-Cases (Comte de)	:	Memorial de Sainte-Hélène
Lacoste (Raymond)	:	La Russie Soviétique et la question d'Orient

Leahy (Admiral)	:	I was there
Mandelstam (André)	:	La politique russe d'accès à la Méditerranée au XXème siècle (Recueil des cours de l'Académie Internationale de La Haye)
Mischeff	:	La Mer Noire et les Détroits de Constantinople
Moyzisch	:	Opération Cicero
Paléologue (Maurice)	:	La Russie des Tsars dans la Grande Guerre (3 cilt)
Papen (Franz von)	:	Memoirs
Poincaré (Raymond)	:	Au service de la France
Potemkine (publié par)	:	Histoire de la diplomatie
Reitzel (William)	:	The Mediterranean: its rols in american foreign policy
Reynold (Gonzague de)	:	Le monde russe
Ribbentrop (Joachim von)	:	De Londres à Moscou
Sartiaux	:	La guerre de Troie et les origines préhistoriques de la question d'Orient
Sazonov	:	Les années fatales. Souvenirs
Dr. Schmidt (Paul)	:	Hitler's interpreter
Dr. Schmidt (Paul)	:	Sur la scène internationale
Shotwell (James) et Deack (Francis)	:	Turkey and the Straits
Sokolnicky (Michel)	:	The Turkish Straits
Stettinius	:	Roosevelt and the Straits The Yalta Conference
Talaat Paşa	:	Hâtıralar
Varsamy	:	La question des Détroits

DERGİ VE MAKALELER

Andrassy	:	Revue Politique Internationale 1915
Atatürk	:	Büyük nutuk
Choumenkovitch	:	Çeşitli makaleler
Colliard (Claude A.)	:	Montreux Sözleşmesi Revue de Droit International, (Temmuz-Ağustos-Eylûl 1936)
Courtney (Commander Anthony)	:	The background of russian sea power, (International affairs, Cilt XXX N. 1, Ocak 1956)

Erkin (Feridun Cemal) : Synthèses (Bruxelles) Haziran, Temmuz 1963, No. 205 - 206, sah. 167-193: La Turquie Partie intégrante de l'Europe.

Harry Howard : The Straits after the Montreux Conference, (Foreign Affairs)

İnönü (İsmet) : La neutralité turque au cours de la deuxième guerre mondiale (Dictionnaire diplomatique international, cilt IV)

Kerner (Robert J.) : Russia, the Straits and Constantinopel, (Journal of Modern History, cilt 1, 1929)

Kirkpatrick (Halen Paul) : The Montreux Straits Convention, (Geneva Special Studies, Eylûl 1936)

Mousset (Albert) : Montreux et la question des Détroits, (L'Europe Nouvelle, 27 Haziran 1936)

Pernot (Maurice) : Le problème de la Méditerranée, (L'Esprit International, Ocak 1937)

Pertinax : Le Traité d'Ankara et la réaction de l'Allemagne, (28 Ekim 1939)

Pinon (René) : L'évolution de la question des Détroits, (L'Esprit International, 1 Nisan 1928)

Renouvin (Pierre) : La question des Détroits, (Revue de Droit International, Nisan, Mayıs, Haziran 1930)

Rougier (A) : La question des Détroits et la Convention de Lausanne, (Revue Générale de Droit International Public, Eylûl-Ekim 1924)

Sulzberger (C.L.) : New York Times, 22 Aralık 1954

Visscher (Fernand de) : Le régime nouveau des Détroits, (Revue de Droit International et de Législation comparée, 1923 ve 1924)

Visscher (Fernand de) : La nouvelle Convention des Détroits, (Revue de Droit International et de Législation comparée, 1936, No. 4)

Williams : Russian Strategy in the Straits, (United States Naval Institute Proceedings, Mayıs 1952)

ozan Konferansı Tutanakları: Actes signés à Lausanne le 30 janvier et le 4 juillet 1923, Paris 1923

Iontreux Konferansı Genel Birleşimleri tutanakları: Actes de la Conférence e Montreux concernant le régime des Détroits, (22 Haziran - 20 Temmuz 936)

onstantinople et les Détroits - 2 cilt - Rusya Çarlık Hariciye Nezaretinin izli belgeleri: Documentation Internationale servisleri tarafından yayınlanıştır.

n Livre Noir: Rus arşivleri belgelerine göre harp öncesi diplomasisi

azi - Sovyet Relations 1939 - 1941: Amerikan Hariciye Nezareti yayınlarından

İ N D E K S

A

Atatürk (Mustafa Kemal) 2, 50, 53, 54, 120, 124, 126, 229, 230, 324, 373, 374, 377, 382 393
Açıkalın (Cevat) 140, 207, 286
Aghnidès 69
Akıman (Nazmi) 375
Aktay (Haydar) 165, 168
Alexandre (Çar) 258
Aras (Dr. Tevfik Rüştü) 61
Arsinoé 16

B

Badoglio (Mareşal) 189
Baydur (Hüseyin Ragıp) 251
Bayülken (U. Halûk) 375
Beaconsfield (Lord) 37
Bevin (Ernest) 189, 285, 286, 287, 288, 289, 301
Bidault (Georges) 293, 297
Bismarck 31, 35
Bonnet (Georges) 127
Boris (Kral) 168, 169, 172
Berchtold (Brecht) 169, 172
Brejnev (Leonid) 377
Bristol (Amiral Marc) 256
Bruce 69
Buliver (Lytton) 280
Bursley 307, 309
Byrnes (James) 301, 307

C

Cadogan (Sir Alexander) 95
Chamberlain (Sir Neville) 123, 127
Chambrun (Kont) Charles de) 301
Charles-Quint 11
Child 349
Churchill (Winston) 3, 123, 124, 132, 188, 192, 193, 194, 195, 197, 198, 199, 203, 204, 206, 207, 208, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 224, 244, 246, 254, 267
Coulondre 137
Cripps (Sir Stafford) 181
Curzon (Lord) 264

Ç

Çağlayangil (İhsan Sabri) 382
Çiçerin 56, 264, 435, 438

D

Danilewsky 33
Dara 15
Debidour 258

ekanozov 165
ostoïewski 33

E

den (Anthony) 173, 178, 185, 203, 212, 213, 214, 218, 219, 254
isenbower (Dwight) 198
ngels 387
ngert (Cornelius van) 290
rtegün (Münir) 279
smer (Şükrü) 289

F

ilip 15
landre (Beaudouin de) 18
rançois (Kral, 1 inci) 11, 20

G

aulle (General Charles de) 379, 380, 384
afencu (Grégoire) 365
ennes (Professeur Lucien de) 6
eorge (Lloyd) 48, 53, 54
iers (N. de) 46, 262
orçakov 31, 32, 33, 34 258
rant (Ulysses) 188
ranville (Lord) 32
raves (P.) 16
rew (Joseph) 256
romyko (A.A.) 370, 372, 375, 377, 380, 381
uizot (François) 28
ürün (Kâmuran) 375

H

Halifax (Lord) 162, 293
Harcourt (François d') 390
Harriman (Averell) 244
Hedlam - Morley 49
Hélène (Truvalı) 14
Helm (Sir Alexander Knox) 232, 257, 278, 281, 285, 287
Hitler (Adolf) 63, 65, 122, 123, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 137, 159, 165, 166, 167, 172, 174, 181, 182, 184, 201, 231, 242, 294
Hull (Cordel) 212, 217, 225

İ

İbrahim (Paşa) 25
İgor 18
İnönü (İsmet) 54, 55, 61, 162, 163, 164, 186, 192, 193, 199, 203, 205, 206, 207, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 232, 282, 284, 286, 289, 305, 306, 309, 317, 318
İskender (Büyük) 15, 16

J

Isvolsky 40, 48
Ivan III 21
Jason 13, 14
Jenks 115
Joseph II 22

K

Katerina I 22
Katerina II 29, 50
Kelly (Sir David) 307, 308, 309
Knatchbull - Huguessen (Sir Hughe - Montgomery) 157, 185, 214, 223, 225, 226, 236, 237, 239, 243, 244, 252
Konstantin (İmparator) 17
Kornilov (Leonid) 186, 252

Kossygin (A.N.) 373, 375, 381, 383
Kruşçef (Nikita) 370 278, 379, 380, 387

L

Las Cases (Comte de) 24
Laun (Rudolf) 360
Leahy (Amiral) 220
Lenin 341, 373, 374, 377, 393
Lisimaküs 16
Licinius 17
Linnel (Sir John) 220
Litvinov (Maxime) 2, 73, 74, 82, 83, 85, 86, 90, 91, 94, 97, 98, 118, 265, 314, 324, 326, 327, 328, 337, 352, 435
Loraine (Sir Percy) 230
Lvow (Prens) 51

M

Mahmud II (Sultan) 25
Mallet (Sir Louis) 44
Marx (Karl) 387
Massigli (René) 156, 157
Mehmet II (Fatih Sultan) 19
Mehmet VI (Vahidettin) 351
Mehmet Ali Paşa 25, 28
Menderes (Adnan) 380
Menemencioğlu (Numan) 212, 213, 218, 226, 233, 238, 240, 241, 242
Metternich (Prens) 27
Mikoyan (A.I.) 373, 374, 375
Mithridate 16
Molotov 128, 129, 130, 136, 137, 140, 146, 147, 148, 158, 162, 165, 166, 167, 168, 171, 181, 182, 184, 200, 201, 207, 208, 209, 212, 243, 244, 246, 251, 252, 253, 257, 265, 314, 341, 342, 349, 350, 351, 437
Morgenthau 190
Motta 69
Moyziç 223
Mussolini (Benito) 64, 67, 96

N

Napoleon (Bonaparte) 23, 24
Napoleon III (Bonaparte) 30
Nelidow 34, 38, 41
Nikolaev (N.P.) 78
Nikola I (Çar) 24, 25
Nikola II (Çar) 42, 48, 51, 262

O

Oleg 18, 51
Ok (Mustafa) 384
Orbay (Rauf) 52, 191, 192

P

Palmerston (Lord) 26, 30, 31
Paleolog (Maurice) 48
Paleolog (Michel) 18
Paleolog (Sophie) 21
Papen (Franz von) 175, 176, 177, 187, 191, 192, 223, 237, 238, 239, 252
Patoliçev 372, 375
Paul I 23
Paul - Boncour (J.) 74, 75, 84, 87, 91, 92, 93, 94, 96, 97
Pavlow (Yorgi) 186, 252
Pernot (Moris) 62, 68
Peker (Recep) 292, 305, 306
Peterson (Sir Maurice) 278, 279, 280, 281, 285, 286, 287
Petro (Büyük) 21, 31, 50, 254, 320, 350

olitis (Nikola) 69, 78, 84, 93, 95, 97
otemkin (Vladimir) 135, 136, 138, 326
otgorny 381, 383

R

aynaud (Paul) 392
enault (Louis) 37
endel 91, 92, 93
eynold (Gonzague de) 350
ibbentrop (Yoachim von) 129, 130, 140, 146, 154, 155, 165, 166, 181, 182
ijov (N.) 370, 371, 381
oosevelt (Franklin D.) 186, 188, 192, 193, 195, 216, 217, 218, 219, 220, 225, 226, 244, 246, 279
urik 18

S

aka (Hasan) 251, 252, 254, 286, 287, 292, 295, 303, 308, 309, 310
alisbury (Lord) 36, 38, 261
anders (Liman von) 41, 43, 45
aracoğlu (Şükrü) 135, 136, 137, 139, 145, 146, 147, 148, 153, 154, 157, 161, 162, 165, 183, 186, 187, 193, 194, 199, 241, 243, 246, 251, 253, 254, 265, 274, 275, 276, 282, 284, 286, 292, 314, 341, 373, 437
arper (Selim) 246, 251, 253, 254, 257, 265, 437
artiaux 14
ato 324, 326, 327
Saydam (Dr. Refik) 155, 157, 160
Sazanov (S. D. 42, 43, 45, 49, 51, 262
Schmidt (Paul) 165
Schouvalow 36
Sebastiani 23
Selim III 23
Serhas I 15
Sherrill (Charles) 256
Smithers (Peter) 383
Smuts (Mareşal) 315
Sobolev 168, 169, 172
Soubotitch 78
Souchon 47
Stalin 127, 129, 141, 143, 144, 145, 147, 148, 149, 157, 174, 181, 204, 207, 217, 221, 223, 224, 244, 246, 261, 266, 267, 268, 288, 294, 323, 326, 327, 328, 330, 331, 332, 341, 349, 363, 374, 383, 389
Stanhope (Lord) 75, 76, 77, 81, 83, 87, 88
Steinhardt (Laurence) 225, 243, 245
Stoyadinoviç 180
Süleyman (Kanunî Sultan) 11, 20
Sulzberger (C.L.) 152
Sümer (Nurullah) 251, 276, 277, 281, 282, 285, 286
Subaşı (Pertev) 375

T

Terentiev 136, 137, 157, 160
Temistokles 15
Thiers 28
Tito (Mareşal) 357

Titulescu (Nicola) 94, 95, 98
Trubetzkoy (Prens G.N.) 262, 265
Truman (Harry) 268, 269, 270, 272, 295, 302, 316, 317, 334, 338, 343
Türkgeldi (Âli) 252

Ü

Ürgüplü (Suat Hayri) 381, 383,

V

Visscher (Fernan de) 62, 103
Vinogradov 179, 185, 209, 226, 227, 238, 250, 252, 253, 278, 281, 282, 285, 289, 290, 291, 294
Voroşilov (Mareşal) 128, 129, 130, 146, 148

W

Wilson (Edwin) 257, 278, 279, 295, 307, 316

Y

Yalçın (Hüseyin Cahit) 251
Yermaşef 342

FİHRİST

	Sahife
riş	1
rişe Ek	8
ölüm I. — Boğazlar meselesinin tarihi geçmişleri	10
Kesim 1. — Giriş Bilgileri	10
Kesim 2. — Osmanlı devri	19
1) Türkiye'nin kayıtsız egemenliği	20
2) Tarafsızlaştırma	27
3) Beynelmilelleştirme. Lausanne Konferansına doğru	52
ölüm II. — Mantreux Konferansı	63
Giriş	63
Kesim 1. — Konferansın çalışmaları	69
A) Türk projesi	70
B) Projenin tâdil edilmiş İngiliz metni	76
C) Çeşitli fikirler	77
Kesim 2. — Konferansın tartışmaları	79
A) Hizmetler vesilesiyle resim tahsili	80
B) Harp gemileri ve yardımcı gemiler	82
C) Boğazlar komisyonunun kaldırılması	86
D) Milletler Cemiyeti ve Bölge Paktları	88
E) Sözleşmenin yürürlüğe girmesi ve süresi	97
ölüm III. — Montreux sözleşmesine göre Boğazların kanunî statüsü	100
Kesim 1. — Ticaret gemileri	101

Sahife

Kesim 2. — Harp gemileri 104

A) Barış zamanında 105

B) Harp zamanında Türkiye harp dışında iken 109

C) Harp zamanında Türkiye muharip iken 111

D) Yakın harp tehlikesi hâli 111

Kesim 3. — Hava taşıtları 113

Kesim 4. — Genel hükümler 113

Boğazlar Komisyonunun Kaldırılması 113

Kesim 5. — Son hükümler 114

A) Tasdik 114

B) Sözleşmenin süresi ve tâdili 114

Netice 119

Bölüm IV. — 1936 yılından itibaren uluslararası durumdaki gelişmeler 122

Bölüm V. — Türkiye ile S.S.C.B. arasında karşılıklı yardım antlaşması müzakereleri 135

Kesim 1. — Müzakerelerin gelişmesi ve kesilmesi 135

Kesim 2. — Batı Devletleriyle üçlü İttifak antlaşmasının imzasından sonra türk - sovyet ilişkileri 156

Bölüm VI. — Türkiye'nin harp dışı durumu 161

Kesim 1. — Hitler - Molotov görüşmeleri 161

Kesim 2. — Rus - Bulgar görüşmeleri 168

Kesim 3. — Türk - Sovyet deklarasyon taâtisi 169

Kesim 4. — Balkanların Mihver tarafından işgali 174

Kesim 5. — Alman - Sovyet savaşı 181

Kesim 6. — Başbakan Churchill'in Başkan İnönü'yü ziyareti 187

Sahife

Bölüm VII. — Türkiye'nin harbe katılması için tartışmalar 212

Kesim 1. — Eden - Menemencioğlu görüşmeleri 212

Kesim 2. — Kahire görüşmeleri (Başkan İnönü, Başkan Roosevelt ve Başbakan Churchill arasında 215

Kesim 3. — Türkiye ile Mihver devletleri arasında ilişkilerin kesilmesine doğru 233

Bölüm VIII. — Türk - Sovyet buhranı 246

Kesim 1. — Türk - Sovyet antlaşmasının feshi 246

Kesim 2. — San Fransisko Konferansı 251

Kesim 3. — Türk - Rus düellosu 255

A) Toprak talebi 257

B) Boğazlarda üs talebi 262

Kesim 4. — Boğazlar meselesi Yalta'da 265

Kesim 5. — Boğazlar meselesi Potsdam'da 268

Kesim 6. — Rus baskısı artıyor 272

Bölüm IX. — Boğazlar hakkında teati edilen Sovyet - Türk notaları 294

Kesim 1. — Birinci Sovyet notası ve Türk cevabı 294

Kesim 2. — İkinci sovyet notası ve türk cevabı 303

Netice 319

İlâve 368

Belgeler 395

Kaynaklar 441

İndeks 445

Fihrist 450